

TC
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ABD

MOĞOL-RUS İLİŞKİLERİ (1223-1341)

DOKTORA TEZİ

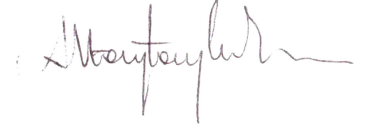
Hazırlayan
Altay Tayfun ÖZCAN

Tez Danışmanı
Prof.Dr. İsmail AKA

İZMİR 2010

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341) adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

İsim-Soyadı
Altay Tayfun ÖZCAN
İmza

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 26./05./2010 tarih ve 18/61 sayılı kararı ile oluşturulan jüri ...TAA...TAA...TAA... anabilim dalı doktora öğrencisi ...Altay Tayfun ÖZCAN'nın aşağıda başlığı (Türkçe / İngilizce) belirtilen tezini incelemiş ve aday 29./06./2010 günü saat 10.'da 2 saat süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız/düzeltilmesi gerekli olduğuna oybirliğiyle / oyçokluğuyla karar vermiştir.

BAŞKAN

Prof. Dr. İsmail AKA (Danışman)

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

ÜYE Prof. Dr. Mehmet ERSAN

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

ÜYE Doç. Dr. Mustafa DAŞ

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

ÜYE Prof. Dr. Turan GÖKÇE

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

ÜYE Yard. Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

Tezin Türkçe Başlığı : Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)

Tezin İngilizce Başlığı : Mongol Russian Relations (1223-1341)

İÇİNDEKİLER

KISATMALAR	iv
ÖNSÖZ	vi
KAYNAKLARA DAİR	ix
A. Rusça Kaynaklar	x
B. Latince Kaynaklar	xiv
C. Farsça Kaynaklar.....	xv
D. Arapça kaynaklar	xv
E. Ermenice kaynaklar	xvi
F. Araştırmalar.....	xvi
GİRİŞ	1
A. Rusların Ortaya Çıkışı ve Kiev Rusyası'nın Doğuşu (860–1015).....	1
B. Kiev Rusyası (1015–1125)	9
C. Bağımsız Rus Knezlikleri Dönemi (1139–1238).....	13
I.BÖLÜM	19
MOĞOLLAR İLE RUSLAR ARASINDAKİ İLK TEMASLAR	19
(1223-1241)	19
A. Moğolların Gelişi, Kafkaslardaki Faaliyetleri ve Kıpçaklarla Mücadeleler (1222-1223)	19
B. Kıpçak-Rus İttifakının Ortaya Çıkması.....	23
C. Kalka Muharebesi (31 Mayıs 1223) ve Sonuçları.....	26
E. Batı Seferine Hazırlıklar (1229–1236)	40
F. Moğolların Bulgarlarla Mücadeleleri (1236)	47
G. Moğolların Ryazan Knezliği'ne Saldırmaları (Aralık 1237).....	53
H. Vladimir-Suzdal Topraklarındaki Faaliyetler (Şubat-Mart 1238)	59
İ. Moğolların Suzdal'ın Kuzeyindeki Bölgelerdeki Faaliyetleri (Mart-Nisan 1238)	69
J. Güney Rusya Seferi	81
K. Moğolların İstilasından sonra Rusya.....	93
II. BÖLÜM	98
RUSYA'DA ALTIN ORDA İDARESİNİN TESİSİ DÖNEMİ	98
(1243-1263)	98
A. Moğolların Batı Seferi Sırasında Rusya'nın Durumu (1242-1243).....	98
1. Kuzey Rusya'daki Durum	99
2. Güney Rusya'daki Durum	104

B. Cuci Ulusunun Kuruluşu ve Altın Orda'nın Ortaya Çıkışı (1243)	107
C. Rusya'nın Altın Orda'ya Bağlanması (1243-1245)	117
D. Rusya'nın Vergilendirilmesi.....	123
F. Mihail Vsevolodoviç'in Batu'nun Yanına Gelmesi ve Öldürülmesi (Eylül 1245)	125
F. Daniil Romanoviç'in Batu'nun Yanına Gelmesi ve Galiçya'nın Moğollara Bağlanması (1245-1246).....	129
H. Yaroslav'ın Karakorum'a Gönderilmesi ve Ölümü (1246).....	134
İ. Andrey Yaroslaviç'in Büyük Knezliğe Atanması (1249).....	139
J. Aleksandr Nevskiy'in Büyük Knezliğe Tayini (1252).....	146
K. Kuzey Rusya'da Nüfus Sayımı ve Vergi Toplanmasına Başlanması (1257-1260)	153
L. Galiçya Knezi Daniil ile Moğollar Arasındaki Mücadeleler (1255-1261)	164
M. Suzdal Ayaklanması (1262)	174
N. Aleksandr Nevski'nin Ölümü ve Sonrasındaki Gelişmeler (1263)	180
III. BÖLÜM	184
RUSYA'DA ALTIN ORDA İDARESİNİN YERLEŞMESİ DÖNEMİ	184
(1263-1312)	184
A. Mengü Timur'un Novgorod'u Büyük Knezlik Topraklarına Katması (1270)	184
B. Vasili Yaroslaviç Dönemindeki İlişkiler (1272-1277)	189
C. Dmitri'nin Büyük Knezliğe Tayini ve Rus Knezlerinin Kafkas Seferi'ne İştirak Etmeleri (1277-1278).....	193
D. Dmitri ve Andrey'in Büyük Knezlik Mücadeleleri (1281-1284)	195
E. Moğolların Güney Rusya Knezleriyle Litvanya-Polonya ve Macaristan Seferleri (1274-1287)	202
F. Baskak Ahmet Sorunu ve Nogay ile Tola Buga Arasında Gerilim (1287-1288). 219	
G. Dmitri ile Andrey Arasındaki Mücadelelerin Son Safhası (1287-1294).....	224
H. Rus Knezleri Arasında İttifakların Kurulması, Vladimir ve Dmitrov Toplantıları (1296-1304)	234
İ. Pereyeslavlı Hâkimiyeti İçin Knezler Arasındaki Mücadeleler (1302-1304).....	239
J. Andrey Aleksandroviç'in Ölümü ve Rus Knezleri Arasında Büyük Knezlik Mücadeleleri (1305).....	242
IV. BÖLÜM.....	249
ÖZBEK HAN ZAMANINDA İLİŞKİLER.....	249
(1313-1341)	249
A. Tokta'nın Ölümü ve Özbek Han'ın Tahta Oturması (1312-1313)	249
B. Novgorod Sorunu ve Han'ın Kuzey Rusya Meselelerine Müdahalesi (1312-1316)	251
C. Yuri Daniiloviç'in Büyük Knezliği Elde Etmesi ve Mihail Yaroslaviç ile Mücadelesi (1317-1318)	255
D. Mihail'in Yargılanması ve Öldürülmesi (1318)	260

E. Yuri Daniiloviç ve Dmitri Mihailoviç Arasındaki Mücadeleler (1321-1326).....	265
F. Tver İsyanı ve Cezalandırılması (1327-1328).....	272
G. İvan Daniiloviç'in Büyük Knezliğe Tayini ve Aleksandr Mihailoviç ile ilk Mücadeleleri (1328-1330).....	277
H. İvan Daniiloviç ile Novgorod Arasındaki İlişkiler ve Özbek Han'ın Tutumu (1332-1333)	283
İ. Aleksandr Mihailoviç'in Özbek Han ile İlişki Kurması ve İdamı (1336-1339) ...	285
J. Smolensk Knezi'nin Litvanya ile İlişkileri ve Özbek Han Tarafından Cezalandırılması (1340)	289
K. Semen İvanoviç'in Büyük Knezliğe Tayini ve Özbek Han'ın Ölümü (1341)	291
V. BÖLÜM.....	294
RUSYA'DA MOĞOL İDARESİ SIRASINDA KURUMLAR.....	294
A. Han	294
B. Hatun	297
C. Büyük Knez.....	299
D. Görevliler: Baskak, Daruga ve Elçiler	301
E. Vergi Sistemi.....	308
F. Ticari Münasebetler	312
G. Dini Münasebetler	317
SONUÇ.....	322
BİBLİYOGRAFYA	326
HARİTALAR.....	354
ÖZGEÇMİŞ.....	356
ÖZET.....	357
ABSTRACT	358

KISATMALAR

ASEER	American Slavic and East European Review
Bretschneider I-II	E. Bretschneider, Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources, Vol.I-II, London 1910.
BSOAS	Bulletin of the School of Oriental and African Studies
CMR	Cahiers du Monde Russe.
DGTS	Drevneyšiye Gosudarstva na Territorii SSSR
DRVM	Drevnyaya Rus Voprosu Medievistiki
HJAS	Harvard Journal of Asiatic Studies
HP	Joannis Dlugossi, Longini Canonici Cacoviensis Historiae Polonicae, Tomus II, Cracoviae 1873.
HUS	Harvard Ukrainian Studies.
Karamzin III-IV	N.M. Karamzin, Istoriya Gosudarstva Rossiyskogo, Tom III-IV, Sanktpeterburg 1851.
IANS	Izdatel'stvo Akademi Nauk SSSR.
IUC	Istočnikovedeniye İstorii Ulusa Cuçi (Zolotoy Ordı) ot Kalki do Astrahani 1223-1556, otv. Red. M.A. Usmanov, Akademi Nauk Tatarstana İstitut İstorii, Kazan 2001.
MGH	Monumenta Germaniae Historica.
MGT	Moğolların Gizli Tarihi.
MHH	Monumenta Hungariae Historica.
MPH	Monumenta Poloniae Historica.
NPL	Novgorodskaya Pervaya Letopis, Starševo i Mladševo İzvodov, pod. Redaktsey A.N. Nasanov, Izdatel'stvo Akademi Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1950.

OIS	Oçerki İstorii SSSR, red. B.D. Grekov, Vol.III, Izdatel'stvo Akademi Nauk SSSR, Moskva 1953.
OLED	Oxford Latin-English Dictionary, Clarendon Press, Oxford 1968.
PSRL	Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey.
SEER	Slavic and East European Review.
Solovyev I-II	S.M. Solovyev, Istoriya Rossii s Drevneyşih Vremen, Tom I-II, Moskva 1988.
SR	Slavic Review.
SV	Sofiyskiy Vremennik, Moskva 1820.
TA	Türkler Ansiklopedisi.
Tar	Tatarskaya Arheologiya.
TL	Troitskaya Letopis, rek. M.D. Prisel'kov, Izdatel'stvo Akademi Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1950.
TODL	Trudi Otdela Drevnerusskovo Literatura.
TTK	Türk Tarih Kurumu.
Vpl	Voprosu Istorii.

ÖNSÖZ

1223 yılında Kalka muharebesi ile başlayan Moğol-Rus ilişkileri, 1235'te başlayan Batı seferi sırasında Rusya'nın önemli bir kısmının yakılıp yıkılması ile devam etti. Batu'nun Batı seferini sonlandırarak Volga kıyılarında Altın Orda devletini kurması, taraflar arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemdi. Artık Rus knezleri Moğollarla ilişkilerini bağımsız bir taraf olarak değil, onlara tabi olarak devam ettirmeye başladılar. Onlar artık bölgelerinde, Altın Orda Hanı'nın yanına gidip kendisinden yarlık alarak hüküm sürebiliyorlardı. Bu ziyaretler Batu'nun ardılları zamanında da devam etti. Neticede Ruslar Altın Orda Hanı'ndan izin almaksızın bölgelerinde varlıklarını devam ettiremeyecekleri yönünde bir anlayışa sahip oldular. Rus kaynaklarında onların, topraklarını "Tatar Hanı'na ait" olarak gördüklerinden bahsedilmesi bu anlayışın tezahürüdür.

Moğol idaresinde geçen Rusya'nın 250 yıllık tarihi Rus tarihinin en önemli dönemlerinden birisidir. Özellikle N. Karamzin, S. Solov'yev, N. Kostomarov ve daha başka tarihçiler bu döneme özel bir önem göstererek konuyu eserlerinde mümkün olduğu derecede geniş bir şekilde ele almışlardır. Bunda Moğolların, Rusya'nın tamamını hâkimiyeti altına almış tek dış güç olmasının önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki yıllarda Moğol hâkimiyetinde geçen 250 yıllık dönemle ilgili bazı araştırmalar yapılmışsa da bunlar konu ile ilgili özet bilgiler ve değerlendirmeler öne sürmekten öteye geçememiştir.

Tezimizin "*Moğollarla Ruslar Arasındaki İlk Temaslar (1223-1241)*" başlıklı kısmında Moğollarla Ruslar arasında savaşla geçen dönem ele alınmıştır. Burada 1223 senesindeki Kalka muharebesi ile 1237 senesinde başlayan Moğolların Rusya'yı işgali incelenmiş, ardından Moğol işgalinin ardından Rusya'daki siyasi durumun ne vaziyette olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

"*Rusya'da Altın Orda İdaresinin Tesisi Dönemi (1243-1263)*" başlıklı ikinci kısımda ise Batı seferini bitiren Moğolların 1243'te Altın Orda Devleti'ni kurmaları, Rus knezlerini tabi kılmak suretiyle Rusya'yı hâkimiyet altına almaları ve kurdukları

idari mekanizma incelenmiş, ardından Berke Han ve Aleksandr Nevski'nin ölümüne kadarki süreç ortaya konmaya çalışılmıştır.

“*Rusya’da Altın Orda İdaresinin Yerleşmesi (1263-1312)*” başlıklı üçüncü bölümde Mengü Timur’un tahta oturmasından Tokta’nın ölümüne kadarki siyasi hadiseler incelenerek Altın Orda’nın Rusya’daki idaresinin artık kesin olarak yerleştiği dönem ortaya konmaya çalışılmıştır.

“*Özbek Han Zamanında İlişkiler (1313-1341)*” başlıklı dördüncü kısımda artık kesin olarak Moğollara bağlı hale gelmiş olan Rus knezlerinin Özbek Han’dan Büyük Knezlik yarlığını elde edebilmek için birbirleriyle mücadeleleri ve Özbek Han’ın buna karşı takındığı tavır incelenmiştir.

Tezimizin son kısmı olan “*Rusya’da Moğol İdaresi Sırasında Kurumlar*” da ise Moğolların Rusya’yı idare ederken tuttukları idari mekanizma unsurları incelenerek genel bilgiler verilmiş, ardından Rusya’daki Moğol Vergi sistemi, Ticari ve Dini Münasebetler konuları ele alınmıştır.

Öncelikle lisans dönemimizin başlangıcından itibaren ilgi ve alakalarını üzerimizden eksik etmeyen Hocam Prof. Dr. İsmail AKA Beğ’e teşekkürlerimi sunuyorum. Kendisinin tez konusundaki yönlendirmesi ve hiçbir zaman esirgemediği desteği olmasa idi bu çalışma ortaya çıkmayacaktı.

Lisans dönemimizin başlangıcından itibaren yetişmemize ilgi gösterip akademik açıdan yönlendiren Hocalarım Prof. Dr. Mehmet ERSAN ve Prof. Dr. Cüneyt KANAT Beğlere müteşekkirim.

Yard.Doç.Dr. Hasan MERT, Yard.Doç.Dr. Musa Şamil YÜKSEL, Öğr.Gör.Dr. Yusuf AYÖNÜ ve Uzm. Kenan DOĞAN’a sürekli desteklerinden ötürü teşekkür ederim. Ayrıca Araş.Gör. Muhammed ŞEN ve Araş. Gör. Serkan ACAR’a da tezimizle ilgili bazı çalışmaları kullanmama imkân tanımlarından ötürü teşekkür ederim.

Mesai arkadaşım Araş. Gör. Ali ÖZCAN’a Ankara’ya gitmemin kabil olmadığı zamanlarda istediğim bazı yayınları temin etmesinden, arkadaşım Vyaçeslav DOLBE’ye ulaşmamın mümkün olmadığı pek çok yayının dijital kopyalarını göndermesinden, Dena SCHOEN’e ülkemizde bulunmayan bazı Rusça dergilerin dijital

kopyalarına erişmeme imkân sağlamasından, Dumlupınar Üniversitesi Kütüphane Müdüresi Betül BAYHAN'a tezimizle ilgili pek çok eserin Üniversite kütüphanesine dâhil edilmesinde gösterdiği yardımseverlikten ötürü müteşekkirim. Eşim Araş. Gör. Fatma Çağım ÖZCAN'a da çalışmalarım sırasında gösterdiği sabır ve nezaketten ötürü teşekkür ederim.

Kütahya 2010

KAYNAKLARA DAİR

Moğol-Rus ilişkileri ile ilgili en önemli kaynaklarımız kuşkusuz ki Moğol hâkimiyeti altında yaşayan Rusların kronikleridir. Buradaki bilgiler yeri geldiği zaman ayrıntılı denilebilecek kadar kapsamlı, yeri geldiği zaman ise son derece sınırlı bilgiler vermektedirler. Bununla birlikte diğer hiçbir dilde yazılmış kaynak eser, taraflar arasındaki ilişkilerle ilgili olarak, Rusların verdiği bilgilerin seviyesine ulaşamamıştır. Yine de diğer dillerde bulunan bazı eserler Rus kroniklerinde bulunmayan çok önemli kayıtlar ihtiva ederler. Mesela 1223 senesinde Moğolların Deşt-i Kıpçak ve Rusya'daki faaliyetleri ile ilgili Arapça, 1235 senesindeki kurultay ile ilgili Farsça kaynaklardaki kayıtlar, Moğolların Rus knezlerini de yanlarına alarak çıktıkları Macaristan, Polonya ve Litvanya seferlerine ilişkin Latin kroniklerindeki bilgiler Rus kaynaklarında bulunmaz. Yine bu kaynaklarda Rusça kaynaklarda korunamamış Rusya'daki meselelerle ilgili bilgiler de vardır. Ermeni tarihleri de, Ermenistan'ın da Altın Orda'ya bağlı olmasından ötürü, kimi uygulamalar hakkında verdikleri bilgilerle Rusya'daki kimi uygulamaları anlamamıza yardım etmektedirler. Mesela Rus kroniklerinde ayrıntıları pek fazla tutulamamış sayım ve vergi toplama gibi uygulamaların işleyişini daha çok bu kroniklerden öğreniyoruz. Dolayısı ile Moğol-Rus ilişkilerinde bilgilerimizin kaynaklarını büyük oranda Rus kronikleri oluşturmakla birlikte Latince, Farsça, Arapça ve Ermenice yazılmış eserler de önemlidirler.

Hazarlar döneminde dahi Ruslarla ilgili en önemli kaynak dillerinin Farsça ve Arapça olmasına karşın Altın Orda zamanına gelindiğinde hâkimiyetlerini kaybetmeleri dikkat çekicidir. Bunda Farsça kaynak yazarlarının dikkatlerini Altın Orda-İlhanlı mücadelelerine, Arapça kaynak yazarlarının ise Altın Orda-Memluk ittifakına çevirmiş olmaları etkili olmuş olsa gerektir. Bunun yanında İlhanlıların hâkimiyetinde bulunan topraklarda yaşayanların, mücadelelerden ötürü Altın Orda hâkimiyetindeki bölgelere gitmekte sıkıntı çekmeleri veya uzun süre kalamamaları da Farsça kaynaklardaki bilgilerin azlığında bir etken olarak değerlendirilebilir. Yoksa Reşidüddin'in Avrupa ile ilgili verdiği bilgilere bakacak olursak dış dünyaya dair merak Fars yazınında etkiliydi.

A. Rusça Kaynaklar

Suzdal knezi Dmitri Konstantinoviç'in talimatıyla hazırlanan *Lavrentyev kroniği* ismini, yazarı rahip Lavrentev'den almıştır. A.A. Şahmatov'un tabiriyle kronik yazarı veya toplayıcısı olan rahip 1305'e kadarki hadiselerle ilgili bilgiler vermesine rağmen bazı yılları atlamıştır¹. Bununla birlikte sonraki yıllarda bu eksik yıllar daha başka kroniklerden kopya edilmek suretiyle tamamlanmıştır². İlk Rus kroniklerinden olmasından ötürü kendisinden sonraki kronikleri de gerek bilgi gerekse usul açısından etkilemiştir. Bu özelliğinden ötürü tezimizde en önemli kaynaklarımızdan birisi olmuştur³.

Hazırlandığı manastırdan ötürü *İpatiyev kroniği* olarak anılan kaynak ilk olarak N. Karamzin tarafından bulunup kullanılmıştır. Hazırlanış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte XIV veya XV. yüzyıllara tarihlenmektedir⁴. Kronik Kuzey Rusya meselelerinde sınırlı bilgiler vermekle birlikte Güney Rusya siyasi tarihi açısından en önemli kroniktir. Öyle ki buradaki bilgileri çoğu kez kopya eden Gustin kroniği hariç bırakılacak olunursa Güney Rusya meselelerini öğrendiğimiz tek kaynaktır. Buradaki pek çok bilginin Kuzey Rusya'daki kroniklerce kopyalanması da İpatiyev kroniğinin bölge için ne kadar önemli bir kaynak olduğuna ayrıca işaret eder. Bununla birlikte eserde pek çok kez tekrarlanan, hatta kimi zaman dört yılı bulan kronolojik hatalar vardır⁵. Tezimizde Güney Rusya ile ilgili konuların ortaya konulmasında İpatiyev kroniği en önemli kaynağımız olmuştur⁶.

Sinodalnyy Spisok, Komissionnyy Spisok ve Akademiçeskiy Spisok olarak üç ayrı versiyonu bulunan *Novgorod I kroniği* Rus kronikleri arasında çok önemli bir yere

¹ A.A. Şahmatov, *Povest Vremennih Let*, Tom I (Vvodnaya Çast, Tekst, Primeçaniya), Petrograd 1916, s.LI.

² M. Uydu-Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK yay, Ankara 2007, s.XXII, XXIV; A.A. Şahmatov, *Obozreniye Russkih Letopisnih Svodov XIV-XVI vv*, İzdatel'stvo Akademi Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1938, ss.10-20 vd. A.N. Nasanov da bu alıntılara değinmiştir. Bk. A.N. Nasanov, *Istoriya Russkogo Letopisaniya*, İzdatel'stvo Nauka, Moskva 1969, s.80 vd.

³ *Lavrent'yevskaya Letopis*, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdavayemoye Arheografiçeskoj Komissiyeyu Akademi Nauk SSSR, Tom Perviy, Leningrad 1927.

⁴ Uydu-Yücel, a.g.e, s.XVIII, XIX.

⁵ A.N. Nasanov, a.g.e, s.227, 228; Uydu-Yücel, a.g.e, s.XIX.

⁶ *İpati'yevskaya Letopis*, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdavayemoye Arheografiçeskoj Komissiyeyu Akademi Nauk SSSR, Tom Vtoroy, Sanktpeterburg 1843.

sahiptir. Bunlardan en eskisi olarak Sinodalnıy Spisok kabul edilmektedir⁷. A.A. Şahmatov'a göre bu metnin önemli bir kısmı 1330'larda yazılmış, sonrasında da üzerine değişik zamanlarda kayıtlar düşülmüştür. Bu yapılırken de başta Lavrentiyev olmak üzere diğer kroniklerden faydalanılmıştır⁸. Komissionnıy Spisok ise büyük oranda Snodalnıy Spisok'tan kopya edilmek suretiyle daha geç tarihlerde kayda geçmiştir. Bu açıdan bakıldığında bu son nüsha sonraki dönemlerin anlaşılması açısından Sinodalnıy Spisok'tan daha kullanışlıdır⁹. Novgorod meselelerine hakimiyetiyle tanınan Novgorod I kroniği tezimizde özellikle Moğolların veya Büyük Knezlerin Novgorod ile ilişkilerini ortaya koymakta son derece önemli bir yer tutmuştur¹⁰.

XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başında tamamlandığı anlaşılan *Simenovskaya letopis* en önemli Rus kroniklerinden birisidir. Verdiği bilgiler daha sonraki kronikleri de etkilemiştir ki bunlardan birisi de Troitskaya letopis'tir. Aşağıda da ifade edeceğimiz gibi Prisel'kov bu metni yeniden oluşturmaya çalışırken en çok istifa ettiği kronik Simeonovskaya letopis olmuştur¹¹.

Alman asıllı V.F. Miller tarafından *Troitskaya letopis* adı verilen bu kaynak, XV. yüzyılda Moskova'da yazıya geçirilmiştir. 1812'deki meşhur Moskova yangınında yok olan ana nüsha haricinde bir kopyası bulunmamaktadır. Söz konusu yangında V.F. Miller tarafından çıkarılmış kopyası da yandığından kronik tarihten silinmiştir¹². Bundan sonra tarihi araştırmalarda etkisizleşen ve hiç değinilmeyen bir kronik haline gelmiştir¹³. Bununla birlikte bazı Rus edebiyatı uzmanları söz konusu kroniğe ellerindeki bilgiler çerçevesinde değinmişlerdir. Bunlardan birisi olan A.A. Şahmatov, bir eserinde bu kroniğin yeniden yapılandırılmasını istercesine bazı kronik parçalarını ve dergilerini işaret etmişse de¹⁴ kendisi böyle bir mesaiye girişmemiştir. Yine de onun

⁷ Bu konuda farklı görüşler M. Uydu-Yücel tarafından incelenmiştir. Uydu-Yücel, a.g.e, s.XXXIV, XXXV.

⁸ A.A. Şahmatov, a.g.e, s.128-131.

⁹ A.A. Şahmatov, a.g.e, s.168.

¹⁰ *Novgorodskaya Pervaya Letopis*, Starşevo i Mladşevo İzvodov, pod redaksey A.N. Nasanov, Izdatel'stvo Akademi Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1950.

¹¹ *Simeonovskaya Letopis*, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdenoye Po Visoçeyşemu Povelениyu Arheografiçkuyu Kommissiyeyu, Tom Vosemnadtsaty, Sanktpeterburg 1918.

¹² Uydu-Yücel, a.g.e, s.XXXVII.

¹³ Ya.S. Lur'e, a.g.e, s.17.

¹⁴ A.A. Şahmatov, a.g.e, s.173, 174.

yazdıkları bilim adamlarının ilgisini yeniden bu kroniğe çekmiştir¹⁵. Bunlardan birisi olan M.D. Prisel’kov, Şahmatov’dan çok sonra da olsa böylesi zor bir işe girişti ve 1940’ların sonunda başladığı araştırmalar neticesinde Troitskaya letopis’i yeniden “yapılandırarak” bilim camiasına sundu. Bunu yaparken, Karamzin’in Rus Devleti Tarihi ve Şahmatov’un bazı eserlerinden de istifade etmiştir¹⁶. Bununla birlikte Şahmatov’un önceden ifade ettiği gibi ortaya çıkan kroniğin 1300’lerin başına kadarki kısmı Lavrentiyev kroniğinin kopyası gibi bir görünüm arz etti¹⁷. 1300’lerden sonraki kayıtlarda da Simeon ve Voskrosenskiy kroniklerinin etkilerini taşımaktadır¹⁸. Ancak Şahmatov’un işaret ettiği bazı eski nüshaların kullanıldığı anlaşılan kimi meselelerdeki bilgiler diğer kaynaklardaki bilgileri zenginleştirmektedir. Özellikle Daniil ve Yuri zamanındaki Moskova knezliği hakkında verilen kimi bilgiler diğer hiçbir kronikte bulunmaz. Tezimizde Troitskaya letopis’ten özellikle 1300 senesinden sonraki meseleler ile ilgili olarak faydalandık¹⁹.

Leningrad’taki Devlet Basımevi Kütüphanesinde bulunan Sofiskiy Pervaya Letopis olarak da bilinen *Sofiskaya Vremennik* XV. yüzyılın sonu veya XVI. Yüzyılın başına aittir. XV. yüzyılın ortalarına kadarki hadiselerin anlatıldığı kronikteki bilgiler Karamzin tarafından etraflı bir şekilde kullanılmış, daha sonraki basımlarıyla da daha çok kullanılır hale gelmiştir²⁰.

İpatiyev kroniğinden epey etkilenerak kaleme alınmış *Gustin kroniği* Güney Rusya kronikleri arasında en önemlilerindedir. XVII. yüzyılda kaleme alındığı anlaşılan kronik 1597 senesine kadarki hadiselerden bahseder. İpatiyev’den başka kimi Polonya kaynaklarından da eklenen bilgilerle Gustin kroniği anlattığı zamanın hadiselerine büyük oranda hâkimdir²¹. Fakat kimi yerlerde diğer kroniklerdeki bilgilerin aksi bilgiler vermesinden ötürü dikkatle kullanılması gerekmektedir. Kronik metni İpatiyev kroniğinin bulunduğu ciltte yayınlanmıştır.

¹⁵ Ya.S. Lur’e, a.g.e, s.17.

¹⁶ Uydu-Yücel, a.g.e, s.XXVII, XXVIII.

¹⁷ A.A. Şahmatov, *Povest Vremennih Let*, s.LII; A.N. Nasanov, a.g.e, s.180.

¹⁸ L.L. Murav’eva, *Letopisaniye Severo-Vostochnoy Rusi Kontsa XIII- načala XV veka*, İzdatel’stvo Nauka, Moskva 1983, s.23; Ya.S. Lur’e, a.g.e, s.26; A.N. Nasanov, a.g.e, s.181, 184.

¹⁹ *Troitskaya Letopis*, rek. M.D. Prisel’kov, İzdatel’stvo Akademi Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1950.

²⁰ A.A. Şahmatov, *Obozreniye Russkih Letopisnih Svodov XIV-XVI vv*, s.208; *Sofiskiy Vremennik*, Moskva 1820.

²¹ N.N. Kostomarov, *Lektsii po Russkoy İstorii*, Tom.I, Sanktpeterburg 1861, s.52, 53.

XVI. yüzyılda kaleme alınmış *Tver kroniği* Rus kronikleri arasında en önemlilerindedir. Özellikle Tver knezleri zamanından kalma kayıtların ve haberlerin kullanılması kroniği özel bir yere koymuştur. Mihail Yaroslaviç ve ardılarının Moskova knezleriyle mücadelelerinde Tver knezliğinin bakış açısını yansıtır. Bununla birlikte Novgorod ile Tver arasındaki ilişkiler de kronikte açıklıkla kaydedilmiştir²². Tezimizde özellikle Mihail Yaroslaviç'in knezlik döneminden itibaren kullanılmıştır²³.

Rahip Nikon tarafından kaleme alınan *Nikonovskaya letopis* olarak geçen kronik Rus kronikleri arasında en geniş kapsamlı olanıdır. XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait olup Rus tarihinin başlangıcından 1559 senesindeki hadiseler kadar gelen olaylar anlatılır. Rahip Nikon'un elinin altında pek çok kaynak metin bulunduğu burda diğer kroniklerden tekrarlar bulunduğu gibi diğer hiçbir kronikte yer almayan bilgiler de vardır. Dört cilt halinde bulunan kroniğin daha çok ikinci cildini kullanmakla birlikte ilk üç cilt de tezimizde kullanılmıştır²⁴.

Nikonovskaya letopis'ten sonra en kapsamlı Rus kroniği olan *Voskrosenskiy letopis* XVI. yüzyılın ilk yarısında yazılmıştır. Nikon'un da faydalandığı kronik özellikle Moğol döneminin başlamasıyla hadiseleri daha ayrıntılı bir şekilde anlatır. Moğol dönemine ilişkin neredeyse tamamen her bilgi burada bulunmaktadır²⁵.

Bu kroniklerin yanında *Ermolinskaya letopis*, *Novgorodskaya i Pskovskaya Letopis*, *L'vovskaya letopis*, *Avraamki Letopis*, *Novgorodskaya Çetvertaya letopis*, *Stepennaya kniga*, *Ustyujskoye i Vologodskiye letopis* gibi kronikler de Moğol-Rus ilişkileriyle ilgili bilgiler vermektedirler. Ancak söz konusu dönemle ilgili bilgileri daha çok yukarıda bahsettiğimiz kroniklerden bazılarından etkilenmiş olup, içlerinde pek az farklı bilgiler mevcuttur. Bundan ötürü söz konusu kroniklerden daha çok farklı bilgiler verdiklerinde veya diğer kroniklerin pek çoğunda bulunmayan bilgilerle karşılaşıldığında değinilmiştir.

²² N.N. Kostomarov, a.g.e, ss.87-90.

²³ *Letopisnyy Sbornik Imenuyemy Tverskogo Letopisyu*, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdenoye Po Vısoçeyşemu Povelenyu Arheografiçkuyu Kommissiyeyu, Tom Pyatnatsaty, Sanktpeterburg 1863.

²⁴ *Nikonovskaya Letopis*, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdenoye Po Vısoçeyşemu Povelenyu Arheografiçkuyu Kommissiyeyu, Tom Sedmıy, Sanktpeterburg 1885.

²⁵ *Letopis po Voskrosenskomu Spisku*, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdavayemoye Arheografiçkuyu Kommissiyeyu, Tom Sedmıy, Sanktpeterburg 1856.

B. Latince Kaynaklar

Moğollarla ilgili en önemli Latince kaynak Plano Carpini'nin *Historia Mongolorum* (Moğolların Tarihi) isimli eseridir. Burada yazar Moğolların âdetlerinden törelerine, tarihlerinden kültürlerine, ordularına ve savaş âletlerine varıncaya kadar bilgiler verdiği için, seyahatname olduğu kadar aynı zamanda bir antropoloji çalışmasıdır. 16 Nisan 1245'te Lyon'dan yola çıkan Carpini'nin amacı Papa'nın emri üzerine Moğol Hanı'nın Hıristiyanlığı kabul etmesini sağlamaktır. O, amacını gerçekleştirememişse de önemli bir eser bırakmakla ismi günümüze kadar gelmiştir. Deşt-i Kıpçak'tan geçerken verdiği bilgiler Altın Orda tarihi için önemlidir. Bu sayfalarda Moğol-Rus ilişkileri ile ilgili diğer kaynaklarda bulamadığımız bilgiler de mevcuttur²⁶.

Leh devlet adamı Dlugosz'un beş ciltlik *Historiae Polonicae* isimli kroniği Moğollarla Ruslar arasındaki ilişkilere dair bazı önemli bilgileri barındırması açısından önemlidir. Burada yazar Kalka muharebesinden bahsettiği gibi 1237 ve sonraki yıllarda yaşananlarla ilgili de bilgiler vermiştir. Bununla birlikte eserinin bizim için en önemli yanı Moğolların Galiçya ve Volın knezlerini de alarak giriştikleri Polonya ve Litvanya seferlerine ilişkin kayıtlarıdır. Rus kroniklerinden İpatiyev'de bu hadiselerle ilgili bir takım malumat varsa da bu bilgiler saldırıya uğrayan tarafın bilgilerini aktarmasından ötürü önemlidir²⁷.

Fontes Rerum Germanicum, Monumenta Germaniae Historica, Monumenta Hungariae Historica, Monumenta Poloniae Historica, Monumenta Poloniae Vaticana gibi çok ciltli kaynak toplamalarında yer alan kronik, biyografi, yazışma ve diğer türden evraklar da tezimizde yeri geldiğinde kullanılmıştır. Rubruk, Marco Polo ve Ricoldi de Monte Crucis'in seyahatnamelerindeki bazı bilgiler de taraflar arasındaki ilişkilerle ilgili olmasa da, Moğollarla ilgili kimi sorunlara açıklık getirmesi açısından yararlı olmuştur.

²⁶ *The Story of the Mongols Whom We Call the Tartars*, trans. Eric Hildinger, Branden Publ., Boston 1996.

²⁷ *Johannis Dlugossii, Longini Canonici Cacoviensis Historiae Polonicae*, Tomus II, Cracoviae 1873.

C. Farsça Kaynaklar

Reşidüddin'in *Cami'üt Tevarih* isimli eseri Moğol Tarihi açısından en önemli kaynaklardandır. İlhanlıların önemli devlet adamlarından birisi olmakla zamanının tanınmış simalarından Reşidüddin Fazlullah eserine, Gazan Han'dan aldığı bir emirle başlamış ve Olcaytu zamanında da tamamlamıştır²⁸. Eseri, günümüze ulaşmamış pek çok eserdeki bilgileri içermesinden ötürü son derece kıymetlidir. Mesela Moğolların en önemli kayıt defteri olan Altın defter bugün elimizde bulunmayıp onun gördüğü eserlerdendir. Bu ve bunun gibi eserlerin yanında şahsi duyular ve tanışıklıklar sayesinde Reşidüddin'in eseri Moğollarla ilgili hemen her konuda ana kaynak vazifesi görmüştür. Tezimizde 1235 senesindeki sefer hazırlıkları ile Bulgar topraklarının ele geçirilmesine dair bilgilerinden istifade edilmiştir. Bunun yanı sıra Rusya'daki faaliyetlerle ilgili de kısa bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerin bazıları Rus kroniklerinde bile bulunmamaktadır. Mesela Kolomna muharebesinde Kulkan'ın ölmesi, Siti muharebesinde Büyük Knezin yakalanmasından sonra öldürülmesi gibi bilgiler sadece *Cami'üt Tevarih*'te bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kimi bilgiler de Rus kaynaklarındaki kayıtları desteklemektedir ki Ryazan, Vladimir ve diğer bazı kentlerin ele geçirilmesiyle ilgili bilgiler bu açıdan değerlendirilebilir²⁹.

Ata Melik Cuveyni'nin *Tarih-i Cihangüşa* isimli eseri de Moğol tarihi ile ilgili önemli eserlerdendir. Moğolların Rusya'daki faaliyetleriyle ilgili bilgiler sınırlıysa da Bulgar ve Kıpçaklarla mücadeleleri ile Kafkaslardaki faaliyetleriyle ilgili olarak yararlandık³⁰.

D. Arapça kaynaklar

Moğollarla ilgili en önemli kaynaklardan birisi olan *el Kâmil fi't târih* Ibn'ül Esir'in en çok tanınan ve kullanılan eseridir. Yazarın daha çok duyduklarına dayanılarak

²⁸ Reşidüddin ile ilgili olarak bk. R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, Isar yay, İstanbul 1998, s.243 vd.

²⁹ Reşidüddin Fazlullah, *Cami'üt Tevarih*, yay. B. Kerimi, Tahran H.Ş. 1374.

³⁰ Alaaddin Ata Melik Cuveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1999.

kaleme alınan eserde hadiseler 1231 yılına kadar geldiğinden Moğolların Batı seferine ilişkin bilgiler bulunmaz. Ancak Kalka muharebesi ile neticelenen Moğolların Kafkas seferine ilişkin bilgiler son derece kıymetlidir³¹.

Ibn-i Vasıl'ın *Muferricülkürub* isimli eseri Moğollarla ilgili önemli bilgileri barındırmakla birlikte tezimizde sadece 1229 senesinde Moğolların Bulgar sınırlarına dayandıklarına dair bilgileri açısından önemli olmuştur³².

E. Ermenice kaynaklar

Moğol dönemi ile ilgili en önemli Ermenice kroniklerden birisi Krakos'un XIII. yüzyılda yazdığı *Ermeni tarihi*, diğeri de Aknerli Grigor'un yine aynı dönemde kaleme aldığı *Okçu Milletinin Tarihi*'dir. Bu eserlerde Moğollarla çevre devletlerin münasebetlerine dair bilgiler varsa da Altın Orda ile Ruslar arasındaki ilişkilere dair malumat yoktur. Yine de Rus kaynaklarında detayları pek bulunmayan sayım ve vergi toplama usullerinin nasıl olduğunu Ermenistan'ın da Altın Orda sınırları içinde bulunmasından ötürü bu kaynaklardaki bilgileri de hesaba katarak anlayabiliyoruz. Tezimizde söz konusu hadiselerle ilgili bilgi verirken buradaki usuller Rusya'daki uygulamaların anlaşılması açısından önemli olmuştur³³.

F. Araştırmalar

Moğol idaresi altında geçen Rusya'nın 250 senelik tarihi XIX. yüzyıldan itibaren çağdaş usullere göre tetkik edilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte ilk zamanlarda Altın Orda ile ilgili bilgiler Rus tarihleri içinde incelenmişti. Özellikle N. Karamzin'in *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo* isimli abidevi çalışmasının (ilk baskısı 1812) içinde Altın Orda'ya dair verilen bilgiler dün olduğu gibi bugün için de önemlidir. Altın Orda

³¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi* (El Kâmil fi't Tarih Tercümesi), çev. A. Ağırakça, A. Özaydın, C. XII, İstanbul 1987.

³² İbni Vasıl, *Muferricülkürub*, haz. W. De Tisenhausen, Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler, çev. İ.H. İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

³³ Krigos, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", müt. Edvar Dulaurier, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1928, ss.139-217; Aknerli Grigor, *Okçu Milletinin Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, Yeditepe yay, İstanbul 2007.

ile ilgili basılan ilk eser H.M. Fren'in imzasını taşıyan *Moneti Hanov Ulusa Cuçiyeva ili Zolotoy Ordu* isimli 1832 senesindeki eserdir. Altın Orda'nın siyasi tarihi ile ilgili ilk eser ise 1840 senesinde J. Von Hammer tarafından *Die Geschichte der Goldenen Horde im Kıpçak* ismiyle basılmıştır. Bu eser daha önceki bir tarihte Altın Orda ile ilgili tetkiklerin artmasını sağlamak amacıyla düzenlenen bir yarışma için hazırlanmışsa da makul karşılanmamıştı. Bununla birlikte Altın Orda hakkındaki ilk müstakil çalışmadır. Bundan iki sene sonra V.V. Grigor'yev Altın Orda Hanlarının yarlıkları ile ilgili hala önemini koruyan *O Dostovernosti Yarlıkov Dannıh Hanami Zolotoy Ordu* isimli eserini yayınladı. Bu çalışmayı 1850 senesinde aynı yazarın *Opisanıye Klada iz Zolotoordınskih Monet* takip etti. Bu çalışma Altın Orda merkezlerindeki yeni arkeolojik çalışmaların ayak sesi niteliğindedir. Nitekim aynı sene *Arheologičeskiye poyski v razvalinah Saraya* ile 1854'te *Okoñçatel'noye issledovaniye metsnosti Saraya s Oçerkom Sledov Dešt Kıpçakskogo Çarstva* isimli çalışmalar A.V. Tereşçenko tarafından yayımlandı. 1857 yılına gelindiğinde P. Savel'yev *Moneti Cucidov, Çagataidov, Celairidov i Drugiya Obraşçavşşya v Zolotoy Ordoy v Epohu Toktamışa* isimli iki ciltlik eserini neşretti.

1864 yılında N.İ. Berezin, *Oçerk Vnutrennogo Ustroystva Ulusa Cuçiyeva* isimli eserini yayınladı. Altın Orda'nın içtimai tarihine dair yapılan ilk eser olan çalışma önemini hala korumaktadır. Onun Altın Orda ile ilgili çalışmaları daha başka tetkiklerle devam ettiyse de bunlar klasik dönem çalışmalarından uzak çalışmalardı. 1884 senesinde V. Tiesenhausen'in *Sbornik Materialov Otnoşçihsiya k İstorii Zolotoy Ordu*'nın I. Cildi yayımlandı. Altın Orda ile ilgili Arapça metinlerin aslı ile birlikte Rusça çevirilerinin de verildiği bu eser Rusya'daki Altın Orda çalışmalarının seyrini değiştirdi. Arapça'nın o dönemlerde Rusya'da merak edilen bir dil olmadığı akla getirilecek olursa, kuşkusuz ki Tiesenhausen'in çevirisinin Altın Orda çalışmalarına ne derecede etki yaptığı anlaşılabilir.

Rusya dışında da Altın Orda ile ilgili çalışmaların yapıldığı dikkati çekmektedir. Türk tarihi ile ilgili bir dizi önemli çalışmalar yapmış olan H. Howorth, Moğollarla ilgili *History of the Mongols* isimli çalışmasının ikinci cildini Altın Orda'ya hasretmişti (1880). Bundan 30 sene kadar sonra da bu sefer Amerikalı J. Curtin 1908'de *The*

Mongols in Russia isimli bir eser yayınladı. Her iki eser de Rusça kaleme alınan eserlerden ilham alıp daha çok Rus bakış açısını yansıtmışsa da Altın Orda ile ilgili tetkikler arasında özel bir yere sahiptirler.

Bundan sonra Altın Orda ile ilgilenen pek çok bilim adamı karşımıza çıkmaktadır. Fakat bunlardan hiçbirisi Altın Orda'nın klasik dönemleri ile ilgili genel bir çalışma içine girmediler. Bunlar arasından özellikle Kasım Hanlığı işle ilgili pek meşhur bir eser kaleme almış olan Velyaminov Zernov veya Berezin, konu ile ilgili araştırma yapmaya salahiyeti bulunan kimselerse de Altın Orda'nın klasik dönemlerine eğilmemişlerdir. Bu süreç 1940 yılında A.N. Nasanov'un *Mongol i Rus* isimli bir eser yayınlana kadar devam etti. Rus kroniklerinin meşhur bir araştırmacısı olan Nasanov, genel olarak Altın Orda ile Rus knezlikleri arasındaki ilişkileri ele aldı. Artık Altın Orda uzmanlarının elinde Rus knezlikleriyle münasebetler noktasında önemli bir çalışma bulunuyordu.

A.N. Nasanov'un çalışmasını bir sene sonra V. Tiesenhausen'in vefatından önce hazırladığı, ancak yayınlamaya ömrünün yetmediği *Sbornik Materialov Otnoşhişiya k Istorii Zolotoy Ordı* isimli eserinin II. Cildi takip etti. 1943'te B. Spuler *Die Goldene Hode im Russland*, 1950'de B.D. Grekov ve A.Yu. Yakubovskiy *Zolotoy Ordı i yiyo Padeniye* ve 1953'te ise G. Vernadsky *Mongols and Russia* isimli çalışmalarını neşrettiler. On üç sene zarfında birbirinden farklı özelliklere sahip dört yayının çıkması, daha önceki çalışmaların ulaştığı önemli bir sonuç olarak değerlendirilmelidir. 1960'ta M.G. Safargaliyev'in *Raspad Zolotoy Ordı* isimli eseri bazı bilim adamları tarafından eleştirilmişse de Altın Orda araştırmalarında çok özel bir yere sahiptir.

1960 yılından sonra Rusya'da Altın Orda ile ilgili yapılan çalışmalar daha da arttı. Bununla birlikte bazı eserlerde biz Sovyetler Birliği'nin ideolojik yaklaşımının izlerini de buluyoruz. Bunlardan en önemlisi V.V. Kargalov'un çalışmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. *Konets Ordıskogo İga* isimli eseri önemliyse de yazar burada tarihi bir süreci ortaya koymaktan çok tarihi bir hesaplaşma içine girer. Bununla birlikte kuşkusuz konuya daha gerçekçi yaklaşan yazarlar daha fazlaydı. G.A. Fedorov-Davidov isimli bir bilim adamının bu süreçte ortaya çıkması Altın Orda araştırmalarına büyük bir ivme kazandırdı. 1966 senesinde kendi redaktörlüğünde *Koçevniki Vostoçnoy Evropı*

Vlastiyu Zoloto Ordinskih Hanov isimli eser yayınladı. Bu eserde Altın Orda hâkimiyetindeki göçerleri, konu ile ilgili bilim adamlarının çalışmalarını bir araya getirerek aydınlattı. 1973 senesinde ise bu sefer kendi imzasını taşıyan *Obşçestvennoy Stroy Zolotoy Ordı* isimli eserini yayınladı ki Altın Orda içtimai yapısı hakkında bu güne kadar yazılan en geniş kapsamlı eser olarak karşımıza çıkmaktadır. 1996 senesinde ise yine kendi redaktörlüğünde *Gorod Bulgar* isimli bir makaleler toplaması tarzında bir eser yayınladı. Onun bu çalışmaları kendisinin sayısı yüze varan makaleleri ile devam etti. Daha çok nümizmatik çalışmalara önem veren yazarın ölümünden sonra 2003'te yayınlanabilen *Denejnoye Delo v Zolotoy Orde* isimli eserinde o güne kadar çıkmış hemen tüm Altın Orda sikkeleri incelenmiş ve devletin ekonomik durumu gözler önüne serilmiştir.

Rusların Altın Orda ile ilgili diğer çalışmaları ise İ.V. Grekov'un 1975 senesinde neşrettiği *Vostoçnaya Evropa i Udalok Zolotoy Ordı*, V.L. Yegorov'un 1985'te yayınlanan *İstoriçeskaya Geografiya Zolotoy Ordı v XIII-XIV vv*, E.P. Kul'pin'in 1998'de neşrettiği *Zolotoya Orda*, son olarak da 2003 senesinde E.P. Mıskov'un *Politiçeskiye İstoriya Zolotoy Ordı (1236-1313)* önemlidir. Bundan başka V.V. Pohlebkin'in *Tatari i Rus* (2000) gibi daha basit kitaplar da göze çarpmaktadır.

1980'lerden itibaren Amerika'da da Altın Orda çalışmalarının hızlandığı dikkati çekmektedir. 1987'de C.J. Halperin'in yayınladığı *Russia and Golden Horde* isimli eser pek çok Rus kaynağının tetkik edildiği önemli bir çalışmadır. O, bu çalışmasını daha başka makaleleri ile de derinleştirmiş, Amerika'da G. Vernadsky'den sonra Altın Orda araştırmalarının öncülerinden olmuştur. Aşağıda yeniden bahsedeceğimiz 1990 senesinde J. Fennel tarafından yayımlanan *The Crisis of Medieval Russia 1200-1304* isimli eser Altın Orda tarihinin bir kısmını ilgilendirse de konunun ele alınması açısından önemlidir. 1998 senesinde ise D. Ostrowski *Muscovy and the Mongols* isimli bir çalışma yayınladı. Moğolların Moskova devlet teşkilatındaki etkilerinin işlendiği kitap da genel Altın Orda tarihi olmamakla birlikte hadiseleri genel bir bakış açısıyla ele almasından ötürü önemlidir.

Yabancı ülkelerde sadece genel Altın Orda tarihi üzerine yapılmış çalışmalara yer verdiğimiz bu kısımdan anlaşılacağı üzere pek çok tarihçi bu zorlu işle meşgul

olmuşlardır. Bununla birlikte ülkemizde Altın Orda'ya gösterilen ilgi ve alakanın yabancı ülkelere nazaran çok geride olduğu dikkati çekmektedir. Zeki Velidi Togan'ın bazı eserlerinde Altın Orda ile ilgili bazı bilgiler bulunuyorsa da bunlar yüzeysel bilgilerdir. A.N. Kurat da eserlerinde Altın Orda'ya temas etmiştir. Bu çalışmalar müstakil olmayıp kitap kısmı olarak kaleme alınmışlardır, ancak verilen bilgiler kadar değerlendirmeler de konuyla ilgilenenlere ışık tutmuştur, gelecekte de tutacaktır.

Altın Orda ile ilgili müstakil çalışmalar ülkemizde sadece M. Kafalı tarafından yapılmıştır. Onun 1976'da kaleme aldığı *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri* isimli eseri önemlidir. Burada yazar, başlangıcından sona ermesine kadar Altın Orda devleti tarihini ele almıştır. Fakat bilgiler o zamanın ihtiyaçlarına göre hazırlandığından genel bilgilerle sınırlı kalınmıştır. M. Kafalı daha sonraki tarihlerde yazdığı makalelerde daha derinlemesine çalışmalara imza atmıştır. Ancak bugün yabancı ülkelerde yapılan çalışmalar göz önüne alındığında yeni ve daha detaylı çalışmaların ortaya çıkması lüzumu hissedilmektedir. Bunun bir neticesi olarak ülkemizde bazı çalışmalar kendisini göstermeye başlamıştır. Araş. Gör. Serkan Acar'ın 2008'de neşrettiği *Kasım Hanlığı* isimli eser Altın Orda'nın klasik dönemi ile ilgili olmamakla birlikte Altın Orda varisi devletlerle ilgili olarak ülkemizde yapılmış ilk müstakil çalışmadır. Bunu İlyas Kamalov'un 2009'da daha çok Altın Orda devlet kurumlarının Rus devlet teşkilatındaki etkilerini ele aldığı *Altın Orda ve Rusya* isimli eseri takip etmiştir.

Altın Orda tarihine dair genel çalışmalarla ilgili bilgi verdikten sonra tez konumuzla ilgili olarak Moğol-Rus ilişkilerine dair eserlere de kısaca temas etmek istiyoruz. Taraflar arasındaki ilişkilerle ilgili ilk çalışma A.N. Nasanov imzasını taşıyan *Mongol i Rus* isimli eserdir. Daha çok ilişkilerin ana hatları üzerinde durulan bu çalışma konuyla ilgili en önemli eser olarak telakki edilmiştir. G. Vernadsky'in *Mongols and Russia* isimli eseri de hacmine rağmen genel bilgiler vermektense öteye geçememiştir. J. Fennel'in 1990 yılında yayınladığı *The Crisis of Medieval Russia 1200-1304* isimli eseri ise 1304'e kadar getirilmiş olmakla birlikte diğerlerinden daha detaylıdır. J.C. Halperin'in *Russia and Golden Horde* ile D. Ostrowski'nin *Muscovy and the Mongols* isimli eserleri siyasi tarihten çok kültürel ve idari ilişkilerle sınırlı

kalmıştır. A.A. Gorskiy'in 2005'te neşrettiği *Moskva i Orda* isimli eseri ise XIII. yüzyılın sonlarından XVI. Yüzyılın başlarına kadar Moskova ile Altın Orda arasındaki ilişkileri konu almaktadır. Detaylı bir çalışma olmakla birlikte kitabın isminden de anlaşılacağı üzere hadiseler belirli bir çerçevede tutulmuş olup Altın Orda ile Ruslar arasındaki ilişkilerin geneli işlenmemiştir. 2000 senesinde V.V. Pohlebkin'in *Tatarı i Rus* ve 2005'te Yu.V. Muzin'in *Han i Knyaz'ya* isimli eserleri Moğol-Rus ilişkilerini incelemek gayretiyle yazılmışlarsa da akademik boyutta değildirlir.

GİRİŞ

A. Rusların Ortaya Çıkışı ve Kiev Rusyası'nın Doğuşu (860–1015)

Vareg-Rusların ortaya çıktıkları IX. yüzyılın ilk yarısından önce Slavlar, Rusya'nın yerel ahalisi olarak M.Ö. 3000'lerden itibaren Vistül nehrinden başlayarak Pripet havzası ve Orta Dnyeper mntikasında yaşamaktaydılar. Kendilerine özgü bir devletleri olmaksızın kabileler halinde yaşayan Slavların eski tarihleri ile ilgili bilgiler arkeolojik verilerle ortaya çıkmaktadır³⁴. Filolojik veriler ise ancak Miladi dönemlerde ortaya çıkar. İlk dönemlerde Latince ve Grekçe eserlerde bilgiler varsa da onlara dair bilinenler özellikle Hazar Kağanlığı zamanında Araplarca yazılan eserlerle artmıştır. Papaz Kiril'in gayretleriyle Slavlar arasında Hıristiyanlığın ortaya çıkmasından kısa süre sonra yazı dili de gelişti. Bunu bir süre sonra eski hatıraların kaleme alındığı ilk tarih çalışmaları takip etti³⁵. Bu bilgiler Slavlarla ilgili bilgilerimizi daha da zenginleştirdi.

İskandinav etkili çok tanrılı dine inanan Slavlar³⁶ IX. yüzyıldan itibaren Hazarlara vergi vererek yaşıyorlardı³⁷. Ancak bölgedeki güçler dengesi, Vareglerin 859

³⁴ Slavların en eski dönemleri için bk. A.N. Kurat, *Rusya Tarihi*, TTK yay, Ankara 1999, s.3, 4; *Slavyane i ih Sosyedi v Kontse I tısaçyeletiya do N.E. Pervoy Polovine I tısaçyeletiya N.E.*, red. İ.P. Rusanova, E.A. Simonoviç, İzdatel'stvo Akademi Nauk, Moskva 1993; V.V. Yenukov, *Slavyane do Ryurikoviçey*, Kursk 2005; T. Sulimirski, "The Problem of the Origin of the Slavs", *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vo.75, No.1-2/1945, ss.51-58; B.A. Rıbakov, *Yazıçestvo Drevnih Slavyan*, İzdatel'stvo Akademi Nauk, Moskva 1994, ss.214-230. Slav kabileleri için bk. T.D. Florinskiy, *Slavyanskoye Plemya*, Kiev 1907; A.N. Kurat, a.g.e, s.6, 7. Rusların Karadenizin kuzeyindeki sahalara gelmeleri ve buralardaki ilk faaliyetleri için bk. S. Franklin- J. Shepard, *The Emergence of Rus*, Longman Group Lim., New York 1996, ss.3-50.

³⁵ A.Ya. Garkavi, *Dopolneniya k Soçineniyu Skazaniya Musul'manskih Pisateley Slavyanah i Russkih*, SPB 1871; F. Best'berg, *Kommentarii na Zapisku Ibragima Ibn Yakuba o Slavyanah*, SPB 1903; T.M. Kalinina, "Arabskiye Istoçniki VIII-IX vv. O slavyanah", *DGTS*, M. 1994, ss.211-224; *Svod Drevneyşih Pis'mennih İzvestiy o Slavyanah*, Tom I, Sost. L.A. Gindin, S.A. İvanov, G.G. Litavrin, Moskva 1994; *Svod Drevneyşih Pis'mennih İzvestiy o Slavyanah*, Tom II, Sost. S.A. İvanov, G.G. Litavrin, V.K. Ronin, Moskva 1995.

³⁶ Slavların dini için bk. B.A. Rıbakov, a.g.e, s.354-438; A.S. Famitsin, *Bojestva Drevnih Slavyan*, Sanktpeterburg 1884; I. Ivanov, *Kult Perina u Yujnih Slavyan*, Moskva 2005; V.İ. Mansikka, *Religiya Vostoçnih Slavyan*, Moskva 2005; B. Prokof'yev, "Religiya Vostoçnih Slavyan", *Istoriçeskiy Jurnal*, No.8/1940, ss.72-81; A.N. Kurat, a.g.e, ss.12-14

³⁷ Slav kabilelerinin en eski dönemlerde Hazarlarla ilişkileri M.Uydu-Yücel tarafından incelenmiştir. Bk. M. Uydu-Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına göre Türkler*, TTK yay, Ankara 2007, s.86 vd. Ayrıca bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.5, 6.

senesinde Rusya içlerine sokulmasıyla değişti³⁸. Bu esnada Hazarlara vergi vererek yaşamlarına devam eden Polyenler, Derevyanlar, Severyanlar, Vyatiçler, Radimiç gibi büyük Slav kabileleri 884 ile 964 yılları arasındaki süreçte Vareglerin hâkimiyetine boyun eğdiler. Bundan önce de zaten Çud, Sloven, Merya ve Kriviçler gibi Slav kabilelerini boyunduruk altına almış olan Varegler böylelikle, Slav ahaliye dayanmak suretiyle büyük bir güç haline geldiler³⁹. Ancak siyasi teşkilatlanmalarında Hazarlar önemli bir yere sahiptiler⁴⁰. Devletin yönetici sınıfın tamamen Vareglerden oluşuyor olmasına rağmen devlet teşkilatındaki bu etki, onların zaman içinde Slavlaştıklarını da göstermektedir. Yaklaşık yüz yıl süren Vareglerin Slavlarla karışması süreci, etimolojik kökeni üzerinde henüz mutabakat sağlanmamışsa da daha çok İskandinav kökenli olduğu anlaşılan, bir millet ismi olarak Rus kelimesini iki toplumun genel adı olarak ortaya çıkardı⁴¹. Bu iki milletin Rus adı altında toplanması kuşkusuz ki tarafların birbirinin çeşitli kültür unsurlarını kabul ederek aynileşmesiyle ilgiliydi. Ancak Slavların, Vareglere göre nüfus açısından kalabalık olmalarından ötürü sosyolojik temelde Slavların Varegleşmesinden ziyade, Vareglerin Slavlaşması ortaya çıktı. Bu durum kendisini Vareglerin Slav dinini kabul etmelerinde göstermektedir. Mesela Rurik'in oğlu İgor ve onun oğlu Svyatoslav İskandinav dini yerine Slav dinini benimsemişti⁴².

Hâkimiyetindeki toprakların birdenbire genişlemesinden bir süre sonra Ruslar, Hazarların egemenliğindeki diğer topraklara da göz diktiler. 862 senesinde Kiev, 965'te Sarkel, kısa süre sonra da Hazar başkenti İtil Rusların eline geçti⁴³. Bölgenin ilk düzenli siyasi teşkilatı olan Hazar Kağanlığının tarihe karışmasının ardından Ruslar, bölgenin

³⁸ Vareglerin Rusya'da ortaya çıkmasıyla ilgili olarak bk. S.H. Cross, "The Scandinavian Infiltration into Early Russia", *Spiculum*, Vol.21, No.4/Oct. 1946, ss.505-514.

³⁹ A.N. Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi, Ankara 1992, s.40; M. Uydu-Yücel, a.g.e, ss.87-89. Vareglerin Slav topraklarına gelip, Slavları hakimiyet altına almaları ve bir süre sonra iki toplumun karışmasıyla yeni bir milletin ortaya çıkmasıyla ilgili olarak bk. A.N. Kurat, *Rusya Tarihi*, s.15-17.

⁴⁰ J. Shepard, "The Origin of Rus (900-1015)", *Cambridge History of Russia*, ed. M. Perrie, Vol.I, Cambridge University Press 2006, s.51.

⁴¹ Bu konuda farklı görüşler için bk. O. Pritsak, "Rusların Kökeni", çev. M.B. Çelik, *Omelyan Pritsak Armağanı*, ed. M. Alpargu, Y. Öztürk, Sakarya Üniversitesi yay, Sakarya 2007, s.43, 44; N. Riasanovsky, "The Norman Theory of the Origin of the Russian State", *Russian Review*, Vol.7, No.1/Autumn 1947, ss.96-110.

⁴² A. Kozaçenko, "Kreşçeniye Rusi", *Istoriçeskiy Jurnal*, No.11/1937, s.72.

⁴³ Hadiselerle ilgili olarak bk. M. Uydu-Yücel, a.g.e, s.87-92. İtil kentinin ele geçirilmesiyle ilgili bk. D.M.Dunlop, *History of the Jewish Khazars*, Schochen Books, New York 1967, s.242, 243.

yegâne gücü haline geldiler. Özellikle Volga ırmağının büyük bir bölümünün egemenlik altına alınması, ekonomik manada gelişmelerini beraberinde getirdi. Ancak bu mıntıka, Rus devletinin ikinci öneme sahip bir ticaret bölgesi olarak varlığını sürdürdü. Çünkü, onlar bu dönemde daha çok İstanbul ile ticari ilişkiler kurmuşlardı ve bundan ötürü Dnyeper taraflarındaki bölgelere daha çok ehemmiyet gösteriyorlardı.

Kiev Rusyası olarak anılan Rusların klasik döneminin başlangıç dönemi ile ilgili değişik görüşler vardır. Bununla birlikte kentın Rusların hâkimiyetine geçtiği 862'den Vladimir'in 1015 senesindeki ölümüne kadarki süreç bir geçiş dönemi özelliği göstermektedir. Bu ayrımı yaparken Rusya'nın Hıristiyanlaşmasını, Kiev Rusya'nın en önemli kültür öğesinin Hıristiyanlık olmasından ötürü, bir milad olarak değerlendiriyoruz. Bu din Rus kültürünün çeşitli öğelerini- mimarisini, sanatını, edebiyatını, sosyal kültürünü- derinden etkilemiştir⁴⁴. Bu değişim Kiev Rusyası merkezli geliştiği için Kiev Rusyası dendiğinde akla daha çok Hıristiyanlıktan sonraki kültür gelmektedir.

Ruslar arasında Hıristiyanlık büyük bir hızla Vladimir döneminde yayılma ivmesi göstermiştir. Bununla birlikte Slavlar arasında Hıristiyanlık daha önceki zamanlarda bir ölçüde bulunuyordu. Kiril ve Methodius kardeşlerin şimdiki Moldavya taraflarındaki faaliyetleri sırasında İncil Slavcaya da çevrilmişti. Bu din adamlarının Dnyeper ve Don taraflarındaki Slavlarla ilişkilerinin olup olmadığı kesin olarak bilinmiyorsa da, Slavca İncil çevirilerinin çeşitli yollarla Rusya'ya girdiği ve özellikle de Vladimir döneminde Hıristiyanlaşmanın önemli bir alt yapısını oluşturduğu bilinmektedir⁴⁵. Halk arasında ve resmi dilde eski Rusça kullanılmasına rağmen dini hayat içinde eski Slavca'nın kullanılması bu çevirilerin Rus dini hayatındaki önemlerinden ileri geliyor olsa gerektir.

⁴⁴ Bu konuda en kapsamlı çalışma F. Dvornik tarafından yapılmıştır. Bk. F. Dvornik, "Byzantine Political Ideas in Kievan Russia", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.9/1956, ss.73-121.

⁴⁵ G. Vernadsky, "The Status of the Russian Church during the First Half-Century Following Vladimir's Conversion", *Slavonic Year Book*, Vol.I/1941, s.295-297; F. Dvornik, "The Significance of the Missions of Cyril and Methodius", *SR*, Vol.23, No.2/Jun 1964, s.201, 211; D. Obolensky, "The Heritage of Cyril and Methodius in Russia", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.19/1965, s.52. 56.

Bizans Devleti ile ilişkiye girildiği ilk dönemlerde Ruslar arasında Hıristiyanlığı kabullenmiş tüccar ve asker sınıfının varlığı görülmektedir⁴⁶. İstanbul'daki Aya Sofya'nın üst katındaki parmaklıkta yer alan ve bugün dahi görülebilecek durumdaki IX. yüzyıla ait kimi runik harfli yazılar, Hıristiyanlığı kabul eden ilk Ruslardan kalmıştır. Bunun yanı sıra ilk dönem Rus Hıristiyanlarının varlığını sezdirenen kimi bilgiler varsa da bunlar Hıristiyanlığın Ruslar arasındaki konumunu etraflıca tasvir edebilecek durumda değildir⁴⁷.

Resmiyette Hıristiyanlığı kabul etmiş Rusların varlığından ilk kez 944 senesinde Bizans devleti ile İgor arasındaki anlaşmada bahsedilmektedir. Burada Ruslar arasında vaftiz olmuş insanların Bizans-Rus ilişkilerini bozmaya kalkışmaları durumunda cezalandırılmaları ifade edilmiştir ki bu satırlar Ruslar arasında Hıristiyanlığı kabul etmiş kimselerin hatırı sayılır bir sayıya ulaştıklarını ve aynı zamanda devlet içinde önemli kimseler olduklarını göstermektedir⁴⁸. Bu anlaşmadan bahseden Povest Vremennih Let'de bununla ilgili ilgi çekici bir bahis vardır: “(...) *Ertesi gün İgor, elçileri çağırdı ve hep birlikte Perun'un tahtının bulunduğu tepeye geldiler; kendisi ve adamları silahlarını, kalkanlarını, altınlarını üst üste yığdılar. Ruslar arasında ne kadar putperest varsa hepsi bunların üzerinden atlayarak yemin ettiler. Hıristiyan Ruslar ise Pasınç nehri'nin bittiği Puçem'in üzerinde bulunan Aziz İlin Kilisesi'nde yemin ettiler ve daha sonra yeminlerini tercüme ettirdiler. Burası katedraldi, çünkü burada Varyag ve Hazarlardan pek çok Hıristiyan vardı. (...)*”⁴⁹. Bu kayıt Rusların bir kilise cemaati haline geldiklerini ve ibadetlerini özgürce gerçekleştirdiklerini göstermesi açısından kıymetlidir. Bu ivme kısa süre sonra hükümdar ailesi içine de sirayet etmiş ve İgor'un eşi Olga vaftiz edilerek Hıristiyanlığı benimsemiştir. Onun yeni dinini kabul ettiği ilk yıllarda samimi olup olmadığı tespitten uzaktır. Pek çok bilim adamı onun aynı

⁴⁶ M. Spinka, “The Conversion of Russia”, *The Journal of Religion*, Vol6, No.1, Jan. 1926, s.42; D. Obolensky, a.g.m, s.48.

⁴⁷ A.N. Kurat, a.g.e, s.29; D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, Praeger Publ., New York 1971, s.188, 189. O. Pritsak bu sorunu çözmek için bir çalışma yapmıştır. Burada özellikle Vareglar'ın Hıristiyanlığı kabulüyle ilgili kimi tartışmalı konular yorumlanmıştır. O. Pritsak, “Christianity in Rus before 988”, *HUS*, Vol.12-13/1988-1989, s.87-113.

⁴⁸ M. Spinka, a.g.m, s.43.

⁴⁹ M. Uydu-Yücel, a.g.e, s.90, 91. Kiev'deki Hazar mahallesi ve Hazarların dini hayattaki konumları için bk. S.H. Cross et al, “The Earliest Medieval Churches of Kiev”, *Spuculum*, Vol.11, No.4/Oct. 1936, s.477, 478.

zamanda Alman İmparatoru Otto ile de temas kurmasından ötürü yeni dinini diplomatik olarak kabul etmiş olabileceğini ifade etmiştir⁵⁰. Başlangıcında Olga'nın hislerinin ne olduğu bilinmiyorsa da yaşlılık yıllarında Hıristiyanlığı canı gönülden destekledi.

Olga, Hıristiyanlığı benimsemesinden kısa süre sonra, 957–959 yılları arasındaki bir tarihte⁵¹ İstanbul'a gitti. Burada hem İmparator Constantine Porphyrogenitus hem de dönemin dini çevreleriyle görüştü. Bu temasın etkileri Ruslar arasında olduğu gibi Rusya'da da müthiş oldu⁵². Eski bir Slav kabilesinden gelen Olga, İmparatorun eşinin ismi olan Helen ismini aldı ki bu karar iki kültür arasındaki ilişkinin bir sembolü olarak değerlendirilmiştir⁵³. Gerçekten de ilerleyen dönemlerdeki gelişmeler Rusya'nın Bizans modelinde geliştiğini göstermektedir.

Olga Rusya'ya dönmesinin ardından memleketindeki Hıristiyan misyonerlik faaliyetlerini hevesle ele aldı⁵⁴. Bunu yaparken Bizans'tan herhangi bir yardım talep etmemesi ilgi çekicidir. Zira daha önce Alman İmparatoru Otto ile temasları sırasında kendisinden din adamları talep etmişti⁵⁵. Bu farklılık Olga'nın zaman içinde ülkesindeki dini yaymak stratejisinin değişmesinden ileri geliyor olsa gerektir. Muhtemelen Olga, ilerleyen dönemlerde din değiştirmede kendi ulusal kaynaklarına dayanmak gibi bir fikri benimsemişti. Ancak onun tüm çabalarına rağmen halk arasında eski dine bağlılık baskın karakterini korumaya devam etti. Oğullarından Svyatoslav'ın, annesininki yerine babasının dinine inanıyor olması, Hıristiyanlığın ne derece rağbet gördüğü hakkında bir fikir verebilir.

Svyatoslav, Vareglerin üçüncü kuşağını temsil ediyor olmasına rağmen, ataları gibi drujinasında⁵⁶ vakit geçiriyor ve Povest Vremennih Let'in ifadesiyle “*Seferlerde yanına ne araba ne de kazan aldı, eti ince ince keserek pişirmede, tam aksine at, sığır ve*

⁵⁰ A.H. Saharov, “Diplomatiya Knyagini Ol'gi”, *VpI*, No.10/1979, ss.25-51.

⁵¹ Olga'nın ziyaret tarihi aydınlığa kavuşturulmuş değildir. Rus kaynakları 946'ya işaret ederken Bizans kaynakları ise 957-959 tarihini vermektedirler. Yıl ile ilgili tartışmalar için bk. G.G. Litavrin, “Russko-Vizantiyskiye Svyazi v Seredine X Veka”, *VpI*, No.6/1986,s.41 vd.

⁵² Bu ziyaret için bk. A. Poppe, “Once Again concerning the Baptism of Olga”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.46/1992, ss.271-277.

⁵³ D. Obolensky, a.g.e, s.189.

⁵⁴ T. Hüseyinov, *Rusların Hıristiyanlaşması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara 2001, s.28, 31.

⁵⁵ J. Shepard, a.g.m, s.58. Onun bu girişiminde yeni ekonomik bağlar kurmak yatıyor olabilir.

⁵⁶ Vareglerin askeri kıtaya verdikleri isim.

vahşi hayvanların etini közde pişirerek” yiyordu⁵⁷. Kaynaklardaki bilgilere göre Svyatoslav, Hıristiyanlığa karşı nefretle yaklaşmıyor, ancak din değiştirilmesini de garip karşılıyordu⁵⁸. Bunun yanında annesi Olga'nın Bizans ile dostane ilişkiler kurmak politikasını terk ederek babası zamanındaki tarzda hareket etmesi de onun Hıristiyanlığa yaklaşmayı bir kenara ittiğini göstermektedir. Kuşkusuz ki onun bu davranışında halen İskandinavya'dan beslenen Vareg kültürünün baskın bir karaktere sahip olması etkiliydi⁵⁹. Hıristiyanlığın Svyatoslav'ın en büyük oğlu Yaropolk (972–978) zamanındaki durumu hakkında elde kesin bilgiler bulunmamaktaysa da kardeşi Vladimir ile mücadeleleri esnasında Kiev ve çevresindeki kuvvetleri yanına çekmesine karşılık Vladimir'in Novgorod çevresindeki Vareglerden destek bulması⁶⁰ Hıristiyan değilse de sempatiyle yaklaştığına işaret etmektedir⁶¹. Ancak hadiseler o kadar değişik bir mahiyet kazandı ki Rusların Hıristiyanlaşması yoğun olarak Vareglerden destek bulan Vladimir'in Kiev knezi olmasıyla başladı.

Vladimir tahta çıktığında Hıristiyan değildi, ancak çevresindekilerin etkisi ve Bizans devleti ile ticareti daha da geliştirmek kaygısıyla 988 senesinde Kerson'da vaftiz oldu⁶². Bunun ardından, zorla da olsa, bir Bizans prensesi ile evlendi. Bundan bir süre sonra atalarının şimşek tanrısı Perun'un sunu alanına kilise inşa ettirmesi Rusya'da dini hayatta önemli değişimler yaşanacağını göstergesiydi⁶³. Zira bu girişimle Rus Hıristiyanlığı varlığını devam ettirmeye çalışan bir kimlik değil, baskın bir hüviyet kazanmaya başladı.

Eski kültüre saygısızlık karşısında İskandinav aristokrasisi hemen bir cevap vermese de bir süre sonra Hıristiyanlardan bazıları Kiev'de aleni bir şekilde linç edildi. Bu linç hareketi daha sonraki yıllarda da hatırlanacak bir “*martyr*” edebiyatı doğurmuştur⁶⁴. Aristokrasinin karşı durmasına rağmen Vladimir kararında ısrarlıydı. Onun, Hıristiyanlığı yaymasında iki aşamanın varlığı tespit edilebilmektedir. Bunlardan

⁵⁷ M. Uydu-Yücel, a.g.e, s.92.

⁵⁸ M. Spinka, a.g.m, s.46. Svyatoslav için bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.24-26.

⁵⁹ D. Obolensky, a.g.e, s.191.

⁶⁰ T. Hüseyinov, a.g.t, s.35.

⁶¹ A. Kozaçenko ise onun Olga'nın takipçisi olarak Hıristiyanlarla iyi geçindiğini ifade etmiştir. A. Kozaçenko, a.g.m, s.74.

⁶² G. Vernadsky, a.g.m, s.298; J. Shepard, a.g.m, s.64.

⁶³ M. Spinka, a.g.m, s.49 vd.

⁶⁴ D. Obolensky, a.g.e, s.192; J. Shepard, a.g.m, s.64.

ilki halkın tehditle Hıristiyanlaştırılması, ikincisi ise Hıristiyanlığın bir kurum haline getirilmesidir.

Halkını bazı din adamlarını tebliğci olarak kullanmak suretiyle Hıristiyanlaştırmaya çalışan Vladimir, bundan bir sonuç elde edemeyince 990'da kararını tehditvari bazı hamlelerde bulunarak gerçekleştirmeye girişti. Bunun için 31 Temmuz 990 Perşembe günü halkın kitleler halinde Poçayne ırmağı kıyısına gelmeleri ve vaftiz edilmelerini emretti. Kaynaklardaki tasvirler, yaşananların dünyanın en kalabalık vaftiz törenlerinden birisi olduğuna işaret etmektedir. Zira buraya gelen kalabalık halk, ırmağa toplu bir şekilde girmiş ve tehditle vaftiz edilmişlerdir. Bunu Novgorod ve Rostov'daki benzer uygulamalar takip etti⁶⁵. Rus kaynaklarının çoğunda yapılanlar doğal olarak hoş gösterilmeye çalışılmışsa da kimi ayrıntılar halkın din değiştirmeye mecbur bırakıldığı, kroniklerin ifadesi ile "*kılıç ve ateşle tehdit*" edildiklerini göstermektedir⁶⁶. Bu da Rusların yeni dinlerini kabullerinde şiddetin de bir vasıta olarak kullanıldığını göstermektedir.

Rusların şiddet yoluyla Hıristiyanlaştırılmasının ardından Hıristiyanlaştırmanın ikinci aşamasına girildiğini görüyoruz. Vladimir bunun için eğlenceler tertip etmek, ziyafetler vermek, sadakalar dağıtmak gibi toplumun sempatisini kazanabilecek girişimlerde bulundu. Kentin umumi vaziyetine göre görkemli denilebilecek kiliseler de halkın dikkatini dini hayata çekiyordu. Bunların sayısındaki kalabalık bir süre sonra Hıristiyanlığı kabul edenlerin de sayısında önemli bir artışı beraberinde getirdi. Kaynaklarımızda 1017 senesi itibari ile kentte 700'den fazla kilisenin var olduğundan bahsedilmesi abartılı bir ifadeyse de Kiev'in artık bir Hıristiyan kenti haline geldiğini göstermektedir.

Kiliselerdeki vaazlar insanları etkiliyor, kilise cemaati ise halka hoş görünebilecek faaliyetleriyle toplumun gönlünü fethetmeye çalışıyordu. Hatta bunlar arasında eski geleneklere saygılı davranmak gibi politik tavırlar da dikkat çekicidir. Grekçeden tercüme edilen kitaplar ile eğitilmiş bir kilise teşkilatının yaratılması sürecin

⁶⁵ Bu faaliyetlerle ilgili olarak bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.30; T. Hüseyinov, a.g.t, s.49-55.

⁶⁶ M. Spinka, a.g.m, s.57.

gelişiminde çok etkili oldu⁶⁷. Artık Rusya'nın Hıristiyanlaştırılmasında önemli bir yol katedilmişti. Eski dine inananlar varlıklarını bir süre daha devam ettirmişlerse de zaman içinde ortadan kayboldular. Ancak eski kültürün izleri daha uzun yıllar devam etti⁶⁸. Bu durum özellikle Vareg kültürünün daha güçlü olduğu Novgorod taraflarında teşhis edilebilmektedir. H. Birnbaum tarafından incelenen metinlerden halkın uzun süre eski din adamlarının çevresinde toplandıklarını, Hıristiyan papazlardan ise uzak durduklarını anlaşılmaktadır⁶⁹. Bunun yanında pek çok toplumda değişik şekillerde tespit edilebilecek ön din kültürünün, sonraki dine tesirinin Ruslar arasında da kendini gösterdiği bir gerçektir⁷⁰.

Rusya'nın Hıristiyanlaştırılması sürecinde gözden kaçırılmaması lazım gelen bir husus da devletin din değişikliğine paralel olarak uğradığı kültür değişimidir. Vladimir faaliyetlerinde tamamen Bizans'ı örnek aldığından Kiev'de ortaya çıkan yeni kültür de doğal olarak Bizans etkileri taşır bir hale geldi⁷¹. Bunu Bizans etkili Slav-Norman kültürü olarak adlandırabilmek mümkündür. Fakat bu üç kültür de birbirinden farklı medeniyetlere ait olduğundan bunların bir potada erimesi uzun zaman aldı. XVII. yüzyıla kadar sürecek olan kimi dini ve kültürel tartışmalar da bu sürecin yansımaları olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Toplumunun din değiştirme sürecini devam ettiren Vladimir, ölümünden sonra "gerçek bir kurtarıcı" olarak algılandı ve 1263 senesinde de aziz ilan edildi. En güzel ikonlar onun için yapıldı ve adına ilahiler bestelendi. Bugün dahi Rus kiliselerinde onun ikonları sergilenmekte ve dini bayramlarda taşınmaktadır. Hatta Ruslar, evlerinde bugün dahi Hz. İsa ve Meryem'in yanında onun da ikonunu bulundurmaktadırlar. Rusları Ortodoksluğa geçirmekle tarihi bir iş gerçekleştirmiş olan Vladimir'in yeni dini toplumuna kısa denilebilecek bir zaman içinde değişik usüllerle de olsa uydurabilmesi dikkat çekicidir. Kiev ve daha başka kentlerin ahali yeni dinlerini kabul ettilerse de

⁶⁷ Bu faaliyetler ile ilgili olarak bk. T. Hüseyinov, a.g.t, s.55-58.

⁶⁸ Eski dinin son temsilcileri için bk. R. Zguta, "The Pagan Priests of Early Russia", *SL*, Vol.33, No.2/Jun 1974, ss.259-266. Rus devlet yapısında eski kültürün devamı ile ilgili olarak bk. N. Andreyev, "Pagan and Christian Elements in Old Russia", *SL*, Vol.21, No.1/Mar. 1962, ss.16-23.

⁶⁹ H. Birnbaum, "When and How was Novgorod Converted to Christianity", *HUS*, Vol.12-13/1988-1989, s.526.

⁷⁰ A. Kozaçenko, a.g.m, s.78.

⁷¹ M. Spinka, a.g.m, s.57. Ortodoksluğun Rusya'daki tesirleri için bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.30-34.

Hıristiyanlığı bir başka toplumun dini olarak görmeye devam ettiler. Rus kaynaklarında, Ortodoksluğu ifade için “Grek inancı” tabirinin uzun süre varlığını devam ettirmesi bu bakış açısını özetlemektedir.

Vladimir 1015 senesinde öldüğünde arkasında Hıristiyanlaşmış bir halk ve Bizans etkili bir kültür bırakmıştı. Bu kültür, bundan sonraki Rus tarihinin genel yapısını belirleyecektir.

B. Kiev Rusyası (1015–1125)

Vladimir’in ölümünün ardından Rusya’yı birkaç yıl sürecek olan taht mücadeleleri bekliyordu. Vladimir’in öldürdüğü kardeşi Yaropolk’un oğlu Svyatopolk, amcasının tahtını ele geçirmesinin ardından, Vladimir’in oğullarını öldürmek suretiyle iktidarını sağlamlaştırmaya gayret etti. Ancak bu sırada Novgorod’ta bulunan Yaroslav, tahtı elde etmek için Svyatopolk’a karşı gelince, Ruslar arasındaki ilk ciddi taht kavgası vuku buldu. Yaroslav Svyatopolk’u yenip babasının tahtına oturduysa da mücadeleler bir süre daha devam etti. Ancak sonunda tüm bu mücadelelerden galip çıkarak Kiev tahtına kesin olarak hâkim oldu⁷².

Yaroslav’ın ilk icraatı Peçeneklerle mücadele etmek oldu. Onlar bir süredir İstanbul’a uzanan ticaret yolunun bir kısmını ellerinde bulundurarak Rusya’nın ticaretini sekteye uğratmışlardı⁷³. Bu mücadelelere, Peçeneklerin ana kitlelerinin daha önceki bir tarihte Balkanlara geçmesi ile Uzların Peçeneklere tazyiki de eklenince ticaret yolu yeniden açıldı. Bundan bir süre sonra bazı Slav topluluklarının Kiev taraflarındaki faaliyetlerine mani olmakla Kiev’in etrafını düşmanlarından temizledi ve Kiev’i tehlikeden arınmış, eski ticaret hayatını daha da geliştirebilecek bir merkez haline getirdi⁷⁴. Ondaki Holmgarth’lı Iarisleif olarak bahsedilen eski İskandinav sagalarında onun, Vikingler’in Doğu pazarlarına açılmalarına destek verdiğinden

⁷² Hadiselerle ilgili olarak bk. J. Curtin, *The Mongols in Russia*, Boston 1908, ss.17-22. Onun zamanında Kiev’in ticari durumu için bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.36.

⁷³ Yaroslav dönemine kadar Rus-Peçenek ilişkileri için bk. A.N. Kurat, *Karadenizin Kuzeyi...*, ss.47-53.

⁷⁴ A.N. Kurat, a.g.e, s.53, 54; G. Vernadsky, *Kievan Russia*, Yale University Press, New Haven 1948, s.79.

bahsedilmektedir⁷⁵ ki bunlar onun İskandinavya-Kiev-İstanbul ve doğuda kalan kentler arasındaki ticareti geliştirmek gayretini ortaya koymaktadır. Kuşkusuz ki onun bu gayretinde yukarıda bahsettiğimiz mücadeleler büyük bir yer tutar.

Yaroslav'ın Rus tarihindeki asıl yerini tayin eden devletin kurumsallaşması, taht kavgalarının sonlanması ve düşmanlarını bertaraf etmesinden hemen sonra başlar. *Russkaya Pravda* olarak bilinen ve uzun yıllar Rus hukukunun temel direği olan eski Rus yasası onun zamanında çıktı (1036). Bu kanunlar içinde sosyal ve siyasi hayat ile ilgili pek çok hüküm vardır. Bunlar arasında henüz tetkik edilmemiş, ancak Hazarlar döneminden kalma olduğu düşünülebilecek bazı başlıklar da bulunmaktadır⁷⁶. Bundan başka Yaroslav zamanında, Kiev İstanbul ile rekabet edebilecek bir hale getirilmeye çalışılmış, basit tarzda gelişmiş din okulları açılmış, dini metinlerin tercümesine hız verilmiş ve daha pek çok açıdan gelişme dönemi içine girilmiştir⁷⁷. Kiev ve daha başka kentlerde kurulan ilk Rus metropolitlikleri de yine onun zamanında ortaya çıkmıştır. Bir ara kilisenin İstanbul patrikliğinden bağımsız bir kurum haline getirilmesine çalışılmışsa da bu teşebbüs sonuçsuz kaldı⁷⁸. İşte bu pek çok alanda gözlemlenen gelişim dönemi neticesinde çağımız araştırmalarında Yaroslav'ın dönemi Kiev Rusyası'nın altın dönemi olarak görülmüştür⁷⁹.

Dedesı Svyatoslav ve babası Vladimir'in ölümünden sonra yaşanan siyasi çekişmeleri iyi bir şekilde analiz ettiği anlaşılan Yaroslav, ölümünden sonra devletin sahibi bulunduğu bölgeleri, devletin merkezi Kiev olarak devam etmek üzere, aile bireyleri arasında pay etti. Türklerdeki ülüş sistemine benzeyen bu karara göre Yaroslav'ın ölümünden sonra Kiev'de yeğeni Izyaslav; Çernigov, Ryazan, Murom ve Tamartarhan'da Svyatoslav; Pereyaslavl, Suzdal ve Belozero'da Vsevolod; Smolensk'te Vyacheslav, Volın'da İgor; en büyük oğlu Vladimir'den olma torunu Rostislev ise

⁷⁵ S. Franklin, "Kievan Rus", *Cambridge History of Russia*, ed. M. Perrie, Vol. I, Cambridge University Press 2006, s.88.

⁷⁶ Sosyal hayata getirdiği yenilikler ile ilgili olarak bk. G. Vernadsky, "Three Notes on the Social History of Kievan Russia", *SEER*, Vol.3, No.4/Dec. 1944, ss.81-92.

⁷⁷ A.N. Kurat, *Rusya Tarihi*, s.35; C. Curtin, a.g.e, s.22, 23; D. Obolensky, a.g.m, s.59-61; G. Vernadsky, a.g.m, s.312, 313; S.H. Cross, "Yaroslav the Wise in Norse Tradition", *Speculum*, Vol.4, No.2/Apr. 1929, s.180, 181.

⁷⁸ G. Vernadsky, a.g.e, s.79, 82. Bu girişim için bk. M. Ya. Syuzumov, "Razdeleniye Tserkvej v 1054 godu", *VpI*, No.8/1956, ss.44-57.

⁷⁹ J. Martin, *Medieval Russia, 980-1584*, Cambridge University Press, New York 2007, s.29. Bu dönemi Vladimir Manomah'ın ölümüne kadar uzatan bilim adamları da vardır. S. Franklin, a.g.m, s.73

Rostov'da hüküm sürmeye başladılar⁸⁰. Ancak bu düzen çok uzun sürmeyecek, Kiev merkezli taht kavgaları Rusya'yı yeni bir politik gerginlik içine sürükleyecektir.

Yaroslav'ın ölümünden hemen sonra karşılaşılan ilk sorun, 1054 senesinde Kıpçakların Kiev yakınlarında belirmeleri oldu. Türkistan'daki siyasi hareketlenmeler neticesinde batıya doğru hareket eden Kıpçaklar, Moğolların gelmelerine kadar Rusların en tehlikeli düşmanları oldular. Kaynaklarda Kıpçaklarla ilgili olarak verilen bilgiler 1103 senesine kadar Rusların yenilgileriyle, sonrakilerse Rus zaferleriyle ilgilidir. Öyleki 1103 senesinden 1225 senesine kadar Kıpçaklara dair verilen bilgiler arasında onların Ruslara karşı zafer kazanmaları haberlerine ender rastlanır⁸¹. Kıpçakların 1103 senesinden sonra Rus ordularının karşısında tutunamamaları, askeri niteliklerindeki değişikliklerden çok, Rus ordusu ve tahkimat sistemlerindeki gelişmelerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Mesela bu ilk zamanlarda Kıpçak ordusu karşısında Rus ordusunun sayısı daha az iken zaman geçtikçe bu durum tersine dönmüş, daha öncekilerin aksine Rus harekâtları tek elden ve müttefik kuvvetlerce gerçekleştirilmiştir.

Yaroslav'ın ölümünden sonraki 30 yıllık Kıpçak savaşlarının ardından Kiev knezi İzyaslav ile Yaroslav'ın iki oğlu Svyatoslav ve Vsevolod arasında düşmanlığın ortaya çıktığını görüyoruz. Svyatoslav, İzyaslav'ı yenip Kiev'i ele geçirdiyse de bir süre sonra onun ölmesiyle Vsevolod, İzyaslav ile mücadele etmek zorunda kaldı. Aralarındaki muharebede İzyaslav öldürüldü ve böylelikle Kiev, Vsevolod'un eline geçti. Oğullarından Vladimir Manomah'ı⁸² da Çernigov tahtına oturttu. Rus yasasının çiğnenmesiyle neticelenen bu gelişmeler sonucunda Çernigov'daki hakları elinden alınarak durumdan en müzdarip kesim haline gelen Svyatoslav'ın oğulları, hakları saydıkları Çernigov ve bölgesindeki arazileri elde etmek için Kıpçaklarla işbirliğine girdiler. Bu mücadeleler esnasında Rusya'daki pek çok bölge zarar gördü ve harap

⁸⁰ A.N. Kurat, a.g.e, s.37, J. Curtin, a.g.e, s.24; J. Martin, a.g.e, s.29. Yaroslav'ın konuşma metninin tercümesi için bk. G. Vernadsky, a.g.e, s.83.

⁸¹ Rus kaynaklarında Kıpçaklarla ilgili haberler M. Uydu-Yücel tarafından neşredilmiştir. M. Uydu-Yücel, a.g.e, ss.291-479. Mücadeleler ile ilgili olarak ayrıca bk. V.V. Kargalov, "Polovetskiye Nabegi na Rus", *VpI*, No.9/1965, ss.68-73.

⁸² Vladimir annesinin, Manomah sülalesinden gelen Bizans İmparatoru IX. Constantin'in kızı olmasından ötürü bu unvanı almıştır. Bununla birlikte A. Kazdan'ın çalışmaları neticesinde Anastasia adlı bu kadının aslında İmparatorun metreslerinden birisinden dünyaya geldiği, bundan ötürü "Çariçe" olmadığı kanıtlanmıştır. A. Kazhdan, "Rus-Byzantine Princely Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries", *HUS*, Vol.12-13/1988-1989, s.416, 417.

edildiyse de amaçlarına ulaşamadılar. Kiev, Vsevolod'un ölümünün ardından İzyaslav'ın oğlu Svyatapolk'un eline geçti (1093)⁸³.

Svyatapolk, Vsevolod'un oğlu Vladimir ile iyi ilişkiler kurdu ve onun Çernigov'daki hâkimiyetini tanıdı. Ancak Svyatoslav oğullarından Oleg'in Kıpçakların desteği ile bitmez tükenmez saldırıları neticesinde, bu hakkından vazgeçerek Çernigov'u Oleg'e teslim etti. Durum yatışmış gibi gözüktüğü bir sırada Oleg, Kıpçaklar ile birlikte Svyatapolk ve Vladimir Manomah'ın müttefik kuvvetlerine saldırdı. Stugna kıyısında cereyan eden ve Rus tarihi için önemli muharebelerden birisi olan çatışma neticesinde birleşik Rus ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Öyle ki Vsevolod'un oğullarından Rostislav da ölenler arasındaydı (1093)⁸⁴.

Muharebe Ruslara Kıpçaklarla iyi geçinmelerini öğretmiş olacak ki Svyatapolk, Kıpçakların önde gelenlerinden Tugor'un kızını kendisine eş olarak almak suretiyle barış yaptı. Fakat bir sene sonra Kıpçaklardan iki beğ, İtlar ve Kitan'ın öldürülmesi üzerine yeni bir mücadele patlak verdi. Kıpçaklar Yur'ev üzerine bir intikam seferi düzenlediler ve bölgeyi yağmaladılar. Bir sene sonra da meşhur Bonyak Pereyeslav ve Kiev'i yağmaladı. Ancak Ruslar kısa sürede tehlikenin önünü aldılar ve sonunda Tugor'un komutası altındaki Kıpçaklar Rus topraklarından çıkarıldı (1096)⁸⁵. Ancak bu zafer Rus knezleri arasındaki mücadeleleri ve Kıpçak akınlarının önünü alamadı. Rus knezleri aralarındaki anlaşmazlıkları gidermek için 1097 senesindeki toplantı sonuçsuz kalsa da Kıpçak tehdidi, Ruslar arasında ortak düşmana karşı ittifak politikasını bir kurum haline getirdi⁸⁶.

Kiev Rusyası'nda Yaroslav'ın ölümünden sonraki en önemli siyasi gelişme Yaroslav'ın torunu Vladimir Manomah'ın tahta oturmasıydı. Daha önceki Kiev knezlerinin aksine kenti ele geçirmek için bir mücadeleye girmesine gerek kalmamıştı. Kiev'deki halk meclisi Veçe üyeleri aralarında görüşerek onu kente davet ettiler. Eski Türk ve Moğollarda da görüldüğü şekilde Vladimir tahtı kabul etmeyi reddetti ve taht için kardeşini gösterdiyse de sonunda "*ısrara dayanamayıp*" tahta oturdu (1113). Onun

⁸³ G. Vernadsky, a.g.e, s.86, 87.

⁸⁴ M. Uydu-Yücel, a.g.e, s.299; A.N. Kurat, Karadenizin Kuzeyi..., s.79, 80.

⁸⁵ M. Uydu-Yücel, a.g.e, ss.301-305; A.N. Kurat, a.g.e, s.80, 81..

⁸⁶ G. Vernadsky, a.g.e, s.89-93.

bu şekilde tahta davet edilmesi, Kiev’de kurultay benzeri bir anlayışın varlığını göstermesi açısından önemlidir.

Vladimir’in 1125 senesine kadar devam edecek olan iktidarı Kıpçaklarla neredeyse tamamı başarıyla geçen mücadeleler hariç sessiz bir şekilde geçti⁸⁷. Vladimir Manomah öldüğünde Kiev Rusyası dini yazılı kaynakların çoğunu elinde bulunduran; Bizans, İslam ülkeleri ve Avrupa ile önemli bir ticaret kapasitesine sahip; Kiev, Çernigov ve Novgorod gibi önemli kent merkezlerini barındıran; askeri olarak bölgesinde Polonya ve Macaristan’a direnebilecek kudrette, sağlam kalelere sahip bir knezlikti⁸⁸.

Kiev Rusyası’nın bu düzenli siyasi hayatı, Vladimir’in oğlu Mistislav zamanında da devam etti. Onun zamanında harici meselelerin daha çok gündemde tutulduğu görülmektedir. Bizans ile iyi ilişkilerin yanında kuzeydeki Viking krallıklarıyla da ilişkiler iyi tutuldu. Annesinin İngiltere’de Viking hâkimiyetinin tesisinde önemli bir yeri olan Herald’ın kızı, eşinin ise İsveç kralının kızı olması dikkate değerdir. Mistislav’ın 1132 senesindeki ölümünün ardından taht, kardeşi Yaropolk tarafından dolduruldu. Ancak onun zamanında cereyan eden dâhili sorunlar, 1139 senesindeki ölümünün ardından Rusya’da yeni bir dönemin başlamasına yol açtı⁸⁹.

C. Bağımsız Rus Knezlikleri Dönemi (1139–1238)

1139 yılında Kiev knezi Svyatopolk Vladimiroviç’in ölümünden sonra Rusya’nın idaresi her biri Rusya’nın tamamında söz sahibi olmak isteyen knezler tarafından sürdürülüyordu. Bunlardan, Vladimir Manomah’ın ölümünden sonra Kiev knezi olan Mistislav’ın ilk oğlu İzyaslav Volın’da, ikinci oğlu Rostislav Smolensk’te, Yuri Vladimiroviç Dolgoruki Suzdal’da ve Oleg Svyatoslaviç ise Çernigov’da idiler⁹⁰. Knezler arasındaki mücadeleler ilk başlarda Kiev’in elde edilmesi merkezliken,

⁸⁷ G. Vernadsky, a.g.e, s.93; J. Martin, a.g.e, s.37, 38. Kiev’deki veçe kurumu ve konu ile ilgili olarak bk. S. Franklin, a.g.m, s.83. Vladimir’in zamanı için bk. A.N. Kurat, Rusya Tarihi, ss.40-42.

⁸⁸ J. Martin, a.g.e, s.100. Bu dönemdeki dini kaynaklar ile ilgili olarak şu çalışmanın ilgili sayfalarına bakılabilir. S. Franklin, *Writing, Society and Culture in Early Rus 900-1300*, Cambridge University Press 2002.

⁸⁹ Vladimir’in iki oğlu zamanı için bk. G. Vernadsky, a.g.e, s.96-98.

⁹⁰ J. Martin, a.g.e, s.101.

birbirleri üzerinde hâkimiyet kuramamaları neticesinde Kiev merkezli devlet yapısı zaman içinde çöktü ve yerini daha parçalı bir idareye bıraktı. Moskova knezliğinin tüm Rusya'yı tek bir çatı altında toplamasına kadar sürecek olan bu oluşum, Ukrayna ve Belarusya gibi bölgelerde farklılaşmış ulusların doğması gibi bazı etnik sorunları da beraberinde getirmiştir.

1139 senesinde Yaropolk'un ölümü üzerine ilk önce Vyacheslav Vladimiroviç Kiev knezi olsa da birkaç hafta içinde Vsevolod Olgoviç tarafından buradan uzaklaştırıldı. 1146 senesinde Vsevolod'un ölümünün ardından kardeşi İgor, Kiev tahtını ele geçirdiyse de bu girişimi Veçe tarafından onaylanmadı. Bunun üzerine kent aristokrasisi, eski Kiev knezi Mistislav'ın en büyük oğlu İzyaslav'ı kente davet etti. Onun 1154 senesine kadar süren iktidarı esnasında Kiev knezliği diğer knezlikler üzerindeki hâkimiyetini korudu. İzyaslav, ortaya çıkan bu durumu kabullenmeyen amcası Yuri Dolgoruki⁹¹ ile birden fazla mücadelede bulundu ve bunların hepsinden de galip çıktı. İzyaslav'ın ölümünün ardından Yuri burayı ele geçirebilmişse de birkaç sene sonra 1157'de ölümü, Suzdal'ın Kiev üzerindeki hâkimiyetini sona erdirdi. Kiev tahtı bunun ardından ilk önce İzyaslav Davidoviç tarafından doldurulmuş, ancak onun kısa süreli egemenliği 1157 senesinde Smolensk knezi Rostislav Vladimiroviç tarafından sona erdirilmiştir. O, Kiev knezliğini 1167 senesindeki ölümüne kadar ciddi bir sorun yaşamadan idare etti⁹². Bu barış döneminde Kiev'in ekonomik kalkınmışlığının yükseldiğini görüyoruz. Kiev yoluyla İstanbul'a pek çok Smolenski tüccar gidip memleketlerine zenginlik alarak döndüklerinden Rostislav zamanında Smolensk de, Rusya'nın önemli merkezlerinden birisi haline geldi. Benzer gelişme Suzdal taraflarında da yaşanıyordu. Buranın knezi Andrey Yur'eviç, topraklarının Novgorod ve İslam ülkeleriyle ticarete imkân tanıyan Volga ırmağı arasında bir köprü vazifesi gördüğünden ekonomik açıdan son derece gelişti. Onun zamanında Vladimir başta olmak üzere Kuzey Pereyeslavl ve Suzdal kenti geliştiği gibi daha küçük kentler olan Moskova ve

⁹¹ Onunla ilgili olarak bk. V.A. Kuçkin, "Yuriy Dolgorukiy", *VpI*, No.10/1996, ss.35-56; M. Dimnik, "The Rus Principalities", *Cambridge History of Russia*, ed. M. Perrie, Vol.I, Cambridge University Press 2006, ss.104-107.

⁹² J. Martin, a.g.e, ss.119-123.

Tver de belirli bir gelişim ivmesi yakaladı⁹³. Ancak onun ölümünden sonra 1177 senesine kadar devam edecek olan yeni bir mücadele dönemi başladı.

Rostislav'ın ölümünden sonra oğulları, Mistislav İzyaslaviç'e boyun eğmek zorunda kaldı. Durumu kendi lehine değiştirebileceğini düşünen Yuri Dolgoruki'nin en büyük oğlu Andrey Yur'eviç, Rostislav'ın oğullarını kendi yanına çekmeye karar verdi. İki sene süren mücadelelerin ardından Andrey 8 Mart 1169 tarihinde askerleri tarafından "acımasızca" yağmalanacak olan Kiev'e hâkim oldu.⁹⁴

Kiev'in ele geçirilmesinden sonra Andrey'in, muhtemelen Bizans'a özenerek, monarşi tarzında bir idare kurmak yoluna gittiğini görüyoruz. Bunun için Rus knezlikleri üzerinde baskı kurduğu gibi, Veçe'yi de kontrol altına almaya gayret etti. Ancak kafasındaki amacı gerçekleştiremediğinden olsa gerek, devletin merkezini değiştirmek suretiyle yeni düzenini kurmaya karar verdi. Onun zamanındaki inşa faaliyetlerinin Kiev tesirinde kalması ve ismen de Kiev'deki eşdeğerlerine benzemesi, Andrey'in Vladimir'i II. Kiev yapmak gibi bir anlayış içinde olduğunu düşündürmektedir. Bu yeni merkez XIV. yüzyılın başlarına kadar Rusların Büyük Knezlik merkezi olacak olan ve bu esnada orta halli bir kent olan Vladimir'di. Ancak knez, bu girişiminden kısa süre sonra Rus tarihinde ender görülen bir şekilde, muhtemelen Kievlilerin düzenlediği bir suikaste kurban gitti⁹⁵.

Andrey'in ölümünün ardından Suzdal knezliğinin başına geçen en küçük kardeşi Vsevolod kendini birden bire çevresindeki knezlerle mücadele içinde buldu. Özellikle bu esnada hatırı sayılır bir güce kavuşan Ryazan knezliği ile giriştiği mücadeleler onu bir süre için sıkıntıya soktuysa da sonunda boyun eğdirmeyi başardı. Ancak bu esnada Kiev'deki haklarını korumak noktasında başarılı olamadı. Taht Çernigov knezlerinden Svyatoslav'ın eline geçti. Ancak 1200'lerin başında Volin-Galiçya, Çernigov ve Kiev knezlerinin dâhili ve harici mücadelelerde güçlerini yıpratmaları Suzdal Knezi Vsevolod'u Rusya'nın en güçlü knezi haline getirdi⁹⁶. Nitekim 1194 senesinde Svyatoslav öldüğünde, Kiev tahtına Rurik Rostislaviç'i getirmekte sıkıntı çekmedi.

⁹³ G. Vernadsky, a.g.e, s.219, 220. Onun Kiev knezliği döneminde Smolensk ile ilgili olarak ayrıca bk. M. Dimnik, a.g.m, s.107, 108.

⁹⁴ G. Vernadsky, a.g.e, s.220

⁹⁵ G. Vernadsky, a.g.e, s.220; M. Dimnik, a.g.m, s.111.

⁹⁶ G. Vernadsky, a.g.e, s.222.

Fakat Rurik'in Suzdal knezliği desteği ile Kiev'i elinde tutması, Kiev'de hak iddia eden Volın-Galiçya ve Çernigov knezlikleri tarafından hoş karşılanmadı. Bunlardan özellikle Volın knezi Roman, annesinin Leh olmasından ötürü Polonya'nın da desteğini sağlamıştı. Taraflar arasında bir dizi mücadeleler yaşansa da bunların Rurik'in Kiev'deki konumunu daha da sağlamlaştırmaktan başka bir sonucu olmadı. Bundan bir süre sonra Roman'ın 1204 senesinde ölümü onu, en büyük düşmanından kurtardı. Rurik'in Kiev'deki sağlam konumu ölümünden sonra da bozulmadı ve Rurik soyundan gelenler 1235 senesine kadar, bazı ara dönemler olmakla birlikte, Kiev'deki knezliklerini devam ettirdiler⁹⁷. Fakat yaşanan güç mücadeleleri Kiev ve çevre knezliklerini, Volın-Galiçya ve Çernigov'u, güçten düşürdü. Benzer sonuçlar bölgenin ekonomik durumunda da gözlemlenmektedir. Buna karşın Kuzey Rusya'daki knezlikler daha da güçlendiler. Özellikle de Suzdal taraflarında faaliyet gösteren Yuri Dolgoruki'nin soyundan gelenler önemli bir askeri ve ekonomik gücü ellerinde tutuyorlardı.

Suzdal knezliği özellikle yukarıda faaliyetlerinden bahsettiğimiz Andrey zamanında önemli bir güç haline gelmişti. Onun Kiev'e hâkim olması, bir süre sonra da buradaki knezlik merkezini Vladimir'e taşımak konusundaki iradesi ulaşılan gücü göstermektedir. Onun öldürülmesinden sonra knezliğin başına geçen en küçük kardeşi Vsevolod zamanı ise knezliğin ulaştığı en güçlü dönemi temsil etmektedir. O bir yandan yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Güney Rusya meselelerine müdahale ediyor, diğer taraftan da Kuzey Rusya'daki daha başka knezliklere boyun eğdirmeye çalışıyordu. Vsevolod bundan başka Mordvin kabileleri ile Bulgarlarla yaptığı mücadeleler sonucunda Volga-Kama ticaret yolunu da güvenlik altına almıştı. Knezliğinin en önemli kaynaklarından birisini teşkil eden bu ticaret yolu sayesinde Vsevolod, Suzdal knezliğini büyük bir ekonomik güç haline getirdi⁹⁸. Vsevolod'un ölümünün ardından Konstantin ve Yuri arasındaki mücadeleler esnasında knezliğin önemli kentleri zarar görmüşse de kurulan sağlam ticaret politikası neticesinde knezlik yine Vsevolod dönemindeki gibi güçlü kalmıştır.

⁹⁷ J. Martin, a.g.e, s.131. 1194 senesinden itibaren Kiev knezleri listesi için bk. A.A. Gorskiy, *Russkiye Zemli v XIII i XIV vekah*, Moskva 1996, s.14.

⁹⁸ M. Dimnik, a.g.m, s.118.

Ruslar köken olarak daha çok Slavlara dayanmakla birlikte tarihleri Vareglerin Novgorod ve civarına geldikleri IX. yüzyılda başlamaktadır. Onlar Oleg zamanında Hazarların hâkimiyetindeki arazilerdeki faaliyetlerini İgor ve oğlu Svyatoslav zamanında devam ettirerek önemli bir güce sahip oldular. Nitekim Svyatoslav zamanının sonuna gelindiğinde artık Hazarların hâkimiyetindeki toprakların neredeyse tamamına hükmeder hale gelmişlerdi. Svyatoslav'ın annesi Olga'nın benimsediği Hıristiyanlık Rus tarihinde yeni bir aşamaydı. Onun himayesinde Kiev'de gelişen bu din, torunu Vladimir zamanında bir devlet dini haline geldi. Onun ve ardılları zamanındaki çalışmalar neticesinde Rusya hemen hemen tamamen Hıristiyanlaştırılmış bulunuyordu. Bunun yanında devletin de bir ölçüde Bizans kültür çevresinin içine sokulduğunu görüyoruz. Özellikle Kiev bu kültürün bir temsilcisi olarak uzun yıllar Bizans kültürünün tesirlerini derinden yaşamıştır. Burada inşa edilen kiliselerde Bizans dini metinleri çevriliyor, okunuyor, din adamları da Bizans kültürüne göre yetişiyorlardı. Buna karşın Novgorod ve çevresindeki kentlerde Varg kültürü tesirleri daha etkin haldeydi. Kiev'in zaman içinde önemini kuzeydeki bölgelere teslim etmesiyle Varg kültürü de kendisini yeniden gösterdi. Bu değişim, ülkenin Bizans kültür muhitinden kesin olarak uzaklaşmasını beraberinde getirmemişse de halk kültürünün bağımsızlığını koruduğu söylenebilir.

Rus tarihinin ilk dönemlerinde en dikkati çeken husus 300 yıla damgasını vuracak olan dâhili mücadelelerdir. Bunlar ilk önce Kiev tahtını elde etmek için yaşanırken, diğer bölgelerin gelişmesine paralel olarak bölge hâkimiyeti mücadelelerine dönüştü. Ortaya çıktıkları ilk senelerde İstanbul'a, Derbend ve İran'ın Hazar denizindeki kıyılarına sefer düzenlemek gibi cüretli harekâtlar düzenleyen Ruslar arasındaki bu mücadeleler, onların kendi bölgelerinden daha başka alanlara yayılmamalarını beraberinde getirdi⁹⁹. Bunun yanı sıra önceleri Peçenekler, ardından da Kıpçaklarla yapılan uzun soluklu mücadeleler de Rusların önünü alan önemli gerekçelerden olmuştur. Neticede Rusya XIII. yüzyılın ikinci çeyreğine gelindiğinde

⁹⁹ Bu seferlerle ilgili bk. A.A. Vasiliyev, "The Second Russian Attack on Constantinople", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.6/1951, ss.163-225; D.S. Margoliouth, "The Russian Seizure of Bardha'ah in 943 A.D.", *BSOAS*, Vol1, No.2/ 1918, ss.82-95; G. Vernadsky, "The Problem of the Early Russian Campaigns in the Black Sea Area", *ASEER*, Vol.8, No.1/Feb.1949, ss.1-19; A.P. Novosyel'tsev, "Kievskaya Rus i Strani Vostoka", *VpI*, No.5/1983, ss.21-25.

doğuda sadece yanı başındaki Murom topraklarını hâkimiyet altına alabilmiş, Kırım'daki mülklerini kaybetmiş, batıda sınırları Polonya ve Macaristan tarafından çevrelenmiş, kuzeydeki sınırları ise Novgorod'tan öteye gitmeyen bir halde idi. Dış münasebetlerin daha çok dâhili sorunlarla ilgili olarak kurulması da yine Rusya'nın XIII. yüzyıldaki konumuna işaret etmektedir. Moğolların Rusya sınırına geldikleri 1237 senesi itibari ile Ruslar bölgelerinde belirli bir güce sahip olmakla birlikte sınırları dışında faaliyet gösterebilecek pek önemli bir güç değillerdi. Bununla birlikte Rurik'in ortaya çıktığı IX. yüzyıldan itibaren Ruslar tarihlerinin hiçbir döneminde dış bir güce tabi olmayarak kesin bir bağımsızlık dönemi yaşamışlardır¹⁰⁰. Fakat Moğolların gelişi ve burada kurdukları 250 senelik idare Rusların neredeyse 400 yıllık bağımsız idarelerini sona erdirecektir.

¹⁰⁰ Bazı kaynaklarda Rusya'nın Bizans İmparatorluğu'nun vassal devleti olduğu kaydedilmişse de bu kayıtların gerçeği ne derecede yansıttığı belli değildir. Bu kayıtlar için bk. A.A. Vasiliyev, "Was Old Russia a Vassal State of Byzantium", *Speculum*, Vol7, No.3/Jul. 1932, ss.350-360.

I.BÖLÜM

MOĞOLLAR İLE RUSLAR ARASINDAKİ İLK TEMASLAR (1223-1241)

A. Moğolların Gelişi, Kafkaslardaki Faaliyetleri ve Kıpçaklarla Mücadeleler (1222-1223)

Moğol elçi ve tüccarlarının Otrar'da katledilmesi ile başlayan süreç Harezmsah devletinin yıkılması, topraklarının ise Moğol hâkimiyetine geçmesi ile sonuçlandı¹⁰¹. Harezm topraklarının Moğol sınırlarına dâhil edilmesine rağmen bazı sorunlar halledilememişti. Bunların başında İran tarafına kaçan Harezmsah Muhammed'in yakalanamamış olması geliyordu. Bu sorunun halledilmesi için Subetay, Cebe ve Tukuçar Noyanlar 30.000 olarak kabul edilegelen¹⁰² bir orduyla onun ardından gönderildiler. Sefer, Muhammed'in yakalanması için düzenlenmişse de¹⁰³, Moğol komutanlarının gerek karşılarına çıkan kentleri ele geçirmeleri, gerekse faaliyetlerine Muhammed'in ölümünden sonra da devam etmeleriyle başlı başına bir keşif harekâtına dönüştü¹⁰⁴.

¹⁰¹ Moğolların Harezmsah topraklarının ele geçirmeleri için bk. İ. Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti*, TTK yay, Ankara 2000, ss.253-275; Z.M. Bunyatov, *Gosudarstva Harezmsahov-Anuşteginidov 1097-1231*, Akademi Nauk Azerbaycanskoy SSR, Moskva 1986, ss.135-155; İ.P. Petruşevskiy, "Pohod Mongol'skih Voysk v Serednyuyu Aziyu v 1219-1224 gg. i ego Posledstviya", *Tataro-Molğoli v Azii i Evrope*, red. S.L. Tihvinskiy, IANS, Moskva 1977, ss.107-140; S.M. Ahincanov, "Horezm i Deşt-i Kıpçak v naçale XIII v.", *Vizaimodeystviye koçevnih i drevnih tsivilizetsiy*, red. V.M. Masson, Alma-Ata 1989, ss.326-335.

¹⁰² V.V. Kargalov, "Osvoboditel'naya Bor'ba Rusi Protiv Mongolo-Tatarskogo İga I", *VpI*, No.2/1969, s.149. Halikov ise bu ordunun 50.000 kişi olduğunu ileri sürer. A.H. Halikov, *Mongoli, Tatarı, Zolotaya Orda i Bulgari*, İzdatel'stvo Fen, Kazan 1994, s.24.

¹⁰³ Cami'üt Tevârih'teki bilgiler için bk. Cami'üt Tevârih, yay. Behman Kerimi, Tahran 1374, s.366. Tarih-Cihanguşa'daki bilgiler için bk. Cuveyni, *Tarih-i Cihanguşa*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı yay, Ankara 1999, s.158. İbn'ül Esir'deki bilgiler için bk. İbnü'l Esir, *İslam Tarihi* (El Kâmil fi't Tarih Tercümesi), çev. A. Ağırakça, A. Özaydın, C. XII, İstanbul 1987, s.323, 324.

¹⁰⁴ G. Vernadsky, a.g.e, s.236, 237. Mustafa Kafalı söz konusu seferin daha sonraki Moğol saldırıları için bir tatbikat vazifesi gördüğünü ifade eder, ancak asıl amacın Kıpçakları sıkıştırmak olduğunu ileri sürer. M. Kafalı, "Altın Orda Hanlığı", TA, C.VIII, Ankara 2002, s.397, 398. S.B. Jarko ve A.V. Martınyuk da

Moğollar, Harezmi sınırlarından İran'a ve bir müddet sonra da Azerbaycan'a girdiler. Geçtikleri yerlerde müthiş yağmalarda bulduktan sonra Kafkas sınırlarına ilerleyerek, önce bölgenin önemli güçlerinden Gürcüleri, ardından da Lezgileri mağlup etmeyi başardılar. Ortadoğu'daki Haçlılar'ın onları efsanevi Papaz John veya torunu David'in askerleri zannedip sevinmeleri bu seferin ne derecede büyük bir yankı uyandırdığını gözler önüne sermektedir¹⁰⁵.

Moğollar, Lezgileri mağlup ettikten sonra, 1222 senesinde, Alanların yaşadıkları bölgeye ulaştılar. Reşidüddin'e göre Alanlar, ortaya çıkan tehlikeli durum üzerine komşuları Kıpçaklardan yardım istediler ve onlarla birlikte Moğolların karşısına çıktılar. Taraflar arasında yapılan muharebede hiçbiri birbirine üstün gelemeyince Moğollar, örneklerine pek çok kez rastladığımız şekilde, düşman ittifakını dağıtmak üzere Kıpçaklara elçi gönderdiler¹⁰⁶. Bu elçi, *"Biz sizinle aynı ırktan insanlarız, Alan halkı ise sizden değildir, dolayısıyla onlara yardım etmemeniz gerekir. Hatta aynı dinden kimseler de değilsiniz. Bize uydüğunuz takdirde size kesinlikle saldırmayacağımızı taahhüt edip, bu konuda söz veriyoruz. Onlarla aramıza girmedığınız takdirde size ihtiyaç duyacağınız kadar mal, para, ve elbise vereceğiz"*

harekâtı sonraki yıllardaki Moğol seferleri için yapılan bir keşif hareketi olarak değerlendirmiştir. Bk. S.B. Jarko-A.V. Martinyuk, *Mongolskoye Naşestviya na Rus*, Minsk 2003, s.27. İ. Kamalov ise seferin doğrudan Kafkaslar ve Kıpçaklar ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. İ. Kamalov, *Altın Orda*, Ötügen yay, İstanbul 2009, s.68

¹⁰⁵ Moğolların İran ve Kafkasya'daki faaliyetleri ile ilgili İbn'ül Esir'deki bilgilere bk. İbn'ül Esir, a.g.e, ss.339-341. Reşidüddin'in kayıtları için bk. Tisenhausen, II, s.31, 32. Buradaki bilgiler Bretschneider tarafından derli toplu bir şekilde ele alınmıştır. Bk. E. Bretschneider, *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources*, Vol. I, London 1910, s.294, 295. Söz konusu kayıtların değerlendirildiği şu çalışmaya da bk. OİS, s.809, 810. Seferle ilgili az da olsa Çin ve Ermeni kaynaklarında da bilgiler vardır. Bu kaynaklardaki bilgiler için bk. E.İ. Kıçanov, "Svedeniya iz 'İstorii Dinastii Yuan' o Zolotoy Orde", *IIUC*, otv. red. M.A. Usmanov, Akademi Nauk Tatarstana İnstitut İstorii, Kazan 2001, s.35; Aknerli Grigor, a.g.e, s.21-25; Krigos, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", müt. Edvar Dulaurier, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1928, s.142, 143. Seferin Haçlılar arasındaki yankıları için bk. P. Jackson, "The Mongols and the Faith of the Conquered", *Mongols Turks and Others*, ed. Reuven Amitai and Michal Biran, Brill Publishing, Leiden-Boston 2005, s.249; H. Göken'yan, "Zapadniye Soobşçeniya po istorii Zolotoy Ordı i Povolj'ya 1223-1556", *IIUC*, otv. red. M.A. Usmanov, Akademi Nauk Tatarstana İnstitut İstorii, Kazan 2001, s.90. Papaz John efsanesiyle ilgili pek çok çalışma yapılmıştır, bununla beraber en detaylı olanı C.E. Nowell'in incelemesidir. Bk. C.E. Nowell, "The Historical Prester John", *Speculum*, Vol.28, No.3, Jul.1953, ss.435-445.

¹⁰⁶ Moğolların müttefiklikleri dağıtmak için taraflardan birisiyle temasa geçmiş olmaları pek çok defa karşımıza çıkmaktadır. Bununla ilgili olarak bk. V.V. Bartold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Haz. Kazım Yaşar Koprıman, İsmail Aka, TTK yay, Ankara 2006, s.134, 135; P. Jackson, a.g.m, s.249. Yıl ile ilgili olarak bk. Akdes Nimet Kurat, a.g.e, s.63.

dedi¹⁰⁷. Elçinin sözüne güvenen Kıpçaklar, onlarla anlaşma yaptılar ve elde ettikleri zenginliklerle memleketlerine döndüler. Kıpçakların çekilmesiyle Moğollara karşı yalnız kalan Alanlar mücadeleye devam edemeyerek yenilgiye, ardından da büyük bir felakete uğradılar¹⁰⁸. Sadece Rus kaynaklarında bulunan bilgilere göre Moğollar, Alanlardan sonra Abaz ve Çerkezleri de yenilgiye uğrattılar¹⁰⁹.

Alanların yanından ayrılmak koşuluyla Moğollarla “saldırmazlık” anlaşması yapmış olan Kıpçaklar, Moğolların sözlerinde duracaklarına inanıyorlardı. Bundan ötürü yaşadıkları yerlerde farklı noktalara dağılmış haldeydiler. Fakat seferlerine ara vermeyi düşünmeyen Moğollar, bir süre sonra Deşt-i Kıpçak’ın güney sınırını aştılar¹¹⁰. Kıpçaklar, ortaya çıkan durum üzerine, en güçlü beyleri Yuri Konçakoviç önderliğinde mücadeleye hazırlandılar¹¹¹. Bu Kıpçak beyinin yanında daha sonraki zamanlarda da isminden bahsettirecek olan Kotyan ile Daniil Kobyakoviç isimindeki Kıpçak beğleri de

¹⁰⁷ İbnü’l Esir, a.g.e, s.341. Reşidüddin de benzer ifadeleri kaleme almıştır. Bk. Cami’üt Tevârih, s.382. Elçinin sözleri Moğolların Türklerle akraba olduklarını düşünmelerinden ziyade, kendilerini Türk olarak takdim etmeye çalıştıklarıyla izah edilebilir. Moğol ordusu içinde çok sayıda Türk’ün görev yaptığı bilinmektedir. Hatta V.V. Bartold bu sayının orduda görev yapan Moğol askerlerinden de fazla olabileceğini ifade eder. Aşağıda ayrıca ifade edeceğimiz üzere, söz konusu seferi gerçekleştiren ordunun içinde Türkmenlerin de bulunduğu Rus kroniklerinin verdiği bilgilerle sabittir. Dolayısıyla Cebe ve Subetay’ın, ordularındaki Türk unsuruna dayanarak kendilerini Türk olarak göstermeye çalıştıkları düşünüyoruz. Moğol ordusu içindeki Türkler ile ilgili olarak bk. V.V. Bartold, “İstoriya Turetsko-Mongol’skih Narodov”, *Soçineniye*, Tom. V, IANS, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturi, Moskva 1968, s.211. Kıpçaklarla akraba olduklarını ifade eden elçinin kimliği kaynaklarımıza yansımamışsa da onun Kıpçaklarla tercüman kullanmadan temasa geçmiş olmasından ötürü onun Kıpçak asıllı olduğu düşünülebilir. Mustafa Kafalı ise bu kişinin Moğol asıllı olduğunu ifade eder. M. Kafalı, “Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu”, *Makaleler I*, Haz. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Berikan yayınevi, Ankara 2005, s.50.

¹⁰⁸ İbnü’l Esir, a.g.e, s.341; Cami’üt Tevârih, s.382. Ayrıca bk. L.N. Gumilev, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, çev. Ahsen Batur, Selenge yay., İstanbul 2002, s. 153.

¹⁰⁹ PSRL, I, s.446; PSRL, X, s.89; SV, s.230; PSRL, XXIII, s.69. Buradaki mücadeleler ile ilgili olarak ayrıca bk. Vel’tman, “Magi i midiyskie kaganı XIII-go stoletiya”, *Çeniya v imperatorskom obşçestve istorii i drevnostey Rossiyskih pri Moskovskom Universitete*, Kniga Vtoroya, Moskva 1860, s.12.

¹¹⁰ İbnü’l Esir, a.g.e, s.341; Cami’üt Tevârih, s.382. Deşt-i Kıpçak ve sınırları ile ilgili olarak bk. M. Kafalı, a.g.m, ss.44-46.

¹¹¹ PSRL, II, s.163; SV, s.231. Bu beyin ismi Çince yazılmış Subetay’ın biyografisinde Yu-lu-gi ismiyle geçmektedir. Aynı kayıta T’a-t’a-ha-rh isimli bir kişi daha geçmektedir. Ancak bunun isminin ne olduğu anlaşılammamaktadır. Buradaki kayıt için bk. Bretschneider, I, s.297. M. Kafalı bu dönemde Kıpçak başbuğları arasında en güçlüsünün Konçak olduğunu belirtmektedir. M. Kafalı, Altın Orda Hanlığı, s.397; aynı müellif, Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu, s.51. Ancak elde bulunan Rus vakayinamelerine göre bu kişinin Konçak değil, onun Hristiyanlığı benimsemiş oğlu Yuri olduğu anlaşılmaktadır ki A.N. Kurat ondan Konçak oğlu Yuri olarak bahseder ki Rusça Yuri Konçakoviç isminin Türkçe uyarlamasıdır. Bk. A.N. Kurat, Karadenizin Kuzeyi..., s.92. Bu konuda ayrıca bk. S.A. Pletneva, “Polovetskaya Zemlya”, *Drevnerusskiye knyazstva*, red. L.G. Beskrovniy, V.A. Kuçkin, V.T. Paşuto, Moskva 1975, s.298.

bulunuyordu¹¹². Rus kaynakları, muharebenin hangi mevkiye gerçekleştiği hususunda bilgi vermezler. Çin kaynakları *Bu-dsu* isimli bir ırmak kenarına işaret ediyorlarsa da buranın tespiti şimdilik mümkün görünmemektedir¹¹³.

Moğollara direnen Kıpçaklar ağır bir yenilgiye uğradılar. Öyle ki Rus kaynaklarında Yuri Konçakoviç ile Daniil Kobyakoviç ismiyle anılan beğler de hayatlarını kaybettiler¹¹⁴. Moğollar böylelikle, daha önce sundukları hediyelerle birlikte Kıpçak mallarının tamamını yağma etmekle kalmadılar, “*karşılıklarına çıkan herkesi*” de katlettiler. Yendikleri Kıpçakların otlaklarını kışlamaya uygun bulan Moğollar seferlerine ara vererek 1222–1223 kışını Deşt-i Kıpçak bozkırlarında geçirdiler¹¹⁵.

Baharın gelmesi ile Moğol harekâtı yeniden başladı. Onların ilk hedefi Kırım’daki zengin kentler, özellikle de Kıpçakların sıkı temas içinde oldukları Suğdak’tı¹¹⁶. Moğol saldırısına uğrayan kent ele geçirildi ve yağmalandı¹¹⁷. Moğol komutanları bundan sonra diğer Kırım kentlerine de saldırarak zenginliklerini artırdılar. Bunun yanında civar köy ve kasabaların da Moğollarca tahrip edildiği, Moğolların bölgeden çekilmesinden sonra birkaç yıl kıtlık yaşanmasından anlaşılmaktadır¹¹⁸.

Yukarıda ifade ettiğimiz muharebeyi kaybeden Kıpçaklar birisi Dnyeper, ikincisi ise Don ırmağının yukarı kısımlarına doğru olmak üzere iki kol halinde kaçmışlardı¹¹⁹.

¹¹² NPL, s.62, 265; PSRL, X, s.89; SV, s.231; PSRL, XXII, s.69. Ayrıca bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.92, 93. E.P. Savel’jev’e göre ise Kotyan bu mücadelelerde yer almamıştır. Bk. E.P. Savel’jev, *Kazaki*, (Reprintnoye Pereizdanie Knigi E.P. Savel’jeva Drevnyaya İstoriya Kazaçestva) red. Yu. V. Sergeev, N.P. Rendakov, Moskva 1991, s.173, 174. A.N. Kurat Daniil’i Kebek oğlu Daniil olarak ifade etmiştir. Bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.92.

¹¹³ Bretschneider, I, s.298.

¹¹⁴ NPL, s.62, 265; PSRL, X, s.89; SV, s.231; PSRL, XXIII, s.69. Lavrentskiy ve İpat’jevskiy kroniklerinde ise sadece muharebenin haberi verilmiştir. PSRL, II, s.163; PSRL, I, s.446. Çin kaynaklarında Kıpçaklarla mücadelelerle ilgili bilgiler verilirken yukarıda bahsettiğimiz Yu-li-ghi isimli kişinin oğlunun yaralanarak ormana sığındığından, ancak yanındakilerden birisi tarafından yerinin Moğollara haber verilerek öldürüldüğünden bahsedilir. Bk. Bretschneider, I, s.298. Muharebe şu çalışmada değerlendirilmiştir. OIS, s.810.

¹¹⁵ İbnü’l Esir, a.g.e, s.341; Cami’üt Tevârih, s.382.

¹¹⁶ Kent için bk. A.N. Kurat, *Rusya Tarihi*, s.63; Bretschneider II, s.84; İ.G. Kanovalova, “Severnoye Priçernomor’ye v Arabskoy Geografiçeskoj Literature XIII-XIV vekov”, *VpI*, Tom 31/ No.1, 2005, s.95.

¹¹⁷ İbnü’l Esir, a.g.e, s.342; Cami’üt Tevârih, s.382.

¹¹⁸ A. Yakubovskiy, “Mongolskaya İmperiya”, *İstoriçeski Jurnal*, 1940/3, s.95.

¹¹⁹ PSRL, X, s.89; SV, s.230. Novgorod I, İpatevskiy ve Ermolin kroniklerinde ise sadece Dnepr’e doğru kaçanlardan bahsedilir. NPL, s.62, 265; PSRL, II, s.163; PSRL, XXIII, s.69. Böylesi ağır bir yenilgiden sonra bölgenin tamamına yayılmış olan Kıpçakların sadece bir yöne gitmeleri de pek mantıklı görünmemektedir. Herhalde Kotyanla beraber Dnepr’e doğru gitmeyen Kıpçaklar, Yuri Konçakoviç ve diğer Kıpçak beylerine bağlı olan Kıpçakların ana kitlesiydi. Onların Moğolların önünden kaçmaları ile

Kaynaklarımızda verilen bilgilerden Dinyeper taraflarına kaçanların Kotyan'a bağlı Kıpçaklar olduğu anlaşılmaktadır. Onlar batıya doğru ilerleyerek sonunda Deşt-i Kıpçak ile Rus toprakları arasında bir sınır olarak telakki edildiği anlaşılan “Kıpçak Suru”na ulaştılar¹²⁰. Kotyan'ın Dinyeper'e yönelmesinin nedeninin, geçmişteki dostluklarına ve ilişkilerine güvenerek Rus knezleriyle ittifak yapmak ve bu yolla Moğollarla mücadele etmek olduğu anlaşılmaktadır.

B. Kıpçak-Rus İttifakının Ortaya Çıkması

Kotyan, daha önceki faaliyetleri esnasında hem damadı Galiçya knezi Mistislav Mistislaviç'e, hem de diğer knezlere askeri yardımda bulunarak Rusya meselelerinde önemli bir kişi haline gelmişti¹²¹. Siyasi-askeri mücadelelerde müttefikliğin önemini geçmişte tecrübe etmiş olan Kıpçak başbuğu, eski yardımlarının karşılıksız kalmayacağını düşünüyor, Rus knezlerini bir araya getirerek Moğollar'a karşı mücadeleye girişmeyi amaçlıyordu.

Kotyan, ittifak tesis edebilmek için altın ve daha başka madenlerden yapılmış kıymetli eşyalar, zengin hayvan sürüleri, güzel kızlar ve pek çok hediyeyi taşıyan elçilerini Rus knezlerine gönderdi. Kroniklerin verdiği bilgilere göre Kotyan'ın elçisi “*Bizim topraklarımız bugün zaptedildi, sizinki ise yarın zapedilecek. Bize yardım edin. Eğer bize yardım etmezseniz biz bugün öleceğiz, ama siz yarın*” diyerek¹²² Moğollar'a karşı yardım istemiştir. Elçiler gönderilmiş oldukları knezlerinin yanına vardığında

ilgili ayrıca bk. S.A. Pletneva, a.g.m, s.298. İbnü'l Esir'de de onların iki kısma ayrılarak kaçtıklarından bahsedilir. Burada verilen bilgilere göre bir kısım “ormanlara” ve “dağlara”, diğerleri ise Rus topraklarına kaçmıştır. Bk. İbnü'l Esir, a.g.e, s.342.

¹²⁰ SV, s.231; PSRL, XXIII, s.69. Kaynaklarda bu nokta, söz konusu vakayinamenin haricinde iki vakayinamede daha geçer. Bunlardan biri olan Novgorod I. kroniğinde Moğolların Yuri Konçakoviç ile yaptıkları mücadeleden bahsedilen satırlarda Moğolların “Rusya yakınlarındaki Kıpçak Suru”nun yakınlarına geldiklerinden ve bundan sonra Kıpçaklarla mücadeleye tutuştıklarından bahsetmektedir. NPL, s.62; 265. Lavrentskiy kroniğinde ise bu duvar Rus müttefiklerin Moğolların kendilerine yaklaştıklarının haber alınması ile ilgili olarak ifade edilmiştir. PSRL, I, s.446.

¹²¹ Solov'yev, I, s.640; S.A. Pletneva, a.g.m, s.299. Mistislav'ın siyasi hayatı için bk. A. Klevanov, *Istoriya Yugo-Zapadnoy Rus*, Moskva 1849, s.144-161.

¹²² SV, S.231; GL, s.335; PSRL, X, s.89; PSRL, II, s.163; NPL, s.62, 265; PSRL, IV, s.28; PSRL, XXIII, s.69. Bu sözlerin değerlendirildiği şu çalışmalara da bk. Solov'yev, I, s.640; G. Vernadsky, a.g.e, s.237; Karamzin, III, s.239.

Kotyan da Galiçya'ya gelmiş, Rus knezlerine gönderdiği hediyelerin aynlarından Mistislav'a da sunmuştu¹²³.

Önemli bir güç olan Kıpçakların mahvedilmesi, Rusları endişelendirmişti. Mistislav, kayınbabası Kotyan ile görüşükten sonra çeşitli Rus knezlerine elçiler yollayarak Kiev'de bir toplantı tertip edilmesini istedi¹²⁴. Bu elçilik heyetinde Mistislav, Rus knezlerine “Eğer biz, kardeşlerim, bunlara (Kıpçaklara) yardım etmezsek, onlar kesinlikle onlara (Moğollar'a) teslim olacaklardır. Sonrasında da onların (Moğolların) güçleri daha da artacaktır.”¹²⁵ diyerek Kıpçaklara yardım edilmezse daha büyük bir sorunla karşı karşıya kalınacağına işaret etti. Bölgenin en önemli knezlerinden birisi olan Mistislav'ın bu talebi üzerine, zaten endişe içinde olan knezler toplantıyı kabul ettiler.

Elçilerin gidip gelmesinden kısa süre sonra Kiev'de tertip edilen toplantıya¹²⁶ bölgenin hemen hemen her knezi katıldı¹²⁷. Kıpçak tarafından da Bastı isimli bir kişi Kiev'deydi. Kaynaklarımızın Bastı'nın vaftiz edilmesine dair verdikleri bilgiler, Kıpçakların Rus müttefikliğini elde etmeyi epey istemiş oldukları şeklinde değerlendirilebilir¹²⁸. Bununla birlikte onun knezler arasındaki özel toplantılara katıldığına dair bilgi bulunmamaktadır.

Toplantı Rus topraklarının yakınlarına yeni bir düşmanın geldiği, Kıpçakları topraklarından çıkardığının ilanı ile başladı ve nasıl bir politika takip edilmesi gerektiği üzerindeki tartışmalarla devam etti. Sefer kararı “Onlarla dışarıdaki topraklarda

¹²³ NPL, s.62, 265; SV, s.231; PSRL, X, s.89.

¹²⁴ Elçilerin gönderilmesi için bk. NPL, s.62, 265; PSRL, X, s.89; SV, s.231. İpatevskiy vakaynamesinde ise Mistislav'ın elçilik heyetinden bahsedilmez. Karamzin, Solov'yev ve Fennel de İpatevskiy kroniğindeki gibi Mistislav'ın elçi göndermesinden bahis açmazlar. Karamzin, III, s.239; Solov'yev, I, s.640; Fennel, J. Fennel, *The Crisis of Medieval Russia 1200–1304*, Longman Press, London-New York 1990, s.64, 65.

¹²⁵ NPL, s.62, 265; PSRL, X, s.89; SV, s.231.

¹²⁶ PSRL, II, s.163; PSRL, X, s.90; SV, s.231. Bütün kaynakların ittifak halinde olduğu Kiev toplantısı sadece Novgorod I. ve Lavrentskiy kroniklerinde bulunmaz. Bunlardan Novgorod I, Mistislav'ın elçi göndermesinden sonra knezlerin müttefiklik tesis etmelerinden, elçilik heyetinden hiçbir şekilde bahsetmeyen Lavrentskiy ise sadece knezlerin uzlaşmalarından bahseder. NPL, s.62, 265; PSRL, I, s.446.

¹²⁷ Burada bulunan knezlerin listesi için bk. PSRL, II, s.163, 164; PSRL, X, s.90; SV, s.231; PSRL, XXIII, s.69; GL, s.335.

¹²⁸ J. Curtin, a.g.e, s.222.

*karşılaşmak, kendi topraklarımızda karşılaşmaktan daha iyidir*¹²⁹ ortak kararıyla alındı. Bunun yanında sadece Gustin kroniğinde bulunan bir kayıttan, Rus knezlerinin Kıpçakların yardımı ile onları yenebileceklerini düşündükleri ve muharebe esnasında birinden birisi yenilene kadar beklemeyi kararlaştırdıkları da görülmektedir¹³⁰. Bu bilgiler Kıpçakların hâlâ önemli bir güç olarak kabul edildiklerini göstermesinin yanında Rus knezlerinin Moğollarla mücadele yoluyla Kıpçaklardan kurtulmayı da düşündüklerini ortaya koymaktadır.

Rus knezleri, toplantının sona ermesinin ardından topraklarına dönerek sefer hazırlıklarına giriştiler. Bu süre zarfında toplantıya katılmayan bazı knezlere de elçiler gönderildi ki bunlardan birisi Vladimir-Suzdal knezi Büyük Knez Yuri Vsevolodoviç'ti. Ona gönderilen elçilik heyetinde müttetikler, Moğolların bölgeye geldiğinden bahsederek yardım istediler¹³¹. Ancak Yuri Vsevolodoviç, bu teklifi Novgorod meseleleriyle uğraşıyor olmasından ötürü reddetti¹³².

Nisan ayında¹³³ hazırlıklarını bitiren ilk birlikler Dnyeper'in sağ kıyısındaki Vareg adası veya Zarub Suyu'na gelmeye başladılar¹³⁴. Çernigov, Kiev, Smolensk ve bu bölgeler içinde yer alan daha başka knezliklerin birlikleri ise Nisan ayının sonlarına doğru onlara katıldılar¹³⁵. Bunu bir süre sonra Galiçya ve Volnia Knezleri, ardından da Putivl, Kursk, Trubçevk knezleriyle bin kayığın içinde "*sürgün edilmiş*" Galiçyalılar

¹²⁹ PSRL, II, s.163; PSRL, X, s.90; SV, s.231; PSRL, XXIII, s.69; GL, s.335. İbnü'l Esir de buradaki kaydı "*Ruslarla Kıpçaklar Moğolların kendilerine doğru hareket ettiğini haber alınca daha evvel hazırlıklı oldukları için kendi ülkelerine varmadan önce onları karşılamak üzere harekete geçtiler. Ülkelerine sokmamak ve onlarla çarpışmak için azmetmişlerdi*" ifadesiyle doğrulamaktadır. İbnü'l Esir, a.g.e, s.342, 343.

¹³⁰ GL, s.335.

¹³¹ PSRL, I, s.446; PSRL, X, s.90; PSRL, XXIII, s.69. İpatevskiy, Sofiskiy ve Gustin kroniklerinde onun ismi toplantıya katılmamasıyla ilgili olarak geçer. PSRL, II, s.163; SV, s.231; GL, s.335.

¹³² A.Yu. Yakubovskiy, B.D. Grekov, a.g.e, s.202. Kaynaklarımızda Yuri'nin yeğenlerinden Vasilko'yu yolladığından bahsedilir. PSRL, I, s.446; PSRL, X, s.90. Pek çok yazar da buradaki kaydı kabul etmiştir. Örnek olması açısından bk. M. Pogodin, *Izsledovaniya Zameçaniya i Lektsii o Russkoy İstorii*, Tom. VI, Universitetskoy Tipografii, Moskva 1855, s.325, 326. Ancak aylarca süren bu hazırlıklar esnasında, Vladimir'den yollanan knezin mücadelelere yetişememesi böyle bir kuvvetin gönderildiği hususunda şüphe uyandırmaktadır.

¹³³ PSRL, II, s.164. Kargalov ise Rus ordusunun toplanmasını Mayıs ayına tarihler. Kargalov, a.g.m, s.150.

¹³⁴ PSRL, X, s.90; SV, s.231; PSRL, XXIII, s.69; PSRL, II, s.164; NPL, s.62, 265. Ayrıca bk. M. Dimnik, *The Dynasty of Chernigov 1146-1246*, Cambridge University Press 2003, s.293. S.A. Pletneva zamanımızda buranın Protoloç isimli bir yer olduğunu ifade etmektedir. S.A. Pletneva, a.g.m, s.298.

¹³⁵ PSRL, II, s.164; SV, s.231. Ancak Sofiskiy kroniğinde ilk katılan birliklerin aşağıda da üzerinde duracağımız üzere Moğol elçilik heyetinden sonra ordugâha katıldıkları ifade edilir.

takip etti¹³⁶. Ardı ardına gelen bu katılımlarla Rus knezliklerinin birleştirilmiş ordusu günden güne arttı. Öyle ki Ipatevskiy ve Sofiskiy kroniklerinde “*Dnyeper geçidindeki askerlerin fazlalığından su görünmedi*” ifadesiyle ordunun kalabalıklığı vurgulanmıştır¹³⁷.

C. Kalka Muharebesi (31 Mayıs 1223) ve Sonuçları

Müttefik ordu cephesinde sefer hazırlıkları devam ederken, Cebe ve Subetay da olup bitenleri takip ediyorlardı. Bir sene önce Alan-Kıpçak ittifakını dağıttıkları gibi Rus-Kıpçak ittifakını da bozarak düşman ordusunun kuvvetini zayıflatmak için on kişiden oluşan bir elçilik heyetini hâlâ Zarub'ta bulunan Rus karargâhına gönderdiler¹³⁸.

Moğol elçileri, Rus knezleri tarafından kabul edilerek huzura alındılar. Söze başlayan Moğol elçisi: “*Duyduk ki Kıpçakların aldatmaları üzerine bizim üzerimize yürüyorsunuz; fakat biz ne sizin topraklarınızı ele geçirdik, ne kentlerinizi ne de köylerinizi, ne de gelişimiz sizin üzerinizdir. Fakat biz Tanrı'nın göndermesiyle kölelerimiz ve at çobanlarımız olan aşağılık Kıpçaklar üzerine yürüyoruz. Bizimle barış düşünürseniz bizimle sizin aranızda düşmanlık olmaz. Eğer onlar (Kıpçaklar) sizden kaçarlarsa bundan dolayı onları kovun ve zenginliklerini kendinize alın. Onların sizlere (geçmişte) pek çok kötülükler ettiklerini duyduk ve aynı zamanda bu sebepten de onlarla savaşıyoruz.*”¹³⁹ diyerek onları Kıpçaklardan ayırmaya hatta onlara karşı kışkırtmaya çalıştı¹⁴⁰. Bu habere Rus knezlerinin karşılığı, elçilik heyetinin tamamını öldürmek ve

¹³⁶ PSRL, II, s.164; PSRL, X, s.90, 91; SV, s.231. Bununla birlikte son iki kronikte onların ikinci Moğol elçiliğinin ayrılmasından sonra geldiklerinden bahsedilmektedir.

¹³⁷ PSRL, II, s.164; SV, s.231.

¹³⁸ PSRL, IV, s.28; PSRL, XLIII, s.85. Diğer kaynaklarda da Moğol elçilerinin geldiğinden bahsedilir, ancak sayı verilmemiştir. Karamzin ve bilgiyi ondan alan Bretschneider de elçilik heyetinin 10 kişi olduğunu kabul ederler. Bk. Karamzin, III, s.240; Bretschneider, I, s.296.

¹³⁹ SV, s.231; NPL, s.62, 265; PSRL, XXIII, s.70. Novgorod IV ve Gustin vakayinamelerinde de bu sözlerden bahsedilir, ancak kayıtlar aynı manaya gelmekle birlikte daha kısa bir şekilde kaydedilmiştir. Buradaki kayıtlar için bk. PSRL, IV, s.28; GL, s.335. Nikon'da da Novgorod I ve Sofiskiy'deki bilgilere yakın ifadeler kaydedilmiştir. PSRL, X, s.90. Bu elçinin sözleri Dlogosz'un kroniğine de girmiştir. Burada da Moğol elçisi benzer ifadeler kullanarak amaçlarının Ruslara saldırmak olmadığı ifade edilmiştir. Joannis Dlugossii, Longini Canonici Cacoviensis Historiae Polonicae, Tomus II, Cracoviae 1873, s.194.

¹⁴⁰ Karamzin, C.III, s.240; A.Yu. Yakubovskiy-B.D Grekov, *Zolotoya Orda i ego padeniye*, IANS, Moskova-Leningrad 1950, s.202; J. Curtin, a.g.e, s.222. Gumilev'e göre ise Moğolların bu elçilik heyetini göndermeleri için herhangi bir neden yoktu ve Moğollar gerçekte Ruslara karşı bir saldırı yapmayı

cesetlerini Moğollar'a göndermek oldu¹⁴¹. Türkler ve Moğollar arasındaki misafir ağırlama geleneğinin bir parçası olarak değerlendirilen elçi kabullerinde izlenen yolun takip edilmemesinin nefretle karşılandığı, Moğolların ikinci elçilik heyetinin kullandığı ifadelerden anlaşılmaktadır¹⁴². Yaptıklarının Moğollar nazarında ne kadar büyük bir kabahat olduğunun farkında olmayan Rus knezleri, ordularını harekete geçirdiler¹⁴³.

Gönderdikleri heyetin öldürülmesi üzerine Rus ordusunun sefere girişmesinin on yedinci gününde müttefik ordu "*Oleş'ya'ya gelmeden, Dinyeper üzerinde dururken*" ikinci bir Moğol elçilik heyeti daha geldi¹⁴⁴. Ancak bu seferki heyet, bir önceki gibi barış dolu değil, sert ifadeleri içeren bir mektupla gelmişti Bu fermenda Subetay ve Cebe Noyanlar Ruslara: "*Siz Kıpçakları dinlediniz ve elçilerimizi öldürdünüz, üzerimize yürüdüünüz, gelin... Fakat biz size saldırmadık. Tanrı herşeyi yargılasın*"¹⁴⁵ diye

düşünmemekteydiler. Çünkü Gumilev'e göre ormanlarla kaplı Rus toprakları Moğolların ilgisini çekmiyor ve Ruslar'ın kendileri de Çinliler veya diğer güçlü halklar gibi Moğolları tehdit edebilecek bir güçte değillerdi. L.N. Gumiliev, a.g.e, s. 155. Gumilev'in kabulü mümkün olmayan iddiası İ. Kamalov tarafından tartışılmıştır. İ. Kamalov, a.g.e, s.76.

¹⁴¹ NPL, s.62, 265; PSRL, X, s.90; SV, s.231; PSRL, XLIII, s.85; PSRL, IV, s.28; GL, s.335; HP, II, s.194. Elçilik heyetinin tamamının öldürüldüğü sadece Novgorod IV'te bildirilmektedir. PSRL, IV, s.28. G. Vernadsky bu elçilerin öldürülmelerini onların Nesturi olmalarına bağlamak gibi bir teşebbüste bulunmuşsa da bu pek de makul bir görüş olarak görünmemektedir. G. Vernadsky, a.g.e, s.237.

¹⁴² Moğolların elçilik heyetinin öldürülmesini nasıl değerlendirdikleri için bk. L.N. Gumilev, a.g.e, s. 154, 155; Karamzin, III, s.240; İ. Kamalov, a.g.e, s.76. Türk ve Moğollar arasında huzura gelen elçiye kötü muamelede bulunmamak bir gelenek olarak varolagelmıştır. Tarihi kayıtlarda Türk ve Moğolların, en güçlü olduklarında dahi elçilere zarar verdiklerine ilişkin bir kaydın bulunmaması, elçilik heyetlerine gösterilen saygının en önemli göstergesidir. Hatta hâlihazırda kullandığımız bazı atasözleri de elçiye kötü muamelede bulunulmamasına ilişkin geleneklerin devamı olarak yaşamaktadır. Bunun yanı sıra Moğollarla ilgili bilgi veren pek çok kayıt, elçilere kötü muamelede bulunulmasının hoş karşılanmadığını göstermektedir. Bunlardan özellikle Cuveyni'nin eserinde ve Carpini'nin seyahatnamesinde bulunan bazı kayıtlar Moğolların elçilik heyetlerine kötü muamelelerde bulunulması karşısındaki tutumlarını göstermektedir. Bk. Cuveyni, a.g.e, s.471; Giovanni Di Plano Carpini, The Story of the Mongols Whom We Call the Tartars, Branden Publ., Boston 1996, s.116.

¹⁴³ Kaynaklarımızda onların sefere bundan hemen sonra giriştiklerine dair açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak onların ilerlemelerinin Moğol elçilerinin öldürülmesinden hemen sonrasında bahsedilmesi Moğol elçilerinin gelmesinden önce müttefiklerin sefere girişmemiş olduklarını göstermektedir. Bu hususta bk A. Klevanov, a.g.e, s.159.

¹⁴⁴ PSRL, IV, s.28; PSRL, XLIII, s.85. Pogodin ikinci elçilik heyetinin Hortits'e geldiğini ifade eder. Ancak kaynaklarımızda böyle bir bilgi bulunmamaktadır. M. Pogodin, *Izsledovaniya Zameçaniya i Lektsii o Russkoy İstorii*, Tom. IV, Universitetskoy Tipografii, Moskva 1855, s.321. Bu elçilik heyetinin, ilk heyetten ne kadar sonra gönderildiğine ilişkin kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarımızda ikinci Moğol heyetinin "Rusların daha Oleş'ya'ya gelmeden, Dnepr üzerinde dururken" geldiklerinden bahsedilir. Bu kayıt, iki elçilik heyeti arasındaki zaman farkının fazla olmadığını düşündürmektedir. Buradaki kayıt için bk. PSRL, X, s.90; SV, s.232; PSRL, XXIII, s.70.

¹⁴⁵ NPL, s.62, 265; PSRL, X, s.90; SV, s.232; PSRL, XXIII, s.70. Novgorod IV. vakayinamesinde ise Moğol elçisinin sözleri "Biz size saldırmadık, ama siz bizim üzerimize yürüyorsunuz. Tanrı sizi ve bizi yargılasın" şeklinde verilmiştir. PSRL, IV, s.28. P.P Dubrovski'nin metnine göre hazırlanan Novgorod kroniğinde ise "Biz size hiçbir şey yapmadık ve sizin üzerinize yürümedik, Tanrı sizin ve bizim aramızda

seslendiler. Fermanın satır aralarını okuyan B.D. Grekov mektubu, Moğolların Rus knezlerine Kıpçaklarla beraber olmalarını, bu durumda aralarında savaşın yaşanmayabileceği çağrısında buldukları şekilde değerlendirmiştir¹⁴⁶. Buna rağmen, ikinci elçilik heyeti de Moğol komutanlarının amaçlarına ulaşmasını sağlayamadı. Zira Ruslar için artık sefer başlamıştı ve müttefiklerini sonlandırmayı hiçbir surette istemiyorlardı. Ruslar, ilk heyetin öldürülmesine rağmen ikinci bir heyetin gelmesinden ve kullandıkları ifadelerden son derece etkilendiler ve ilkinin aksine bu sefer elçiyi sağ salim geri gönderdiler¹⁴⁷.

Moğollar elçi göndererek Rusları mücadeleden çekilmeye davet ettiklerinde Rus ordusundaki toplanmalar devam ediyordu. Ancak ikinci Moğol elçisinin gönderilmesinden kısa süre sonra hazırlıklar tamamlanmış hale geldi. Böylelikle sefer resmen başlamış oldu¹⁴⁸. Sefere çıkan ordunun sayısı sadece Nikon kroniğinde ifade edilmiştir. Buradaki bilgiye göre ordunun sayısı, Kotyan'a bağlı Yarun'un komutasındaki¹⁴⁹ Kıpçakların da katılımıyla 20.000 kişiydi¹⁵⁰. Ancak ordunun en büyük zaafı parçalı bir yapıya sahip olmasıydı.

Birleşik Rus-Kıpçak ordusunun Ruslardan müteşekkil kısmı bir bütün olmaktan ziyade feodal karakterliydi¹⁵¹. Bunun yanı sıra sefere katılan knezler arasındaki ilişkiler

yargılama yapsın" olarak kaydedilmiştir. PSRL, XLIII, s.85. Nikon'da ise elçinin sözlerine, "Çünkü Tanrı her şeyin yaratıcısı ve herşeye hayat verendir" ifadesi eklenmiştir. Diğer kroniklerde böyle bir bilgi olmadığından bu kaydı dikkate almadık. Bk. PSRL, X, s.90. Elçinin sözlerini Karamzin, Solov'yev ve Fennel de değerlendirmişlerdir, fakat burada kullanılan ifadeler biraz değiştirilmiştir. Karamzin, III, s.241; Solov'yev, I, s.640; Fennel, a.g.e, s.66.

¹⁴⁶ A.Yu. Yakubovskiy, B.D. Grekov, a.g.e, s.203.

¹⁴⁷ NPL, s.62, 265; SV, s.232.

¹⁴⁸ NPL, s.62, 63, 266; PSRL, X, s.90; SV, s.232; HP, II, s.194.

¹⁴⁹ Kotyan'ın isminin muharebede veya kaçan kimseler listesinde verilmemesi onun savaşa katılmadığını göstermektedir. Bununla birlikte bazı bilim adamları onun da muharebeye iştirak ettiklerinden bahsetmişlerdir. Bk. G.A. Fedorov-Davidov, *Koçevniki Vostoçnoy Evropı pod Vlastiyu Zoloto Ordınskih Hanov*, İzdatel'stvo Moskovskoy Universiteta, Moskva 1966, s.228.

¹⁵⁰ PSRL, X, s.90. Ermolin kroniğinde bu sayı 30.000'e çıkarılmıştır. PSRL, XXIII, s.71. Halikov, Pohlebkin ve Muzin gibi yazarlar sayıyı 100.000'e İ. Kamalov 80.000 kişiye çıkarmışlardır. V.V. Pohlebkin, *Tatarı i Rus*, Moskva 2000, s.8; Yu.V. Muzin, *Han i Knyaz'ya*, İzdatel'stvo Veçe, Moskva 2005, s.86; A.H. Halikov, a.g.e, s.24; İ. Kamalov, a.g.e, s.76. Bu ifade edilen rakamlar yazarların kullanmadıkları bazı Latin kaynaklarında bulunmaktadır. Bunlardan birisi olan Livonya kroniğinde ölenlerin sayısının 100.000'den fazla olduğu ifade edilmiştir. Kuşkusuz ki buradaki bilgiler Rus kroniklerindeki bilgilerle doğruluk açısından kıyas edebilecek nitelikte değildir. Buradaki kayıt için bk. *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptorum Tomus XXIII, Leipzig 1925, s.316.

¹⁵¹ Kalka öncesinde Rus ordusunun tahlili V.V. Kargalov tarafından pek çok açıdan irdelenmiştir. Bk. V.V. Kargalov, a.g.m, s.150.

de samimiyetten uzaktı. Özellikle üçü de Mistislav ismine sahip Galiç, Kiev ve Çernigov knezleri arasında daha önceki zamanlardan kalma düşmanlık hisleri vardı¹⁵². Sefere karar verilmesi veya ordunun toplanması sırasında bu sorunların halledilmemiş olması muharebenin kaderine de tesir edecektir. Bunun aksine Moğol ordusu ise yekpare bir haldeydi. Ordunun içinde Moğollar kadar Türkler de bulunuyordusa da Cebe ve Subetay'ın dengeli görev paylaşımı ordunun Rus ordusu gibi parçalı bir görünüm almasını engellemişti.

Düşmanlarının sefere girişmesi üzerine Moğollar, harekâtlarını daha yakından takip etmeye karar vererek öncü kıtaları gönderdiler. Bu birlik, müttefik ordu Dinyeper'den geçerken fark edildi. Galiçya knezi Mistislav, beraberindeki 1.000 kişilik birlikle hücum ederek onları mağlup etmeyi başardı. Bu esnada Moğol öncü kıtasının başında bulunduğu anlaşılan Gemyabek¹⁵³ yaralandı. Beylerini korumak isteyen Moğollar onu yakınlardaki bir kurganın içine sakladılarsa da, çevrede keşif yapan müttefik birlikler tarafından bulunarak karargâha getirildi, ardından da Mistislav'ın emriyle öldürüldü¹⁵⁴.

Bu ilk temasın ardından müttefik ordu ilerlemeye daha da cesaretle devam etti. Ancak ertesi gün¹⁵⁵, Ipatiyev kroniğine göre Salı gününde¹⁵⁶, bir Moğol kıtası Hortits'te¹⁵⁷ bulunan Rus-Kıpçak ordugâhının yakınına kadar geldi¹⁵⁸. Onlar, Daniil Romanoviç tarafından fark edildi¹⁵⁹. Daniil, yanındaki silah arkadaşlarının da desteği ile bu öncü kıtaya saldırdı. Bunu fark eden Moğollar yanlarındaki hayvanları terk ederek

¹⁵² P.V. Golubinskiy, *İstoriya severskoy zemli do polovinu XIV Stoletiya*, Kiev 1881, s. 180.

¹⁵³ Karamzin onun bir diplomat olduğunu yazar. Karamzin, III, s.242. Kaynaklarımızda ise komutan olduğundan bahsedilmektedir.

¹⁵⁴ NPL, s.63, 266; PSRL, X, 90; SV, s.232; PSRL, XXIII, s.70.

¹⁵⁵ Bu ikinci saldırı hakkında bilgi vermeyen Novgorod I. vakaynamesi, ilk saldırıdan sonra Kalka ırmağına kadar dokuz günlük bir yürüyüşten bahseder. NPL, s.63, 266. İkinci saldırıdan bahseden kaynaklarımız ise ordunun Kalka'ya kadar ikinci mücadeleden sonra sekiz gün ilerlediklerinden bahsederler. PSRL, II, s.164; PSRL, X, s.91; SV, s.232. Kalka'ya ilerlenmesiyle ilgili kaynaklar arasındaki bu fark iki mücadele arasında sadece bir günlük bir mücadele olduğunu göstermektedir.

¹⁵⁶ PSRL, II, s.164.

¹⁵⁷ Burası ile ilgili olarak bk. G. Vernadsky, a.g.e, s.237; N.P. Zagoskin, *Russkiye Vodniye Puti*, Lito-Tipografiya, Kazan 1910, s.60.

¹⁵⁸ PSRL, X, s.91; SV, s.232; PSRL, XXIII, s.70. Bu ikinci mücadele ile ilgili olarak ayrıca bk. Solov'yev, I, s.641.

¹⁵⁹ Kalka savaşında Daniil'in öncü kıtaların başında olduğundan aşağıda bahsedeceğiz. Onun bu öncülük vazifesini sefer esnasında da taşıdığı buradaki kayıtlarla da sabittir. Onun öncü görevi Solov'yev tarafından değerlendirilmiştir. Solov'yev, I, s.641.

bozkırın derinliklerine çekildiler¹⁶⁰. İpatiyev ve Sofiskiy kroniklerinde, Moğolların fark edilmesinden sonra Yuri Momameriç isimli deneyimli bir askerin Moğol askerlerini işaret ederek, onların çok iyi süvariler olduğundan bahsetmesine karşılık bazılarının onların “*Kıpçaklar gibi basit bir halk*” olduğunu söylediklerine dair verilen bilgi, Rus askerleri arasında Moğolları küçümseyen hatırı sayılır bir topluluğun varlığını göstermektedir.

Dinyeper kıyısındaki ikinci temasın ardından Moğolların çekilmesi, Rus ve Kıpçak ordusunun da onları takibe giriştikleri sekiz günlük bir süreç yaşandı. Bu süre zarfında Moğol öncü birlikleri Rus-Kıpçak ordusunun yakınlarına kadar gelmeye devam ettiler. Hatta bunlardan birinde sıcak temas sağlanmış, Ruslar arasında önemli bir kişi olan İvan Dmitriyeviç ve beraberindekilerden iki kişi öldürülmüştür¹⁶¹. Moğolların stratejik maksatla giriştikleri anlaşılan bu küçük çatışmaların bizim için ehemmiyeti yoktur. Bununla birlikte söz konusu bilgiler, Moğol öncülerinin Rus-Kıpçak ilerleyişini sürekli olarak takip ettiklerini göstermesi açısından kıymetlidir. Buna karşın Rus-Kıpçak tarafında ise böyle bir gayret yoktu. Öncü Moğol kitaları sürekli onlara görünerek aynı zamanda onlarla irtibatı koparmıyorlar ve belirli bir yere doğru çekiyorlardı. Moğollar bu yeri Kalçik ırmağının bir kolu olan Kalka suyu kıyılarındaki vadi olarak tespit etmişlerdi¹⁶². Son çatışmadan sonra Moğollar, Rus-Kıpçak müttefik ordusunun buraya gelmesini beklemeye başladılar. Düşmanlarını takip eden müttefik ordu, 31 Mayıs¹⁶³ Kalka ırmağına yaklaştı. Bu meydana Moğol ordusunun bir

¹⁶⁰ PSRL, II, s.164; PSRL, X, s.91; SV, s.232, 233.

¹⁶¹ PSRL, II, s.164; PSRL, X, s.91; SV, s.233; PSRL, XXIII, s.70.

¹⁶² Muharebe sahası için bk. S.A. Pletneva, a.g.m, s.299; K.V. Kudryaşov, “O Mestopolojenii Reki Kalki”, *VpI*, No.9/1954, s.118, 119. M. Dimnik ise muharebe sahasının Don ırmağının batı tarafında bulunan ve Azak denizine akan Kalmius nehri tarafları olduğunu ifade eder. M. Dimnik, a.g.e, s.295.

¹⁶³ Nikon, Sofiskiy, Voskrosenskiy ve Ermolin kroniklerinde 16 Haziran tarihi verilmektedir. PSRL, X, s.92; SV, s.233; PSRL, VII, s.132; PSRL, XXIII, s.71. Bu tarih bazı hikâye metinlerinde Kalka muharebesiyle ilgili ifadelerde de yer almaktadır. Bk. D.S. Lihaçev, “Povesti o Nikole Zarazskom”, *TODL*, Tom VII, Moskva-Leningrad 1949, 282. Novgorod I ve Lavrentskiy kroniklerindeyse Aziz Eremey gününe denk gelen 31 Mayıs tarihi verilmektedir. NPL, s.63, 267; PSRL, I, s.447. Troist vakayinamesinin redaktörlüğünü yapan Priselkov Aziz Eremey gününün 31 Mayıs’a denk geldiğini ifade eder. TL, s.307. Tver kroniğinde de Aziz Eremey Gününe denk geldiğinden bahseder, ancak burada bu günü 30 Mayıs olarak ifade eder. PSRL, XV, s.343. Gustin kroniğinde de tarih 30 Mayıs olarak verilir. GL, s.335. Biz 31 Mayıs tarihini veren kronikleri kabul ediyoruz. Bu düşüncemizi destekleyecek bazı mantıki gerekçelere de sahibiz. Yukarıdaki sayfalarda da belirttiğimiz üzere, İpatievski vakayinamesinde orduların Nisan ayında toplanmaya başladığı kaydedilmiştir. PSRL, II, s.164. Yine ikinci Moğol elçilik heyetinin de seferin başlamasının 17 gününde geldiği Novgorod kroniğinde kaydedilmiştir. PSRL, XLIII, s.85. Ayrıca ikinci elçilik heyetinin Rus karargâhından ayrılmasından sonra baş gösteren iki küçük

kısımının nehrin karşı yakasında bulunan bir ormanlık alanda, diğer bir kısmının ise nehrin akış yönü istikametine doğru bir noktada pusuya yatmış oldukları, Rus kaynaklarında Moğol saldırılarının geliş yönlerine dair verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Yine aynı kayıtlar Rus ordusunun kurulan pusuyu sezmediğini göstermektedir. Başlı başına bir çalışmanın konusu olabilecek olan bu hususun, konuyu inceleyen kimi bilim adamlarınca fark edilmemesi, mücadelenin nizami bir harp olduğu şeklinde değerlendirilmesine neden olmuştur¹⁶⁴. Oysaki müttefik ordunun Kalka ırmağı kıyısındaki hareketleri, muharebe için konumlanmaktan çok, nehri uygun bir noktadan geçmek amaçlıydı. Moğol saldırısının birdenbire başlaması üzerine Mistislav'ın silahlanma emrini vermesi, müttefiklerin, saldırıya hazırlıksız yakalandıklarını hiçbir şüpheye mahal bırakmaksızın göstermektedir. Bunun yanında İbnü'l Esir'in verdiği bilgiler de Kıpçak-Rus ordusunun hazırlıksız yakalandığını açık surette göstermektedir¹⁶⁵. Burada ifade ettiklerimizi toparlayacak olursak, Kalka muharebesinin, pek çok bilim adamının değerlendirdiği gibi taraflar arasındaki bir meydan muharebesinden çok bir baskın harekâtı olduğu Rus kroniklerinde verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Baskının gerçekleşmesindeki en önemli etken ise müttefik ordunun etrafa öncü kıtalar sevk etmeyerek keşif hareketlerinde bulunmaması olduğu anlaşılmaktadır.

Kalka kıyısına gelen müttefik ordu herhangi bir keşif kolu çıkarmaksızın nehre doğru yaklaştı. Ordunun başkomutanı Galiçya knezi Mistislav Mistislaviç, Daniil Romanoviç'e yanına bazı ek birlikler de alarak Kalka suyunu geçmesini emretti. Bir süre sonra onun hemen arkasından da kendisi geçti. Bu esnada Rus ve Kıpçak

çatışmadan sonra ordunun Kalka nehrine kadar sekiz gün ilerlediği Nikon, İpatevskiy ve Sofiskiy kroniklerinde kaydedilmiştir. PSRL, II, s.164; SV, s.233. Bu verilen tarihlerden ordunun hazırlanmaya başlaması ile Kalka savaşının yaşanması arasındaki zaman aralığının iki aydan fazla olmayacağı ortaya çıkar ki buna göre Haziran ortaları çok geç bir tarihtir. Bundan ötürü Mayıs sonunu veren kaynaklarımızdaki bilgiler daha gerçekçidir. Konuyu inceleyen bilim adamları da umumiyetle 31 Mayıs tarihini kabul etmişlerdir. V.V. Kargalov, a.g.m, s.150; L.V. Çerepnin, "Mongolo-Tatarı na Rus", *Tataro-Mongolı v azii i evropı*, red. S.L. Tihvinskiy, M.1977, s.189; OIS, s.812; M. Dimnik, a.g.e, s.296; Kezban Acar, *Başlangıcından 1917 Bolşevik Devrimine Kadar Rusya Tarihi*, Nobel yay, Ankara 2004, s.41; Lur'e, a.g.e, s.73; V.V. Pohlebkin, a.g.e, s.9. 16 Haziran tarihini kabul eden B Spuler muharebenin Cuma gününde gerçekleştiğini ifade eder. B. Spuler, a.g.e, s.13.

¹⁶⁴ A.Yu. Yakubovskiy, B.D. Grekov, a.g.e, s.202, 203; J. Curtin, a.g.e, s.222; Bretschneider, I, s.296; G. Vernadsky, a.g.e, s.238; V.V. Kargalov, a.g.m, s.150; M. Dimnik, a.g.e, s.295; S.B. Jarko-A.V. Martinyuk, a.g.e, s.29.

¹⁶⁵ İbnü'l Esir, a.g.e, s.343.

ordusunun bir kısmı Kalka'nın batı yakasında, diğer bir kısmı ise doğu yakasındaydı. Böylelikle müttefik ordu Kalka suyu sayesinde ikiye ayrılmış oldu. Onları Yarun'un komutasındaki Kıpçak kuvvetleri takip etti ve onların kıyıya ulaşmalarının ardından Daniil'in de önüne geçerek ilerlediler¹⁶⁶. Kıpçaklar, kısa süre sonra Moğollarla karşılaştılar. Ancak, keşif maksadıyla gönderildiklerinden hemen geri çekildiler¹⁶⁷. Müttefik ordunun başkomutanı Mistislav Mistislaviç, Moğolların saklandıkları yerden birdenbire çıktıklarını görerek hemen silahlanılmasını emretti¹⁶⁸. Bu emre rağmen, Kalka suyunun batı yakasındaki ana karargâhta bulunan Kiev ve Çernigov knezleri, kaynakların verdiği bilgilere göre, Mistislav Mistislaviç ile geçmişteki düşmanlıklarını hatırlayarak mücadeleye girişmediler¹⁶⁹. Onlar Mistislav Mistislaviç'in Moğolları yıpratmasını beklemeyi ve sonrasında mücadeleye girerek zaferi kendilerine mal etmeyi düşünmüş olmalıydılar.

Moğollar Yarun'u püskürttükten hemen sonra Daniil Romanoviç, Semen Olyueviç ve Vasilko Gavriloviç'in içinde bulunduğu Rus kıtasına hücum ettiler. Daniil'in komutası altındaki kıta bir süre sonra, mücadeleye yeniden katılan Yarun komutasındaki Kıpçaklarla Kursk knezi Oleg tarafından da desteklendi¹⁷⁰. Kaynaklarımızın verdikleri bilgilere göre burada çok şiddetli ve kanlı mücadeleler yaşandı. Öyle ki Daniil kaburgasından, Vasilko da kaynaklarda ifade edilmeyen bir yerinden kargıyla yaralandı. Kaynaklarımızın ifadesine göre "Daniil'i kanlar içinde gören" Mistislav, emrindeki kıtayla Moğol ordusu üzerine hücum etti. Mistislav'ın da mücadeleye dâhil olması üzerine Moğollar sahte ricata başvurarak geri çekildiler¹⁷¹.

¹⁶⁶ PSRL, II, s.164; PSRL, X, s.91; SV, s.233; PSRL, XXIII, s.70. Novgorod I. kroniğinde ise sadece Yarun'un Kalka suyunu geçtiğinden bahsedilir. NPL, s.63, 266.

¹⁶⁷ NPL, s.63, 266.

¹⁶⁸ PSRL, X, s.91; SV, s.233; PSRL, XXIII, s.70. Ipati'yevski'de Mistislav'ın silahlanma emrinden bahsedilir, ancak burada o öncülerin komutanı olarak gösterilmiştir. PSRL, II, s.164. Novgorod I. kroniğinde ise silahlanma emrinin verildiğinden hiçbir surette bahsedilmeden Kıpçakların geri çekilmesinin karargâhta yarattığı dehşetten bahsedilir. NPL, s.63, 266.

¹⁶⁹ NPL, s.63, 266; PSRL, X, s.91; SV, s.233; PSRL, II, s.164; PSRL, XXIII, s.70. Nikon'da ise Mistislav Mistislaviç suçlanmakta, kıskançlık dolayısıyla Çernigov ve Kiev knezlerini haberdar etmediğinden bahsedilmektedir. PSRL, X, s.91. M. Dimnik de bu görüşü takip eder. M. Dimnik, a.g.e, s.295.

¹⁷⁰ PSRL, XXIII, s.71. Nikon ve Sofiskiy kroniklerinde Yarun'un mücadeleye yeniden iştirak etmesi, onun kaçmasından bahsedildiği satırlardan anlaşılmaktadır. Bk. PSRL, X, s.91; SV, s.233.

¹⁷¹ Bunu kavrayamayan Rus kaynakları, bu çekilmeyi Moğolların kaçtukları şeklinde değerlendirmişlerdir. Bk. PSRL, II, s.164; SV, s.233, 234. Bu bilgiler Nikon kroniğinde de verilmektedir. Ancak burada verilen bilgilerde Moğolların kaçmaya başladıkları ifade edilmez. PSRL, X, s.91.

Moğollar'ın kaçtığını zanneden Mistislav ile Daniil, onları takip etmeye başladılar. Böylelikle karargâhla zaten iyice açılmış olan uzaklıklarını daha da artırdılar. Onlar “*kaçan*” Moğolları takip ederek ilerlerken henüz muharebeye katılmamış olduğu anlaşılan bir başka Moğol kıtası onlara, muhtemelen yan taraflarından, saldırdı. Böylelikle Daniil ve Kursk knezi Oleg Moğollar tarafından kuşatılmış oldu¹⁷². Moğol ordusunun bu yeni ve beklenmedik saldırısı karşısında Rus ordusunda karmaşa baş gösterdi. İlk olarak Kıpçaklar kaçmaya başladılar. Kaynaklarımız onların kaçmalarının orduda genel bir karmaşaya neden olduğunu ifade eder¹⁷³. Öyle ki Nikon kroniğinde ordunun toparlanamamasının baş nedeni olarak Kıpçakların kaçması gösterilir. Novgorod I. kroniği de kaçarlarken bazı Rus askerlerini atları veya kıyafetleri için öldürdüklerini ifade ederek ordunun dağılmasında onların payını daha da arttırmaya çalışır¹⁷⁴. Bu kayıtlar, Moğolların bu yeni saldırısı sonucunda Rus ordusunun dağılmaya başladığı ve yenilgi emarelerinin ortaya çıktığını göstermesi açısından önemlidir. Nitekim kaynaklarımız, Kıpçakların kaçmasından hemen sonra Volın knezi Daniil'in de savaş meydanını terk etmesinden bahsederler. Bu son hareketlenme muharebenin neticesini kesin olarak belli etti. Zira Daniil'in kaçtığını gören başkomutan Galiç Knezi Mistislav da savaş meydanını terk ederek Dinyeper ırmağına doğru kaçmaya başladı. Moğollar kendisini takip ettilerse de ele geçiremediler. Başkomutan, Dinyeper ırmağına geldiğinde burada bulunan kayıklara binerek tehlikeyi atlattı. Arda kalan kayıkları da Moğolların kendisini takip edebilme ihtimallerine karşı yaktırdı ve Galiçya'ya yöneldi¹⁷⁵. Mistislav'ın kaçmasıyla Rus-Kıpçak ordusunun ikiye ayrılmış kısmından biri muharebe dışı bırakılmış oldu.

Muharebenin diğer kısmında, yani Kalka suyunun batı yakasında bulunan Rus ordusuyla Moğollar arasındaki mücadelenin nasıl başladığı ve sonlandığı ile ilgili bilgilerimiz doğu yakasındaki çarpışmalara göre sınırlıdır. Nehrin öte yakasında

¹⁷² Moğolların hangi cihetten saldırdıkları metinlerde verilen bilgilerden açık bir şekilde anlaşılamamaktadır. Ancak olayların gelişiminden, özellikle de knezlerin kuşatılmasından Moğolların bu Rus ordusuna yan taraftan saldırdığı anlaşılmaktadır. Solov'yev ise Moğolların arka cihetten saldırdıklarını ifade eder. Solov'yev, I, s.641.

¹⁷³ SV, s.234; PSRL, X, s.91; PSRL, XXIII, s.71.

¹⁷⁴ PSRL, X, s.91; NPL, s.63, 267. Bu görüş Karamzin tarafından da destek görmüş, muharebenin kaybedilmesinde Kıpçaklara özel bir yer ayırmasını beraberinde getirmiştir. Karamzin, III, s.244.

¹⁷⁵ NPL, s.63, 267; SV, s.234; PSRL, XXIII, s.71. Onun gemiye binerek kaçtığından Dlugosz da bahsetmiştir. Bk. HP, II, s.194.

bulunup muharebeye iştirak etmemiş olan kuvvetler, yukarıda da ifade edildiği üzere Mistislav Mistislaviç ile sorunları sebebiyle Kalka suyunun doğu yakasındaki mücadelelere katılmamışlardı. Herhalde onlar Galiçya ve Volın knezlerinin kuvvetleri ile Kıpçakların yenilmesinden sonra muharebeye girerek hem Moğollardan hem de rakiplerinden kurtulmak gibi bir hesap içindeydiler. Ancak muharebenin başlamasından bir süre sonra onlar da Moğol ordusuyla karşı karşıya kaldılar. Rakipleri olan Rus knezleri ile muharebeye girişemeyen bu kısım hemen yakındaki bir tepeye çekildi ve buradaki taşlık araziden de yararlanmak suretiyle kendilerine bazı basit tahkimatlar hazırladı¹⁷⁶. Moğolları kesin bir yenilgiye uğratmak için yola çıkan Rus ordusunun artık savunmaya çekilmesi, muharebeyi kaybettiklerini kabullendiklerini göstermektedir.

Kaynaklar son Rus kıtalarının savunmaya çekilmelerinin ardından Moğolların kaçan Rus kuvvetlerini Dinyeper'e doğru takibe girişmelerinden bahsederler. Ana Moğol ordusu takibe girişmiş olmasına rağmen bir kısım kuvvet ise muharebe meydanında kalan son Rus kıtasını mağlup etmekle görevlendirilmişti. Başlarında Çekirgan ve Taşukan isimli başbuğların bulunduğu kuvvetler, Kiev knezi Mistislav Romanoviç ile beraberindekileri kuşattılar. Ancak, üç gün sürekli saldırılarda bulundularsa da başarı sağlayamadılar. Bunun üzerine Moğollar, Ruslarla temas kurarak onları teslim olmaya zorlamaya karar verdiler. Moğolların yanında müttefik orduya karşı savaşmış bölgenin yerel ahaliyelerinden Bronik asıllı Ploşkin adındaki bir komutan Ruslarla temas kurdu ve haçı öpmek suretiyle herkesin fidye ile teslim edileceğine, kesinlikle öldürülmeyeceğine dair yemin etti ve onları inandırmayı başardı. Bu sözlere itimat eden Ruslar bağlanmayı dahi kabul ederek teslim oldular. Ancak Moğollar, onların kendi kendilerini bağlamalarına rağmen saldırıya geçtiler. Mücadele sonucunda Rus askerleri öldürüldü ve sonrasında da tahkimat Moğolların eline geçti¹⁷⁷. Hile ile ele geçirilen knezler düşmanlarının ordugâhına getirildiklerinde Moğollar, Karamzin'in ifadesiyle öldürülen elçilerini hatırlayarak¹⁷⁸ kin ve nefret duyguları ile esir knezleri bir tahta plaka altına koyup ezerek öldürdüler. Ardından da kaynaklarda isimleri geçmemekle birlikte Cebe, Subetay ve diğer Moğol başbuğları bu plakanın üzerinde

¹⁷⁶ NPL, s.63, 267; PSRL, X, s.91; SV, s.234; PSRL, XXIII, s.71.

¹⁷⁷ NPL, s.63, 267; PSRL, X, s.91, 92; SV, s.234.

¹⁷⁸ Karamzin, III, s.244.

yemek yiyerek zaferi kutladılar¹⁷⁹. Böylelikle savaşın başlamasının üçüncü gününde 2 Haziran 1223'te muharebe sahasındaki son Rus direnişi de yok edilmiş oldu.

Rus karargâhında bunlar olurken Moğol ordusunun ana kısmı muharebeden kaçan Rus ve Kıpçakları takip etmeyi sürdürüyordu. Bu harekât Dinyeper ırmağına kadar devam etti. Yakalayabildiklerini esir ettiler veya öldürdüler. Bir kısım Rus askeri de kaçış yolunda yaşanan izdiham sonucunda nehirde boğularak yaşamını kaybetti¹⁸⁰. Muharebede zaten epey kayıp vermiş olan Rusların kayıpları böylelikle daha da artmış oldu. Kayıpların arasında Kiev knezi Mistislav Romanoviç, Çernigov knezi Mistislav Svyatoslaviç ile oğlu Dmitri, Kanevli Svyatoslav, İzyaslav İngvareviç, Şumsklu Svyatoslav, Dubrovitsli Aleksandr, Svyatoslav Yanovski ile Yuri Nesvijskiy de bulunuyordu¹⁸¹. Zamanın önemli “*bahadır*”larından Aleksandr Papoviç ve 70 kadar meşhur savaşçı da yine bu mücadelelerde ölmüşlerdir¹⁸². Böylelikle mücadeleye iştirak edenlerden sadece Galiçya knezi Mistislav, daha sonra Kiev knezi olacak olan Vladimir Rurikoviç¹⁸³ ile daha sonraki zamanlarda adından sıklıkla bahsettirecek olan Daniil Romanoviç kurtulmayı başardı¹⁸⁴. Kaynaklarımız muharebeye iştirak eden askerlerin on kişiden ancak birinin kurtulduğunu ifadeyle kayıplarının çokluğuna vurgu yaparlar¹⁸⁵. Livonya kroniğinde de ölenlerin sayısının 100.000'den fazla gösterilmesi çok abartılı bir rakam olmakla birlikte muharebenin uzak diyarlarda yarattığı etkiyi göstermesi açısından önemlidir¹⁸⁶.

¹⁷⁹ NPL, s.63, 267; PSRL, X, s.92; SV, s.234; PSRL, XXIII, s.71. Ayrıca bk. Bretschneider, I, s.297; G. Vernadsky, a.g.e, s.238. Çince bir kaynaktan ise “Meçjisile” olarak geçen Kiev knezi Mistislav'ın esir alınarak Cuci'ye götürüldüğü ve onun emri ile idam edildiğinden bahsedilir. Çin kaynaklarındaki kayıt için bk. E.İ. Kıçanov, a.g.m, s.35; Bretschneider, I, s.299.

¹⁸⁰ A.N. Kurat, a.g.e, s.64.

¹⁸¹ NPL, s.63, 267; PSRL, X, s.92; SV, s.234; GL, s.335.

¹⁸² PSRL, IV, s.28; PSRL, X, s.92; PSRL, VII, s.132; PSRL, XXIII, s.71. Sofiski'ye ise bu sayı 10 olarak verilmiştir. SV, s.234. Araştırmacılar 70 rakamını kabul etmişlerdir. Karamzin, III, s.243; N.K. Gudzy, *History of Early Russian Literature*, The Macmillan Company, New York 1949, s.201; D.I. İlovayskiy, *İstoriya Rossii*, Tom I-Çast II, Moskva 1880, s.363.

¹⁸³ Savaşın sonra Kiev knezliğinin başına geçmiştir. SV, s.235.

¹⁸⁴ A.N. Kurat, a.g.e, s.64; Karamzin, III, s.244. Bunun yanı sıra Kiev'deki toplantıya katılıp mücadeleye girişmeyen bazı knezler de bu sayede hayatta kalabildiler ki bunlardan birisi de daha sonra isminden sıkça söz ettirecek olan Mihail Vsevolodoviç'ti. Bk. M. Belyayev, “Velikiy Knyaz Mihail Çernigovski”, *Kievlyan*, kn. III, Moskva 1850, s.83, 84.

¹⁸⁵ NPL, s.63, 267; PSRL, X, s.92; SV, s.234. Bu kayıt V.V. Kargalov tarafından Kalka muharebesinin Ruslara verdiği zaiyat açısından en önemli kayıt olarak değerlendirilmiştir. V.V. Kargalov, a.g.m, s.150.

¹⁸⁶ MGH, XXIII, s.316.

Muharebeden kaçanları takip eden Moğollar, karşılarında çıkan irili ufaklı bazı yerleşim yerlerine saldırıp yağmaladılar¹⁸⁷. Neticede Dinyeper ırmağına kadar olan sahalar ıssız hale geldi¹⁸⁸. Ulaşılan son nokta ise Kiev'in güneyinde kalan Novgorod Svyatopolk kenti idi¹⁸⁹. Burayı da yağmalayıp ahalisini katlettiler ki arkeolojik yıkım tabakaları buna şahitlik etmektedir¹⁹⁰. Novgorod Svyatopolk'un ele geçirilmesiyle Moğolların bölgedeki faaliyetleri sona erdi. Geri dönüş için hazırlığa girişen Moğollar Bulgar Hanlığının hâkimiyetinde bulunan İdil mntıkasına doğru ilerlediler¹⁹¹. Bu esnada onların gelişini bir şekilde haber alan Bulgarlar, Rus ve Kıpçakların akibetini paylaşmamak için Moğolların yolu üzerine pusu kurdular. Olan bitenden habersiz olan Moğollar pusuya düşürüldüler ve ağır kayba uğradılar. Öyle ki İbnü'l Esir kaybı 4.000 kişi olarak ifade eder¹⁹². Böylesi bir kaybın büyüklüğü konusunda itiraz edecek bir nokta bulunmamaktadır. Bununla birlikte bazı yazarların bu pusu neticesinde Bulgarların bölgeyi Moğol istilasından koruduklarını iddia etmeleri Moğolların geri dönüş yolunda olmasından ötürü önem arzetmez¹⁹³. Yine de bu zafer neticesinde Moğollara ilk ciddi yenilgiyi Bulgar Türklerinin tattırdığı bir gerçektir.

Bulgar ordusunun baskını ile ağır bir yenilgiye uğrayan Moğollar İbnü'l Esir'in verdiği bilgilere göre, buraya tekrar dönmeyerek ilk önce Saksın'a, buradan da

¹⁸⁷ NPL, s.63, 267; PSRL, XXIII, s.71. İbnü'l Esir de muharebeden kurtulanların sayısının az olduğunu ifade eder. İbnü'l Esir, a.g.e, s.343. Moğolların kaçan düşmanlarını takip ettikleri harekâtın nereleri içine aldığı tam olarak tespit edilememektedir. J. Fennel herhalde bundan ötürü bunu genel bir yağma seferi olarak görmemiştir. Biz de kendisine iştirak ediyoruz. J. Fennel, a.g.e, s.66.

¹⁸⁸ Reşidüddin Moğolların Rus-Kıpçak ordusunu bozguna uğrattıktan sonra onları takip ettiklerini ve kentlerini yakıp yıktıklarını ve topraklarının büyük kısmının insansız hale getirildiğinden bahsetmektedir. Bk. Cami'üt Tevârih, s.382. Dnepr'e kadar olan yerlerin insansız hale geldiğinden Nikon kroniğinde de bahsedilir. Hatta burada verilen bilgiye göre sadece Kiev civarında 60.000 insan öldürülmüştür. PSRL, X, s.92.

¹⁸⁹ PSRL, II, s.165; PSRL, X, s.92; SV, s.235; PSRL, XXIII, s.71. . Gustin kroniğinde Moskova'nın da bu saldırılardan zarar gördüğü kaydedilmişse de Moğol atlılarının buraya kadar ulaştıklarını düşünmek mümkün değildir. GL, s.335. B. Spuler ve P. Jackson da Novgorod Svyatopolk'u mantıklı bir nokta olarak değerlendirmiştir. B. Spuler, a.g.e, s.14; P. Jackson, a.g.m, s.250.

¹⁹⁰ M. Dimnik, a.g.e, s.298.

¹⁹¹ Rus yıllıklarında onların nereye gittiği sadece İpatev ve Sofiski kroniklerinde bulunduğu görülmektedir. Onların verdiği bilgilerde açık bir şekilde Moğolların Doğuya doğru, "Tangut" ülkesini yani Çin'i ve daha farklı bölgeleri ele geçirmek için gittikleri ifade edilmektedir. PSRL, II, s.1165; SV, s.235.

¹⁹² İbnü'l Esir, a.g.e, s.344. Bu mücadele için bk. M. Kafalı, a.g.m, s.397, 398; Gumilev, a.g.e, s.154; V.V. Kargalov, a.g.m, s.150.

¹⁹³ Bu görüşler için bk. Ş.F. Huzin, A.M. Gubaydullin, "Mongol'skoye Zavoyevaniye Voljskoy Bulgarii i Ego Otrajeniye v Arheologičeskij Materialah", *Oçerki po Arheologii Tatarstana*, red. R.S. Hakimov, Akademi Nauk Respubliki Tatarstan, Izdatel'stvo Şkola, Kazan 2001, s.198; A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e., s.29.

Türkistan'da bulunan Cengiz Han'a katılarak Moğolistan'a gittiler¹⁹⁴. Çin kaynaklarından Yuan-şi'de de onların dönüş yolu ile ilgili bilgiler vardır. Buna göre Subetay ve Cebe Bahadırlar geri dönüş yolunda Kanglılarla mücadele etmişler ve karşılıklarına çıkan Beşbalık kentine de saldırmışlardır. Burada ayrıca ilerleyerek Kıpçakları da hâkimiyet altına aldıkları ifade ediliyorsa da bu bilgi, 1222'deki mücadelelerle ilgili olsa gerektir. Söz konusu kaynak bundan sonra sadece Cebe'nin ölümünden bahsederek anlatısını bitirmektedir¹⁹⁵.

Rus ve Kıpçak ordusunun yenilmesiyle neticelenen süreç, başlangıcından sona ermesine kadar Ruslar açısından şaşırtıcı bir şekilde gelişmiştir. Rusların Moğolların kimliklerini dahi doğru dürüst anlamaya fırsat bulamamaları bunun doğal bir sonucudur. Nitekim onlarla ilgili verilen bilgilerin efsanevi bilgilerden öteye geçemediğini görüyoruz. Novgorod I. kroniğindeki şu ifadeler bu açıdan önemlidir: *“Bu yılda (1223¹⁹⁶) günahlarımızdan dolayı bilinmeyen bir halk geldi, hiç kimse kesin olarak onların kim olduklarını, nereden geldiklerini, dillerinin, ırklarının ne de dinlerinin ne olduğunu bilmiyordu; fakat kendilerine Tatar diyorlardı, başkaları ise Türkmen¹⁹⁷, daha başkaları ise Peçenek diyorlardı. Daha başkaları ise onları Piskopos Patmoslu Mefodi'nin doğu ile Kuzey arasındaki Etrian çöllerinden geldiklerinden bahsettikleri olarak anarlar. Mefodi'nin belirttiğine göre onlar, dünyanın sonu geldiğinde Gedon'dan ortaya çıkacaklar ve doğudan Efrades'e kadar olan ve Tigris'den Pontus denizine kadar ve Etyopya topraklarının yakınlarına kadar olan her yeri ellerine geçireceklerdir. Onların kim olduğunu ve nereden geldiklerini sadece Tanrı bilir. Kitapları anlayanlar kesinlikle onların kim olduklarını bilir, fakat biz onların kim olduklarını bilmiyoruz.”¹⁹⁸*. Moğolların gelme nedeni ile ilgili olarak da *“işlenen günahlar”* gösterilmektedir. Yukarıda verilen kayıta yer alan *“Günahlarımızdan dolayı bilinmeyen bir halk geldi...”* kısmı ile *“Günahlarımızdan dolayı Tanrı bizim aramızda*

¹⁹⁴ İbnü'l Esir, a.g.e, s.344.

¹⁹⁵ Bretschneider, I, s.296; V.V. Kargalov, a.g.m, s.150, 151. Yuan-şi'deki kayıt için ayrıca bk. E.İ. Kışanov, a.g.m, s.35.

¹⁹⁶ Tarihleme için bk. N.G. Berejkov, *Hronologiya Russkogo Letopisaniya*, IANS, Moskva 1963, s.94, 106, 107. Bazı bilim adamları bu seneyi 1224 olarak vermişlerdir. E.P. Savel'yev, a.g.e, s.174; S.A. Pletneva, *Polovtsi*, IANS, Moskva 1990, s.172, 173.

¹⁹⁷ Metinde Taurmen olarak geçmekteyse de bunun Türkmen olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁹⁸ NPL, s.61, 62, 264, 265. Daha başka kaynaklardaki bilgiler şu çalışmalarda değerlendirilmiştir. A.N. Kurat, a.g.e, s.64; J. Fennel, a.g.e, s.68.

karışıklık yarattı ve pek çok insan telef oldu. Kent ve köylerde yas, feryad ve keder vardı.” ifadesi, Sofiskiy kroniğinde “*Günahlarımızdan dolayı bize bunlar oldu*”, Nikon’da Kalka muharebesiyle ilgili olarak “*Günahlarımızdan dolayı şeytani bir katliam oldu*” kayıtları Rusların, uğranılan felaketi işledikleri günahlarıyla açıklama yoluna gittiklerini göstermektedir¹⁹⁹. Moğollarla ilgili daha başka dillerde kaleme alınmış kayıtlarda da benzer ifadeler bulunmaktadır²⁰⁰. Farklı bölge ve kültürlerin yaklaşımları arasındaki bu ortaklık, büyük oranda dönemin dini telakkileriyle ilgiliyse de bunda kuşkusuz ki Moğolistan ve Türkistan’da yaşanan siyasi gelişmelerle ilgili bilgisizliğin de yeri vardır. Bu açıdan bakıldığında Rus yazınında ortaya çıkan edebi unsurlarda da Moğollarla ilgili bilgisizlik önemli bir yer işgal etmiştir.

Moğol ordusuna direnen Rus ordusunun, Rus tarih yazarlarını son derece derinden etkileyen bir güçte olduğu kroniklerdeki ifadelerden anlaşılmaktadır²⁰¹. Rus yazarlarının böylesine etkilendiği bir ordunun bu kadar çabuk ve ağır bir yenilgi alması kuşkusuz ki Ruslar için korkutucu olmuştur. Rus kaynaklarında Rusya’nın ortaya çıkışından beri bu kadar büyük bir yıkım yaşamadığından bahsedilmesi bu duygunun bir neticesidir²⁰². Söz konusu kayıt, Kalka muharebesinin büyüklüğü ve öneminin kavranmış olduğunu göstermektedir. Ancak yine de hiçbir kaynak yazarı Moğolların karşısına çıktıklarından dolayı knezleri veya onları mücadeleye davet eden Kıpçakları suçlamamaktadır. Bu durum, kaynak yazarlarının derin kadercî dini anlayış ve psikolojileriyle ilgili olsa gerektir. Rus Hristiyanlığında kader olgusu çok önemli bir yer tutuyorsa da daha sonra kendisini daha da derinden hissettirecek olan Moğol saldırılarına karşı durabilmenin mümkün olamadığı yönündeki ümitsizlikte Kalka muharebesinde yaşananlar etkili olmuştur. İşte bu kadercilik, Moğolların 1236 yılında Rus sınırlarına ikinci kez geldiklerinde Rusları umumi bir savaş fikrinden alıkoyarak savunma yapma yolunda bir taktik izlemelerini, Kotyan ve kendisine bağlı Kıpçaklar’ın ise yurtlarını terk ederek Macaristan’a kaçmalarını beraberinde getirecektir.

¹⁹⁹ NPL, s.61, 63, 264, 267; PSRL, X, s.91; SV, s.235. Rus kroniklerinde yaşanan felaketlerin Tanrı ile ilişkilendirilmesi için bk. N.K. Gudzy, a.g.e, s.199.

²⁰⁰ Aknerli Grigor’daki bilgiler için bk. Aknerli Grigor, a.g.e, s.32.

²⁰¹ Karamzin, III, s.244.

²⁰² PSRL, X, s.91; SV, s.234.

Kalka muharebesinin Rusların Moğolları yenemeyeceklerine dair psikolojik havayı ortaya çıkarmasının yanında somut siyasi sonuçları da oldu. Kalka muharebesinde pek çok knezin ve aile yakınlarının ölmesi, bölgedeki siyasi hayatta bazı boşluklara sebep oldu. Bu boşluk, ya rakip ya da bu esnada yeni yeni kendini gösteren knezler tarafından dolduruldu. Bunlar arasında en önemli gelişmeyi Kiev knezliğinde görmekteyiz. Kiev knezi Kalka'da öldürülmüş olduğundan taht bir müddet boş kaldıysa da Moğolların bölgeden ayrılmasından bir süre sonra muharebeden sağ kurtulanlardan Vladimir Rurikoviç, Kiev'e gelerek tahta oturdu. Bir diğer önemli gelişme de bu esnada sıradan bir knez olan Mihail Vsevolodoviç'in önemli bir güç olarak ortaya çıkmasıdır²⁰³. Bunlar muharebelerin ilk neticesi olarak karşımıza çıkar. Ancak en önemli sonuç kuşkusuz ki Güney Rusya knezliklerinin mücadeleden güçsüz çıkmalarıdır. Nitekim muharebeyi izleyen ilk on yıl içinde Kuzey Rus knezleri Güney Rusya knezleri üzerinde önce baskı, ardından da egemenlik kurmuşlardır. Hatta bunlardan Yaroslav Vsevolodoviç bölgedeki dengelere o kadar tesir etmiştir ki bölgenin en önemli kenti Kiev'e kolaylıkla hâkim olabilmıştır.

Muharebenin sonuçları Kıpçaklar için en az Ruslar kadar yıkıcı olmuştur. Bundan sonra onların Rus knezlikleri için bir tehdit unsuru olmaktan çıkmış olmaları Kalka muharebesinin Kıpçakların gücünü büyük oranda kırdığını göstermektedir²⁰⁴. Bunda ardı ardına iki büyük muharebede kaybettikleri nüfus kadar bazı Kıpçak boylarının Deşt-i Kıpçak'ı terk ederek Balkanlara kaçmaları, bir kısmının da Bizans İmparatorluğuna sığınmalarının etkili olduğu anlaşılmaktadır²⁰⁵.

Muharebenin Moğollar açısından en önemli özelliği ise Deşt-i Kıpçak ve Rusya ile buralardaki kuvvetlerin niteliği hakkında bilgi sahibi olmuş olmalarıdır. Bu açıdan bakıldığında sefer Moğollar için büyük bir keşif seferi özelliği taşımaktadır. Buradan elde edilen bilgiler 1236 senesindeki seferde Moğolların işine epey yarayacaktır ki bu

²⁰³ A. Klevanov, a.g.e, s.168.

²⁰⁴ M. Dimnik, a.g.e, s.298.

²⁰⁵ C.J. Halperin, "Kipchak Connection: The Ilkhans, the Memluks and Ayn Jalut", *BSOAS*, Vol.63, No.2, 2000, s.235.

da Kalka muharebesi ile neticelenen seferin etkilerinin kendisini uzun vadede gösterdiğine işaret etmektedir²⁰⁶.

E. Batı Seferine Hazırlıklar (1229–1236)

Cengiz Han Moğolistan'daki boyları tek bir çatı altında topladıktan sonra topraklarını oğulları arasında pay etmeye başladı. Bunun ilk örneği, 1207 senesinde “*Orman halkları*”nın idaresini büyük oğlu Cuci'ye vermesidir. Bu bölgelerin Selenge ırmağının batısından İrtiş nehrine kadar uzanan bölgelerdi²⁰⁷. 1207 senesinden sonra Cuci'nin topraklarının yeni bir taksimata daha tabi tutulduğu Cuveyni'nin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Herhalde bu ikinci taksimat 1221'deki Türkistan seferinden hemen sonra gerçekleşmiştir. Buna göre Cuci, Selenge ile Kayalık arasındaki bölgelerin elinden alınmasına karşılık, daha batıda kalan Kayalık olarak geçen Altay dağları yakınlarındaki bölgelerden Harezmi ve Hazar denizinin güneyindeki Mazenderan da dâhil olmakla Bulgar ve Saksin ile Moğol atlarının nallarının değdiği yere kadar olan toprakları elde etmiştir²⁰⁸. Cuci'nin topraklarının bu şekilde daha da genişletilmesi, kuşkusuz ki onun elde ettiği başarılarla doğrudan ilişkiliydi. Nitekim Gizli Tarih'te bulunan bir kayıta Cengiz Han, ulaştığı sınırları elde etmesinde Cuci'nin diğer tüm oğullarından daha fazla gayret gösterdiğini ifade etmiştir²⁰⁹.

²⁰⁶ V.V. Kargalov, a.g.m, s.151.

²⁰⁷ MGT, s.160. Gizli tarihte Orman halklarının yaşadığı bölgeler olarak ifade edilen yerlerin Selenge ile İrtiş arasında olması ile ilgili bk. V.V. Bartold, “Oçerk İstorii Semireç'ya”, *Soçineniye*, Tom.III, İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1963, s.59; M.G. Safargaliyev, *Raspad Zolotoy Ordı*, Mordovskoye Knijnoye İzdatel'stvo, Saransk 1960, s.28. Reşidüddin de Cuci'nin Ordasının merkezi olarak İrtiş dolaylarına işaret etmiştir.

²⁰⁸ Cuveyni, a.g.e, s.96. Buradaki kaydın değerlendirilmesi için bk. V.V. Bartold, “İstoriya Turkestana”, *Soçineniye*, Tom.III, İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1963, s.147. Aynı bilgiler Vassaf'ta da vardır, ancak bilginin Cuveyni'nin eserinden alındığı anlaşılmaktadır. Tisenhausen, II, s.80. Nuveyri'de verilen bilgiler de aynı ifadeleri içermektedir. Buradaki kayıt için bk. L.V. Çerepnin, a.g.m, s.190. Gizli tarihte ise bu son taksimattan bahsedilmemektedir. Ancak söz konusu taksimata dair malumat XVII. yüzyılda yazılmış bazı Moğol kaynaklarında bulunmaktadır. Burada verilen bilgilere göre Cengiz Han Cuci'ye Kıpçak topraklarını vermiştir. M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.19. Cuci'nin mirası için bk. A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.29; M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.19. Cuci Ulusunun Harezmi ve Mazenderan'a hâkim olması için bk. Bartold, *Oçerk İstorii Semireç'ya*, s.59. Kayalık bölgesinin bulunduğu yer için bk. M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.25.

²⁰⁹ Kaynaklarda verilen bilgiler İsenbike Togan tarafından bir arada değerlendirilmiştir. İ. Togan, *Cuçi Han i Znaçeniye Osadı Horezma kak Simbolı Zakonosti, IIUC*, otv. red. M.A. Usmanov, Akademi Nauk Tatarstana İstitut İstorii, Kazan 2001, ss.146-187. Ayrıca bk. S. Soucek, *A History of Central Asia*, Cambridge University Press 2000, s.107.

Cuci, efendisi olduğu bölgelerde faaliyet gösterirken 1227 senesinin Şubat ayında öldü. Onun ölümünden sonra Cengiz Han, Cuzcani ve Ebu'l Gazi'de ifade edildiği üzere Cuci mirasının idaresini Batu Han'a verdi²¹⁰. Ötemiş Hacı tarihi ve Umdedü't Tevarih'de, Orda ile Batu arasındaki ihtilaflar baş göstermesiyle ilgili kayıtlar bu açıdan önem arz etmektedir. Buradaki bilgilere göre Batu ve Orda, aralarındaki sorunları dedeleri Cengiz Han'a taşımışlar, Han ise her ikisini dinledikten sonra Batu'ya altın aksamı Ak Orda'yı, Orda'ya ise gümüş aksamı Gök Orda'yı vermiştir. Bu suretle Mustafa Kafalı'nın ifadesi ile Orda İçen, Batu Han'a tabi olmuştur²¹¹. Batu'nun bu konumu Cengiz Han'ın ölümünden sonra da devam etti. Gizli Tarih'te Cengiz Han'ın cenaze merasimiyle ilgili bilgilerde Batu'nun cenazeye amcası Çağatay ile birlikte "sağ cenahın efendisi" olarak katıldığını görüyoruz²¹². Tarih-i Cihangüşa'da, Batu'nun yanı sıra kardeşlerinden Orda, Tangut, Berke, Berkeçar ve Toga Timur'un da bu toplantıya katıldıkları ifade edilmiştir²¹³. Ancak Gizli Tarih'te onlardan bahsedilmeyerek sadece isminin verilmesiyle yetinilmesi Batu'nun babasının ölümünün ardından Cuci mirasının yegâne temsilcisi olarak görüldüğünü göstermektedir²¹⁴.

Cengiz Han'ın ölümünden iki yıl sonra 1229'da, oğullarından Ögedey, Moğolların ikinci Büyük Han'ı olarak babasının tahtına oturdu. Ögedey'in zamanı Cengiz Han zamanında kararlaştırılan işlerin tamamlanması açısından önemlidir. Bu meselelerin halledilmesini arzu eden Ögedey, tahta geçtiği 1229 senesi kurultayında Curmagun Noyan'ın 30.000 kişi ve bazı komutanlarla beraber İran'a yollanması, pek çok komutanın Çin tarafına gönderilmesini emretti. Aynı kurultayda Deşt-i Kıpçak'a

²¹⁰ Tisenhausen, II, s.15. Ayrıca bk. İ. Aka, "Şeybaniler mad.", *Makaleler III*, Haz. E.S. Yalçın, Ş.Gedikli, Berikan yay., Ankara 2005, s.85; M. Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1976, s.19; H.H. Howorth, *History of the Mongols*, Part II, Longman Gren Publishing, London 1880, s.36; V. Bartold, *Batu mad.*, IA/II, s.351; G. Hafizov, *Raspad Mongol'skoy İmperii i Obrazovaniye Ulusa Cuçi*, Tatarskoye Knijnoye Izdatel'stvo, Kazan 2000, s.64.

²¹¹ M. Kafalı, a.g.e, s.19; M. Kafalı, a.g.m, s.398; H.H. Howorth, a.g.e, s.36. Taksimatların nereleri içerdiği ile ilgili değişik görüşler vardır. Ancak bu ilk taksimatın nereleri içerdiği ile ilgili bu görüşlerin hemen hepsi tahmine dayanmaktadır. Krş. S. Soucek, a.g.e, s.108; J.J. Saunders, *The History of the Mongol Conquest*, University of Pennsylvania Press, s.74.

²¹² MGT, s.190. Çağatay ile ilgili olarak bk. V.V. Bartold, a.g.e, s.61, 62.

²¹³ Cuveyni, s.183.

²¹⁴ M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.19; Solov'yev, II, s.136. Saunders söz konusu toprakların Aral gölünden Ural'a kadar olan toprakların Orda, Ural'dan Bulgar'a kadar olan sahaların ise Batu'ya verildiğini ifade etmiştir. J.J. Saunders, a.g.e, s.74.

düzenlenecek sefer de önemli bir yer işgal ediyordu. Bunun için Han, Subetay ile Kukday Noyanların “*Curmagunla aynı miktarda orduyla*” “Kıpçak, Saksın ve Bulgar havalisine” gönderilmesini emretti²¹⁵. Ögedey’in Cuci mirasına yönelecek kuvvetleri gönderdiği yerler Moğolların 1229 senesi itibariyle Rusya’yı ele geçirmek gibi cüretkâr bir hedef belirlemediklerini, Bulgar Hanlığı topraklarının bir kısmını ele geçirmek istediklerini göstermektedir²¹⁶.

Subetay ve Kukday Noyanların 1229 seferi ile ilgili bildiklerimiz azdır. Kararın alındığını haber veren Reşidüddin, seferin gelişimi ve sonucuyla ilgili en ufak bir bilgi vermez. Ibn Vasil’dan elde edilen malumat ise Moğol kuvvetleriyle Kıpçaklar arasında mücadelenin haber verilmesinden öteye gitmez²¹⁷. Rus kaynaklarından ise sadece Lavrentskiy kroniğinde bilgi vardır. Buradaki bilgiler nitelik açısından doğu kaynaklarında verilen bilgilerden daha üstün olmakla birlikte sınırlıdır. Buna göre Moğollar Saksın taraflarına kadar gelmiş, Kıpçakları bölgeyi terke zorlayarak ardından Yayık’a varmışlardır. Hadiseleri doğu kaynaklarından daha iyi şekilde takip etmiş olan Lavrentiyev kroniğinde onlar arasında bir muharebeden bahsedilmemesi, Moğolların herhangi bir direnişle karşılaşmadıklarını göstermektedir²¹⁸. Nikon ve Troits kroniklerinde bir de 1229 senesinde Bulgar elçilerinin Büyük Knez Yuri Vsevolodoviç’e elçi göndermeleriyle ilgili bir kayıt vardır. Burada elçilerin Büyük Knez Yuri ile aralarındaki düşmanlığı sona erdirmek için geldikleri ifade ediliyorsa da bunun aslında Moğollara karşı ittifak kurmak veya Moğollarla mücadele etmek için gerideki bölgelerini sağlama almakla ilgili olduğu anlaşılmaktadır²¹⁹.

1229 yılındaki saldırının yakın tarihte düzenlenmesi düşünülen seferin öncü kıtalarınca bölgede önemli bir köprübaşı elde etmek için yapıldığı muhakkaktır²²⁰. Bunu

²¹⁵ Cami’üt Tevârih, s.400. Kurultayda alınan kararlar ilgili ayrıca bk. V.V. Kargalov, a.g.m, s.151; OIS, s.830; H.H. Howorth, a.g.e, s.93, 94; G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.231. Fennel ise saldırı kararının 1227 senesindeki kurultayda alındığından bahseder. J. Fennel, a.g.e, s.76.

²¹⁶ Kayıtlarla ilgili Fennel’in değerlendirmesine bk. J. Fennel, a.g.e, s.76.

²¹⁷ W. de Tiesenhausen, a.g.e., s.149.

²¹⁸ PSRL, I, s.453. Bu bilgilerle ilgili şu çalışmalardaki değerlendirmelere de bk. M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.20; B. Spuler, a.g.e, s.15; Yu.A. Limonov, *Vladimiro-Suzdal’skaya Rus*, ANS, Leningrad 1987, s.112.

²¹⁹ PSRL, X, s.98; TL, s.311. Fennel ve Howorth bu elçilerin gelişiyile Moğol saldırılarını ilişkilendirmişlerdir. Bk. J. Fennel, a.g.e, s.76; H.H. Howorth, a.g.e, s.38.

²²⁰ Seferle ilgili değerlendirmeler için bk. J. Fennel, a.g.e, s.76; A.Yu. Yakubovskiy, B.D. Grekov, a.g.e, s.207; B.D. Grekov, *Tatarskiye Naşestviye*, *Vpl*, No.6/1937, s.55. G. Hafizov bu saldırıya daha büyük bir

üç sene sonra bir başka saldırı takip etti. 1232 senesinde yaşananlarla ilgili bilgilerimiz 1229 senesindeki hadiselere göre daha da azdır. Bu konuda sadece Rus kaynaklarında bilgi bulunmaktadır. Bunlara göre Moğollar Yayık ırmağından daha ileri giderek Bulgar kentine kadar olan yerleri ele geçirmişlerdir²²¹. Böylelikle Moğol sınırları Volga ırmağı yakınlarına kadar ulaşmış oldu. 1236 senesinde burada bulunan Macar papaz Julien, Volga kıyılarında yaşayan Macarların yakınlarında bazı Moğol boylarının varlığından bahsetmesi, Moğolların Volga boylarında yurt tutmaya başladıklarını göstermesi açısından önemlidir²²².

Bulgar sınırlarındaki son Moğol saldırısından üç sene sonra, 1235'te, Ögedey son kurultayını topladı²²³. Burada Han'ın aldığı kararların en önemlisi, Deşt-i Kıpçak'ın batı kısmındaki topraklarla buraya komşu Kıpçak, Rus, Bulgar, Macar, Başgir ve Alan ülkelerinin ele geçirilmesiydi²²⁴. Elbette sefer Moğol şubelerinden birisine hakkını vermekten çok devletin çıkarları için gerçekleştiriliyordu²²⁵. Ögedey, Cengiz Han'ın sağlığında iken oğlu Cuci'ye verdiği toprakların en büyük mirasçısı olarak görülen Batu'yu²²⁶ seferin başkomutanı olarak seçti²²⁷. Subetay ise muhtemelen hem deneyimi

amaç yüklüyor olmasından olsa gerek seferi başarısız olarak nitelemiştir. Görüşlerini 1232 yılı seferi için de yineleyen yazarın görüşlerine katılmak mümkün değildir. G. Hafızov, a.g.e, s.64.

²²¹ PSRL, I, s.459; PSRL, X, s.103; PSRL, XXIII, s.73. Seferle ilgili R.G. Fahrudinov ve Limonov'un değerlendirmelerine de bk. R.G. Fahrudinov, "Bolgar v Pis'mennih İstočnikah", *Gorod Bolgar Oçerki İstorii i Kul'turi*, red. G.A. Fedorov-Davidov, IANS, Moskva 1987, s.19; Yu.A., Limonov, a.g.e, s.112.

²²² S.A. Aninskiy, "İzvestiya Vengerskih Missionerov XIII-XIV vv. O Tatarah i Vostočnoy Evrope", *İstoriceskiy Arhiv*, Vol.III, Moskva 1940, s.81 (Ruşça Metin), 99 (Latince Metin); M. Dienes, "Eastern Missions of the Hungarian Dominicans in the First Half of the XIIIth Century", *Isis*, Vol27, No.2/ Aug. 1937, s.232, 239; M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.20.

²²³ J. Fennel bu kurultayın 1234 senesinde tertip edildiğini yazar. J. Fennel, a.g.e, s.77. Reşidüddin kurultay'ın koyun yılında toplandığından bahsetmektedir ki bu Tisenhausen'in hesaplamasına göre Hicri 632, yani 22 Ocak ile 20 Şubat 1235 yıllarına tarihlenmektedir. Bk. Tisenhausen, II, s.34. Ayrıca bk. B.D. Grekov, a.g.m, s.55; M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.20.

²²⁴ Cami'üt Tevârih, s.473. Cuveyni'de ise sadece Kıpçakların ismi zikredilmiştir. Cuveyni, a.g.e, s.192. V.L. Yegorov ise seferin amacının Galiçya'dan daha ilerdeki sahaları kapsamadığını yine Reşidüddin'e atıfta bulunarak ileri sürmektedir. V.L. Yegorov, *İstoriceskaya Geografiya Zolotoy Ordı XIII-XIV vv*, Moskva 1985, s.27. Ancak Reşidüddin'in kaydında Macar ve Başkir ülkeleri de zikredilir. Bu kayıt onların sefere çıkarken Orta Avrupa taraflarına da gitmeyi amaçladıklarını göstermektedir. Bu konuda ayrıca bk. B. Spuler, a.g.e, s.16. Sefer kararının alınmasıyla ilgili olarak ayrıca bk. B.D. Grekov, a.g.m, s.55; J. Fennel, a.g.e, s.77.

²²⁵ V. Bartold, Batu mad., s.351.

²²⁶ Batu 1207 senesinde doğmuş ve gençliğinin ilk yıllarında Subetay'ın emri altında bulunmuştur. 1230'da onun komutası altında Çin seferine iştirak ettiği görülmektedir. Onunla ilgili olarak bk. H.H. Howorth, a.g.e, s.38.

²²⁷ Rus kaynakları haricinde hiçbir kaynak onun başkomutanlığından doğrudan bahsetmez. Bk. PSRL, I, s.514; SV, s.238; PSRL, VII, s.139. Onun harekâtı başkomutan olarak idare etmesiyle ilgili ayrıca bk.

nedeniyle hem de bölgeyi bildiğinden Batu'ya yardım etmekle görevlendirildi²²⁸. Bu ilk görevlendirmenin ardından ordunun teşkili ile ilgili konular ele alındı.

Türk ve Moğolların seferlerde ordunun sayısını kalabalık tutmak gibi bir askeri geleneğe sahip oldukları bilinmektedir²²⁹. Bu askeri geleneğin yanında sefer yapılacak bölgeyle ilgili elde edilen istihbarat bilgilerinin de ordunun güçlü tutulmasında önemli bir yer işgal ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum özellikle de Gizli Tarih'te Çağatay'ın ağzından verilen “*Orada bize düşman olan birçok devlet ve birçok savaşçı halklar vardır. Onlar öyle halklardır ki, kızdıkları zaman kılıçları ile kendilerini öldürüyorlar. Söylendiğine göre onların kılıçları da keskindir*” ifadelerinden anlaşılmaktadır²³⁰. Cengiz Han'ın hayatta kalan en büyük oğlu olduğundan ve Yasa'yı en iyi bilen kişi olarak kabul edildiğinden sözü epey dinlenen Çağatay'ın²³¹ konuşmasının ardından Ögedey Han ordunun kalabalık tutulmasına hükmetti. Ögedey zaten Kuzey Çin'in önemli bir kısmını 1234 senesinde denetim altına aldığından bu konuda diğer zamanlara göre rahattı²³². Ancak Moğol sınırlarının neredeyse tamamında devam eden askeri faaliyetlerden ötürü böylesi büyük bir orduyu bir araya getirmek yine de kolay bir iş değildi. Ancak bu, Çağatay'ın çeşitli Han ailesine mensup mirzaların kendilerine bağlı kuvvetlerle sefere katılması teklifiyle aşıldı²³³. Çağatay'ın teklifini kabul eden Han, Batu ve Subetay'ın haricinde Tuluy'un oğullarından Möngke ve Buçek; kendi oğulları Güyük ve Kadaan; Çağatay'ın oğulları Buri ve Baydar; Cuci'nin oğulları Orda, Şiban ve Tangut ile Cengiz Han'ın Kulan Hatun'dan olma oğlu Kulkan'ı da sefere dâhil etti²³⁴. Onların yanında daha pek çok komutan da görevlendirildi ki onların isimlerinden aşağıda yeri geldiğinde bahsedeceğiz.

A.Yu. Yakubovskiy, B.D. Grekov, a.g.e, s.208; B.D. Grekov, a.g.m, s.55; J. Fennel, a.g.e, s.77; V.V. Kargalov, a.g.m, s.151.

²²⁸ E.İ. Kışanov, a.g.m, s.36; M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.20; B.D. Grekov, a.g.m, s.55; G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.231; A. Yakubovskiy, Mongolskaya İmperii, s.95; M. Kafalı, Deşt-i Kıpçak, s.53.

²²⁹ Gizli Tarih'te söz konusu seferle ilgili olarak verilen bilgilerde “Ordu sayı bakımından büyük olursa, azametli ve kuvvetli olur” ifadesi, Moğolların ordunun kalabalık olmasına önem verdiklerinin bir göstergesidir. Söz konusu kayıt için bk. MGT, s.192.

²³⁰ MGT, s.192.

²³¹ Onunla ilgili olarak bk. İ. Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamani*, TTK yay, Ankara 1994, s.1.

²³² S.B. Jarko-A.V. Martınyuk, a.g.e, s.32.

²³³ MGT, s.192.

²³⁴ Cami'üt Tevârih, s.474; Cuveyni, s.240.

Bu komutanların her birinin emri altında ne kadar sayıda askerin bulunduğu bilinmemektedir. Kaynaklarımızda verilen bazı abartılı rakamlar gerçek sayıyı ortaya koymaktan çok uzaktır²³⁵. Konuyu inceleyen bilim adamlarının yaklaşımları ise şahsi tahminler veya bazı mantıklı çıkarımlarla sınırlı kalmıştır. Bir kısım yazar Moğol askeri gücünün 300.000'in üstünde olduğunu iddia etmiştir²³⁶. Diğer bir kısım yazar ise her bir Moğol komutanının bir "tümen" gücüne sahip olduğunu ve bu tümenleri de 10.000 kişiden oluştuğunu kabul ederek Moğol ordusunun sayısını hesaplamaya girişmişlerdir. Söz konusu bilim adamları bu yolla ordunun 120.000 ila 150.000 civarında bir askeri güçten oluştuğunu iddia etmişlerdir²³⁷. Gerçekte bu komutanların emrindeki kuvvetin kaç kişiden oluştuğunu, Reşidüddin'in Şiban'ın Bulgar sınırlarına geldiğinde 10.000 kişilik bir orduya komuta ettiğine dair verilen bir bilgi hariç²³⁸, hiçbir kaynaktan öğrenemiyoruz. Burada yapılan hatanın temelinde etimolojik sorunların yattığı anlaşılmaktadır.

Tümen kelimesi Moğolca 10.000'i ifade etmektedir. Ancak orduda kullanımı Moğollar arasında değişik olmuştur. B.Y. Vladimirtsov'un, tümenlerin 10.000 kişilik bir asker birliğini değil, halk topluluğunu ifade ettiğini bildirmesi her bir komutanın emrinde 10.000 askerin bulunduğu iddialarını geçersiz hale getirmektedir²³⁹. Gizli Tarih'teki pek çok kayıt da çeşitli kimselere verilen halk kitlelerinin de belli bir nizamda olmadığını göstermektedir. Örnek verecek olursak bir taksimde Cengiz Han'ın annesi ve en küçük kardeşi 10.000 asker alırken, anne bir kardeşi Belgutay ise 1500 kişi almıştır²⁴⁰. Bu ve benzeri kayıtlar, Moğol komutanlarına bağlı askerlerin sayısının aynı olmadığını, aksine değişkenlik gösterdiğini göstermektedir.

²³⁵ Reşidüddin'de Bulgarlarla savaşla ilgili olarak ordunun 400.000 kişilik Bulgar ordusunun yarısı olduğu ifade edilmiştir. Cami'üt Tevârih, s.474. Diğer kaynaklardaki bilgiler Jarko ve Martinyuk tarafından değerlendirilmiştir. Bk. S.B. Jarko-A.V. Martinyuk, a.g.e, s.34.

²³⁶ Solov'yev, I, s.137; Karamzin, III, s.280; D.I. İlovayskiy, a.g.e, s.372; E.P. Savel'yev, a.g.e, s.177.; J. Curtin, a.g.e, s.241.

²³⁷ R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. R. Uzmen, Ötüken yay., İstanbul 1993, s.257; J.J. Saunders, a.g.e, s. 81; J. Fennel, a.g.e, s.84; V.V. Kargalov, a.g.m, s.151; A.H. Halikov, a.g.e, s.37. Bu görüşlerin gelen değerlendirmesi için bk. S.B. Jarko-A.V. Martinyuk, a.g.e, s.35

²³⁸ Bahsedilen ordunun doğrudan Şiban'a bağlı olmayıp, öncü kuvvet olması bu bilginin tümenin 10.000 kişiden oluştuğuna bir delil olma özelliğini ortadan kaldırır. Söz konusu kayıt için bk. Cami'üt Tevârih, s.474.

²³⁹ B.Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, TTK yay, çev. Abdülkadir İnan, Ankara 1995, s.198.

²⁴⁰ MGT, s.162.

Cengiz Han'ın öldüğü esnada Moğol ordusunun 127.000 kişilik bir askeri güce sahip olduğu akla getirilecek olursa²⁴¹ bu sayının onun ölümünden sekiz sene sonra sadece Batı seferinde kullanılacak bir niteliğe düştüğünü kabul etmek mümkün görünmemektedir. Artan seferler ve ele geçirilen topraklarla Cengiz Han'ın miras bıraktığı ordu, 1235 senesine gelindiğinde 140.000–150.000 civarında olabilir. Ancak buna rağmen, Moğol ordusunun Batı seferiyle eş zamanlı olarak Çin, İran ve Kore taraflarında da faaliyet gösterdiği akla getirilecek olursa²⁴², Batı seferine katılan ordunun 100.000'in üzerinde bir sayıda olması mümkün görünmemektedir.

Batı seferine katılan ordunun sayısı ile ilgili özel bir çalışma yapmış olan V.B. Kaşçeyev, Batu'nun merkez ordusunu 50.000 kişi, buna bazı ihtiyat kuvvetleri ile diğer bazı unsurları da kattığında ordunun sayısının 80.000 civarında olduğu kanaatine varmıştır²⁴³. E.P. Kul'pin ve E.P. Miskov da ordunun ana kısmının 60.000 civarında olduğundan bahsetmişlerdir. Bunun yanı sıra sayıyı 35–45.000'e kadar aşağı çeken bilim adamları da vardır²⁴⁴. Bir Latin kaynağı da Batı seferine girişen Moğol ordusunun sayısını 80.000 olarak ifade etmiştir²⁴⁵. Söz konusu kaynak yazarının, döneminin alışkanlıklarına göre sayıyı biraz da abarttığını kabul etsek bile 80.000 rakamı Moğol ordusunun gücü ile ilgili bir fikir verebilmektedir. Yukarıda ifade ettiğimiz gerekçeleri toparlayacak olursak Moğol ordusunun tamamının 50 ile 80.000 arasında olduğunu düşünmek yeni deliller çıkana kadar makul görünmektedir.

Ordunun sayısının yanında, ordudaki askerlerin etnik kimliği de önemli bir sorun teşkil etmektedir. Akdes Nimet Kurat, ordunun daha çok Orhon-Yayık aralarında yaşayan Türk boylarına dayandığını ifade eder²⁴⁶. Ancak Cuci soyundan gelen kimselerin komutanlar arasında çoğunluğu oluşturması dolayısıyla ordunun daha çok Maverainehr'in kuzeyinde kalan topraklarda yaşayan Oğuz ve Kıpçaklara dayandığını

²⁴¹ J. Fennel, a.g.e, s.84; S.B. Jarko-A.V. Martınyuk, a.g.e, s.38.

²⁴² Bu faaliyetler için bk. S.B. Jarko-A.V. Martınyuk, a.g.e, s.33.

²⁴³ V.B. Kaşçeyev, "Eşe raz Çislennosti Mongol'skogo Voyska v 1237 godu", *VpI*, No.10/1993, s.134.

²⁴⁴ S.B. Jarko-A.V. Martınyuk, a.g.e, s.40; E.S. Kul'pin, *Zolotoya Orda*, İzdatel'stvo Institut Vostokovedeniya, Moskva 1998, s.30; E.P. Miskov, *Politiçeskiye İstoriya Zolotoy Ordı(1236-1313)*, İzdatel'stvo Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Volgograd 2003, s.25. D. Vasiliyev de Kul'pin'in görüşlerine iştirak ederek Moğol ordusunun 50-60.000 olduğunu ifade etmiştir. D.V. Vasiliyev, "Altın Orda: Tarih ve Kültür", *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri*, yay.haz. M. Alpargu- M.B. Çelik, Sakarya 2008, s.153.

²⁴⁵ *Monumenta Germaniae Historica*, Tomus IX, Leipzig 1925, s.559.

²⁴⁶ A.N. Kurat, *Karadenizin Kuzeyi...*, s.121.

düşünüyoruz. Rus kaynaklarının yukarıdaki kısımlarda da ifade ettiğimiz üzere, Moğol ordusundaki askerlerin bir kısmının kendilerini Tatar, bir kısmının Taurmen ve diğer bazılarının ise Peçene olarak ifade ettiklerini haber vermesi, daha 1222’lerde Moğol ordusunun içinde Türkmenlerin olduğunu göstermektedir.

F. Moğolların Bulgarlarla Mücadeleleri (1236)

Moğol ordusu, Batu’nun Bulgar sınırlarında olması dolayısı ile Güyük önderliğinde Moğolistan’dan bahar mevsiminde yola çıkarak 1232 senesinde ele geçirilmiş olan Bulgar topraklarının güney taraflarına 1236 senesinin sonbaharında vardılar²⁴⁷. Burada bölgenin idarecisi Batu ile kardeşleri Orda, Şiban ve Tangut ile birleştiler. Batı seferine girişecek ordunun başkomutanlığını fiilen üstlenmiş olan Batu, ordunun dinlenmesi için Bulgar sınırlarında bir süre daha bekledikten sonra yanına kardeşlerinden Şiban ve daha sonraki dönemlerde isminden sıklıkla bahsedilecek olan komutanlardan Burulday’ı da alarak Bulgar sınırlarını geçti. Kardeşi Şiban’ı 10.000 kişilik bir askeri güçle öncü olarak ileriye gönderdi²⁴⁸.

Moğolların sınırlarını geçtiklerini öğrenen Bulgarlar, güçlü bir orduyla onların üzerine yürüdüler. Bunu haber alan Şiban, ağabeyine haberci göndererek kendisini durumdan haberdar etti²⁴⁹. Bir dizi yürüyüşten sonra iki ordu aralarında bir nehir olmak üzere karşı karşıya geldiler. Moğollar gece yarısı aniden ırmağı geçerek Bulgarların üzerine atıldılar. Reşidüddin, savaşın ayrıntılarıyla ilgili sadece Şiban’ın düşman

²⁴⁷ Seferin başlangıcında yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Güyük, merkezden gönderilen orduların başında bulunmakla görevlendirilmiş olmasına rağmen Batu’nun emri altında bulunuyordu. Bu konuda Ögedey’in verdiği emir Gizli Tarihte kaydedilmiştir. MGT, s.191. Bununla ilgili olarak ayrıca bk. M. Kafalı, a.g.m, s.53. Bulgar sınırlarına gelmeleri ile ilgili Reşidüddin’deki bilgiler için bk. Cami’üt Tevârih, s.474. Novgorod I ve Sofiskiy vakayinameleri de mevsimden bahsetmeden Moğolların 1236 senesinde Bulgar topraklarına yaptıkları saldırıdan bahsederler. NPL, s.74; SV, s.238. Troitskiy kroniğinde ise bu bilgi 1235 senesine tarihlenmiştir. TL, s.313. Konu ile uğraşan bilim adamlarının seferin başlama tarihi konusunda Reşidüddin’e uydıkları görülmektedir. Örnek olması açısından bk. J. Fennel, a.g.e., s.77; S.B. Jarko-A.V. Martınyuk, a.g.e., s.32.

²⁴⁸ Cami’üt Tevârih, s.37.

²⁴⁹ Reşidüddin çoğunluğu Slavlardan oluşan 400.000 kişilik bir askeri güçten bahsediyorsa da bu sayı kuşkusuz ki abartmalıdır. Bununla birlikte bu abartma Bulgar ordusunun kalabalık olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Kayıt için bk. Cami’üt Tevârih, s.474. Daha gerçekçi bir rakam Macar misyonerlerinin Bulgar Hanlığı ile ilgili bilgilerinden anlaşılmaktadır. Buna göre Bulgar Hanlığının ana ordusu 40–50.000 kişiden oluşuyordu. Bk. MHH, s.551; A.A. Aninskiy, a.g.m, s.85; M. Dienes, a.g.m, s.231.

üzerine atıldığından bahseder ki bu kayıt muharebenin şiddetli geçtiğini düşündürmektedir. Muharebenin neticesini Moğolların mücadelenin en kızgın anında geri çekilmeleri ve ardından da Bulgar ordusunu çember içine almaları tayin etti. Muharebenin sonunda Bulgar Kağanı da dâhil olmakla Bulgar ordusunun büyük kısmı imha edildi. Kaçabilenler ise takip sırasında öldürüldüler²⁵⁰. Böylelikle Moğollar, Bulgar topraklarının ele geçirilmesi karşısındaki tek güçlü engeli de bertaraf etmiş oldular.

Güçlü Bulgar ordusunu yenen Moğollar zaman kaybetmeden Bulgar ve Başkurt topraklarına yayıldılar. Ancak bölge ahalisi Moğollara karşı ayaklanarak direnişe geçti. Cuci koluna mensup olmayan diğer Han soyluları 1236 senesi sonu 1237 senesi başında Haban nehri kıyılarına gelerek Moğol ordugâhına katıldıklarında isyan hala devam ediyordu²⁵¹.

Moğollar, Haban ırmağına gelmelerinden bir süre sonra Bulgar topraklarıyla bozkırı birbirinden ayıran tahkimatlar çevresine yöneldiler ve burada yapılan kazılardan anlaşıldığı kadarıyla buraları yakıp yıktılar²⁵². Bunun ardından diğer Bulgar kentlerine doğru ilerlediler. Burada yapılan kazılar bu sıralarda Bulgar kentinin 10 metrelik surlar ve 60 metreye kadar çıkan kuleleriyle tahkim edilmiş bir kent olduğunu göstermektedir²⁵³. Bulgar kentini kuşatan Moğollar ne kadar sürdüğünü bilemediğimiz bir kuşatmanın ardından kenti ele geçirdiler²⁵⁴. Bunun ardından arkeolojik kazılardan anlaşıldığı kadarıyla Bilyar, Kernek, Zukotin, Suvar, Hulaş ve Şibaçi kentleri de saldırıya uğradı²⁵⁵. Daha başka hangi kentlerin bu saldırılara hedef olduğunu bilemiyoruz. Ancak Julien'in Moğol raporununa göre saldırılar neticesinde Bulgarların

²⁵⁰ Cami'üt Tevârih, s.474. Cuveyni'de de bu bilgiler vardır. Fakat Macaristan'daki hadiseler içinde anlatılmaktadır. Cuveyni, a.g.e, s.241. Şahabeddin Mercani'ye göre bu esnada Hanlığın başında İlgam isimli bir Han bulunuyordu. Mercani'nin ifadesi ve bununla ilgili değerlendirme için bk. A.P. Smirnov, *Voljskiye Bulgarı*, Moskva 1951, s.54.

²⁵¹ Cami'üt Tevârih, s.475.

²⁵² Buralarda yapılmış kazılarda ortaya çıkarılan tahkimatlarla ilgili olarak bk. V.V. Kargalov, a.g.m, s.151. Bulgar Hanlığı kentlerindeki tahkimatlarla ilgili bk. Huzin, Gubaydullin, a.g.m, ss.199-201, 207.

²⁵³ A.H. Halikov, a.g.e, s.34.

²⁵⁴ Cami'üt Tevârih, s.475; PSRL, I, s.460; PSRL, X, s.104.

²⁵⁵ J. Fennel, a.g.e, s.77; A.P. Smirnov, a.g.e, s.53; A.H. Halikov, "Kul'tura Naradov Srednego Povolj'ya v X-XIII vekah", *VpI*, No.4/1976, s.116; V.V. Kargalov, a.g.m, s.152; Mıskov, a.g.e, s.26. Tarih ile ilgili sadece Lavrent'skiy vakayinamesinde bilgi vardır. PSRL, I, s.460. Saldırı tarihi ile ilgili ayrıca bk. M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.20; Yu.A. Limonov, a.g.e, s.112.

40'dan fazla tahkimatlı kenti ele geçirilip tarumar edilmiştir²⁵⁶. Böylelikle Baltık denizinden başlayan ticaret yolunun doğudaki en önemli noktası kullanılmaz hale geldi. Moğol seferinin bu yol üzerinden devam etmesiyle yolun diğer noktaları da hasara uğrayacaktır²⁵⁷.

Bulgar kentlerinin ele geçirilmesinin ardından bazı Bulgar bakiyeleri Rusya'ya kaçarak gittikleri yerlerin knezlerinden yerleşme izni istediler²⁵⁸. Bununla beraber onların sayısı pek de kalabalık değildi. Bulgarların büyük kısmı ise ülkelerinde kalarak Moğollara tabi olmayı seçtiler. Bunlardan birisi olan Kernek kentinin valileri Bayan ve Ciku²⁵⁹, Moğollara giderek hediyeler sundular ve onlara boyun eğdiler. Moğollar bunları memnuniyetle kabul ederek adı geçen valileri geldikleri yere yolladılar. Ancak onlar, memleketlerine döndükten kısa süre sonra isyan ettiler. Subetay bu isyanı bastırmak üzere Kernek taraflarına ilerledi ve ardından kenti ele geçirdi²⁶⁰.

Subetay Kernek'e doğru giderken Han soyluları da kendilerine bağlı kuvvetlerle daha başka bölgelere saldırıyorlardı. Bunlardan birisi olan Mönge, Hazar Denizi kıyılarındaki bölgelerde yurt tutmuş olan Kıpçak başbuğu, Olbirlik beyi Baçman'ın üzerine yürüdü. Moğollar'a direnemeyecek durumda olduğunu anlayan Baçman yurdunu terk ederek kaçmaya başladı²⁶¹. Cuveyni'de verilen bilgilerde Baçman, Moğolların önünden kaçarak kendini ve beraberindekileri kurtarmaya çalışan bir boy beyinden çok etrafa saldırarak kargaşa çıkaran bir eşkıya olarak tasvir edilir²⁶². Bu kayıt

²⁵⁶ Monumenta Hungariae Historica, s.551. Julien'in raporunun bir başka versiyonunu kullanan Aninskiy ise 60 kentin ele geçirildiğini yazmıştır. Bk. S.A. Aninskiy, a.g.m, s.85.

²⁵⁷ İ.V. Dubov, *Velikiy Voljskiy Put*, Izdatel'stvo Leningradskogo Universiteta, Leningrad 1989, s.38, 39; E.A. Rıdina, *Arheologičeskiye Oçerki İstorii Novgorodskoy Torgovli X-XIV vv*, Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, Moskva 1978, s.29, 30.

²⁵⁸ A.P. Smirnov, a.g.e, s.53; M.D. Poluboyarınova, "Svyazi Severo-Vostoçnoy Rusi s Voljskoy Bolgariyey", *Istoriya i Kul'tura Drevnerusskogo Goroda*, red. G.A. Fedorov-Davidov, Moskva 1989, s.181. A.H. Halikov bunların arasında Gata isimli Han neslinden gelen bir kimsenin de bulunduğunu hatta bu kişinin Hristiyanlığı benimseyerek sonraki Zubov sülalesini meydana getirdini yazmaktadır. A.H. Halikov, a.g.e, s.36. Onların varlıklarından bahseden Julien'in raporundaki kayıtlara da bk. MHH, s.552; S.A. Aninskiy, a.g.m, s.86.

²⁵⁹ A.P. Smirnov, a.g.e, s.54.

²⁶⁰ Cami'üt Tevârih, s.475; Bretschneider, I, s.310. Bu isyan Reşidüddin tarafından 1237 senesindeki hadiseler içinde gösterilmiştir. Ancak A.Yu. Yakubovskiy, bu valilerin ve hatta aşağıda ifade edeceğimiz Baçman'ın isyanının Moğolların Macaristan'da bulunduğu sırada çıktığını yazmıştır. A. Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.30.

²⁶¹ Cami'üt Tevârih, s.476. Onunla ilgili olarak ayrıca bk. Bretschneider, I, s.310; G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.231; J. Fennel, a.g.e, s.77.

²⁶² Cuveyni, a.g.e, s.448.

onun Moğol birliklerine veya onların arka birliklerine saldırarak Moğolları epey meşgul edip canlarını sıktığını göstermesi açısından önemlidir²⁶³.

Baçman, Volga kıyılarındaki ormanlık alanlarda saklanarak Moğollar'dan gizlenme yolunu seçiyor, zaman zaman da güneye doğru kaçıyor. Onu takiple görevlendirilen Böcek sonunda Baçman'ın saklandığı son yerin neresi olduğunu buralarda yaşayan yaşlı bir kadından öğrendi. Bu yer Volga'nın ortasındaki bir ada idi. Ancak soğuk havanın etkisiyle Volga ırmağı dondu ve böylelikle Böcek adaya ulaştı²⁶⁴. Taraflar arasındaki mücadelelerin ardından Baçman esir edildi, boyunun büyük kısmı ise ortadan kaldırıldı. Esir Kıpçak başbuğu, Möngke'nin huzuruna getirilerek bir dizi sorgunun ardından öldürüldü²⁶⁵.

Baçman Moğol ilerleriyleşine direnen tek Kıpçak başbuğu değildi. 1240'ta düzenlenen seferde Arcumak, Kuranbasa ve Koparan isimli beyler başlarındaki Berkut önderliğinde Moğollara karşı durmuşlardır²⁶⁶. Ancak eldeki bilgilere bakacak olursak Kıpçakların çok azı Moğollara direnme yolunu seçmişlerdir. Onların büyük bir kısmının ise Moğol hâkimiyetini benimsedikleri anlaşılmaktadır. Bölgelerini terk ederek Moğollardan kaçanlar varsa da bunların sayılarının çok olmadığı dikkati çekmektedir²⁶⁷.

Baçman'ın ortadan kaldırılmasının ardından Moğollar harekâtlarına 1237 senesinin yaz sonuna kadar ara vererek Hazarın kuzeyinde, Bulgar ve diğer kentlerin

²⁶³ Onun direnişi ile ilgili Vasiliyev ve Kargalov'un değerlendirmelerine de bk. D. Vasiliyev, a.g.m, s.154; V.V. Kargalov, a.g.m, s.152.

²⁶⁴ Hadiseleri haber veren Reşidüddin suyun çekilmesinden ötürü Moğolların karşı tarafa ulaştıklarını haber veriyor. J.P. Roux ise bu kaydı nehrin donmasıyla ilgili olarak değerlendirmiştir. J.P. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil, İletişim yay, İstanbul 2002, s.279.

²⁶⁵ Cami'üt Tevârih, s.476; Cuveyni, s.448. Baçman'ın faaliyetleri şu eserlerde de genel olarak değerlendirilmiştir. Bretschneider, I, s.310, 311; J.J. Saunders, a.g.e, s.81, 82. Baçman'ın faaliyetleri Moğolları o kadar etkilemiştir ki Çin kayıtlarında da kendisiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Burada verilen bilgiler ise Reşidüddin'de verilen bilgilerle neredeyse aynıdır. Bununla birlikte söz konusu kayıta onun öldürüldüğünden bahsedilmez. Bu bilgiler için bk. E.İ. Kıçanov, a.g.m, s.39; Bretschneider, I, s.311, 312. Howorth ise, onun Moğol seferine iştirak ettiğini ve Ryazan kuşatmasında yer aldığından bahseder. Bk. H.H. Howorth, a.g.e, s.40.

²⁶⁶ Cami'üt Tevârih, s.476, 477; V. Minorsky, "Caucasia III: Alan Capital Magas and the Mongol Campaigns", *BSOAS*, Vol.14/2, 1952, s.226; G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.232.

²⁶⁷ I. Vasary, *Cumans and Tatars, Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans 1185-1365*, Cambridge University Press, New York 2005, s.64.

yakınlarında konakladılar. Sonbaharın gelmesiyle seferlerine kaldıkları yerden devam ettiler²⁶⁸.

1237 senesi sonbaharı başlarında²⁶⁹ Moğollar, Bulgar Hanlığı'nın sınırlarında kabileler halinde yaşayan Mordvinleri de hâkimiyet altına aldılar²⁷⁰. Onların yaşadıkları sahalarda yapılan arkeolojik araştırmalarda Moğol yıkım tabakasına ulaşılmış ve başta Yulov ve Zolotorevsk olmak üzere yerleşim yerlerinin büyük oranda tahrip edildiği anlaşılmıştır²⁷¹. Buraların ele geçirilmesiyle Cuci ulusu sınırları Rus knezlikleri hudutlarının doğu sınırlarının içine yayılmış oldu. Zira Mordvinler, Vladimir-Suzdal Büyük Knezi Yuri Vsevolodoviç'in hâkimiyetini benimsemişlerdi²⁷². O, olanlara karşı harekete geçmemesine karşın Macar papazı Julian'ın verdiği bilgiye göre Mordvin efendilerinden bazıları Moğollara direnmeye karar verdiler. Ancak bu direniş kısa süre içinde bastırıldı²⁷³.

Moğollar Mordvin kabilelerini hâkimiyetleri altına almalarının ardından 1237 senesinin sonbaharı sonunda²⁷⁴ Novgorod I kroniğinde “çekirge sürüsü”ne benzetilen büyük bir orduyla Ryazan knezliğine ikiyüz kilometre mesafedeki Nuzle nehrinin kıyısına geldiler, civarı ele geçirdiler ve karargâhlarını kurdular²⁷⁵. Hunlardan

²⁶⁸ Cami'üt Tevârih, s.476; V. Minorsky, a.g.m, s.226.

²⁶⁹ Cami'üt Tevârih, s.476; V. Minorsky, a.g.m, s.226. Ayrıca bk. M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.21.

²⁷⁰ Cami'üt Tevârih, s.476. Burada tam olarak Mokşey, Burtas ve Arcanlar üzerine saldırdıkları ifade edilmekteyse de Minorskiy'nin verdiği bilgiye göre bunların hepsi Mordvin kabileleridir. Bk. V. Minorsky, a.g.m, s.226, 229. Ayrıca bk. Bretschneider, I, s.311, 312. Fennel bunların arasına Mönge'nin Alanlar üzerine saldırmasını da eklemektedir. J. Fennel, a.g.e., s.77. Bu dönemde Mordvinler ile ilgili olarak bk. İ.D. Bilyayev, “O Geografiçeskij Svedeniyah v Drevney Rossii”, *Zapiski İmperatorskogo Russkago Geografiçeskago Obşçestva*, Knijka VI, İzdanaya pod redaksey A.N. Popova, V Tipografiya Otd. Sobstvennoy ego İmperatorskago Veliçestva Kantselyari, Sanktpeterburg 1852, s.51. Moğolların Mordvinlere saldırmasından Macar rahip Julien de bahseder. MHH, s.551; S.A. Aninskiy, a.g.m, s.85.

²⁷¹ A.H. Halikov, a.g.e, s.36.

²⁷² H.H. Howorth, a.g.e, s.40.

²⁷³ L.V. Çerepnin, a.g.m, s.191.

²⁷⁴ Rus kaynakları kış mevsiminde olduğunu ifade etmektedirler. PSRL, I, s.460; PSRL, X, s.105; SV, s.238. Reşidüddin sonbahar mevsimi olarak ifade etmektedir. SL, II, s.38; Tisenhausen, II, s.36; Minorsky, Caucasia III, s.226. Konuyu inceleyen bilim adamlarından L.V. Çerepnin burada açıklamaya gitmeksizin Moğolların buraya gelişini 1237 senesinin sonu olarak ifade eder. L.V. Çerepnin, a.g.m, s.192. Moğolların aynı senenin Aralık ayında Ryazan'a saldırdıklarına göre Moğollar buraya sonbaharın sonlarına doğru gelmiş olsa gerektir. 1237 senesinin Haziran ile Eylül ayları arasında burada bulunan Julien'in Moğolların Ryazan sınırlarını sıkıştırdıklarına dair kayıtlar da Reşidüddin'in verdiği bilgileri desteklemektedir. Bu kayıt için bk. MHH, s.552, A.S. Aninskiy, a.g.m, s.86.

²⁷⁵ PSRL, I, s.460, 514; NPL, s.74, 286; PSRL, X, s.105; SV, s.238; PSRL, XXIII, s.74. Karargâh kurmaları ile ilgili ayrıca bk. Bretschneider, I, s.310; V.V. Kargalov, *Osvoboditel'naya Bor'ba Rusi Protiv Mongolo-Tatarskogo İga II*, *Vpl*, No.3/1969, s.105. Bazı kaynaklarda bu nokta Onuz nehri kıyıları

Kıpçaklara kadarki dönemde Volga kıyılarına gelen Türkler harekâtlarını güneyde kalan sahalarda yoğunlaştırmışlardı. Moğollar, Ryazan sınırlarına gelmekle, tarihte ilk defa Rusya'ya yönelecek saldırı hattını daha kuzeydeki yerlere çekmiş oldular²⁷⁶. Kıpçaklarla uzun mücadeleler esnasında Kiev ve Çernigov gibi tahkim edilmiş kaleler Kıpçak ordularının İç Rusya'ya girmelerini engelliyorlardı. Ancak şimdi Kuzey Rusya saldırılarla doğrudan doğruya karşı karşıya kalmıştı.

Rus kaynaklarında Moğol ordusu tek bir parça halinde gösterilmesine karşın, Macar papaz Julien'in kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla dört parça halindeydi. Buna göre, bu ordulardan birincisi Suzdal knezliği paralelinden Volga ırmağına, ikincisi Volga'nın akış istikametinde Ryazan sınırlarına, üçüncüsü Voronej kıyılarına ve sonuncusu da Kıpçaklara doğruydular²⁷⁷. Diğer kaynaklardan anlaşıldığına göre Kıpçaklarla mücadele halinde olan Moğol kuvvetleri ordunun dörtte birini teşkil edebilecek kadar kuvvetli değildi. Bu harekât daha çok sayısı birkaç bini geçmeyen Moğol müfrezeleri tarafından gerçekleştirilmişti. Dolayısıyla Julien'in burada bahsettiği son ordunun Kıpçaklara yöneldiğini kabul etmek mümkün görünmemektedir. Herhalde bu ordu en kuzey noktada bulunuyordu ve Julien bu ordunun yerini tespit edemediğinden kulağına gelen bu dördüncü ordunun yerini Kıpçaklara doğru bir yer olarak kaydetmişti. Kıpçaklarla mücadeleler bu esnada devam ettiğinden Julien'in bu hatalı kaydı tutması doğal olarak değerlendirilebilir. Aşağıda yeri geldiğinde bahsedeceğimiz, Moğolların Güney Rusya seferi devam ederken bir Moğol ordusunun Rusyanın kuzeydoğu istikametinde faaliyete geçtiğine dair haberler muhakkak ki Julien'in yerini yanlış tespit ettiği ordunun faaliyetleriyle ilişkilidir.

Julien bulunduğu yerleri haber verdiği orduların komutanlarının kim olduğundan bahsetmemektedir. Ancak 1236–1242 senesi seferine katılmış olan Moğol ordusunun sayısı ile ilgili çok kıymetli bir araştırmanın sahibi olan V.B. Kaşçeyev, bunlardan Ryazan sınırlarında bulunan ordunun başında Batu'nun ve beraberinde de Orda, Kadan,

olarak gösterilmektedir. PSRL, VII, s.139. Bu iki noktanın aynı yer ismini belirttiği ile ilgili olarak bk. Karamzin, III, s.281; D.I. İlovayskiy, *İstoriya Ryazanskogo Knyajestva*, Moskva 1884, s.127; L.V. Çerepnin, a.g.m, s.193. İrmağın Ryazan'a mesafesi için bk. J. Fennel, a.g.e, s.78.

²⁷⁶ J. Martin, a.g.e, s.151.

²⁷⁷ MHH, s.552; A.S. Aninskiy, a.g.m, s.86. Buradaki kayıtlarda son ordu Kıpçakların üzerine gittiğinden bahsedilir ki metinde bunun üzerinde duracağız.

Buri ve Kulkan'ın; Voronej kıyılarına yakın yerde bulunan ordunun içinde Güyük ve Mönge Hanların bulunduğunu ileri sürmüştür²⁷⁸. Ordunun başkomutanının ise Batu olduğu özellikle Rus kaynaklarındaki bilgilerle sabittir²⁷⁹.

Moğol ordusunun tamamının Nuzle ırmağı kıyısına gelmesinin ardından kurultay tertip edildi ve Rus knezliklerinin ele geçirilmesi kararlaştırıldı²⁸⁰. Ruslar, 1229 senesinden itibaren Moğolların Bulgar sahasında faaliyet göstermeye başladıklarını biliyorlardı. Rus kaynaklarında 1229, 1232 ve son olarak da Bulgar kentinin ele geçirilmesiyle neticelenen hadiselerle ilgili olarak verilen bilgiler Rusların hadiseleri bir ölçüde takip ettiklerini göstermektedir²⁸¹. Yine de Moğollar'a karşı hiçbir hazırlık içine girmedikleri gibi birbirleri arasında müttefiklik kurmaya da kalkışmamışlardı. Arkeolojik deliller Rus kentlerinde surların ve bir takım tahkimatların var olduğunu göstermektedir. Ancak Çin ve daha başka seferlerde kale kuşatmalarında deneyim sahibi olan Moğol ordusunun önünde bunlar kâğıt kartonlar gibi ezilip geçileceklerdir²⁸².

G. Moğolların Ryazan Knezliği'ne Saldırmaları (Aralık 1237)

Moğollar 1237 senesinin Kasım-Aralık ayları civarında Ryazan knezliği sınırlarını aşarak Nuzle kıyılarından Voronej'e uzanan bölgeyi ele geçirdiler. Bundan hemen sonra da Ryazan knezi Yuri Ingvareviç'e biri bayan kam, diğeri de iki erkek olmak üzere üç elçi²⁸³ gönderdiler²⁸⁴. Elçiler Ryazan kentine gitmeyerek yeri belli olmayan bir noktadan Yuri'ye haberci göndererek, Ryazan topraklarında bulunan atlar, insanlar ve knezler de dâhil olmak üzere knezlikteki her şeyin 10'da birini istediler. Bu bilgileri veren kaynaklarımızın bazılarında Moğolların talep ettikleri atların beyaz,

²⁷⁸ V.B. Kaşçeyev, a.g.m, s.133.

²⁷⁹ PSRL, I, s.514; SV, s.238, PSRL, VII, s.139.

²⁸⁰ Cami'üt Tevârih, s.476; V. Minorsky, a.g.m, s.226.

²⁸¹ Karamzin, III, s.281.

²⁸² J. Fennel, a.g.e, s.77; Yu.A. Limonov, a.g.e, s.112.

²⁸³ A.N. Kurat, Rusya Tarihi, s.65; D.İ. İlovayskiy, a.g.e, s.217.

²⁸⁴ PSRL, I, s.460, 514; PSRL, X, s.105; NPL, s.74, 286; SV, s.238. Buradaki saldırılarla ilgili ayrıca bk. Bretschneider, I, s.312. Kaynaklarımızda Voronej'in ele geçirilmesi daha sonraya tarihlense de verilen bilgilerden buralara kadar olan yerlerin Moğolların eline geçtiği anlaşılmaktadır.

siyah, kula, al ve benekli olmasını istedikleri de ifade edilmiştir²⁸⁵. Moğolların bunları istemelerinin sebebi Ryazan knezliğini vergiye bağlayarak hâkimiyet altına almak idi. Nitekim B. Spuler'in de işaret ettiği gibi Hülegü zamanına kadar Moğollar öncelikle düşmanı itaat etmeye davet ediyorlar, ancak bu reddedildiğinde muharebeyi seçiyorlardı²⁸⁶. Yine de talep edilen verginin zamanın vergi oranının çok üstünde olduğu dikkati çekmektedir. Zira Ögedey zamanında belirlenen ve 1236 senesinde Yeh-lü Ch'u-ts-ai'nin vergi reformunda da yinelenen kanununa göre vergi, hayvanlardan ancak 1/100 nispetinde alınıyordu²⁸⁷. Oysaki Ryazan knezliğinden talep edilen 10/100 nisbetindeydi.

Bulgar Hanlığı ve civarındaki topraklarda elde ettikleri başarıdan hemen sonra Ryazan sınırlarına dayanmaları ve hatta Voronej'e kadar olan yerleri ele geçirmeleri Ryazan knezi Yuri'yi telaşa sürüklediğine şüphe yoktur. Moğol elçilerinin isteklerine hemen bir cevap vermeyen knez, akrabalarını bir araya toplayarak meseleyi görüştü ve ardından Voronej'e giderek elçilere "*Ancak hiçbirimiz (hayatta) kalmazsak, ondan sonra sizlerin olunuz*" diyerek taleplerini reddetti²⁸⁸. Bir kısım Ryazanlı knez Voronej'e giderek Moğollarla çarpışmak istediye de sonunda komşu knezliklerle ilişkiye geçilerek yardım istenmesine karar verildi²⁸⁹. Bu maksatla Roman İgoreviç'in başkanlığını üstlendiği bir elçilik heyeti Vladimir knezi Yuri Vsevolodoviç'e gönderilerek yardım istendi²⁹⁰. Ancak adı geçen knez, Moğollarla kendi başına

²⁸⁵ PSRL, I, s.514; PSRL, X, s.105; NPL, s.74, 286; PSRL, XVIII, s.54; SV, s.238; PSRL, XXIII, s.74. Aynı bilgi Ryazan'ın mahvı hikâyesinde de verilir, fakat burada atların renklerinden bahsedilmez. Sadece Moğol elçilerinin her şeyin, knezlerin, halkın ve atların onda birini istediklerinden bahsedilir. Bk. N.K. Gudzy, a.g.e, s.202.

²⁸⁶ Bu politika için bk. B. Spuler, *İran Moğolları*, çev. Hasan Eren, TTK yay, Ankara 1987, s.450.

²⁸⁷ Yu.A. Gagemaister, *Rozıskaniya o Finansah Drevney Rossii*, Sanktpeterburg 1833, s.57. Konuyu inceleyen yazarlar ise bu noktaya pek ilgi göstermemişlerdir. Karamzin, III, s.281; Solov'yev, II, 137; Ekzemplyarskiy, II, s.568; L.V. Çerepnin, a.g.m, s.193. Moğollarda hayvanlardan alınan vergi oranları ile ilgili olarak bk. H.F. Schurmann, "Mongolian Tributary Practices in the Thirteen Century", *HJAS*, Vol.19/3-4, Dec. 1956, s.361, 363, 371; B. Spuler, a.g.e, s.334.

²⁸⁸ PSRL, X, s.105; NPL, s.74, 286; PSRL, XVIII, s.55; SV, s.238. Ryazan'ın mahvedilmesi ile ilgili hikâyede, Yuri'nin Moğol taleplerini kabul ettiği ve oğullarından Fedor'u Batu'nun yanına gönderdiği ifade edilmektedir. Biz burada geçen kaydı, Vladimir ve Çernigov'dan istenen yardımın reddedilmesinden sonraya tarihlenmesinin uygun olduğunu düşünüyoruz. Bu hikâyedeki kayıtlar için bk. V.V. Kargalov, a.g.m, s.105.

²⁸⁹ Bu fikir ayrılığı sadece Nikon kroniğinde ifade edilmiştir. PSRL, X, s.105.

²⁹⁰ PSRL, X, s.105; NPL, s.74, 286; PSRL, XVIII, s.55; SV, s.238. Bu yardım talebi için ayrıca bk. Yu.A. Limonov, a.g.e, s.113; D.I. İlovayskiy, a.g.e, s.128; Kargalov, a.g.m, s.105.

mücadele etmek istediğini bahane göstererek Ryazanlıların talebini reddetti²⁹¹. A.N. Kurat bunu Yuri'nin Moğolları tek başına yenebileceğini düşündüğü şeklinde yorumlamaktadır²⁹². Yuri'nin babası Vsevolod zamanında Vladimir-Suzdal knezliği ile Ryazanlılar arasındaki kötü ilişkilerin de yardım talebinin reddedilmesinde etkili olduğu bazı yazarlar tarafından da ifade edilmiştir²⁹³. Bu görüşlere Büyük Knez'in, Moğolların Kalka muharebesinde olduğu gibi kısmi bir saldırı düzenleyerek sınırlarından çekileceklerini hesap etmesi de eklenebilir.

Başında İngvar İgoreviç ve Evpati Kolovrat'ın bulunduğu ikinci bir heyet de Çernigov knezi Mihail Vsevolodoviç'in yanına gönderildi. Ancak Çernigov knezi de Yuri Vsevolodoviç gibi Ryazanlıların talebini reddetti²⁹⁴.

Ryazan knezliği çevre knezliklere elçiler yollarken Moğollar bir elçilik heyetini de Vladimir Büyük Knezi Yuri Vsevolodoviç'in yanına göndermişlerdi²⁹⁵. Ne Moğol elçilerinin talepleri, ne de Büyük Knezin onlara verdiği cevap kaynaklara yansımıştır. Ancak muhtemelen kendisinden de onda birlik bir vergi istenmiş ve Büyük Knez bunu reddetmiştir²⁹⁶. Vladimir knezliğine gönderilen elçiler bundan sonra Voronej'de bulunan karargâhlarına geri döndüler²⁹⁷. Hem Ryazan'a hem de Vladimir'e gitmiş olan Moğol elçilik heyeti, diplomatik açıdan başarı sağlayamışsa da Ryazan-Vladimir arasındaki yolu öğrendikleri ve buralarla ilgili bilgileri Moğol komutanlarıyla paylaştıklarına şüphe yoktur. Bu açıdan bakıldığında söz konusu elçilik heyetinin aynı zamanda keşif görevi de gördüğü düşünülebilir.

²⁹¹ PSRL, I, s.514, 515; PSRL, X, s.105; NPL, s.74, 75, 286; PSRL, XVIII, s.55; SV, s.238. Aynı kayıt Ryazan'ın mahvı ve Nikola Zaranski hikâyelerinde de de bulunmaktadır. Bk. N.K. Gudzy, a.g.e, s.202; D.S. Lihaçev, a.g.m, s.287.

²⁹² A.N. Kurat, a.g.e, s.65.

²⁹³ Yu.A. Limonov, a.g.e, s.113; A.Yu. Yakubovskiy, B.D. Grekov, a.g.e, s.211; Ekzemplyarskiy, II, s.569.

²⁹⁴ Esasen söz konusu knezin buraya gönderildiği ile ilgili hiçbir kronikte bilgi bulunmaz. Ancak Ryazan'ın mahvı ile ilgili hikâyede Ryazan'ın ele geçirildiğinde onların Çernigov'da buldukları ifade edilmiştir. Konuyu inceleyenler, Ryazan knezliğinden bazı kimselerin burada bulunmasını Çernigov'dan yardım istendiği şeklinde değerlendirmişlerdir. Bu yazarlardan bazıları Yuri'nin Kalka muharebesine iştirak etmeyişinin bir bahane olarak gösterildiğini ifade ediyorlarsa da bunu düşündüren hiçbir bilgi yoktur. Ayrıca Kalka öncesinde kendisinden yardım da istenmemiştir. Bu konuda bk. D.I. İlovayskiy, a.g.e, s.128; V.V. Kargalov, a.g.m, s.107; M. Dimnik, a.g.e, s.343, 344. Ayrıca bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.65; A.Yu. Yakubovskiy, B.D. Grekov, a.g.e, s.211.

²⁹⁵ NPL, s.74, 286.

²⁹⁶ D.I. İlovayskiy, a.g.e, s.85.

²⁹⁷ SV, s.238; NPL, s.74, 286.

Daha önce Moğol isteklerini sert bir şekilde geri çeviren Ryazan knezi, ”umduğu yardımları temin edememesi üzerine” siyasetini değiştirdi. Oğullarından Fedor ve daha başka knezleri Batu Han’ın yanına gönderip “yalvarmak” suretiyle Moğol saldırılarından kurtulmaya çalışmaya karar verdi. Zengin hediyelerle Moğol karargâhına gelen Fedor ve beraberindekiler Batu tarafından kibar bir şekilde karşılanmış ve sunulan hediyelerden mutlu olarak Ryazan’a saldırmayacağına dair söz vermiştir. Ancak bir süre sonra Han’ın otağındaki olumlu gelişmeler yerini gerginliğe bıraktı. Hikayede anlatıldığı şekilde hadiseler şu şekilde gerçekleşmiştir: “..., fakat sonra Ryazan knezinin kızları ve kızkardeşlerini haremine almakla ilgili sorular sormaya başladı. Kıskançlıkla dolduruşa gelmiş Ryazanlı asillerden birisi kâfir Batu’ya Knez Fedor Yur’eviç’in çok güzel olan asil kandan gelen bir karısının olduğunu söyledi. Kurnaz ve kâfir olduğu kadar adi (bir kişi olan) Han Batu şehvetle ilerledi, Knez Fedor Yur’eviç’e dedi ki: ‘Güzel karını bana göster’. Knez Fedor Yur’eviç güldü ve dedi ki: ‘Biz Hıristiyanların karılarımızı senin gibi kâfir birine eğleneceksin diye getirmemiz görülmemiştir. Bizi feth etmelisin, (ancak bundan) sonra bizim üzerimizde egemenliğini kurabilirsin, ayrıca eşlerimizin üzerinde de...’. (Bu sözler üzerine) Han Batu hiddetlendi ve Knez Fedor Yur’eviç’in öldürülmesini ve vücudunun yabani hayvanlar ile kuşlara atılmasını emretti. Ve o (Batu) diğer knezlerin, elçilerin ve muhafızların da öldürülmesini emretti. (...))”²⁹⁸.

Moğollar’ı ikna etmesi için gönderdiği oğlunun Moğollar tarafından öldürülmesi ile Ryazanlılarla Moğollar arasındaki düşmanlık geri döndürülemez bir hal aldı. Knez, oğlunun yasını tuttuktan sonra kenttekilere hitaben etkileyici bir konuşma yaptı ve herkesi mücadeleye davet etti²⁹⁹. Bir süre hazırlıklarla meşgul olunduktan sonra knez ordusuyla Ryazan’dan uzak olmayan bir yerde Moğolları beklemeye başladı. Muharebenin detaylarını bilemiyoruz. Ancak Moğol ordusunun Ryazan ordusundan sayıca oldukça fazla olduğu Ryazan’ın mahvı hikâyesi yazarı tarafından kaydedilmiştir. Muharebenin başlarında Yuri’nin kardeşi David öldü. Onun ölümü neticesinde

²⁹⁸ Metin için bk. N.K. Gudzy, a.g.e, s.203. Metnin değerlendirildiği şu çalışmalara da bk. D.I. İlovayskiy, a.g.e, s.129. Aynı hikâye Nikola Zarazkiy hikâyesinde de vardır. Metin için bk. D.S. Lihaçev, a.g.m, s.287.

²⁹⁹ N.K. Gudzy, a.g.e, s.203. İpatiyev ve Nikon haricindeki diğer kroniklerde böyle bir kararın alındığından bahsedilmez. Bk. PSRL, II, s.175; PSRL, X, s.105.

Ryazanlılar daha da ateşli bir şekilde mücadeleye giriştiler. Ancak bu şiddetli direniş yenilgiye mani olamadı. Ryazan'ın mahvı hikâyesinde, muharebede Yuri ve diğer knezler de dâhil olmakla tüm Ryazan ordusunun imha edildiği ifade edilmekte ve buradan hiç kimsenin dönemediği acı duyarak belirtilmektedir³⁰⁰. Ancak aslında, Yuri ve daha pek çok knez, bu muharebeden sağ olarak kurtulmayı başardılar³⁰¹.

Ryazanlı knezlerden hayatta kalanlar çeşitli yerlere kaçarken Moğollar onları takiben Pronsk'a kadar olan yerleri ele geçirdiler³⁰². Kaynaklarda bilgi verilmese de Belgorod, İjeslavets, Borisov-Glebov ve Pronsk³⁰³ gibi büyük kentler saldırılarla zarara uğratıldılar. Bu kentlerde sonraki zamanlarda da görünen harabeler bu dönemle ilişkili olarak kabul edilegelmiştir³⁰⁴. Ryazan'a bağlı kentleri birer birer ele geçiren Moğollar yollarına devamla Ryazan'a ilerlediler. Pronsk ile Ryazan arasında bulunan Dobrom kenti de bu harekât esnasında ele geçirilmiş olmalıdır³⁰⁵.

Moğol ordusu 16 Aralık 1237 tarihinde Reşidüddin'in Arpan, Çin kaynaklarında ise Elitszyan olarak geçen Ryazan kentine ulaştı³⁰⁶. Ordunun başında Batu bulunuyor, kendisine Orda, Güyük, Möngke, Kuklan, Kadaan ve Buri de eşlik ediyordu³⁰⁷. Ryazan 9–10 metre yüksekliğindeki tomruktan inşa edilmiş surlara, 7 ila 20 metre derinlikteki çukurlara sahip güçlü bir kaleydi³⁰⁸. Buradaki kuşatma beş gün kıyasıya mücadelelerle geçti. Ancak sonunda, kuşatma silahlarını da kullanan³⁰⁹ Moğollar 21 Aralık 1237'de Ryazan'a girmeye başladılar³¹⁰. Bu esnada içlerinde Yuri Ingvaviç, eşi

³⁰⁰ N.K. Gudzy, a.g.e, s.204.

³⁰¹ PSRL, X, s.105.

³⁰² PSRL, X, s.105; PSRL, XVIII, s.55.

³⁰³ Ruslarla Kıpçaklar arasında önemli bir ticaret merkezi olan Pronsk kenti ile ilgili bk. I.D. Bilyayev, a.g.m, s.49.

³⁰⁴ D.İ. İlovayskiy, a.g.e., 132. Pronsk Pronsk kentindeki yıkım ile ilgili olarak ayrıca bk. A.V. Kuza, *Malye Goroda Drevney Rus*, IANS, Moskva 1989, s.115. A.N. Kurat ise söz konusu saldırıların, Yuri'nin elçilik heyetlerinin gidip gelmelerinden sonra olduğunu ifade etmektedir. A.N. Kurat, a.g.e, s.65.

³⁰⁵ I.D. Bilyayev, a.g.m, s.49.

³⁰⁶ NPL, s.75; PSRL, X, s.105; SV, s.238; Cami'üt Tevârih, 476; PSRL, XXIII, s.74; V. Minorsky, a.g.m, s.226, 229; E.İ. Kıçanov, a.g.m, s.36.Simenon kroniğinde ise 6 Aralık tarihi verilmiştir. Bk. PSRL, XVIII, s.55.

³⁰⁷ Cami'üt Tevârih, s.476. Buradaki kayıtlarla ilgili olarak ayrıca bk. Karamzin, III, s.283; V.V. Kargalov, a.g.m, s.106.

³⁰⁸ Buradaki sur için bk. A.L. Mongait, "Raskopki Staroy Ryazan", *Po Sledam Drevnih Kul'tur*, red. B.A. Ribakov, Gosudarstvennoye İzdatel'svo, Moskva 1953, s.313; V.V. Kargalov, a.g.m, s.106.

³⁰⁹ V.V. Kargalov, a.g.m, s.106.

³¹⁰ PSRL, X, s.106; NPL, s.75, 287; PSRL, XVIII, s.55; SV, s.239; PSRL, XXIII, s.74. Ayrıca bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.66. Reşidüddin Ryazan'ın üç, Çin kaynaklarından Yuan-şi ise yedi günde ele geçirildiğini

ve diğ er knezlik ailesi ile boyarlar, kentin daha baş ka ö nde gelenleri ile daha pek çok kişi ya Moğ ol kılıcıyla ya da Moğ olların ateşe verdikleri kent kilisesi iç inde öldürü ldü ler. Ryazan ahalisi de büyük oranda katledildi. Kaynaklar edebi bir şekilde insan kaybının çokluğ una iş aret ederler³¹¹. Ryazan'ın mahvı hikâyesinde: “*Ağ ıt yakacak veya yas tutacak kimse kalmadı*” şeklindeki ifade bunlardan birisidir³¹². Bunun yanında daha pek çok insan da esir edilerek kentten sürü lmü ştü³¹³. Ö ldürü len insanların yanında kent de büyük bir tahribata uğ ramı ştı. Kaynaklardaki bilgiler ö yle bir kent tablosu ortaya koymaktadırlar ki neredeyse Moğ ollar kentten ayrıldıklarında ayakta kalan tek bir bina yoktur. Bu korkunç tablo, aşı ğ ıda yeri geldiğ inde ifade edeceğ imiz gibi İ ngvar'ın Ryazan'a gelmesiyle ilgili kayıtlarda da gözler ö nüne serilmektedir. Kaynaklardaki ifadelerin gerçekliğ i burada yapılan arkeolojik ç alış malarla da doç rulanmı ştır. Bu ç alış malarla tahrip noktalarının kentin ö zellikle doç u tarafında yoğunlaş tığ ı anlaş ılmı ştır. Hatta kazılar esnasında Moğ ol saldırılarında ö lenlerin iskeletlerine de ulaş ılmı ştır. Saldırıya uğ rayan pek çok kentin ilerleyen zamanlarda yeniden ayağ a kalkmasına rağ men, Ryazan kentinin ancak baş ka bir yere taş ınmak suretiyle toparlanabilmesi, kentteki yıkımın tamirinin mümkün olmadığını göstermektedir³¹⁴.

Moğ ollar Ryazan'ın ele geç irilmesinden bir süre sonra buradan ayrıldılar³¹⁵. Ryazan'ın mahvı hikâyesinde boyarlardan Evpati'nin Ryazan'a geldiğ i ve gö rdü ğ ü manzara karş ısında ü zülerek komutasındaki 1700 kişiyle Moğ ollara saldı rdığ ı ile ilgili

bildirmektedir ki Rus kaynaklarında verilen tarihe yakınlıkları dikkat çekicidir. Cami'üt Tevârih, s.476; Minorsky, *Caucasia III*, s.226. Ç in kaynaklarındaki bilgi için bk. E.İ. Kıç anov, a.g.m, s.36; Bretschneider, I, s.315. Ryazan'ın mahvı hikâyesinde de kentin beş günlük kuş atmanın ardından 21 Aralıkta Moğ olların eline geçtiğ i ifade edilmiş tir. Buradaki kayıt için bk. V.V. Kargalov, a.g.m, s.106. Ç in kaynakları ayrıca Ryazan saldırısında Mō ngke Han'a büyük önem atfeder ve ordunun ön saflarında ç arpış masından bahseder. E.İ. Kıç anov, a.g.m, s.39; Bretschneider, I, s.315, 316.

³¹¹ PSRL, I, s.460; PSRL, X, s.106; NPL, s.75, 287; PSRL, XVIII, s.55; SV, s.239; PSRL, XXIII, s.74. Ryazan'ın mahvı hikâyesindeki bilgiler için bk. N.K. Gudzy, a.g.e, s.209. Ryazan'ın ele geç irilmesi ve buradaki katliam ile ilgili ayrıca bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.66; D.İ. İlovayskiy, a.g.e, s.130; Karamzin, III, s.282; M. Prawdin, *The Mongol Empire the Rise and Legacy*, tr. Eden and Celar Paul, George Allen and Unin LTD, London 1940, s.250.

³¹² Bu kayıt için bk. N.K. Gudzy, a.g.e, s.204; V.V. Kargalov, a.g.m, s.106.

³¹³ PSRL, XXIII, s.74.

³¹⁴ A. Mongait, “Staraya Ryazan”, *VpI*, No. 4, 1947, s.88, 98; L.V. Ç erepnin, a.g.m, s.193; V.V. Kargalov, a.g.m, s.107.

³¹⁵ Kargalov, hiçbir kronikte bulunmamakla birlikte Moğ olların burada on gün kadar kaldıklarını ve çevre yerleş im birimlerine saldı rdıklarını, nihayetinde 1 Ocakta kesin olarak kentten ayrıldıklarını ifade etmektedir. V.V. Kargalov, a.g.m, s.107.

bir rivayet vardır. Ruslar arasında pek önemli bir hadise olarak kabul edilen bu kahramanlık öyküsünün tarih açısından pek bir kıymeti bulunmamaktadır³¹⁶.

Moğolların ayrılmalarından bir süre sonra Ryazanlı knezlerden İngvar memleketine döndü. Onun dönüşüyle ilgili anlatıda, kentin surları yıkılmış, yarı çürümüş vaziyette insanlar bir küme halinde kentin meydanında üst üste yığılmış, yırtıcı kuşlarsa bunların üzerine üşüşmüştü. Bir zamanlar Rusya için müreffeh bir şehir olan Ryazan'ı bu halde gören İngvar müteessir olmuş, çevresine topladığı insanlarla ölenler için cenaze merasimi düzenlemiştir³¹⁷. İngvar, kenti tamire girişmeyerek başka bir yerde yeni bir kent inşasına başladı ve buraya da eski kentin hatırası için Ryazan ismini verdi. Bununla birlikte Ryazan'ın kaybolan şanını yeniden tesis edemedi. Kaynaklarımızda 1238 senesinden 1252'ye kadar kentten bahsedilmemesi bunun bir göstergesidir.

Moğollar Ryazan'dan sonra Kolomna'ya doğru ilerlediler. Ryazan knezliğinin kuzeyinde kalan bölgelere gitmemeleri bölgeyi Moğol saldırılarından koruyan yegâne kurtarıcı oldu. Ancak bu geçici bir süreçti. Zira burası 1239 yılında yeni bir Moğol saldırısına uğrayacaktır³¹⁸.

H. Vladimir-Suzdal Topraklarındaki Faaliyetler (Şubat-Mart 1238)

Moğolların Ryazan'ı sadece birkaç günde ele geçirmelerinin tesiri müthiş oldu. Kaynaklarımızda söz konusu tesir, dehşete boyun eğmek olarak tezahür etmiştir. Ancak şimdi Rusya'da hiç kimse Moğolların hemen yanı başındaki Yuri Vsevolodoviç kadar büyük bir korku içinde değildi. Önce Ryazan ordusunun bir çırpıda yenilgiye uğraması, ardından da Ryazan kalesinin birkaç gün içinde ele geçirilmesi, Moğollara karşı durmanın hiçbir yolu olmadığını göstermiştir. Büyük Knez, Moğollarla ilgili en önemli bilgilerini Ryazan'dan gelen knez Roman Ingvareviç'ten elde etmişti³¹⁹. Bundan ötürü Büyük Knez Moğollarla ilgili gerçekçi bilgilere sahipti. Bunun neticesinde Büyük Knez

³¹⁶ Evpati Kolovrat'ın mücadelesi için bk. N.K. Gudzy, a.g.e, s.204-206; B.N. Putilov, "Pesnya o Evpati Kolovrate", *TODL*, Vol.XI, IANS, Moskva-Leningrad 1955, ss.118-140; V.V. Kargalov, a.g.m, s.107.

³¹⁷ N.K. Gudzy, a.g.e, s.206, 207; Karamzin, III, s.285.

³¹⁸ D.I. İlovayskiy, a.g.e, s.135.

³¹⁹ PSRL, II, s.176.

düşmanlarının ne meydan muharebesinde ne de kalelere kapanarak durdurulamayacağını biliyordu.

Yuri Vsevolodoviç Moğollara karşı ne gibi önlemler alacağını düşünürken onlar, Ryazan'dan ayrılarak Vladimir üzerine yürümeye başlamışlardı. Yolları üzerinde iki stratejik kent bulunuyordu. Bunlardan birincisi Kolomna, ikincisi ise Moskova idi. Yuri Vsevolodoviç Moğolların ilk önce Ryazan ile Vladimir'i birbirine bağlayan yol üzerindeki ilk kent olan Kolomna'dan geçeceklerini biliyordu. Bundan dolayı ordusunu hazırlayarak Kolomna'ya gönderdi³²⁰. Yuri'nin oğlu Vsevolod, kendine bağlı kuvvetlerle Ryazanlı knez Roman İngvareviç³²¹ ile Vladimir boyarlarından Eremeny Gleboviç de bu orduya iştirak ettiler³²². Ordunun komutası ise Roman'da idi³²³.

Rus ordusunun Kolomna'da muharebe nizamını almasından bir süre sonra Batu beraberindeki orduyla buraya geldi³²⁴. Bir süre sonra taraflar arasında kaynaklarda çok kanlı bir şekilde ifade edilen bir mücadele yaşandı³²⁵. Kolomna çarpışmasının tarihi kesin olarak bilinmiyorsa da 10 Ocak'tan sonra olmasa gerektir³²⁶. Kanlı muharebeyi Rus ordusunun çembere alınması ve tamamına yakınının imha edilmesi takip etti³²⁷. Ölenler arasında muharebeye başkomutan sıfatıyla katılan Roman İngoreviç ve

³²⁰ Diğer kaynakların aksine Novgorod I. kroniği Moğolların Kolomna'ya ilerlemeleri Ryazan saldırısı ile eş zamanlı olarak gösterilmektedir. Burada verilen bilgilere göre mücadele Roman İngvareviçle Moğollar arasında başlamış, ancak bir süre sonra Yuri Vsevolodoviç, Roman'a Eremey isimli bir boyarın komutası altında destek kuvvet göndermiştir. NPL, s.75, 287. Kolomna kentinin Kuzey Rusya açısından stratejik niteliği ile ilgili olarak bk. A.M. Saharov, *Goroda Severo-Vostochnoy Rusi XIV-XV vekov*, İzdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, Moskva 1959, s.101, 102.

³²¹ Bu kişi İpatevskiy vakaynamesinde Kir Mihailoviç olarak gösterilmekte ve Ryazan'dan kurtulabilenlerden olduğu belirtilmektedir. PSRL, II, s.176. Ancak bu kişiyle Roman İngvareviç'in aynı kişiler olduğu diğer kroniklerde verilen bilgilerden anlaşılmaktadır.

³²² PSRL, X, s.106; PSRL, XVIII, s.55; PSRL, IV, s.31; SV, s.239; PSRL, XXIII, s.74. Lavrentskiy kroniğinde Roman İngvareviç hariç diğer knezlerden bahsedilmemektedir. PSRL, I, s.460. Novgorod I.'de ise Eremey'in ismini vermekte ancak Vsevolod'tan bahsetmemektedir. NPL, s.75, 287. İpatevskiy kroniğinde ise sadece Eremey'in ismi geçmemektedir. PSRL, II, s.176.

³²³ NPL, s.75; 287. Reşüdidin'in verdiği bilgiye göre bu muharebede Rus ordusunun başında Urman isimli birisi bulunuyordu ki bu isim açık şekilde Roman ismiyle ilişkilidir. Cami'üt Tevârih, s.476; V. Minorsky, a.g.m, s.226, 229. Konuyu inceleyen bilim adamlarının geneli bu konuda uzlaşma içindedir. Ancak yine de bazı yazarlar daha değişik görüşler de ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler için bk. Yu.A. Limonov, a.g.e, s.113; S.B. Jarko-A.V. Martınyuk, a.g.e, s.48.

³²⁴ Hadiselerle ilgili bilgi veren kaynaklarımızdan sadece İpat'evskiy kroniğinde Moğol ordusunun başında Batu'nun bulunduğu haber verilmektedir. PSRL, II, s.176.

³²⁵ Konuyla ilgili bilgi veren tüm vakayinamelerimiz muharebenin son derece şiddetli geçtiğinden bahseder. PSRL, X, s.106; NPL, s.75, 287; PSRL, I, s.460; PSRL, XVIII, s.55; SV, s.238; PSRL, II, s.176; PSRL, XXIII, s.74. Sadece Novgorod IV bu konuda sessiz kalmıştır. PSRL, IV, s.31.

³²⁶ S.B. Jarko-A.V. Martınyuk, a.g.e, s.48.

³²⁷ PSRL, I, s.460; NPL, s.75, 287; SV, s.239.

Eremeney Gleboviç de bulunuyordu. Vsevolod Yur'eviç ise ancak çok küçük bir birlikle Vladimir'e dönebildi³²⁸. İpatiyev kroniğindeki bilgiye göre Moğol tarafı da savaştan epey zarar görmüştür³²⁹. Ancak burada Moğol kayıplarının ne ölçüde olduğundan bahsedilmez. Bununla beraber Cami'üt Tevârih'te Cengiz Han'ın Kulan Hatun'dan olma ve diğer oğullarından ayırmadığı Kulkan'ın öldürüldüğünden bahsedilir³³⁰. Kulkan'ın Moğolların batı seferi sırasında ölen tek Cengizli olduğu akla getirilirse Kolomna muharebesinin ne kadar şiddetli geçtiği bir ölçüde anlaşılabilir.

Moğol ordusunun belirli bir ölçüde yara almasına rağmen Kolomna zaferi, Kuzey Rusya'nın kapılarını Moğolların önüne açtı. Büyük Knez, Siti kıyılarında yeni bir ordu teşkil ederek Moğollarla mücadeleye çalışacaksa da Kolomna'daki ordusunun kuvvetine erişemeyecek ve ortahalli bir Moğol kuvveti tarafından kolaylıkla yenilgiye uğratılacaktır. Bu açıdan bakıldığında Kolomna zaferinin Moğolların Rusya'da kazandıkları en önemli zafer olduğu muhakkaktır.

Moğollar muharebenin ardından Kolomna kentine saldırarak burayı ele geçirdiler ve yakıp yıktılar³³¹. Kolomna'daki muharebeyi kaybeden Vsevolod da bu süre zarfında Vladimir'e varmış ve babasına yaşananlarla ilgili bilgi vermişti³³². Moğolların gücünü zaten iyi bilen Yuri, oğlunun anlattıklarından daha da etkilendi ve kentten ayrılarak kuzeyde uygun bir yere çekilmeye, böylelikle Novgorod ve çevre kentlerden gelen kuvvetlerle burada yeni bir ordu kurmaya karar verdi. Bu karar, Yuri'nin Moğollarla tüm Rusya güçlerine dayanmaksızın mücadele edilemeyeceğini anladığını göstermektedir. Büyük Knez, oğlunun Vladimir'e gelmesinin ardından hazırlığa başladı ve Moskova'nın Moğolların eline düşmesine kadar bu işle meşgul oldu³³³.

³²⁸ PSRL, I, s.460; PSRL, X, s.106; NPL, s.75; PSRL, XVIII, s.55; SV, s.239; PSRL, XXIII, s.74; PSRL, IV, s.31. Reşidüddin'deki kayıtlarda kentin ismi İke olarak verilmiştir. Buradaki kayıtlarda Reşidüddin de Ryazan knezlerinden Roman'ın öldürüldüğünden bahseder. SL, II, s.39; Tisenhausen, II, s.36; V. Minorsky, a.g.m, s.226, 229.

³²⁹ PSRL, II, s.176.

³³⁰ Cami'üt Tevârih, s.476; V. Minorsky, a.g.m, s.226. Kulkan ile ilgili olarak bk. Bretschneider, I, s.315; M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.22.

³³¹ D.İ. İlovayskiy, a.g.e, s.88.

³³² V.V. Kargalov, a.g.m, s.109.

³³³ Lavrentskiy'de onun Moskova'nun Moğollar tarafından ele geçirilmesinden sonra Vladimir'den ayrıldığı ifade edilmektedir. Bk. PSRL, I, s.461.

Moğollar Kolomna'daki zaferlerinin ardından buz tutmuş Oka ve Moskva nehirlerine geldiler. Onların Vladimir'e yürüyüşleri önünde artık tek engel olarak Moskva nehrinin kenarında kurulu ve bu esnada henüz çok küçük bir kent olan Moskova³³⁴ bulunmaktaydı. Moğolların buraya gelmelerinden bir süre önce kent ahalisinin önemli bir kısmı kenti terk ederek kaynakların bildirmediği bir yere, muhtemelen çevredeki ormanlara kaçmışlardı³³⁵. Buraya gelen Moğol ordusunun başında kimin bulunduğu belli değildir³³⁶. Kentteki direnişin başında ise knez Vladimir Yur'eviç³³⁷ ve boyarlardan Filip Nyanka bulunuyordu. Moğolların kent önlerine ne zaman geldikleri kesin olarak bilinmiyorsa da 20 Ocak civarında olsa gerekir³³⁸. Moğollar Moskova'ya ulaştıklarından hemen sonra kenti kuşattılar ve Reşidüddin'e göre beş gün süren³³⁹ kuşatmanın ardından ele geçirdiler. Başta kentin boyarı Filip Nyanka olmak üzere, kentten kaçmamış olan önde gelenler ile pek çok insan katledildi, hayatta kalanlar ise esir edilerek kentten sürüldüler. Knez Vladimir Yur'eviç de esir edilenlerin arasındaydı. Kaynaklarımız kentin yağmalanması esnasında Moskova'daki pek çok yapının da yakılıp yıkıldığından bahsederler. Öyleki, buna ahalinin katledilmesi ve sürülmesi de eklenince kent adeta tarihten silinir bir hal aldı³⁴⁰.

³³⁴ Kentin tarihçesi için bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.89; V.O. Klyuşevskiy, *A History of Russia*, Vol.I, London 1911, s.272-275; R. Beazley, N. Forbes, *Russia, From the Varangians to the Bolsheviks*, Oxford 1918, 66-68; B.M. Tyulpakov, "Naçalo Moskvi", *Vpl*, 1/1997, ss.24-40; S.F. Platanov, *Lektzii po Russkoy İstori*, Izdatel'stvo Vişşaya Şkola, Moskva 1993, s.163-165. Bu dönemde Moskova için ise bk. Karamzin, III, s.285; S.F. Platanov, a.g.e, s.166.

³³⁵ Novgorod I. vakayinamesinde Kolomna'daki mücadelelerden sonra "Moskovalılar kaçtılar ve hiçbir şey görmediler" kaydının düşülmesini, Moskova ahalisinin en azından bir kısmının Moğolların buraya gelmesinden önce burayı terk ettiklerinin bir göstergesi olarak değerlendiriyoruz. Bu kayıt için bk. NPL, s.75, 287. Bu kayıt V. Galkin tarafından doğru olarak kabul edilmiştir. V. Galkin, "Velikoye Moskovskoye Knyajestvo", *Istoriçeskiy Jurnal*, 9/1938, s.48, 49.

³³⁶ Karamzin, kuşatmanın başında Subetay'ın olduğunu iddia etmiştir. Karamzin, III, s.285.

³³⁷ J. Curtin onun buraya Vsevolod ve beraberindekilerin Kolomna'ya gönderilmesiyle eş zamanlı olarak Moskova'ya gönderildiklerini iddia ediyorsa da Vladimir yukarıda verdiğimiz kaynaklarımızda açık bir şekilde kentin knezi olarak gösterilmektedir. J. Curtin, a.g.e, s.233.

³³⁸ S.B. Jarko-A.V. Martinyuk, a.g.e, s.49.

³³⁹ Cami'üt Tevârih, s.476; V. Minorsky, a.g.m, s.226, 229.

³⁴⁰ PSRL, I, s.460, 461; PSRL, X, s.106; PSRL, XVIII, s.55; SV, s.240; PSRL, IV, s.31. Kentin umumi tablosu için bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.66; Bretschneider, I, s.313, 315; OIS, s.832. Reşidüddin Ulay Timur ifade ettiği Vladimir Yur'eviç'in öldürüldüğünden bahseder. Cami'üt Tevârih, s.476; Minorsky, *Caucasia* III, s.226. Reşidüddin'in verdiği bu kayıt Fennel tarafından da ciddiye alınmıştır. J. Fennel, a.g.e, s.79. Ancak aşağıdaki kısımlarda da göreceğimiz üzere Rus kaynakları onun Moskova'nın ele geçirilmesinde ölmediğini kesin surette dile getirmektedirler. Reşidüddin'deki kayıt herhalde onun Vladimir kuşatmasında öldürülmesiyle ilgili olsa gerektir.

Moskova'nın ele geçirilmesiyle Vladimir kenti Moğollarla karşı karşıya kalmış oldu. Nikon kroniğinde Büyük Knez ve akrabalarının kiliselere kapanarak gözyaşı döktüklerine ilişkin kayıtlar, Moskova'nın ele geçirilmesinin Vladimir'deki yankısının şiddetli olduğunu göstermektedir. Kentte umumi keder halinin hâkim olmasında asıl etken Moskova'nın kaybedilmesinden ziyade Moğolların önündeki tek engelin ortadan kalkmasıydı. Zira Moğolların Vladimir önlerine gelmesi artık bir an meselesiydi.

Moskova'nın işgalinden sonra Moğollar Moskva ve Oka nehirlerinin buz tutmasından da istifadeyle³⁴¹ yanlarında esir ettikleri Vladimir Yur'eviç ile birlikte Vladimir'e doğru ilerlemeye başladılar. Yuri Vsevolodoviç, Moğolların knezliğinin başkentine ilerlediklerini haber alması üzerine Kuzey Rusya'nın diğer knezlerinin kuvvetleriyle birleşmek ümidiyle karısı ile oğulları Vsevolod ve Mistislav'ı çok küçük bir birlikle³⁴² Vladimir'de bırakarak³⁴³ kardeşi Konstantin'in oğulları Vasilko, Vsevolod ve Vladimir'i yanına alarak Yaroslavl civarına gitti. Burada Siti suyu kenarına ordugâhını kurdu ve kardeşleri Yaroslav ile Svyatoslav'ın gelmelerini bekledi³⁴⁴. Rus ticaret yollarıyla ilgili meşhur bir çalışmanın sahibi olan I.V. Dubov, Yaroslavl bölgesinin Kuzey Rusya'daki transit ticaret yolunun birleşme noktası olması nedeniyle Büyük Knez'in amacını gerçekleştirmesinde uygun bir yer olduğunu ifade etmiştir³⁴⁵.

Gerçekten de Kolomna'da ordusunun büyük bir kısmını kaybeden Büyük Knez Yuri'nin, Moğollara karşı kuvvet toplamak için kuzeye doğru çekilmekten başka bir seçeneği yoktu. Gerek Ryazan kentinin Moğollar tarafından bir çırpıda ele geçirilmesi, gerekse Kolomna'da oğlunun ve beraberindekilerin Moğollara karşı koyamamaları, gerekse de hazırlıklara zamanında girişmemesi onu böylesi bir karara sürüklemiştir³⁴⁶. Kaynaklarımızdaki bilgilerde Büyük Knezin nasıl bir hesap içinde olduğu kesin surette

³⁴¹ V.V. Kargalov, *Konets Ordinskogo İga*, IANS, Moskva 1984, s.13.

³⁴² PSRL, I, s.461. Ayrıca bk. J. Martin, a.g.e, s.154. Yu.A. Limonov ise kentteki garnizonun büyüklüğünden bahseder. Yu.A. Limonov, a.g.e, s.114.

³⁴³ PSRL, I, s.461; PSRL, X, s.106, 107; SV, s.240; PSRL, II, s.176. Novgorod kroniğinde ise karısı ile sadece Vsevolod'un burada kaldığından bahsedilmektedir. NPL, s.75, 287.

³⁴⁴ PSRL, I, s.461, PSRL, X, s.107; SV, s.240; PSRL, XXIII, s.74; NPL, s.75, 287. Konuyu inceleyen bilim adamları da buradaki kayıtları kabul etmişlerdir. M. Pogodin, a.g.e, s.256; Solov'yev, II, s.137; V.V. Kargalov, a.g.m, s.111. Novgorod I kroniği Yuri'nin Yaroslavl'a gittiğini haber veriyorsa da karargâhını Siti kıyısında kurduğundan bahsetmez. Simeon kroniği de onun Volga kıyılarına gittiğini bildirir. Bk. PSRL, XVIII, s.55.

³⁴⁵ İ.V. Dubov, a.g.e, s.38.

³⁴⁶ A.N. Nasanov, *Mongoli i Rus*, IANS, Moskva-Leningrad 1940, s.36; Bretschneider, I, s.313.

teşhis edilemiyor. Ancak herhalde başkentinin Moğollara karşı en azından bir süre direnebileceğini ve bu esnada kuzeyde yeni bir ordu teşkil ederek düşmanlarıyla mücadele edebileceğini düşünüyordu.

Büyük Knez Yuri cephesinde bunlar olurken, Moğol ordusu 3 Şubatta Vladimir kentine ulaştı³⁴⁷. Moğolların Vladimirle arasında 500 km mesafe bulunan Ryazan'ı zaptetmelerinin üstünden 43 gün geçmişti. Bu süre zarfında Moğolların, Moskova kuşatmasında harcadıkları 5 gün dâhil olmak üzere, 10 gün ilerlemedikleri varsayılabilir. Bunu göz önüne aldığımızda Moğolların Ryazan ile Vladimir arasındaki yolu günlük 15 km hızla aldıkları anlaşılmaktadır. Bu hız, Moğol ordusunun hareket kabiliyetiyle karşılaştırıldığında yüksek değildir. Kaynaklarımız bu yavaşlığa neden olabilecek türden bir hadiseden bahsetmemektedirler. Bu yavaşlığa dikkat çeken V.V. Kargalov ise, bunun ancak ağır iklim şartlarıyla izah edilebileceğini ifade etmektedir³⁴⁸. Gerçekten de Moğollar'ın saldırıları başladığında Rusya'da mevsim normallerinin altında soğğun yaşandığı kaynakların verdiği bilgilerle sabittir. Kaynaklarımızda Moğolların soğuktan etkilendiklerine dair bilgi bulunmuyorsa da yeni bir bilgi açığa çıkana kadar Kargalov'un iddiasını kabul etmek gerekir.

Moğolların geldiğini duyan Vladimir çevresindeki ahali, korunabilmek ümidiyle Vladimir kalesine geldi ve direnişe destek verdi³⁴⁹. Vladimir'deki birliklerin başında kimin bulunduğu kaynaklarımızda kesin olarak ifade edilmemiştir. Ancak Petr Oslyadyukoviç isimli bir boyarın yeri geldiğinde savunmada üstünlüğü ele alması kentteki direnişin başında onun olduğunu düşündürmektedir. Moğol ordusunun başındaysa Batu bulunuyordu³⁵⁰.

Moğollar kuşatmaya giriştikten bir süre sonra "Altın Kapı" ismi verilen kentin ana giriş kapısına kadar gelerek Büyük Knez Yuri'nin kentte olup olmadığını

³⁴⁷ PSRL, I, s.461; PSRL, X, s.107; PSRL, XVIII, s.55; SV, s.240; PSRL, VII, s.140; PSRL, IV, s.31; PSRL, XXIII, s.74. Tarih için ayrıca bk. N.G. Berejkov, s.109; OIS, s.832. Daha başka tarihler de ileri sürülmüştür. Bunlardan V.V. Kargalov 4 Şubat, Limonov ile S.B. Jarko-A.V. Martnyuk ise 2 Şubat tarihini kabul etmişlerdir. V.V. Kargalov, a.g.m, s.108; Yu.A. Limonov, a.g.e, s.114; S.B. Jarko-A.V. Martnyuk, a.g.e, s.50-52.

³⁴⁸ V.V. Kargalov, a.g.e, s.13.

³⁴⁹ NPL, s.75, 287. Vladimir kalesinin bu esnadaki durumu ve niteliği için bk. V.V. Kargalov, a.g.m, s.108, 109; Yu.A. Limonov, a.g.e, s.114.

³⁵⁰ PSRL, II, s.176. Reşidüddin'de ise Batu'dan bahsedilmeksizin Möngeke yüceltilir. Buradaki kayıt için bk. Cami'üt Tevârih, s.476; V. Minorsky, a.g.m, s.226.

sordular³⁵¹. Ruslar buna Moğollar'ı oklayarak cevap verdiler ve bunu Moğolların kenti ok yağmuruna tutması takip etti. Karşılıklı ok atışlarından sonra Moğollar'ın isteği üzerine ok atışları durdu. Moğollar kentin önüne tekrar geldiler. Bu sefer yanlarında Vladimir Yur'eviç de bulunuyordu. Onu, kentlilere göstererek kendisini tanıyıp tanıyamadıklarını sordular. Kardeşlerinin kale surlarının önüne getirildiğini duyan Vsevolod ve Mistislav Yur'eviç kardeşler Altın Kapıya gelerek kardeşlerini gördüler. Manzara karşısında kentte büyük bir teessür halinin ortaya çıktığı kaynaklarımızın ifadelerinden anlaşılmaktadır³⁵².

Moğolların kaledekileri tahrikle onları kentten dışarı çekerek direnişi dağıtmak istediklerine şüphe yoktur. Nitekim Ruslar arasında bazı kimseler kentten dışarı çıkarak Moğollarla savaşmak istemişlerdir. Ancak Petr Oslyadyukoviç'in kentlilere çektiği nutuk ile hem kentteki psikolojik hava dağıldı, hem de kentten çıkarak Moğollarla dövüşmek fikri yatıştı. Nikon kroniğinde verildiği şekliyle Petr kentlilere şöyle seslenmiştir: *“Kardeşler! Onların istediklerinden ise Altın Kapı önünde Meryem Ana ve Ortodoks inancı için ölmek daha iyidir, bunların hepsini Tanrı bizim günahlarımızdan ötürü getirdi, bu onun ihtarıdır ve kim onun kararına karşı gelebilir, peygamberin dediği gibi, hiçbir bilge insan, hiçbir cesur kimse ve düşünce Tanrıya karşı gelemes. Kim onlara saldırabilir ve bu kadar kalabalığa karşı durabilir? Kentin içinde bulunmak ve mümkün olabildiği kadar onların saldırılarına karşı durmak daha iyi”*³⁵³. Bu sözlerle Petr insanları inançları için ölmeye davet etmiş ve eğer öleceklerse bunun Tanrının isteği olduğunu telkinle insanları mücadeleden kaçmamaya teşvik etmiştir.

Vladimir'de direnişi oluşturanların mücadeleye girmekte kararlı olduğunu gören Moğollar, kuşatmanın başlamasından hemen sonra Altın kapı istikametinden kente saldırıya geçtiler, ancak şiddetli ve pek çok askerin ölümü ile sonuçlanan ilk hücum

³⁵¹ PSRL, I, s.461; PSRL, X, s.107; PSRL, XVIII, s.55; SV, s.240. Ipatevskiy kroniği ise Siti muharebesinin Vladimir kuşatmasından daha önce olduğunu ifade ederek kent surlarına yaklaşmış bulunan Moğolların kentlilere Yuri'nin öldürüldüğünü ve cesedini de teslim almalarını istemişlerdir. PSRL, II, s.176.

³⁵² PSRL, I, s.461; PSRL, X, s.107; PSRL, XVIII, s.55; SV, s.240. Bu konuda ayrıca bk. Karamzin, III, s.286; A.N. Kurat, a.g.e, s.66.

³⁵³ PSRL, X, s.107. Simeon'da da benzer kayıt vardır, ancak daha sonraki bir hadise ile ilgili olarak kaydedilmiştir. Bk. PSRL, XVIII, s.56.

başarıya ulaşmadı³⁵⁴. Moğolların saldırıya ara vermeleri üzerine Vsevolod ve Mistislav, kardeşleri Vladimir'in esir olmasından müteessir olarak kentten dışarı çıkmak ve Moğollarla savaşmaya karar verdiler. Ancak istekleri boyar Petr tarafından kabul edilmedi³⁵⁵.

Kent önlerinde bunlar olurken Moğol ordusundan bir miktar kuvvet kuşatmadan ayrılarak Suzdal kentine doğru ilerledi. Rus kaynaklarında verilen bilgilere göre Moğollar bir direnişle karşılaşmadan Suzdal'ı ele geçirdiler. Kroniklerde katliamla ilgili uzun uzadıya verilen bilgilere bakacak olursak Suzdallılar, Rusya'daki hiçbir katliamla karşılaştırılmayacak kadar ağır bir şekilde katledildiler. Katliamın sona ermesinin ardından Bogorodits ve Dmirtev kilisesi yağmalandı, sonrasında da yıkıldı. Böylelikle kent yakılıp yıkılırken ahalisinin büyük kısmı ise yok edildi. Moğolların ayrılmasından sonra ortaya çıkan müthiş soğuk da arda kalan insanları mahvetti³⁵⁶. Böylelikle kent 1238 senesinde hem Moğol saldırısı hem de iklim şartları sebebiyle hiç görmediği bir felakete uğradı. Kaynaklarımızda sadece Suzdal kentine işaret ediliyorsa da, bu saldırılardan çevredeki diğer yerleşim birimlerinin de etkilendiğine kuşku yoktur.

Vladimir önlerindeki ordu, Suzdal'a gönderilmiş birliklerin dönmesinin ardından umumi bir saldırıya hazırlandı. Kaynaklarımız askerlerin ormana girerek sabahtan akşama kadar silah yapımıyla meşgul olduklarını ifadeyle hazırlıkların büyüklüğü ve ciddiyetini ortaya koymaya çalışmışlardır. Kaynaklarımız Moğolların kale saldırılarında kullandıkları silahlardan “porok” olarak bahsetmektedir. Kelime koçbaşı manasına geliyorsa da³⁵⁷ metinlerdeki ifadeler bunun koçbaşından çok mancınık olduğunu düşündürmektedir³⁵⁸.

³⁵⁴ PSRL, I, s.461; PSRL, X, s.107; PSRL, XVIII, s.55; SV, s.240.

³⁵⁵ PSRL, I, s.461, 462; PSRL, XVIII, s.55, 56; SV, s.240, 241.

³⁵⁶ PSRL, I, s.462; PSRL, X, s.108; PSRL, XVIII, s.56; SV, s.241. Ayrıca bk. PSRL, XXVI, 72.

³⁵⁷ PSRL, I, s.462; PSRL, X, s.108; NPL, s.75, 287; PSRL, XVIII, s.56; SV, s.241; PSRL, XXIII, s.75. Kelimenin manası için bk. Sreznevskiy, II, s.1212. Moğolların kullandıkları savaş aletleri için bk. Karamzin, III, s.287; V.V. Kargalov, a.g.m, s.109.

³⁵⁸ Moğolların kent ve kale kuşatmalarında kullandıkları silahlar için bk. Yu.S. Hudyakov, *Voorujeniye Tsentral'no-Aziatskih Koçevnikov v Epohu Rannego i Razvitogo Srednevekov'ya*, IANS, Novosibirsk 1991, s.163.

Gece karanlığı bastığında hazırlıklarını tamamlamış olan Moğollar 7 Şubat'ın ilk saatlerinde³⁵⁹ kentin etrafını mancınıklarla sardılar³⁶⁰. Bazı kaynaklarda halkın ve kentteki asiller ile dini cemaatin bu görüntü karşısında hıçkırıklara boğuldukları ve kiliselere kapanarak dua etmeye giriştiklerine dair bilgiler³⁶¹, ortaya çıkan umumi endişeyi göstermektedir. Dehşetli mücadeleler sonucunda Altın, Orinin, Klazm ve Volga kapıları birer birer Moğolların eline geçti³⁶². Kentin en önemli direniş noktalarının birden bire Moğolların eline geçmesi üzerine buralara yakın yerlerdeki direniş noktalarında bulunanlar gerideki bölgelere kaçmaya başladılar³⁶³. Böylelikle Moğollar “yeni kent” adı verilen kalenin ilk duvarının iç kısmını 7 Şubatın öğle saatlerinde ele geçirmiş oldular. Moğol askerlerinin akın akın kalenin içlerine girmeleri üzerine Vsevolod ve Mistislav Yur'eviç de dâhil tüm halk ve askerler kentin merkezindeki eski kent “Peçerniy gorod”'a kaçtılar³⁶⁴. Kentteki en büyük dini önder Mitrofan, Vsevolod ve Mistislav hariç olmak üzere kraliçe ile birlikte tüm knezlik ailesini Bogomater kilisesine götürdü ve sakladı³⁶⁵.

Bu sırada dış kaleye artık tamamen hâkim olan Moğollar vakit kaybetmeden Peçerniy gorod'a saldırdılar. Artık kurtuluş ümidi kalmadığını anlayan Vsevolod, Batu'nun yanına giderek kendisi ve beraberindekilerin hayatının bağışlanmasını istemeye karar verdi³⁶⁶. Kardeşi Mistislav³⁶⁷, küçük bir birlik ve pek çok hediyeyle

³⁵⁹ PSRL, X, s.108; PSRL, XVIII, s.56.

³⁶⁰ PSRL, I, s.462; PSRL, XVIII, s.56; SV, s.241; PSRL, VII, s.141; TL, s.315; PSRL, XXIII, s.75. Nikon kroniğinde Myasopustiy haftasının ertesi günü olan 8 Şubat verilir. PSRL, X, s.108. Novgorod I.'de ise net bir tarih vermeden Myasopustiy haftasından beş gün önce Vladimir'in zaptından bahseder ki Nikon'da verilen tarihe göre 3 Şubat olduğu anlaşılmaktadır. NPL, s.75, 287.

³⁶¹ PSRL, I, s.462; PSRL, X, s.108; PSRL, XVIII, s.56.

³⁶² PSRL, I, s.463; PSRL, X, s.108; PSRL, XVIII, s.56; SV, s.241; PSRL, XXIII, s.75.

³⁶³ NPL, s.75, 287.

³⁶⁴ Bu bölge Orta Avrupa kalelerinde çokça görüldüğü üzere kalelerin zaman içinde şartları karşılamaması üzerine yeni yapılan surların içinde kalan eski kale yapısı olduğu anlaşılıyor. Bu konuda bk. Solov'yev, II, s.138; J. Curtin, a.g.e, s.235.

³⁶⁵ PSRL, I, s.463; PSRL, X, s.108; PSRL, II, s.176; PSRL, XVIII, s.56; SV, s.241; PSRL, XXIII, s.75. Novgorod I. kroniğindeyse Vsevolod ve Mistislav'ın da buraya saklandığından bahsedilir. NPL, s.75, 287.

³⁶⁶ PSRL, II, s.176. Sadece Ipatevskiy vakayinamesinde belirtilen hadiseler, Moğolların kaleye saldırmalarından sonra anlatılmaktadır. Burada Peçerniy gorod'ta bulunduğu ifade edilmese de diğer kaynakların verdiği bilgilerden bu kararın ancak Peçerniy gorod'tayken alındığı anlaşılmaktadır. Zira diğer kroniklerde onlardan Peçerniy gorod'a çekilmelerinden sonra bahsedilmez.

³⁶⁷ Bu hadiseyi anlatan Ipat'yev, Mistislav'ın onun yanında olduğunu bildirmez. Ancak Lavrentskiy vakayinamesinde Yuri'nin Vladimir'de yaşananları öğrendiği ile ilgili olarak verilen bilgilerde Vsevolod ve kardeşinin “kentin dışında beraberce”, “a stareyşeya sna Vsevolod s brato vne grada ubita”,

Batu'nun yanına giderek bağışlanmalarını istedi. Ancak Batu, ordusunun kenti ele geçirmesi an meselesi olduğundan knezin isteğini reddetti, sunduğu zenginliklere el koydu ve öldürülmelerini emretti³⁶⁸.

Batu'nun karargâhında bunlar olurken Moğollar Peçerniy gorod surlarını aşmıştı. Hâlihazırda kilisede bulunan Metrofan, kraliçe ve prensesleri kilisenin içinde gizli bir bölmeye kapatarak kapısını kilitledi. Moğolların kenti ele geçireceklerinden emin olan knezlik ailesi son dini vecibelerini yerine getirmeye başladı³⁶⁹. Dışarıda ise müthiş bir can pazarı yaşanıyordu³⁷⁰. Bu esnada bir miktar Moğol askeri Bogomater kilisesi yakınlarına gelerek kilise kapılarını kırdılar ve içeri girdiler³⁷¹. Sadece Nikon kroniğinde bulunan bir kayda göre Moğollar burada kendilerine direnenlere saldırdılar ve bunların bir kısmını öldürdüler. Hayatta bıraktıklarına ise işkence yaparak kraliçe ve prenseslerin gizli bir bölmeye saklandıklarını öğrendiler. Moğollar saklanmış olan kimselere teslim olmalarını emrettilerse de onlar bunu dinlemediler. Bunun üzerine kilisenin içine odun yığmaya başladılar, ardından da kiliseyi ateşe verdiler. Böylelikle kilisede saklanan asiller yanmak suretiyle can verdiler³⁷².

Böylelikle ağır kış şartlarına rağmen³⁷³ Moğollar birkaç gün içinde Suzdal kentini zaptettikten sonra 7 Şubat 1238'de Vladimir'i ele geçirmiş oldular³⁷⁴. Kuzey Rusya'daki en önemli kentlerden birisi olan kentin düşüşüyle bölgedeki en önemli Rus

öldürüldüğünü haber almasından bahsedildiği kısım, Vsevolod'un yanında kardeşinin de bulunduğunu göstermektedir. Bk. PSRL, I, s.465. "Vne" kelimesi için bk. Sreznevskiy, I, s.392. Sofiskiy'de ise aynı hadiseler anlatılırken "vne" kelimesi yerine "nove" yani yeni kelimesi konulmuştur.

³⁶⁸ PSRL, II, s.176. İpatevskiy kroniğindeki bu bilgi Nikon ve Simeon kroniklerinde verilen bilgilerle uyumludur. Zira burada, iç kaleye kaçmış oldukları bilinen knezlerin kentin dışında öldürüldüklerinden bahsedilir. PSRL, X, s.108; PSRL, XVIII, s.57. M. Pogodin de burada verilen bilgiyi kabul eder. Bk. M. Pogodin, a.g.e, s.330.

³⁶⁹ PSRL, X, s.108; NPL, 75, 288.

³⁷⁰ İç kaledeki mücadeleler sadece Novgorod I. kroniğinde anlatılmaktadır. Bk. NPL, s.75, 288. Bunun yanında Simeon kroniğinde de buna dair ufak bazı ayrıntılar ifade edilmiştir ki daha çok din adamlarının öldürülmelerine ilişkindir. Bk. PSRL, XVIII, s.57. İç kaledeki mücadeleler için ayrıca bk. Karamzin, III, s.287; Solov'yev, II, s.138.

³⁷¹ PSRL, I, s.463; NPL, s.75, 288; PSRL, X, s.108; SV, s.242; PSRL, VII, s.141.

³⁷² PSRL, X, s.108. Diğer kroniklerde bu ayrıntıları vermeden sadece onların yanarak öldüklerinden bahsedilir. NPL, s.75, 288; PSRL, I, s.463; PSRL, II, s.176; SV, s.242; PSRL, VII, s.141; PSRL, XXIII, s.75. Karamzin, Moğolların tüm knezlik hazinesinin bu kiliseye saklanmış olduğunu duyduklarını, ancak daha önce buradan gönderilmiş hazineyi bulamayınca öfkelenerek insanları katlettiklerinden bir kısmını ise Moğol karargâhına götürüldüklerinden bahseder. Karamzin, III, s.288.

³⁷³ PSRL, X, s.108; SV, s.241. Ayrıca bk. Kurat, a.g.e, s.66.

³⁷⁴ Reşidüddin de kentin sekiz günde ele geçirildiğini ifade eder. Bk. Cami'üt Tevârih, s.476; V. Minorsky, a.g.m, s.226.

tahkimatı bertaraf edilmiş oldu. Vladimir, Büyük Knezliğinin başkenti olarak 1330'lara kadar önemini sürdürse de Moğol saldırısı öncesindeki gücüne bir daha kavuşamamıştır³⁷⁵.

İ. Moğolların Suzdal'ın Kuzeyindeki Bölgelerdeki Faaliyetleri (Mart-Nisan 1238)

Suzdal Rusyası'nın kalbi Vladimir'in ele geçirilmesi ile Rostov toprakları yoluyla Novgorod'a uzanan ticaret yolu Moğollara açıldı. Bu yol eskiden her biri ticaret noktası olan, ancak bu dönemde orta ölçekli kentlerle birbirine bağlıyordu. Bu kentlerin hepsi Moğol saldırılarından nasibini alacaklardır. Ancak bunu yapmadan önce önlerindeki en büyük engel, Rusya'da tek direniş noktasının başını oluşturan Büyük Knez Yuri Vsevolodoviç idi.

Moğollar Şubat 1238'in ortalarında biri Yuri Vsevolodoviç'in üzerine Siti ırmağı istikametine doğru, biri Rostov'a, diğeri Yaroslavl'a, diğeri Volga ve Gorodets üzerine ve sonuncusu da Pereyaslavl olmak üzere beş farklı istikamete eş zamanlı olarak ordu sevk ettiler³⁷⁶. Beş koldan çok geniş bir sahayı içine alan harekât, bu nitelikte sefere alışık olmayan kaynak yazarlarının başını döndürdüğü ve hatta bir ölçüde de hayran bıraktığı ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Büyük Knez Yuri Vsevolodoviç üzerine ilerleyen ordunun başında isminden daha sonraki zamanlarda da bahsettirecek olan Burulday bulunuyordu³⁷⁷. Yuri'nin komutasında ne kadar asker bulunduğunu bilemiyoruz. Kaynaklarımız sadece öncü olarak gönderilen Doroj'un emrindeki 3.000 kişiden bahsetmektedir. O, kardeşleri Yaroslav ve Svyatoslav'dan gelecek kuvvetleri bekliyorduydu da buna sadece sonuncusundan karşılık gelmiştir³⁷⁸. Bu yardıma rağmen Yuri'nin ordusunun Kolomna'da kaybettiği ordunun sayısının çok altında olduğu muhakkaktır. Çin

³⁷⁵ Kurat, a.g.e, s.66.

³⁷⁶ PSRL, XVIII, s.57; PSRL, I, s.464; PSRL, X, s.109; SV, s.242. H. Howorth ve V.V. Kargalov ise sayıyı dörde düşürürler. V.V. Kargalov'a göre Moğollar Rostov, Volga ve Tver ile Torjka üzerine ilerlemişlerdir. Howort ise Gorodets, Galiç ve Rostov ile Yaroslavl'a ilerlediklerinden bahsetmektedirler. Bu bilgiler Moğollar'ın ana harekâtlarında Pereyaslavl üzerine yönelen dördüncü ordunun gözden kaçırılmasından ileri gelmektedir. Buralardaki bilgiler için bk. H.H. Howorth, a.g.e, s.41; V.V. Kargalov, a.g.m, s.110.

³⁷⁷ PSRL, II, s.176. Ayrıca bk. J. Fennel, a.g.e, s.80; V.V. Kargalov, a.g.m, s.110.

³⁷⁸ PSRL, I, s.464, 465; PSRL, X, s.109; PSRL, XVIII, s.57; SV, s.242.

kaynaklarında Subetay'ın hayatı ile ilgili kısımlarda kısa bir şekilde bahsedilen Büyük Knezin öldürülüşüyle ilgili bahis, Yuri'nin komutasındaki ordunun pek de güçlü olmadığı için önemli bir delil teşkil etmektedir³⁷⁹.

Başkentinin Moğolların eline geçtiği, dahası eşinin, oğullarının ve diğer akrabalarının öldürüldüğü haberini alan Büyük Knez son derece müteessir bir hâldeydi³⁸⁰. Yuri, Moğolların bir sonraki hedefinin kendisi olduğunu biliyordu. Harezşah Muhammed gibi ülkesini terk etmek yerine Siti kıyılarında beklemeye devam etti ve hazırlıklarını hızlandırdı³⁸¹. Jiroslav Mihailoviç'i orduyu hazırlamakla görevlendirirken, Dorofey Semenoviç isimli bir diğer komutanını ise 3.000 kişilik bir kuvvetle istihbarat elde etmek için³⁸² ileriye gönderdi³⁸³. Dorofey bir süre sonra Yuri'nin yanına gelerek Moğolların kendilerini çevirmiş olduğunu bildirdi³⁸⁴. Yuri, bunun üzerine ordusunu bir araya toplayarak Moğolların üzerine yürüdü. Bu ordunun içinde kardeşlerinden Svyatoslav ve yeğenlerinden daima kendisine sadık kalmış olan Vasilko ile Vsevolod ve Vladimir de bulunuyordu³⁸⁵.

Kaynakların verdiği bilgiye göre muharebe 4 Mart'ta Siti suyunun Yaroslavl bölgesindeki Bojenko taraflarındaki kıyıda vuku buldu³⁸⁶. Muharebe Moğolların birden bire gerçekleşen saldırıları ile başlamış, şiddetli mücadelelerle devam etmiştir. Muharebe sonunda Yuri'nin kuvvetleri Moğollar karşısında tutunamayarak dağıldı³⁸⁷.

³⁷⁹ Buradaki kaydın çevirisi için bk. S.B. Jarko-A.V. Martınyuk, a.g.e, s.55.

³⁸⁰ Onun Vladimir'deki hadiseleri haber alması ve sonrasında da üzüntüsüyle ilgili olarak bk. PSRL, I, s.464, 465; PSRL, X, s.109; PSRL, XVIII, s.57; SV, s.242.

³⁸¹ Karamzin, III, s.289.

³⁸² Kaynaklarda kullanılan hali ile "Prosoki" kelimesi "istihbarat görevlisi" manasına gelmektedir. Sreznevskiy, II, s.1573. Onun öncü kıtası olması ile ilgili olarak ayrıca bk. Solov'yev, II, s.138.

³⁸³ PSRL, X, s.110; NPL, s.76, 288; SV, s.242. Jiroslav'dan sadece Nikon kroniğinde bahsedilir. Nikon kroniğindeki Dorofey ise buralarda Doroj ismiyle geçer. Dorofey, Moğol saldırısı öncesinde Yuri'nin önemli komutanlarından birisi olarak karşımıza çıkar. Onunla ilgili olarak bk. V.V. Kargalov, a.g.m, s.111.

³⁸⁴ NPL, s.76; PSRL, X, s.110; SV, s.242.

³⁸⁵ PSRL, I, s.465; PSRL, X, s.110; SV, s.243.

³⁸⁶ PSRL, I, s.465; PSRL, X, s.110, 111; SV, s.243, 244. Novgorod I kroniğinde Yuri ile Moğollar arasındaki mücadele iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan ilki muharebenin başladığı Yaroslavl taraflarındaki mücadele, ikincisi ise Yuri'nin mücadeleden çekilerek öldürüleceği yer olan Siti'deki mücadeledir. NPL, s.76, 288. Bilim âleminde de muharebenin Siti suyu kıyısında yapıldığına dair yerleşmiş bir görüş bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Fennel muharebeyi Yaroslavl kenti civarına yerleştirerek Novgorod I'deki bilgilerin doğruluğunu kabul eder. Bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.67; M. Pogodin, a.g.e, s.257; Yu. A. Limonov, a.g.e, s.114; J. Fennel, a.g.e, s.94. Muharebenin mevkisi için bk. Muzin, a.g.e, s.89.

³⁸⁷ PSRL, I, s.465; PSRL, X, s.110; SV, s.243; NPL, s.75, 288.

Pek çok Rus askeri ya öldü ya da esir düştü. Sadece Reşidüddin’de bulunan bir kayıttan öğrendiğimiz kadarıyla, Yuri de bu esirlerden birisiydi. Moğollar onu beraberlerinde götürmek yerine öldürmeyi seçtiler³⁸⁸.

Yuri’nin kardeşi Svyatoslav ile yeğenlerinden Vsevolod ve Vladimir kaçmayı başardılar³⁸⁹. Ancak Vasilko Konstantinoviç Moğollara esir düřtü³⁹⁰. Bir süre yaşamasına izin verildiği hatta Moğollardan saygı gördüğüne ilişkin bazı kayıtlar varsa da sonunda öldürüldü ve şerenski ormanına gömüldü³⁹¹. Bu mezar bir süre sonra bir takım insanlar tarafından bulunarak dönemin önemli din adamlarından Kiril’e haber verildi. Bahsi geçen papaz tarafından teslim alınan ceset Rostov’da geniş katılımlı bir merasimin ardından gömüldü³⁹²

Siti muharebesinin üzerinden çok geçmeden yine aynı din adamı Rostov piskoposu Krill savaş meydanını görmek için Siti suyu yakınlarına gitti. Muharebenin gerçekteşiği yere gelen papaz bir süre sonra Yuri Vsevolodoviç’i, kafası kesik halde olduğundan, kıyafetlerinden tanıyarak teşhis etti³⁹³. Krill, cesedi alarak ilk önce Belozer’e ve buradan da dönemin en büyük dini merkezlerinden Rostov’a götürdü. Burada çeşitli din büyüklerinin de hazır bulunduğu büyük bir tören yapıldı ve maktül knez kafası olmaksızın Bogoroditsa kilisesine gömüldü. Gömülmesinden bir süre sonra da ona atfedilen bir kafa bulundu ve mezara dâhil edildi³⁹⁴.

Siti kıyılarında nihayete eren Kuzey Rusya direnişi, bölgenin en büyük ticaret ve ekonomi kenti olan Novgorod’a³⁹⁵ uzanan yolu Moğollar’a açmakla kalmadı, aynı zamanda Moğolların durdurulabilecekleri yönündeki ümitleri de söndürdü.

³⁸⁸ Cami’üt Tevârih, s.476. Yuri’nin öldürülmesiyle ilgili Rus kroniklerindeki bilgiler için bk. NPL, s.76, 288; PSRL, I, s.465; PSRL, X, s.110; SV, s.243.

³⁸⁹ PSRL, X, s.113.

³⁹⁰ PSRL, I, s.465; PSRL, X, s.110; SV, s.243.

³⁹¹ PSRL, X, s.110; PSRL, XVIII, s.57, 58; SV, s.243. Rus kaynaklarında onun, Hristiyanlık değerlerini yükselten sözlerine fazlaca yer verildiği görülmektedir. Dini hassasiyetle yazılan bu bilgileri aktarmaya gerek yoktur. Buradaki bilgiler Solov’yev tarafından değerlendirilmiştir. Solov’yev, II, s.138.

³⁹² PSRL, I, s.465, 466; PSRL, X, s.111.

³⁹³ PSRL, I, s.465; PSRL, X, s.111; SV, s.244. Büyük Knezin kafasının kesik halde bulunduğu Krill’in onu bulması ile ilgili kayıtlarda yoktur. Ancak defin merasimiyle ilgili kayıtlarda knezin kafasının kesilmiş olduğundan bahsedilir. Bk. PSRL, I, s.467. Papazın onu kıyafetlerinden tanıdığını Karamzin ifade etmektedir. Bk. Karamzin, III, s.290.

³⁹⁴ PSRL, I, s.465, 467; PSRL, X, s.111; PSRL, XVIII, s.58.

³⁹⁵ Novgorod’un Moğol öncesi ticari önemi için bk. İ.V. Dubov, a.g.e, s.89.

Mart başlarında Siti suyu kıyılarında Rusya'nın Büyük Knezine bağlı ordunun ortadan kaldırıldığı sıralarda diğer Moğol orduları da ilerledikleri yerlerdeki faaliyetlerini sonlandırmışlardı. Bu ordulardan birisi Şubat ayı içinde³⁹⁶ Yaroslavl taraflarına gönderilmişti. Kaynaklarımız Moğolların buraya ulaşmalarından veya ne gibi faaliyetlerde bulduklarından bahsetmezler. Bununla birlikte arkeolojik kazılar neticesinde ortaya çıkarılan deliller Moğol saldırıları döneminde kentin büyük bir yıkıma uğradığını göstermektedir³⁹⁷. Buradaki faaliyetlerin kaynaklara yansımamış olması muhtemelen Yaroslavl'da önemli bir direniş gösterilmemesiyle ilgili olsa gerektir.

Moğolların beş ayrı noktadan ilerleyen harekâtları içinde en güçlü ordu, başında Batu'nun bulunduğu³⁹⁸ Pereyeslavl'a doğru giden orduydü. Rusya'daki en eski kentlerden olan Pereyeslavl, uzun bir süredir Vladimir Büyük Knezliği'nin kontrolündeydi ve daha çok askeri garnizon merkezi olarak kullanılıyordu³⁹⁹. Kentteki direniş ise Reşidüddin'in Vyadislav isminden bozma Vezislav⁴⁰⁰ olarak kaydettiği bir kimse tarafından üstlenilmişti⁴⁰¹. Burayı Şubat ayında kuşatan Moğollar, kuşatmanın beşinci gününde kenti ele geçirdiler⁴⁰². Bunun ardından Reşidüddin'in verdiği bilgilere göre, kurultay benzeri bir toplantı yapıldı ve ordunun tümenlere ayrılarak çevredeki kentlere, kalelere ve yerleşim birimlerine saldırı yapılması kararlaştırıldı⁴⁰³. Yazar,

³⁹⁶ PSRL, XXIII, s.75.

³⁹⁷ Bu arkeolojik kazılar ve verileri ile ilgili olarak bk. V.V. Kargalov, a.g.e, s.110.

³⁹⁸ V.A., Kuçkin, *Formirovaniye Gosudarstvennoy Territorii v Severovostoçnoy Rusi v X-XIV vv.*, IANS, Moskva 1984, s.107.

³⁹⁹ Solov'yev, II, s.138.

⁴⁰⁰ V. Tiesenhausen Vezislav isminin Vsevolod isminden bozma olduğunu ifade eder. Bk. V. Tiesenhausen, *Sbornik Materialov Otnosyaşçisiya k İstorii Zolotoy Ordı*, Tom II, Moskva-Leningrad 1941, s.36.

⁴⁰¹ Cami'üt Tevârih, s.476. Elde bulunan Rus kroniklerinde Pereyeslavl'da knezlik eden böyle bir kişinin varlığından bahsetmemektedirler. Bununla beraber bu kişi kentin savunmasını üstlenen bir önde gelen boyar da olabilir. Böyle ise kaynaklarımızda bu kişinin isminin geçmemesi şaşırtıcı değildir. Zira kaynaklarımızda kent idarecilerinin veya kentteki önemli ailelerle ilgili bilgiler pek geçmez. Bundan ötürü Reşidüddin'in bahsettiği bu kişiyi bir boyar olarak ifade etmek mümkündür. Bunun yanı sıra Rus kronikleri, ilerde de ifade edeceğimiz üzere, Yaroslav Vsevolodoviç'in oğullarından birisinin Tver kentindeki mücadelelerde öldüğünden bahsetmektedir. Reşidüddin Tver kenti saldırısıyla ilgili bilgi vermemektedir. Bununla beraber, Vladislav isimli bu kişi, Yaroslav'ın ismi bilinmeyen oğlu olabilir ve Reşidüddin tarafından yanlışlıkla Tver yerine Pereyeslavl kentinde ölmüş gösterilmiş olabilir.

⁴⁰² Cami'üt Tevârih, s.476; V. Minorsky, a.g.m, s.226, 229. Berezin hatalı bir şekilde buranın Torjka olabileceğini ifade etmiştir. Berezin'in iddiası şurada değerlendirilmiştir. Bretschneider, I, s.315. Kentin ele geçirilme tarihi için bk. PSRL, XXIII, s.75

⁴⁰³ Cami'üt Tevârih, s.476; V. Minorsky, a.g.m, s.226.

Moğol komutanların buraya saldırmaya karar verdikleri kentlerin isimlerini vermiyorsa da Rus kroniklerinde verildiği kadarıyla buralar Yur'ev, Dmitrov, Volok, Tver, Kaşın, Kosnyatin ve buradan da Torjka'ya kadar olan tüm yerleşim birimleriydi⁴⁰⁴. Sadece Ermolin kroniğinde bulunan bir bilgiye göre söz konusu kentlerin tamamı Şubat ayı içinde saldırıya uğradılar⁴⁰⁵. Bu kentler henüz çok küçük kentlerdi ve Tver hariç tutulacak olursa başlarında herhangi bir knez bulunmuyordu. Bahsi geçen knez, Yaroslav Vsevolodoviç'in ismini bilemediğimiz oğullarından birisiydi ve Moğol saldırısına uğrayan Tver'deki mücadeleler esnasında öldürülmüştür⁴⁰⁶.

Diğer Moğol ordularının ise Rostov ve Gorodets üzerine yöneldiklerinden bahsetmiştik. Rostov'a düzenlenen saldırılarla ilgili olarak Novgorod I. kroniğinde kentin ele geçirilip yakılıp yıkılmasıyla ilgili bilgiler haricinde malumat bulunmamaktadır⁴⁰⁷. Bununla birlikte buradaki saldırıların meşhur Ortaçağ Leh tarihçisi Dlogosz'un kroniğinde, yıkımından bahsedilen birkaç kentten birisi olarak yer bulması saldırıların epey şiddetli geçtiğini göstermektedir⁴⁰⁸.

Volga üzerindeki Gorodets kentine doğru yönelen kuvvetin faaliyetlerinden de aynı şekilde fazla bahsedilmez. Ancak kaynaklarımızda Galiç-Merskiy'e kadar olan Volga üzerindeki yerleşim birimlerindeki ahalinin esir edildiğinden bahsedildiğine bakacak olursak onların Moğollara direndikleri anlaşılmaktadır⁴⁰⁹. Kaynaklarımızda Moğolların buralarda hangi kentlerde faaliyette buldukları kaydedilmemişse de arkeolojik kazılar kaynaklarda ifade edilmeyen bu yerleşim birimlerinin nereler olduğunu ortaya çıkarmıştır. XIII ile XIV. yüzyıllar arasındaki Rus knezliklerinin sınırlarıyla ilgili önemli bir çalışmanın sahibi olan meşhur Rus tarihçisi V.A. Kuçkin,

⁴⁰⁴ PSRL, X, s.109; NPL, s.76, 288; SV, s.242. V.B. Kaşçeyev ise Yur'ev kentinin Vladimir ile Pereyaslavl arasında bulunduğu için Pereyaslavl'dan önce ele geçirilmiş olması gerektiğini ileri sürer. V.B. Kaşçeyev, a.g.m, s.133.

⁴⁰⁵ PSRL, XXIII, s.75.

⁴⁰⁶ PSRL, X, s.109; NPL, s.76, 288; SV, s.242; PSRL, XXIII, s.75. Bu kişinin ismi kaynaklarda geçmemektedir. Hatta Yaroslav'ın oğullarının isimlerinin verildiği listelerde de onun isminin ne olduğu bildirilmez. Onun oğullarıyla ilgili bilgiler şurada kısa ama detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Ekzemplyarskiy, I, s.18-20. Bu konuda ayrıca bk. M. Pogodin, a.g.e, s.267, 331; A.V. Kuz'min, "Rol genealogičeskikh issledovaniy v izučenii drevney Rusi", *DRVM*, 2002/2-8, s.58.

⁴⁰⁷ NPL, s.76. Ayrıca bk. A.M. Saharov, a.g.e, s.29; V.A. Kuçkin, a.g.e, s.107.

⁴⁰⁸ HP, II, s.228.

⁴⁰⁹ PSRL, I, s.464; PSRL, X, s.109; PSRL, XVIII, s.57; SV, s.242. Galiç-Merskiy için bk. N. Barsov, *Materyalı dlya istoriko-geografičeskogo slovar rossii*, Vil'na 1865, s.50.

arkeolojik delillere dayanarak Ugliç kentinin Moğol saldırılarından nasibini almış olduğunu ifade etmiştir⁴¹⁰. Ugliç'te yapılan kazıların yanı sıra yakın yerlerdeki kazılarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre Ugliç'ten Malogi nehrine kadar olan 29 yerleşim biriminden ancak 8 tanesi Moğol saldırılarından sonraki zamanlarda varlıklarını devam ettirebilmiştir⁴¹¹.

Pereyaslavl saldırısını gerçekleştiren Moğol ordusu ise bu esnada Novgorod topraklarına girmişti⁴¹². Karşılarına çıkan ilk yerleşim birimi Novgorod'a ulaşan yolda stratejik öneme sahip Torjka idi. Kentin 13 metrelik surlarla çevrelenmiş olmasının yanında bir tarafının Tverts nehrine kıyısı olması da kentin savunulmasını kolaylaştırıyordu⁴¹³. Moğol ordusunun başında Batu bulunuyordu. Kentin direnişi ise vali Novgorodlu Ivanko Novstoljskiy ile Yakim Vlunkoviç, Gleb Borisoviç, Mihailo Moiseviç isimli önderler tarafından yönetiliyordu⁴¹⁴. Moğollar, Torjka'yı kuşatmalarından hemen sonra Zbor kapısı civarından mancınıklar da kullanmak suretiyle umumi bir saldırı düzenledilerse de başarılı olamadılar. Bu saldırılar ve direniş iki hafta boyunca devam etti⁴¹⁵. Moğollar Rusya'da ilk kez bu kadar uzun süreli olarak durdurulmuşlardı. Rus kaynakları bunun nedeniyle ilgili hiçbir bilgi vermemektedir. Kale, ele geçirilmesini zorlaştırıcı bir takım özelliklerine rağmen diğer Rus kentlerine benzer biçimde Vladimir kalesi kadar kuvvetli değildi. Bundan ötürü kent istihkâmlarının güçlü oluşu Moğolların Torjka önlerinde çakılı kalmalarının nedenini oluşturmakta güçsüz kalmaktadır. Bundan dolayı onların daha ileri gidememelerinin nedenini Moğol ordusunun asker sayısının azlığına veya iklim şartlarının olumsuzluğuna bağlamak gerekir.

⁴¹⁰ V.A. Kuçkin, a.g.e, s.108. Bu değerlendirme daha başka bilim adamları tarafından da kabul edilmiştir. Bk. L.V. Çerepnin, a.g.m, s.195; Saharov, a.g.e, s.52. V.V. Kargalov'da Ugliç'in zarar görmesinden bahsetmektedir. Hatta onun verdiği bilgilere göre Ugliç'e saldıran Moğol birliklerinin başında Burulday bulunuyordu. V.V. Kargalov, a.g.m, s.111.

⁴¹¹ V.V. Kargalov, "Posledstviya Mongolo-Tatarskogo Naşestviya XIII. v. dlya Sel'skih Mestnostey Severo-Vostoçnoy Rusi", *VpI*, No.3/1965, s.57.

⁴¹² Bu kuvvetlerin Pereyaslavl saldırısında bulunan Moğol ordusu olduğu özellikle Lavrentskiy kroniğinde ifade edilmektedir. Bk. PSRL, I, s.464.

⁴¹³ Torjka kalesi ile ilgili olarak bk. V.V. Kargalov, *Osvoboditel'noye Bor'ba II*, s.111; A.M. Saharov, a.g.e, s.125; V.V. Kargalov, a.g.e, s. 14.

⁴¹⁴ NPL, s.76, 288; PSRL, X, s.112; SV, s.246.

⁴¹⁵ NPL, s.76; PSRL, X, s.112; PSRL, XVIII, s.58; SV, s.246.

Moğolların kenti ele geçirmek hususundaki inatçı tutumları, kentlileri müşkül bir duruma sokmuştur. Kaynaklarımızda kent ahalisinin güçsüz düştüğüne dair verilen bilgiler, çarpışmaların şiddetini de ortaya koyar. Kentliler, Moğolları iki hafta süreyle durdurmaları ve azimkârane direnişlerine rağmen bunu bir başarı olarak görmüyorlar ve güçlerinin giderek zayıflaması karşısında endişe duyuyorlardı. Kurtuluş için Novgorod'tan talep ettikleri birliklerin gelmemesi üzerine ortaya çıkan karışıklıklar, kuşatma altındaki ahalinin psikolojisini göstermesi açısından önemlidir⁴¹⁶. Bu esnada Novgorod'un başında, daha sonra Nevskiy unvanıyla anılacak olan Aleksandr Yaroslaviç bulunuyordu. Onun, kendi hâkimiyetindeki kente yardım etmemesinin nedeni bilinmemektedir. Ancak Yaroslav ve ailesinin Moğollarla karşı karşıya gelmemeyi bir siyaset olarak belirlemeleri ve ağır iklim şartları Aleksandr'ın tutumu birbirinden ayrı veya bir arada değerlendirilebilir. Ancak kent sonunda umumi bir saldırının ardından 23 Mart 1238 tarihinde⁴¹⁷ Batu'nun eline geçti. Bunu, kentin yağmalanması ve ahalinin katledilmesi izledi. Kentin önde gelenleri de ölenler arasındaydı⁴¹⁸.

⁴¹⁶ NPL, s.76, 288; PSRL, X, s.112; SV, s.246.

⁴¹⁷ Solov'yev, II, s.138, 139; B. Spuler, Die Goldene Horde, s.18. Novgorod I, Simeon, Sofiskiy, Tver ve Ermolin kroniklerinde Torjka'nın ele geçirilmesi 5 Mart'a, Nikon kroniğinde ise 15 Mart tarihlenir. NPL, s.76, 288; PSRL, XVIII, s.58; SV, s.246; PSRL, XV, s.371; PSRL, XXIII, s.75; PSRL, X, s.112. Solov'yev 22 Mart tarihini verirken bunu hangi esasa göre verdiğini belirtmemektedir. Ancak bu esas, Rus kroniklerinin kronolojisiyle ilgili meşhur bir eserin sahibi olan N.G. Berejkov tarafından ortaya konmuştur. O, Hıristiyanlarca kutsal sayılan güne dayalı olarak hesap edilen 5 Mart tarihinin hatalı olduğu, bu günün iki hafta kadar sonrasına tarihlenmesi gerektiğini ifade eder. N.G. Berejkov, a.g.e, s.270, 271. Bunun yanında Torjka'nın 22 Şubat'ta kuşatılmasının mümkün olmadığına dair mantıki gerekçeler de bulunmaktadır. Moğolların Vladimir'i ele geçirmelerinin üzerinden sadece bir ay geçtikten sonra burayı ele geçirmeleri hiçbir surette mümkün görünmemektedir. Çünkü kaynaklarda Moğolların kaleyi iki hafta boyunca kuşattıkları bildirilmektedir. 5 Mart tarihini ilk savunan Karamzin olmuş, Rusya meselelerinde ona sadık kalan Bretschneider de bu bigiyi doğru olarak kavul etmiştir. Bk. Karamzin, III, s.191; Bretschneider, I, s.313. Ancak 5 Mart tarihini esas alan bu görüş ilk defa Kargalov tarafından etraflı bir şekilde ele alınmıştır. V.V. Kargalov, a.g.e, s.19; V.V. Kargalov, a.g.m, s.112. Onun tarihlendirmesinde kullandığı yöntemler daha başka tarihçiler, L.V. Çerepnin, J. Fennel, S.B. Jarko-A.V. Martınyuk tarafından da kabul edilmiştir. J. Fennel, a.g.e, s.81; L.V. Çerepnin, a.g.m, s.195 S.B. Jarko-A.V. Martınyuk, a.g.e, s.57, 58. J. Martin de bu tarihi kabul etmiştir. J. Martin, a.g.e, s.154. Howorth ise bunlardan daha başka bir tarihi, Nikon'u takiben 14 Mart'ı kabul etmiştir. H.H. Howorth, a.g.e, s.42.

⁴¹⁸ NPL, s.76; PSRL, X, s.112; SV, s.246. Subetay'ın hayatını konu edinen bir Çin kaynağında Subetay'ın Rus knezlerinden birisini ele geçirdikten sonra Tu-li-sı-ge isimli bir kentin önüne geldiği ve burayı üç günlük bir kuşatmanın ardından ele geçirdiğine dair bir bilgi vardır. S.B. Jarko ve A.V. Martınyuk bu kenti Torjka olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre bu bilgi, Torjka'nın Subetay'ın yardımıyla ele geçirildiğine dair bir kayıttır. Çince kent ismi Rusya'daki kentler arasında en çok Torjka'ya uymaktadır. Bununla birlikte yine de biz bu bilgiyi Torjka kuşatması için kullanmakta sakıncalı görüyoruz. Söz konusu iddia için bk. S.B. Jarko-A.V. Martınyuk, a.g.e, s.55, 56.

Torjka'nın ele geçirilmesinden sonra Moğollar Novgorod'a doğru ilerlediler⁴¹⁹. Bu harekât, Torjka'dan sonra Seligerskiy yolu olarak bildirilen yol üzerinde 200 km boyunca devam etti⁴²⁰ ve yerleşim birimlerinin tahrip edilmesiyle neticelendi ki kaynaklarımız bunu “*ot biçer gibi insanları biçtiler*” şeklinde ifade eder⁴²¹. Bu saldırılar Novgorod'a 108 km uzaklıktaki bir yerde kesildi⁴²². Kaynaklar bunu dini bazı kurallarla açıklayarak “*Tanrı ve azizlerin koruması*”ndan ileri geldiğini ifade ederler⁴²³. Oysaki gerçek, mucizeden öte bazı sorunlara dayanıyordu.

Moğolların Rusya'daki bütün noktaları kolaylıkla ele geçirebilecek güce sahip olmalarına rağmen Novgorod'a gitmemelerinin nedeni kesin olarak belli değildir. Bu belirsizlik pek çok bilim adamının değişik iddialar ileri sürmesine neden olmuştur. Bunlardan birisi olan J. Curtin, Moğolların Vladimir'e hâkim olmakla Novgorod'a da hâkim olduklarını varsaymaları nedeniyle Novgorod'a saldırmadıklarını ifade eder⁴²⁴. Bir diğer görüş de tespit edebildiğimiz kadarı ile ilk olarak Solov'yev tarafından ortaya atılmış, Yakubovskiy ve Kurat başta olmak üzere Grekov ve Prawdin gibi meşhur bilim adamları tarafından da kabul görmüş, son zamanlarda yapılan araştırmalarda da devam ettirilmiştir. Bu görüşe göre Moğolların Novgorod'a ilerlemekten vazgeçmeleri, onların Torjka önlerinde çok zaman kaybetmeleri sırasında havanın ısınarak buzları eritmesi ve toprağı çamur haline getirmesi, bundan ötürü de süvari esasına dayalı Moğol ordusunun balçıkta ilerleyememesiydi⁴²⁵. Bu iddiaya, tespit edebildiğimiz kadarıyla, ilk itiraz E.P.

⁴¹⁹ Kentin 5 Martta ele geçirildiğini kabul eden S.B. Jarko-A.V. Martnyuk Moğolların Novgorod seferini 18 Mart'a tarihlemiştir. Bk. S.B. Jarko-A.V. Martnyuk, a.g.e, s.59.

⁴²⁰ SV, s.246; NPL, s.76, 288, 289; PSRL, XVIII, s.58. Bu hareket ve izlenen yol ile ilgili olarak bk. S. İl'in, “Seligerskiy Put Batıya k Novgorodu v 1238 godu”, İstoriçeskiy Jurnal, No.4/1944, ss.96-100. Mesafe ile ilgili olarak ayrıca bk. Solov'yev, II, s.139; J. Fennel, a.g.e, s.81; S.B. Jarko-A.V. Martnyuk, a.g.e., s.59.

⁴²¹ NPL, s.76, 289; SV, s..246.

⁴²² NPL, s.76; SV, s.246.

⁴²³ Özellikle Novgorod I. Kroniğinde uzun uzadıya şükürler edilmektedir ki bu da Ruslar'ın Moğolların Novgorod üzerine yürümelerinden ne denli korkmuş olduklarını göstermektedir. NPL, s.76. Simeon ve Sofiskiy kroniklerinde de benzer ifadeler vardır, ancak Novgorod I. vakayinamesindeki kadar uzun uzadıya şükür fasılları bulunmamaktadır. PSRL, XVIII, s.58; SV, s.246.

⁴²⁴ J. Curtin, a.g.e, s.240.

⁴²⁵ A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.29; Solov'yev, II, 139; B.D. Grekov, a.g.e, s.56; A.N. Kurat, a.g.e, s.67; M. Prawdin, a.g.e, s.251; J. Martin, a.g.e, s.154; D. Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, Blackwell Publishing 2006, s.410; M. Kafalı, a.g.m, s.54; İ. Kamalov, a.g.e, s.77. Grekov'un yönetiminde hazırlanan Oçerki İstorii SSSR isimli eserde ise Moğolların Volga civarını kontrol etmek istedikleri için Novgorod üzerine saldırmadıklarından bahsetmektedir. Bu görüşe kabul edecek olursak Moğolların Kuzey Rusya seferine girişmelerini nasıl izah edebiliriz. Dolayısı ile bu görüş kabul edilebilir değildir. Bk. OIS, s.834.

Savel'yev tarafından yapılmıştır ki ona göre Mart aylarının sonlarında Novgorod topraklarının çamurlaşması gibi bir durum mümkün değildir⁴²⁶. Biz Savel'yev'in görüşünü gerçeğe daha yakın buluyoruz. Zira elde söz konusu aylarda aynı bölgede toprağın balçıklaşma gibi bir durum içine girmediğini gösteren bir delil mevcuttur. Aleksandr Nevskiy'in her birisi ağır zırhlı ve atlı Litvanyalılara karşı kazandığı zafer Nisan ayında buzla kaplı Neva ırmağı üzerinde olmuştur⁴²⁷.

1237–1238 kışıyla ilgili kroniklerde ardı arkasına soğuk ve donla ilgili haberler verilmesini dikkate almak durumundayız. Rusya gibi soğuk bir ülkenin mevsim normallerinin üstünde bir soğukla karşı karşıya kaldığı bir dönemde Mart ayında baharın geldiğini düşünmek mümkün görünmemektedir. Bir an için bunu mümkün görsek de Moğolların daha sıcak ve dolayısıyla toprağın daha balçık halde bulunduğu güney bölgelere inerek harekâtlarına devam etmeleri, onların Novgorod seferini yarıda bırakmalarının nedeninin toprak koşulları olmadığını ortaya koyar.

Bize göre Moğollar'ın seferi yarıda bırakmalarında iki neden ileri sürülebilir. Bazı kroniklerde şiddetli soğuk ve don hadiseleriyle ilgili olarak verilen bilgiler, hava şartlarının olumsuzluğunu ortaya koymaktadır. Soğukların Rusya'nın en kuzeyinde bulunan Novgorod civarında kendisini daha da şiddetlendirdiği düşünülebilir. Rus kaynaklarında Moğolların soğuklardan etkilendiğine dair bilgi verilmemekteyse de daha sonraki dönemlere ait bir Latince kaynakta Moğolların batı seferine ilişkin ilgi çekici bir kısım vardır. *“Pek çok soğuk varken Sarasinlere veya Hıristiyanlara karşı fetihler yaptılar, dediler ki: ‘Tüm insanları yenmezden önce büyük soğuklar bastırdı’. Bunun üzerine her yerdeki halkı(n üzerine) yürüdüler ve soğuğa karşı insan derisini fark ettiler, onları giydiler ve yağmaladılar ve onların sahibi oldukları kıyafeti ele geçirdiler, dediler ki: ‘Soğuğu sen getirdin, bundan ötürü taşıdığın kıyafete ve üzüntü*

⁴²⁶ E.P. Savel'yev, a.g.e, s.177. Savel'yev, Solov'yev'in görüşüne itiraz ederken kendisi de bir görüş ileri sürmüştür. Buna göre Moğolların Novgorod'a ilerleyememelerinin nedeni Litvanyalıların bölgeyi sıkıştırması ve Moğolların onlarla mücadeleye girmek istememeleridir. Moğollarla karşılaşmaya cesaret edemeyen Aleksandr Nevskiy'in imha ettiği Litvanya ordusunun Moğollar için bir tehdit olarak görülmesi pek makul bir yaklaşım olarak durmamaktadır.

⁴²⁷ PSRL, XXIII, s.80. Muharebe için bk. A.N. Kipriçnikov, “Ledovoye Poboışçe 1242 g.”, *VpI*, No.5/1994, ss.162-166; L. Bıçkov, “Nevskaya Bitva 1240 goda”, *İstoriçeskiy Jurnal*, No.7/1940, ss.34-39; J. Martin, a.g.e, s.180, 181.

getirmeye girişeceğim”⁴²⁸. Bu ifade Moğolların Batı seferi sırasında soğuklardan büyük ölçüde etkilenmiş olduklarını göstermektedir.

Bir diğer etken ise V.V. Kargalov’un ileri sürdüğü, Çerepnin’in kabul ettiği ve görüşlerini büyük oranda Kargalov’un tezlerine dayandıran S.B. Jarko ile A.V. Martınyuk’un geliştirdikleri Moğol ordusunun lojistik imkânlarında ortaya çıkan sıkıntılar olarak karşımıza çıkmaktadır⁴²⁹. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Torjka’ya saldıran ve ardından da Novgorod istikametine ilerleyen ordu, Vladimir kentinin ele geçirilmesinin ardından kısımlara ayrılan Moğol ordusunun Pereyeslavl’a yönelen kısmıdır. Bu kısmın kuvvetinin ne ölçüde olduğu kaynaklarımıza yansımamıştır. Ancak Torjka’yı ancak iki haftanın sonucunda ele geçirmeleri bu birliklerin askeri kabiliyetlerinin buraya geldiklerinde sınırlı bir hale düştüğünü göstermektedir. Benzer durum daha sonra altı hafta sürecek olan Kozelsk kuşatmasında da yaşanmış, kent ancak Buri ve Kadan’ın ordularının yardıma gelmesiyle ele geçirilebilmiştir. Dolayısıyla Moğolların Novgorod seferini yarıda kesmeleri, baharın gelmesinden ziyade soğuk iklim koşulları ve Moğol ordusunun yaşadığı lojistik sıkıntılarla açıklanabilir.

Novgorod’un Moğol saldırısından kurtulmuş olması, buranın Moğol saldırılarından etkilenmediği manasına gelmez. Zira Moğolların yakıp yıktıkları kentlerin tamamı Novgorod ile sıkı ticari temas içindeydi⁴³⁰. Novgorod yolundan geriye dönen Moğollar arkeolojik delillerden anlaşıldığı kadarıyla Mosal’sk ve Serensk kasabalarını da vurduktan sonra⁴³¹ Nisan ayının ikinci haftasına doğru Torjka’nın güney taraflarında kalan Kozelsk önlerine geldiler⁴³². Kozelsk kendi halinde küçük bir kenti ve Vasili isminde küçük yaşta bir knez tarafından idare ediliyordu⁴³³. Moğol ordusunun başında ise Batu bulunuyordu⁴³⁴. Kaynaklar, Moğolların “*kent sakinlerinin cesur*

⁴²⁸ *Peregrinatores Medii Aevi Quatutor*, ed. J.C.M. Laurent, Leipzig 1864, s.115.

⁴²⁹ V.V. Kargalov, a.g.m, s.112; L.V. Çerepnin, a.g.m, s.195; S.B. Jarko-A.V. Martınyuk, a.g.e, s.60.

⁴³⁰ S.H. Cross, “Mediaeval Russian Contacts with the West”, *Speculum*, Vol.10/2, April 1935, s.142

⁴³¹ M. Dimnik, a.g.e, s.346.

⁴³² Karamzin buraya yapılan saldırıyı Novgorod’a uzanan yolda olduğunu ifade etmektedir. Karamzin, III, s.291. Ancak Sofiskiy vakayinamesinde çok açık bir şekilde Moğolların Novgorod seferinin bitmesinden sonra geri dönüş yolunda buraya gelmelerinin belirtilmesi bu saldırıların Novgorod’tan dönüş yolunda gerçekleştirildiğini göstermektedir. SV, s.246. Solov’yev, Bretschneider ve Grekov da bu seferin geri dönüş yolunda gerçekleştirildiğini kabul eder. Solov’yev, II, s.139; Bretschneider, I, s.313; A.Yu. Yakubovskiy, B.D. Grekov, a.g.e, s.213.

⁴³³ Vasili ile ilgili olarak bk. Karamzin, III, s.291.

⁴³⁴ PSRL, II, s.176; PSRL, XVIII, s.58; SV, s.246; PSRL, X, s.112.

kimseler olduklarını ve hileyle (kenti) ele geçiremeyeceklerini” bildiklerini ifade ederek Kozelskliler’in cesur kimseler olduklarına işaret ederler. Moğolların kent yakınlarına gelmeleri ve kaleyi kuşatmaları üzerine direnişe geçtiler ve bir buçuk ay bunu sürdürmeyi başardılar⁴³⁵. Rus kaynakları mücadelelerin genel seyri hakkında bilgi vermemektedirler. Ancak Moğolların kuşatmadan yenik ayrıldıklarına dair Reşidüddin’in verdiği bilgilere bakacak olursak mücadelelerin Moğollar için en az kentliler için olduğu kadar şiddetli geçtiğine şüphe yoktur. Kentin ele geçirildiği nihaî saldırıda surun mancınıklarla yıkıldığına ilişkin Rus kroniklerinde verilen bilgiler, Moğolların surların yakınlarına dahi yaklaşmadıklarını göstermekte ve Reşidüddin’i doğrulamaktadır.

Moğol ordusunun Kozelsk önlerinde durdurulması üzerine Buri ve Kadaan yardıma geldiler⁴³⁶. Takviye kuvvetlerle güçlenen Batu, kenttekilerden teslim olmalarını istediye de olumsuz yanıt aldı⁴³⁷. Bu cevap üzerine Moğollar mancınıklarla surlara yeniden hücum ettiler. Suru yıkmayı başaran Moğollar karşılarında hazır bir halde kendilerini bekleyen “bıçaklı” Kozelsk ahaliyle karşılaştılar. Bu mücadelelerde Moğollar sadece kentten püskürtülmekle kalmadılar, aynı zamanda büyük kayıp da verdiler. Nitekim Rus kaynakları bu mücadeleler esnasında 4.000 Moğol askerinin öldüğünden bahsetmektedirler ki buna Batu’nun üç oğlu da dâhildir⁴³⁸. Kaynaklarımızda kentteki kayıpların ne kadar olduğuna dair kesin bir rakam verilmemektedir. Öldürülen 4.000 Moğol askere bakacak olursak kentteki kayıpların da çok olduğuna hükmedebiliriz. Nitekim bu saldırıdan üç gün sonra⁴³⁹ Moğollar kente

⁴³⁵ Rus kaynaklarında kuşatmanın yedi hafta devam ettiği kaydedilmiştir. PSRL, II, s.176; PSRL, X, s.112, 113; PSRL, XVIII, s.59; SV, s.246. Buradaki kuşatmaya değinen Reşidüddin ise bunu iki ay olarak bildirir. SL, II, s.39; Tisenhausen, II, s.37; V. Minorsky, a.g.m, s.226.

⁴³⁶ Cami’üt Tevârih, s.476; V. Minorsky, a.g.m, s.226.

⁴³⁷ Rus kaynaklarında haber verilen bu saldırının, Buri ve Kadaan’ın gelmesinden sonra olduğu kesin bir bilgi değeri taşımaz. Bununla birlikte Moğolların genel bir saldırıyı ancak onların gelmesiyle gerçekleştirebilecek güce sahip olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla Rus kaynaklarında verilen bu bilgiyi Reşidüddin’in haber verdiği Cengizlilerin gelmesinden sonraya tarihlemekte mahzur görmedik. İpatevskiy kroniğindeki bilgi için bk. PSRL, II, s.176; SV, s.246.

⁴³⁸ PSRL, XVIII, s.59; PSRL, X, s.112, 113; PSRL, II, s.176; SV, s.246; PSRL, XXIII, s.76.

⁴³⁹ Rus kaynaklarında Moğolların püskürtülmesinden kaç gün sonra kentin düştüğü ifade edilmemektedir. Ancak Reşidüddin Buri ve Kadaan’ın gelmelerinden üç gün sonra kentin ele geçirildiğini ifade etmektedir. Eldeki delillerden Moğolların püskürtüldüğü saldırıda onların da yer alıp yer almadığı bilinmemektedir. Ancak Batu’nun kente umumi saldırı emrini ancak onların gelmesiyle emrettiğini düşünüyoruz. Bundan ötürü kentin bu umumi saldırıdan üç gün sonra ele geçirildiğini düşünüyoruz. Reşidüddin’in verdiği bilgi için bk. SL, II, s.39; Tisenhausen, II, s.37; V. Minorsky, a.g.m, s.226.

umumi bir saldırı daha gerçekleştirerek burayı ele geçirdiler. Hayatta kalan ahalinin tamamı öldürüldü, Knez Vasiliy de onların arasındaydı⁴⁴⁰. Böylelikle kent, İpatiyev kroniğinin ifadesiyle “ölü kent” haline geldi⁴⁴¹. Ancak kentliler kadar Moğollar da mücadelelerden bitkin çıkmışlardı. Kent tıpkı Cengiz Han’ın torunu Mütügen’in öldürülmesinden sonra Bamyan kentinin Üzüntü kenti olarak anıldığı gibi⁴⁴² “Zlim gorod”, “Zli gorod” veya “Gorod Zli” yani “Zalim kent” olarak anıldı⁴⁴³. Bu adlandırma kuşkusuz ki yukarda da ifade ettiğimiz gibi öldürülen Cengizlilerle ilgilidir. Nitekim sadece Ermolin ve Lvov kroniklerinde bulunan bir kayda göre kentin bu isimle anılmasını bizzat Batu emretmiştir⁴⁴⁴.

Böylelikle Kozelsk, Rus kaynaklarına göre yedi, Reşidüddin’e göre ise sekiz haftanın sonunda ele geçirilmiş oldu. Moğolların burada bu kadar uzun süre kalmaları ve mücadelelerin şiddeti epey ses getirmiştir. Rus kaynaklarının tamamı bu küçük kentteki mücadeleden bahsetmektedir. Hatta Moğol saldırılarıyla ilgili sadece özet bilgiler veren kimi kroniklerde dahi Kozelsk’teki mücadelelerden bahsedilmesi⁴⁴⁵, Ruslar arasında bunun ne kadar önemli görüldüğünün bir göstergesidir. Buna benzer bir şekilde, Rusya’da ele geçirilen kentlerden sadece birkaçından bahseden Reşidüddin de Kozelsk’te olup bitenlere değinmiştir.

Kaynaklarımız Moğolların Kozelsk’i ele geçirmelerinin ardından 1238 senesi kayıtlarını bitirmektedirler. Simeon, Nikon ve Ermolin kronikleri, onların Kıpçaklar üzerine gittiklerini ve 1238 senesi yazının sessiz geçtiğini ifade ederler⁴⁴⁶. Ancak Kozelsk’in güneyinde kalan Boldız, Domagoş, Karaçev ve Kromı gibi kentler de arkeolojik delillerden anlaşıldığına göre saldırıya uğramışlardır⁴⁴⁷. Bundan başka

⁴⁴⁰ PSRL, II, s.176; PSRL, X, s.112, 113; SV, s.246.

⁴⁴¹ PSRL, II, s.176.

⁴⁴² Moğolların bu şekilde bir isim verdikleri bir kent de Cengiz Han’ın torunlarından Mütügen’in öldürüldüğü Bamyan kentidir. Moğollar burayı bundan sonra “Üzüntü” kenti olarak anmışlardır. Daha fazla bilgi için bk. J. Curtin, a.g.e, s.238.

⁴⁴³ PSRL, II, s.176; PSRL, X, s.112, 113; PSRL, XVIII, s.59; SV, s.246; PSRL, VII, s.143. J. Curtin Zli gorod tabirini “Üzüntü kenti”, E. Bretschneider ve B. Spuler “Kötü kent”, A.N. Kurat ise “Fena kent” olarak çevirmişlerdir. J. Curtin, a.g.e, s.238; Bretschneider, I, s.314; B. Spuler, a.g.e, s.18; A.N. Kurat, a.g.e, s.68. Ancak bunun Zalim kent olarak çevrilmesi daha makul görünmektedir.

⁴⁴⁴ PSRL, XXIII, s.76; PSRL, XX, s.158.

⁴⁴⁵ Örnek olması açısından Avraam kroniğindeki bilgilere bk. PSRL, XXVI, s.51.

⁴⁴⁶ PSRL, XVIII, s.59; PSRL, X, s.113; PSRL, XXIII, s.76.

⁴⁴⁷ M. Dimnik, a.g.e, s.346.

Dlugosz'un kroniğinde bulunan bir kayda göre onlar Smolensk taraflarına kadar da gitmişler ve geçtikleri yerleri tarumar etmişlerdi⁴⁴⁸. Bahsi geçen bölgeye düzenlenen saldırılar anonim bir Rus halk hikâyesinde de korunmuştur. Buna göre Smolenskliler buralara gelen Moğolları püskürtmüşlerdir⁴⁴⁹. Ancak Dlugosz'un kayıtları, söz konusu Rus hikâyesinin hayali veya tek bir yere yönelen bir akınla ilgili olduğunu göstermektedir. Arkeolojik deliller Dlugosz'un kayıtlarını doğrulamaktadır. Nitekim Smolensk'te kazılarda bulunmuş olan V.V. Sedov, buraya 25 kilometre kadar uzaklıktaki alanda kurulu 88 yerleşim alanından ancak 52 tanesinin Moğollardan sonra varlığını sürdürdüğünü ortaya çıkarmıştır. Bu sonuç, 30'dan fazla yerleşim biriminin Moğollar tarafından tarumar edildiğini göstermektedir⁴⁵⁰.

J. Güney Rusya Seferi

Smolensk'teki faaliyetlerini tamamlayan Moğollar, yerlerini bilemediğimiz bir noktaya giderek yeni girişecekleri harekât için hazırlanmak üzere dinlenmeye çekildiler. 1238 senesinin yaz sonu güz başında Möngke ve Kadaan'ın komutasındaki bir ordu Çerkezler üzerine sefere girişti. Senenin sonuna kadar süren harekâtlar sonucunda Çerkezler yenilgiye uğratıldılar, başlarındaki Tukar da öldürüldü⁴⁵¹. Bundan sonra Kıpçaklar üzerine yürümeye karar verdiler.

Bölgedeki en önemli Kıpçak gücü başında Kotyan'ın bulunduğu Kıpçaklardı. Ancak onlar Moğolların Deşt-i Kıpçak'a yönelmeleri üzerine topraklarından ayrılarak Macaristan'a kaçtılar⁴⁵². Batu, Kotyan'a bağlı Kıpçakların kaçtığını biliyordu.

⁴⁴⁸ HP, II, s.231

⁴⁴⁹ L.V. Çerepnin, a.g.m, s.196. Kentin knezi Yaroslav Vladimiroviç Moğol saldırılarının gerçekleştiği dönemlerde burada değil, Almanların yanında İzborg'da yaşıyordu. Onun buraya neden gittiği bilinmemektedir. Ancak bunun Moğol saldırıları ile ilişkili olduğu muhtemeldir. Onunla ilgili olarak bk. P.V. Golubinskiy, *İstoriya Smolenskoy Zemli*, Kiev 1895, s.201.

⁴⁵⁰ Kazı sonuçları ile ilgili bk. V.V. Kargalov, a.g.e, s.56. P.V. Golubinskiy, Moğolların daha çok Smolensk'in doğu taraflarında faaliyet gösterdiklerinden bahseder. P.V. Golubinskiy, a.g.e, s.304; P. Nikitin, *İstoriya Goroda Smolenska*, Moskva 1848, s.69, 70.

⁴⁵¹ Cami'üt Tevârih, s.476.

⁴⁵² Kotyan ve beraberindekilerin Macar kralına sığınmaları ile ilgili olarak bk. I. Vasary, a.g.e s.65; Karamzin, IV, s.9; Solov'yev, II, s.139; C.J. Halperin, a.g.m, s.235; V.T. Paşuto, "Mongol'skiy Pohod v Glub Evropi", *Tataro-Mongol v azii i evropi*, red. S.L. Tihvinskiy, M.1977, s.211; M. Prawdın, a.g.e, s.252, 253. Pletneva onların 1237 senesinde Macar kralına sığındıklarından bahseder. Bk. S.A. Pletneva, a.g.e, s.179. Onların Macaristan'da önemli bir güç olarak telakki edilmeleri ve Kotyan'ın

Macaristan seferine çıktığında onlardan köleleri olarak bahsederek onlara yardım edilmesinden duyduğu öfkeyi dile getirmiştir⁴⁵³.

Moğollar Kotyan'ı takibe girişmeyerek diğer Kıpçak boylarını tabiiyet altına almakla meşgul oldular. İki kola ayrılan Moğol kuvvetlerinden birisi Buri, Şiban ve Bucek komutası altında Kırım, diğeri de Berke komutasında yerini tam olarak bilemediğimiz bir başka yerdeki Kıpçaklar üzerine sefere giriştiler. Birinci ordu Kırım'daki Kıpçakların beyi olan Tutkar'ı öldürerek, Berke ise Berkut isimli Kıpçak beyinin komutanları Arcumak, Kuranbasa ve Kapanan'ı esir ederek Kıpçakları yenilgiye uğrattılar⁴⁵⁴. Reşidüddin'in, Berkut'un akibetiyle ilgili bilgi vermemesi onun da Macaristan'a kaçtığı şeklinde değerlendirilebilir. Rus kaynaklarından İpatiyev kroniğinde ise sadece mücadelelerin yaşandığı konusunda ufak haberler vardır⁴⁵⁵. Berkut'un üzerine sadece Berke gönderilirken, Tutkar'ın üzerine üç Cengizlinin gönderilmesi onun Kıpçaklar arasındaki en güçlü beylerden birisi olduğuna işaret eder. Moğollar Tutkar'ı bertaraf ettikten sonra Kırım kentlerinin üzerine yürüdüler. Bir Latin kroniğinden anlaşıldığı kadarıyla buranın önemli kentlerinden Suğdak 26 Aralık 1238 tarihinde Moğollar tarafından ele geçirilip yağmalandı⁴⁵⁶. Bu kayıt aynı zamanda Tutkar'ın üzerine gidildiği tarihi göstermesi açısından da önemlidir.

Tutkar'ın Kırım taraflarında yurt tuttuğuna dair deliller varsa da bir diğer Kıpçak başbuğu Berkut'un nerede yaşadığı bilinmemektedir. Bununla birlikte 1246 senesinde "Cumania" olarak bahsettiği Don taraflarından geçen Carpini'nin⁴⁵⁷, insan kemiklerinin

öldürülmesinden sonra geçtikleri topraklara önemli zarar ve ziyan vermeleri Moğollarla mücadeleye girişmeden buralara geldiklerini düşündürmektedir. Kotyan'ın öldürülmesi ve sonrasındaki faaliyetlerle ilgili bk. I. Vasary, a.g.e, s.65. Grekov ise Kotyan önderliğindeki Kıpçaklar'ın Moğollarla mücadele ettiklerini ve bundan sonra bölgeyi terk ettiklerini iddia eder. B.D. Grekov, a.g.m, s.56.

⁴⁵³ S.A. Pletneva, a.g.e, s.179, 180.

⁴⁵⁴ Cami'üt Tevârih, s.476; V. Tisenhausen, a.g.e, s.37; V. Minorsky, a.g.m, s.226. Kaynaklarımızda esasen "Mırım" olarak geçmektedir. Ancak hem Tisenhausen hem de Minorsky bunun Kırım şeklinde okunması ile ilgili görüş bildirmişlerdir. Bu konuda tespit edebildiğimiz kadarı ile tek farklı görüş sahibi Howorth'dur. Ona göre bu kuvvetler Çeremişlerin bir kolu olan Mari isimli bir boydur. H.H. Howorth, a.g.e, s.42, 104.

⁴⁵⁵ PSRL, II, s.176. Burada sefer 1237 hadiseleri içinde gösterilmekle birlikte bunun 1238 senesinde olduğu muhakkaktır. L.V Çerepnin, a.g.m, s.196.

⁴⁵⁶ B. Spuler, a.g.e, s.19.

⁴⁵⁷ Onun hayatı ile ilgili olarak bk. *The Mongol Mission*, ed. C Dowson, Sheed and Ward Inc, New York 1955, s.2. Yolculuğa başlaması ile ilgili olarak bk. G.G. Guzman, "Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: A Reappraisal", *Speculum*, Vol.46, No.2, April 1971, s.234, 235.

yerlerde yoğun bir şekilde bulunduğunu ifade etmesi Berkut'un buralarda yurt tuttuğuna dair bir kanıt olarak değerlendirilebilir⁴⁵⁸. Ancak kaynakların Kıpçaklarla mücadeleler konusunda az bilgi vermesi, Moğollarla mücadeleyi ancak bazı Kıpçak guruplarının seçtiğini, çoğunun onların hâkimiyetini kabullendiklerini göstermektedir. Mücadeleye girişen Kıpçaklardan arta kalanların esir pazarlarına sürüldüklerini biliyoruz. Bunlardan birisi de Moğolları ilk kez yenilgiye uğratmakla şöhret bulan Baybars idi. Onun boyunun Burçoğlu olduğu bilinmektedir. Kaynaklarımızda sadece iki Kıpçak boyunun Moğollara direndiğine dair bilgi verildiği akla getirilecek olursa onların Tutkar ya da Berkut'un hâkimiyetini benimsemiş oldukları düşünülebilir⁴⁵⁹.

Deşt-i Kıpçak'taki faaliyetleriyle Kıpçakların gücünü kıran Moğollar, sadece Ermolin kroniğinde bulunan bir bilgiye göre, Batu'nun komutasında 1239 senesinin Şubat sonunda Güney Pereyeslavl'a geldiler ve kenti kuşattılar. Önemli bir direnişle karşılaşmayan Moğollar, kuşatmanın başlamasından kısa süre sonra 3 Mart 1239'da kenti ele geçirdiler. Bunu, aralarında dönemin önemli din adamlarından Simeon'un da içinde bulunduğu pek çok insanın öldürülmesi takip etti. Yağma sırasında Arhangelsk kilisesi başta olmak üzere Preyeslavl kiliseleri ve daha pek çok dini yapı zarar gördü⁴⁶⁰.

Moğollar, Pereyeslavl'ı ele geçirmelerinin ardından çevredeki irili ufaklı yerleşim birimlerini yağmalayarak yollarına devam ettiler⁴⁶¹. Voin'de yapılan arkeolojik çalışmalarda Moğol saldırılarına uğrayan tabakalar ortaya çıkarılmıştır⁴⁶². Ancak bu saldırılar herhalde küçük Moğol kıtaları tarafından gerçekleştirilmişti. Zira onlar Mistislav Gleboviç'in⁴⁶³ hâkimi bulunduğu Çernigov üzerine yürüyorlardı. Bazı bilim adamları Pereyeslavl ile Çernigov arasındaki tek yol olan Gulukhov bölgesindeki Sosnitsa, Horobor ve Snovsk ve Lyubeç kentlerinin de Moğol saldırısına uğradıklarını

⁴⁵⁸ Carpini, a.g.e, s.103.

⁴⁵⁹ Kıpçakların köle pazarlarında satılmalarıyla ilgili olarak bk. S. Zakirov, *Diplomatiçeskiye Otnoşeniya Zolotoy Ordı s Egiptom*, IANS, Moskva 1966, s.35.

⁴⁶⁰ PSRL, I, s.469; PSRL, II, s.176; PSRL, X, s.114; PSRL, XVIII, s.60; SV, s.247; GL, s.338; PSRL, XXIII, s.77. Kentin ele geçiriliş tarihi için bk. PSRL, XXVI, s.51.

⁴⁶¹ GL, s.338.

⁴⁶² A.V. Kuza, a.g.e, s.78.

⁴⁶³ Bu kişi için bk. Solov'yev, II, s.139; M. Pogodin, a.g.e, s.276; J. Fennel, a.g.e, s.82.

iddia etmişlerdir⁴⁶⁴. Lyubeç'te yapılan kazılardan ele geçen arkeolojik malzemeler de bu iddiaları desteklemektedir.

Düşmanlarının Çernigov'a geldiğini duyan Çernigov knezi Mistislav, Nikon kroniğinde güçlü olduğu haber verilen ordusunu muharebeye hazır hale getirmekle meşgul oldu. Moğol ordusunun kaleye kapanarak durdurulamayacağını iyice anlamış olan knez, onları kalenin yakınlarında karşılamaya karar verdi. Etrafında önemli bir kuvvet toplayan Mistislav, herhalde kaleden atılacak mancınık ateşleriyle düşmanını bertaraf edebileceğine inanıyordu. Çernigov'a gelen Moğol kuvvetinin başında ismini bilemediğimiz ancak Batu tarafından kendisi Pereyeslavl üzerine giderken görevlendirildiği anlaşılan bir komutan bulunuyordu. Moğolların kale yakınına gelmeleriyle muharebe başladı. Sadece Nikon kroniğinde bulunan bir kayda göre ordusunu Çernigov kalesinden dört kişinin kaldırabildiği ağır taşlar fırlatan mancınıklarla da destekleyen knez tüm çabalarına rağmen yenilgiye uğradı ve Kiev'e kaçmak zorunda kaldı⁴⁶⁵. Kent onun kaçışının ardından 18 Ekim 1239'da ele geçirildi⁴⁶⁶. Moğol yağması esnasında dönemin önde gelen din adamlarından Perfuriy Moğolların affıyla katliamdan kurtulup Gluhov'a gönderildiyse de kentin yıkımına mani olamadı⁴⁶⁷. Yıkım haberleri arkeolojik delillerle de doğrulanmaktadır. Moğol saldırısından önce, Kiev'den sonraki en önemli Güney Rusya kenti olan Çernigov bundan sonra kendini toparlayamadı ve sıradan bir kent olarak varlığına devam etti. Çernigov'un nüfusunun Moğol yıkımı arifesindeki sayısına ancak XVIII. yüzyılda ulaşması, Moğol yıkımının etkilerinin ne denli büyük olduğunu göstermektedir⁴⁶⁸.

Çernigov'un ele geçirilmesinden sonra Moğollar, arkeolojik kazılardan anlaşıldığı kadarıyla Novgorod-Severskiy, Lyubeç, Putivl, Slobodka, Vtsij ve Serensk

⁴⁶⁴ V.V. Kargalov, a.g.e, s.114; M. Dimnik, a.g.e, s.349; J. Fennel, a.g.e, s.82.

⁴⁶⁵ PSRL, II, s.176, 177; PSRL, X, s.114; PSRL, XVIII, s.60; SV, s.247; PSRL, XIII, s.77; GL, s.338, 339. Ayrıca bk. V. Tatışev, *İstoriya Rossiyskaya*, Tom III, İzdatel'stvo Ermak, Moskva 2005, s.6; J. Fennel, a.g.e, s.82. Lavrentskiy'de ise taraflar arasındaki bir mücadeleden bahsedilmemekte ve Mistislav'ın Moğolların gelmesi üzerine hiçbir mücadeleye girişmeden Macaristan'a kaçtığı ifade edilmektedir. PSRL, I, s.469. Bu kayıt P.V. Golubinskiy tarafından kabul edilmiştir. P.V. Golubinskiy, *İstoriya Severskoy Zemli*, s.193.

⁴⁶⁶ Tarih için bk. PSRL, XXVI, s.51.

⁴⁶⁷ PSRL, II, s.177; PSRL, I, s.469; PSRL, X, s.114; PSRL, XVIII, s.60; SV, s.247; PSRL, XXIII, s.77; GL, s.339.

⁴⁶⁸ V.V. Kargalov, a.g.e, s.114.

kentlerini de ele geçirerek tahrip ettiler. Yine benzer sonuçlar Çernigov'un kuzeyinde kalan yerleşim birimlerinde de ele geçmiştir⁴⁶⁹.

Moğollar Çernigov'u ve çevresindeki bölgeleri ele geçirdikten sonra Deşt-i Kıpçak'a gelerek istirahate çekildiler⁴⁷⁰. Bunun hangi ayda başladığı kesin surette tespit edilemiyorsa da 1239'un Nisan ortaları olarak tahmin edilebilir. Ancak çok şaşkıncu bir şekilde kaynaklarımız 1239 senesinin Mart veya Nisan aylarına doğru Kuzey Rusya'da yeni bir Moğol saldırısını haber vermektedirler⁴⁷¹. Onların, Güney Rusya'da faaliyet gösterirken birden bire yeniden Kuzey Rusya'nın uç kesimlerinde ortaya çıkmaları, konuyu inceleyenleri Moğolların Güney Rusya'dan ayrılarak buraya döndükleri şeklinde yorumlamaya sevk etmiştir⁴⁷². Biz bu ordunun ihtiyat kuvveti olarak sefere iştirak etmeden bekleyen bir Moğol ordusu olduğunu düşünüyoruz. Bunu düşünmemizde iki gerekçe vardır. Bunlardan ilki hiçbir kaynak, Moğolların Güney Rusya'dan ayrılarak tekrar Kuzey Rusya'nın uç kısımlarında ortaya çıktıklarını haber vermemektedir. Eğer böyle olsaydı, kaynaklarımızda birbiri ardına kuzey doğuya doğru kentlerin yeniden ele geçirilmesi haberleri verilir. İkincisi, sefere iştirak ettiğini bildiğimiz, ancak ismi hiçbir saldırıda geçmeyen Cengizlilerin varlığıdır.

Moğolların Ryazan'ı ele geçirmeleriyle ilgili kısımda da ifade ettiğimiz gibi Macar papaz Julian, 1237 senesi sonlarında Volga ırmağı kıyısının farklı noktalarında dört ayrı Moğol ordusunun beklediğini haber vermişti. O, söz konusu orduların her birisini coğrafi bir yere koyarken, son ordunun Kıpçaklara doğru bir yerde olduğundan bahsetmiştir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Moğol ordusunun dört kısmından birisinin

⁴⁶⁹ A.V. Kuza, a.g.e, s.79-85; V.V. Kargalov, a.g.e, s.114. O, bu çalışmada Seym ve Dense bölgelerinin de bu esnadaki saldırılarda zarar gördüğünü ifade ediyorsa da buraların Kiyazm taraflarına 1238 senesi saldırılarında tahrip edildiğinden yukarıda bahsetmiştik. Dahası bir başka çalışmada da bunun altını çizmiştir. Karş. V.V. Kargalov, Posledstviya Mongolo Tatarskogo Naşestviya, s.57.

⁴⁷⁰ PSRL, I, s.469. Burada yer belirtmeden karargâhlarına çekildikleri ifade edilmektedir. Burasının kuzeyde bulunmasından çok Deşt-i Kıpçak'ta yer aldığı düşünmek lazımdır. Bu konuda bk. J Fennel, a.g.e, s.82. Howorth ise buranın Kuzey Rusya'da Riazan yakınlarında olduğunu düşünmektedir ki pek mümkün görünmemektedir. H.H. Howorth, a.g.e, s.43.

⁴⁷¹ Lavrentskiy vakayinamesinde onların buradaki faaliyetlerinin sonunda balçıkta dolaylı daha fazla hareket edemediklerinin bildirilmesi harekâtlarına kış sonlarıyla bahar başlarında başladıklarını göstermektedir. PSRL, I, s.470. Bununla birlikte bu kronikte hadiseler 1239 senesi içinde anlatılmıştır.

⁴⁷² V. Tatişev, a.g.e, s.6; D.I. Ilovayskiy, a.g.e, s.135; Ilovayskiy, İstoriya Rossii, II, s.385; Karamzin, IV, .9; J. Fennel, a.g.e, s.81; B. Spuler, a.g.e, s.19; M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.23; H.H. Howorth, a.g.e, s.42. Kurat ise daha makul bir şekilde söz konusu harekâtın Moğol kuvvetlerinden bir kolun faaliyeti olduğundan bahsetmekle birlikte onların Güney Rusya'daki harekâta katılmış kuvvetler olduğunu yazar. A.N. Kurat, a.g.e, s.68.

Kıpçaklarla mücadele ettiğini düşünmek, mücadelelerle ilgili verilen bilgiler ışığında mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bu son ordunun Julien'in bilemediği, kuzeydeki bir mıntıkada olduğunu düşünmek daha uygundur. Bu ordunun başında Rusya'daki saldırılarda ismi geçmeyen ancak kesin surette sefere katıldığını bildiğimiz Cengizlilerin olduğu varsayılabilir. Sefere katıldığını bildiğimiz, ancak seferde ismi geçmeyen tek kişi, Cuci'nin oğullarından Tangut'tu. Onun isminin seferle ilgili kayıtlarda geçmemesini sorgulayan V.B. Kaşçeyev, onun bir ihtiyat kuvvetinin başında olduğu kanaatindedir. Ancak yazar bu ordunun nerede bulunduğu ile ilgili bilgi vermez⁴⁷³. Biz Julien'in kaydını ve Moğolların 1239 senesinin Mart-Nisan aylarında Kuzey Rusya'da ortaya çıkmaları kaydını birleştirerek bir Moğol ordusunun Rus sınırlarının kuzeyindeki bir yerde Tangut'un komutası altında ihtiyat kuvveti olarak beklediğini ve Batu'dan emir almalarını müteakiben bekledikleri yerden ayrılarak önlerine çıkan yerleri de yağmalamak suretiyle Güney Rusya'ya yöneldiğini düşünüyoruz.

1239 senesindeki saldırılar neticesinde Murom toprakları başta olmak üzere Gorohovets ve diğer kentler ele geçirildi ve yağalandı⁴⁷⁴. Sadece Nikon kroniğinde bulunan bir kayda göre Ryazan ikinci bir saldırıya daha uğradı⁴⁷⁵. Vladimir ahalisi de Moğolların gelişi üzerine kenti boşaltarak dağlara doğru çekildi⁴⁷⁶. Ancak bu saldırılar, toprağın balçık hale gelmesi nedeniyle Klyazm'dan kuzeye çıkmadı⁴⁷⁷.

Kuzey Rusya'da bu gelişmeler olurken Moğollar Güney Rusya'da istirahat halindeydiler. 1239 senesinin Nisan ayında başlayan bu süreç 1240 yılının Ağustos veya Eylül civarında⁴⁷⁸ Batu'nun, Möngke komutası altında bulunan bir birliği batıya doğru

⁴⁷³ V.B. Kaşçeyev, a.g.m, s.133, 134.

⁴⁷⁴ PSRL, I, s.470; PSRL, X, s.115.

⁴⁷⁵ PSRL, X, s.115.

⁴⁷⁶ Solov'yev, II, s.139.

⁴⁷⁷ PSRL, I, s.470. Ayrıca bk. Solov'yev, II, s.139. Kargalov ise bu saldırıların Nijniy Novgorod'a kadar ilerlediğini ifade etmektedir. V.V. Kargalov, Osvoboditel'noye Bor'ba II, s.114.

⁴⁷⁸ PSRL, II, s.177. Konuyu anlatan vakayinamemiz Ipat'evskiy'de onun buraya gelmesi 1237 senesi içinde anlatılıyorsa da bunun 1240 senesi civarında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Moğolların Güney Rusya seferini Ipat'evskiy kroniğine dayalı olarak anlatan Sofiskiy ve Voskrosenskiy kronikleri yazarları hadiseleri 1240 senesine tarihleyerek buradaki kronolojik hatayı tashih etmişlerdir. SV, s.247; PSRL, VII, s.144. Nikon kroniğinde e Möngke'nin buraya gelmesi 1240 senesine tarihlenmiştir. PSRL, X, s.115. Bunun yanında Möngke'nin Kiev civarına gelmesinin Temmuz veya Ağustos ayı civarında olduğu anlaşılmaktadır. Zira Möngke Reşidüddin'in ifade ettiği üzere 1240 senesinin Temmuzuna kadar

keşif maksadı ile göndermesiyle sona erdi⁴⁷⁹. Bu keşif seferinin sonunda Mönğke, Kiev yakınlarına kadar geldi ve Dinyeper'in sol kıyısında yer alan Peseçno'ya karargâh kurdu. Kaynaklarımız Mönğke'nin buradan Kiev'i seyrettiği ve etkilendiğini ifadeyle Kiev'in güzelliğini betimlemeye çalışmışlardır⁴⁸⁰. Hatta Rus kaynaklarında onun *“Burası büyüleyici bir yer ve burası güzel ve büyük bir kent, eğer buranın ahalisi Çar Batu'nun gücü ve hâkimiyetini bilseler ve ona boyun eğseler, bu kent ve bu yer tarumar edilmeyebilir”* dediği rivayet edilmektedir⁴⁸¹.

Mönğke'nin yanında getirdiği ordu Kiev gibi bir kentin kuşatılması için yeterli güce sahip değildi⁴⁸². Bunun üzerine elçisini göndererek kentin teslimini istediye de Mihail tarafından geri çevrildi⁴⁸³. Bunun üzerine bir elçi daha gönderildiyse de bu görevli öldürüldü⁴⁸⁴. Teklifinin reddi ve elçisinin öldürülmesi üzerine Mönğke burada daha fazla kalmayarak geri döndü. Geri dönerken de çevredeki yerleşim birimlerini yakıp yıktı ve pek çok esir ele geçirdi⁴⁸⁵.

Moğolların Kiev önlerinden çekilmesinin ardından ilk önce Mihail, ardından da oğlu, Macar kralının desteğini elde etmek bahanesi ile⁴⁸⁶ Kiev'den Macaristan'a kaçtılar⁴⁸⁷. Onların kentten ayrılmasından bir süre sonra Kiev ve çevresindeki insanlardan da kaçanlar oldu. Bunlar arasında uzak bölgelere gidenler olduğu gibi,

Kafkaslarda faaliyetlerde bulunmuştur. Dolayısı ile onun Kiev önlerinde ortaya çıkması Temmuz 1240 senesinden önce olamaz.

⁴⁷⁹ Klevanov ise bu keşif faaliyetini, başarısız bir sefer olarak değerlendirmiştir. Bk. A. Klevanov, a.g.e, s.177, 178.

⁴⁸⁰ PSRL, II, s.177; PSRL, X, s.115; PSRL, XVIII, s.60; SV, s.247; PSRL, XXIII, s.77, GL, s.339.

⁴⁸¹ PSRL, X, s.115.

⁴⁸² Mönğke'nin kente saldıramaması, elçi göndererek kenti ele geçirmeye çabalaması ve gönderdiği elçinin öldürülmesi üzerine buradan çekilip gitmesi beraberindeki kuvvetlerin yetersizliğini göstermektedir.

⁴⁸³ Elçinin sözleri ve Mihail'in cevabı Nikon kroniğinde verilmiştir. Bk. PSRL, X, s.115. Bu sözler ile ilgili ayrıca bk. V. Tatışev, a.g.e, s.7.

⁴⁸⁴ PSRL, X, s.115. Ipatevskiy, Simeon ve Gustin kroniklerinde sadece bir elçinin gönderildiği ifade edilmiştir. PSRL, II, s.177; PSRL, XVIII, s.60; GL, s.339.

⁴⁸⁵ V. Tatışev, a.g.e, s.7. Karamzin de kaynaklarımızda bulunmamakla birlikte Mönğke'nin Peseçno kentini ele geçirdiğinden bahseder. Karamzin, IV, s.11.

⁴⁸⁶ V.T. Paşuto, Çernigov knezi Mihail ile daha sonra bahsedeceğimiz Galiçya knezi Daniil'in Romanoviç'in Macaristan'a kaçmalarını Moğollara karşı Rus-Macar müttefikliğinin kurulması çalışması olarak değerlendirmektedir. V.T. Paşuto, a.g.m, s.211, 212. Onların Macaristan'a kaçmalarının daha çok kendi hayatlarını kurtarmak maksadı taşıdığı hakkında şüphe bulunmamaktadır. Ukrayna asıllı V.T. Paşuto'nun görüşleri herhalde Güney Rusya knezlerinin Moğolların önünden kaçmalarını mantıklı bir nedene dayandırmaya çalışmasından ileri gelmektedir.

⁴⁸⁷ PSRL, II, s.177; GL, s.339. Nikon kroniğinde onların Mönğke Kiev yakınlarındayken kaçtıklarını, Moğolların onları takip ettiğini ancak ele geçiremediklerini ifade eder. Bk. PSRL, X, s.115.

yakın yerlerdeki dağ, mağara ve ormanlara saklananlar da olmuştur. Ancak verilen bilgilerden bunların sayılarının pek fazla olmadığı anlaşılmaktadır⁴⁸⁸.

Rus knezleri, Mihail'in Kiev'den ayrılmasını fırsat bilerek Moğolların Kiev'in yakınında olmasına aldırmadan Kiev'i ele geçirmek için mücadelelere giriştiler. Burası ilk önce Smolenskli Rostislav Mistislaviç, ardından da Daniil Romanoviç tarafından ele geçirildi⁴⁸⁹. Daniil, Moğolların buraya doğru geleceklerini bildiğinden boyarlarından Dmitri'yi burada bırakarak Kiev'den ayrıldı. Bir süre sonra da tıpkı Çernigovlu Mistislav ve selefi Mihail gibi Macaristan'a kaçtı⁴⁹⁰.

Batu, Mönge'nin Moğol karargâhından ayrılmasından bir süre sonra 1240 senesinin Ağustos ayı civarında, Kadaan, Buri ve Buçek ile birlikte Kiev'in güney kesimlerinde bir zamanlar Kıpçaklar'a karşı güvenlik amacı ile yerleştirilmiş Karakalpak yerleşim birimlerini ele geçirdi⁴⁹¹. Kiev'in çok yakınlarında gerçekleşen bu mücadelenin ardından Batu Han'ın komutası altındaki Moğol ordusu bütün gücü ile⁴⁹² sonbaharın ilk günlerinde⁴⁹³ Kiev önlerine gelerek kenti kuşattı. Bu esnada Kiev, 12 m. yüksekliğinde 3,5 km. devam eden surlarıyla Rusya'nın en güçlü kalesiydi⁴⁹⁴. Ancak yine de bu duvarlar, buranın hâkimi olan Mihail ve Daniil'in Moğolların önünden kaçmalarına mani olacak kadar kuvvetli değildi.

Kaynaklarımız, Moğolların beraberinde getirdikleri araba tekerleklerinin gıcırtısından, at ve develerin sesinden, çalınan davulların gümbürtüsünden hiçbir şeyin duyulmadığını ve hayvanlarının, tüm Rus topraklarına yayılarak otladıklarından

⁴⁸⁸ SV, 247.

⁴⁸⁹ PSRL, II, s.177; PSRL, X, s.116; PSRL, XVIII, s.60; SV, s.247, 248; GL, s.339. Smolensk knezi Daniil'in Moğolların önünden Macaristan'a kaçtığına Galiçya knezinin beraberinde götürülmüş ve burada ölmüştür. Onunla ilgili olarak bk. P.V. Golubinskiy, *İstoriya Smolenskoy Zemli*, s.189.

⁴⁹⁰ PSRL, II, s.177; SV, s.248; PSRL, XVIII, s.60; GL, s.339. Bu hadiseler için ayrıca bk A.N. A.N. Nasanov, *Mongoli i Rus*, s. 23; Karamzin, IV, s.12; Solov'yev, II, s.139, 140; A.B. Golovko, "Derjava Romanoviçim ta Zolota Orda", *Ukrains'kyi İstoriçniy Jurnal*, No.6/2004, s.4.

⁴⁹¹ Cami'üt Tevârih, s.482; V.Minorsky, a.g.m, s.226. Reşidüddin bunu Mönge ve Güyük'ün Moğolistan'a dönmelerinden sonraya tarihliyorsa da onlar hala bölgede faaliyet gösteriyorlardı. Zira aşağıda değineceğimiz üzere Rus kaynaklarında, bundan sonra gerçekleşen Kiev kuşatmasında onların isimleri de zikredilmektedir.

⁴⁹² PSRL, II, s.177; PSRL, XVIII, s.60. Bu ordunun büyüklüğü sadece Gustin kroniğinde belirli bir büyüklüğe dayandırılmıştır ki burada ordunun 600.000 kişi olduğu kaydedilmiştir. GL, s.339. Moğol ordusunun sayısı ile ilgili verdiğimiz bilgilerde bu sayıların abartılarına işaret ettiğimiz için ayrıca bir açıklama yapmaya lüzum görmedik.

⁴⁹³ PSRL, XXVI, s.51.

⁴⁹⁴ Kentin surları ile ilgili olarak bk. V.V. Kargalov, a.g.e, s.115.

bahsederek Moğolların ne kadar kalabalık olduklarını tasvir etmeye çalışmışlardır⁴⁹⁵. Ruslar'ın onlarla ilgili elde ettiği ilk bilgiler Moğol ordusunda görevli bir kişi olan ve kaynaklarımıza Tovrol ismiyle geçen Tuğrul adlı bir kişinin konuşurulmasıyla sağlanmıştır. Onun verdiği bilgilere göre Moğol ordusunda Ured olarak geçen Orda, Baydar, Biryuy⁴⁹⁶ olarak geçen Buri, Kaydan olarak geçen Kadaan, Beçak⁴⁹⁷ olarak geçen Buçek, Mengü, Güyük, İpatiyev ve Tver kroniklerinde Moğollar arasındaki en büyük komutan olarak ifade edilen Subetay⁴⁹⁸ ve Burulday Bahadır bulunmaktaydı⁴⁹⁹. Nikon kroniğinde bunlara Butar, Aydar ve Kilemet isimli komutanlar da eklenmiştir⁵⁰⁰.

Moğollar Kiev önlerine geldikten hemen sonra mancınıklarını hazırlamaya giriştiler. Hazırlıkların tamamlanmasını müteakip, kalenin ormanlık taraftaki Lyapskiy kapısı civarında ilk mücadeleler başladı⁵⁰¹. Moğollar, bu noktadan mancınıklarıyla kale surlarını dövmeye başladılar. Sabahın erken saatlerinde başladığı anlaşılan mücadeleler bir sonraki günün ilk saatlerinde⁵⁰² kale kapısının kırılmasına kadar devam etti. Moğollar bu noktadan kente girmeyi denerlerken kentlilerin direnişiyle karşılaştılar ve kentlilerle aralarında müthiş bir mücadele başladı. Kaynaklarımız bu mücadelelerden “(...) Mızraklar kırıldı, sağlam kalkanlar parçalandı ve oklar gökyüzünü kararttı” şeklinde bahsederek çarpışmaların şiddetini tasvir etmeye çalışmışlardır. Akşama kadar devam eden mücadelelerden Moğollar galip ayrılırken Kievli muharıplerse kentin

⁴⁹⁵ PSRL, II, s.177; PSRL, X, s.116; PSRL, XVIII, s.60. Ayrıca bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.69; L.V. Çerepnin, a.g.m, s.197.

⁴⁹⁶ Tver vakayinamesinde “Biçyur”, Gustin’de ise “Biçur” olarak kaydedilmiştir. Bk. PSRL, XV, s.374; GL, s.339.

⁴⁹⁷ Tver vakayinamesinde “Beçon” olarak kaydedilmiştir. PSRL, XV, s.374.

⁴⁹⁸ PSRL, II, s.177; PSRL, XV, s.374.

⁴⁹⁹ PSRL, II, s.177; PSRL, X, s.116; SV, s.248. Ayrıca bk. Bretschneider, I, s.318. Burada Subetay’ın ismi “Bedyay Bahadır” olarak verilmiştir ki herhalde burada ismin başındaki “S” harfi atlanmıştır. Buna göre buradaki ismi Sbedyay yani Sebedyay olarak kaydedilmiş olmalıdır. Bu ismin Subeday’a ait olduğu, buradan kopye edilmiş kayıtlara sahip Tver ve Gustin vakayinamelerindeki kayıtlardan anlamaktayız. Tver vakayinamesinde isim Sebedya, Gustin’de ise Sebedyay olarak verilmiştir. PSRL, XV, s.374, GL, s.339. Sofiski, Tver ve Gustin kroniklerinde bir de Bastır isimli ayrı bir komutandan bahsediliyorsa da bu kayıt Bahadır kelimesinin yanlış imlasiyle ortaya çıkmış olsa gerektir. Bu kayıt için bk. SV, s.248; PSRL, XV, s.374; GL, s.339. Bu kayıt bazı yazarlar tarafından da kabul edilerek Kiev kuşatmasında bir de Bastır isimli bir komutanın da varlığı ifade edilmiştir. Örnek olması açısından bk. Karamzin, IV, s.12.

⁵⁰⁰ PSRL, X, s.116.

⁵⁰¹ PSRL, II, s.177; PSRL, X, s.116; PSRL, XVIII, s.60; SV, s.248. Lyapskiy kapısıyla ilgili olarak bk. Karamzin, IV, s.12, 13.

⁵⁰² Kaynaklarda aşağıda ifade edeceğimiz mücadelelerde kaynakların ifadesi ile “i strelı omraçısa svet”, Türkçesi ile “oklar şafağı kararttı” şeklinde bir ifadenin bulunması Moğolların surları günün ilk saatlerinde yıkmayı başardıklarını göstermektedir.

ıçlerine çekildiler. Direnişin nderi Dmitri de yaralı bir halde kaçanlar arasındaydı. Moğollar artık surlara hâkim olmuşlar ve kentin bir kısmını ele geçirmişlerdi⁵⁰³. Ancak yorulduklarından olsa gerek kent içine ilerlemek yerine ele geçirdikleri noktada kalarak mücadeleye ara verdiler.

Dmitri⁵⁰⁴, Moğol saldırılarının kesilmesi üzerine Bogorodits kilisesi ile paralelindeki sur arasına tahkimat kurdurdu. Kenti kolaylıkla ele geçireceklerini düşünen Moğollar, yeniden harekete geçtiklerinde yeni bir direniş noktasıyla karşı karşıya kaldılar. Muharipler Moğollarla mücadeleye girişirken, halk da Bogorodits kilisesine çekilmişti. Ancak mücadelelerin yeniden başlamasından bir süre sonra, izdihamdan olsa gerek, kilise duvarları çöktü. Beklenmedik bu gelişme neticesinde tahkimatlar bozuldu. Saldırıların bu noktada yoğunlaştıran Moğollar kısa sürede kentteki direniş kırarak Kiev’i ele geçirdiler⁵⁰⁵. Bunu kentin yağmalanması takip etti ki arkeolojik buluntular yağmanın kentin neredeyse tamamının yakılıp yıkılmasıyla neticelendiğini göstermektedir⁵⁰⁶.

Kaynaklarımız Kiev’in düşmesiyle ilgili üç farklı tarih vermektedirler. Bunlardan Avraam kroniğinde, kuşatmanın 5 Eylül’de başladığı ve 10 hafta ve 4 gün sürerek 19 Kasım 1240’da sona erdiği ifade edilmektedir⁵⁰⁷. Daha önceki zamanlarda yazılmış Lavrentskiy, Sofiskiy, Voskrosenskiy ve Tver kroniklerinde ise Nikon gününe işaret edilmektedir ki bunun da 6 Aralık 1240’a denk düştüğü Simeon, Voskrosenskiy, Tver ve Lvov kroniklerinde ifade edilmiştir⁵⁰⁸. Nikon kroniği de herhangi bir kutsal güne işaret etmeden yine 6 Aralık tarihini verir⁵⁰⁹. Bir diğer tarih ise Gustin vakayinamesinde belirtilen 6 Ekim 1240’dır⁵¹⁰. Bilim çevrelerince ise bunlardan 6

⁵⁰³ PSRL, II, s.178, PSRL, X, s.116, 117; SV, s.248.

⁵⁰⁴ Kentin ele geçirilmesinden çok kısa bir şekilde bahseden Çin kaynaklarında Ye-li-ban olarak geçmektedir. Bk. Bretschneider, I, s.320.

⁵⁰⁵ PSRL, II, s.178; PSRL, X, s.117; PSRL, XVIII, s.60, 61; SV, s.248.

⁵⁰⁶ O.M. Ioannisyan, “Archeological Evidence for the Development and Urbanization of Kiev from the 8th to the 14th Centuries”, *From the Baltic to the Black Sea Studies in Medieval Archeology*, ed. D. Austin, Routledge Press, London and New York 1990, s.308.

⁵⁰⁷ PSRL, XXVI, s.51.

⁵⁰⁸ PSRL, I, s.470, 523; PSRL, XVIII, s.61; SV, s.248; PSRL, VII, s.145; PSRL, XV, s.375; PSRL, XX, s.158. Bu tarihleme için ayrıca bk. V.İ. Staviskiy, “O Dvuh Datah Şturma Kieva v 1240 g. Po Russkim Letopisyam”, *TODL*, Tom XLIII, Leningrad 1990, s.282; V.V. Kargalov, a.g.e, s.15; V.V. Kargalov, a.g.e, s.116; J. Fennel, a.g.e, s.83; S.B. Jarko-A.V. Martnyuk, a.g.e, s.66, 67.

⁵⁰⁹ PSRL, X, s.117.

⁵¹⁰ GL, s.339.

Aralık 1240 tarihi kabul edilmiştir⁵¹¹. Bununla birlikte kuşatmanın 10 hafta ve 4 gün sürdüğünü belirten Avraam kroniğini de göz önünde bulundurmanız icap eder. Kuşatmanın uzun sürdüğü, birkaç sene sonra buradan geçecek olan Carpini tarafından da ifade edilmiştir. Buna karşın Reşidüddin Mankerman olarak ifade ettiği Kiev'in sadece dokuz günde ele geçirildiğini ifade eder ki eldeki diğer bilgilerin ışığında Reşidüddin'in verdiği bilgilerin hatalı olduğu anlaşılmaktadır⁵¹².

Karadenizin kuzeyindeki en önemli kent olma özelliğini IX. yüzyıldan beri koruyan Kiev'in tahribat ve yıkımla ele geçirilmesi, Moğollar'ın gelmesinden önce zaten önemini kaybetmeye başlayan kentin azametini tamamen yok etti. Kiev'in üstün konumunu kaybetmesiyle ortaya çıkan boşluğu Kuzey Rusya'daki kentler dolduracaktır⁵¹³.

Moğollar kentin komutanı Dmitri'yi yaralı bir şekilde ele geçirdiler ve kahramanlığından dolayı onu başışlayarak hürmet gösterdiler⁵¹⁴. Dmitri hayatını kurtarmayı başardysa da kentin katliamlarla başlayıp dini yapıların yıkılmasıyla devam

⁵¹¹ V. Tatışev, a.g.e, s.8; D.I. İlovayskiy, İstoriya Rossii, I-II, s.387; N.G. Berejkov, a.g.e, s.111; E.P. Mıskov, a.g.e, s.29; J. Martin, a.g.e, s.155.

⁵¹² Reşidüddin'deki kayıt için bk. Cami'üt Tevârih, s.482; V. Minorsky, a.g.m, s.226. Carpini'deki kayıt için bk. Carpini, a.g.e, s.68. Mankerman'ın Kiev ismi yerine kullanılmasıyla ilgili olarak bk. V. Minorsky, a.g.m, s.230; D. Ostrowski, "City Names of the Western Stepe at the Time of the Mongol Invasion", *BSOAS*, Vol.61/3, 1998, s.465

⁵¹³ A.N. Kurat, a.g.e, s.70; A.S. Morris, "The Medieval Emergence of the Volga-Oka Region", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol.61, No.4, Dec.1971, s.697, 698, 709. Kentin önemini ne zamandan itibaren kaybetmeye başladığıyla ilgili pek çok bilim adamı görüş bildirmiştir. Bu görüşlerden bir kısmına göre Kiev zaten önemini kaybetmeye başlayan bir kentti. Diğer görüşe sahip olanlar ise kentin Moğol tahribatı sonucunda önemini kaybettiğini ileri sürmektedirler. Bu görüşler şu çalışmada değerlendirilmiştir. V.I. Mezentsev, "The Territorial and Demographic Development Medieval Kiev and Other Major Cities of Rus", *Russian Review*, 48/2, 1989, s.145, 146. Ayrıca bu son görüşe sıkı sıkıya bağlı kalınarak hazırlanan çalışmalara da bk. J. Curtin, a.g.e, s.242; J. Fennel, a.g.e, s.1; N.V. Riasanovsky, "Old Russia, the Soviet Union and Eastern Europe", *ASEER*, Vol. 11/3, 1952, s.176. Kievle ilgili çok önemli bir çalışmanın sahibi olan ve Kiev'deki kazılara iştirak etmiş olan Mezentsev Kiev'in gelişimini zaten XII. yüzyılda durdurduğunu, XII. yüzyıldan Moğol saldırısına kadar bir duraklama dönemine girdiğini, Moğollara ise sadece Kiev'i ortadan kaldırmak kaldığını ifade etmektedir. V.I. Mezentsev, a.g.m, s.145-170. Bunun yanında Moğol saldırılarından sonra Kuzey Rusya'daki pek çok kentin daha da güçlü hale gelmesine karşın Kiev'in XVII. yüzyıla kadar eski haşmetine kavuşamaması Mezentsev'in görüşünü doğrular niteliktedir. Zaten Moğolların geldikleri esnada kentteki durumun nasıl olduğuyula ilgili kaynaklarımız tatmin edici bilgi vermemektedirler. Kiev 1169 ve 1203 senelerinde iki büyük bir tahribat yaşamıştı. Bu yıkım haberleri, Moğolların eline geçen kentin XII. yüzyıldaki şan ve zenginliğine sahip olduğu konusunda şüpheler uyandırmaktadır. Kentteki daha önceki yıkımlarla ilgili bk. H.H. Howorth, a.g.e, s.43; B.D. Grekov, *The Culture of Kievan Rus*, Izdatel'stvo Literaturı na İnostrannih Yazıkah, Moskva 1947, s.139, 140.

⁵¹⁴ PSRL, II, s.178; PSRL, X, s.117; PSRL, XVIII, s.61; SV, s.248.

eden yağmasına mani olamadı⁵¹⁵. Moğollar kenti ele geçirdikten sonra arkeoloji kazıları sonuçlarından öğrendiğimiz kadarıyla Vişegorod, Tumaşç ve Gurgev kent ve kasabalarını da ele geçirdiler⁵¹⁶. Ancak onların asıl hedefleri batıdaki topraklardı. Reşidüddin'in bildirdiğine göre Moğollar Galiçya'ya 10.000 kişilik bir kuvvet gönderdiler⁵¹⁷. 1241 senesinde düzenlenen bu harekâta karşılına çıkan ilk yerleşim birimi şimdiki ismiyle Ladıjin, eski ismiyle Kolodyajny kentiydi. Kaynakların belirttiğine göre Moğollar 12 mancınkla kale surlarını dövmeye başladılarsa da burayı ele geçirmeye muvaffak olamadılar. Bunun üzerine kent ile müzakereye girişmeye karar verdiler. Moğollar ahaliyi kenti teslim etmeye çağırdılar. Kentliler buna olumlu karşılık verip direnişten vazgeçtilerse de Moğollar, örneklerini diğer hadiselerden de gördüğümüz gibi, kentlileri affetmediler ve kenti ele geçirmelerini müteakip katlettiler⁵¹⁸.

Moğollar buradan İzyaslav Vladimiroviç isimli bir knez tarafından idare edilen Kamenets kentine gelerek burayı ele geçirdiler ve knezi esir ettiler⁵¹⁹. Bundan sonra Kramenets kentine saldırdılarsa da başarılı olamayarak güneydeki Vladimir kentine doğru ilerlediler. Kuşatmanın üçüncü gününde kent Moğollar'ın eline geçti ve yağmalandı⁵²⁰. Vladimir kentinin ele geçirilmesinden sonra Moğollar, Galiç ve Çerven kentlerini de ele geçirdiler. Kaynaklarımız bundan sonra hangi kentlerin Moğolların eline düştüğünden bahsetmemektedirler. Ancak Simeon ve Nikon kroniğinde Moğolların buradaki tüm yerleşim birimlerini ele geçirdikleri ifade edilmektedir⁵²¹. Arkeolojik kazılarda buralarda yer alan Zvenigorod, Terebovl ve Lenkovtsı kentlerinde XIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen tahrip tabakalarına ulaşılmıştır. Hatta bu saldırılar o kadar şiddetli olmuştur ki bunlardan Terebovl bir daha ayağa kalkamamıştır. Konuyu

⁵¹⁵ Buradaki yıkımla ilgili bk. PSRL, I, s.470; PSRL, X, s.117; SV, s.248; GL, s.339.

⁵¹⁶ A.V. Kuza, a.g.e, s.71-74.

⁵¹⁷ Cami'üt Tevârih, s.483; V. Minorsky, a.g.m, s.226.

⁵¹⁸ PSRL, II, s.178; PSRL, X, s.117; PSRL, XVIII, s.61; SV, s.248, 249. Karamzin ise Moğolların koçbaşı gibi aletlerini getirmediklerini ifade etmektedir. Karamzin, IV, s.15. Kent ile ilgili olarak bk. N.I. Kostomarov, *Russkaya istoriya v jizneopisanıyah yiyo glavneyşih deyateley*, Moskva 1993, s.143; I.D. Bilyayev, a.g.e, s.123.

⁵¹⁹ PSRL, II, s.178; PSRL, X, s.117; PSRL, XVIII, s.61; SV, s.249. İzyaslav Vladimiroviç ile ilgili olarak bk. M. Pogodin, a.g.e, ss.283-285. Bunun yanında kaynaklarımızda kentin yağmalandığına dair bilgi verilmemesi ilgi çekicidir.

⁵²⁰ PSRL, II, s.178; PSRL, X, s.117; PSRL, XVIII, s.61; SV, s.249. Reşidüddin buradan Uçogul Uladmur olarak bahseder. Bk. Cami'üt Tevârih, s.483; V. Minorsky, a.g.m, s.226.

⁵²¹ PSRL, X, s.117; PSRL, XVIII, s.61.

inceleyen A.V. Kuza, buraların Moğol saldırıları haricinde genel bir yıkım geçirmemelerini gerekçe göstererek, bu tabakaları Moğol saldırılarıyla ilişkilendirmiştir⁵²². Gerek kaynak metinler gerekse arkeolojik deliller ışığında Moğolların Kramenets ve Danilov hariç, Güney Rusya'daki kentlerin tamamını ele geçirdikleri anlaşılmaktadır⁵²³.

Bölgedeki son kentin de Moğolların eline düşmesiyle Moğollar Rusya'nın batısında kalan toprakların son noktasına ulaşmış oldular. Artık Rusya ile işi bitmiş olan Batu bir sonraki seferin yönünü Macaristan olarak tayin etti. Onların ilk faaliyetleri önlerinden kaçan Kıpçakları takip etmek oldu. Sonrasında bunu sırasıyla Macaristan ve Avrupa'nın bazı bölgelerinin tahribi izledi⁵²⁴.

Kiev'in eski komutanı Dmitri, Galiçya seferinin tamamında Moğollara eşlik etti. Rus kaynak yazarları bunu hazmedemediklerinden olsa gerek, Moğolların buradan ayrılarak Macaristan taraflarına gitmesini telkin ettiğinden bahsetmektedirler⁵²⁵. Kaynaklarda verilen bu bilgi konuyu inceleyen pek çok bilim adamı tarafından da kabul edilmiştir⁵²⁶. Moğolların Güney Rusya'yı terk etmelerinin asıl nedeni ise Dmitri'nin telkininden çok, artık buradaki işlerini bitirmeleriydi. Bundan sonra Moğollar Orta Avrupa ve Balkanlarda asırlarca unutulmayacak müthiş bir askeri faaliyete giriştiler ve önlerine çıkan orduları imha, kentleri ise yağmalamakla iki sene sürecek bir mücadeleye giriştiler⁵²⁷.

K. Moğolların İstilasından sonra Rusya

Rusya'daki Moğol saldırıları neticesinde Novgorod ve Pskov hariç tutulacak olursa neredeyse tüm Rusya mahva uğradı. Kaynaklarımızda, Moğol saldırılarıyla ilgili kimi ifadelerin, geçmişteki acı hatıralarıyla ilgili satırlara benzemesi Rus tarih

⁵²² A.V. Kuza, a.g.e, s.86-88.

⁵²³ Karamzin, IV, s.16; V.T. Paşuto, *Oçerki po İstorii Galitsko Volunskoy Rusi*, IANS, Moskva 1950, s.221.

⁵²⁴ G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.232.

⁵²⁵ PSRL, II, s.178; PSRL, X, s.117; PSRL, XVIII, s.61; SV, s.249.

⁵²⁶ Örnek olması açısından bk. Karamzin, IV, s.15, 16.

⁵²⁷ Moğolların Avrupa'daki faaliyetleri için bk. V.T. Paşuto, a.g.m, ss.214-223; Bretschneider, I, ss.320-330, M. Prawdin, a.g.e, ss.252-269; I. Vasary, a.g.e, ss.69-71; H.H. Howorth, a.g.e, ss.44-58; G.S. Bandke, *İstoriya Gosudarstva Pol'skago*, Tom.I, Sanktpeterburg 1830, ss.231-233.

yazarlarının Moğol yıkımını, uğranılan tüm felaketlerin üzerinde gördüklerini göstermektedir⁵²⁸. Bununla birlikte kaynaklarımız daha çok dini öneme sahip mekânların tahribata uğramasından bahsetmişler, sosyal hayatın ne şekilde etkilendiği gibi hususlarla pek ilgilenmemişlerdir. Bununla ilgili birkaç kayıt hariç tutulacak olursa Rus kronikleri bu açıdan zayıftır. Kiev papazlarından olup 1273 ile 1275 yılları arasında Vladimir Metropolit'i olarak görev yapmış olan Serapion'un sızlanmaları söz konusu eksikliği bir derece hafifletmektedir: “(...) Üzerimize Tanrının gazabı çöktü, Tanrının kiliseleri yok edildi, kutsanmış kaplar kirletildi, bir aziz boğuldu, piskoposlar kılıçtan geçirildi, kutsal papazların vücutları kuşlara atıldı, babalarımızın ve kardeşlerimizin kanları su basması gibi toprağı suladı, knezlerimizin, komutanlarımızın gücü yok edildi, kahraman askerlerimiz korktu ve kaçtılar, pek çok kardeşimiz ve çocuğumuz esir edildi, köylerimizi otlar bağladı, şanımız aşağılandı, azametimiz yok edildi, zenginliğimiz yağmalandı, barbarlar uğraşımızın semeresini aldılar, ülkemiz barbarların malı oldu”⁵²⁹. Serapion'un ağıtı, Rus kentlerinin yıkımını ve yağmalanmasını son derece özet bir şekilde tasvir eder.

Moğol saldırısına uğrayan kentler harabeye dönüştüğünden buraların yeniden imarı ve tamiri gerekiyordu. Moğolların ayrılmasından sonra kentin başına geçen Yaroslav Vsevolodoviç ile Ryazan'ın başına geçen Ingvar, Moğol saldırılarının sona ermesinden hemen sonra kentteki yıkımın izlerini silmeye çalıştılar ve bir süre sonra da kentlerini yaşanabilir hale getirdiler⁵³⁰. Ancak daha başka yerlerde Moğol saldırıları sonucunda yakılıp yıkılan kentlerdeki barınaklar, dini merkezler, tarlalar ve daha pek çok yapının yeniden inşası için daha uzun yılların geçmesi gerekecekti⁵³¹.

Moğol saldırıları sırasında yok edilen asker veya sivil nüfusun sayısını gösterecek veya tahmin etmemizi sağlayacak bilgi bulunmamaktadır⁵³². Rus kaynaklarında Moğolların ele geçirdikleri kentlerde yaptıkları katliamlarla ilgili bilgilerden ahalinin kâmilin katledildiği izlenimi uyansa da yerleşimcilerden bir

⁵²⁸ G.M. Prohorov, “Povest o Batıyevom Naşetsvii v Lavrent'yevskey Letopis”, *TODL*, Tom XXIII, Leningrad 1974, s.78-83.

⁵²⁹ N.K. Gudzy, a.g.e, s.200.

⁵³⁰ J. Fennel, a.g.e, s.88, 89; A.M. Saharov, a.g.e, s.26.

⁵³¹ V.L. Yegorov, a.g.e, s.180.

⁵³² J. Fennel, a.g.e, s.85.

kısının Moğollar buralara gelmeden topraklarını terk ederek dağlara, ormanlara ve hatta uzak ülkelere kadar kaçtıkları bir gerçektir. Mesela Vladimir ve çevresindeki bölgelerden kaçan halk kuzey bölgelere, Volga boylarında ve Rostov sınırlarına sığınmışlar, bazıları da Danimarka'ya gitmişlerdir ki Moğol saldırılarının sonlanması üzerine bunlar 40 gemi içinde kentlerine dönmüşlerdir⁵³³. Bununla beraber bunların sayısının pek fazla olmadığı anlaşılmaktadır.

Kent nüfusunun saldırılardan ne ölçüde etkilendikleri hususunda verilen bilgiler kısmen tatmin edicidir. Ancak bu saldırıların küçük yerleşim birimleri ne kadar etkilediği hususunu anlayabilmemizde Rus kaynakları son derece yetersiz kalmaktadır. Bununla birlikte Rusya'nın çeşitli yerlerinde yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen veriler bu eksikliği gidermektedir.

Moğollar'ın zaptından önce Rusya'da özellikle nehir kıyıları ve buralara yakın yerlerde irili ufaklı pek çok yerleşim birimi bulunuyordu. Kazılardan elde edilen verilere göre Moğol saldırılarının başlamasından önce bunların sayısı 371 olarak saptanmıştır. Moğol saldırılarının sona ermesinden sonra ise bunlardan sadece 266 tanesi varlığını devam ettirebilmiştir. Ayakta kalan bu yerleşim birimlerinin 46 tanesi ise ancak XIV ve XV. yüzyıllarda yeniden yerleşim görmüştür. Buna göre 151 yerleşim biriminin Moğol saldırıları ile ortadan kalkmış olduğu anlaşılmıştır. Bununla beraber geriye kalan 120 yerleşim birimi Moğol saldırılarından hiç etkilenmemiş veya çok az etkilenmiştir. Eski yerleşim alanlarının 151'inin yok olması, buralarda yaşayan ahalinin kâmilten yok edildiği anlamına gelmez. Zira daha sonraki zamanlarda bazı bölgelerde nüfusun birden bire artması buralardaki ahalinin, nüfusu artan yerlere göç etmeyi tercih ettiklerini göstermektedir. Bu durum kendini özellikle Tver bölgesinde göstermektedir. Buradaki kazılarda XIV. ve XV. yüzyıllarda varolan yerleşim birimlerinin sayısının Moğol öncesinde sayısına göre iki kat arttığı tespit edilmiştir ki bu da buralarda kazı yapan arkeologlar tarafından Rus nüfusun Tver bölgesine kaydığı şeklinde yorumlanmıştır⁵³⁴. Genel olarak ise Moğol saldırıları öncesinde Kuzey Rusya'da daha

⁵³³ A.N. Nasanov, a.g.e, s.38.

⁵³⁴ A.V. Uspenskaya, M.V. Fehner, "Ukazatel k Karte Poseleniya i Kurgannye Mogil'niki Severo-Zapadnoy i Severo-Vostochnoy Rusi X-XIII vv", *Oçerki Po İstorii Russkoy Derevni X-XIII vv*, red. B.A. Ribakov, Gosudarstvennoye Izdatel'stvo Kul'turno-Prosvetitel'noy Literaturı, Moskva 1956, ss.151-185. Buradaki bilgilerin değerlendirmesi için ayrıca bk. V.V. Kargalov, Posledstviya Mongolo-Tatarskogo

çok Klyazm nehri civarındaki Vladimir-Suzdal, Yur'ev bölgesinde yoğunlaşan nüfusun Moğol saldırılarından sonra daha çok Yaroslavl kenti dolaylarındaki Volga civarında, Moskova ve Tver'de yoğunlaşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu knezliklerden Moskova ve Tver, XIV. yüzyıla gelindiğinde Rusya'daki knezlikler içinde en önemli iki knezlikti. Moğol saldırıları öncesinde küçük yerleşim birimleri olan bu kentlerin XIV. yüzyılda büyük bir güç olarak ortaya çıkmalarının nedeni Vladimir-Suzdal ve daha başka yerlerde yaşayan nüfusun Moğol saldırıları neticesinde göçüyle ilişkilidir. Aynı husus Nijniy Novgorod için de ifade edilebilir. Burasıyla ilgili bilgiler XIII. yüzyıldan öteye gitmez. Bu durum buranın Moğol saldırıları esnasında kurulduğunu göstermektedir. Ancak burası XIV. yüzyıla gelindiğinde bölgenin önemli kentlerinden birisi haline geldi ve sonraki asırlarda da bu özelliğini artırarak sürdürdü. Burada ifade ettiklerimizi toparlayacak olursak, Moğol saldırıları neticesinde ortaya çıkan nüfus hareketlilikleri Rus kentlerinden özellikle bazılarının sonraki asırlardaki güçlerinin ana nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır⁵³⁵. Kentlerin kültür alt yapıları ise Kiev mirasından beslenmiştir⁵³⁶.

Moğollar Rus topraklarından çekilmelerinden sonra kente bir müfreze yerleştirmediler. Bu durum Moğolların Rusya seferlerinin Rus topraklarını ele geçirme amacından çok bir yağmalama seferi olduğunu göstermektedir. Moğollar Rusya'da saldırdıkları kenti ele geçirdikten sonra buradan tamamı ile çekiliyorlar ve ana veya birkaç kol halinde diğer kentlere yöneliyorlardı. Mesela Yaroslav Vsevolodoviç, Moğolların Kuzey Rusya seferlerinden hemen sonra, buradan tamamen çekilmelerinden faydalanarak Kiev'den hareketle yolda herhangi bir Moğol müfrezesi ile karşılaşmadan Vladimir'e kadar ulaşmış ve ardından da kente hâkim olmayı başarmıştır⁵³⁷. Halk da onun buraya gelip Moğol tehlikesinin sona erdiğini belirtmesi üzerine peyderpey kente

Naşestviya..., s.56, 57. XIV. yüzyılda kent hem kent sayılarında hem de buradaki maddi kültürün gelişmesi ile ilgili olarak bk. A.M. Saharov, a.g.e, s.25, 26.

⁵³⁵ V.A. Kuçkin, a.g.e, s.122, 124; A.S. Morris, a.g.m, s.698; Zagoskin, a.g.e, s.207-210; V.V. Kargalov, a.g.m, s.57; Leonid Believ-Alexei Chernetsov, The Eastern Contribution to Medieval Russian Culture, Muqarnas, 16/1999, s.101. Nijniy Novgorod kentinin gelişmesine paralel olarak XIV. yüzyılda ortaya çıkan yoğun sayılabilecek inşaa faaliyetleri için bk. A.M. Saharov, a.g.e, s.29, 30, 37, 40, 57, 60, 66, 108, 117; A.M. Saharov, "Remeslennoye Proizvodstvo v gorodah Severo-Vostoçnoy Rusi XIV-XV vekov", *Vpl*, 4/1955, s.64, 65.

⁵³⁶ D.S. Likhachev, "Further Remarks on the Problem of Old Russian Culture", *SR*, Vol.22, No.1, Mar. 1963, s.116.

⁵³⁷ PSRL, I, s.467. Ayrıca bk. Solov'yev, II, s.146.

geri dönmüş ve istila öncesindeki hayatlarına devam etmeye çalışmışlardır. Diğer Rus knezleri de çeşitli kentlere gelerek idarelerini tesis etiler. Böylelikle Moğol saldırılarının üzerinden henüz bir yıl geçmeden Kuzey Rusya kentlerindeki hayat kendini yenilemeye başlamış oldu.

Moğollar'ın Rusya'daki yıkımlarından sadece insanlar ve binalar etkilenmemiştir. Onların yanı sıra Moğolların, burada knezlik etmiş veya önemli görevlerde bulunmuş ve hatta kentteki önemli kimseler için de yapılan pek çok anıt mezara da zarar verdikleri görünmektedir. Bu yıkımdan ancak Yaroslav'ın mezarı kurtulmuştur ki Karamzin bunun nedenini halk arasında saygı gören bir kişi olmasına bağlamaktadır⁵³⁸.

⁵³⁸ Karamzin, IV, s.14.

II. BÖLÜM

RUSYA'DA ALTIN ORDA İDARESİNİN TESİSİ

DÖNEMİ

(1243-1263)

A. Moğolların Batı Seferi Sırasında Rusya'nın Durumu (1242-1243)

Güney Rusya'daki faaliyetlerini tamamlayan Moğollar birkaç kol halinde Macaristan ve Polonya'ya doğru harekete geçtiler. Macaristan, Polonya, Almanya'nın güney doğu kısımları, Sırbistan ve Hırvatistan Moğollar'ın saldırısına uğradı, Leignitz ve Moho muharebelerinde iki büyük ordu imha edildi, pek çok kent ve kasaba ele geçirilerek yağmalandı. Son derece başarılı geçen Moğolların Orta Avrupa seferi 1243 senesinin başına kadar sürdü. Bu tarihten sonra Moğollar yavaş yavaş geri çekilmeye başladılar ve bu Volga kıyılarına kadar devam etti.

Moğolların Batı seferi sırasında Rusya'da yaşananlar konumuz açısından önemlidir. Rusya'da knezlerin faaliyetleri Moğolların buralarda kuracakları idari sistemin altyapısını oluşturmuş, bir başka ifadeyle Moğol idare sistemi bu süre zarfındaki faaliyetlerin üzerine oturtulmuştur.

Bir önceki kısımda da ifade edildiği üzere Moğollar Rusya'daki kentleri ele geçirdikten sonra buralarda herhangi bir kuvvet bırakmadan çekilip gitmişlerdi. Bu durum Yaroslav Vsevolodoviç'in Moğolların Kuzey Rusya seferini tamamlamalarından bir süre sonra 1239 senesi başlarında Kiev'den çıkarak hiçbir Moğol direnişi ile karşılaşmadan kente hâkim olmasından açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Nikon kroniğinde Moğolların Kiev'e bir yönetici atadıklarından bahsedilse de bunun bir yanlışlığı olduğu anlaşılmaktadır⁵³⁹.

⁵³⁹ C.J. Halperin, "The East Slavic Response to the Mongol Conquest", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, Vol.X, 1998-1999, s.108.

Moğol saldırılarının sona ermesinden sonra Rusya'nın tamamında büyük bir otorite boşluğu ortaya çıktı. Bu, kuzeyde Yuri Vsevolodoviç'in kardeşlerinden Yaroslav tarafından doldurulmasına karşın Güney Rusya'daki siyasi hava eski dönemlerdeki gibi parçalı bir yapıda devam etti. Buradaki knezlerin Yaroslav gibi becerikli olamamaları Moğol idaresi altındaki Güney Rusya'daki söz konusu yapının ortaya çıkmasında temel etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Kuzey Rusya'daki Durum

Moğolların Kuzey Rusya'dan çekilmelerinden hemen sonra bölgedeki en güçlü knez 1191 yılında Vladimir'de doğan ve Büyük Knez III. Vsevolod Yur'evič'in üçüncü oğlu⁵⁴⁰ Yaroslav Vsevolodoviç'ti. O, Moğolların bölgedeki faaliyetlerine mani olmaya kalkışmadığı gibi, tehdit altında bulunan hiçbir kente de gerekli olan yardımı göndermedi⁵⁴¹. Ağabeyi Yuri'nin kendisinden yardım istemesine rağmen herhangi bir yardıma teşebbüs etmemesi, Kiev knezliğini elde etmiş olmasına rağmen, Moğolların Güney Rusya'da faaliyete geçmeleri üzerine buradan ayrılarak Kuzey Rusya'ya çekilmesi Yaroslav'ın Moğollarla karşı karşıya gelmemeye özen gösterdiğini göstermektedir. O, Moğollarla mücadele etmek yerine hâkimiyet bölgelerini tehdit eden Litvanyalılarla uğraştı⁵⁴². Sonuçta 1242 senesinde Pskov'u, oğlu Aleksandr ise Çud topraklarını ele geçirdi. Bunun yanı sıra Yaroslav, Güney Rusya'dan da gözünü ayırmak istemiyordu. Nitekim 1239'da Moğollar'ın Güney Rusya seferi yeni başladığında Kemenets kentine bir sefer düzenledi ve burayı ele geçirdi⁵⁴³. Moğol saldırıları bütün hızı ile devam ederken gerçekleştirilen bu seferler⁵⁴⁴, Yaroslav ve ailesinin ellerinde belirli bir gücü buldurmalarına karşılık Moğollarla karşılaşmamayı bir politika olarak takip ettiklerini göstermektedir.

Moğol saldırılarında Yuri Vsevolodoviç ve oğulları ortadan kaldırılmış oldu. Kaynaklar Moğol saldırılarından sonra hayatta kalmış olan knezlerin bir listesini

⁵⁴⁰ Ekzemplyarskiy, I, s.7.

⁵⁴¹ Karamzin, III, s.289.

⁵⁴² Bu mücadeleler için bk. PSRL, I, ss.468-470.

⁵⁴³ PSRL, I, s.469.

⁵⁴⁴ Onun askeri faaliyetleri ile ilgili olarak bk. V. Boçkarev, Aleksandr Nevskiy, *VpI*, 3-4/1942, s.116-121; Kirpiçnikov, Aleksandr Nevskiy..., s.116.

vermektedir. Buna göre Yaroslav ile oğulları Aleksandr, Andrey, Konstantin, Afanasi⁵⁴⁵, Daniil, Mihail, Yaroslav; Svyatoslav Vsevolodoviç ve onun oğlu Dmitriy; Yaroslav'ın kardeşi İvan Vsevolodoviç, amcaoğulları Vladimir ve Vasiliy Konstantinoviç ile Siti muharebesi sonrasında öldürülen Vasilko'nun iki oğlu Boris ile Gleb kaynaklarımızın ifadesiyle “*Moğol kılıcından*” kurtulabilmişlerdir⁵⁴⁶.

Rusya Büyük Knezi Yuri'nin ölümü ve ardından Moğolların Kuzey Rusya'yı terk etmeleri üzerine Kuzey Rusya'da ciddi bir otorite boşluğu ortaya çıktı. Bu boşluk, Yuri'nin kardeşlerinden olup Moğollar'ın Kiev'e gelmelerinden bir süre öncesine kadar Kiev knezliğini yapan Yaroslav tarafından dolduruldu⁵⁴⁷. Yaroslav Vladimir'e geldiğinde kentin fiziki durumu harap, Moğol katliamından saklanabilen ve dağlara kaçıp geri dönebilen insanların psikolojik durumu ise kötü vaziyetteydi. Yeni Büyük Knez'in yapması gereken üç iş vardı. İlk mesele buradan kaçan insanları geri getirmek, ikincisi kentin hasarlarını onarmak ve ölen knezler yerine yeni knezler atayarak gerekli idari yapılanmayı tesis ederek bölgedeki asayişin sağlanmasını sağlamak⁵⁴⁸. İkinci yapması gereken uzun süreli idi. Önce etrafa buraya geldiğini duyurarak insanları ve din adamlarını bir araya getirmeye çalıştı. Hemen sonrasında da kentteki ölümleri defnetti ve 1239 yılında Yuri'nin Rostov'da bulunan mezarını da kente getirtti⁵⁴⁹.

Kentteki asayişin sağlanmasından sonra idari düzenlemelerle meşgul oldu. Yaroslav'ın yaptığı tayinlerden sadece iki tanesi kaynaklarımıza yansımıştır. Bunlar 1237 senesine kadar Yur'ev knezi olan Svyatoslav'a⁵⁵⁰ Suzdal'ı, diğer kardeşi İvan'a ise

⁵⁴⁵ Ekzemplyarskiy, I, s.19.

⁵⁴⁶ PSRL, I, s.469; PSRL, X, s.113. Bu listede bulunmayan en küçük oğlu Vasiliy daha sonra doğacaktır.

⁵⁴⁷ PSRL, I, s.467. Ayrıca bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.70; Karamzin, III, s.6, 7.

⁵⁴⁸ Solov'yev, II, s.146.

⁵⁴⁹ PSRL, I, s.467; PSRL, X, s.113.

⁵⁵⁰ Onun Yur'ev knezlik etmesi ile ilgili olarak bk. V.A. Kuçkin, a.g.e, s.110. Ekzemplyarskiy onun Suzdal'ı elde etmesinden sonra da Yur'ev'deki knezliği devam ettirdiğini ifade eder. Yazar, kaynaklarda yer almayan bu bilgiyi ispat etmek için onun Suzdal knezliğini idare ederken bir yandan Yur'ev'e bir kilise inşa ettirmesini ve buraya gömülmesini gösterir. Ekzemplyarskiy, II, s.257. V.A. Kuçkin ise söz konusu kilisenin yapılmasını 1234'e tarihlemekte, Yur'ev'in ise ağabeyi olan Büyük Kneze ait olduğunu belirterek Svyatoslav'ın buraya hâkim olmasını ancak kardeşinin ölümü ile başlamış olabileceğini iddia etmektedir. V.A. Kuçkin, a.g.e, s.110-112. V.A. Kuçkin'in konu ile ilgili verdiği bilgilerin daha güvenilir kaynaklara dayandığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı biz burada onun verdiği bilgileri kabul etmeyi tercih ettik.

Starodub topraklarını vermesi ile ilgilidir⁵⁵¹. Diğer atamalar ise daha sonraki zamanlarla ilgili verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Buna göre, Rostov Yaroslav'ın amcası Konstantin'in soyundan gelen Vasilko'nun oğlu Boris'in elinde kalırken, küçük kardeşi Gleb ise Belozer topraklarını, Yaroslav'ın ölmüş olan oğullarından Vsevolod'un oğullarından Vasilko Yaroslavl, Vladimir ise Ugliç topraklarını elde etmiştir⁵⁵². Yine daha sonraki dönemlerle ilgili verilen bilgilerden Yaroslav'ın, Dmitrov ve Galiç kentlerini oğullarından Konstantin'e verdiği görülmektedir⁵⁵³. Aleksandr Novgorod knezliğine devam ederken⁵⁵⁴, Andrey'e nerenin verildiği belli değildir. Yaroslav'ın bu esnada henüz küçük yaşta olan ve 1247 senesinde burada knezlik ettiğine dair kronik kayıtları bulunan⁵⁵⁵ Mihail'e Moskova, Vasiliy'e ise Kostroma'nın verdiği anlaşılmaktadır⁵⁵⁶. Vasiliy'nin Kostroma'da knezlik ettiği ile ilgili ilk kaydımız ise

⁵⁵¹ PSRL, I, s.467; PSRL, X, s.113; PSRL, XVIII, s.59. Bu idari düzenlemeler için bk. Ekzemplyarskiy, I, s.15; V.A. Kuçkin, "Starodubskoye Knyajestvo i ego Udeli do Kontsa XIV v.", *Drevnyaya Rus i Slavyane*, red. T.V. Nikolayeva, IANS, Moskva 1978, s.245. Svyatoslav'a verilen topraklar aşağıda da göreceğimiz üzere bir süre sonra onun soyunun elinden alınarak Yaroslavl Vsevolodoviç'in oğullarından Andrey ve soyuna geçmiştir. Ancak Starodub knezliği İvan'ın soyundan gelenler tarafından daha uzun yıllar boyunca hiçbir engelleme ile karşılaşmadan idare olunmuştur. Bunun için bk. V.A. Kuçkin, a.g.e, s.110; Ekzemplyarskiy, II, ss.179-190

⁵⁵² Solov'yev, II, s.146; S.M. Solov'yev, *İstoriya Otnoşeniy Mejdu Russkimi Knyaz'yami Ryurikova Doma*, Universitetskoy Tipografii, Moskva 1847, s.262; V.A. Kuçkin, a.g.e, s.120. Solov'yev ayrıca Pereyaslavl'ın Yaroslavl kentine bağlandığını ifade etmektedir ki daha sonraki zamanlarda bu yönde bilgi bulunmamaktadır. Hatta burasının ilerleyen zamanlarda Yaroslavl kentinden daha önemli bir merkez haline geldiği anlaşılmaktadır. Zira Aleksandr Yaroslaviç zamanında kent oğullarından Dmitri'nin idaresine verilmiş ve son derece mamur hale gelmiştir. Bu konuda bk. V.A. Kuçkin, a.g.e, s.115.

⁵⁵³ V.A. Kuçkin, a.g.e, s.116.

⁵⁵⁴ Ekzemplyarskiy Aleksandr'ın 1238 senesinden itibaren Pereyaslavl'ın da knezliğini üstlenmiş olduğunu ifade ediyorsa da bu yanlış olmalıdır. Onun bu iddiası V.A Kuçkin tarafından Novgorod I. vakayinamesinde Pereyaslavl'a gitmesi ile ilgili olarak onun babasının yanına gittiği ile ilgili verilen bilgileri atlamış olmasından dolayı eleştirilmiştir. Karş. Ekzemplyarskiy, II, s.4; V.A. Kuçkin, a.g.e, s.113, 114. Novgorod I.'deki kayıt için bk. NPL, s.78. Onun buradaki knezliği ile ilgili ayrıca bk. Solov'yev, Ob Otnoşeniyah Novgoroda k Velikim Knyazem, s.62.

⁵⁵⁵ PSRL, XV, s.395. Diğer kayıtlar için ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, I, s.24; V.A. Kuçkin, a.g.e, s.117.

⁵⁵⁶ Kuçkin ise bu kentlerin knezlere ancak babalarının ölümünden sonra Svyatoslav tarafından verildiğini iddia eder. Bk. V.A. Kuçkin, a.g.e, s.117, 119. Ekzemplyarskiy de Vasiliy ile ilgili olarak benzer ifadeleri kullanmaktadır. Onun verdiği bilgilere göre de onun Kostrom'u elde etmesi 1246 senesinden önce olamaz. Zira Vasiliy bu esnada henüz altı yaşındaydı. Ekzemplyarskiy, II, s.263. Eserinin bir diğer cildinde ise yazar, Vasiliy'e Kostroma'nın Svyatoslav tarafından 1247 senesinde verildiğini belirtir ve bunu yaparken ilgili kaynağın "tıpkı kardeşi Yaroslav gibi yeğenlerine de kentleri verdiği"ni yazar. Ekzemplyarskiy, I, s.40. Ancak kaynağımızda ifade "tıpkı kardeşi Yaroslav gibi, kendi çocuklarına da (snovitsı svoy) kentleri verdiği" belirtilir. PSRL, I, s.471. Ayrıca Troits vakayinamesine de bk. TL, s.322. Burada geçen "kendi çocukları" ifadesinin Ekzemplyarskiy tarafından Yaroslav'ın çocukları olarak alındığı anlaşılmaktadır. Ancak kaynaktaki Svyatoslav'ın kendi çocuklarını değişik kentlere gönderdiğini görüyoruz. Zira Svyatoslav'ın Mihail'i yurdundan çıkarması ve Aleksandr ile Andrey'e karşı topraklarını gasp edici tutum takınması ile ilgili kayıtlar, Svyatoslav'ın Kuzey Rusya'da ağabeyinin idaresine benzer

babasının ölümünden çok sonra 1265 yılına aittir. Kaydın bu kadar geç bir tarihte verilmesinde Rus kaynak yazarlarının Vasiliy'e pek kıymet vermemelerinin etkili olduğu düşünülebilir. Yaroslav Vsevolodoviç ise Vladimir kentinde Büyük Knezlik makamında bulunuyor ve Pereyesalvl ile Tver kentlerini idaresi altında bulunduruyordu⁵⁵⁷.

Yaroslav'ın bu idari düzenlemesi Rusya tarihinin bundan sonraki gelişimine şekil vermiştir. Bizzat Moğol saldırılarından sonraki siyasi şartların bir sonucu olan bu idare tarzı Udel nizamı olarak bilinmektedir. Bu nizamın başlatıcısı Yaroslav olsa da Moğolların bu sistemi desteklemeleri suretiyle mimarları Moğollar olmuşlardır. Moğolların udel nizamını desteklemelerinde politik kaygılardan ziyade hukuk anlayışları etkiliydi. Moğolların toprak paylaşımında kendi hukuklarını esas almalarının ilk örneği, aşağıda da yeri geldiğinde ifade edeceğimiz, Aleksandr ve Andrey Yaroslaviç kardeşler arasındaki toprakların dağıtımında görülmektedir ki burada küçük kardeş Andrey babasının mirasını elde etmiştir. İlerleyen zamanlarda da Moğollar toprakların bölüşülmesi sistemini devam ettirdiler. Hatta kardeşler arasındaki sorunlara müdahale etmek suretiyle bu sistemin devamlılığını sağladılar. Buna göre knezler, idare ettikleri topraklardan çıkmamaya ve öldüklerinde de topraklarını evlatları arasında paylaşırma yoluna gittiler. Bunun bir sonucu olarak knezlikler, efendilerinin ölümü ile daha da küçük parçalara ayrıldılar. Bunlar birbirlerine bağlı kalmış olmalarına rağmen aralarında çıkan anlaşmazlıklarla güçlerini kaybetmeye başladılar. Moğollar'dan önce Rusya'da birkaç tane knezlik merkezi varken, Moğol idaresi altındaki Rusya'daki knezlik sayısı yüzü buldu. Bu sayının ortaya çıkmasında Altın Orda zamanında Volga ticaret yolunun yeniden canlanmasının da etkisi vardır. Zira bu yol, söz konusu ticaret yolu üzerinde bulunan küçük kent ve knezlikleri finanse etmiştir⁵⁵⁸.

bir idare kurmak amacı taşıdığını göstermektedir. Bu gerekçe ile biz Moskova ve Kostroma'nın adı geçen knezlere babası tarafından daha sonraki yıllarda idarelerine geçmek üzere verildiğini düşünüyoruz.

⁵⁵⁷ V.S. Borzakovskiy, *Istoriya Tverskogo Knyajestva*, Sanktpeterburg 1876, s.70; V.A. Kuçkin, a.g.e, ss.113-115, 119.

⁵⁵⁸ Udel nizamı ile ilgili olarak bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.83. Kelime için bk. Sreznevskiy, III, s.1155. Yerel knezlikler ve kuruluş tarihleri için bk. A.A. Gorskiy, "Ot 'Zemel' k 'Velikim Knyajeniyam' O tendentsiyah političeskogo razvitiya v Vostočnoy Evrope XIII-XV vv", *CMR*, Vol.46, No.1-2, s.86, 87. Söz konusu kentlerin Volga ticaretinde önemli kentler olmaları ile ilgili olarak bk. A.M. Saharov, a.g.e, s.27, 28, 53, 60, 61, 64, 66, 84, 107, 117.

Bu idari düzenlemelerin yanında Yaroslav dini konularda da düzenlemelere girişti. Bu düzenlemelerden en önemlisi Rostov piskoposu Krill'in⁵⁵⁹ Rus kilisesinin başına getirilmesidir⁵⁶⁰.

Yaroslav'ın hiçbir mücadeleye girişmeden Vladimir'e hâkim olması ve hemen sonrasında da idari düzenlemelere girişerek Kuzey Rusya'da Vladimir Büyük Knezliği'nin otoritesini yeniden kurması, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Moğolların gelip geçtiği yerlerde herhangi bir kuvvet bırakmamaları ile ilişkilidir⁵⁶¹. Ancak Yaroslav, Kuzey Rusya'da hâkimiyetini kurarken daha önce knezlik ettiği Kiev'i Mihail Vsevolodoviç'e kaptırdı. Ancak Kiev bu dönemde artık doğrudan Moğol tehlikesi altındaydı ve bundan dolayı da Kiev'in terki kendisini yukarıda da ifade ettiğimiz Moğollarla karşı karşıya gelmeme politikasını devam ettirmesi manasına geldiğinden işine geliyordu. Yaroslav'ın 1243 senesine kadar Kiev'i ele geçirmek için hiçbir girişimde bulunmaması da bununla ilişkili olmalıdır. Bunun yanında Yaroslav'ın yeni düşmanları da buradaki girişimlerini engellemiştir. Bu tehlikenin kaynağı Litvanyalılarıdır.

Moğolların Kuzey Rusya'dan çekilmelerinden sonra 1239 senesi sonlarında Litvanyalılar Smolensk'e kadar gelmiş ve Rusları tehdide başlamışlardır. Yaroslav ortaya çıkan bu durum üzerine Vladimir'deki işlerini hallettikten hemen sonra Litvanyalıları'a saldırdı ve onları Rusya'dan çıkardı. Bundan sonra da burayı yönetmesi için Mistislav Romanoviç'in oğullarından Vsevolod Mistislaviç'i gönderdi⁵⁶². Litvanyalılarla mücadeleler sonrasında da devam etti ve Ruslar galip geldiler. Böylelikle Moğollar Macaristan'dayken Ruslar'ın kuzey sınırları daimi bir savaş alanı olmasına rağmen Yaroslav Vsevolodoviç'in hâkimiyetine geçmiş oldu⁵⁶³.

Kuzey Rus topraklarındaki Moğol yıkımının üzerinden daha bir yıl geçmeden Yaroslav Vsevolodoviç Büyük Knez sıfatı ile Novgorod'tan Kiev'e kadar uzanan sahalara egemen olmakla kalmadı, aynı zamanda da Moğolların buradaki yıkımları

⁵⁵⁹ A.N. Nasanov, a.g.e., s.38, 40.

⁵⁶⁰ PSRL, I, s.469, 470.

⁵⁶¹ A.N. Kurat, a.g.e, s.71. Howorth ise Batu'nun Rusya'da kardeşlerinden Singkur komutası altında bir ordu bıraktığını ifade etmektedir. H.H. Howorth, a.g.e, s.67.

⁵⁶² Ekzemplyarskiy, I, s.16; Karamzin, IV, s.7.

⁵⁶³ 1239 ile 1243 seneleri arasındaki mücadeleler için bk. NPL, ss. 77-79.

sonucunda ölen Knezlerin hâkimiyet sahalarını eline geçirerek gücüne güç kattı. Kısacası Moğol istilası Rus tarihine XVII. yüzyıla kadar tekel güç olacak olan Yaroslaviç sülalesini doğurdu.

2. Güney Rusya'daki Durum

Kuzey Rusya'daki idari teşkilat Moğolların Rusya'dan ayrılmalarından hemen sonra kurulmasına karşın aynı gelişme Güney Rusya knezlerinin hâlâ anavatanlarının dışında olması nedeniyle sağlanamadı. Zira buradaki knezlerin, Yaroslav'ın aksine, Moğol saldırılarını Rusya'nın değişik yerlerinde geçirme gibi imkânları yoktu. Bunun yanında Moğol saldırıları sonunda Kuzey Rusya'da sadece Yaroslav ve birbirleriyle iyi ilişkilere sahip aile fertleri kalmasına karşın, Güney Rusya'da hiçbir knez hayatını kaybetmemiş ve bu yüzden bölgelerine döndükten sonra daha önceki mücadelelerine devam etmişlerdir. Bu sebepler Kuzey Rusya'daki siyasi teşkilatlanmanın benzerinin burada tatbik edilmesini engellemiştir.

Moğolların Kiev'e doğru geldiğini duyan Daniil, Macaristan'a kaçtıktan sonra Macar kralının desteğini sağlamak ümidi ile müttefiklik yolunu aradı ise de başarılı olamadı. Bunun üzerine Polonya'ya gitti. Burada Konrad'ın oğlu Boleslav'ın yanına sığındı. Polonya kralının oğlu Daniil'e Vişgorod isimli bir kenti verdi. Daniil, ailesi ve kardeşi Vasilko ile birlikte Moğolların Güney Rusya'dan ayrılmalarına kadar burada kaldı. Sonrasında da Moğolların Güney Rusya'dan ayrılmaları üzerine Vişgorod'tan ayrılarak Galiçya'ya döndü⁵⁶⁴.

Daniil'in ilk uğradığı kent Dorogaçin'di. Ancak kentin hâkimi onu buraya almaya yanaşmadı ve knezi olarak tanımadığını bildirdi. Kenti ele geçirmek için yeterli kuvvete sahip olmayan Daniil çaresiz bir şekilde buradan ayrıldı. Bundan sonra yoluna devam eden Daniil, Brest önlerine geldiyse de ölü insan kokusundan giremedi. Bundan sonra Galiçya'daki Vladimir'e gittiyse de Moğol saldırısından sonra burada yaşamının mümkün olmadığını görerek Holm'e gitti⁵⁶⁵. Holm bu esnada yerleşim alanı açısından

⁵⁶⁴ PSRL, II, s.178. Onun kaçak hayatı için bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.144; A. Klevanov, a.g.e, s.178, 179.

⁵⁶⁵ PSRL, II, s.178, 179. Kent ile ilgili bk. I.D. Bilyayev, a.g.m, s.129.

küçük, ancak çevresindeki kentlere nazaran önemli bir sanat kenti idi⁵⁶⁶. Buraya yerleştiğinde, Dorogoçin kentinde de görüldüğü üzere, Galiçya'nın büyük bir kısmında boyar hâkimiyeti söz konusuydu. Bölgedeki otorite boşluğunu gören boyarlar idare ettikleri kentlerde yaşayabileceklerini düşünmekteydiler⁵⁶⁷. Ancak Daniil hâlâ Galiçya'nın meşru idarecisiydi. Bu hukuki durum, kimi boyarları onun yanına gelerek itaat ettirmeye yetmiştir. Bununla birlikte kendine güveni yeniden gelen Daniil, diğer boyarlarla da ilişkiye geçerek Galiç ve Volın bölgesine hâkim olmaya çalıştı ve bunda da başarılı oldu⁵⁶⁸.

Daniil 1242 senesinde⁵⁶⁹ Volhov bölgesi üzerine yürüdü. Bu seferin nedeni Volhov ahalisinin, sefer esnasında Moğollar'a darı ve buğday gibi yiyecek temin etmeleri ve Rostislav Mihailoviç'in Galiçya'ya saldırı düzenlediğinde kendisinin yanında yer almasıdır. Kızgınlıkla Volhov topraklarına giren Daniil kısa sürede tüm bölgeyi yakıp yıkarak buradan ayrıldı. Sonrasında yaptığı anlaşma ile onları kendisine bağladı. Böylelikle Daniil'in, Moğolların Macaristan ve Balkanlar'da bulunmasından faydalanarak kısa süre içinde eski topraklarına egemen olduğu hatta bunu genişlettiği görülmektedir⁵⁷⁰. Öyle ki Macaristan seferi dönüşünde Moğollar buralardan geçtilerse de Daniil'in bölgedeki idaresi bundan zarar görmedi.

Bölgenin ikinci önemli gücü Mihail ve oğlu Rostislav ise Moğolların Macaristan seferi başladığında Polonya'da bulunuyorlardı. Daniil'in bölgesine gelerek hiçbir Moğol tehlikesi ile karşılaşmadan knezliğinin tahtına oturmasından cesaret alarak eski düşmanları Daniil'den gizli bir şekilde Galiçya'daki Vladimir kenti yolu ile Pinsk'e, buradan da Kiev'in yıkıntılarının yakınlarında bulunan bir adaya yerleştiler. Bir süre sonra Mihail, Rostislav'ı Çernigov'a yolladı⁵⁷¹. Eski knezlerinin geldiğini duyan Kiev ve çevresindeki halk, Mihail'in yanına gelerek kendisine sevgi gösterisinde bulunarak biat ettiler⁵⁷². Ancak halkın Mihail'e biat etmesi ona ciddi bir güç kazandırmıyordu. Zira Mihail'in, Daniil gibi eski topraklarında hâkimiyet kurabilecek ne gücü ne de

⁵⁶⁶ Karamzin, IV, s.21.

⁵⁶⁷ N.I. Kostomarov, a.g.e, s.144. Kent ile ilgili olarak bk. I.D. Bilyayev, a.g.m, s.128, 129.

⁵⁶⁸ PSRL, II, s.179.

⁵⁶⁹ Kaynakta 1241 yılı zikrediliyorsa da 1242'den önceki bir tarihte olabilmesi mümkün değildir.

⁵⁷⁰ PSRL, II, s.180. .

⁵⁷¹ PSRL, II, s.180. Onun kaçak hayatı ile ilgili olarak bk. M. Belyayev, a.g.m, s.106-108.

⁵⁷² SV, s.261.

imkânı vardı. Bu koşullar altında ancak Moğollar'dan kaçak bir şekilde eski topraklarının bir kısmına yerleşerek yaşamaya başladı. Yine de son derece hırslı bir kişiliğe sahip olan Mihail ve oğlu, yaşadıkları yerle yetinmek istemiyorlar, bir zamanlar hâkim oldukları bölgeleri yeniden ele geçirmek hevesi taşıyorlardı. Bu maksatla 1241 yılında Rostislav Mihailoviç, Volhov ve Galiç üzerine yürüdü ve buralarda bir kısım bölgeye egemen oldu. Bokot kentini kuşattığında Daniil ona karşı yürüdü ve onu geri çekilmek zorunda bıraktı. Sonrasında gelişen pek çok hadiseden sonra Rostislav tehlikesini atlatan Daniil 1242 senesinin sonlarında Güney Rusya'da Yaroslav'ın Kuzey Rusya'da sağladığı gibi tek egemen güç olmasa da en önemli kişi haline geldi⁵⁷³. Böylelikle Moğolların bu bölgelerden ayrılması üzerinden henüz bir yıl geçmişken Güney Rusya'daki sınırlar hemen hemen Moğolların bölgeye gelmelerinden önceki mücadelecî ve parçalı konumuna kavuşmuş oldu.

Ortaya çıkan yeni düzene rağmen Moğol tehlikesi onlar için hala geçmiş değildi. Daniil'in, Galiçya ve civar bölgelerde egemenliğini sağladığı yıllarda Moğollar artık geri dönüş yoluna girmişlerdi. Bu esnada Daniil'in yanına bir Kıpçak başbuğu olan Aktay geldi ve Moğolların dönüş yolunda olduklarını ve kendisinin üzerine de Manman ve Bala isimli iki Moğol başbuğunu gönderdiğini söyledi⁵⁷⁴. Daniil bunun üzerine Holm kalesini Moğol tehlikesine karşı güvene alarak kilitledi ve sonrasında da kardeşi Vasilko ile birlikte buradan uzaklaştı. Bundan hemen sonra Moğollar Galiçya'ya geldiler ve etrafı yakıp yıktılar. Bunu haber veren kaynağımız söz konusu saldırıların başında kimin bulunduğu ile ilgili bilgi vermemektedir, ancak bunların Kıpçak başbuğu Aktay'ın bahsettiği Moğol komutanları olduğu muhakkaktır. Bu saldırılar sonucunda Volodav topraklarından Karadeniz'e kadar olan sahalar büyük bir yıkıma uğradı⁵⁷⁵. Ancak saldırılar geçiciydi ve Moğollar burada durmayarak Deşt-i Kıpçak'a ilerlediler,

⁵⁷³ Daniil ile Rostislav arasında yaşanan mücadeleler için bk. PSRL, II, s.180. Ayrıca bk. Solov'yev, II, s.166, 167.

⁵⁷⁴ PSRL, II, s.180. Kaynakta onun başbuğu mu yoksa bir elçi mi olduğu bildirilmemektedir. Sadece ismi ve geldiğinden bahsedilir. Moğolların etrafı yakıp yıktığı bir dönemde bu kişinin bir elçi olmaktan çok Moğolların önünden kaçan bir boy beyi olarak değerlendirmek daha makuldür. Aktay'a değinen Golovko ondan sadece bir Kıpçak olarak bahsetmekte ve herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır. A.V. Golovko, a.g.m, s.6. Howorth ise Aktay'ın Kıpçak olduğunu kabul etmekle birlikte bir Moğol elçisi olduğunu ifade etmektedir. H.H. Howorth, a.g.e, s.59.

⁵⁷⁵ PSRL, II, s.180, 181.

1245 senesine kadar da burası ile ilişki kurmadılar. Böylelikle Daniil'in 3 yıl sürecek olan bağımsız knezlik dönemi başlamış oldu⁵⁷⁶.

B. Cuci Ulusunun Kuruluşu ve Altın Orda'nın Ortaya Çıkışı (1243)

1242 yazında Macaristan seferinden dönüş kararını kesin olarak almış bulunan Batu, Tuna ırmağı civarında toplanan ordusuyla Bosna üzerinden Sırbistan'a ve buradan da Galiçya'ya geçti ve buradaki bir kısım yerleşim birimlerini tahrip ettikten sonra 1243 kışının başında Deşt-i Kıpçak'a döndü⁵⁷⁷. Bunun ardından Moğol ordusunun bir kısmı Türkistan ve Moğolistan'a dönerken, diğer bir kısmı da Kafkasya'ya inerek Moğolların önünden kaçmış olan Kıpçakların üzerine yürüdü, onları itaat altına aldı ve Baycu'ya katılarak Orta Doğu'daki Moğol faaliyetlerine iştirak etti⁵⁷⁸.

Batu Han, Deşt-i Kıpçak'a gelmesinin ardından ele geçirdiği bölgelerde kuracağı siyasi teşkilatın temellerini atma işiyle meşgul olmaya başladı. O, tıpkı kendilerinden önce Hazar Kağanlarının yaptıkları gibi Volga ırmağını yönetim merkezi olarak belirledi⁵⁷⁹. Yazılı kaynaklar ve ilk Altın Orda sikkelerinden anlaşıldığı kadarıyla merkezi Bulgar kentiydi⁵⁸⁰. Daha sonra 1250'lerde şimdiki Astrahan civarında Saray Batu kenti kuruldu. 1850 ve 1851 senelerinde Tereşçenko'nun sürdürdüğü kazılar sonucunda yeri tespit edilen kent, tam olarak şimdiki Slitrenniy köyü civarında yer almaktadır⁵⁸¹. Özbek Han zamanına kadar devlet merkezi olarak kullanılacak olan

⁵⁷⁶ A.V. Golovko, a.g.m, s.5.

⁵⁷⁷ V.L. Yegorov, a.g.e, s.27; V.T. Paşuto, a.g.m, s.222; A.Yu. Yakubovskiy, B.D. Grekov, a.g.e, s.217.

⁵⁷⁸ G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.233.

⁵⁷⁹ Zagoskin, a.g.e, s.202, 267.

⁵⁸⁰ R.G. Fahrudinov, a.g.m, s.20, 21; G.A. Fedorov-Davidov, *Obşçestvennoy Stroy Zolotoy Ordı, İzdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, Moskva 1966, s.76, 77; Muhamediyev, s.11-13, 43; V.V. Bartold, a.g.e, s.140. Bulgar kentinde Batu zamanında basılmış sikkeler ile ilgili olarak bk. C.M. Fraehn, *Numi Muhammedani qui in Acedemiae Imperialis Scientarium Petropolitanae Museo Asiatico, T. I, Petropoli 1826, s.196.**

⁵⁸¹ Tereşçenko tarafından 1853 senesinde yayınlanmış olan makale iki ayrı kısım halinde Tatarskaya Arheologiya dergisi tarafından yeniden yayınlanmıştır. A. Tereşçenko, "Okonçatel'noye Issledovaniye Mestnosti Saraya s Oçerkom Sledov Deşt-Kıpçakskogo Tsarstva I", *TAr, No.1-2/2001, s.11; L.V. Çerepnin, a.g.m, s.198. Buranın yeri ile ilgili olarak ayrıca bk. V.V. Bartold, a.g.e, s.141. Burada en önemli kazıyı gerçekleştirmiş olan F. Ballod kentin 1242 ile 1254 yılları arasında inşa edildiğini yazmaktadır. Onun 1923 yılında kaleme aldığı makale Tatarskaya Arheologiya dergisi tarafından Saray kenti kazısı anısına 1998'de çıkarılan dergide yeniden basılmıştır. F. Ballod, "Stariy i Noviy Saray Stolitsy Zolotoy Ordı (Rezultati Arheologičeskih Rabot letom 1922 goda)", *TAr, No.1/1998, s.15.**

ketin⁵⁸², zamanının ticari merkezlerinin orta noktasında kurulmuş olması Batu Han ve ardıllarının bölgenin ticari önemini kavramış olduklarını göstermektedir⁵⁸³.

Devletin ismi gerek yazılı kaynak gerekse de nümizmatik delillerden anlaşıldığı kadarıyla Büyük Orda'dır⁵⁸⁴. Bunun yanında Rus kaynaklarında Orda tabiri de karşımıza çıkıyorsa da bunun devlet isminden çok başkenti ifade için kullanıldığı anlaşılmaktadır⁵⁸⁵. Devletin kısımları için ise daha başka tabirler kullanılıyordu. Batu'nun başında bulunduğu devletin sol kolu Ak Orda, Orda İçen'in başında bulunduğu sağ kısım ise Gök Orda olarak adlandırılmıştır. Bundan dolayı Altın Orda uzmanları Batu Han'ın başında bulunduğu devletin Ak Orda olarak isimlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ancak tespit edebildiğimiz kadarı ile sadece Mustafa Kafalı, Batu Han sülalesini Ak Orda olarak ifade etmekte ısrar etmiştir⁵⁸⁶. Bunun yerine bilim âleminde Kazan kroniğindeki bir kayıttan hareketle Altın Orda tabiri yerleşmiştir.

⁵⁸² A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e., s.51; A.N. Kurat, Karadenizin Kuzeyi..., s.132.

⁵⁸³ D. Ostrowskiy, a.g.m, s.466. Kentte yapılan kazı sonucunda elde edilen deliller ve bunların değerlendirilmesi için bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.133.

⁵⁸⁴ Rus kaynaklarındaki ifade için bk. PSRL, XI, s.158; 159; PSRL, XII, s.198. Buralardaki bilgilerin değerlendirmesi için ayrıca bk. V.L. Yegorov, "Gosudarstvennoye i Administrativnoye Ustroystvo Zolotoy Ordı", *VpI*, No.2/1972, s.34. Büyük Orda tabiri Toktamış'ın Yagayla'ya gönderdiği yarlığında da görülür. Bk. İ. Berezin, *Yarlık Hana Zolotoy Ordı Toqtamışa k Pol'skomu Korolyu Yagaylu*, Kazan 1850, s.16. Paraların üzerindeki bu tabir ile ilgili olarak bk. A.G. Muhammediyev, *Bulgaro Tatarskaya Monetnaya Sistema XII-XV vv*, IANS, Moskva 1983, a.g.e, s.42. Kurat da devletin resmi adının Orda-i Muazzam yani Büyük Ordu olduğunu kabul eder. Ancak bunun resmi ad olduğunu, halk arasında Han otağının üst kısmının yıldızlı olması dolayısıyla Altın Orda kullanımının rağbet kazandığını ileri sürer. A.N Kurat, a.g.e, s.125, 135. Devlet isminin Altın Orda olarak kullanımına pek çok bilim adamı tarafından ciddi gerekçelerle karşı çıkmıştır. Ancak yine de hiç kimse devleti Altın Orda olarak anmaktan geri durmamıştır. Bk. Şamiloğlu, Altın Orda, *TA*, C.VIII s.412; C.J. C.J. Halperin, a.g.m, s.102. Bu konuda tek istisna tespit edebildiğimiz kadarıyla L. Collins olmuştur. O, bir çalışmasının başlığını Büyük Orda olarak atmakta bir çekince duymamıştır. Bk. L. Collins, "The Great Horde (Altın Orda) in 1502", *IX. TTK Kongresi*, C.I, Ankara 1994, s.563. Bunun yanında Altın Orda tabirine sahip çıkanlar da olmuştur. Özellikle Rus bilim adamlarında bu konuda bir titizliğin olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan A.G. Muhammediyev ve Yegorov devletin Altın Orda olarak anılması gerektiğini ısrarla savunmuşlardır. A.G. Muhammediyev, a.g.e, s.42; V.L. Yegorov, a.g.m, s.34. A.G. Muhammediyev iddiası için en büyük delil olarak devletin isminin Çin kaynaklarında Altın Çadır manasına gelen Tsizn Çjano olarak geçmesini ileri sürmektedir. Bu husus E.İ. Kışanov'un araştırmalarında da ortaya konmuştur. E.İ. Kışanov, a.g.m, s.30. Bunun yanında Yakubovskiy de İlhanlı kaynaklarında da devletin isminin sıklıkla olmasa da Altın Orda olarak geçtiğini ifade eder. Bk. A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.30, 31. Bu konuda yine G. Vernadsky de kullanımın boşuna ortaya çıkmadığını bazı misallerle ispatlamaya çalışmıştır. G. Vernadsky, *Moğollar ve Rusya*, çev. E.B. Özbilgen, Selenge yay, İstanbul 2007, s.175.

⁵⁸⁵ Orda tabiri ile ilgili olarak bk. G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.63, 64; G.A. Fedorov-Davidov, *Koçevniki...*, s.242; İ. Kamalov, a.g.e., s.72; V.L. Yegorov, a.g.m, s.33. Bir de sıklıkla kullanılmış olan "Tatardan" ifadesi varsa da bu devlet değil, halk manasında kullanılmıştır.

⁵⁸⁶ M. Kafalı, a.g.e, ss.19-21; M. Kafalı, Altın Orda, s.398; M. Kafalı, "Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusu", *Makaleler I*, Haz. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Berikan yayınevi, Ankara 2005, s.57, 58; M. Kafalı, "Cuci Sülalesi ve Şubeler", *Makaleler I*, Haz. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Berikan yayınevi,

Altın Orda'nın ilk sınırları ile ilgili bildiklerimiz muğlak bazı bilgilerden oluşmaktadır. Büyük Hanlık sınırının Talas ve Çu ırmakları civarında olduğu anlaşılıyor⁵⁸⁷. Uygur ülkesinden Buhara ve Semerkand'a, Altay Dağlarının güneyinden başlayarak Amu Derya'ya kadar olan bölgelerin sahibi olan Çağatay Hanlığı ile olan sınır ise kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bunun Aral gölü civarında bir hat olduğu tahmin edilmektedir⁵⁸⁸. Çağatay'ın ölümünden sonra, Çağatay Hanlığının gerçek kurucusu Algu'nun Kubilay ile Arık Buga arasındaki mücadelelerden yararlanarak çevresindeki toprakları ele geçirdiği dönemde, Maverünnehir'de kalan bazı Altın Orda topraklarını elde etmesi Çağataylılarla olan sınırın Maverünnehir civarı olarak belirlendiğini göstermektedir⁵⁸⁹. Bununla birlikte Berke'nin başarılı faaliyetleri neticesinde Maverünnehir tekrar Altın Orda sınırları içine dâhil edildi. Ancak hanlığın doğu sınırları doğu istikametinde daha fazla ilerleyemedi⁵⁹⁰.

Batı sınırının Dinyeper ırmağı olduğu 1245–1246 senelerinde buralardan geçmiş olan Carpini'nin seyahatnamesinden anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Dinyester taraflarının da Moğol etkisi altında olduğu anlaşılmaktadır⁵⁹¹. Rus sınırının ise kesin olarak nereler olduğu tam olarak tespit olunamıyor. Ancak Moğolların tıpkı Kıpçaklar gibi Rusya'nın ormanlık bölgelerinden daha yukarılara yerleşmemiş olmaları, Rusya sınırının bu ormanlık bölgeler olduğunu göstermektedir. Bu hat Dinyeper'den başlayarak Eski Bulgar Hanlığının başkenti Bulgar kentine ve buradan da doğu sınırına uzanıyordu⁵⁹². Güneydeki sınırla ilgili daha kesin bilgilerimiz vardır. Buradaki sınırın,

Ankara 2005, s.73, 77; M. Kafalı, "Cuci Ulusu ve Ak Orda (Altın Orda), Gök Orda Hanlıkları", *Makaleler I*, Haz. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Berikan yayınevi, Ankara 2005, s.99-104; Ak ve Gök Orda tabirleri ile ilgili olarak ayrıca bk. G. Vernadsky, a.g.e, s.174; U. Şamiloğlu, a.g.m, s.412; U. Şamiloğlu, "Napravleniya v Issledovanii Zolotoy Ordı", *IIUC*, otv. red.M.A. Usmanov, Akademi Nauk Tatarstana İnstitut İstorii, Kazan 2001, 15; G. Hafizov, a.g.e, s.66; V.V. Bartold, *Orta Asya...*, s.143; İ. Kamalov, a.g.e, s.74.

⁵⁸⁷ V.V. Bartold, a.g.e, s.142; V.V. Bartold, *Oçerk İstorii Semireç'*ya, s.65.

⁵⁸⁸ V.V. Bartold, *İstoriya Turkestana*, s.147. Çağatay Hanlığının ilk sınırları için bk. V.V. Bartold, *Oçerk İstorii Semireç'*ya, s.59.

⁵⁸⁹ Söz konusu mücadeleler için bk. İ. Aka, *Timur ve Devleti*, TTK yay, Ankara 2000, s.2; V.V. Bartold, a.g.e, s.67.

⁵⁹⁰ V.V. Bartold, *Orta Asya...*, s.142, 143.

⁵⁹¹ A.N. Kurat, *Karadenizin Kuzeyindeki...*, s.125.

⁵⁹² Altın Orda'nın kuzey sınırı için bk. V.L. Yegorov, "Granitsa Rusi s Zolotoy Ordoy v XIII-XIV vekah", *Vpl*, No.1/1985, s.16-20, 24, 29.

tıpkı Hazar Kağanlığı ile Emeviler ve Abbasiler zamanında olduğu gibi Derbend ile belirlendiği anlaşılmaktadır⁵⁹³.

Batu Han Altın Orda'nın tamamının efendisi olmasına rağmen bu geniş bölgelerin tek idarecisi değildi. Aksine bölgeleri kardeşleri arasında paylaştırmış ve kendisini de onların üzerine çıkarmak suretiyle tüm bu bölgelere hâkim olmuştu. Elde bulunan deliller kardeşlerinden Orda, Şiban, Berke, Udur, Tuka Timur, Şingkur, Singkum, Tukay Timur ve Moval'ın bu paylaşımından hisse aldıklarını göstermektedir. Cuci Han'ın diğer oğulları Berkeçar, Tangut, Çilaukun, Çimpay, Bure'nin ise bu paylaşımından nereleri elde ettikleri bilinmemektedir.

Batu Han'ın kardeşi Orda'ya verdiği topraklar, babası Cuci'nin yaşadığı yerler şeklinde ifade edilmiştir ki burada 15.000 aile yaşıyordu⁵⁹⁴. Ebul Gazi Han'ın verdiği bilgilerden buranın neresi olduğu anlaşılamamaktadır. Orda'nın toprakları ile ilgili bilgi veren bir diğer kayıt ise Carpini tarafından tutulmuştur. Onun kayıtlarında Orda'nın toprakları Karahıtay topraklarının kuzeyinde, bir deniz ile bunun yakınlarında bir dağın bulunduğu ve buradan da Orda'nın topraklarına inen bir ırmağın bulunduğu ifade edilmiştir⁵⁹⁵. Carpini yer ismi vermediğinden buranın neresi olduğu tam olarak tespit olunamıyor. Buna rağmen burasının Kızıl Baş veya Ala Göl mıntıkası olduğu kabul edilegelmiştir. Buna göre Orda'nın merkezinin, İli ile İrtiş arasında bulunduğu anlaşılmaktadır⁵⁹⁶. Orda'nın toprakları daha çok Kıpçak ve Oğuzlarla meskûndü⁵⁹⁷.

Orda'nın bu bölgelerdeki hâkimiyetinin daha Cengiz Han zamanında az çok belirlenmiş olduğu anlaşılmaktaysa da⁵⁹⁸, kesin hudutlar ancak 1243 senesinde Macaristan seferinin bitmesini müteakip çizilmiştir. Orda'nın büyük kardeş olarak

⁵⁹³ B.D. Grekov, a.g.m, s.57.

⁵⁹⁴ M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.39.

⁵⁹⁵ Carpini, a.g.e, s.105, 106.

⁵⁹⁶ Bretschneider, I, s.125; V.V. Bartold, Oçerk İstorii Semireç'ya, s.60; G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.56. M.D. Safargaliyev ise Ala Göl iddiasına karşı çıkmakta ve burasını Balkaş olarak vermektedir. M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.39, 40. M.D. Safargaliyev'den önce konuyu ele alan Howorth da buranın Balkaş olduğunu ileri sürmüştür. H.H. Howorth, a.g.e, s.72. Bartold ise Carpini'nin yanından geçtiği gölün hangi göl olduğu konusunda tartışmaya girmeksizin buranın İrtiş'ten uzak olmadığını ifade etmektedir. V.V. Bartold, Orta Asya..., s.137, 138. Bu konudaki görüşler ayrıca şurada değerlendirilmiştir. Bk. G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.56; G. Hafızov, a.g.e, s.75. Orda'nın sahibi bulunduğu sınırlar için bk. G.A. Fedorov Davidov, a.g.e, s.56. Yegorov ise bu sınırları Sır Derya'ya kadar uzatmaktadır. V.L. Yegorov, a.g.e, s.160. Ancak buraların aşağıda da değineceğimiz üzere Şiban'a ait olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁹⁷ G.A. Fedorov Davidov, a.g.e, s.61.

⁵⁹⁸ M. Kafalı, Altın Orda, s.398; U. Şamiloğlu, Altın Orda, s.424.

devletin batı mıntıkasındaki toprakları elde etmesi gerekiyor iken doğudaki toprakları elde etmesi ilgi çekici bir mevzudur. En eski dönemlerden itibaren küçük evladın baba topraklarını, büyük evladın ise daha uzaktaki toprakları elde etmesine dayanan Türk geleneğinin Moğollar tarafından titizlikle uygulandığı bilinmektedir⁵⁹⁹. Buna rağmen Orda'nın Batu Han'ın topraklarının doğusundaki bir yere yerleşmiş olmasının nedenini ortaya koyabilecek delillerden mahrumuz. Ancak daha Cengiz Han zamanında Batu ile ağabeyi Orda arasındaki münasebetlere bakıldığında bazı geçimsizlikler tespit edilebiliyor⁶⁰⁰. Dolayısı ile geleneğin uygulanmamasının nedeni herhalde kardeşler arasındaki münasebetlerle ilgili olsa gerektir. Bununla birlikte Orda'ya devlet içinde saygın bir konumun sağlandığına şüphe yoktur. Devletin Gök Orda adı verilen sol kolunu idare eden Orda, böylelikle devletin iki kolundan birisinin hâkimi olarak devletin yarısının efendisiydi. Hatta kardeşlerinden Udur Tuka Timur, Şingkur ve Singkum da ona bağlıydı⁶⁰¹. Gök Orda'nın sınırları, Altın Orda ile İlhanlılar arasındaki mücadeleler esnasında soyundan gelenler Bamyana ve Gazne'yi de ele geçirmesiyle Hindistan'a kadar genişledi⁶⁰².

Şiban'ın elde ettiği topraklar ile ilgili daha net bilgilere sahibiz. Ebul Gazi Bahadır Han'ın verdiği bilgilere göre Şiban, Batu ile Orda'nın topraklarının arasındaki toprakları elinde bulunduruyor ve yazı Irgız, Ora, İlek kıyıları ile Yayık nehri ve Ural dağlarının doğusunda, kışı ise Karakorum, Sirderya, Çu ve Sarısu kenarında geçiriyordu⁶⁰³. Onun toprakları Batu'nun Ordası'nın doğusunda bulunmasına rağmen devletin batı kısmında değerlendiriliyor ve sağ kolun efendisi olan Batu'nun idaresinde bulunuyordu⁶⁰⁴. Buradan geçen Carpini, Orda'nın toprakları için olduğu gibi Şiban'ın toprakları için de pek az bilgi vermiştir. Ona göre Şiban'ın toprakları Burin ve Kadaan'ın topraklarının kuzeyinde bulunmakta ve okyanusa kadar uzanmaktaydı⁶⁰⁵. Verilen bilgilerde Şiban'ın toprakların Batu ile Orda'nın toprakları arasında kuzey ve güney doğrultusunda uzanan

⁵⁹⁹ V.V. Bartold, a.g.e, s.137.

⁶⁰⁰ Bu geçimsizlikler için bk. M. Kafalı, a.g.m, s....

⁶⁰¹ U. Şamiloğlu, a.g.m, s.415; G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.56; E.P. Mıskov, a.g.e, s.43; G. Hafızov, a.g.e, s.74, 75.

⁶⁰² Onların daha sonraki tarihleri ile ilgili olarak bk. M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.62.

⁶⁰³ A.A. Bartold, a.g.e, s.138; M.D. Safargaliyev, a.g.e., s.41; G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.57; Kafalı, Şiban Han Sülalesi, s.60.

⁶⁰⁴ G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.58.

⁶⁰⁵ Carpini, s.105.

bir bölge olduğu anlaşılmaktadır. Carpini'deki bu bilgi Ebulgazi Bahadır Han'ın verdiği bilgileri teyid etmesinden dolayı önemlidir. Bilgilerimizi toparlayacak olursak Şiban'ın toprakları Batu ile Orda'nın toprakları arasında bulunuyor ve kuzeyde mıntıkası tespit olunamayan yerlerden güneyde Sırderya'ya kadar uzanıyordu⁶⁰⁶. Topraklarında daha çok göçer hayatın esas olduğu Şiban'ın soyundan gelenlerin XVI. yüzyılın ortalarında dahi etkin bir şekilde bölge meselelerinde etkinliklerini korumaları V.V. Barthold tarafından bu hususiyetle ilişkilendirilmiştir⁶⁰⁷.

Cuci'nin bir diğer oğlu olan ve muhtemelen Rusya'nın istilasının başlamamış olduğu dönemde İslamiyeti benimsemiş olan Berke⁶⁰⁸ ise Rubruk'un verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Kafkasya'da Derbend merkez olmak üzere Azerbaycan'ın kuzey ve güneyinde yurt tutmuştu⁶⁰⁹. Onun Ordası Batu'nun idaresinde olan devletin sağ kısmında değerlendiriliyordu⁶¹⁰. Bununla birlikte Rubruk'un verdiği bilgiye göre ne Batu ne de Sartak Volga'nın alt mecralarından daha güneye, bir başka ifade ile Berke'nin sınırlarına gidemezlerdi⁶¹¹. Bu kayıt, eğer buralarda bir başka Han soylusu bulunmuyorsa, Berke'nin Volga taraflarına kadar olan sahaları elinde bulundurduğu için bir delil olarak ele alınabilir. Berke arkasında erkek evlat bırakmadığından toprakları, ölümüyle birlikte Batu Ordası toprakları içine dâhil edilerek diğer hanedan azaları tarafından pay edilmiştir⁶¹².

Bir diğer Cuci soylusu Tukay Timur'un Ordası'nın Kırım tarafları olduğuna dair bazı iddialar ortaya atılmışsa da⁶¹³, buralardan geçen Rubruk'un seyahatnamesinde ona dair bilgiler verilmemesi bu iddiaları zayıflatmaktadır. Buna karşın Cami'üt Tevarih'te onun, Orda ve diğer iki kardeşi ile birlikte Batu'nun Ordası'nın sol kanadını

⁶⁰⁶ M.D. Safargaliyev, a.g.e., s.41, 42.

⁶⁰⁷ V.V. Bartold, a.g.e, s.138. Şiban'ın soyundan gelenlerin faaliyetleri için bk. Aka, Şeybaniler, s.85-88.

⁶⁰⁸ Onun İslamiyeti kabulü ile ilgili olarak bk. M. Kafalı, ag.e, s.54, 55.

⁶⁰⁹ Dawson, s.124.

⁶¹⁰ G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.58.

⁶¹¹ Dowson, s.209.

⁶¹² M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.42.

⁶¹³ Bu görüşler için bk. M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.42. Fedorov-Davidov da burada ancak XV. Yüzyılda onların soyundan bir kişinin bulunması dolayısıyla Ebul Gazi'nin verdiği bilgiye ve kendisini takip edenlere itiraz eder. Onun verdiği bilgiye göre onlara verilen topraklar aşağıda da ifade olunacağı gibi Volga'nın doğusunda kalan yerlerdi ve ancak XV. yüzyılda Tukay Timur'un soyundan gelen bir kişi Kırım'a hâkim olmuştur. G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.53.

oluşturduğuna dair verdiği bilgi Tukay Timur'un Volga'nın doğu taraflarında yurt tuttuğunu göstermektedir⁶¹⁴.

Bir diğer Cuci soyundan gelen kişi ise Nogay'ın atası Moval'dı. Carpini'nin verdiği bilgilerde Mauci ismiyle geçen Moval, seyahatnamede verilen bilgilere göre Dinyeper ve civarında olan toprakların sahibiydi⁶¹⁵. Seyahatnamesinde onun, Dinyeper bölgesindeki kudretli komutan Kuremsa'dan daha üstün olduğunu belirtmesi, Moval'ın bölgede önemli bir gücü elinde tuttuğunu göstermektedir⁶¹⁶. Bununla birlikte Moval, diğer kardeşleri gibi Batu'nun hâkimiyetini tanıyordu. Carpini, kendisine verilen yarlık sayesinde Batu'nun Ordası'ndan Mauci'nin Ordası'na kadar olan yerlerde güvenli bir şekilde geçtiğinden bahsetmektedir ki Moval'ın bulunduğu bölgelerde Batu'nun sözünün katıyetle dinlenildiğini göstermektedir⁶¹⁷. Elde bulunan deliller Moğolların Batı'daki en uzak noktasındaki Cengizli'nin bu kişi olduğunu göstermektedir. Buna göre Moval'ın toprakları, Moğollarla "*Batı Krallıkları*" arasındaki sınırı oluşturuyordu. Yanında Ruslardan bazı kimselerin bulunduğuna ilişkin kayıtlar⁶¹⁸ Moval'ın bir kısım Rus topraklarını da hâkimiyetinde tuttuğunu göstermektedir. Topraklarının batı hududu kesin olarak bilinmiyorsa da sınırının Don ırmağı ile belirlendiği düşünülebilir. Tokta ile Nogay arasındaki mücadelelerde Nogay'ın Tokta'ya gönderdiği mektupta atlarının Don ırmağından su içmek isteğini bildirmesi bu görüşü desteklemektedir⁶¹⁹.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Batu'nun toprak paylaşımında isimleri zikredilmeyen diğer kardeşlerinin nerelerde buldukları ifade edilmemiştir. Ancak biz onların da bu paylaşımında yer alarak bir kısım toprakları ellerinde bulduklarını varsayabiliriz. Bizim için önemli olan husus Cuci ulusunun pay edilen tüm parçalarının Batu'nun Ordası'na bağlı olmaları ve genel olarak Cuci ulusu etrafında bütünleşmiş

⁶¹⁴ Tisenhausen, II, s.41. Ayrıca bk. M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.42.

⁶¹⁵ M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.42. M.D. Safargaliyev'in daha çok Carpini'ye dayanarak yaptığı bu tespiti Fedorov-Davidov itiraz etmiştir. Ancak bunu yaparken herhangi bir dayanak da ortaya koyamamıştır. Sadece isimlendirmeye karşı çıkan Davidov'un bu itirazı tatmin edicilikten uzaktır ve M.D. Safargaliyev'in Mauci'yi Muval olarak tanımlaması da yerindedir. Fedorov-Davidov'un itirazı için bk. G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.53.

⁶¹⁶ Dawson, a.g.e, s.55.

⁶¹⁷ Dawson, a.g.e, s.69.

⁶¹⁸ Dawson, a.g.e, s.71.

⁶¹⁹ G.A. Fedorov-Davidov, Koçevniki..., s.245. Şamiloğlu ise Nogay'ın bu ifadesini buranın Altın Orda'nın başkentine yakın olmasından ötürü söylediğini ifade etmektedir. U. Şamiloğlu, a.g.m, s.418.

olmalarıdır. Bu sistem Timur'un ortaya çıktığı zamanlara kadar güçlü bir şekilde işlemiştir. Bu şubelerin başındaki Hanlar, Saray kentindeki Han'a vergi gönderdikleri Ebul Gazi'nin kayıtlarıyla sabittir. Berke'nin ilk icraatının Altın Orda şube devletlerindeki Hanların hanlıklarının onaylanması olması, konumlarının Saray'daki Han'a bağlı olduğunu göstermektedir⁶²⁰.

Cuci soyundan gelenler arasında Batu'nun Ordası Ak-Orda, Orda'nın Ordası ise Kök-Orda olarak geçmektedir⁶²¹. Bu isimlendirmenin klasik Türk yönlerini renklerle ifade etme geleneğinden ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Buna göre batı beyaz, doğu ise mavi renk ile ifade olunmaktaydı. Batu ve Orda'nın topraklarının bu şekilde isimlendirilmesine karşılık Şiban'ın topraklarının nasıl isimlendirildiği bilinmemektedir. Daha sonraki zamanlarda burası Sibir Hanlığı olarak ortaya çıkacaktır⁶²².

Altın Orda'nın üzerinde kurulduğu topraklar büyük oranda Kıpçak ve Bulgar Türkleri ile meskûndü⁶²³. Bölgedeki halkın bir kısmı Moğolların önünden kaçarak çeşitli yerlere kaçmışlarsa da nüfuslarının, 30.000 kişilik bir çekirdek nüfusa sahip Moğolları azınlıkta bırakmaya yettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, kısa sayılabilecek bir sürenin ardından devletin Türkleşmesinin en önemli gerekçesini oluşturmaktadır. Nitekim el-Omeri'nin "*Bu devlet (Altın Orda) eskiden Kıpçakların yurdu idi. Lakin Tatarlar tarafından işgal edilince, Kıpçaklar onlara tabi oldular. Sonra (Tatarlar) onlara (Kıpçaklara) karıştılar ve akraba oldular. Toprak, onların (Tatarların) tabiat ve soylarına galip geldi. (Tatarlar) tamamıyla Kıpçaklaştılar. Çünkü Moğollar (ve Tatarlar) Kıpçak topraklarına yerleştiler, onlardan kız aldılar ve onların (Kıpçakların) yurtlarında kaldılar*" ifadeleri bölgenin etnik yapısını ve nüfus karakterinin değişimini göstermektedir. Yakubovskiy, Moğolların Türkleşmelerinin daha o dönemlerde teşhis edilebilmesi açısından bu kayıtlara özel bir önem vermiştir⁶²⁴. Ünlü Rus tarihçi-arkeolog G.A. Fedorov-Davidov da Rus kaynaklarında Moğol hâkimiyetinin

⁶²⁰ M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.51.

⁶²¹ V.L. Yegorov, a.g.e, s.160; M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.40. Bu konuda Fedorov-Davidov'un açıklamaları daha detaylıdır ve kaynaklardaki bazı sorunları da çözmektedir. G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.242.

⁶²² M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.42.

⁶²³ V.V. Bartold, a.g.e, s.142; G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.234; J. Martin, a.g.e, s.156.

⁶²⁴ A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.34, 35. Altın Orda'daki Moğol nüfusun Türkleşmesi için bk. M. Kafalı, "Cuci Ulusundaki İl ve Kabilelerin Siyasi Roller ve Ehemmiyetleri", *Makaleler I*, Haz. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Berikan yayınevi, Ankara 2005, s.28-30.

başlamışından sonra Kıpçaklara yer ayrılmamış olmasını iki halkın karışmasıyla izah ederek Yakubovskiy'i takip etmiştir⁶²⁵. Tarihi kayıtlarda tesadüf edilen bu karışma neticesinde Altın Orda, Özbek Han ve ardıllarının zamanına gelindiğinde bir Türk devleti olarak karşımıza çıkacaktır. Konuyu inceleyen pek çok bilim adamınının Altın Orda yerine Kıpçak Hanlığı tabirini kullanması bu durumla ilgilidir⁶²⁶.

Devletin Türk karakteri kazanmaya başlamasına dair ilk bilgi Berke Han zamanında, Memluklerle yazışmalarda Arapça olarak getirilen mektuplardan birisinin kâtiplerce Türkçeye tercüme edilmesi ve ardından da Berke Han'a Türkçe olarak Şerafeddin Kazvini tarafından okunması hadisesinde karşımıza çıkmaktadır⁶²⁷. Bu kayıt Berke Han zamanında Türk diplomatlarının veya devlet adamlarının sarayda etkin bir konumda olduklarını ve Türkçe'nin Han'ın huzurunda bulunanlarca anlaşıldığını göstermesi açısından önemlidir. Özbek Han zamanına gelindiğinde ise Türkçe'nin varlığı yarlıklar da dâhil olmakla daha çeşitli örneklerle karşımıza çıkmaktadır⁶²⁸. Bu hızlı yükselişe rağmen Berke Han'ın 1266 senesindeki ölümü ile Özbek Han'ın 1313 senesinde tahta oturması arasındaki 47 senede Türkçe'nin konumunun ne olduğuna dair bilgimiz bulunmamaktadır. Diplomatik ilişkilerde Moğolcanın kullanımına dair kayıtlar Türkçe'nin konumunun bu süre zarfında gerilediğini göstermektedir⁶²⁹. Moğolca elbette devletin sonuna kadar bir ölçüde etkili bir konumda varlığını sürdürmüştür. V.V. Barthold'un kabul etmeye yanaşmamasına rağmen, Ebul Gazi Bahadır Han da Moğolcanın Altın Orda'da XV. yüzyılda dahi kullanıldığını belirtmektedir⁶³⁰. Ancak yukarıda ifade ettiğimiz üzere Berke Han zamanında başlayan ve Özbek Han zamanında iyice yükselmiş olan Türkçe'nin saray dili olma hüviyeti Türkçe'nin önemini zaman içinde artırdığını, buna karşılık da Moğolcanın gerilediğini göstermektedir.

⁶²⁵ G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.224-226, 239.

⁶²⁶ D. Christian, a.g.e, s.411.

⁶²⁷ S. Zakirov, a.g.e, s.48; H.H. Howorth, a.g.e, s.118. Türkçe'nin Altın Orda içindeki durumu ile ilgili olarak ayrıca bk. V.V. Bartold, a.g.e, s.142; B.D. Grekov, a.g.m, s.57.

⁶²⁸ Bu konuda en kıymetli bilgiler Bartold tarafından ileri sürülmüştür. Bk. V.V. Bartold, a.g.e, s.144. XIV. yüzyıl yarlıklarında Türkçe ile ilgili olarak bk. I. Vasary, "Jalovanniye Gramoti Cuçieva Ulusa Dannıye Ital'yanskim gorodam Kafa i Tana", *IIUC*, otv. red. M.A. Usmanov, Akademi Nauk Tatarstana İnstitut İstorii, Kazan 2001, s.198, 199.

⁶²⁹ Tuda Mengü zamanında Mısır'a gönderilen mektubun Moğolca yazılmış olması Moğolca'nın diplomatik lisan olduğunu göstermektedir. Bk. A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.35.

⁶³⁰ V.V. Bartold, a.g.e, s.144.

Altın Orda'nın kurulmasından sonra Batu'nun halletmesi gereken pek çok sorun vardı. Bunlar Deşt-i Kıpçak bölgesindeki idaresini sağlamlaştırmak, civarındaki topraklardaki idaresini kurmak ve Büyük Hanlık ile olan ilişkilerini dengeli bir şekilde devam ettirmektir. Batu Han için bunlardan en önemlisi kuşkusuz ki Büyük Hanlık ile olan ilişkileriydi⁶³¹. 1242 senesinde ölen Ögedey'in yerine halen Büyük Han seçimi yapılmamıştı. Hanlık için en büyük aday ise Ögedey'in oğlu olup Batı seferinin başlarından itibaren Batu ile sorunlar yaşayan Güyük idi. Onlar arasındaki bu düşmanlık Güyük'ün tahta geçmesinden sonra daha da büyüdü ve büyük bir rekabete dönüştü⁶³². Carpini'nin Güyük'ün ikinci bir batı seferine girişmek istediğini belirtmesi⁶³³ kuşkusuz Batu'nun durumunun da göz önüne alınmasıyla ilgiliydi. Han'ın Carpini'ye ifade ettiği bu plan, kuşkusuz ki Batu tarafından da biliniyordu. Batı seferine katılan Moğol ordusunun büyük bir kısmının Batu'nun Deşt-i Kıpçak'a dönmesinin ardından Moğolistan'a gittiğini biliyoruz. Bundan dolayı askeri kudreti zayıflayan Batu Han, bölgede iktidarını kurduktan hemen sonra ordusunu yeniden kurma teşebbüsleri içine girmiştir.

Batu Han'ın askeri gücünü artırma zorunluluğu Büyük Hanlık ile ilişkilerinin yanında diğer bir önemli sorunu olan civar bölgelerdeki halklara boyun eğdirebilmesi için de son derece önemliydi. Zira sadece Moğollar için değil tüm zamanlar için ordu en önemli baskı unsuruydu ve Moğollar da bunu güçlü oldukları tüm dönemlerde kullanmışlardır. 1243 senesine gelindiğinde bölgede önemli bir sayıda Moğol unsuru yoktu. Burada bulunanlar Moğolların askeri sınıfı ile sayıları pek kalabalık olmayan Moğol asıllı boylardı. Bundan dolayı Altın Orda'nın ordusunun çekirdeğini bölgedeki Kıpçak ve diğer Türk unsurlar teşkil etmişlerdir. Moğolların Deşt-i Kıpçak topraklarına dönmesinden hemen sonra bölgeye gelen Plano de Carpini, bölgedeki en büyük askeri gücün 60.000 kişiden oluştuğunu ve başında da Kuremsa isimli bir Moğol komutanın bulunduğundan bahsetmektedir. Yine kendisinin verdiği bilgilerde bu ordunun içinde pek çok Kıpçak askeri bulunuyordu⁶³⁴. Carpini'nin başka bir yerde böylesi kalabalık bir

⁶³¹ Batu ile Büyük Hanlık arasındaki ilişkiler için bk. M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.46.

⁶³² Onlar arasındaki ilişkilerin bozulması ve bu bozulan ilişkilerin sonrasında yeni kutuplaşmaları doğurması ile ilgili olarak bk. M.D. Safargaliyev, s.23; İ. Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, s.2.

⁶³³ Carpini, a.g.e, s.87.

⁶³⁴ Carpini, a.g.e, s.96, 117.

ordudan bahsetmemesi bu ordunun Altın Orda ordusunun belkemiğini teşkil ettiğini göstermektedir. Bu askeri güç bu haliyle bile Rusya ve Deşt-i Kıpçak'ın en büyük askeri gücüydü. Batu Han bu güç sayesinde Mangışlak'tan Novgorod'a ve buradan Kafkaslara ve hatta Anadolu'ya kadar olan sahalarda egemenliğini kısa süre içinde kurmuştur⁶³⁵. Bu bölgelerin idarecileri kısa süre sonra akın akın Batu'nun yanına geldiler ve bölgelerinde idare sürebilmek için Han'ın yarlığını elde etmenin peşine düştüler⁶³⁶. Bunlar arasında Rus knezleri de bulunuyordu.

C. Rusya'nın Altın Orda'ya Bağlanması (1243-1245)

Moğollar 1236'dan 1240 senesine kadar süren seferleri sonucunda Novgorod ve Pskov haricinde Rusya'nın tamamında faaliyet göstermiş olmalarına rağmen Deşt-i Kıpçak'ta geçirdikleri ilk senelerde buralara hâkim durumda değillerdi. Bunun nedeni yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Moğolların ele geçirdikleri kentlerde ve bölgelerde kalmayarak çekilip gitmeleri, ortaya çıkan bu otorite boşluğunun da Yaroslav başta olmak üzere çeşitli Rus knezlerince doldurulmasıdır. Yaroslav Moğolların Deşt-i Kıpçak'a geldiklerinde hâlâ Rusya'nın yegâne hâkimi durumundaydı. Kaynaklarımız, Yaroslav'ın Rusya'yı yeniden yapılandırma işleri ile meşgul olurken askeri hazırlıklarla da meşgul olduğuna dair bilgi vermezler. Herhalde Yaroslav Moğolların, tıpkı Kalka muharebesinden sonra olduğu gibi, buradan çekilip gittiklerini ve bir daha buralara gelmeyeceklerini düşünüyordu.

Batu Han, Cuci ulusunu kardeşleri arasında pay etmesinden hemen sonra çevre ülkelerin hâkimiyet altına alınması meselesiyle ilgilenmeye başladı. En önem verdiği konunun da Rusya'nın hâkimiyet altına alınması olduğu anlaşılmaktadır. Batu, kendi toprakları olarak gördüğü Rusya'da yönetim iznini vermediği hiç kimsenin bulunmasını istemiyordu⁶³⁷. Ruslar ise Moğollarla ilişki kurmak gibi bir tutum içinde değillerdi. Bu nedenle Batu, Rusya'daki idarenin başında bulunduğunu bildiği Yaroslav

⁶³⁵ Onun hâkim olduğu sahalara için bk. M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.31.

⁶³⁶ M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.31.

⁶³⁷ Batu'nun Rusya'yı kendi toprağı olarak görmesiyle ilgili olarak bk. SV, s.261; PSRL, XVI, s.82.

Vsevolodoviç'e elçilik heyeti göndererek yanına gelmesini emretti⁶³⁸. Moğol elçisini kabul eden Büyük Knez, hazırlıklarını tamamladıktan sonra yanına oğullarından Konstantin'i de alarak⁶³⁹ 1243 senesinde Batu'nun yanına gitti⁶⁴⁰. Kaynaklarımızdan sadece Ipatiyev ve Kazan kroniklerinde Yaroslav'ın gittiği yer kesin olarak ifade edilir. Bunlardan Ipatiyev sadece Volga taraflarına gidildiğinden bahsederken, Kazan kroniği Bulgar kenti ve taraflarını işaret ederek daha kesin bir yargıda bulunur⁶⁴¹. 1253 senesinde buralara gelmiş olan Rubruk'un verdiği bilgiler de Kazan kroniğinde verilen bilgiyi destekler. Buna göre Han, Ocak ayında Saray kenti civarına iniyor, Ağustos ayında da Bulgar kenti taraflarına gidiyordu⁶⁴². Rubruk'un bu gözleminin Berke zamanında da devam ettiği, Marko Polo'nun Hanların Bulgar toprakları ile Saray'da yaşadıklarına dair bilgilerinden anlaşılmaktadır⁶⁴³. Batu'nun ilk merkezi olarak Bulgar topraklarını kullandığı bazı nümizmatik delillerle de sabittir. Zira bunların tamamı Bulgar kentinde basılmıştır. Bu da Altın Orda'nın ilk ekonomik merkezinin Bulgar kenti olduğunu göstermektedir. 1250'lerde Saray kentinin kurulmasına rağmen Bulgar kenti Batu ve Berke zamanlarında bu ekonomik merkez olma konumunu korudu ve 1270 senesine kadar kesilen tüm paralar Bulgar kentinde basıldığına dair damga taşıdılar. Ancak bu yıldan sonradır ki piyasaya Kırım ve Harezm'de basılan paralar da sürüldü⁶⁴⁴. İşte bu hususlar Kazan kroniğinde verilen bilgilerin doğruluğunu ortaya koyar. Bunun yanında bu kayıt ile Rubruk'un Batu'nun kışın ardından Bulgar

⁶³⁸ SV, s.259; PSRL, XXI, s.253. Diğer kroniklerde knezin çağrıldığı ifade edilmeden sadece Yaroslav'ın gidişinen bahsedilir. Bu konuda bilgi veren bilim adamları da Sofiskiy Vremennik ve Stepenaya Kniga'daki kaydı kabul etmişlerdir. Bk. Solov'yev, II, s.146; A.N. Kurat, Rusya Tarihi, s.74; A.N. Nasanov, a.g.e, s.26, 27. Novgorod IV. kroniğinde Han'ın yanına giden ilk kişi 1242 senesinde Aleksandr Nevskiy gösterilmektedir ki bu esnada Aleksandr Novgorod taraflarında Litvanyalılarla mücadele halinde olduğundan bu bilgi yanlıştır. Bu kayıt için bk. PSRL, IV, s.37.

⁶³⁹ Karamzin ve Kurat ise yanında Aleksandr'ın da olduğunu yazmaktadırlar. Karamzin, IV, s.33; A.N. Kurat, a.g.e, s.74. Ancak kroniklerimizde sadece Konstantin'in ismi zikredilmektedir.

⁶⁴⁰ PSRL, I, s.470; PSRL, X, s.129; PSRL, XVIII, s.65; GL, s.340. Bunu haber veren diğer vakayinamelerdeyse hadise 1242 senesine tarihlenmiştir. NPL, s.79; SV, s.259; PSRL, IV, s.37. N.G. Berejkov ise bu vakayinamelerdeki tarihlenmenin hatalı olduğunu ve aslında Lavrentskiy'deki gibi 1243 tarihinin doğru olduğunu ifade eder. N.G. Berejkov, a.g.e, s.271.

⁶⁴¹ PSRL, II, s.184; Kazan kroniğindeki bilgi için bk. M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.23, 24.

⁶⁴² Dawson, s.126. Ayrıca bk. G.A. Fedorov-Davidov, Obşçestvennoy Stroy Zolotoy Ordı, s.66.

⁶⁴³ *The Travels of Marco Polo*, Cossimo Boks, New York 2006, s. 4. Ayrıca bk. Bretschneider, II, s.83; G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.66, 67.

⁶⁴⁴ G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.76, 77; Muhamediyev, a.g.e, s.11-13, 43; M.G. Kramarovskiy, "Zolotoordinskiy Gorod Solhat-Kırım K Probleme Formirovaniya Gorodskoy Kul'turi", *TAr*, No.1/1997, s.106, 107. Bulgar kentinin XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yükselişi için ayrıca bk. A.P. Smirnov, a.g.e, s.54; V.V. Bartold, a.g.e, s.140.

taraflarına gittiği yönündeki bilgi birleştirildiğinde, Yaroslav'ın Batu'nun huzuruna bahar ayları ile Ağustos ayı arasında geldiği de ortaya çıkar.

Yaroslav, Han'ın Ordası'na geldikten sonra büyük bir onur gösterilerek kabul edildi. Yaroslav ise Batu'ya hediyelerini takdim etti ve bağlılığını bildirdi⁶⁴⁵. Bundan sonra onlar arasında içeriği hakkında bilginin bulunmadığı konuşmalar gerçekleşti. Kaynaklarımızda bu görüşmenin sadece son ifadeleri yer almaktadır. Buna göre Batu, ona “*Yaroslav sen Rus knezleri ve Rus halkı arasında en büyüğü olacaksın*“ diyerek Büyük Knezliğini onayladı. Hâkimiyetindeki topraklarına ek olarak Kiev kentini de kendisine verdi⁶⁴⁶.

Kurulan bu ilk temas Rusya'nın Moğol hâkimiyetine geçmesiyle neticelendiğinden tarihi bir önem taşımaktadır. Yaroslav Büyük Knezliğini onaylatmakla hem topraklarındaki egemenliğini devam ettirebilmiş hem de topraklarını yeni bir Moğol saldırısından korumuş oldu. Batu ise yeni bir sefer düzenlemeye gerek kalmadan Novgorod'a kadar uzanan yerlerdeki Kuzey Rusya knezliklerini denetimi altına aldı. İlhanlıların Anadolu'yu idare ederken daha çok Sultanın hizmetindeki kişilere sorumluluk vermelerine karşın Batu ve soyundan gelenler Rusya'da Rurik soyundan gelenlerin hâkimiyetlerine dokunmayarak varlıklarını devam ettirdiler. Bunda Rusya'daki hâkimiyet telakkisi kadar Selçuklulardaki gibi girift bir devlet teşkilatının var olmamasının da etkili olduğu düşünülebilir. Moğolların Rusya'da hâkimiyetlerinin sonlandığı dönemde Rurik soyundan gelenler varlıklarını korumalarına karşın Türkiye'de hanedan ailesi ortadan kalktı ve yerini yerel beyliklere bıraktı. Bu açıdan bakıldığında Yaroslav zamanında Rusya'nın Moğollara bağlanması Rus devleti için sadece bir geçiş dönemi oldu⁶⁴⁷.

Yaroslav, kısa bir süre Batu'nun yanında kaldı ve 1243 senesi içinde tekrar Vladimir'e döndü⁶⁴⁸. Burada kalabalık bir halk tarafından sevinçle karşılandı ve adına

⁶⁴⁵ M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.24.

⁶⁴⁶ PSRL I, s.470; GL, s.340. Bu sözlere yer verilmeyen, ancak onun Büyük Knezliğe tayin edilmesiyle ilgili Nikon Simeon krniklerindeki bilgilere de bk. PSRL X, s.129; PSRL XVIII, s.65.

⁶⁴⁷ Kurulan idare ile ilgili A.N. Kurat'ın değerlendirmelerine bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.83; A.N. Kurat, Karadenizin Kuzeyi..., s.125.

⁶⁴⁸ PSRL, I, s.470; TL, s.321. Nikon ve Simeon kroniklerinde de anavatanına döndüğünden bahsedilir ki burası hiç kuşku yokki Vladimir'di. PSRL X, s.129; PSRL XVIII, s.65. Gustin kroniğinde Moskova olarak ifade ediliyorsa da bu hatalı bir kayıttır. Bk. GL, s.340.

törenler düzenlendi⁶⁴⁹. Bu kayıt Rusların, efendilerinin Büyük Knezliğinin Moğollar tarafından onaylanmasından büyük bir memnuniyet duyduklarını göstermesi açısından önemlidir. Bunun yanında kroniklerde Büyük Kneze karşı Moğolların yanına gittiğinden ötürü muhalefet gösterilmemesi de dikkate değerdir. Halen Moğol tehlikesi altında yaşıyor olmalarından ötürü bu durum anlaşılabilirse de kaynaklarda hiçbir sızlanmanın olmaması Rurik döneminden itibaren hiçbir gücün hakimiyetinde yaşamamış bir toplum için dikkat çekicidir. Yine de onların sevinçleri Büyük Knezlerinin unvanının onaylanmasının aynı zamanda, Moğol tehlikesinden de kurtulmak manasına gelmesinden ötürü önemlidir. Pek çok Rus bilim adamının bahsettiği “*Moğol boyunduruğu*” bundan sonraki yaklaşık 250 sene boyunca devam etmiş olmasına rağmen dönemin insanları bunu bir lütuf olarak değerlendirmişlerdir⁶⁵⁰.

Kente gelmesinden bir süre sonra Yaroslav, Han tarafından kendisine verilmiş olan Kiev’e boyarlarından Dmitri Eykoviç’i göndererek burayı sınırlarına kattı⁶⁵¹. Büyük Knezin Kiev’deki hâkimiyeti 1246 senesinde de devam ediyordu⁶⁵². Büyük Knezin ölümünün ardından burası Aleksandr Nevskiy’e verilmiştir. Bu da Kiev’in Büyük Knezlik topraklarına bağlılığının 1246 senesinde sona erdiğini göstermektedir. Zira bu esnada Aleksandr Büyük Knez değildi.

Yaroslav ile beraber Batu’nun yanına giden oğlu Konstantin, Batu’nun isteği üzerine Moğolistan’a gönderildi⁶⁵³. Lavrentskiy, Nikon ve Simeon kronikleri onun Han’ın yanına gönderildiğini bildiriyorsa da yola çıkış tarihi olan 1243’de henüz Han seçimi yapılmamıştı⁶⁵⁴. Kaynaklarda onun neden gönderildiğine ilişkin bir bilgi bulunmuyorsa da kuşkusuz ki babasını temsil etmek için yola çıkarılmıştı.

⁶⁴⁹ TL, s.321; PSRL, XXI, s.253.

⁶⁵⁰ Tatar boyunduruğu ile ilgili en ciddi itiraz sahibi Akdes N. Kurat olmuştur. Onun bu konudaki itirazları eski Rus tezlerini de büyük oranda sona erdirici temellere sahip durumdadır. Bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.127.

⁶⁵¹ GL, s.340. Ayrıca bk. V.L. Yanin, *Novgorodskiye Posadniki*, İzdatel’stvo Moskovskogo Universiteta, Moskva 1962, s.143. Eykoviç ile ilgili olarak bk. A.V. Kuz’min, a.g.m, s.58, 59.

⁶⁵² PSRL, II, s.184.

⁶⁵³ PSRL, I, s.470; PSRL X, s.129; PSRL XVIII, s.65. Ayrıca bk. G. Vernadsky, a.g.e, s.178.

⁶⁵⁴ Ekzemplyarskiy Konstantin’in Ogedey’in yanına gittiğinden bahsetmekteyse de bu esnada o ölmüş bulunuyordu. Ekzemplyarskiy, II, s.208.

Yaroslav'ın Batu'nun yanından ayrılmasından bir sene sonra 1244 senesinde bir Knez grubu Volga kıyılarındaki Batu'nun merkezine gitti⁶⁵⁵. Bunlar Vladimir Konstantinoviç, Boris Vasilkoviç ve Vasiliy Vsevolodoviç ile yanlarındaki maiyetlerinden oluşuyordu. Geliş amaçları knezliklerini Batu'ya onaylatmaktı. Knezler büyük bir önem gösterilerek Batu'nun huzuruna çıkarıldılar ve yarlıklarını elde ederek ülkelerine geri döndüler⁶⁵⁶. Aynı yıl içinde, 1244 senesinde Aleksandr Yaroslaviç de Batu'nun yanına giderek kendisiyle görüşerek knezliği için onay aldı⁶⁵⁷. 1245 senesinde Yaroslav bu sefer yanına Konstantin Vladimiroviç, Gleb ve Boris Vasilkoviç ve daha pek çok knezi de alarak Batu'nun huzuruna gitti⁶⁵⁸. Bundan bir süre sonra da Yaroslav'ın üç kardeşi İvan, Svyatoslav ve biraz sonra da Mihail Vsevolodoviç Batu Han'ın yanına gittiler⁶⁵⁹. Bunlardan İvan ve Svyatoslav knezlik yarlıklarını alırlarken Mihail ise aşağıda ayrıca bahsedeceğimiz üzere öldürülecektir. Mihail'in buraya gelmesi Moğolların Kuzey Rusya'yı olduğu gibi Güney Rusya'yı da hâkimiyetleri altına almak istediklerini göstermektedir. Bunu bir süre sonra Daniil'in de buraya gelmesi takip edecektir. Böylelikle 1243–1245 seneleri arasında Rusya'daki knezlerin neredeyse tamamı Batu'nun huzuruna çıkarak knezliklerini onaylatmış ve Moğol gücüne biat ederek onların hâkimiyetlerine girmiş oldular.

Batu Han devletin kurulduğu ilk yıllarda Rusya meselelerini başkasına havale etmeden bizzat kendisi idare ediyordu. Ancak 1245 senesinde Rusya meselelerinde Sartak'ı görevlendirdi ve bundan sonra Rusya'daki siyasi durumla ilgilenmedi⁶⁶⁰. Bu değişiklik, aşağıda bahsedeceğimiz Mihail'in öldürülmesiyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu hadise yaşandığında hala burada olduğu anlaşılan Boris alalacele Sartak'ın yanına gönderilmiş ve knezlik yarlığını bizzat Sartak'ın elinden almıştır⁶⁶¹. Bu temas sonraki zamanlarda da tekrarlandı. Mesela Boris'in kardeşi Gleb 1249, Boris

⁶⁵⁵ Ekzemplyarskiy bu ziyaretlerin 1245 senesinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ekzemplyarskiy, I, s.18.

⁶⁵⁶ PSRL, I, s.470; PSRL X, s.129; PSRL XVIII, s.66.

⁶⁵⁷ PSRL, IV, s.37. Aleksandr'ın ziyareti burada 1246'ya tarihlenmişse de bunun Mihail'in öldürülmesinden (1245) bir sene öncesinde olduğunun ifade edilmesi bunun 1244'te gerçekleştiğini göstermektedir. Tarihleme konusunda ayrıca bk. Bk. H.H. Howorth, a.g.e, s.78.

⁶⁵⁸ PSRL X, s.129; PSRL XVIII, s.66.

⁶⁵⁹ PSRL X, s.130; PSRL, XVIII, s.66.

⁶⁶⁰ Krigos, a.g.m, s.195, 196.

⁶⁶¹ PSRL, I, s.471.

1250, Svyatoslav Vsevolodoviç 1250 ve Aleksandr Nevskiy 1252 senesinde Moğollarla temaslarını Sartak'ı ziyaretle gerçekleştirmişlerdir.

Rus topraklarında Altın Orda idaresinin kurulduğu ilk yıllarda Ruslar, topraklarını, Kiev de dâhil olmak üzere, Batu ve Büyük Han'ın toprakları olarak görmekteydiler⁶⁶². Bu anlayış, knezliklerini Moğollara onaylatmaları gerektiği yönündeki anlayışı kuvvetlendirmiş ve bu da Rusya'daki Moğol idaresinin temelini oluşturmuştur. Bu dönemde knezler ananevi idari geleneklerini devam ettirebilmek için Moğollara başvurmak zorundaydılar. Ancak zaman içinde bu kural kalkacak ve ancak Hanların tahta çıktıkları zamanlarda uygulanacaktır. Bu da elbette ki Rusya'daki Büyük Knezin gücünü ve otoritesini artırmıştır. Zira artık knezler haklarını Moğol sarayı yerine Büyük Knezlik makamında aramışlar, Moğollar da bu işlerde Büyük Knezleri memur tayin etmişlerdir.

Moğolların Yaroslav'a güvenmelerine rağmen onun Altın Orda'ya bağlılığı samimiyetten uzaktı. 1236 senesinden Batı dünyası ile ilişki içinde olan Yaroslav'ın 1245 yılında toplanan Lion konsülüne bir elçi gönderdiği görülmektedir. Bu konsülde en önemli mevzulardan birisi de Tatarlar ve onların ortadan kaldırılmaları meselesi idi⁶⁶³. Kuşkusuz burada Yaroslav'ın elçisi de söz almıştır. Ancak burada onun ne gibi konularla ilgili konuştuğunu bilemiyoruz. Onun bu girişimleri bazı knezler tarafından öğrenildi ve durum Batu'ya iletildi. Yaroslav Orda'ya çağrıldı ve yargılandı. Fakat suçsuz olduğuna kanaat getirildi⁶⁶⁴.

⁶⁶² SV, s.261; PSRL, XXVI, s.82. Rus kaynaklarında verilen bu türden bilgilerin değerlendirilmesi için bk. A.N. Nasanov, a.g.e., s. 10, 11; B.R. Rahimzyanov, "Nasleniye Zolotoy Ordı v formirovani Rossijskogo Gosodarstva", *CMR*, Vol.46, No.1-2, Janvier-juin 2005, s.30.

⁶⁶³ Yaroslav'ın elçi göndermesi için bk. V.V. Kargalov, a.g.e, s.18. Konsül ve Tatarlarla ilgili görüşmelerle ilgili olarak bk. V.T. Paşuto, "O Politike Papskoy Kurii na Rusi XIII. vek", *Vpl*, No.5/1949, s.59; Cathay, I, s.121; H. Göken'yan, a.g.m, s.90; E. Lederer, "Vengersko-Russkiye Otnoşeniya i Tataro-Mongol'skoye Naşestviye", *Mejdunarodniye Svyazi Rossii do XVII v*, red. A.A. Zimin, V.T. Paşuto, IANS, Moskva 1961, s.186. Onun daha önceki yıllarda Batı dünyası ile kurduğu temaslar için bk. B.B. Szczeniak, "Notes and Remarks on the Newly Discovered Tartar Relation and the Vinland Map", *Journal of the American Oriental Society*, Vol.86/4, Oct-Dec. 1966, s.374. Kargalov aynı yerde onun öldürülme nedeni olarak da onun Lion'a elçi göndermesini ileri sürmektedir. Aşağıda da ifade edeceğimiz gibi onun batı ile giriştiği bu gibi ilişkilerden Orda'nın rahatsız olduğunu Akdes Nimet Kurat da belirtmekte hatta onun bundan dolayı Orda'da yargılandığından bahsetmektedir. Ancak bu onun batı ile giriştiği ilişkilerin daha çok Orda politikalarını sıkıntıya düşürmesi, Güyük'ün Han olduğu dönemde onun öldürülmesi için bir neden olmayacağını düşünmekteyiz.

⁶⁶⁴ Kurat, Rusya Tarihi, s.76.

D. Rusya'nın Vergilendirilmesi

Zamanında her biri bağımsız ve hür bir şekilde hüküm süren knezler, birbiri ardına Batu'nun yanına giderek knezliklerini onaylatarak sadakatleri ölçüsünde bir bağımsızlığa sahip oldular. Moğollar bunu yapmakla Rusya'nın neredeyse tamamına hâkim olmuş oldular. Bunu bir süre sonra buraların vergilendirilme işi takip etti. Moğol vergi sisteminin temeli, sayım usulüne dayanmaktaydı. Moğolların sayım faaliyetlerine daha Cengiz Han'ın sağlığında tesadüf ediyoruz. Buna göre elimizdeki ilk kayıt 1206 senesinde Tatarların hâkimiyet altına alınmalarını takiben sayılmalarıyla ilgilidir. İlk sayım sonuçları *Köke debter* adı verilen mavi deftere kaydediliyordu. Bununla birlikte bu dönemdeki sayımların vergi toplanmasından çok ahalinin düzen altına alınması ve hanedan azası arasında paylaşımı ile ilgiliydi. Ancak Moğolların meşhur Çinli memuru Yeh-lü Ch'u-ts-ai'in da girişimleri neticesinde sayım, vergilerin düzenli ve doğru bir şekilde toplanması için bir temel olarak vazife görmeye başladı⁶⁶⁵.

Rusya'da yapılan sayımla ilgili ilk bilgilerimiz 1245 senesi civarında Kiev ve çevresinde yapılan sayım ile ilgilidir. Bu hadiseyi haber veren kilise kaydının yazarı görevliler tarafından sayıldıklarından ve vergi ödediklerinden bahsetmiştir⁶⁶⁶. Kroniklerimiz bu ilk vergilendirme işiyle ilgili herhangi bir bilgi vermemektedirler. Ancak 1246 senesinde Rusya'da bulunan Plano Carpini'nin seyahatnamesi bu konuda eşsiz bilgiler içermektedir. Bu kayda göre Carpini, Batu Han'ın yanına doğru ilerlerken karşısına Batu ve Güyük Han tarafından görevlendirildiğini söylediği ve Müslüman olduğu anlaşılan kendisinin ifadesiyle bir “inançsız” ile karşılaşmıştır⁶⁶⁷. Bu meseleye gerektiği kadar önem vermediği anlaşılan Carpini, bu temasın nerede olduğuna dair bilgi vermemiş, sadece “*Biz Rusya'dayken*” ifadesini kullanmıştır⁶⁶⁸. Bununla birlikte sayımdan Kiev'e ulaştıktan sonra bahsetmesi, sözü edilen sayımın Kiev'in doğu muntıklarında gerçekleştiğini düşündürmektedir. Carpini'nin bundan sonra gittiği

⁶⁶⁵ T.T. Allsen, “Mongol Census Takin in Rus 1245-1275”, *HUS*, Vol.V, Num.I/1981, s.34, 35.

⁶⁶⁶ M. D'yakanov, *Oçerki Obşçestvennogo i Gosudarstvennogo Stroya Drevney Rusi*, Sanktpeterburg 1908, s.192; A.Yu. Yakubovskiy, B.D. Grekov, a.g.e, s.220; A.N. Kurat, a.g.e, s.77; H.L. Eaton, “Cadasters and Censuses of Muscovy”, *SR*, 26/1, March 1967, s.55.

⁶⁶⁷ A.N. Nasanov, a.g.e, s.11.

⁶⁶⁸ Carpini, a.g.e, s.80.

yerlerde benzer bilgileri vermemesi, Moğolların bu işe henüz yeni başladıklarını göstermektedir.

Carpini'nin verdiği bilgilere göre Batu ve Güyük'ün görevlileri vergi ve sayım işleriyle meşgullerdi. Moğol vergileri nakdi olarak değil, bölgenin meşhur ticaret emtiası olan kürk ve deri üzerinden toplanmıştır ki bunlar beyaz ayı, kara kunduz, kara samur, Carpini'nin ismini bilmediği siyah renkli bir hayvan ile kara fok derisi ve kürkleri idi. Carpini verginin hangi esasa göre toplandığı hakkında bilgi vermiyorsa da daha sonraki vergi toplama faaliyetlerine bakacak olursak hane esasına göre toplandığı düşünülebilir⁶⁶⁹. Aynı şekilde Carpini sayım ve vergi olarak alınan mallarla ilgili bilgi vermesine rağmen bunların hangi vergi adı altında topladıklarına değinmez. Ancak Aknerli Grigor'dan öğrendiğimiz kadarıyla Moğollar, Kafkas bölgelerinden hayvan vergisi “*mal*”, atlar için alınan yem vergisi “*tagar*”, “*tuzgu*” ve “*kobçur*” ile Hetum zamanında arazi vergisi olan “*kılan*” isimli vergileri toplamışlar, bir aralık da çocuk yaşta olanları esir ederek götürmüşlerdir⁶⁷⁰. Daha sonraki kaynaklarımızda Moğol vergileri haraç olarak ele alınabilecek olan *vıçhod*, arazi vergileri, damga vergisi, posta vergileri ve olağan üstü zamanlarda toplanan *zapros* olarak çıkmaktadır⁶⁷¹. Ancak bu vergilerin Carpini'nin buradan geçtiğinde Rusya'da uygulanıp uygulanmadığını bilmiyoruz.

Seyyahımız vergilerin her birinin kaç kişiden veya aileden toplandığına dair bilgi vermemektedir. Bunun yanı sıra vergilerin din adamlarına uygulanıp uygulanmadığından da bahsetmez. Ancak yukarıda ifadelerine başvurduğumuz bir papazın kayıtları, bu ilk vergilendirmede kiliselerin ve burada çalışan din adamlarının da kapsam içine alındığını göstermektedir⁶⁷². Carpini, Moğolların vergilendirmeyi

⁶⁶⁹ M. Kafalı, a.g.e, s.55.

⁶⁷⁰ Mal vergisi için bk. F.W. Cleaves, “The Mongolian Names and Terms in the History of the Nation of the Archers by Grigor of Akanc”, *HJAS*, Vol.12/No.3-4, Dec.1949, s.439. Tagar vergisi için bk. R.P. Blake-R.N. Frye, “History of the Nation of the Archers by Grigor Akanc Hitherto Ascribed to Malaki'ia the Monk”, *HJAS*, Vol.12, No.3/4, Dec.1949, s.286; V. Minorsky, “A Soyurghal of Qasim b. Jahangir Aq-qoyunlu (903/1498)”, *BSOAS*, Vol.9, No.4/1939, s.948, 949. Kalan vergisi için bk. Aknerli Grigor, a.g.e, s.37; V.V. Barthold, “Ani Kitabesi”, çev. Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, C.I, TTK, Ankara 1998, s.531, 532. Rus kaynaklarında da ifade edilen Tuzgu vergisine aşağıda yeri geldiğinde değineceğiz.

⁶⁷¹ A.N. Kurat, a.g.e, s.81; Yu.A. Gagamaister, a.g.e, s.58,59.

⁶⁷² Bununla birlikte daha sonraki dönemlerde onlar vergiden muaf tutulacaklardır. bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.81.

titizlikle yaptıklarından, vergisini vermeyenlerin esir olarak alınıp Moğolistan'a sürüldüklerinden bahsetmektedir. Dahası Moğol vergi görevlisi eşi olmayan kadın ve erkekler ile yiyeceği olmayan insanları da aynı şekilde sürgüne tabi tutuyordu. Aynı görevli vergi toplamaktan başka ayrıca gittiği bölgelerin sayım işleri ile de meşguldü. Bu ilk sayımda Moğol görevlilerinin kişi başına sayım yaptıkları görülmektedir. Carpini'nin belirttiğine göre bu sayım bir günlük bebekten en yaşlısına kadar olan insanları kapsıyordu⁶⁷³. Seyyah sayımla ilgili bilgi verdikten hemen sonra yüzlük ve binlik görevlilerin varlığından bahsetmiştir. Bunların ne gibi görevleri ifa ettiklerini belirtmemişse de bunların yüzlük ve binlik kısımlara ayrılan insanların başına getirilen kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Aknerli Grigor'un yıllığında Moğolların Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan dolaylarını kuzey, orta ve güney olarak üç ayrı kısma böldüklerine ve buraları da 110 komutan arasında paylaştırdıklarına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgi ile Carpini'nin bahsettiği yüzlük ve binlik görevliler birleştirildiğinde, hem Rusya'da hem de Kafkasya'da sayıma tabi tutulan toprakların nüfusa dayalı olarak bölümlere ayrıldığı anlaşılmaktadır⁶⁷⁴.

F. Mihail Vsevolodoviç'in Batu'nun Yanına Gelmesi ve Öldürülmesi (Eylül 1245)

Yaroslav ve ardından Kuzey Rusya'daki tüm knezlerin Batu Han'ın huzuruna gelerek yarlıklarını almalarından sonra Moğollar henüz Batu'nun huzuruna gelmemiş olan knezlere elçiler gönderilerek gelmelerini emrettiler⁶⁷⁵.

Kendisine elçi gönderilen knezlerden birisi de eski Çernigov ve Kiev knezi Mihail'di. Ona gönderilen elçi İvan ve Svyatoslav ile hemen hemen aynı zamanlarda yola çıkmış olmasına rağmen Mihail bu davete karşılık vermekte geç davrandı. Bunun altında yatan neden Mihail ile Moğollar arasındaki ilişkilerin daha Kalka muharebesinden bu yana iyi gitmemesi, aksine düşmanlıkla gelişmiş olmasıydı. Hatta Mönğke'nin Kiev önlerine geldiğinde kendisine gönderdiği elçiyi de öldürtmüş olması

⁶⁷³ Carpini, a.g.e, s.80. Altın Orda'nın kurulmasından sonraki ilk vergilendirme işleri için bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.77. Moğolların vergi sistemleri için bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.79-81.

⁶⁷⁴ Aknerli Grigor, a.g.e, s.29. Burada ayrıca Ermenistan ve Albanya'nın da bölünmesinden de bahsedilir. Moğolların Rusya'da topladıkları ilk vergi ve toplumun sınıflandırılması için bk. Yu.A. Gagemaister, a.g.e, s.57.

⁶⁷⁵ PSRL X, s.129; PSRL XVIII, s.66.

Moğolların unutabilecekleri bir hadise değildi. Mihail, Moğolların Batı seferini sonlandırarak Deşt-i Kıpçak'a dönmelerinin ardından Kiev taraflarında bir yerlere sığınmış, ancak yine de Moğollarla ilişkiye geçmemiş, aksine Batı devletleri ile Moğollara karşı ittifak arayışı içine girmişti. Nitekim Moğollarla ilgili meselelerin de ele alındığı meşhur Lion konsülüne (1245) din adamlarından Petr Akeroviç'i göndermesi bu tavrın bir sonucudur⁶⁷⁶.

Batu'nun Mihail'e gönderdiği elçilik heyeti kneze, Büyük Han ve Batu'nun topraklarında kendilerine saygı göstermeden yaşamasının uygun düşmediği ve anlayışla karşılanmadığını ifade ederek Batu'nun yanına gitmesi gerektiğini ifade etti⁶⁷⁷. Bunun üzerine Mihail, diğer knezlerden geç bir zamanda, Batu Han'a bağlılığını sunmak ve knezliğini onaylatmak için Moğol karargâhına gitmeye karar verdi⁶⁷⁸. Hazırlıklarını tamamlamasının ardından yanına önemli boyarlarından Fedor'u da alarak yola çıktı⁶⁷⁹. 1245 senesinin Eylül ayının son günlerinde⁶⁸⁰ Batu'nun yanına vardı. Rus kaynaklarında ifade edildiğine göre Mihail ve beraberindekilerin Han'ın huzuruna geldikleri haber verildiğinde Han, din adamlarını çağırarak heyetin ateşin arasından geçirilmesini istemiştir. Bunun üzerine Han'ın isteği yerine getirilerek otağının dışında iki yanlı bir dizi halinde ateş yakıldı ve heyete bunun arasından geçmeleri ve ardından da Moğolların kutsal saydıkları şeylere saygı göstermeleri istenmiştir. Bu adet aslında diğer bazı knezlere de şart koşulduğu kaynaklarımızla sabittir⁶⁸¹. Moğolların bunu

⁶⁷⁶ V.T. Paşuto, a.g.e, s.263. Onunla ilgili olarak bk. V.İ. Staviskiy, a.g.m, s.288.

⁶⁷⁷ NPL, s.298; PSRL X, s.131;SV, s.261; PSRL, XVIII, s.66; PSRL, XVI, s.82. Kaynaklardaki bu bilgiler şu çalışmada değerlendirilmiştir. M. Belyayev, a.g.m, s.109.

⁶⁷⁸ PSRL, II, s.181; Carpini, a.g.e, s.43. Yola çıkışı il ilgili ayrıca bk. V.İ. Staviskiy, "İstoriya Mongalov Plano Karpini i Russkiye Letopisi", *DGTS*, red. A.P. Novosel'tsev, IANS, Moskva 1991, s.197. Mihail'in Batu Han'ı, Galiçya knezi Daniil'den önce mi sonra mı ziyaret ettiği karışık bir mevzudur. Konuyu inceleyen pek çok bilim adamı Mihail'in Daniil'den sonra Batu Han'ın yanına gittiğinden bahsetmiştir. Bununla birlikte bu konuda en belirleyici ifadeleri kullanan Carpini'nin seyahatnamesindeki bilgileri dikkaten kaçırmışlardır. Buradaki bilgilere göre Carpini Karadeniz'in kuzeyine geldiğinde Mihail çoktan öldürülmüştü. Daniil'in ise Batu'nun yanına henüz yeni gitmişti. Bu kayıt için bk. Carpini, a.g.e, s.82; Mongol Mission, s.51.

⁶⁷⁹ Kaynaklarımızda yanında Boris Vasilkoviç'in de olduğundan bahsediliyorsa da biz onun Mihail'in buraya gelmesinden önce Han'ın yanına gelmiş olduğundan yukarıda bahsetmiştik.

⁶⁸⁰ Onun ölüm tarihi Novgorod I. vakayinamesi hadiselerin anlatılmaya başlandığında 18 Eylül, son kısmında da 20 Eylül, Sofiskiy Vremennik'te 23 Eylül, Troits ve Nikon kroniklerinde ise 20 Eylül tarihinin verildiği görülmektedir. Tarihlerdeki farklılıklara rağmen kaynaklarımız ölümün, Eylül ayının ikinci yarısında gerçekleştiği konusunda hemfikirdirler. Kaynaklarda verilen bilgiler için bk. NPL, s.298, 303; SV, s.266; PSRL, I, s.471; PSRL X, s.133; TL, s.322.

⁶⁸¹ NPL, s.299; PSRL, XVIII, s.67; PSRL, V, s.232. İpatiyev kroniğindeyse Mihail'in Batu ile yüzyüze görüştüğünden ve Batu'nun Mihail'den atalarına tapınmasını istediğinden bahsedilir. Ancak diğer

istemesindeki amaç, gelen kimselerin Han ile ilgili herhangi bir kötü niyet taşımalarına veya büyü gibi işlere kalkışmalarına karşı önlem almaktı. Gelen ziyaretçiler ancak bu âdetin yerine getirilmesinden sonra Han'ın yanına girebiliyor ve hediyelerini takdim edebiliyorlardı⁶⁸².

Moğolların bu uygulamalarını kendi akrabalarından ve Moğol karargâhına giden kimselerden öğrendiği muhakkak olan Mihail, bu isteği reddederek karargâhtan uzaklaşmaya kalkıştı⁶⁸³. Kaynaklarımız bundan sonra uzun uzadıya Mihail'in Hıristiyan geleneklerine bağlılığından ötürü Moğol talebini reddettiğinden bahisle onun dini duygularını övmektedir. Ancak söz konusu bilgilerde, beraberindekilerin, özellikle de Boris Vasilkoviç'in ricalarını dinlemediği, aksine Moğol isteklerine uymayı ısrarla reddettiği, dalga geçtiği, hatta küçümsediği dikkat çekmektedir⁶⁸⁴. Knezin bu uygunsuz davranışları üzerine daha önce Hıristiyan olup şimdi Moğol hizmetinde bulunan Doman isimli bir kişi onu cezalandırmakla görevlendirildi⁶⁸⁵. Fedor ve Mihail'in yanına gelen Doman, Mihail'in ensesine basarak Eylül ayının son günlerinde onu boğdu ve sonrasında da kafasını kesti. Bundan sonra Mihail ile birlikte buraya gelen Fedor da öldürüldü⁶⁸⁶. Boş kalan Çernigov knezliğine ise Mihail'in yeğenlerinden Vsevolod Yarapoviç geçti⁶⁸⁷.

Yukarıda ifade ettiğimiz hadiseler, Rus kaynaklarında ve kısmen de Carpini'nin metinlerinde yer alan bilgilerin Hıristiyan değerlerini yücelten ifadelerden soyutlanmış halidir. Buralarda verilen bilgilerin Mihail'in aziz sınıfına sokulmak amacıyla uydurulduğu konusunda Halperin'in ortaya attığı bir iddia vardır. Onun verdiği bilgilere

kaynaklardan anladığımız kadarıyla Mihail Batu'nun huzuruna çıkamamıştır. Bundan ötürü söz konusu kaydın kabülü mümkün değildir. Bk. PSRL, II, s.181. Bu isteğin diğer knezlerden de talep edilmiş olmasıyla ilgili olarak bk. PSRL X, s.131; NPL, s.298.

⁶⁸² NPL, s.298; PSRL X, s.131.

⁶⁸³ NPL, s.299; PSRL X, s.131; PSRL, XVIII, s.67; SV, s.261; Lavrentskiy kroniğinde ise detaya girilmeden Mihail'in Moğol adetlerini reddinden bahsedilir. PSRL, I, s.471. Onun Moğol isteklerini reddetmesinden Carpini de bahsetmektedir. Carpini, a.g.e, s.43. Carpini ile Rus kaynaklarında verilen bu bilgiler arasındaki ortaklığın değerlendirilmesi için bk. Staviskiy, a.g.m, s.198.

⁶⁸⁴ NPL, ss.299-303; PSRL X, s.131-133; PSRL, XVIII, s.67-69; SV, s.261-264. Boris'in Mihail'e yakarmasından Carpini de bahseder, ancak burada Yaroslav Vsevolodoviç'in oğlu olarak gösterilmektedir. Carpini, s.43. Staviskiy'in değerlendirmelerine de bk. V.İ. Staviskiy, a.g.m, s.199.

⁶⁸⁵ NPL, s.302; PSRL, II, s.181; PSRL, XVIII, s.68; PSRL, V, s.235. Carpini de ise bu kişiden isim vermeden bahseder. Carpini, a.g.e, s.43.

⁶⁸⁶ Carpini, a.g.e, s.43, 44; PSRL, II, s.181; NPL, s.302; PSRL X, s.132, 133; PSRL, XVIII, s.68; SV, s.265; Mihail'in öldürülmesi ile ilgili ayrıca bk. Karamzin, IV, s.35, 36; A.N. Kurat, a.g.e, s.76.

⁶⁸⁷ A.A. Gorskiy, a.g.e, s.30.

göre bu hikâyeler Rus tarih yazarları tarafından Mihail'in "şehit" sayılması için yazılmıştır⁶⁸⁸. Yukarıdaki kısımlarda da gördüğümüz üzere benzer bir hikâye de Yuri'nin yeğeni Vasilko için de anlatılmıştır. O da aynen Mihail gibi Moğollara direnmiş ve Hristiyanlığın şanı için Moğolların verdiği yiyecek ve içecekleri reddederek onlarla ilişki kurmamıştır. Her iki hikâyede de ortak olan nokta Moğolların talebi, knezlerin bunu reddetmeleri, dini erdemlerle knezlerin Hristiyanlık uğruna ölümüne meydan okumaları ve sonrasında da öldürülmeleri ile bunu takip eden dualardır. Her iki hikâyede de Rus tarih yazarlarının Moğollara direnme ve Hristiyanlık uğruna ölmeyi büyük bir erdem olarak telakki ettikleri dikkati çekmektedir. Her iki hikâyeye şaşırtıcı bir şekilde birbirine benzemesine rağmen bunu Halperin gibi uydurma olarak nitelemek mümkün değildir. Zira Carpini de Mihail'in Moğol taleplerini reddetmesinden ötürü öldürüldüğünden bahsetmektedir. Bununla birlikte konuyu inceleyen bilim adamlarının çoğu Mihail'in öldürülme nedeni olarak Moğollarla arasındaki kötü ilişkiyi göstermektedirler⁶⁸⁹. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi Mihail'in Kalka muharebesinden bu zamana kadar Moğollarla ilişkileri gergin bir ortam içinde ilerlemiştir.

Konu ile ilgili verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere Mihail'in öldürülmesinin gözle görünür nedeni Moğol adetlerine uymamasıdır. Ancak aynı törenle karşı karşıya kalan Carpini'nin seyahatnamesinden anladığımız kadarıyla Moğollar gelen misafirlerin ateş arasından geçmesi konusunda inatçı değillerdi⁶⁹⁰. Bu durum anlatının gerçeğe yakınlığına şüphe düşürmektedir. Ancak taleplerin reddedilmesi ve hatta küçümsenmesinin öldürülmesine hiçbir etkide bulunmadığını iddia etmek de mümkün değildir. Herhalde onun Moğol karşıtı faaliyetler içinde bulunduğunu bilen ve bundan rahatsız olan Moğollar onun benzer tutumu Moğol karargâhında da göstermesinden memnun kalmamışlar ve öldürülmesine karar vermişler, bir başka ifadeyle Mihail'in burada takındığı tutum öldürülmesinin bahanesini hazırlamıştır.

⁶⁸⁸ C.J. Halperin, *Russia and Golden Horde*, London 1987, s.48.

⁶⁸⁹ C.J. Halperin, a.g.e, s.48; M. Dimnik, a.g.e, s.372. Onun öldürülme nedeni olarak Moğol karşıtı düşüncelerini birinci sıraya koyan Halperin onun Daniil Romanoviç ve Andrey Yaroslaviç ile müttefik olduğunu iddia eder. Ancak bu dönemde söz konusu knezler Moğol karşıtı faaliyet gösterebilecek durumda değillerdi. Daniil ve Andrey arasındaki müttefiklik aşağıda da ifade edeceğimiz üzere daha sonraki dönemlerde ortaya çıkacaktır

⁶⁹⁰ Carpini, a.g.e, s.100. Bununla ilgili geleneklerle Göktürkler döneminde Bizans elçilerinin de karşılaştıklarını biliyoruz.

Mihail Moğolların bölgeye gelmesinden sonra eski gücünü ve etkisini kaybetmiş olmasına rağmen gerek Vsevolod soyundan gelmesi, gerekse tecrübeli bir knez olması nedeniyle Güney Rusya’da meşru ve etkili bir knez olarak telakki ediliyordu. Onun ölümüyle Güney Rusya’daki güçler dengesinde önemli bir boşluğun ortaya çıktığı muhakkaktır. Moğolların Deşt-i Kıpçak’ta hâkimiyet kurmalarından sonra öldürülen ilk knez olan Mihail’in akibeti bundan sonra Moğol gücüne direnen veya emirlerini çeşitli nedenlerden ötürü dinlemeyen pek çok knezin ölümü ile devam edecektir.

Mihail ile birlikte Batu Han’ın yanına gelen Boris Vasilkoviç’in hayatı tehlikeye girdiyse de Han tarafından affedildi. Boris alelacele Sartak’ın yanına gönderildi ve knezlik yarlığını bizzat Sartak’ın elinden aldı⁶⁹¹.

F. Daniil Romanoviç’in Batu’nun Yanına Gelmesi ve Galiçya’nın Moğollara Bağlanması (1245-1246)

1243 senesinde Yaroslav Vsevolodoviç’in Batu Han’ın yanına gelerek kendisinden Büyük Knezliği almasıyla Kuzey Rusya Moğol egemenliği altına girmiş oldu. Bunun yanında Kiev gibi önemli bir kentin de Büyük Knezin idaresine terk edilmesiyle Moğollar Güney Rusya meselelerindeki etkilerini artırdılar. Ancak Moğollar bununla yetinmek istemiyorlar, Güney Rusya’daki hâkimiyetlerini Galiçya ötesine kadar yaymayı düşünüyorlardı⁶⁹².

Moğollar Kuzey Rusya knezlerine yarlıklar vermek suretiyle knezliklerini onaylamakla meşgulken Galiçya knezi Daniil ve kardeşi Vasilko knezliklerinin gücünü çevrelerinde bulunan topraklara doğru genişletmek peşindeydiler. Onlar, Moğolların Macaristan’dan dönmelerinden hemen sonra Galiçya ve Volniya bölgelerindeki yerel beylikleri itaat altına aldılar ve bu esnada 1244 senesinde Sandomir’e kadar uzanan Litvanya seferine de giriştiler⁶⁹³. 1245 yılına gelindiğinde Galiçya’nın eski düşmanları Polonya ve Macaristan tarafından desteklenen Rostislav Mihailoviç ile mücadele ederek

⁶⁹¹ PSRL, I, s.471; PSRL X, s.133.

⁶⁹² V.T. Paşuto, a.g.e, s.235; A.V. Golovko, a.g.m, s.5.

⁶⁹³ Söz konusu sefer için bk. V.T. Paşuto, a.g.e, s.230.

onu yendiler⁶⁹⁴. Galiçya knezlerinin bu başarıları neticesinde çevrelerinde Moğollar haricinde ciddi bir düşmanları kalmamış, aksine eski düşmanlarının saygısını kazanmış oldular⁶⁹⁵. Artık Galiçyalı iki kardeş Güney Rusya'nın batısında kalan topraklarının mutlak efendisiydiler. Bununla birlikte 1245 senesinde Moğollar Galiçya topraklarını egemenlikleri altına almaya karar vermeleriyle elde ettikleri konumlarını bir anda kaybettiler.

1245 senesinde Batu, Moguçi isimli elçilerinden birisini Galiçya'ya gönderdi⁶⁹⁶. Moğol elçisi Daniil'in huzuruna çıktı ve kendisine bir ferman vererek Batu'nun kendisini yanına çağırıldığını bildirdi. Elçi aynı zamanda eğer kardeşiyle birlikte sahip olduğu toprakları ve kentleri elinde tutmak istiyorsa Han'ın yanına gitmeleri gerektiğini söyleyerek tehditvari bir şekilde Batu'nun yanına gitmesini tavsiye etti⁶⁹⁷. Rostislav ile mücadeleden zayıf çıkan Daniil'in, elçinin sözlerine uyararak Batu'nun yanına gitmekten başka çıkar yolu bulunmamaktaydı. Son birkaç yıldır faaliyetleriyle bölgesinde önemli bir güç haline geldiyse de Batu'nun emrini çiğneyebilecek kadar güçlü değildi. Moğol elçisinin ayrılmasından bir süre sonra hazırlıklarını tamamladı ve 26 Ekim 1245'de⁶⁹⁸ yola çıktı⁶⁹⁹.

⁶⁹⁴ Rostislav'ın Galiya üzerine seferi için bk. Solov'yev, II, s.166; Paşuto, s.233, 234. Moğol saldırılarından önce Galiçya ile Macaristan arasındaki mücadeleler için bk. M.M. Voloşçuk, "Vengerskoye Prisutsviye v Galitsii 1214–1219", *Vpl*, No.12/2005, ss.97-106.

⁶⁹⁵ G. Vernadsky, a.g.e, s.179.

⁶⁹⁶ PSRL, II, s.184. Ancak burada 1250 tarihi verilmektedir. Bu vakayinameyi takip eden Gustin vakayinamesinde ise bu tarih 1244 olarak kaydedilmiştir. GL, s.340. İpat'evskiy vakayinamesindeki kayıtları takip eden bu vakayinamenin yıl konusunda buradaki bilgiyi takip etmemiş olması yıl konusunda bir sorun olduğunun daha Gustin vakayinamesinin yazıldığı sıralarda tespit edildiğini östermektedir. Bununla birlikte tespit edilen hata bir başka tarihle tekrarlanmıştır. Ancak biz gerçek tarihin 1245 olduğunu Carpini'nin 1245 senesinde Galiçya'ya geldiğinde Daniil'in buradan Han'ın yanına gittiğinden bahsetmesinden anlıyoruz. Bu tarihleme konusu V.İ. Staviskiy tarafından da ele alınmıştır. V.İ. Staviskiy, a.g.m, s.201. Ayrıca bk. V.T. Paşuto, a.g.e, s.235; E. Lederer, a.g.m, s.187.

⁶⁹⁷ PSRL, II, s.184. Bunun yanında A.N. Nasanov elçinin vergi talep ettiğini ifade ediyorsa da Moğol elçisinin vergi istediği ile ilgili kaynaklarımızda bir bilgi bulunmamaktadır. Nasanov'un iddiası için bk. A.N. Nasanov, a.g.e, s.24. G. Vernadsky ise Galiçya'nın hâkimiyetinin bir Moğol komutanına devredilmesinin emredildiğini ifade etmiştir. G. Vernadsky, a.g.e, s.179. Kaynaklarımızda bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır.

⁶⁹⁸ Kaynakta Aziz Dmitri gününde yola çıktığından bahsedilir. PSRL, II, s.184. Konuyu inceleyen N.I. Kostomarov ise Dmitri gününün 26 Ekim'e denk geldiğini ifade etmektedir. İpatevskiy vakayinamesinde verilen 1250 tarihini kabul eden N.I. Kostomarov'un görüşü yuklarda ifade ettiğimiz gerekçelerden tarafımızca tashih edilmiştir. Bunun yanında daha başka bilim adamları da 1250 senesini kabul etmişlerdir. J. Curtin, a.g.e, s.250.

⁶⁹⁹ N.I. Kostomarov, onun alelacele yola çıktığından Batu'ya sunulabilecek hediyeleri bile hazırlamaya fırsatının olmadığından bahsetmektedir. Gerçekten de kaynaklarımızda onun hazırlık yaptığı veya

Daniil'in ilk durağı Moğol saldırıları ile mahvedilmiş⁷⁰⁰ Kiev'di. Burada Yaroslav Vsevolodoviç'e bağlı boyarlardan olup kenti idare ile görevlendirilmiş Dimitri Eykoviç ile karşılaştı ve ardından Mihail kilisesine giderek çevresine toplattığı din adamlarına kendisine dua ettirdi. Buradan hareketle Pereyeslavl'a geldi ve ilk kez burada Moğol birlikleriyle karşılaştı. Pereyeslavl'dan ayrılmasından hemen sonra Kuremsa'ya bağlı ordunun bulunduğu bir yere geldi. Ancak burada iyi bir muamele ile karşılanmadı⁷⁰¹. Kuremsa'ya bağlı olan bu ordu Moğolların Dinyeper havzasındaki Moğol hâkimiyetinin sağlanması ile görevliydi. Daniil'in Orda'ya gitmesinden bir süre sonra buradan geçen Carpini de söz konusu ordu ile karşılaşmış ve askeri gücünün de çoğunluğunu Kıpçakların oluşturduğu 60.000 kişi olduğunu belirtmiştir⁷⁰².

Kuremsa'nın tutumundan endişelenen Daniil Moğolların kendisine kötülük edeceklerine dair epey endişeliydi⁷⁰³. Ancak Batu'nun huzuruna çıkmaktan başka çaresi bulunmayan Daniil, Moğol geleneklerini tekrarlamaktan da çekiniyordu. Daniil'in yolculuğuna dair yegâne bilgi kaynağımız olan İpatiyev kroniğinde bunlar Moğolların, Han'ın yanına gelen knezleri ve asilleri güneşe, aya, toprağa, ölmüş atalarına ve annelerine Moğolların adetleri uyarınca⁷⁰⁴, bir tören alanında⁷⁰⁵ çeşitli tören uygulamalarında bulunmaya zorladıkları şeklinde ifade edilmiştir⁷⁰⁶. Kaynağımız

Batu'nun huzuruna vardığında kendisine hediye sunduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak Carpini onun yola çıkmasından bir süre sonra Galıçya'ya geldiğinde kardeşi Vasilko kendisine Moğolların yanına hediye almaksızın gitmemeleri konusunda Carpini ve yol arkadaşlarını sıkı sıkıya tembihlemesi, bu dönemde Moğolların yanına hediyesiz gidilmeyeceği yönünde bir anlayışın olduğunu göstermektedir. Bu kayıt bize göre N.I. Kostomarov'un iddiasını boşa çıkarmaktadır.

⁷⁰⁰ Bu durum İpatevskiy vakayinamesinde açık bir şekilde kentin insanların felakete uğramış ve sınırlı olduklarından bahsetmesinden anlaşılmaktadır. PSRL, II, s.184. Ayrıca Carpini'de de kentin açık bir tasviri yapılmıştır. Carpini, s.68.

⁷⁰¹ PSRL, II, s.184.

⁷⁰² Carpini, a.g.e, s.98.

⁷⁰³ PSRL, II, s.184.

⁷⁰⁴ "O skvernaya prelest ih!" olarak, yani "Onların boş büyüleri üzere" olarak geçmektedir ki bunu Daniil ve beraberindekilerin Moğolların adetlerine göre tören düzenledikleri şeklinde aldık.

⁷⁰⁵ Bizim tören alanı olarak belirlediğimiz kelime "Kusta" kelimesidir. PSRL, II, s.184. Bu kelimenin manası da tartışmalıdır. Sreznevskiy bu kelimenin manasını Latince olarak "Frutex" olarak vermektedir. Sreznevskiy, I, s.1381. Bu kelime de I. Çalılık, II. Ağaç gövdesi ve son olarak da III. Bir kişiye küfretmek manalarına gelmektedir. *OLED*, s.740, 741. Buradaki haliyle kelime Frutex kelimesinin son haline daha yakın olarak tören eşyalarını küçümsemeyi içerecek şekilde kullanıldığı ve belki de bir küfür manasıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak biz yine de bunun bir tören alanının varlığını işaret etmesinden dolayı "tören alanı" şeklinde kabul ettik.

⁷⁰⁶ PSRL, II, s.184.

onların kankırmızısı renkte⁷⁰⁷ ve Cengiz Han'ın pek çoğu büyük boyutta resimlerine sahip olduklarını ifade etmektedir⁷⁰⁸. Herhalde atalarına ve annelerine gösterildiği ifade edilen hürmet, bu resimler karşısında yapılıyordu.

Yolculuğa devam eden knez bir süre sonra Volga kıyılarında bulunan Batu'nun karargâhına ulaştı. Kaynaklarda ifade edildiğine göre karargâha varmasından bir süre sonra yanına muhtemelen Kıpçak kökenli olup Yaroslav Vsevolodoviç'in hizmetinde bulunan Sungur⁷⁰⁹ isimli bir kişi gelerek kendisine burada yapması gereken törenlerden bahsederek efendisinin de kendisinin de ancak bunları yaptıktan sonra Han'ın yanına girebildiğinden bahsetti. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Daniil yol boyunca bu törenden endişe duyuyordu. Herhalde bu törenler Hıristiyanlarca büyük bir eziyet olarak görülüyor ve endişe yaratıyordu. Nitekim Mihail bunlara uymayı reddederek öldürülmüştü. Ancak Daniil kendisine tecrübelerini aktarmaya çalışan bu kişiyi yanından uzaklaştırdı, hatta şeytanın ağızlarından konuştuğunu ve Tanrının kapatmasını söyleyerek hakaret etti⁷¹⁰. Görünüşte bu töreni yerine getirmek istemeyen Daniil bir süre sonra yukarıda sıralanan seromonileri Moğol geleneklerine göre birer birer yaparak Batu'nun huzuruna kabul edildi⁷¹¹. Kaynaklarımızın verdiği bilgiye göre görüşme, Batu'nun Daniil'e "*Ey Daniil! Niçin daha önce gelmedin, fakat şimdi geldin ve bu iyi. Bizim içtiğimiz at kımızı olan kara süttten içer misin?*" dedi. Bu ifadeler Batu'nun onun daha önce gelmemesinden hoşnut olmadığını, ancak ziyaretinden memnun kalarak kendisini affettiğini göstermektedir. Daniil ise bu sözlere "*Şimdiye kadar içmedim, ama şimdi izninizle içmek istiyorum*" diyerek karşılık vererek kımızı içti. Bunun üzerine Batu "*Artık sen de bizim içeceğimizi içmekle bizim gibi Tatarsın*" dedi. Daniil bu sözlerin ardından daha da rahatlayarak bir yandan kımızı içerek bir yandan da Moğol adetlerine

⁷⁰⁷ "Krvopitiya" olarak geçmektedir. Bu kelime manası çok açık bir kelime olmadığı görülmektedir. Sreznevskiy de buradaki cümleyi almış ancak bir mana vermemiştir. Ancak "Krvopivts" kelimesi Latince olarak "Sanguinem" olarak ifade edilmiştir. Sreznevskiy, I, s.1338. Bu Latince kelimenin pek çok anlamı içinde "kanla kirletilmiş" ve "kan gibi boyanmış" manaları buraya daha uymaktadır. *OLED*, 1688.

⁷⁰⁸ PSRL, II, s.184.

⁷⁰⁹ Kaynakta "Sngur" olarak geçmektedir. PSRL, II, s.184. N.I. Kostomarov da bu kişinin ismini Sungur olarak vermiştir. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.147.

⁷¹⁰ PSRL, II, s.184.

⁷¹¹ PSRL, II, s.184. G. Vernadsky, Daniil'in herhangi bir seromoni uygulamaksızın Batu'nun huzuruna girdiğini ifade etmiştir. G. Vernadsky, a.g.e, s.181.

göre saygılarını sunarak eğlenceye daldı⁷¹². Rubruk'tan öğrendiğimiz kadarıyla Moğollar'da kımızın ikram edilmesi son derece büyük bir onurdu ve bizzat Han tarafından Daniil'e bunun teklif edilmesi kendisine gösterilen önemi açığa vurmaktadır⁷¹³. Yine Rubruk tarafından belirtildiği üzere Grekler ve Ruslar kendi dini inançları uyarınca kımız içmeyi günah saydıklarından kımızı içmezlerdi⁷¹⁴. Bu yasağın teolojik gerekçelerini bilemiyoruz. Bununla birlikte böylesi bir kurala rağmen Daniil'in kımızı içmekte tereddüt göstermemesi, Moğol geleneklerine uymak konusunda kendisini şartlamış olduğunu, korku ve menfaat hisleri içinde Batu'dan iltifat görmeyi dini inançlarına tercih ettiğini göstermektedir. Daniil'in bu tutumundan İpatiyev kroniği yazarı hoşlanmamış olacak ki hadiseleri hayal kırıklığı ile ifade eder⁷¹⁵.

Batu'nun huzurunda içki içerek vakit geçiren Daniil sonra Batu'nun eşi Barakçin'i görmek ve kendisine saygılarını sunmak istemiş ve Batu da kendisine izin vermiştir. Kaynakta onun Batu'nun otağından ayrıldığı ile ilgili bir bilgi bulunmaması, aynı çadır içinde yer değiştirerek Barakçin'in bulunduğu yere geçtiğini göstermektedir. Barakçin'in huzuruna gelen Daniil kendisine Moğol adetlerine göre saygılarını sundu. Ancak bu esnada herhalde bir sorun çıktı ki Batu onu yanına çağırarak "*Süt (kımız) içmeye alışık değilsin, bira iç*" dedi. Onun bu sözü Daniil'in kımızdan sarhoş olduğu ve Hatun'un huzurunda bazı hatalar yaptığını göstermektedir. Ancak Batu bunu hoş görmüş, kendisini cezalandırma yoluna gitmeyerek affetmiştir. Bununla birlikte yaşanan bu hadise Ruslar açısından son derece küçük düşürücü olarak kabul edilmiş ve "*Ey (gidi) Tatarların kötü şerefleri*" şeklinde ifade edilmiştir.

Bu duygulara rağmen görüşme genel olarak olumlu geçmişti ve Batu da kendisini onurlandırarak Kiev, Galiçya-Vladimir ve Galiçya'nın tümünün idaresini Daniil'e, kardeşi Vasilko'ya ise Volnia'nın idaresini verdi⁷¹⁶. Bunun karşılığında ise onlardan

⁷¹² PSRL, II, s.185. Daniil'in Batu'nun huzurunda aralarındaki konuşmalar için ayrıca bk. Solov'yev, II, s.169.

⁷¹³ V.T. Paşuto, a.g.e, s.236.

⁷¹⁴ The Mongol Mission, ed.C. Dowson, Sheed and Ward Inc, New York 1955, s.109.

⁷¹⁵ V.T. Paşuto, a.g.e, s.236, 237; G. Vernadsky, a.g.e, s.180.

⁷¹⁶ PSRL, II, s.185. Kaynakta Vasilko'nun hangi bölgeleri elde ettiği bildirilmemiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde kendisini Volnia'nın başında görmemiz Vasilko'ya Volnia'nın knezliğinin verildiğini göstermektedir.

vergi talep etmiş ve Daniil de bunu kabul etmiştir⁷¹⁷. Kaynaklarımız bu görüşmenin ardından Galiçya ve Volin’da vergi toplandığına dair bilgi vermemektedirler. Ancak kaynaklarımızda daha sonraki zamanlarda karşımıza çıkacak olan Moğol vergi görevlilerinin varlığı herhalde bu görüşmeden sonraki gelişmelerle ilgilidir⁷¹⁸.

Daniil’in Moğollar’a boyun eğmesi, Güney Rusya’daki hadiselerle ilgili en önemli kaynağımız olan İpatiyev kroniği tarafından onur kırıcı olarak değerlendirilmiştir. Kaynağımız Daniil’in Moğollar karşısında diz çökmüş ve kendisini köle olarak isimlendirdiğini ve onların vergi isteklerini kabul ettiğinden bahsettikten sonra “*Tatarların kötü onurları*” diyerek hadiselere tepki göstermiştir. Vakayiname onun tutumuyla babasının zamanında yaşananları karşılaştırmakta, ardından Yaroslav’ın ve Mihail’in Moğollar tarafından öldürülmesinden bahsederek Daniil’in Batu karşısındaki tutumunu eleştirerek hayal kırıklığını ifade etmektedir⁷¹⁹. Oysaki zamanın Galiçyası’nda yaşayan halk için bunların hiçbir önemi yoktu. Nitekim aynı kaynak Daniil’in vatanına gittiğinde sevinç gösterileriyle karşılandığını ifade etmektedir. N. Kostomarov’un çok isabetli bir şekilde de belirttiği gibi Daniil, Moğol Hanı’na karşı küçük düşse de onun yanına gitmesi ile topraklarının güvenliğini sağlamada son derece önemli bir başarı kazanmış oldu⁷²⁰. Halkın bu tutumu da kuşkusuz ki bunun takdir edilmesiyle ilişkiliydi.

Moğollar’a diz çökmekle hiçbir zaman elde edemediği kadar geniş sınırlara sahip olan Daniil, Han’ın yanında 25 gün daha kaldı. Kaynağımız onun bu zaman zarfında neler yaşadığı ile ilgili bilgi vermemektedir. 1246’nın ilk günlerinde buradan ayrılarak topraklarına döndü ve halkın sevinç gösterileriyle karşılandı⁷²¹.

H. Yaroslav’ın Karakorum’a Gönderilmesi ve Ölümü (1246)

1243 senesinde Yaroslav, Batu’nun huzuruna geldiğinde yanında Konstantin isimindeki oğlu da bulunuyordu. Bu knez babasının vatanına gönderilmesinden sonra

⁷¹⁷ PSRL, II, s.185.

⁷¹⁸ V.T. Paşuto, “Daniil Galitskiy”, *VpI*, No.3-4/1943, s.43.

⁷¹⁹ PSRL, II, s.185. Ayrıca bk. A. Klevanov, a.g.e, s.185.

⁷²⁰ N.I. Kostomarov, a.g.e, s.148.

⁷²¹ PSRL, II, s.185.

Batu Han tarafından Karakorum'a yollanmıştı. Konstantin, Moğolistan'a giden ilk Rus knezi değildir. Zira ondan önce Ryazan knezlerinden birisi olan ve Rusya'nın işgali döneminde Moğolların eline geçen Oleg'in Moğolistan'a 1242 tarihinde gittiğini ve ülkesine ancak 1252 yılında döndüğünü biliyoruz⁷²². Bununla birlikte Konstantin, Oleg'den farklı olarak Büyük Han'a Rus knezlerinin itaatlerini sunmak üzere⁷²³ Moğolistan'a gönderilmiş ilk knezdi. İki sene burada kalan Konstantin, 1245 senesinde vatanına döndü ve büyük şenliklerle karşılanarak Vladimir'e geldi⁷²⁴.

Oğlunun yanına gelmesinden bir süre sonra Yaroslav, kardeşi Vasiliy Vsevolodoviç⁷²⁵ ve evlatlarıyla birlikte Batu'nun yanına gitti⁷²⁶. Yolda kendi topraklarının büyük bir kısmına da uğrayarak buralarda bir süre kaldı⁷²⁷. Yaroslav'ın bu ziyaretinin nedeni kroniklerimizde açıkça ifade edilmemişse de daha sonraki hadiseler bunun nedeninin, Yaroslav'ın Moğolistan'a gitmesinin istenmesiyle ilgili olduğunu göstermektedir⁷²⁸.

1245 senesinde Batu'nun huzuruna çıkan Yaroslav, 1246 senesinde⁷²⁹ Batu'nun isteğiyle Moğolistan'a gitmek için yola çıktı⁷³⁰. Gidiş amacı Han'ın seçileceği Kurultay'a katılmaktı⁷³¹. Onun yola çıkmasından bir süre sonra Batu'nun kardeşleri

⁷²² PSRL, IV, s.37; PSRL, XXVI, s.52. J. Fennel ise Oleg'in ziyaretinin 1243 senesinde olduğunu iddia eder. J. Fennel, a.g.e, s.99. Daniil'in dönüşü ile ilgili olarak bk. PSRL, I, s.473. Ayrıca bk. H.H. Howorth, a.g.e, s.78.

⁷²³ J. Curtin, a.g.e, s.261.

⁷²⁴ PSRL, I, s.470; PSRL X, s. 129; PSRL, XVIII, s.66.

⁷²⁵ Kaynakta kardeşiyle gittiğinden bahsedilir, ancak isim verilmez. Bu esnada Yaroslav'ın sadece üç kardeşi hayattaydı ki bunlar Svyatoslav, İvan ve Vasiliy Vsevolodoviç'ti. Yaroslav'ın hayatta kalan kardeşlerinin listesi için bk. PSRL, I, s.469. Bunlardan Svyatoslav ve İvan bir sene sonra Batu'nun yanına gitmiş olduklarından bu sefer Vasili'nin gittiğini düşünüyoruz. Ekzemplyarskiy ise İvan ve Svyatoslav'ın gittiğini iddia eder. Ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, I, s.18.

⁷²⁶ PSRL, I, s.470, 471; PSRL, XVIII, s.66. Sofiskiyy Vremennik ve Nikon kroniklerinde Yaroslav'ın tek başına seyahat ettiğinden bahsedilir. SV, s.265; PSRL X, s.133.

⁷²⁷ SV, s.261.

⁷²⁸ A.Yu. Yakubovskiy, B.D. Grekov, a.g.e, s.220.

⁷²⁹ Kaynaklarımızın tamamında 1246 senesi veriliyorsa da Ekzemplyarskiy onun 1245 senesinde yola çıktığını iddia etmiştir. Bk. Ekzemplyarskiy, I, s.18. B. Spuler ise yanında Aleksandr Nevskiy'in olduğundan bahsetmiştir. Ancak kaynaklarımızda bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır. B. Spuler, a.g.e, s.28.

⁷³⁰ PSRL, XV, s.386; PSRL, XVIII, s.66; PSRL, I, s.471; PSRL, XXIII, s.82; PSRL, XX, s.161. Voskrosenskiy ve Nikon kroniklerinde ise Batu'nun yanına gittiğinden bahsedilmeden Kağan'a gittiği ifade edilir. PSRL X, s.133; PSRL, VII, s.156.

⁷³¹ Karamzin ve Danilevskiy onun gidişine çok önem vermeden veya herhangi bir neden olup olmadığını sorgulamadan değinmektedirler. Karamzin, IV, s.34; İ.N. Danilevskiy, Ruskie Zemli, s.208. Solov'yev de onun gidişini sanki oğlunun gidişinden sonra doğal bir seyahat gibi ileri sürer. Solov'yev, II, s.147.

Orda, Berke, Şeyban, Berkeçar, Tangut ve Tukay Timur da aynı gerekçeyle yola koyuldular.

Yaroslav uzun bir yolculuktan sonra 1246 senesinde Kurultay'ın düzenleneceği Ala Kamak ismi verilen bölgeye vardı⁷³². Bu esnada Plano Carpini de buradaydı ki Papalık elçisi onu burada gördüğünden bahsetmekte, fakat kendisi ile ilgili bilgi vermemektedir⁷³³. Yeni Han'ın seçileceği Kurultay'a Yaroslav'ın yanı sıra daha sonra Selçuklu Devletini kısa süreli de olsa tek başına idare edecek olan IV. Kılıç Arslan, Ermeni prensi Simbat, Halifelğin bir görevlisi, yüksek seviyede bir Kore prensi, Eyyübi Sultanı'nın kardeşi, birbirine rakip iki Gürcü prensi IV. ve V. David de katılmışlardı⁷³⁴. Bu haliyle kurultay, Moğolların hâkimi oldukları toprakların yönetici sınıfının başı veya ikinci öneme sahip kimseleri bir araya getiren bir toplantıydı ve bunlar arasından Rusya da en büyük idarecisiyle temsil ediliyordu. Carpini'nin verdiği bilgilere göre Moğollar, diğerlerine olduğu gibi Yaroslav'a pek bir önem vermediler, yine de tören esnasında onu da diğerleri gibi arkalarına alarak onurlandırdılar⁷³⁵.

Moğollar, Büyük Han seçiminin tamamlanmasının ardından Yaroslav'ın gitmesine izin verdiler. Ancak o 23 Eylül'de⁷³⁶ çıktığı yolculuğu tamamlayamayarak Rusya yolu üzerinde⁷³⁷ ne Rus kaynaklarının ne de Carpini'nin kayıtlarında belirtilmeyen bir yerde acı içinde 30 Eylül 1246'da⁷³⁸ öldü. 1191 yılında doğan knez öldüğünde 53

Ancak B.D. Grekov, Yaroslav'ın Moğolistan'a yollanmasının nedeni olarak, oğlu Konstantin'in ziyaretinin Han'ı tatmin etmediği yönünde bir yorumda bulunur. A.Yu. Yakubovskiy, B.D. Grekov, a.g.e, s.220. Birbiri ardına oğul ve babanın Moğolistan'a gidişinin en mantıklı açıklaması da bu son görüş olduğunu düşünüyoruz.

⁷³² M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.25.

⁷³³ Carpini, a.g.e, s.51.

⁷³⁴ Spuler, İran Moğolları, s.51; J.J. Saunders, a.g.e, s.93, 94; M. Prawdin, a.g.e, s.279, 280.

⁷³⁵ Carpini, a.g.e, s.51.

⁷³⁶ Carpini onun yola çıktığının yedinci günde öldüğü bilgisini vermektedir. Bu tarihi Rus kaynaklarının Yaroslav'ın ölü tarihi için verdikleri tarihle birleştirirsek Yaroslav'ın Han'ın yanından 23 Eylül'de ayrıldığı ortaya çıkar. Carpini'nin kaydı için bk. Carpini, a.g.e, s.111.

⁷³⁷ Bu konudaki en kesin hüküm Carpini tarafından verilmektedir. Carpini, a.g.e, s.111. Nikon ve Voskrosenskiy kroniklerinde de onun yolda iken öldüğünden bahsedilir. PSRL X, s.133; PSRL, VII, s.156. Ayrıca bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.111, 112.

⁷³⁸ SV, s.266; PSRL, VII, s.156; PSRL X, s.133; PSRL, I, s.471; PSRL, XXIII, s.82. Lavrentskiy vakayinamesindeki tarih için ayrıca bk. TL, s.322. Buradaki kayıtlar günümüze ulaşmamış pek çok kroniği görmüş olan V. Tatışev tarafından da dile getirilmiştir. Bk. V. Tatışev, a.g.e, s.17. Tarihleme ile ilgili olarak ayrıca bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.111, 112.

yaşındaydı⁷³⁹. Onun erken sayılabilecek bir yaşta ve yolculuk esnasında ölmesi akıllarda onun ölüm nedeniyle ilgili şüphe bırakmıştır.

Rus kaynakları içinde Yaroslav'ın ölümünde Moğollara gönderme yapılan tek kronik İpatiyev'dir. Burada açık bir şekilde Yaroslav'ın "Çar", yani Han tarafından öldürüldüğü kaydedilmiştir⁷⁴⁰. Nikon, Sofiskiy Vremennik, Stepennaya Kniga ve Voskrosenskiy kroniklerindeyse Moğolistan'a beraberinde giden Kıpçak asıllı Fedor Yaronoviç isimli bir boyarın Han ile görüşerek Yaroslav'a iftira attığından bahsedilir⁷⁴¹. Latin kaynaklarından Carpini ise Yaroslav'ın Han'ın annesi tarafından zehirlendiğinden ve bunun sonucunda da yola çıkışının yedinci gününde öldüğünden bahseder⁷⁴². Carpini'nin verdiği bu bilgi Yaroslav'ın Han tarafından öldürüldüğünün kaydedilmiş olduğu İpatiyev kroniğinde verilen bilgiyi desteklemektedir⁷⁴³. Yaroslav'ın ölümünde Moğolların dahline yer vermeyen Nikon kroniğinde de Carpini'nin bahsettiği zehirlenme hadisesine yer verilmiyorsa da "*pek çok gün acı çektiği*"nden bahsedilir⁷⁴⁴. Bu kayıt da onun zehirlendiği ile ilgili Carpini'nin verdiği bilgileri doğrular niteliktedir. Bunun yanında onun ölümünden sonra renk değiştirdiği ile ilgili bazı dedikoduların yayılması da Ruslar arasında onun öldürüldüğü ile ilgili genel bir kanının ortaya çıkmasına vesile olmuştur⁷⁴⁵. Bu renk değiştirme ile ilgili bilgi Carpini tarafından da tekrar edilmiştir⁷⁴⁶.

Yaroslav'ın öldüğü dönemlerde Moğollar arasında çeşitli asilleri zehirlemek suretiyle öldürdüklerine dair bir anlayışın bulunduğu Carpini tarafından dile getirilmiştir⁷⁴⁷. Onun gerek genç bir yaşta ölmesi, gerekse cesedinin renk değiştirmesi ile ilgili dedikodular, gerekse de Moğolların asilleri zehirlenme yolu ile ortadan

⁷³⁹ Ekzemplyarskiy, I, s.7; M. Pogodin, a.g.e, s.257.

⁷⁴⁰ PSRL, II, s.185.

⁷⁴¹ PSRL X, s.133; SV, s.266, PSRL, XXI, s.254; PSRL, VII, s.156; PSRL, XXIII, s.82. Ayrıca bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.111.

⁷⁴² Carpini, a.g.e, s.111. Yaroslav'n ölümü ile ilgili Rus kaynaklarında verilen bilgilerle Carpini'nin bilgilerinin karşılaştırılması için bk. E.İ. Staviskiy, a.g.m, s.202.

⁷⁴³ Ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, I, s.18.

⁷⁴⁴ PSRL X, s.133.

⁷⁴⁵ Ekzemplyarskiy, I, s.18.

⁷⁴⁶ Carpini, a.g.e, s.111.

⁷⁴⁷ Carpini, a.g.e, s.80, 81. Ayrıca onun kaydının çeşitli bilim adamları tarafından yorumlanması ile ilgili değerlendirme için bk. Ekzemplyarskiy, I, s.18.

kaldırdıkları yönündeki Carpini tarafından da paylaşılan yaygın inanç, onun öldürüldüğüne dair genel bir kanıyı ortaya çıkarmıştır⁷⁴⁸.

Yaroslav'ın öldürüldüğünden bahseden İpatiyev kroniği bu katle herhangi bir neden yüklememiştir. Carpini ise “*Moğolların bunu onun topraklarını rahatça ele geçirebilmek için*”⁷⁴⁹ yaptıklarını ifade etmiştir. Onun zehirlendiği yolundaki inancı büyük ölçüde perçinleyen seyyahın verdiği bu bilgi kuşkusuz ki yanlış ve eksik bilgilerden kaynaklanmaktadır. Çağdaş eserlerde iki yorum dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki G. Vernadskiy'nin, Batu'nun atadığı ve güvendiği Büyük Knezin öldürülmesinin nedenini Güyük ile Batu arasındaki gerginlikle ilişkilendirerek, öldürülme biçimini Büyük Han'ın, Batu ile arasındaki ilişkilerin daha fazla gerilmeden gözdağı vermekle açıklayan görüştür⁷⁵⁰. Ukrayna asıllı Sovyet tarihçisi V.T. Paşuto ise onun iftiraya uğradığına dair verilen kayıtları esas almış, ancak bu iftiranın batı devletleriyle kurduğu ilişkilerle bağlantılı olduğunu ileri sürmüştür⁷⁵¹. Bu iki görüş de kıymetliyse de hadisenin ortaya çıkmasının nedeni bir anlık bir mevzu olarak ele alınmaya müsait değildir.

Batu, Yaroslav'ı Rusya'nın Büyük Knezi ilan etmiş, sonrasında bunun onaylanması için Yaroslav'ın oğullarından Konstantin'i Karakorum'a göndermişti. Onun bir süre burada kaldıktan sonra geri dönmesi ve bu sefer Yaroslav'ın buraya gönderilmesi, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Büyük Hanlığın, Büyük Knezliğe seçilen kişinin gelmemesinden dolayı rahatsızlık içinde olduğunu göstermektedir⁷⁵². Batu Han'ın Rusya'da hâkimiyet kurmasının ilk senelerinde Büyük Hanlığın Rusya'daki meselelerde kendisini birinci yetkili olarak gördüğünü biliyoruz⁷⁵³. Batu Han'ın Yaroslav'ı Büyük Knezliğini onaylatması için Karakorum'a göndermemesinden kaynaklanan rahatsızlık yukarıda ifade ettiğimiz anlayışın bir eseridir. Onun ölümünden sonra Büyük Knezlik makamı seçiminde Batu'nun Yaroslav'da izlediği yolu tercih etmeyerek, Andrey ve

⁷⁴⁸ Bu iddiar ve karşı tezlerle ilgili olarak bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.76; J. Martin, “North Eastern Russia and Golden Horde”, *The Cambridge History of Russia*, Volume I, From Early Rus to 1689, ed. M. Perrie, Cambridge University Press 2006, s.134, 135.

⁷⁴⁹ Carpini, a.g.e, s.111.

⁷⁵⁰ G. Vernadsky, a.g.e, s.178.

⁷⁵¹ V.T. Paşuto, a.g.e, s.269.

⁷⁵² A. Yu. Yakubovskiy, B.D. Grekov, a.g.e, s.220.

⁷⁵³ V. Kivelson, “Merciful Father-Impersonal State”, *Modern Asian Studies*, Special Issue: The Eurasian Context of the Early Modern History of Mainland South East Asia, Jul 1997, s.642.

Aleksandr Yaroslaviç kardeşleri Moğolistan'a yollayarak Büyük Knezlik seçimini Büyük Han'a bırakması, Yaroslav'ın öldürülme nedeninin Batu'nun yaptığı atamanın Büyük Hanlık tarafından hoş karşılanmadığını ortaya koymaktadır. Moğolların onu öldürmek için neden zehirleme yoluna gittikleri de ayrı bir gizemdir. Onun ölümünün bu şekilde gerçekleşmesi, Vernadskiy'in belirttiği gibi Büyük Hanlığın Altın Orda ile apaçık bir düşmanlık içine girmek istememesi şeklinde yorumlanabilir.

Yaroslav'ın ölümü Rusya'daki pek çok insanı müteessir etti⁷⁵⁴. Ancak Moğollar'a karşı durabilecek imkânlardan ve psikolojiden uzak oldukları için knezlerinin ölümünü kabullenmekten başka çareleri de yoktu. Zaten onun ölümünden hemen sonra kardeşlerinden Svyatoslav ile oğulları arasında taht kavgaları baş gösterdiğinden Yaroslav'ın ölümünün nedenlerini araştırmak veya intikamını almak yerine var olan siyasi havayı solumaya başladılar.

Yaroslav Vsevolodoviç'in iki evlilik yaptığı bilinmektedir. Bunlardan ilki Yuri Konçakoviç isimli bir Kıpçak başbuğunun ismini bilemediğimiz kızıydı. Diğeri ise Kalka savaşının mağlup başkomutanı Mistislav Mistislaviç'in Efronisii isimli kızıydı. İlk eşinden çocuk sahibi olamayan Yaroslav'ın bu eşinden Fedor, Aleksandr, Andrey, Mihail, Daniil, Yaroslav, Vasili, Kostantin isimli oğulları ile Mariya ile diğerrinin ismini bilemediğimiz bir kızı daha vardı⁷⁵⁵. Ancak Yaroslav'ın Büyük Knezlik tahtı oğullarından birisi tarafından değil, kardeşlerinden Svyatoslav'ın eline geçecektir.

İ. Andrey Yaroslaviç'in Büyük Knezliğe Atanması (1249)

Yaroslav'ın ölüm haberi 1246'nın son aylarında Rusya'ya ulaştığında siyasi ortam bir anda değişik bir hal aldı. Maktul knezin oğullarından Aleksandr, Novgorod'tan alalecele ayrıldıysa da Suzdal knezi olan amcası Svyatoslav ondan daha hızlı davranarak Vladimir'deki Büyük Knezlik tahtına yerleşti⁷⁵⁶.

⁷⁵⁴ SV, s.266.

⁷⁵⁵ Ekzemplyarskiy, I, s.18, 19.

⁷⁵⁶ PSRL X, s.134. Ayrıca bk.V. Tatışev, a.g.e, s.17, 18; N.G. Berejkov, a.g.e, s.112.

Svyatoslav Vsevolodoviç 1196 yılında doğmuş ve Moğolların bölgeye gelişine kadar Novgorod ve civarında faaliyetlerde bulunmuştu⁷⁵⁷. Moğollar Rusya'ya geldiğinde nerede bulunduğu ile ilgili bilgi bulunmamaktaysa da ağabeyi Yuri Vsevolodoviç'e Siti'deki muharebesinde oğluyla beraber destek vermiş, ancak savaşın sonunda Moğollar'a üstün gelinemeyeceğini anlayarak meydanı Moğollara terk etmişti. Moğolların Kuzey Rusya seferini bitirmelerinin ardından Yaroslav Vsevolodoviç'in Vladimir'e hâkim olarak Büyük Knezliği elde etmesiyle Svyatoslav tekrar ortaya çıktı. Ağabeyinin knezlikleri ailesi arasında pay ettiğinde ona, en önemli bölgelerden Suzdal verildi⁷⁵⁸. Onun Yaroslav ve İvan ile birlikte Batu'nun yanına gittiği biliniyorsa da Suzdal'daki knezliği ancak 1246 senesinin başlarında onaylanmıştı⁷⁵⁹. Bundan sonra bir daha Moğolların yanına gitmeyerek ağabeyi Yaroslav'ın ölümüne kadar Suzdal'ı idare etti⁷⁶⁰.

Kısaca geçmişi hakkında bilgi verdiğimiz Svyatoslav Vsevolodoviç, kardeşinin ölümünü haber almasını müteakiben Suzdal'dan çıkarak Vladimir'e geldi ve Büyük Knezlik tahtına oturdu. Oğullarına da çevre bölgelerdeki kentleri vererek Kuzey Rusya'daki hâkimiyetini kesin surette sağlama yoluna gitti⁷⁶¹. Hadiseleri babalarının mirasının çalınması olarak değerlendiren Aleksandr, Andrey⁷⁶² olduğu anlaşılan kardeşiyle birlikte Vladimir yakınlarına kadar gittilerse de amcalarına ancak durumdan rahatsız olduklarını bildirebildiler. Svyatoslav, yeğenlerinin mevcut duruma ses çıkarmamaları için vergi ödemeyi kabul etti. Ancak Yaroslav'ın oğulları bununla tatmin olmayarak amcalarıyla aralarını ebediyen açtılar⁷⁶³.

⁷⁵⁷ Onun bölgedeki faaliyetleri için bk. Ekzemplyarskiy, I, s.20-22; M. Pogodin, a.g.e, s.269-271.

⁷⁵⁸ PSRL, I, s.467. Bk. Ekzampliarsiy, I, s.15.

⁷⁵⁹ PSRL, I, s.471.

⁷⁶⁰ Ekzemplyarskiy, I, s.23.

⁷⁶¹ PSRL, I, s.471; PSRL X, s.134. Onun faaliyetleri ile ilgili ayrıca bk. Martin, a.g.m, s.135.

⁷⁶² Andrey'in bundan önceki faaliyetleri ile ilgili çok az kayıt vardır. Onunla ilgili olarak kaynaklarda geçen ilk bilgi 1238 yılına aittir. Moğolların Kuzey Rusya'daki seferleri devam ederken onun Novgorod'ta olduğu görülmektedir. Fakat bundan onun Orda'ya gelişine kadar yine bir bilgi bulunmamaktadır. Onun ilk faaliyetleri için bk. Ekzemplyarskiy, I, s.25, 26. Andrey ile Aleksandr'ın annelerinin aynı kişi olması ile ilgili olarak bk. V.A. Kuçkin, "K Biografii Aleksandra Nevskogo", *DGTS*, IANS, Moskva 1986, s.79.

⁷⁶³ PSRL, I, s.471. Hadiselerle ilgili olarak ayrıca bk. Solov'yev, II, s.151; Karamzin, IV, s.64. Hadiselerin olduğu dönemde Aleksandr ile ilgili bilgi veren Novgorod I kroniğinde kendisinden "Groznyy Aleksandr" yani "Tehditkâr Aleksandr" olarak bahsedilmesi Aleksandr ile Svyatoslav arasındaki gerginliği yansıttığını düşünüyoruz. Bu kayıt için bk. NPL, s.303.

Yaroslav'ın ölümünden sonra Büyük Knezliğe talip olanların Han'ın huzuruna gelerek itaatlerini sunmaları ve bu arada da hediyelerini takdim etmeleri beklenirken Svyatoslav da dâhil⁷⁶⁴ kimse Batu'nun yanına gelmeyerek bölgelerinde neredeyse bağımsız bir idare kurma yoluna gitmişlerdi⁷⁶⁵. Ancak bir süre sonra Yaroslav'ın en büyük oğlu Andrey Batu Han'ın huzuruna gitmeye karar verdi.

Daha önceki yaşamıyla ilgili pek fazla bir bilgimiz olmayan Andrey babasının öldüğü senenin sonlarına doğru Batu Han'ın yanına gitti ve büyük bir onur gösterilerek kabul edildi⁷⁶⁶. Andrey'in söylediklerinden etkilenmiş olacak ki bundan bir süre sonra Batu, Novgorod knezi Aleksandr Nevskiy'e elçi göndererek “*Tanrı pek çok halkı bana boyun eğdirdi. Sen benim hâkimiyetime boyun eğmek istemeyenlerden misin? Eğer kendi topraklarını korumak istiyorsan yanıma gel, hükümdarlığımın şanını ve yüceliğini öğren*” diyerek gelmesini emretti⁷⁶⁷. Aleksandr bu emri almasının ardından yola çıktı. Nikon kroniğinde onun yolculuğuna dair kayıtlarda halkın korkuya kapıldığına dair bilgiler Batu'nun yanına gitmesinin büyük bir yankı yarattığını göstermektedir⁷⁶⁸. Bir dizi yolculuğun ardından Batu'nun karargâhına varan Aleksandr onur gösterilerek huzura kabul edildi⁷⁶⁹. Yanında dönemin önemli din adamlarından olan Metropolit Krill de bulunuyordu⁷⁷⁰.

Aleksandr, Batu'nun karargâha varmasından bir süre sonra huzura kabul edildi. Kaynaklarımız bu görüşmede Han'ın knezlere “*Size, sizinle ilgili söylediğimiz her şey*

⁷⁶⁴ V.T. Paşuto, Yaroslav'ın ölümü üzerine Büyük Knezliğin Svyatoslav'a verildiğini ancak bunun Güyük'ün annesi tarafından onaylanmadığını iddia etmektedir. V.T. Paşuto, a.g.e, s.271. Ancak kaynaklarımız onun Han'ın yanına gitmesiyle ilgili bir bilgi herhangi bir bilgi vermezler. Bunun yanında aşağıdaki kısımda da ifade edeceğimiz üzere Han Svyatoslav'a son derece kızgındı. Aleksandr'a gönderdiği mektubunda “Sen benim hâkimiyetime boyun eğmek istemeyenlerden misin?” sözleri kuşkusuz ki Svyatoslav'ın, yanına gelmemesi ile ilgilidir. Bu gerekçeler karşısında V.T. Paşuto'nun iddiası yanlış görünmektedir.

⁷⁶⁵ N.I. Kostomarov, a.g.e., s.166. J. Curtin ise Batu'nun Svyatoslav'a Büyük Knezliği verdiğini iddia etmektedir. J. Curtin, a.g.e, s.273. Bu bilgi herhangi bir kaynağa dayanmadığı gibi makul bir iddia da değildir.

⁷⁶⁶ PSRL X, s.134; PSRL XV, s.393; PSRL VII, s.156. Ayrıca bk. V. Tatşev, a.g.e, s.18. Novgorod I kroniğinde Batu Han'ın Aleksandr'a mektup yazmasından ve ardından da iki knezin birlikte buraya geldiklerinden bahsedilir. NPL, s.303. Sofiskiy Vremennik ise ilk temasa geçenin Batu Han'a elçi gönderen Aleksandr olduğunu belirtir. SV, s.266. Tarihleme için bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.271.

⁷⁶⁷ Değişik kaynaklarda farklı şekillerde ifade edilen bu sözler için bk. NPL, s.303; PSRL X, s.134; SV, s.266. Ayrıca bk. V. Tatşev, a.g.e, s.18. Solov'yev bu ifadelerin Nevskiy'e 1242 yılında gönderildiğinden bahsetmiştir ki hatalıdır. Solov'yev, II, s.151.

⁷⁶⁸ PSRL X, s.135.

⁷⁶⁹ PSRL X, s.135; PSRL, XV, s.393; PSRL, VII, s.156.

⁷⁷⁰ PSRL, V, s.236; PSRL, XV, s.393; PSRL, VII, s.156.

doğrudur, diğer knezlere söylenenler gibi değil' dediğini rivayet etmektedirler⁷⁷¹. Bu sözler Batu'nun Kuzey Rusya'daki meselelerde Svyatoslav'ı değil, Yaroslav'ın oğullarını desteklemek düşüncesinde olduğunu göstermektedir. Andrey'in Batu Han'ın yanına gitmesi ardından da Aleksandr'ın huzura çağırılması, Yaroslav sülalesinin Rusya'da bundan sonra oynayacağı üstün konumu da belirlemiş oldu. Bununla birlikte Batu, onlardan birisini Büyük Knez ilan etmeyerek Moğolistan'a gönderdi ve seçimi Büyük Han Güyük'e bıraktı.

Batu dönemi Altın Orda ile Büyük Hanlık arasındaki münasebetler tabi-metbu çerçevesinde bir görünüm arz ettiğinden buradaki düzenlemelerle ilgili ana yetkili Büyük Han'dı. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu kuralın ihlalinden dolayı Yaroslav, Büyük Knez seçilmesinden üç sene sonra Büyük Knezliği'ni onaylatmak için Karakorum'a gitmek zorunda kalmış, sonrasında da zehirlenmek suretiyle öldürülmüştü. Batu herhalde daha önce yaşadığı bu tecrübesinden ötürü Andrey ve Aleksandr kardeşleri Karakorum'a göndermeye karar verdi⁷⁷². Bir dizi hazırlığın ardından Aleksandr ile Andrey Yaroslaviç kardeşler 1247'de yola çıktılar⁷⁷³.

Batu Han'ın Ordası'nda bunlar olup biterken Rusya'da Svyatoslav, yeğenlerinin Rusya dışında olmalarından faydalanarak daha cüretli faaliyetlere girişti. İlk hedefi başında henüz küçük yaşta yeğenlerinden *Horobrit* takma adlı Mihail Yaroslaviç'in bulunduğu Moskova knezliği⁷⁷⁴. Zaten bu esnada güçsüz bir kent olan Moskova

⁷⁷¹ SV, s.266. Nikon'da ise Batu Han'ın Aleksandr'a hayran olarak sözlediği bazı sözler rivayet edilmektedir. Bu sözler Aleksandr'ı övmek için uydurulduğundan bunları zikretmeye lüzum yoktur. Buradaki görüşme için ayrıca bk. Solov'yev, II, s.151.

⁷⁷² Carpini ise Andrey'in isminden bahsetmeden Aleksandr'ın Büyük Han tarafından iki kez Karakorum'a çağırıldığından, ancak onun bu davete iştirak etmediğinden bahsedilmektedir. Carpini, s.112. Rus kaynaklarında böyle bir bilgi bulunmamasından ötürü bu bilgilerin hayali olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bazı bilim adamları Carpini'deki bilgiyi kabul etmektedirler ki bunlar arasında en önemlisi V.T. Paşuto'dur. Ancak o, Carpini'nin verdiği bilgileri Aleksandr'ı çağırmanın Han değil, annesi dul eşi Ogul-Kalmış olduğunu iddia etmiştir. Ancak burada Carpini'nin verdiği bilgileri 1248 olarak, yani Güyük'ün ölümünden sonraya tarihlemektedir. V.T. Paşuto, a.g.e, s.271. Paşuto, Aleksandr'ın, Baş Hatun'un çağırısına iştirak etmemesini, annesinin ölümü ile ilişkilendirmektedir. V.T. Paşuto, a.g.e, s.269.

⁷⁷³ PSRL, I, s.471; PSRL X, s.134.

⁷⁷⁴ PSRL, XV, s.395. Onunla ilgili olarak bk. Ekzemplyarskiy, I, s.24; V.A. Kuçkin, a.g.e, s.117. V. Galkin ise Mihail'in aslında sadece Moskova'nın değil, aynı zamanda Vladimir Büyük Knezliğinin de başında olduğunu bildirmektedir. Bunu sadece kaynaktan kendisinden Büyük Knez olarak bahsedilmesine bağlamaktadır. Bu ibare onun Vladimir'in knezi olduğunu kabul etmeye yeter bir kayıt değildir. Galkin'in iddiası için bk. V. Galkin, a.g.m, s.49.

direnemeyerek Svyatoslav'ın eline geçti, Mihail de buradan kovuldu⁷⁷⁵. O, bundan bir süre Novgorod taraflarında Litvanyalılarla mücadele ettiyse de bir çatışmada öldürüldü⁷⁷⁶.

Bu sırada Aleksandr ve Andrey, Türkistan bozkırlarında ilerleyerek zorlu bir yolculuğun ardından Karakorum'a vardılar⁷⁷⁷. Bir süre sona Güyük tarafından kabul edildiler⁷⁷⁸. Görüşmelerin ayrıntıları Rus kaynaklarında korunamamıştır. Ancak sonuçta Büyük Han Güyük⁷⁷⁹, Kiev ve çevresinde bulunan Çernigov, Güney Peyeslavl gibi kentleri Aleksandr'a, Vladimir'i ise Büyük Knez sıfatı ile Andrey'e verdi⁷⁸⁰. Bu paylaşım Aleksandr tarafından tepki ile karşılanırsa da daha sonraki hadiselerden göreceğimiz üzere bu paylaşımına ses çıkaramadı⁷⁸¹. N.I. Kostomarov, Han'ın toprakları bu şekilde vermesinin Aleksandr'ın bir tercihi olduğunu iddia etmektedir. Buna göre Kiev bölgesi Vladimir'den daha büyüktü⁷⁸². Benzer bir iddia da J. Curtin tarafından ortaya atılmıştır. Ona göre Kiev'in kendisine verilmesiyle Aleksandr tüm Rusya'nın efendisi olmuş ve kardeşi ile birlikte ikinci bir Büyük Knez olarak ortaya çıkmıştır⁷⁸³. Ancak onun Rusya'ya döndükten sonra Kiev'e gitmemiş olması söz konusu iddiaları boşa çıkarmaktadır.

⁷⁷⁵ Solov'yev, II, s.151; Ekzemplyarskiy, I, s.23; S.F. Platanov, a.g.e, s.136.

⁷⁷⁶ PSRL X, s.137; PSRL, XVIII, s.69; TL, s.322.

⁷⁷⁷ PSRL, I, s.472. Burada Büyük Han'ın yanına vardıklarından bahsedilir. Ancak nerede karşılaştığı ile ilgili bilgi vermez. Söz konusu görüşme muhtemelen Karakorumda yapılmıştır. Bu konuda bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.167; G. Vernadsky, a.g.e, s.178; A.N. Nasanov, a.g.e, s.33.

⁷⁷⁸ Karamzin, IV, s.66; A.N. Nasanov, a.g.e, s.33. Bunun yanında Fennel ise söz konusu atamayı Güyük'ün değil, dul eşinin yaptığını ifade etmektedir. J. Fennel, a.g.e, s.107. Ancak Nikon kroniğinde onların Büyük Han'ın oğlunun yanından (Ot Kanoviç) geldiklerinin ifadesi bu kişinin Güyük olduğuna şüphe bırakmamaktadır. Bk. PSRL X, s.137. Dahası bu dönemde Büyük Hanlık makamında da Güyük bulunuyordu.

⁷⁷⁹ Solov'yev ve Kurat ise söz konusu tayinin Batu tarafından yapıldığını iddia etmekte ve onların Büyük Han'ın yanına gitmelerinden bahsetmemektedirler. Solov'yev, II, s.151; A.N. Kurat, a.g.e, s.76. Onların bu kaydı düşmelerindeki temel nedenin Sofiski vakayinamesinde onların Batu'nun yanına gittikleri yönünde verilen bilgiler olduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁸⁰ PSRL, I, s.472; PSRL X, s.137; PSRL, XVIII, s.69. Toprak paylaşımı ile ilgili ayrıca bk. A.N. Kipriçnikov, "Aleksandr Nevski: Mejdu Zapadom i Vostokom", *VpI*, 11-12/1996, s.116; Karamzin, C.IV, s.66; A.N. Nasanov, a.g.e, s.33; G. Vernadsky, a.g.e, s.283, 284. V. Galkin Aleksandr'a bağlı toprakların içine Moskova'yı da dahil etmekteyse de burası XIII. yüzyılın ortalarında Büyük Knezlik sınırları içinde bulunuyordu. Dolayısıyla Moskova Aleksandr'a değil, Andrey'e bağlıydı. V. Galkin'in iddiası için bk. V. Galkin, a.g.m, s.49.

⁷⁸¹ A.N. Kurat, a.g.e, s.76. 1812'deki Moskova yangınında yok olan bazı Rus kaynaklarını gören Tatışev kardeşler arasında Büyük Knezlikle ilgili sorunların daha yola çıkmadan yaşanmaya başladığından ve bundan ötürü aralarında düşmanlığın hâsıl olduğundan bahseder. Tatışev, a.g.e, s.19. Bu görüş Solov'yev tarafından da kabul edilmiştir. Solov'yev, *İstoriya Otnoşeni...*, s.266.

⁷⁸² N.I. Kostomarov, a.g.e, s.168.

⁷⁸³ J. Curtin, a.g.e, s.274.

Andrey'e Büyük Knezliğin verilmesinin nedeni ile ilgili pek çok neden ileri sürülmüştür. Gerçekten de babasının sağlığında önemli faaliyetlerde bulunmuş Aleksandr'ın yerine kendisi ile ilgili pek bir bilgimiz bulunmayan Andrey'in Büyük Knezliğe atanması şaşırtıcıdır. G. Vernadsky ve V.T. Paşuto'nun verdiği bilgilere göre Aleksandr, Batu ile yakın ilişkilere sahipti ve Güyük Büyük Knezlik tercihini bundan ötürü Andrey yönünde kullanmıştır⁷⁸⁴. Bu konuda bir diğer iddia da Solovev tarafından ortaya atılmıştır. O, Yaroslav'ın mirasçı olarak oğullarından Andrey'i bıraktığını ileri sürerek Büyük Knezliği Andrey'in elde etmesini Moğolların Yaroslav'ın mirasına sadık kalmaları ile açıklamaktadır⁷⁸⁵. Ancak Yaroslav'ın hayatına saygı göstermeyen Moğolların onun vasiyetine saygı duymalarını kabul etmek mümkün görünmemektedir.

Bilim adamlarının konuyu izah etmede atladıkları nokta, Türk ve Moğol miras hukukunda kardeşler arasında mirasın bölüşümü ile ilgili kurallardır. Buna göre kardeşlerden en büyüğü babasının tahtını alırken küçük kardeş ise babanın evi olarak görülen toprakları elde ederlerdi. Bu hukuk kuralının Büyük Han'a gönderilen iki kardeş arasında da uygulandığı dikkat çekmektedir⁷⁸⁶. Buna göre Andrey babasının tahtını elde ederken, Aleksandr da babasının ağabeyi Yuri zamanında bir süre Kiev'de bulunmasından ötürü babasının topraklarını almıştır. Andrey'in Büyük Knezliğe atanmasında Batu'nun yanına ilk önce kendisinin gitmesi de önemli bir neden olarak değerlendirilebilir.

Andrey ve Aleksandr Yaroslaviç kardeşler tayinlerin hükme bağlanmasının ardından Karakorum'dan ayrılarak yola koyuldular ve 1249 senesinde Rusya'ya vardılar⁷⁸⁷. Büyük Knezliği elde etmiş olan Andrey, ağabeyi Aleksandr ile birlikte⁷⁸⁸ hemen Vladimir'e yönelerek amcası Svyatoslav'ı Vladimir'den çıkardı ve Büyük Knezlik tahtına oturdu. Onlar buraya geldikten sonra Vladimir Konstantinoviç 27 Aralık 1249'da⁷⁸⁹ burada öldü ve aralarında Aleksandr'ın da bulunduğu Yaroslav'ın oğulları

⁷⁸⁴ V.T. Paşuto, a.g.e, s.271; G. Vernadsky, a.g.e, s.183.

⁷⁸⁵ Solov'yev, II, s.153.

⁷⁸⁶ Yaroslav'ın evlatları için bk. Ekzemplyarskiy, I, s.18, 19.

⁷⁸⁷ PSRL, I, s.472; PSRL X, s.137; PSRL, XVIII, s.69. Tarih için ayrıca bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.113.

⁷⁸⁸ Aleksandr'ın Rusya'ya geldikten sonra Vladimir'e gelerek burada aşağıda da ifade edeceğimiz bazı cenaze törenlerine katılması iki kardeşin birlikte Vladimir'e geldiklerini göstermektedir. Bu konuda ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, I, s.34; J. Fennel, a.g.e, s.107.

⁷⁸⁹ Tarih için bk. PSRL, XV, s.396; N.G. Berejkov, a.g.e, s.113.

onu büyük bir onur içinde cenaze töreniyle gömdüler⁷⁹⁰. Bundan bir süre sonra 8 Şubat 1250'de⁷⁹¹ Vasiliy Vsevolodoviç öldü ve yine Aleksandr'ın da içinde bulunduğu knezlerin iştirak ettiği bir cenaze töreni gerçekleştirildi⁷⁹². Onun 27 Aralık 1249'dan 8 Şubat 1250'ye kadarki süre içinde ölen iki knezin de cenazesinde Vladimir'de bulunması, Aleksandr'ın burada en azından iki ay kaldığını göstermektedir. Cenaze töreninin ardından Aleksandr buradan ayrıldı⁷⁹³.

Vladimir'den uzaklaştırılarak Büyük Knezliği elinden alınan Svyatoslav'ın buradan nereye gittiği ile ilgili kesin bilgi yoktur. Ancak o muhtemelen Suzdal'a kaçmıştı. Kiev'den Novgorod'a doğru yolculuk yapan Metropolit Kiril'in⁷⁹⁴ Suzdal'a gelmesinden sonra onun yola çıktığının haber verilmesi, Svyatoslav'ın bu süre zarfında Suzdal'da bulunduğunu göstermektedir. Oğlu Dmitri ile birlikte Suzdal'daki knezliğini onaylatmak için⁷⁹⁵ Sartak'ın yanına gitmişse de iltifat görmedi⁷⁹⁶. Bundan sonra nerede olduğunu bilemediğimiz topraklarına döndü, silik bir hayatın ardından 3 Şubat 1253 senesinde Yur'ev'de⁷⁹⁷ öldü⁷⁹⁸.

Vladimir knezliğinde bir süre kalarak dinlenen Aleksandr Nevskiy buradan Batu'nun yanına gitti⁷⁹⁹ ve bir süre sonra da buradan ayrılarak atandığı Kiev yerine Novgorod'a giderek 1250 senesinde buraya vardı⁸⁰⁰. Kiril 1251 senesinde Rostov'dan

⁷⁹⁰ PSRL, I, s.472.

⁷⁹¹ Tarih için bk. PSRL, XV, s.396.

⁷⁹² PSRL, I, s.472.

⁷⁹³ N.G. Berejkov, a.g.e, s.113.

⁷⁹⁴ Bu Kiril yukarıda bahsettiğimiz Rostov ve Beloozer Metropoliti Kiril değil, Galiçya ve Kiev Metropolitidir. Onunla ilgili olarak bk. A. Yugov, "Daniil Galitskiy i Aleksandr Nevskiy", *VpI*, No.3–4/1945, s.103; M. Isoaho, *The Image of Aleksandr Nevskiy in Medieval Russia: Warrior and Saint*, Brill Publishing Leiden-London 2006, s.115-117.

⁷⁹⁵ Solov'yev, Svyatoslav'ın Büyük Knezliğin kendisine iade edilmesi için Sartak'ı ziyaret ettiğini ileri sürer. Kaynaklarımızda bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır. Bundan ötürü söz konusu ziyareti Suzdal hâkimiyetinin kendisine verilmesi için gerçekleştiğini düşünmek daha doğrudur. Solov'yev'in iddiası için bk. Solov'yev, II, s.151; Solov'yev, *İstoriya Otnoşeniy...*, s.265.

⁷⁹⁶ PSRL, I, s.472; PSRL, XVIII, s.70. Nikon kroniğinde ise Sartak tarafından önem gösterilerek kabul edildiği ifade edilmiştir. PSRL X, s.137. Bu kayıt V. Tatışev tarafından kabul edilmiştir. V. Tatışev, a.g.e, s.20.

⁷⁹⁷ Ekzemplyarskiy, I, s.23.

⁷⁹⁸ PSRL, I, s.474; PSRL X, s.139; PSRL, XVIII, s.70. Kaynaklarımızda onun ölümü 1252 senesi olarak ifade ediliyorsa da Rus tarihleme sisteminden ötürü bu tarihi 1253 olarak değiştirdik. Bu konuda ayrıca bk. M. Pogodin, a.g.e, s.271.

⁷⁹⁹ PSRL, XV, s.396.

⁸⁰⁰ NPL, s.80, 304; PSRL, XV, s.396. Tarih için bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.113. Ancak yazar Aleksandr'ın Vladimir'den ayrılmasından sonra Han'ın yanına değil doğrudan Novgorod'a gittiğini ifade etmektedir.

Novgorod'a geldiğinde hala burada bulunuyordu⁸⁰¹. Novgorod taraflarının kendisine verilmemesine rağmen⁸⁰² 1250–1251 senesinde burada bulunuyor olması, yukarıda ifade ettiğimiz, A.N. Kurat'ın Aleksandr'ın Güyük'ün kararından memnun olmadığı iddiasını desteklemektedir.

Yeni Büyük Knez Andrey Yaroslaviç'in ilk siyasi faaliyetlerinin ne olduğu bilinmemektedir. Herhalde Moğollara boyun eğmekle elde ettiği Büyük Knezliğinde sessiz bir hayat yaşamaya başladı⁸⁰³. Bu konuda tek istisna onun Galiçya Knezi Daniil Romanoviç'in kızlarından birisiyle 1250 yılında evlenmesiyle ilgili kayıttır⁸⁰⁴. Kaynaklarda bilgi olmamakla birlikte, evlilikte Metropolit Kiril'in Galiçya'dan 1250 senesinde Vladimir'e gelmesinin payı kuşkusuz ki vardır⁸⁰⁵. Daniil ile Andrey arasında daha başka ne gibi ilişkilerin olduğu hakkında elde bilgi bulunmamaktadır. Ancak yeri geldiğinde ifade edeceğimiz üzere, Andrey'in Büyük Knezliği elde etmesinden bir süre sonra tıpkı Daniil gibi Moğol karşıtı politikalar takip edecek olması, iki knez arasında Moğollar'a karşı işbirliği sürecinin başladığını, bu evlilikle de bunun resmileştirilmiş olduğunu düşündürmektedir⁸⁰⁶.

J. Aleksandr Nevskiy'in Büyük Knezliğe Tayini (1252)

Andrey'in Büyük Knezliği elde etmesinden kısa süre önce kurulan Daniil ile Papalık arasındaki ilişkiler kısa sürede kendisini Kuzey Rusya'da da gösterdi. Papalık için Daniil ile kurulacak ilişkiler, hem Moğollara karşı bir ön set kurulması, hem de bölgenin katolikleşmesinin sağlanması amacıyla güdüyordu⁸⁰⁷. Kuzey Rusya'daki faaliyetler de benzer maksat taşıyordu. Bunun yanında Papalık 1220'li yıllardan itibaren

⁸⁰¹ PSRL X, s.137; PSRL, XVIII, s.70.

⁸⁰² Zira Kaynaklarımızda kendisine verildiği ifade edilen "Kiev ve tüm Rus toprakları" Novgorod taraflarını içine almıyordu. Bk. TL, s.322/3. dn.

⁸⁰³ Solov'yev, II, s.152.

⁸⁰⁴ PSRL, I, s.472; PSRL X, s.137; PSRL, XVIII, s.70. Ayrıca bk. Solov'yev, II, s.152.

⁸⁰⁵ A. Yugov, a.g.m, s.102.

⁸⁰⁶ V.T. Paşuto, a.g.e, s.272.

⁸⁰⁷ E. Lederer, a.g.m, s.188. Papalığın gerçek amacı özellikle Papa'nın Daniil'e yazdığı mektuplarında görülmektedir. Latince olan bu mektuplar S.A. Bol'şakova tarafından Rusça'ya çevrilmiş ve yorumlanmıştır. S.A. Bol'şakova, "Papskiye Poslaniya Galitskomu Knyazyu kak İstoriçeskiy İstoçnik", DGTS, IANS, Moskva 1976, ss.122-129. Papalığın Güney Rusya knezlikleri üzerindeki politikası ile ilgili daha fazla bilgi için bk. V.T. Paşuto, O Politike Papskoy Kuri, ss.52-76.

bölgeyi Katolikleştirme faaliyetleri gösterdiğinden söz konusu temaslar dini içeriğe de sahipti⁸⁰⁸. Daniil ile kurulan temasların olumlu neticeler vermesi üzerine Papalık Kuzey Rusya'daki knezlerle de ilişkiye geçmeye karar verdi. Bu maksatla Papa IV. Innocent ilk olarak 1248 yılı içinde Aleksandr'a farklı tarihler taşıyan iki mektup gönderdi. Bu mektuplarda Papa, Aleksandr'a, babası Yaroslav'ın Plano de Carpini ile temas kurarak Katolikliği benimsemeye karar verdiğini, ancak ölümünün buna müsaade etmediğini bildirerek babasının yolunu takibe davet etti. Bunun yanı sıra eğer Katolikliği benimserse Moğollarla mücadelesinde kendisine destek sözü de vererek onu Moğollarla mücadeleye davet etti⁸⁰⁹. Görünüşe bakılırsa Papa bir ölçüde samimiydi. Zira mektup gönderdiğinden Töton Şövalyelerine de haber vererek Moğollara karşı girişilecek mücadele için hazır olunmasını istiyordu⁸¹⁰. Aleksandr'ın bu elçilere ne cevap verdiği kesin olarak bilinmemekle birlikte Papanın ikinci mektubundan Aleksandr'ın bu görüşe meylettiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra bazı İsveç metinlerinde de Novgorod Knezi Aleksandr'ın Katoliklerle temas içinde olduğu kaydı da bu görüşü desteklemektedir⁸¹¹. İkinci bir mektup daha gönderilmişse de bundan sonra uzunca bir süre taraflar arasındaki temasın kesilmesi, ikinci mektubun Aleksandr tarafından olumsuz cevaplandırıldığını göstermektedir.

1248 senesindeki münasebetlerin üzerinden 3 sene geçtikten sonra Galda ve Gemonid isimli iki elçi 1251 senesinde Papalığın bir mektubunu daha Aleksandr'a getirdiler. Stepennaya Kniga'da yer alan Aleksandr'ın Hayatı kısmındaki bilgilerde, Moğollara karşı herhangi bir yardımdan söz edilmiyor, sadece Katolikliğe davet edildiğinden bahsediliyorsa da daha önce gönderilen mektup metinleri Papalık elçilerinin taşıdığı mektupta Moğollara karşı da bazı yardım tekliflerinin bulunduğunu düşündürmektedir. Ancak Aleksandr bu teklifi kesin sözlerle reddetti ve papazları ülkelerine yolladı⁸¹². Onun Latinlerle görüşmesine rağmen Katolikliği reddetmesi ve

⁸⁰⁸ Kuzey Rusya ile Papalık arasında Moğollardan önceki dönemdeki ilişkiler için bk. M. Isoaho, a.g.e, s.91.

⁸⁰⁹ Bu mektupların analizi M. Isoaho tarafından yapılmıştır. M. Isoaho, a.g.e, s.94.

⁸¹⁰ 22 Ocak 1248 tarihli mektup metni için bk. *Monumenta Poloniae Vaticana*, Tomus III, Cracoviae 1914, s.36.

⁸¹¹ M. Isoaho, a.g.e, s.95.

⁸¹² PSRL, XXI, s.289. Buradaki metin ayrıca M. Isoaho tarafından İngilizceye çevrilmiştir. M. Isoaho, a.g.e, s.97, 98. Hadiselerle ilgili ayrıca bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.165; Kirpiçnikov, Aleksandr Nevskiy..., s.117; B.B. Szczesniak, a.g.m, s.374, 375.

hatta Ortodoks değerlerini yüceltmesi halk ve kilise arasında Aleksandr'ın konumunu daha da sağlamlaştırdı⁸¹³.

Kaynaklarımız bu elçilerin daha başka Rus knezlerinin yanına giderek benzer tekliflerini yineledikleri hakkında bilgi vermemektedirler. Bununla birlikte onların kendileriyle sıkı temas içinde bulunan Daniil'in damadı olan Rusya'nın büyük knezi Andrey'in de yanına gittikleri muhakkaktır. Andrey Yaroslaviç'in sergileyeceği Moğol karşıtlığı ve bu hususta Papalıkla daimi ilişki halinde bulunan Daniil'in kızı ile evlenmesi buna işaret etmektedir. Andrey'in Moğol karşıtı fikirlere sahip olduğu en açık şekilde Moğol komutanı Nevr'in kuvvetlerinin üzerine geldiğini öğrenmesinden sonraki şu sözlerinde görülmektedir: *“Neden kendi aramızda Tatarlara karşı birlik kurmuyoruz. Benim için Tatarlarla dost olmamak onlara hizmet etmekten çok daha iyidir”*⁸¹⁴.

Andrey ile Daniil arasındaki ilişkiler Büyük Knezin, Daniil'in kızlarından birisiyle evlenmesi ve Daniil'in yanındaki din adamlarından Metropolit Kiril'in Andrey'in yanına gelmesiyle tespit edilebilmektedir. Taraflar arasındaki ilişkilerin boyutları bilinmemekteyse de gerek Daniil'in gerekse de Andrey'in Moğol karşıtı fikirlere sahip olması bunun Moğollara karşı bir ittifak olduğunu göstermektedir. Yaroslav Yaroslaviç'in de bu fikirleri desteklediği anlaşılmaktadır⁸¹⁵. Moğolların bu girişimleri haber almasından sonra gelişen hadiselerde başında Oleg İngvareviç'in bulunduğu Ryazan'a da saldırımları onun da bu fikirleri benimsediğini düşündürmektedir. 1251 senesine kadar Moğollar bu fikirlerden haberdar değillerdi. Ancak Aleksandr'ın olanları Sartak'a haber vermesiyle Moğollar Kuzey Rusya'da olup bitenlerden haberdar oldular.

Andrey Yaroslaviç ve Daniil Romanoviç arasındaki ilişkilerin kurulmasında etkili olduğu anlaşılan Kiril 1251 senesinde Aleksandr'ın yanına gitti⁸¹⁶. Kiril'in buraya niçin geldiği ve ne gibi faaliyetlerde bulunduğu kaynaklarımıza yansımamışsa da bundan bir

⁸¹³ M. Isoaho, a.g.e, s.98; J. Fennel, a.g.e, s.113; G. Vernadsky, a.g.e, s.186.

⁸¹⁴ PSRL X, s.138. Bu sözlerle ilgili ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, I, s.27; J. Fennel, a.g.e, s.108. V. Tatışev bu sözlerin son kısmını “Benim için yaban ellere kaçmak Tatarlarla dost olmak ve onlara hizmet etmekten daha iyidir” şeklinde vermiştir. V. Tatışev, a.g.e, s.21.

⁸¹⁵ G. Vernadsky, a.g.e, s.183; v.s. Borzakovski, a.g.e, s.72; V.T. Paşuto, a.g.e, s.272; A.V. Golovko, a.g.m, s.9, 10; J. Martin, a.g.e, s.168; Ekzemplyarskiy, II, s.448.

⁸¹⁶ PSRL X, s.137; PSRL, XVIII, s.70. Bu ziyaret için ayrıca bk. A. Yugov, a.g.m, s.102.

süre sonra hadiselerin aldığı durum Kiril'in Moğol karşıtı bazı fikirlerle Aleksandr'ın yanına gittiğini göstermektedir⁸¹⁷. Kiril'in gelmesinden bir süre sonra Aleksandr Novgorod'tan çıkarak Sartak'ın, bir diğer ismi ile Azbeg'in yanına gitti⁸¹⁸. 1812 senesindeki Moskova yangınından önce pek çok kaynağı gördüğünden ötürü eseri kaynak değeri taşıyan V. Tatışev'in verdiği bilgiye göre Aleksandr, Sartak tarafından memnuniyetle kabul edildi ve ardından kardeşi Andrey'in Han ile arasını bozmaya kalkışması ve Han'a vermesi gereken tamgayı tam olarak ödemediğinden ötürü şikâyetle bulundu⁸¹⁹.

Sartak'ın haber vermesi üzerine Batu, kendi desteği ile Büyük Hanlığı elde eden Mönge'den⁸²⁰ aldığı ayrıcalık ile Andrey'in Büyük Kenzliği'ni fesh ederek yerine Aleksandr'ı getirdi⁸²¹. Bu haber Rusya'da hızlı bir şekilde yayıldı. Andrey ortaya çıkan bu yeni duruma karşı Sartak'ın yanına giderek durumu izah etmek yerine kardeşi Tver ve Pereyaslavl knezi Yaroslav Yaroslaviç⁸²² ile Galiçya knezi Daniil Romanoviç ile temasa geçerek kendilerini bilgilendirdi. Moğol orduları gelmeden üç knez arasındaki bu haber trafiği ve birbirlerine destek olmaları dikkat çekicidir. Böylelikle 1252 yılında Kuzey Rusya sahasında Moğol egemenliği büyük ölçüde kaldırılmış oldu⁸²³. Ancak bu durum birkaç ay sürebilecektir.

Sartak aynı sene içinde Nevr, Kaytak ve Alıbuga isimli komutanlarını Kuzey Rusya'ya gönderdi⁸²⁴. Aynı sıralarda muhtemelen Kuremsa'nın başında olduğu bir

⁸¹⁷ Kiril'in Galiçya knezi Daniil'in Moğol karşıtı politikasında faaliyet gösterdiği bazı bilim adamları tarafından ileri sürülmüştür. Bu görüşler için bk. M. Isoaho, a.g.e, s.114, 117.

⁸¹⁸ PSRL, I, s.473; PSRL, XV, s.396; PSRL, XVIII, s.70. Azbek ismi ile ilgili olarak bk. GL, s.341.

⁸¹⁹ V. Tatışev, a.g.e, s.20. Bu kaydın değerlendirilmesi için bk. Solov'yev, II, s.152. Hadiselerle ilgili bilgi veren Nikon kroniğinde de kardeşler arasındaki gerginlikten bahsedilir, ancak bunun gerekçeleri ifade edilmez. Bk. PSRL X, s.138.

⁸²⁰ Mönge'nin Han olmasında Batu son derece etkili olmuştur ki bu durum özellikle Cuveyni'nin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Cuveyni, a.g.e, ss.449–484. Ayrıca bk. V.V. Bartold, Oçerk İstorii Semireç'ya, s.64; Spuler, a.g.e, s.56, 57; M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.26; U. Şamiloğlu, a.g.m, s.414. Çin kaynaklarında da Mönge'nin Büyük Han olmasında Batu Han'ın etkisinin olduğu ifade edilmiştir. E.İ. Kışanov, a.g.e, s.39–41. Batu kuşkusuz ki Mönge'yi Ögedey soyundan geleceklerle iyi anlaşamayacağını hesap ederek desteklemiştir. Bunun yanı sıra Batu'nun babası Cuci'nin de Mönge Han'ın babası Tuluy'un da Wang Han'ın kızları ile evlenmiş olmaları Cucilerle Tuluy'lar arasında bir yakınlaşmayı da beraberinde getirmiş olabilir. Onların Wang Han'ın kızları ile evlenmiş olmaları için bk. H.H. Howorth, a.g.e, s.35, 36.

⁸²¹ PSRL, I, s.473; PSRL, XVIII, s.70. Ayrıca bk. Solov'yev, II, s.152.

⁸²² Onunla ilgili olarak bk. Solov'yev, II, s.152, 153.

⁸²³ Danilievsky, s.208.

⁸²⁴ PSRL X, s.138; SV, s.267; PSRL, XV, s.396; PSRL, XXIII, s.83.

Moğol ordusu da Galiçya sınırlarına dayandı, ancak bu kuvvet herhangi bir harekâta teşebbüs etmedi⁸²⁵.

Moğol ordusu Vladimir'e uğramadan Klyazm'ın yakınlarından geçerek Yaroslav Yaroslaviç'in knezlik ettiği Pereyeslavl önlerine geldi⁸²⁶. Bu esnada Andrey hala birliklerinin hazırlanmasıyla meşguldü. Moğollar ise Pereyeslavl'ı almakla uğraşmadan Andrey'in gelmesini bekliyorlardı. Bundan bir süre sonra Andrey Pereyeslavl önlerine geldi ve 24 Nisan sabahı⁸²⁷ taraflar karşı karşıya geldiler. Kaynaklarda ifade edildiği kadarıyla şiddetli bir mücadelenin ardından Andrey yenilerek kaçmak zorunda kaldı. Moğollar onu bir süre takip ettilerse de sonrasında peşini bıraktılar⁸²⁸.

Moğol komutanı Nevr zaferin ardından Pereyeslavl'ı kuşattı. Yaroslav Yaroslaviç kuşatmadan önce kentin idaresini boyarlarından Jiroslav'a bırakarak kaynaklarımızda belirtilmemiş bir yere kaçmıştı⁸²⁹. Sonunda kent Moğolların eline geçti, Jiroslav da dâhil olmak üzere tüm boyarlar öldürüldüler, geriye kalanlar ise esir edildiler. Bunların arasında Yaroslav'ın karısı ve oğulları da bulunuyordu. Ancak bir süre sonra nedenini bilmediğimiz bir şekilde Yaroslav'ın karısı öldürüldü, oğulları ise kentten sürüldü. Kenti ele geçiren ordu bundan sonra müthiş bir yağmaya başladı, ahali ise katle uğramadan kentten sürülerek herhalde köle olarak satılmak üzere Deşt-i Kıpçak'a götürüldüler⁸³⁰.

⁸²⁵ V.T. Paşuto, a.g.e, s.282. Bu konuda Rus kaynaklarında bir bilgi bulunmuyorsa da Daniil'in 1252 senesi sonu 1253 senesi başlarında Sırbistan, Polonya, Çek krallığı, Pomeranya ve bunun gibi bazı devletlere elçiler göndererek Moğolların kendi sınırlarına geldiklerini haber vermesi ve "Hıristiyanlığın müdafaası için kendilerinden yardım istemesi Nevr'in Kuzey Rusya seferine eş zamanlı olarak bir Moğol kuvvetinin de Galiçya sınırlarına gönderildiğini göstermektedir. Bu yardım talebi için bk. V.T. Paşuto, a.g.e, s.259.

⁸²⁶ PSRL X, s.138; SV, s.267.

⁸²⁷ Kaynakta savaşın Boris gününde yapıldığından bahsedilir. PSRL, V, s.237. Konuyu inceleyen Ekzemplyarskiy Boris gününü yukarıda belirttiğimiz güne tarihlemektedir. Ekzemplyarskiy, I, s.27. Fennel ise Mayıs veya Haziran'da gerçekleştiğini yazar. J. Fennel, a.g.e, s.107.

⁸²⁸ PSRL, I, s.473; PSRL X, s.138; SV, s.267; PSRL, XV, s.396.

⁸²⁹ PSRL, I, s.473. Ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, II, s.449.

⁸³⁰ PSRL, I, s.473; PSRL X, s.139; PSRL, XVIII, s.70; SV, s.267; PSRL, XV, s.397; PSRL, XXIII, s.84. Ayrıca bk. V. Tatışev, a.g.e, s.21; J. Fennel, a.g.e, s.111.

Kentte bunlar olup biterken Andrey, Novgorod önlerine gelmiş bulunuyordu. Kent surlarının önüne gelerek sığınmak istediğini bildirdiyse de reddedildi. Bunun üzerine ilk önce Pskov'a, ardından Kolıvan'a ve buradan da İsveç'e kaçmak zorunda kaldı⁸³¹.

Pereyaslavl'ın ele geçirilmesinden sonra Nevr, Ryazan'a doğru ilerledi. Bu esnada knezliğin başında Oleg İngvareviç bulunuyordu. Moğollar kaleyi ele geçiremedilerse Ryazan'ın etrafını yakıp yıktılar⁸³². Bu saldırının niçin yapıldığı kaynaklarımıza yansımamışsa da herhalde bu Ryazan knezinin de Moğol karşıtı fikirlere iştirak etmesiyle ilgiliydi⁸³³. Kaynaklarımız Moğolların, Yaroslav'ın knezlik merkezi Tver'e saldırıp saldırmadığı hakkında bilgi vermemektedirler. Fakat kentin isyancı knezlerden birisinin merkezi olmasından ötürü saldırıya uğramış olduğu varsayılabilir⁸³⁴.

Kuzey Rusya'da bunlar olurken Galiçya dolaylarına gönderilmiş bulunan Kuremsa da faaliyete girişti⁸³⁵. Bu faaliyetlerle ilgili bilgiler kaynaklarımızda korunamamıştır. Bilinen sadece taraflar arasında küçük bir çatışmanın yaşandığı ve Moğolların çekilip gittikleridir⁸³⁶. Buradaki harekâtın kapsamının sınırlı olması, Moğolların, seferin ağırlık merkezini Kuzey Rusya olarak belirledikleri ve Galiçya'yı çok önemsemeyerek Kuzey ve Güney Rusya knezlerinin güçlerini birleştirmelerini engellemeyi amaçladıklarını düşündürmektedir⁸³⁷.

Moğollar Ryazan'da buldukları sırada Aleksandr Nevskiy de Deşt-i Kıpçak'tan ayrılarak herhangi bir güçlkle karşılaşmadan Vladimir'e gelmişti⁸³⁸. Vladimirliler Nevr'in faaliyetlerinden korkuya kapılarak kilise ve daha başka yerlere saklanmışlardı. Moğolların işini bitirdikleri ve Aleksandr'ın buraya geldiğini duyunca saklandıkları yerlerden çıkararak⁸³⁹ Metropolit Krill ve diğer din adamlarıyla birlikte ellerindeki

⁸³¹ SV, s.267; PSRL, XV, s.396.

⁸³² PSRL, I, s.473; PSRL, XVIII, s.70.

⁸³³ Karamzin, IV, s.72.

⁸³⁴ V.S. Borzakovskiy, a.g.e, s.71.

⁸³⁵ V.T. Paşuto, a.g.e, s.282.

⁸³⁶ V.T. Paşuto, a.g.e, s.272, 282.

⁸³⁷ A. Yugov, Kuremsa'nın bu kuvvetinin Daniil tarafından yenildiğini ifade etmektedir. Ancak kaynaklarımızda 1252 senesinde Daniil ile Kuremsa arasında herhangi bir mücadeleye rastlamamaktayız. Bundan dolayı Kuremsa'nın buralara gelmesi yukarıda ifade ettiğimiz gibi Daniil ile Andrey'in birleşmesini engellemekten başka bir nedene bağlı olmamalıdır. Bk. A. Yugov, a.g.m, s.103.

⁸³⁸ PSRL, I, s.473; PSRL, XVIII, s.70; PSRL, XV, s.397; PSRL X, s.139.

⁸³⁹ PSRL, XV, s.397.

haçlarla kentin giriş kapısında Aleksandr'ı karşıladılar⁸⁴⁰. Bir dizi merasimin ardından Aleksandr, Vladimir'deki saraya giderek Büyük Knezlik tahtına oturdu. Bundan hemen sonra Nevr istilasını hatırasına bir kilise inşa etti⁸⁴¹ ki Aleksandr'ın bu askeri faaliyete ne kadar minnettar olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Aleksandr'ın Büyük Knezliğe oturduğu haberlerinin Rusya'ya yayılmasından sonra çeşitli yerlerde, özellikle de Suzdal'da büyük şölenler tertip edildi⁸⁴². Böylelikle Aleksandr Nevskiy Yaroslaviç, Büyük Knezlik tahtına hem Altın Orda'nın hem de halkın tam desteği ile oturmuş oldu. Bununla birlikte kaynaklardan anladığımız kadarıyla halk hala büyük korku içindeydi. Nevr'in faaliyetlerini sonlandırıp Hanı'nın yanına dönmesi haberine kadar bu şekilde yaşadılar⁸⁴³.

Hadiseler sonucunda Aleksandr Yaroslaviç sadece Büyük Knezliği elde etmekle kalmadı, aynı zamanda Suzdal, Tver ve Pereyaslavl'ın da hâkimi oldu. Toprakları Novgorod'tan Kiev'e ve Ryazan sınırlarından Galiçya'ya kadar uzanır hale geldi. Daha önce knezlik ettiği Novgorod'a ise oğullarından Vasiliy'i gönderdi⁸⁴⁴.

Andrey'in Büyük Knezlikten indirilerek yerine Aleksandr'ın getirilmesi hadisesiyle Moğol karşıtı muhalefet bastırılmış oldu⁸⁴⁵. Bundan sonra uzun bir zaman böylesine büyük ve önemli knezlerden oluşan bir ittifak kurulamamıştır. Rus kaynakları Andrey'in Rusya'ya dönmesinden sonraki Suzdal knezliği döneminde ortaya çıkan 1262 ayaklanmasında kendisine rol biçmemektedirler. Bu durum, Andrey'in Suzdal knezliğini elde ettikten sonra Moğol karşıtı düşünceleri bir kenara bıraktığını

⁸⁴⁰ PSRL, I, s.473; PSRL X, s.139; PSRL, XVIII, s.70. G. Vernadsky, Aleksandr Nevski'nin kente girişi esnasında onu karşılamaya gelenler arasında boyarların olmadıklarını, boyarların Andrey ile birlikte kaçtıklarından bahsederek bu durumun Rusya asillerinin Han'a ve Moğollara direniş içinde olduklarını gösterdiğini ifade eder. Onların burada olmamasını ise Nikon kroniğine dayanarak açıklar ve Novgorod'taki boyarların Andrey ile birlikte kaçtıklarını ifade eder. G. Vernadsky, a.g.e, s.185. Boyarların Andrey ile birlikte kaçtıklarından V. Tatışev de bahseder. V. Tatışev, a.g.e, s.21.

⁸⁴¹ PSRL X, s.139.

⁸⁴² PSRL, I, s.473. Tarih için ayrıca bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.113.

⁸⁴³ SV, s.267.

⁸⁴⁴ Aleksandr Nevskiy'in Nevr'in saldırıları sonrasındaki elinde bulundurduğu bölgeler için bk. Ekzemplyarskiy, II, s.4; V.S. Borzakovski, a.g.e, s.72; V.A. Kuçkin, a.g.e, ss.113-116. Novgorod knezliğinin başına Vasiliy'in getirilmesi ile ilgili bk. Solov'yev, Ob Otnoşeniyah Novgoroda k Velikim Knyazem, s.63; V.L. Yanin, a.g.e, s.144.

⁸⁴⁵ Bu tespitin sahibi olan Fennel bunu Rusya'nın geneli olarak ifade etmektedir. J. Fennel, a.g.e, s.121. Bu görüş Kuzey Rusya olarak düzeltilmelidir.

göstermektedir. Bu durum Nevr istilasının ardından Rus knezlerinin Moğollar'ı bölgeden atabilmek ümitlerini bir kenara attıklarını göstermektedir.

K. Kuzey Rusya'da Nüfus Sayımı ve Vergi Toplanmasına Başlanması (1257-1260)

Deşt-i Kıpçak'ta Altın Orda devletini kurarak Moğol idaresini başlatan Batu Han 1256 senesinde 48 yaşında öldü⁸⁴⁶. Yerine, bir süre önce toplanan kurultay için kendisini temsilen Moğolistan'a gönderdiği oğlu Sartak, bir diğer ismi ile Azbeg geçti⁸⁴⁷. Onun tahta geçmesinden önceki yaşamı ile ilgili bildiklerimiz azdır. Bazı kaynaklarda Sartak'ın Batu tarafından daha yaşarken halefi olarak belirtildiğine dair bilgiler bulunmaktadır⁸⁴⁸. Sartak'ın 1245 senesinden itibaren devletin Rusya meselelerinde etkin bir kişi olarak ortaya çıkması, bu bilgilerin doğruluğunu desteklemektedir. Sartak'ın babasının ölüm haberini Büyük Han'ın yanında mı yoksa Moğolistan'a giderken mi aldığı kesin surette bilinmiyorsa da⁸⁴⁹, babasının ölümünün ardından Möngke Han ile görüştü ve kendisini Altın Orda Han'ı yapan yarlığı elde etti⁸⁵⁰. Yeni Altın Orda Han'ı olan Sartak, tahtını elde etmek için yola çıkmış, ancak Saray'a varamadan 35'li yaşlarında ölmüştür⁸⁵¹.

⁸⁴⁶ A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.38; G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.70. Bu konuda kaynaklarda bazı ihtilaflar bulunmaktadır. Bu ihtilaflarla ilgili olarak bk. V.V. Bartold, *Türkistan*, s.526. Bu ihtilaflardan ötürü farklı tarihler de ileri sürülmüştür. Bunlardan Uli Şamiloğlu 1254–1255, G. Vernadsky, J. Martin ve E.P. Miskov da 1255 tarihini kabul etmişlerdir. U. Şamiloğlu, a.g.m, s.415; G. Vernadsky, a.g.e, s.186; J. Martin, a.g.e, s.156; E.P. Miskov, a.g.e, s.48.

⁸⁴⁷ GL, s.341. Ancak burada 1247 tarihi verilmiştir ki açık bir şekilde yanlıştır. Onun tahta çıkması ile ilgili olarak bk. V.V. Bartold, a.g.e, s.526; H.H. Howorth, a.g.e, s.92. G.A. Fedorov-Davidov ise onun tahta çıkmadığını, Sartak'ın Büyük Han'ın yanında bulunduğu esnada zaten tahtın Berke tarafından ele geçirilmiş olduğunu ifade etmektedir. G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.70.

⁸⁴⁸ U. Şamiloğlu, a.g.m, s.415; M. Kafalı, a.g.e, s.53.

⁸⁴⁹ Kaynaklardaki ihtilaflar için bk. E.P. Miskov, a.g.e, s.51, 52. Konuyu ele alan yazarlar da bu ihtilaflardan birini makul görmüş ve konuyu buna göre ele almıştır. Karş. Karamzin, IV, s.75; H.H. Howorth, a.g.e, s.92; U. Şamiloğlu, a.g.m, s.415.

⁸⁵⁰ A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.38; G. Hafizov, a.g.e, s.78, 79.

⁸⁵¹ Cuveyni, a.g.e, s.240. Ermeni kaynaklarında ise onun Park 'hachah isimli bir akrabası tarafından zehirlendiği ile ilgili bilgi vardır ki bu isim Cuci'nin dördüncü oğlu Berke ve dokuzuncu oğlu Berkeçar'ın ismi ile benzer durumdadır. Buna değinen Howorth ise bunları kabule pek yanaşmamıştır. Bk. H.H. Howorth, a.g.e, s.93. Bununla ilgili Rus bilim adamları da çeşitli görüşler beyan etmişlerdir. Sartak'ın Berke tarafından öldürüldüğü ile ilgili fikir beyan edenler için bk. Karamzin, IV, s.75; Kostoramov, s.172. Bartold ise bu konuda sadece kayıtları sunar ama herhangi bir görüş beyan etmez. V.V. Bartold, a.g.e, s.528. A.Yu. Yakubovskiy ise hiçbir şekilde tartışmaya girmeksizin Saray kentine varamadan öldüğünü ifade eder. A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.39. G. Hafizov da bu konuda tartışmaya girmez. Ancak Berke ile Batu kolu arasında mücadeleler olduğunu belirterek Sartak ile Berke arasındaki geçimsizliklere değinir. G. Hafizov, a.g.e, s.80. D. Vasiliyev ise Sartak ile Berke arasındaki mücadelelere değinir, Moğol

Sartak'ın ölümünden sonra Altın Orda merkezine Möngke tarafından bir heyet gönderilerek Sartak'ın oğlu⁸⁵² Ulakçı, bir diğer ismi ile Zanabeg⁸⁵³ babasının tahtına çıkarıldı⁸⁵⁴ Yeni Han'ın yaşı çok küçük olduğundan Batu Han'ın eşi Borakçin naiblik görevini üstlenmişti⁸⁵⁵. Rus kaynaklarının bildirdiğine göre Ulakçı'nın yanına gelen ilk Rus knezi Boris Vasilkoviç'tir. Ziyareti knezliğini onaylatmakla ilgiliydi ve buna da muvaffak oldu, ardından da memleketine döndü. Aleksandr Nevskiy 1256 senesinde hediyelerini bir elçisiyle birlikte takdim etmiş, 1257'de de bizzat Ulakçı'nın huzuruna çıkmıştır. Bu kez yanında 1252 senesindeki hadiselerden sonra ilk kez Moğollarla ilişki kuran kardeşi eski Büyük Knez Andrey Yaroslaviç ve Boris Vasilkoviç de bulunuyordu. Kardeşi tarafından Suzdal'ın idarecisi olarak tayin edilen Andrey'in bu konumu Ulakçı tarafından tanındı ve böylelikle Andrey Yaroslaviç, 1264 senesindeki ölümüne kadar sürecek olan knezliğine başlamış oldu⁸⁵⁶. Toplantının asıl amacı Moğolların, Kiev ve Çernigov sahalarında daha önce yaptıkları nüfus sayımını Kuzey Rusya'ya da yaymak istemeleriydi.

Andrey'in hediyelerini sunması ve affedilmesinden sonra Han Ulakçı knezlere hitap ederek Suzdal, Ryazan ve Murom topraklarının sayılması ve vergi toplanması isteğini ilettili⁸⁵⁷. Moğollar, daha önce Batu Han zamanında bir sayım yapmışlardı, fakat bu Kiev ve çevresindeki yerlerle ilgiliydi⁸⁵⁸. Ancak ilk defa Moğollar çok geniş bir sahayı içine alacak böylesi bir uygulamaya teşebbüs ediyorlardı.

Moğolların Kuzey Rusya'da yapacakları nüfus sayımı kararını Rus kaynakları Ulakçı'nın emriyle ilişkilendiriyorlarsa da Ermeni kaynaklarının bu açıdan meselelere

Hanı'nın Sartak'ı, Altın Orda aristokrasisinin ise Berke'yi desteklediğini ifade eder. Ancak elimizde bu şekilde bir ayrımın olduğunu gösterir bir delil bulunmamaktadır. Bk. D. Vasiliyev, a.g.m, s.158. Sartak'ın yaşıyla ilgili bk. E.P. Miskov, a.g.e, s.59.

⁸⁵² Cuveyni, a.g.e, s.240. Ayrıca bk. G. Hafizov, a.g.e, s.84. M. Kafalı ve J. Martin ise onun Batu'nun oğlu olduğunu yazar. M. Kafalı, a.g.e, s.54; M. Kafalı, Cuci Sülalesi ve Şubeler, s.74; J. Martin, a.g.e, s.156.

⁸⁵³ GL, s.341.

⁸⁵⁴ PSRL, I, s.474; PSRL, XV, s.401. Gustin vakayinamesinde ise Ulakçı'nın 1254 senesinde tahta oturduğundan bahsedilmektedir ki hatalıdır. GL, s.341.

⁸⁵⁵ Cuveyni, a.g.e, s.240. Ayrıca bk. Bartold, Türkistan, s.528; G. Hafizov, a.g.e, s.84, 85.

⁸⁵⁶ PSRL, I, s.474; PSRL X, s.140, 141; PSRL, XVIII, s.71; TL, s.328; PSRL X, s.141. Ayrıca bk. Karamzin, IV, s.75; J. Fennel, a.g.e, s.112.

⁸⁵⁷ Ekzemplyarskiy, I, s.36. Kaynaklarımızda söz konusu toplantıda bu şekilde bir ifadede bulunduğu kaynaklarımız tarafından zikredilmiyorsa da sayım kararının knezlere bu toplantıda zikredildiği muhakkaktır.

⁸⁵⁸ Bu sayımla ilgili olarak bk. Solov'yev, II, s.154; A.N. Kurat, a.g.e, s.....

daha hâkim oldukları görülmektedir. Zira buradaki kayıtların da ifade ettikleri gibi sayım kararı Möngke Han'ın emriyle gerçekleştirilmiştir. Möngke Han'ın bu kararı neden aldığı kesin olarak bilinmemekteyse de büyük hazırlıkların yapıldığı Çin seferi için ödenek ihtiyacı olduğu düşünülebilir⁸⁵⁹. Bu çerçevede, ilki Çin'de 1252, ardından da 1253'de İran'da sayımlar yapılmıştı⁸⁶⁰. Bundan hemen sonra da 1254 senesinde Altın Orda'nın hâkimiyetindeki bölgelerde sayım başladı. Bunlardan ilki Batu'nun hâkimiyetindeki Ermenistan'ın kuzey kısmı ile Gürcistan'da yapılmıştır. Bu iş için Tora Aga isimli bir kişi görevlendirilmiş ve söz konusu bölgelerdeki yerleşim birimlerini sayımdan geçirmiştir. Ermeni kaynakları sayımla ilgili kuralları kayda geçirmişlerdir. Buna göre 15 yaşından 60 yaşına kadar olan erkekler sayılmışlar, kayıt altına alınanlardan kişi başına 60 akçe para alınmış, bunları ödemeye gücü yetmeyenler ya öldürülmüş ya da evlatlarına el konulmuştur⁸⁶¹.

Ermenistan ve Gürcistan'daki sayımları Tora Aga yürütmekle birlikte 1253 yılında Yuan-şi'deki bir kayıttan Rusya'daki sayıma Bitikçi Berke'nin görevlendirildiği anlaşılmaktadır⁸⁶². Bu kayıt Rusya ile ilgili kararın, Altın Orda'nın diğer bölgelerinde sayımın başlamadığı bir tarihte, 1253 senesinde alındığını göstermektedir. Buradaki kaydı Nikon kroniğinde 1262 senesindeki hadiseler anlatılırken, sayım kararının Batu Han zamanında alındığından bahsedilen bir kayıt desteklemektedir⁸⁶³. Bununla birlikte bu sayım, nedenini kesin olarak bilemediğimiz, ancak muhtemelen Batu'nun son zamanları ile ölümünden sonra yaşanan bazı sıkıntılarla ilgili nedenlerden ötürü 4 yıl gecikti. Çin kaynaklarında bu sefer, 1257 senesinde, Han'ın Kitay isimli birisini Rusya'nın darugası olarak görevlendirdiğine ilişkin bilgiler verilmektedir. O herhalde sayımın tamamından sorumlu değildi, ancak Bitikçi Berke'nin önemli yardımcılarından birisi olarak sayıma iştirakle görevlendirilmiştir. Bitikçi Berke ile ilgili bilgilerimiz yok

⁸⁵⁹ G. Vernadsky, a.g.e, s.186. Spuler ise sarfiyatın artması dolayısı ile böyle bir kararın alındığını yazar. Spuler, a.g.e, s.336.

⁸⁶⁰ A.N. Nasanov, a.g.e, s. 13; Kurat, a.g.e, s.79.

⁸⁶¹ Krigos, a.g.m, s.198; Aknerli Grigor, a.g.e, s.46.

⁸⁶² Bretschneider, II, s.80; A.N. Nasanov, a.g.e, s.13; L.V. Çerepnin, a.g.m, s.199. Gerçekten de sayımda Berke veya Berkay şeklinde kaydedilmiş bõr görevli vardır. Aradan geçen zamana rağmen dört sene önce alınan karara uyulmuş olması dönemin Moğol bürokrasisinin gelişmişliğini göstermesi açısından önemlidir.

⁸⁶³ PSRL X, s.143.

denecek kadar az olmasına karşın Kitay'ın Cengiz Han'ın kayınbabası Tuğrul'un soyundan geldiği bilinmektedir⁸⁶⁴.

Ulakçı'nın emrinin ardından Aleksandr, Andrey ve Boris topraklarına dönerek sayım ve vergilendirmeye ilgili hazırlıklara başladılar. Knezlerin Han'ın yanından ayrılmalarından kısa süre sonra, 1257 senesinin kışı içinde Moğol mali memurları Suzdal, Ryazan ve Murom topraklarında ortaya çıktılar⁸⁶⁵. Moğollar bu vergileri halkın korunmasını sağlamak için alındığını iddia ediyorlardı⁸⁶⁶. Bununla birlikte dinî kurumlar Nikon kroniğinin ifadesiyle “*Tanrıya hizmet ettiklerinden ötürü*” sayımdan ve vergilendirilmeden muaf tutuldular⁸⁶⁷.

Vergi memurları, kaynakların verdikleri bilgilere göre, Çin'de uygulanan haliyle, yerleşimcileri ev usulüne göre sayıyor, buraları yüzlük, binlik ve onbinlik kısımlara ayırıyor ve vergilendiriyorlardı⁸⁶⁸. Bu usul daha sonraki zamanlarda Altın Orda Hanları tarafından da devam ettirildi. Bu sistemin, sadece Rusya'da değil, aynı zamanda devletin doğrudan veya dolaylı bir şekilde hâkim olduğu diğer yerlerde de uygulandığı anlaşılmaktadır. Bunlardan özellikle Cenevizlerin faaliyet gösterdikleri Kefe'deki uygulamalar dikkat çekicidir. Ancak burada halkın yüzlük ve binlik yerine onluk ve yüzlük olarak sınıflandırıldıklarını görüyoruz ki, bu muhakkak ki kentin nüfus değerleri ile ilişkiliydi⁸⁶⁹. Rus kaynakları halkın bu şekilde sınıflandırılmasının hangi gerekçeyle yapıldığından bahsetmemektedirler. Dahası söz konusu sınıfların başlarındakilerin

⁸⁶⁴ T.T. Allsen, a.g.m, s.41. Yazar Kitay'ın sayıma göz kulak olmakla görevlendirildiği görüşündedir.

⁸⁶⁵ PSRL, I, s.474, 475; PSRL X, s.141; PSRL, XVIII, s.71. Diğer vakayinamelerde ise bu bölgelerin ismi zikredilmeden sadece “Rusya topraklarında” şeklinde kaydedilmiştir. PSRL, VII, s.161; PSRL, XV, s.401. Tarih için ayrıca bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.113.

⁸⁶⁶ A.N. Nasanov, a.g.e, s. 22.

⁸⁶⁷ PSRL, I, s.475; PSRL X, s.141; PSRL, XVIII, s.71; PSRL, VII, s.161; PSRL, XV, s.401; PSRL, XXIII, s.84. İ. Kamalov ise vergi muafiyetini Mengü Timur zamanında başlatıldığını yazmaktadır. Bk. İ. Kamalov, a.g.e, s.81.

⁸⁶⁸ PSRL, I, s.475; PSRL X, s.141; PSRL, XVIII, s.71. Voskresenskiy, Stepenaya Kniga, Tver ve Ermolin kroniklerinde onluk elliliklere de ayırıldığından bahsedilir. Ancak sınıflandırmaların bu kadar az rakamlara kadar indiğini zannetmiyoruz. PSRL, VII, s.161; PSRL, XXI, s.290; PSRL, XV, s.401; PSRL, XXIII, s.84. Karamzin, Nasanov ve Kurat gibi yazarlar sayımın ev usulüne göre yapıldığını ifade ederler. H.L. Eaton ise bunun asker üzerinden hesap edildiği görüşündedir. Karş. Karamzin, IV, s.76; A.N. Nasanov, a.g.e, s. 14, 15; A.N. Kurat, a.g.e, s.77, 79; E.İ. Kıçanov, a.g.m, s.42; H.L. Eaton, a.g.m, s.55.

⁸⁶⁹ Buradaki idare tarzı için bk. M. Balard, “The Greeks of Crimea under Rule in the XIVth and XVth Centuries”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.49, Symposium on Byzantium and the Italians 13th-15th Centuries, 1995, s.25, 26. G. Vernadsky ise söz konusu sistemin Moğollara özgü olmadığını, mesela İngilizler arasında da uygulandığını ifade ederek farklı bir idare tarzı olmadığını ifade etmektedir. G. Vernadsky, Kievan Rus, s.187-189.

görevleri ve bunlar arasındaki hiyerarşik örgütlenme hakkında da en ufak bir bilgi vermemektedirler. Ancak Safargaliyev'in Sovyetler Birliği Mordov Cumhuriyeti arşivlerinde bulunduğu bir belge sayım esnasında tatbik edilen bu sistem hakkında bazı karanlık noktaları açığa çıkarmıştır. Söz konusu belgede Behan isimli olup Cuci efradından gelen Seyyid Ahmet, Adaşev, Kudaşev, Tenişev ve Yangalışev'in Mordov bölgesinin idarecileri olduğu kaydedilmiştir. Belgede geçen Behan isimli kişinin ise Moğol Hanı'nın hükmü gereği pek çok bölge, dağ ve diğer Tatar bölgeleri ile Mordov'un yöneticisi olduğu kaydedilmiştir. Adı geçen kişinin buradaki idaresinin ne zaman başladığı kaynakta bildirilmemekle birlikte belgeyi bulup ilim camiasının dikkatine sunan Safargaliyev, bunun 1257 senesinde halkın onbinlik, binlik ve yüzlük kümeler halinde sınıflandırılmasından başladığını ileri sürmüştür⁸⁷⁰. Bunun gerçekten de 1257 yılında mı yoksa daha sonraki zamanlarda mı başladığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla beraber, bizim için önemli olan söz konusu belgenin Moğolların bölgelere idareciler atamış olduklarını ortaya koymasındadır. Biz bu belgeden hareketle, 1257 senesinde sayımı yapılan yerlerin tıpkı Behan gibi kimselerin idaresine verildiklerini söyleyebiliriz.

1252 yılındaki Nevri'nin önderliğindeki Moğol seferini iyi hatırlayan Vladimiriler vergi memurlarına hiçbir zorluk çıkarmadılar. Yine Suzdal topraklarında da sayım devam ettirildi ve burada da herhangi bir direnişle karşılaşılmaı. Bunda buralardaki knezlerin halkı sayıma hazırlamalarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Moğol görevlilerinin çalışmaları ve Rus knezlerinin de yardımları sonucunda Novgorod sınırına kadarki topraklarda Moğol idari mekanizması kurulmuş oldu⁸⁷¹. Bu mekanizma kurulurken sadece Sofiskiy Vremennik'teki bir kayıttta halkın acı çekmiş olduğu belirtilmiştir⁸⁷². Bu kayıt kimi Moğol görevlilerinin sayım esnasında sert tedbirlere başvurduklarını göstermektedir. Buna rağmen bölgede herhangi bir isyan hareketi yaşanmadı. Ancak yaşananların Novgorod'ta haber alınması üzerine kentte büyük bir huzursuzluk baş gösterdi ve bu bir süre sonra da isyan halini aldı.

⁸⁷⁰ M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.97. G.A. Fedorov-Davıdov, M.D. Safargaliyev'in tarihlemesini eserinde değerlendirmiş ve kabul etmiştir. G.A. Fedorov-Davıdov, a.g.e, s.54.

⁸⁷¹ G. Vernadsky, Moğollar ve Rusya, s.188.

⁸⁷² SV, s.271.

Veçhe adı verilen bir halk meclisinin seçtiği posadnik unvanlı bir nevi belediye başkanı tarafından idare edildiğinden halk idaresi olarak anılan Novgorod'ta Moğol vergi görevlilerinin gelme durumuna karşı bir isyan patlak verdi. 1257 senesinin başlarında çıkan isyan aynı senenin sonuna kadar devam etti⁸⁷³. Bu süre zarfında isyancılar Aleksandr Nevskiy'e bağlı posadnik⁸⁷⁴ Mihail'i öldürmek suretiyle Büyük Knezlikle de aralarındaki bağı kesmişlerdi⁸⁷⁵.

Suzdal, Ryazan ve Murom topraklarının sayımının başarılı bir şekilde tamamlanmasının ardından 1258 senesinde üç kardeş Aleksandr Nevskiy, Andrey Yaroslaviç ve Tver knezi Yaroslav Yaroslaviç ile yeğenleri Boris Vasiloviç, Han Ulakçı'nın yanına gittiler. Burada Han tarafından kabul edildiler, kendisine ve Moğol komutanlarına saygılarını sundular. Bu görüşme sonunda Ulakçı onlara Novgorod'ta da sayımın başlatılmasını emretti. 1252 senesinden bu yana Moğollarla ilişkilerini kesmiş olan Yaroslav ise memnuniyetle karşılandı ve Tver'deki knezliğine devam etmesi için yarlığını elde etti. Bundan sonra knezler memleketlerine dönerek Novgorod sayımı ile ilgili meselelerle meşgul oldular⁸⁷⁶. Onları bir süre sonra bitikçiler⁸⁷⁷ takip etti. Bu, Rus knezleriyle Ulakçı arasındaki son görüşmeydi, çünkü onların Orda'dan ayrılmalarından bir süre sonra hastalanarak öldü ve 1258'de Batu'nun kardeşlerinden Berke, Altın Orda tahtına oturdu⁸⁷⁸.

Ulakçı'nın öldüğü sıralarda Moğol vergi görevlileri Vladimir'e gelmişlerdi. Bu sırada Novgorod'taki isyan devam ediyordu. Ancak sayım emri alan Aleksandr ve

⁸⁷³ NPL, s.82; PSRL, VII, s.161. Kentteki bu idari yapı için bk. Kurat, a.g.e, s.43–46; K. Acar, a.g.e, s.44; L.N. Langer, "The Posadnichestvo of Pskov: Some Aspects of Urban Administration in Medieval Russia", *SR*, Vol.43/No.1, Spring 1984, ss.46-62; A.V. Artsihovskiy, "Novgorod Velikiy v XI-XV vekah", *VpI*, No.9, 1960, s.29, 30.

⁸⁷⁴ Kent valisi veya belediye başkanı karşılığı bir unvan.

⁸⁷⁵ NPL, s.82, 309. N.I. Kostomarov ise Mihail'in ortaya çıkan bu yeni durumu kendi lehine kullanmayı düşündüğünden bahsetmektedir. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.171. Aleksandr'a bağlı boyarlardan olan Mihail'in böylesi hassas bir durumda böylesi bir durumu kendi lehine çevirebilmesi veya bunu düşünebilmesi çok da mantıklı görünmemektedir.

⁸⁷⁶ PSRL I, s.475; PSRL X, s.141; PSRL XVIII, s.71; PSRL VII, s.161, 162; Ekzemplyarskiy, I, s.27, 37; Borzakovskiy, a.g.e, s.73.

⁸⁷⁷ Novgorod'un sayılması ve vergilendirmesi ile görevlendirilen Moğolların görevlilerinin bu unvana sahip olduğu Grakos tarafından ifade edilmektedir. Krakos'un verdiği bilgi için bknz. A.N. Nasanov, a.g.e, s.13.

⁸⁷⁸ A.N. Nasanov, a.g.e, s.50; H.H. Howorth, a.g.e, s.105; E.P. Miskov, a.g.e, s.75.

Andrey Yaroslaviç ile Boris Vasilkoviç, beraberinde Moğol vergi görevlileriyle⁸⁷⁹ 1258 senesinde Novgorod'a geldiler⁸⁸⁰. Kente vardıklarında isyanın alevlenmesinde önemli yer tutan Novgorod knezi olup ve Büyük Knez Aleksandr'ın oğlu olan Vasiliy, maiyetiyle Pskov'a kaçmıştı. Aleksandr'ın ilk işi Vasiliy'i kaçtığı yerden getirterek Niz bölgesine sürmek oldu. Kışkırtıcılarını ise, muhtemelen Han'a oğlunun suçsuzluğunu göstermek için, bazı vücut azalarını kestirdi.

Bu esnada Novgorod halkı ve kentin öndegelenleri bir araya gelerek Moğol taleplerini reddettiler. Ancak yine de onları karşılığın almamak için Han'a hediyeler yolladılar⁸⁸¹. Bunları alan görevliler işlerini yapamayacaklarını anladıklarından olsa gerek, burada daha fazla kalmayarak geri döndüler⁸⁸². Bunu bir süre sonra knezlerin de buradan ayrılmaları izledi⁸⁸³.

Moğol görevlilerinin ve Rus knezlerinin kentten ayrılmalarından bir süre sonra bir Moğol ordusu Novgorod'a gönderildi ve 1259 kışında⁸⁸⁴ Novgorod'un en önemli kolonisi olan Torjka yakınlarında karargâhlarını kurdu⁸⁸⁵. Bir süre önce Litvanyalılar'ın bölgede faaliyet göstermelerinden ötürü onlarla mücadeleye tutuştular. Bu mücadelelerin ardından Litvanyalıları bölgeden çıkarmakla kalmadılar, aynı zamanda

⁸⁷⁹ Novgorod I'de Moğol vergi görevlileri "Poslı" yani "elçiler" olarak ifade edilmişlerdir. NPL, s.82, 309. Lavrentskiy ve Nikon kroniklerinde ise çok açık bir şekilde "çislenniki" "Sayıcılar" şeklinde vergi memurları görünmektedir. PSRL X, s.141.

⁸⁸⁰ PSRL, I, s.475; PSRL X, s.141; PSRL, XVIII, s.71. Diğer vakayinamelerde ise aynı hadise 1257 ve 1256 senelerine tarihlenmiştir. NPL, s.82; PSRL, VII, s.161.

⁸⁸¹ NPL, s.82, 309; PSRL X, s.141; PSRL, VII, s.161. Lavrentskiy vakayinamesinde ise Aleksandr'ın onlardan bazı vergi türünde bazı hediyeler aldığı bildirilir ancak bunun Han'a yollandığından bahsedilmez. PSRL, I, s.475. Vasiliy'in kent içindeki isyanla bağlantısı V.L. Yanin tarafından incelenmiştir. V.L. Yanin, a.g.e, s.147.

⁸⁸² PSRL X, s.141.

⁸⁸³ PSRL, I, s.475; PSRL, XVIII, s.71; PSRL, XV, s.401. Novgorod I. Kroniğinde buradan ayrıldıkları belirtilir, ancak nereye gittikleri ifade olunmaz. NPL, s.82. Voskrosenskiy'de ise Aleksandr'ın gelecek Çudlar üzerine sefere giriştiğinden bahseder. PSRL, VII, s.161. Ancak diğer vakayinamelerde buna rastlamamız buradaki kaydın yanlış olduğunu göstermektedir.

⁸⁸⁴ Rus kaynaklarında tarihleme konusunda en sıkıntılı mevsimin kış olduğu yukarıdaki kısımlarda da ifade etmiştik. Genellikle hadiselerin anlatıldığı satırlarda son ifadelerde geçen kış bir sonraki yıla tarihlemek daha uygun görünüyor. Zira genellikle Rus vakayinameleri yıl dönümlerini baharla başlattıkları görülmektedir. N.G. Berejkov da bunun 1259 senesinin sonunda olduğunu ifade eder. N.G. Berejkov, a.g.e, s.94.

⁸⁸⁵ NPL, s.82, 310; PSRL, VII, s.162. Bu ordunun Novgorod üzerine gönderildiği kaynaktan ifade edilmemektedir. Ancak Novgorodlular'ın Moğol isteklerini reddinden hemen sonra bu ordunun Novgorod yakınlarında ortaya çıkması ve bunun yanında Novgorodlular arasında bu ordunun kendileri üzerine gönderildiği şeklinde bir şaiyanın ortaya çıkması bu ordunun Novgorod üzerine aynı yılda sevk edildiğini göstermektedir.

Litvanya topraklarına da girerek bazı yerleşim birimlerini yakıp yıktılar. Bu mücadeleler Moğollarla Litvanyalılar arasındaki ilk mücadele olması açısından önemlidir⁸⁸⁶. Bununla birlikte onların Novgorod üzerine yürümek yerine Litvanyalılarla mücadeleye tutuşmaları kentteki isyanın ömrünü 1259 senesi sonbaharına kadar en az sekiz ay uzatmış oldu.

Litvanya saldırısından kısa süre sonra Moğollar tekrar Novgorod yakınlarına gelerek Nizu'da karargâh kurdular⁸⁸⁷. Bu, Mihail Pineşçiniç isimli bir kişinin⁸⁸⁸ 1259'un sonbaharında⁸⁸⁹ Novgorod'a gelerek onların Nizu bölgesinde⁸⁹⁰ olduklarını haber vermesiyle ahali tarafından öğrenildi. Bu kimseye göre onlar, sayıma direnilmesi ihtimaline karşı gönderilmişlerdi. Bu haber üzerine durumun vehametini anlayan Novgorodlular Han'a elçilerini göndererek sayımı kabul etmek zorunda kaldılar⁸⁹¹. Kentteki bu tavır değişikliğinden bir şekilde haberdar olan Aleksandr Nevskiy hemen kente gitti⁸⁹². Bir süre sonra da, Novgorodlular'ın sayım hususunda herhangi bir zorluk çıkarmayacağını öğrenen vergi toplama işinin başındaki Hazinedar Berke⁸⁹³, eşleri ve

⁸⁸⁶ Hadiselerle ilgili olarak bk. PSRL X, s.142. Diğer kaynaklarla da desteklenerek hazırlanmış şu çalışma da bu mücadeleler hakkında önemli bir çalışmadır. J. Pelenski, "The Contest between Lithuania-Rus and the Golden Horde in the Fourteenth Century for Supremacy over Eastern Europe", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, Vol.2, 1982, , s.306.

⁸⁸⁷ NPL, s.82, 310.

⁸⁸⁸ Bu kişinin soyismi Novgorod I. vakayinamesinde Pineşçiniç, Voskrosenskiy vakayinamesinde ise Pinyaşçin olarak geçmektedir.

⁸⁸⁹ NPL, s.82, 310. N.I. Kostomarov ise bu hadiseyi 1258'i 1259'a bağlayan kışa tarihlenmektedir. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.173.

⁸⁹⁰ Burada ifade edilen Nizovskoy zemli" tabiri "aşağı topraklar" yani "güneyde kalan topraklar" olarak da çevrilebilir. Ancak burada kullanılan şekliyle "Nizovskoy Zemli" Suzdal bölgesiyle Novgorod arasında kalan bir bölgedir. Bölge ile ilgili olarak bk. Solov'yev, II, s.154. Ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, I, s.37.

⁸⁹¹ NPL, s.82, 310; PSRL X, s.142.

⁸⁹² Karamzin, IV, s.78; Ekzemplyarskiy, I, s.37. Solov'yev ise onun Moğol elçileriyle geldiğini ifade etmektedir. Solov'yev, II, s.154, 155.

⁸⁹³ Kaynaklarımızda bu iki ayrı kişi olarak Berke ve Kasaçık olarak kaydedilmiştir. NPL, s.82. Konuyu inceleyen bilim adamları da bunu iki ayrı kişi olarak değerlendirmişlerdir. Bu bilim adamlarından olan A.N. Nasanov ayrıca Kasaçık isimli kişinin Batu ya da Berke Han'ın görevlilerinden olup Büyük Han'ın memurlarından Berke'nin yanına verildiğinden bahsetmiştir. A.N. Nasanov, a.g.e, s.13. Onu bu görüşü Çerepnin tarafından da devam ettirilmiştir. L.V. Çerepnin, a.g.m, s.200. Kasaçık çok açık bir şekilde "Kasacı" kelimesinin Ruslar tarafından kaydedilmiş şekli olduğu anlaşılmaktadır. Bunu hazinedar olarak ifade etmekte bir sakınca görmüyoruz. Bunun yanı sıra Yuan-şi'de Rusya'daki vergilendirme ve sayım işi için Bitikçi Berke görevlendirilmiş olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Biti-mek kelimesi Orhun abidelerinde de karşımıza çıkan eski Türkçe kelimelerden birisidir ve yazmak manasına gelmektedir. Bu gerekçe ile Bitikçi unvanı kayıt memuru olarak çevrilebiliriz. Bu çeviri ile Kasaçık unvanı arasında bazı paralellikler bulunmaktadır. Bundan dolayı Kasaçık kelimesinin Bitikçi unvanının Altın Orda'da kullanılan şekli olduğuna hükmedebiliriz. Bir başka ifade ile Bitikçi unvanı ile Kasaçık unvanı

maiyetiyle Novgorod'a geldi⁸⁹⁴. Kaynaklarda yanlarında korumaların olup olmadığından bahsedilmemektedir. Bu durum onun, kentteki direnişin artık tamamen sona erdiğini düşündüğünü göstermektedir. Ancak onun gelişinden kısa süre sonra kentteki isyan alevlendi. Bunun nedeni Moğol görevlilerinin şahsına ödenen “*tusku*” vergisini toplamaları⁸⁹⁵ ve bunu yaparken de halka zulmetmeleriydi⁸⁹⁶. Novgorodlular'ın birden bire isyan hareketini şiddetlendirmeleri, Moğol görevlilerini telaşa düşürdü ve Aleksandr Nevskiy'e sığınarak “*Onların bizi öldürmemesi için bize koruma ver*” diyerek korunmalarını istemelerine neden oldu. Bunun üzerine Aleksandr, kent valisinin ve boyar oğullarına Moğol görevlilerini korumaları talimatını verdi. Hazinekar Berkay ve diğer vergi memurları kendilerini koruyanlara sayımın gerçekleşmesini, aksi takdirde kentten gece vakti kaçmak istediklerini bildirdiler. Ancak halkın sayılmaya niyeti yoktu. Kaynaklarımız bu noktada halkın akın akın Aziz Sofya kilisesi önlerinde toplandıklarını ve “*Onurlu bir şekilde Aziz Sofya ve melekler evi için ölelim*” diye feryatlarda bulduklarını ifade etmektedirler. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Moğol vergi memurları buraya herhangi bir askeri güçle gelmemişlerdi. Buna

Novgorod'taki sayımda gördüğümüz Berke'nin taşıdığı aynı unvanlardır. Kassa kelimesi günümüz Rusçasında da para kutusu anlamında halen kullanılmaktadır.

⁸⁹⁴ NPL, s.82, 310. Kaynaklarda bu görevlilerin nereden geldikleri açık bir şekilde belirtilmemiştir. Yukarıdaki dipnotta da ifade ettiğimiz gibi A.N. Nasanov bunların Büyük Hanlıktan geldiklerini ifade etmiş, bu görüş sonraki bilim adamları tarafından da devam ettirilmiştir. Ancak onun bu iddiasını kesinleştirebilecek elde malumat bulunmamaktadır. Bunun yanında Karamzin onların buraya gelmeden önce Novgorod'a yakın bir yerde bulunan Volhov'u saydıklarından bahsederek halkın büyük bir dehşete kapıldığını ifade etmektedir. Karamzin, IV, s.79. Bu bilgi de kaynaklarımızda bulunmamaktadır.

⁸⁹⁵ Tuska'nın Rus kaynaklarında “*Dar*” olarak geçen verginin bir cinsi olduğu, bölgeye gelen hükümdar, elçi ve benzeri üst düzey yöneticiye ödenen bir vergi olduğu anlaşılmaktadır. A.L. Horoşkeviç bazı belgelerde tuska'nın tuz olarak bir ticari mal olarak geçmesinden hareketle bunu tuz vergisi olarak izah etmiştir. Ancak yine de Moğolların Ruslar'dan topladıkları pek çok vergi, özellikle de tamga dururken tuz vergisini toplamaları akla yakın gelmemektedir. Bundan dolayı biz Çerepnin ve Tihomirov tarafından ortaya atılan tuska'nın bölgeye gelen hükümdar, elçi ve benzeri üst düzey yöneticiye ödenen bir vergi olduğunu kabul ediyoruz. Bunun nasıl paylaşıldığı ile ilgili bilgilerimiz de bulunmamaktadır. Ancak Aristov bunun 10'da 9'unun Han tarafından alındığını ifade etmekte, ancak bunu sağlam gerekçelerle izah etmemektedir. Bu konudaki görüşler için bk. L.V. Çerepnin, a.g.m, s.200; A.L. Horoşkeviç, “Mongol i Novgorod v 50-e godi XIII. veka”, *Istoriya i Kul'tura drevnerusskogo goroda*, red. G.A. Fedorov-Davidov, Moskva 1989, s.70; N.Ya. Aristov, *Hristomatiya Po Russkoy İstorii*, İzdaniye V.F. Golubinskogo, Varşava 1870, s.592. Aynı vergi Tuzga ismi ile Ermeni Grigor'un yıllığında Moğollara ödenen bir vergi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak burada da verginin ne olduğu açık şekilde ifade edilmemiştir. Aknerli Grigor, a.g.e, s.28. Moğolca olan hali ile Tuzgu'nun Kowaleskiy, Mostaert ve Smerd gibi Mongolistler arasında yeni gelen misafire sunulan kupa manasına geldiği ile genel bir kabul bulunmaktadır. Bundan dolayı söz konusu vergi yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Moğol görevlilerinin şahsına ödenen bir vergi olarak değerlendirmek daha yerindedir. Kelime için ayrıca bk. F.W. Cleaves, a.g.m, s.442.

⁸⁹⁶ NPL, s.82, 310.

rağmen insanların ölmeyi göze almaları kuşkusuz yakınlarda bulunan Moğol ordusunun varlığıyla ilgiliydi. Ancak kısa süre sonra kaynaklarımız halkın bir kısmının sınırlarının yatıştığını gösteren bilgiler vermektedirler. Bu kişiler sayım konusunda eskisi kadar muhalif değillerdi⁸⁹⁷. S.M. Solovyev bu kayıtları, halkın bu noktada iki ayrı partiye bölündükleri şeklinde yorumlamaktadır⁸⁹⁸. Onun bu görüşü A.L. Horoşkeviç tarafından desteklenmiş ve geliştirilmiştir. O, kentte bulunan iki partiden sayıma ve vergiye karşı çıkan grubun Sofia kilisesi önlerinde toplanmış olduğunu, bunların da kentin ticari kısmında ikamet edenlerden bir araya geldiklerini iddia etmiştir. Onun bu iddiasını kanıtlayabilecek herhangi bir delil olmamakla birlikte iddiasını yok saymak da mümkün değildir. Zira gerçekten de sayımdan en çok zarar görecekleğin tüccar kesim olduğundan onların muhalefet gurubunun en ateşli taraftarları olduğunu anlamak zor değildir. Diğer parti ise belirli bir yerde bulunmuyor ve Moğollara boyun eğilmesi gerektiğini düşünüyordu⁸⁹⁹. Yine de kentte halen muhalif gurubun sesi baskın çıkıyor ve gündemi onlar belirliyordu.

Novgorod ahalisi bu şekilde ikiye ayrılmışken, kentte sıkışıp kalan Moğollar, aralarından birisini kentten dışarı kaçırarak Nizu bölgesinde bekleyen orduya haber vermeyi, hatta kente nasıl bir saldırı düzenlenmesi gerektiğini de tartışıyorlardı. Ancak gönderdikleri kişi buna muvaffak olamadı⁹⁰⁰. Aleksandr ve Moğol görevliler artık kentte durmanın hayatlarını daha büyük tehlikelere attığını düşünerek kentten çıkmaya karar verdiler ve hadiselerin ertesi günü Novgorod'tan ayrıldılar. Bundan bir süre sonra, Moğol ordusunun kente yaklaştığının haber alınmasından olsa gerek Sofia kilisesi önlerinde bulunan halk artık "*kafalarını kilisenin önüne yatırma*"yı düşünmeye başlamışlardı⁹⁰¹. Solovyev artık bu noktada isyan ateşinin söndüğünü ifade etmektedir⁹⁰².

⁸⁹⁷ NPL, s.82, 310.

⁸⁹⁸ Solov'yev, II, s.155.

⁸⁹⁹ A.L. Horoşkeviç, a.g.m, s.71.

⁹⁰⁰ NPL, s.82, 310; PSRL, VII, s.162.

⁹⁰¹ NPL, s.82, 310.

⁹⁰² Solov'yev, II, s.155.

Aleksandr Nevskiy ve Moğol görevlilerinin Novgorod'tan ayrılmalarından birkaç ay sonra 1260 senesinin başlarında⁹⁰³ büyük bir Moğol ordusu kente girdi⁹⁰⁴. Kaynaklarda orduyla beraber gelen Moğol görevlileri arasında Berkay'ın adının geçmemesi 1260 sayımına onun katılmadığını, bu iş için başka memurların görevlendirildiğini göstermektedir⁹⁰⁵.

Sayımla görevlendirilen Moğol memurları, kentte sukunetin sağlanmasının ardından “*atlarının üzerinde*” Novgorod sokaklarında ortaya çıkmışlar ve evleri kaydetmeye başlamışlardır. Kaynaklarda onların evleri kaydederken içindeki insanları kaydedip kaydetmediklerinden bahsedilmemesi sayımın ev hesabına göre yapıldığı şeklinde değerlendirilebilir. Moğol sayımları devam ederken daha başka görevliler de halkın cezalandırılma işiyle meşgul oluyorlardı. Bu esnada bazı boyarlar da cezalandırılmışsa da kaynaklarımızda bunun halka yapılanlardan daha hafif olduğu ifade edilmektedir ki bu herhalde bazı boyar oğullarının Moğol vergi görevlisinin canını korumasıyla ilgilidir⁹⁰⁶. Bununla birlikte kaynaklarımızda, bu işlemlerle ilgili olarak “*katliam yapıldı*” veya “*halk sürüldü*” gibi tabirler kullanılmamıştır. Bu da cezalandırma işinin umumi olmaktan çok kısmî olduğunu göstermektedir. Yine de sayıma bu hadiseler de eklenince kaynaklarımız sayımın şiddetli geçtiğini haber vermişlerdir⁹⁰⁷.

Sayımın sona ermesinin ardından Aleksandr 1260 senesinde, oğlu Dmitri'yi burada bırakarak Moğol görevlileri ve ordusu ile buradan ayrıldı⁹⁰⁸. Huzursuz sayımın sona ermesinin ardından Novgorodlular, Moğol idaresine yönelik en ufak bir isyan girişiminde bulunmadılar⁹⁰⁹. Bunda Moğol korkusunun yanında daha sonraki zamanlarda önemli bir sima olarak karşımıza çıkacak olan Dmitri'nin başarılı idaresinin de payı vardır.

⁹⁰³ Hadiseleri anlatan Novgorod I vakayinamesi hadiseleri 1259 senesine tarihlemişse de kaynaklardaki tarihlemeler üzerine çalışan N.G. Berejkov'un tespitleri sayesinde bunun 1260 senesinin başları olduğu anlaşılmaktadır. Bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.114, 271.

⁹⁰⁴ Kaynakta hiçbir surette kente Moğol ordusunun girdiğinden bahsedilmez. Ancak kentteki direnişin birden bire kesilmesi kente ordunun girmesi ve direnişi basturmasından başka türlü izah edilemez. Bk. Solov'yev, s.155.

⁹⁰⁵ Ayrıca bk. Horoşkeviç, a.g.e, s.70.

⁹⁰⁶ NPL, s.83, 311.

⁹⁰⁷ A.N. Nasanov, a.g.e, s.22.

⁹⁰⁸ NPL, s.83, 311.

⁹⁰⁹ Solov'yev, II, s.155; Ekzemplyarskiy, I, s.28, 37.

Novgorod'taki sayım işinin halledilmesiyle Kuzey Rusya'nın tamamı Moğol kontrolü altına girdi. Böylelikle Moğollar, Çin'den Harezmi'ye ve buradan da Saray kentine uzanan ticaret hattını Rusya içlerine ve hatta Novgorod'a kadar uzatmış oldular. Böylelikle Avrasya'nın ticaret yolları ilk kez Moğollar sayesinde tek bir çatı altında toplanmış hale geldi⁹¹⁰. Bu yol zaman içinde daha da geniş toprakları içine alacak ve XIV. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde Yukarı Dvina ve Ustyug'a kadar genişleyecektir⁹¹¹.

L. Galiçya Knezi Daniil ile Moğollar Arasındaki Mücadeleler (1255-1261)

Galiçya knezi Daniil, Batu ile 1245–1246 senesindeki görüşmesinin ardından Güney Rusya'nın en güçlü siması haline geldi. Bu haliyle çevre krallıklar, Macaristan, Polonya ve Litvanya gibi devletler artık onu kendilerine musavi olarak görüyor ve elçiler gönderiyor, hatta yeri geldiğinde kendisinden askeri yardım da talep ediyorlardı⁹¹². Bu ilişkiler neticesinde Daniil ile komşuları arasında dostane ilişkiler ortaya çıktı⁹¹³. Bununla yetinmeyen Daniil, 1246 senesi ortalarında Papalık temsilcileriyle ilişkiye geçti⁹¹⁴. Elde bulunan deliller bu ilişkilerin hem dini hem de Moğol karşıtı bir seviyede olduğunu göstermektedir. Daniil aynı sene papaz Kiril'i İznik'e göndermekle de İznik Rum İmparatoru ve Patriği ile de temas kurdu. Kiril böylelikle Kiev ve tüm Rusya Metropoliti unvanını elde etmiştir⁹¹⁵. Bununla birlikte onun burada Moğollara karşı bir ittifak çabası içine girdiği de düşünülebilir⁹¹⁶. Bu ilişkiler neticesinde Daniil'in komşu devletler ve kurumlar tarafından saygı görmesinin, hatta bazı defalar knezden daha

⁹¹⁰ E.S. Kul'pin, a.g.e, s.33; J. Martin, a.g.e, s.158.

⁹¹¹ A.N. Nasanov, a.g.e, s. 22, 23; A.Yu. Yakubovskiy, B.D. Grekov, a.g.e, s.219; H.H. Howorth, a.g.e, s.107; K. Heller, "Zolotaya Orda i Torgovlya s Zapadom", *IIUC*, otv. red.M.A. Usmanov, Akademi Nauk Tatarstana İstitut İstorii, Kazan 2001 s.120. Ustyug ile ilgili olarak bk. A.M. Saharov, a.g.e, s.75, 76.

⁹¹² Onun bu devletlerle ilişkileri için bk. A. Klevanov, a.g.e, s.185-190; E. Lederer, a.g.m, s.185, 189.

⁹¹³ L.D. Bryantsev, *Istoriya Litovskogo Gosudarstva s Drevneyshih Vremen*, Vil'na 1889, s.95; G. Vernadsky, a.g.e, s.194; A. Yugov, a.g.m, s.105.

⁹¹⁴ Daniil ile Papalık arasındaki ilişkiler için bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.76, 77; O. Halecki, *A History of Poland*, tr. M.M. Gardner, M.C. Patkaniowska, Roy Publishers, New York 1943, s.39. Daniil'den önceki zamanlarda Galiçya ile Papalık arasındaki münasebetler için bk. A. Toloçko, "Prinimal li Roman Mistislaviç Posol'stvo Papı Innokentiya III v 1204?", *Ruthenica*, T.2/2003, ss.195-204; V.T. Paşuto, Daniil Galitskiy, s.38. Roman Mistislaviç ile ilgili olarak ayrıca bk. A.B. Golovko, "Knyaz Roman Mistislaviç", *VpI*, No.12/2002, ss.52-70.

⁹¹⁵ G. Vernadsky, a.g.e, s.184.

⁹¹⁶ V.T. Paşuto, a.g.e, s.237.

yüksek bir unvan olan “kral” olarak adlandırılmasının, kendine güvenini üst seviyeye çıkardığı muhakkaktır⁹¹⁷. Bunun yanında kaynaklarda hiçbir ifadenin bulunmamasına rağmen onun Aleksandr Nevski’den önceki Büyük Knez Andrey ve kardeşi Yaroslav ile de Moğollara karşı müttefiklik ilişkisi içine girdiği anlaşılmaktadır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi iki kardeşin ülkeyi terk etmeye kadar varan sonuçları olan mücadeleler sonucunda bu ittifak dağıtılmışsa da Daniil’in üzerine yürünülmemiştir.

Daniil komşu devletlerle ilişki kurarken bir yandan da askeri önlemlerle meşgul oluyordu. Sahibi bulunduğu kentlerdeki tahkimatları yenilemesi ve kuvvetlendirmesi sayesinde Galiçya ve Volın kentleri önemli kaleler haline geldi. Ordusunu ise Moğol benzeri bir şekilde süvari esasına göre düzenleyerek hareket kabiliyeti sağladı ve silahlarını da Moğol silahlarıyla değiştirdi⁹¹⁸. Bu haliyle Daniil, gerek askeri imkânları gerekse de komşu devletler ve kurumlarla ilişkileriyle bölgesinde önemli bir güç haline geldi. 1240 senesinin sonlarına geldiğinde Daniil, Moğollara karşı Haçlı seferi benzeri bir oluşum kurabileceğini düşünmeye başlamış ve Papalıkla ilişkilerini bu şekilde geliştirmişti.

Daniil ile Papalık arasındaki ilişkiler 1246 senesinde başlamıştı. Papalığın amacı Galiçya ve Volın bölgesinde Katolikliğin yayılması olsa da aralarındaki görüşmeler, Daniil’in Haçlı seferi benzeri bir organizasyon kurmaya karar vermesiyle Moğol karşıtı ittifak çalışmalarına döndü. Papalığın Moğollara karşı böyle bir çabanın içine girmek konusunda pek de hevesli olmadığı dikkat çekiyor. Ancak Daniil’in bölgenin Katolikleşmesini askeri yardım karşılığında gerçekleştirebileceğini bildiren mektuplarından sonra onlar da bu hususa ilgi göstermeye başladılar. Bununla birlikte söz konusu husus, asıl amaca ulaşmak için politik bir manevra olarak kullanılmıştır. Taraflar arasındaki bu iyi ilişkiler 1253 senesinde Daniil’in Papalığın gerçek niyetini anlaması ve Moğollarla ilgili hususlarda politik davrandıklarını fark etmesine kadar sürdü. 1255 senesine kadar taraflar arasındaki ilişkiler politik olarak devam etti. Daniil yine de bu süre zarfında Katoliklerin kendisine yardım edebileceklerini ümit etmeye

⁹¹⁷ Batı kaynaklarında Daniil’in Kral olarak adlandırılması ile ilgili olarak bk. A.E. Presnyakov, *Leksii po Russkoy İstorii*, Tom.II, Moskva 1939, s.39.

⁹¹⁸ G. Vernadsky, a.g.e, s.182.

devam etti. Ancak sonunda bu ümidin boş olduğunu idrak etti⁹¹⁹. Bir süre sonra Litvanya harbinin patlak vermesi Daniil'i Moğollara karşı iyiden iyiye yalnız bıraktı. Böylelikle Daniil'in Moğollara karşı mücadele fikri de suya düşmüş oldu. Fakat beklenmedik bir gelişme Moğollarla mücadeleyi kaçınılmaz hale getirdi.

Moğollarla Galiçyalılar arasındaki mücadeleler, yukarıda isminden bahsettiğimiz Kuremsa'nın Galiçya sınırlarına gelerek Rus menşeli olduğu anlaşılan Miley isimli bir kişiyi Moğollarla Galiçyalılar arasındaki sınırda bulunan Bakota bölgesi⁹²⁰ baskakı olarak atamasıyla başladı⁹²¹. Bu esnada Daniil, Novogorodok civarında bulunuyor ve Litvanyalılarla mücadele ediyordu. Litvanyalıları karşı üstünlük sağlamış olan Daniil, oğullarından Lev'i, bilgi edinmek maksatlı olsa gerek, Bakota civarına yolladı. Bu esnada Kuremsa bölgeden ayrılmış bulunuyordu. Bundan faydalanan Lev, nedenini bilemediğimiz bir gerekçeyle Miley'i esir ederek babasına yolladı⁹²². Bu hareketiyle Lev, hem Moğol hâkimiyet sahasına müdahale etmiş, hem de Bakota bölgesini ele geçirmiş oldu⁹²³. Miley ile birlikte gelenlerden meseleyi öğrenen Daniil, Miley'i serbest bıraktı ve oğluna haber yollayarak Bakota'dan çekilmesini emretti⁹²⁴. Lev babasının emrini yerine getirdiyse de artık Moğollarla mücadele kaçınılmaz bir hal almıştı.

Hadiseleri haber alan Kuremsa, aynı yıl içinde, 1255 senesinde ordusuyla Galiçya sınırlarında ortaya çıkarak Kremyanets kentine saldırdı⁹²⁵. Buranın başında Andrey isimli, Moğol hayranı olup kendisini “*Tatar*” olarak adlandıran biri bulunuyordu. Kuremsa komutasındaki ordu kenti kuşatıp bazı saldırılarda bulunsa da Tatar hayranı Andrey'in çabaları neticesinde kente hâkim olamadı. Bunun ardından kışın bastırmasından olsa gerek geri çekilerek topraklarına döndü. Andrey'in başarısı geniş

⁹¹⁹ Papa ile Daniil arasındaki ilişkiler için bk. S.A. Bol'şakova, a.g.m, ss.122-129.

⁹²⁰ Burası için bk. N. Barsov, s.3.

⁹²¹ N.I. Kostomarov, a.g.e, s.153.

⁹²² PSRL, II, s.191. G. Vernadsky ise söz konusu hareketin Daniil tarafından gerçekleştirildiğini ve bu hareketin Podolya, Bolkov ve Doğu Volniya topraklarında gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Yine Vernadsky söz konusu hareketin burada bulunan Moğol kuvvetlerinin çıkarılması hareketi olduğunu bildirmektedir. G. Vernadsky, a.g.e, s.194. Novogorodok kenti ile ilgili bk. I.D. Bilyayev, a.g.m, ss.155-157.

⁹²³ PSRL, II, s.191.

⁹²⁴ PSRL, II, s.191. Ayrıca bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.153. Bununla birlikte Karamzin söz konusu baskakın serbest bırakılmadığını ve daha birkaç yıl Daniil'in elinde esir hayatı yaşadığından bahsetmektedir. Karamzin, IV, s.83.

⁹²⁵ PSRL, II, s.192.

bir yankı buldu. İzyaslav isimli bir knezin ağzından çıkan “*Her kim Galiç’e giderse, Daniil çok vahşi olacaktır; hayatta kalmak isteyen kim ölmek ister?*” sözleri bu ortamın bir sonucudur⁹²⁶. Litvanya ile olan ilişkiler de bu zaferin ardından değişmeye başladı. Daniil Litvanyalı asil bir ailenin kızıyla, oğlu da Mindovg’un kızlarından birisi ile evlendi⁹²⁷. Başarının küçük olmasına rağmen Moğolların geri çekilmeleri Galiçya’dan püskürtüldükleri şeklinde değerlendirilmiştir. Bu, şimdiye kadar görülmedik bir hadiseydi. Kuremsa’nın buraya ancak iki sene sonra gelebilmesi ve kuşattığı Keremyanets önlerinde tattığı ikinci yenilginin Daniil’i müthiş şekilde cesaretlendirdiği, bölgede ise Moğolların Galiçya’dan daha da ileriye atılabileceği yönünde bir anlayışı ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır. Bu psikolojik ortam içinde Daniil, Kiev’e kadar olan bölgeyi Moğol kuvvetlerinden temizlemeye cesaret etti⁹²⁸.

Kuremsa’nın Keremyanets önlerinden çekilmesinden bir süre sonra tüm kuvvetlerini batı sınırlarında toplayan Daniil, kardeşi Vasilko ve oğullarını Deonis Pavloviç isimli birinin komutası altına Mejiboj kentine gönderdi⁹²⁹. Galiçya kuvvetlerinin brayı ele geçirmesinin ardından yanına kardeşi Vasilko’yu da alan Daniil, Bolohov kenti yakınlarına gelerek ele geçirdi. Ardından seferini daha kapsamlı hale getiren Daniil, oğullarından Lev’i ileriye doğru göndererek burada bulunan Moğolları önünden temizledi⁹³⁰. Aynı sıralarda bir diğer oğlu Şvarn’ı ise Gorodok ve Semets kentleri üzerine göndermişti. O, buraları ele geçirmesinin ardından Moğollar tarafından yurt tutulmuş⁹³¹ Teterev bölgesine kadar ilerledi ve buradan da Jidaçev isimli bir bölgeye kadar ulaştı. Bu sefer sonucunda Şvarn, bölgeyi sadece Moğollardan arındırmakla kalmadı, Galiçya hâkimiyetine de sokmuş oldu. Harekâtın hızından dehşete kapılmış

⁹²⁶ PSRL, II, s.192. Bu knezle ilgili olarak bk. M. Pogodin, a.g.e, s.285.

⁹²⁷ L.D. Bryantsev, a.g.e, s.95.

⁹²⁸ N.I. Kostomarov, a.g.e, s.154. Karamzin ise onun doğrudan Kiev üzerine sefer düzenlediğini belirtmektedir. Karamzin, C.IV, s.83. Bununla birlikte sefer Kiev’in ele geçirilmesi kadar cüretkâr değildi. Eğer sefer sadece Kiev için yapılmış olsa idi Daniil söz konusu fetihleri yapmadan doğrudan Kiev üzerine yürüyebilirdi. Onun söz konusu kentleri ele geçirmede bu kadar istekli olması N.I. Kostomarov’un tespitinin haklılığını ortaya koymaya yeter.

⁹²⁹ PSRL, II, s.194. Ayrıca bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.153.

⁹³⁰ PSRL, II, s.194. Kaynakta buranın neresi olduğu aslında ifade edilmemektedir. Ancak N.I. Kostomarov buranın Bug civarı olduğunu ileri sürmektedir ki biz de kendisinin idaresi altındaki bölgelerin buraya yakın olması dolayısıyla bu iddayı kabul ediyoruz. Kostomarov, s.153. Bolohov kenti ile ilgili bk. I.D. Bilyayev, a.g.m, ss.148-152.

⁹³¹ PSRL, II, s.194. “Sıdyasıye iz Tatarı” şeklinde geçen ifadede yer alan “Sıdyasıye” kelimesi aslında bulunmak, varolmak anlamındadır, ancak burada “yurt tutmak” şeklinde ifade ettik. Kelimenin manası ve değişik kullanımları için bk. Sreznevskiy, III, s.889, 890.

olan kentler, Daniil'in kuvvetleri kentlerine gelmeden elçilerini yolluyorlar, onun hâkimiyetini kabul ettiklerini ve kendilerine dokunmamalarını istiyorlardı⁹³². Kaynaklar sadece Zvyagel kentinin Daniil'e boyun eğmediğini ifade etmektedir. Ancak burası da Galiçyalıların saldırısına uğrayarak hâkimiyet altına alındı⁹³³. Buranın da ele geçirilmesiyle Galiçya'dan Kiev'e kadar olan yerlerden Moğol baskakları ve diğer görevlileri çıkarılmış, bir başka ifadeyle buradaki Moğol egemenliği sona erdirilmiş oldu⁹³⁴. Daniil, Moğolların karşısına çıkmamasıyla cesaretlenirken Litvanyalıların birden bire Galiçya'nın kuzey sınırlarında belirmeleriyle seferini yarım bıraktı ve Litvanyalıların üzerine yürüdü⁹³⁵.

Litvanyalılar ile Galiçyalılar arasındaki mücadeleler 1258 senesi boyunca devam etti. Bu süre zarfında Galiçya'nın Moğol sınırlarında herhangi bir hareketlilik olmadı. Kaynaklarda bunun nedeninin ne olduğuna dair bir gönderme yapılmamaktaysa da bu herhalde Moğolların sayım meselesiyle meşgul olmalarından ileri geliyordu. Ancak buradaki işlerin büyük ölçüde halledilmesi üzerine 1259 senesinde Kuremsa tekrar Galiçya sınırında belirdi. Bu esnada Holm'de bulunan Daniil, halen Litvanya topraklarında faaliyet gösteren oğlu Şvarn'a bir haberci yollayarak acil bir şekilde yanına gelmesini istedi. Şvarn yola çıktığı vakitlerde Kuremsa Galiçya sınırını geçmiş, Vasilko'nun kontrolündeki Vladimir önlerine gelmişti. Moğollar kenti kuşatıp birbiri ardına taarruzda bulundularsa da başarılı olamadılar. Bunun üzerine geri çekildiler. Bu son çekilişle iyice cesaretlenen Daniil, Moğolların üzerine yürüyerek onlarla muharebeye girişmeye karar verdi⁹³⁶. Daniil ordusunu bir araya getirmek işiyle meşgul olduğu sırada Kuremsa, Galiçya sınırından çekilerek Litvanya'ya bağlı Lutsk kentinde ortaya çıktı. Ancak burada da başarılı olamayarak geri döndü ve bu sefer Galiçya'nın başkenti Holm'e saldırdı. Buradaki faaliyetleri sonucunda etrafı yakıp yıkmayı başardıysa da kenti ele geçirmeye muvaffak olamayarak Galiçya'yı terk etti⁹³⁷.

⁹³² PSRL, II, s.194; 195.

⁹³³ N.I. Kostomarov, a.g.e, s.153.

⁹³⁴ Karamzin, IV, s.83.

⁹³⁵ PSRL, II, s.195.

⁹³⁶ PSRL, II, s.195, 196. Kuremsa'nın kuvvetlerinin buradaki faaliyetleri için ayrıca bk. A. Klevanov, a.g.e, s.190.

⁹³⁷ PSRL, II, s.196.

Kuremsa'nın bu başarısızlığı, görevinden alınarak yerine 1236-1242 seferinde isminden sıkça söz ettirmiş kudretli komutan Burulday'ın getirilmesine neden oldu. O, 1260'da Kuremsa'nın kuvvetleriyle karşılaşılamayacak kadar büyük bir Moğol ordusuyla Litvanya sınırlarında ortaya çıktı⁹³⁸. Nogay da kendine bağlı birliklerle bu ordunun içinde bulunuyordu⁹³⁹. Kuremsa'dan daha politik bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılan Buruntay Daniil'in isyan hareketini söndürmekten başka bu esnada Altın Orda'nın yeni yeni dikkatini çeken Litvanya'nın büyümesine engel de olmak istiyordu⁹⁴⁰.

Burulday Litvanya sınırlarına gelmesinden bir süre sonra Daniil'e bir elçilik heyeti yolladı. Bu elçilik heyetinde Burulday Daniil'e “*Eğer (bizimle) barış içindeysen bizimle birlikte Litvanya (üzerine) yürü*” demiştir⁹⁴¹. Daniil, oğulları ve kardeşi Vasilko, Burulday'ın gönderdiği elçinin sözleri hakkında bir görüşme gerçekleştirdiler ve sonunda onun isteğine riayet etmeyi kararlaştırdılar. Ancak Daniil'in Moğollar tarafından alıkonabileceği, hatta öldürülebileceği hususunda endişe taşıyorlardı⁹⁴². Bunun üzerine Burulday'ın huzuruna Vasilko'nun gitmesi kararlaştırıldı. Hazırlıklarını tamamlayarak yola çıkan Vasilko, sonunda Litvanya sınırlarına vardı. Moğol karargâhına gelmesinden bir süre sonra huzura çıkan Vasilko'ya Burulday “*Kardeşin niçin gelmedi?*” diye sorarak memnuniyetsizliğini dile getirdi. Kaynağımız Vasilko'nun ona nasıl bir cevap verdiği ve bundan başka onlar arasında nasıl bir konuşma geçtiği hakkında bilgi vermemektedir. Görünüşe göre onlar arasındaki konuşmalar daha çok kaynaktan verildiği şekliyle Daniil'in gelmemesi merkezinde geçmiştir. Burulday'ın seferine başlamasını müteakip Daniil'in de Litvanya'ya saldırması, herhalde buradaki konuşmalarla ilgilidir.

Litvanya'daki saldırılarına başlayan Moğol kuvvetleri iki farklı kol halinde Aukstot ve Nal'şansk bölgelerinde faaliyet gösterdiler ve buraları tarumar ettiler. Bu esnada Daniil de Moğollar'dan ayrı olarak Litvanya topraklarına girmişti. Bunun sonucunda

⁹³⁸ PSRL, II, s.197.

⁹³⁹ GL, s.342. Ayrıca bk. N.I. Veselovskiy, *Han iz Temnikov Zolotoy Ordı Nogay i Ego Vremya*, Zapiski Rossiyskoy Akademi Nauk, Petrograd 1912, s.23.

⁹⁴⁰ G. Vernadsky, a.g.e, s.195.

⁹⁴¹ PSRL, II, s.197. Ayrıca bk. Solov'yev, II, s.171. Gustin vakayinamesinde ise Burulday'ın ilk olarak Galıçya kentlerini yıktığından bahsedilir. GL, s.342.

⁹⁴² V.T. Paşuto, a.g.e, s.284.

orta öneme sahip bir kale olduğu anlaşılan Volhoviesk kalesini ele geçirdi⁹⁴³. Onun bu hareketi üzerine hiddetlenen Litvanya kralı Voişelg esir tuttuğu, Daniil'in oğlu Roman'ı öldürttü. Oğlunun ölümünden epey müteessir olan Daniil, saldırılarına hız verdi ve Goroden ile Menlik kentlerini de zapt etti⁹⁴⁴. Bir diğer oğlu Lev ise Moğolların faaliyet gösterdikleri yerin yakınlarındaki bir bölgede saldırılarda bulunuyordu. Burulday ona elçi göndererek kendileriyle barış içinde bulduklarını, Vasilko'nun da kendilerinin yanında savaştığını ifadeyle onu da yanına almaya çalıştı. Ancak Lev buna iştirak etmedi, bir süre sonra da buradaki faaliyetlerini noktalarak Dorogoçin kentine döndü⁹⁴⁵. Biraz zaman sonra Burulday da seferini noktaladı ve 1260 senesinin sonlarında Litvanya topraklarından çekildi. Sefer o kadar etkili olmuştu ki, Macar kralı herhalde Moğolların Litvanya'dan sonra kendisinin üzerine geleceğini zannederek Dalmaçya taraflarına kaçmıştı⁹⁴⁶.

Seferin sona ermesinden sonra Vasilko, Vladimir kentine döndü. Artık Moğol tehlikesini attıklarını düşünerek bazı evlilik işleriyle meşgul oldukları sırada, 1261 senesinde, Burulday'ın elçileri gelerek “*Eğer benim müttfikim iseniz görüşmeye gelin; her kim görüşmeye gelmezse benim düşmanımdır*” sözlerini ilettiler⁹⁴⁷. Bunun üzerine Vasilko, yeğeni Lev ile birlikte yola çıktı. Burulday'ın yanına gitmeye cesaret edemeyen Daniil ise kendi yerine Holm piskoposu İvan'ı⁹⁴⁸ onların yanına katarak Burulday'a gönderdi⁹⁴⁹. Onlar Moğol karargâhına varmalarının ardından Burulday'ın huzuruna çıkarıldılar ve yanlarındaki yüklü hediyeleri sundular. Çağrılmalarının nedeni Moğolların 1246 senesinden sonra inşa edilen kent tahkimatlarından rahatsız olmasıydı. Kalelerin onlara karşı bir direniş unsuru olamadığı 1237–1240 yıllarındaki Moğol seferlerinde ortaya çıkmışsa da, meydan muharebesi ile karşılaştırıldığında hala Rusya'da Moğollara karşı durabilmenin en etkili yolu olarak düşünülüyordu. Daha başka coğrafyalarda da karşımıza çıktığı üzere Moğollar için hâkimiyetlerindeki

⁹⁴³ PSRL, II, s.197.

⁹⁴⁴ PSRL, II, s.197. V.T. Paşuto ise Galiçyalılar'ın seferinin Roman'ın idamından sonra bittiğini ifade etmektedir. V.T. Paşuto, a.g.e, s.284.

⁹⁴⁵ PSRL, II, s.198. Ayrıca bk. V.T. Paşuto, a.g.e, s.284.

⁹⁴⁶ Monumenta Germaniae Historica, s.560.

⁹⁴⁷ PSRL, II, s.198. Paşuto ve Yegorov ise hadiseyi 1259 senesine tarihlemekte dirler. V.T. Paşuto, a.g.e, s.284; V.L. Yegorov, a.g.e, s.189.

⁹⁴⁸ Onun için bk. V.T. Paşuto, a.g.e, s.284.

⁹⁴⁹ PSRL, II, s.198.

bölgelerde inşa edilen kaleler her zaman nefretle karşılanmıştır. İpatiyev kroniğinde Burulday'ın Vasilko ve Lev'e karşı büyük bir nefret taşıdığına ifade edilmesi herhalde bundan ötürüydü⁹⁵⁰.

Burulday, Vasilko ve Lev'in hediyeleri sunmasından sonra “*Eğer müttfikimseniz, kentlerinizin (surlarının) tümünü yıkm*”⁹⁵¹ diyerek kentlerdeki istihkâmların kaldırılmasını istedi⁹⁵². Emri kabullenmekten başka bir çaresi olmayan knezler, tekrar yola çıkmak için hazırlıklara giriştiler. Bu esnada Vasilko, beraberinde gelen İvan'ı ağabeyi Daniil'e yollamayı başararak kendisini yaşananlarla ilgili olarak bilgilendirdi. Burulday'ın kendi üzerine geleceği korkusunu taşıyan⁹⁵³ Daniil ilk önce Polonya'ya, ardından da Macaristan'a kaçtı. Bu esnada knezler de Burulday'ın yanından ayrılmışlardı. Lev, Danilov, İstojek ve Lvov'un, Vasilko ise Kremyanits ve kısa süre önce Galiçya hâkimiyetine geçmiş olan Lutsk'un istihkâmlarını yıktırdı. Buralardaki işlerin bitmesinin ardından Burulday Vladimir kentine doğru gitti ve bir süre sonra ona Vasilko da katıldı. Onlar ilk önce Vladimir yolu üzerindeki Jitan isimli bir kente vardılar. Burası Volın bölgesinde yer aldığından Vasilko'nun idaresi altındaydı. Kaynaklar onun kent surlarını yıkmak konusunda taşıdığı endişeleri ve üzüntüsünü dile getirmektedir⁹⁵⁴. Ancak Burulday'ın isteğini yerine getirmek zorunda olan Vasilko, kente gelerek istihkâmlarını yıktırdı. Kısa süre sonra buraya gelen Burulday, dileğinin yerine getirilmesinden memnun kaldı ve kendisini otağına çağırarak Vasilko'ya iltifat etti. Bununla birlikte Baymura isimli bir komutanı burada bırakarak kenti yağmalattı⁹⁵⁵. Kaynaklarımızda söz konusu faaliyetlerde yağmayla ilgili tek haber bu kent ile ilgilidir. Nedenini bilemediğimiz bu farklılık Vasilko'nun Moğollara bağlılığının sınanmasıyla ilgili olabilir.

⁹⁵⁰ PSRL, II, s.198.

⁹⁵¹ “Oje este moy mirnitsi, rozmeçete je dorodı svoe vse” şeklindeki ifade kentlerin ortadan kaldırılmasını ifade ediyorsa da bunu kentlerin surlarının yıkılmasını istendiği şeklinde anlaşılmalıdır. Buradaki “rozmeçete” kelimesi “rozmetati” kelimesinden türetilmiştir ve ancak ikinci anlamı yıkmak manasına gelmektedir. Birinci ve en çok kullanılan anlamı “dağıtmak” manasındadır. Ancak burada ikinci anlamı söz konusudur. Kelimenin manası için bk. Sreznevskiy, III, s.155.

⁹⁵² PSRL, II, s.198.

⁹⁵³ Karamzin, IV, s.85; Solov'yev, II, s.172

⁹⁵⁴ PSRL, II, s.198. Ayrıca bk. A. Klevanov, a.g.e, s.191. Jitan kenti ile ilgili bk. I.D. Bilyayev, a.g.m, s.132.

⁹⁵⁵ PSRL, II, s.198.

Jitan'ın yağmalanmasının ardından Burulday ve Vasilko, Galiçya knezliğinin başkenti Holm'e gittiler⁹⁵⁶. Buranın da istihkâmlarını yıkmak istedilerse de kalenin komutanı Konstantin'in direnmesi üzerine Burulday, Vasilko'nun yanına tercüme ile görevli Moğol memurları Kuyçi, Aşık ve Boylu'yu da vererek kale komutanını ikna etmesini emretti. Surların yakınına gelerek Konstantin'e hitap eden Vasilko, kentin kardeşi ve doğal olarak kendisine ait olduğunu bildirerek kente girmelerine izin vermesini emretti. Ancak Konstantin ona kendilerinin kente alınmayacağını, eğer girmek isterlerse buna mukavemet edeceğini bildirdi. Yanına kuşatma silahları almamış olan ve kent önünde fazla vakit kaybetmek istemeyen Burulday bunun üzerine buradan ayrıldı⁹⁵⁷.

Moğol saldırılarına karşı dalgakıran vazifesi görebilecek olan istihkâmların yok edilmesi ile neticelenen 1261 senesi faaliyetleriyle Galiçya ve Volın kentleri, hem Moğol hem de Litvanya saldırılarına açık hale geldi⁹⁵⁸. Burulday'ın 1261 senesinde bölgeyi terk etmesinden sonra Litvanyalılar'ın Galiçya knezliğine saldırımları ve ancak zorlu mücadelelerin ardından bertaraf edilmelerinde kentlerdeki tahkimatların yokluğu etkili olmuştur⁹⁵⁹. Bu durum aynı zamanda daimi surette Moğol saldırıları ile karşı karşıya kalan Macaristan için de olumsuz bir gelişmeydi. Zira Macar kralı IV. Bela Macaristan savunmasının Rus topraklarından başladığını kabul eder bir siyaset takip etmekteydi ve bunda da Daniil'in istihkâmları son derece önemli bir yer tutuyordu⁹⁶⁰.

Burulday, Holm önlerinden çekilmesinden sonra Vasilko ve Lev'i de yanına alarak ilk önce Lyublin, ardından Zavihvost'a, buradan da Visl ırmağını geçerek 1261 senesinde⁹⁶¹ Polonya topraklarına girdi. Petro isimli bir yöneticinin idaresinde bulunan Sandomir üzerine yürüyerek burayı büyük bir kuşatma altına aldı. Dört gün süren kale kuşatmasında kale surları mancınıklarla geceli gündüzlü dövüldüyse de ele geçirilemedi. Bunun üzerine Burulday, Vasilko ve Lev'i ellerinde bayraklarla surlara

⁹⁵⁶ PSRL, II, s.198. Karamzin ise Burulday'dan bahsetmeden Vasilko'nun buraya iki Mirza ile geldiğinden bahseder, Karamzin, IV, s.85.

⁹⁵⁷ PSRL, II, s.199. Ayrıca bk. Solov'yev, II, s.172.

⁹⁵⁸ Sonuçlar açısından bk. İ.B. Grekov, *Vostoçnoya Evropa i Udalok Zolotoy Ordı*, IANS, Moskva 1975, s.31.

⁹⁵⁹ Bu mücadeleler için bk. PSRL, II, s.200.

⁹⁶⁰ Karamzin, IV, s.85; E. Lederer, a.g.m, s.193.

⁹⁶¹ N.I. Veselovskiy, a.g.e, s.24.

yolladı⁹⁶². Onlar Petro'ya, eğer kaleyi teslim edecek olursa ahaliye kötülük edilmeyeceğini söylediler. Teklifi kabul eden Petro kale kapılarını Moğollara açtı. Ancak kente giren Burulday sözünde durmayarak pek çok insanın ölmesiyle neticelenen yağma emrini verdi⁹⁶³. Burulday, Sandomir'in ele geçirilmesinin ardından Vistül ırmağı boyunca ilerleyerek karşılarına çıkan yerleşim birimlerini mahvetti ki bunlar arasında en önemlisi Lısets isimli bir kenti⁹⁶⁴. Buranın ele geçirilmesinin ardından Burulday Polonya topraklarından çekilme emri verdi. Ardından Macaristan seferine niyetlendiyse de Han'ın geri dönmesi emrine uymak zorunda kaldı⁹⁶⁵. Bolon ve Lits kentlerini de ele geçirdikten sonra kaynakların belirtmediği bir yere çekilerek seferini sona erdirdi⁹⁶⁶.

Üç ay süren Polonya seferi sonucunda Galiçya knezlerinin de aralarında bulunduğu Moğol ordusu, Sandomir başta olmak üzere Krakow ve Silizya'yı tarumar etti. Bir Latin kaynağında ne kadar çok esir elde edildiğini gösteren kayıtlar adı geçen bölgelerin uğradığı yıkımın boyutları hakkında fikir yürütmemizi sağlamaktadır⁹⁶⁷. Polonya kralı Boleslav'ın, Moğol istilasının tekrar başladığı korkusundan Polonya'yı terk ederek Macaristan'a kaçması saldırıların büyüklüğünü göstermektedir⁹⁶⁸. Sefer, Polonya kentlerinin tarumar edilmesinden başka Galiçyalılarla Polonyalılar arasında 1245 senesinden beri yaşanan dostça ilişkileri de yok etti⁹⁶⁹. Daniil'in soyunun idaresi altında Polonya ilişkileri hiçbir zaman bu seviyeye gelemeyecektir.

Bakota bölgesinde Miley isimli baskakın esir edilmesinden beri Moğol hâkimiyetinden çıkmış olan Galiçya ve Volniya knezlikleri Burulday'ın faaliyetleriyle savaşmaya gerek olmaksızın tekrar Moğol egemenliğine girmiş oldu. Onun ayrılmasından sonra buralarda Moğol baskaklarının bulunup bulunmadığı ile ilgili elde kesin bilgiler bulunmamakla birlikte, daha sonraki zamanlarda burada yeniden ortaya

⁹⁶² PSRL, II, s.199. Burada onlardan iki Tatar olarak bahsedilmişse de Latin kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla kalenin ele geçirilmesinde yukarıda ismi geçen knezler görevlendirilmişlerdi. *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptorum Tomus XXIX, Leipzig 1925, s.460; HP, II, s.374. Daha başka kayıtlar için bk. R. Grousset, s.377; Karamzin, IV, s.86.

⁹⁶³ PSRL, II, s.199; MGH, XXIX, s.460; HP, II, s.375. Hadiselerle ilgili olarak ayrıca bk. R. Grousset, a.g.e, s.377; N.I. Veselovskiy, a.g.e, s.25; Karamzin, IV, s.86.

⁹⁶⁴ Karamzin, IV, s.86; A. Klevanov, a.g.e, s.192.

⁹⁶⁵ V.T. Paşuto, a.g.e, s.285.

⁹⁶⁶ PSRL, II, s.200.

⁹⁶⁷ MGH, XXIX, s.460.

⁹⁶⁸ V.T. Paşuto, a.g.e, s.284; R. Grousset, a.g.e, s.377.

⁹⁶⁹ V.T. Paşuto, a.g.e, s.284.

çıkacak olan baskakların varlığı kuvvetle muhtemeldir ki Burulday'ın faaliyetleriyle ilişkilidir⁹⁷⁰.

Kaynaklarımızın Moğollarla Galiçya knezliği arasındaki ilişkilere dair 15 sene boyunca bilgi vermemesi⁹⁷¹, taraflar arasındaki ilişkilerin Moğolların istediği şekle sokulduğunu göstermektedir. Doğal olarak bu durum, Roman'ın başlattığı ve sonrasında da oğlu Daniil tarafından devam ettirilen bölge hâkimiyeti fikrini büyük bir sekteye uğrattı⁹⁷². Burulday'ın seferinden birkaç sene sonra 1263 senesinde⁹⁷³ Daniil'in ölmesi ile artık bu düşünce bir hayal haline geldi. Son derece maceralı bir hayat geçiren, Kalka savaşında yer almış, Moğolların Güney Rusya seferlerini görmüş, sonrasında da Altın Orda Devletinin kuruluş dönemlerine şahit olarak Moğollara biat etmiş ve bölgesini idare etmesine izin verilerek Moğolların Rusya'daki faaliyetlerinin en heyecanlı dönemlerini yaşamış bir şahsiyet olan Daniil Romanoviç, bölgenin son şanlı knezi olmuştur. Onun soyundan gelen kimseler artık varlıklarını Moğollarla iyi geçinmek suretiyle devam ettirebilmişlerdir.

M. Suzdal Ayaklanması (1262)

Suzdal, Ryazan ve Murom, sonrasında da Novgorod'un sayılmasıyla Kuzey Rusya'daki Moğol idaresi 1260 senesi itibari ile kesin olarak kurulmuştu. Sayım esnasında tutulan defterler sayesinde Moğollar artık nereden ne kadar vergi toplayabileceklerini biliyor olmalıydılar. Ancak kaynaklarımızda 1262 senesine kadar Rusya'da Moğol vergi memurlarının bulunduğu değinilmez. Herhalde Moğollar, bu süre zarfında elde edilen bilgiler ve kayıtların tasnif edilmesiyle meşgul olmuşlardır. Sistem dönemi ve bölge şartlarına göre çağdaş ilkeler üzerine kurulu olmakla birlikte 1262'deki yeni vergi toplama emri Rusya'daki siyasi havayı birden bire gerdi.

⁹⁷⁰ G. Vernadsky, a.g.e, s.196.

⁹⁷¹ V.L. Yegorov, a.g.e, s.189.

⁹⁷² V.T. Paşuto, a.g.e, s.289.

⁹⁷³ Karamzin, IV, s.114.

1262 senesinde Rus kaynaklarında “*besermen*” olarak geçen Müslüman⁹⁷⁴ vergi memurları⁹⁷⁵ Suzdal, Vladimir, Pereyeslavl, Yaroslav ve Rostov kentlerinde ortaya çıktılar⁹⁷⁶. Kaynakların verdiği bilgilere onlar “*Tatar Çarı Kutlubii'nin elçileri*”ydiler⁹⁷⁷ ki bu isim açık bir şekilde Kubilay isminin Rusça’ya adaptasyon halidir. Bu ifade aynı zamanda söz konusu memurların ekserisinin Büyük Hanlıktan gönderilmiş olduklarını göstermektedir. Bunun yanında Zosima gibi Rus asıllı olup sonradan Müslümanlığı seçmiş kimselerin de vergi toplamaları, bunlardan bazılarının Berke Han’ın hizmetinde olduklarını düşündürmektedir⁹⁷⁸. Kaynaklarımız Moğol memurlarının yanında, 1257–1260 sayımında gördüğümüz Rus knezlerinden bahsetmemektedirler. Bu durum Moğolların, kurdukları mali ve idari sisteme güvendikleri şeklinde değerlendirilebilir.

Kaynaklarda geçen bilgilere göre bu görevliler 1262 senesinde bölgeleri 10, 100, 1000 ve 10.000’lik kısımlara bölerek vergi toplamaya başlamışlardır. Kaynaklarımızda hangi vergi kalemlerinin toplandığı ifade edilmeden, insanların emek harcadıkları şeylerin “*besermenler*” tarafından toplandığından ve bunun büyük bir üzüntü yarattığından bahsedilmektedir. Herhalde bunlar tarım ürünleri, bazı sanat ürünleri ve kürk gibi kıymetli malları kapsıyordu. Bunun yanında kaynaklardan anlaşıldığına göre bazı insanlar köleliğe mecbur bırakılmıştır ki bunun vergisini veremeyen halk için uygulandığını Aknerli Grigor gibi bazı Ermeni kaynak yazarlarının verdikleri benzer bilgilerden çıkarabiliriz. Bir de köle olarak bahsedilmeyen, ancak buradan

⁹⁷⁴ Kaynakta “*Besermen*” olarak geçmektedir. Kelimenin Müslüman manasına gelmesi için bk. Sereznevskiy, I, s.71, 72; N.I. Kostomarov, a.g.e, s.175. Bu tabir ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bk. V.V. Kargalov, Baskaki, Voprosu İstorii, No.5/1972, s. 212

⁹⁷⁵ Onlardan bu şekilde sadece Ustyug vekayinde “*Yasyačniki*” olarak geçmektedir. PSRL, XXXVII, s.30. Bu gelime de “yasa toplayıcısı” yani “vergi toplayıcısı” olarak görünmektedir. Sereznevskiy, III, s.1665. Biz burada bunu “Vergi memuru” olarak vermeyi tercih ettik.

⁹⁷⁶ PSRL, I, s.476. Voskrosenskiy kroniğine bu kentlere Pereyeslavl da eklenmiştir. Suzdal vakayinamesinde belirtilen kentlere yakın olması ve kopya nüshasında da ayrıca belirtilmesinden dolayı Pereyeslavl’da da vergi toplandığına hükmedebiliriz. Buradaki kayıt için bk. PSRL, VII, s.163. Bunu ayrıca Solov’yev de kabul etmiştir. Solov’yev, I, s.155. Borzakovskiyy Tver ve civarındaki bölgelerin de sayıma tabi tutulduğunu iddia etmiştir. V.S. Borzakovskiyy, a.g.e, s.74.

⁹⁷⁷ PSRL, I, s.476; PSRL, XVIII, s.72. Kroniklerdeki bilgilerle ilgili A.N. Nasanov’un değerlendirmelerine de bk. A.N. Nasanov, a.g.e, s.51.

⁹⁷⁸ Lavrentsiy kroniğinde Zosima Kutlubii’nin görevlileri arasında gösterilir. Bk. PSRL, I, s.476. Bu kayıt Karamzin, Howorth ve A.N. Nasanov tarafından da kabul edilmiştir. Karamzin, IV, s.87; H.H. Howorth, a.g.e, s.107; A.N. Nasanov, a.g.e, s.51. N.I. Kostomarov onun Rus asıllı olması dolayısıyla Berke Han’ın görevlisi olduğunu ifade etmişlerdir. Bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.175. Biz kat’i bir kronik kaydının bulunmasına rağmen N.I. Kostomarov’un görüşünü kabul edilebilir buluyoruz. Zira Rus asıllı olan Zosima’nın Berke yerine Büyük Han’ın görevlilerinden birisi olduğunu kabul etmek pek mümkün görünmemektedir.

sürüldüklerinden bahsedilen çok sayıda insanın varlığından haber verilir⁹⁷⁹. Fennel bunların da köle pazarlarına gönderildiklerini iddia ediyorsa da kaynaklarımızda bu yönde bir bilginin bulunmaması, onların bilemediğimiz bir yere göçürüldüklerini düşündürmektedir⁹⁸⁰. Söz konusu bölgelerde sınıflandırılmayan ve vergi toplanmayan tek kesim ise kilise teşkilatı ve buralara bağlı olan insanlardı⁹⁸¹.

Vergilerin toplanması devam ederken Suzdal ve Ryazan bölgelerinde büyük bir kargaşa çıktı. Buna Moğol vergi görevlilerinin sert ve aşağılayıcı tutumları da eklenince Vladimir, Suzdal, Rostov, Yaroslavl ve Pereyaslavl ile diğer bazı bölgelerde halk meclisi görevini yürüten Veçe toplandı ve Moğol vergilerine karşı muhalefet kararı oy birliğiyle alınarak Moğol görevlilerin kentten atılması kararlaştırıldı⁹⁸². Bu kararın ne şekilde uygulandığı ile ilgili yegâne kayıt Yaroslavl'da yaşananlarla ilgilidir. Buradaki vergi toplayıcılarının başında Zosima isimli bir kişi bulunuyordu⁹⁸³. Kaynaklar onun etnik kimliğinin ne olduğu hakkında kesin bir hüküm vermezler. Ancak geçmiş hayatıyla ilgili olarak, “*eskiden biçimsiz, tembel ve kâfir bir kimse olduğu*”, bu özelliklerinden ötürü Hristiyanlıktan dışlandığı ve ardından da İslamiyeti benimsediğine dair bilgiler, Rus asıllı olduğunu, sonradan İslamiyeti kabulle Moğol hizmetine girdiğini göstermektedir⁹⁸⁴.

Yaroslavl'daki kargaşa, Zosima'nın vergi toplarken uyguladığı sert tedbirler ve Hristiyan büyükleri, dini simgeler ve kilise azizleri ile alay etmesiyle⁹⁸⁵ başladı. Bunun yanında sadece Nikon kroniğinde bulunan bir kayıttan Moğol görevlilerinin aynı

⁹⁷⁹ PSRL, I, s.476.

⁹⁸⁰ J. Fennel, a.g.e, s.119.

⁹⁸¹ PSRL, I, s.476. Kezban Acar ise vergi görevlilerinin dini kurumlardan da vergi toplandığını ifade etmiştir. K. Acar, a.g.e, s.43.

⁹⁸² PSRL, I, s.476; PSRL X, s.143; PSRL, XXI, s.291. Ayrıca bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.175; J. Fennel, a.g.e, s.119. Veçe ve Rus tarihi açısından taşıdığı önem için bk. P.V. Lukin, “Gorod i Veçe: Sotsial’nyy Aspekt”, *CMR*, Vol.46/No.1-2, Janvier-juin 2005, ss.157-166. Moğol vergi görevlilerinin Moğolların hakim oldukları diğer yerlerde de keyfi uygulamalarda buldukları ve halkı ezdikleri bir gerçektir. Bu uygulamalar ile ilgili bk. Spuler, a.g.e, ss.335-342.

⁹⁸³ PSRL, I, s.476; PSRL, XVIII, s.72; PSRL, XXI, s.291.

⁹⁸⁴ PSRL, I, s.476; PSRL X, s.143; PSRL, XVIII, s.72; PSRL, VII, s.163; PSRL, XV, s.402; TL, s.327.

⁹⁸⁵ Karamzin onların hristiyan azizlerine hakaret ettiklerini, Ekzemplyarskiy ise hristiyanlığı eleştirdiklerinden bahsetmiştir. Karamzin, IV, s.87; Ekzemplyarskiy, I, s.38. Ancak hem haç hem de hristiyan azizlerine karşı yapılan “*Porugayasyayegda*” olarak ifade edilmiştir ki Sreznevkiy tarafından şimdiki haliyle “*glumleniye*” yani alay etmek olarak çevrilmiştir.

zamanda kendi çıkarlarını da gözettiler anlaşılmaktadır⁹⁸⁶ ki bu kayıt Zosima'nın da kendi menfaatine bazı yasal olmayan kazanç sağladığına delil teşkil edebilir. Kaynaklarımızın verdiği bilgiye göre “*tahrik edilmiş insanlar bir araya toplanarak*” Zosima'nın ve diğer Moğol görevlilerinin üzerine yürüdüler ve onları öldürdüler⁹⁸⁷. Sonrasında da ölümlerini köpeklere atarak ortadan kaldırdılar⁹⁸⁸. Onun ölümü ile kentteki başkaldırı da sona erdi⁹⁸⁹. Ancak kaynaklarda ifade edilmeyen daha pek çok yerde Moğol görevlileri kentten atıldılar ve hatta pek çoğu da öldürüldü. Buna Rus knezlerinin de destek verdiği Nikon kroniğine yansımıştır, ancak herhangi bir isim zikredilmez⁹⁹⁰.

Yaroslav'da ortaya çıkan durumun bir benzeri Ustyug'da yaşanmıştır. Buradaki Moğol vergi memurunun ismi kaynakta Baguy Bahadır olarak geçen Buga Bahadır'dır. Yaroslavl'daki isyanın nedeninin aksine, buradaki isyan bölgedeki hristiyanlardan birisinin kızını “yasa” yani vergi adına alıkoymasıyla başlamıştır. Halk bu durum üzerine Aleksandr Yaroslaviç'e başvurarak durumdan haberdar ettiler. Aleksandr'dan gelen cevabi yazıda Moğol görevlisinin öldürülmesi emredildi⁹⁹¹. Büyük Knezin fermanının, Moğolların kilise ve ona bağlı kimseleri vergiden muaf kılmalarıyla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira elimizde Berke Han'dan itibaren kilise teşkilatının vergiden muaf tutulduklarına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Berke tarafından tevci edilen yarlık günümüze ulaşmamışsa da soyundan gelen kimselerin yarlıkları, kiliselerin vergiden ve her türlü zorunluluktan muaf tutulduklarını gösterdiği gibi onlara güçlük çıkarılmaması, hakaretlerde bulunulmaması, mallarına el konulmamasını da öngörüyordu ve emre karşı gelenin de öldürüleceği beyan ediliyordu⁹⁹². Buna göre Aleksandr'ın Han'ın yarlığı mücibince davranarak kilise teşkilatına karşı hoş olmayan

⁹⁸⁶ PSRL X, s.143.

⁹⁸⁷ PSRL, I, s.476;; PSRL, VII, s.163.

⁹⁸⁸ PSRL, I, s.476; PSRL X, s.143; PSRL, XVIII, s.72; PSRL, VII, s.163; PSRL, XXI, s.291; TL, s.328. Hadiselerin gelişimi için ayrıca bk. J. Fennel, a.g.e, s.119; H.H. Howorth, a.g.e, s.107; A.N. Nasanov, a.g.e, s.51; Solov'yev, II, s.155.

⁹⁸⁹ PSRL, XXXVII, s.30.

⁹⁹⁰ PSRL X, s.143.

⁹⁹¹ PSRL, XXXVII, s.30. A.N. Kurat bu kaydın uydurma olduğunu ifade etmiş, J. Fennel ise şüpheyle karşılamıştır. A.N. Kurat, a.g.e, s.85; J. Fennel, a.g.e, s.119. Ancak biz bu kayıtların doğruluğunu, buradaki kayıtlara temas etmeksizin bazı Moğol görevlilerinin ayaklanmalar esnasında Hıristiyanlığı benimseyerek hayatlarını kurtardığından bahseden V. Tatışev'in notlarından anlıyoruz. Tatışev buradaki hadiselerle ilgili günümüze ulaşmayan bazı kayıtları görmüş olmalıdır. Bk. V. Tatışev, a.g.e, s.25.

⁹⁹² V. O. Grigor'yev, *O Dostovernost Yarlıkov Dannih Hanami Zolotoy Ordı*, Universitetskoy Topografii, Moskva 1842, s.125.

bir harekette bulunan görevlinin cezalandırılmasını onayladığı anlaşılmaktadır. Ancak bu onay, aşağıda da ifade edeceğimiz üzere, bazı bilim adamlarınca Aleksandr Nevskiy'in isyana destek verdiği şeklinde değerlendirilmiştir. Oysaki belirttiğimiz üzere kendisinin yaptığı Moğol hukuk kurallarını tatbik etmekten başka bir şey değildir.

Aleksandr Yaroslaviç'in fermanından sonra Buga Bahadır yakalanmış ve hemen ardından da Veçede yargılanmıştır. Buga yargılama sonunda suçlu bulduysa da Hıristiyanlığı benimsemek ve esir ettiği kızla evlenmeyi kabul etmekle hayatını kurtardı⁹⁹³. Bundan sonra İvan ismini kullanan Buga Bahadır'ın Moğol geleneklerinden kopmadığı, aynı kronikte atına atlayarak şahiniyle arada sırada “kaçtığı”ndan bahsedilmesinden anlaşılmaktadır. Aynı zamanda *İvan Predoteç* isimli bir kilise de yaptırmıştır. Buga, Ustyug'da uzun süre bilinirliğini sürdürdü ve dini bütün bir hristiyan olarak hatırlandı⁹⁹⁴. Daha başka Moğol vergi görevlisinin bu isyanı Hıristiyan olmak suretiyle sağ olarak atlattığını Nikon kroniğindeki bir kayıttan biliyoruz, fakat bunlarla ilgili hatıralar Buga'da olduğu gibi korunarak bugüne erişmiş durumda değildir⁹⁹⁵.

İsyanın Büyük Knezliğin başkentini de sardığı günlerde Aleksandr Nevskiy, Yur'ev kentinde bulunuyor ve buraya saldıran Almanlarla şiddetli mücadeleleri idare ediyordu⁹⁹⁶. Bu esnada yaşananlar kuşkusuz ki G. Vernadsky'nin ifade ettiği gibi Büyük Knez için “sürpriz” olmuştur⁹⁹⁷. Bununla birlikte onun buradaki faaliyetlerini bırakarak isyana müdahale etmemesi A.N. Nasanov tarafından onun isyanı desteklediği, hatta isyanda etkili olduğunu iddia etmesine neden olmuştur. Yukarıda ifade ettiğimiz Aleksandr'ın Ustyug'daki Moğol vergi memurunun öldürülmesine izin vermesiyle ilgili kaydı iddiası için delil olarak sunan yazar, aşağıda da göreceğimiz üzere bu ayaklanmaya karşı gönderilmesi düşünülen Moğol ordusunun isyancılara olduğu kadar Aleksandr'a da karşı gönderildiğini öne sürmektedir⁹⁹⁸. Onun bu görüşü A.Yu.

⁹⁹³ Karamzin, N.I. Kostomarov ve H. Howorth bu kızın Mariya ismini taşıdığını ifade ediyorlarsa da kaynaktan böyle bir isim geçmemektedir. Karamzin, IV, s.88; N.I. Kostomarov, a.g.e. s.175; H.H. Howorth, a.g.e. s.107. Moğol idaresi altındaki Rusya'da Veçe'nin devam ettirilmiş olması ile ilgili olarak bk. Yu.A. Limonov, a.g.e. s.130, 135.

⁹⁹⁴ PSRL, XXXVII, s.30. Onun sonraki hayatı ile ilgili olarak bk. Karamzin, IV, s.88; H.H. Howorth, a.g.e. s.107.

⁹⁹⁵ PSRL X, s.143.

⁹⁹⁶ SV, s.272; NPL, s.83. Buradaki mücadelelerle ilgili ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, I, s.38.

⁹⁹⁷ G. Vernadsky, a.g.e. s.199.

⁹⁹⁸ A.N. Nasanov, a.g.e. s.52.

Yakubovskiy tarafından kabul edilmiş, Kirpiçnikov ise iddiasını daha ileri götürerek, Aleksandr'ın bundan bir süre sonra gideceği Berke Han'ın yanından dönüşü esnasında ölmesi ile Suzdal isyanı arasında paralellik kurmaya çalışmıştır⁹⁹⁹. Bu iddialara tespit edebildiğimiz kadarıyla en ciddi itirazlar, Ustyug'daki hadiselerle ilgili bilgi veren kaydın doğruluğunu reddeden Akdes Nimet Kurat ve sadece bir kayıtle böyle bir hükmün verilmesine karşı çıkan G. Vernadsky tarafından yapılmıştır¹⁰⁰⁰. İ. Kamalov da Aleksandr Nevski'nin Berke Han'ın yanına giderek isyancıların affedilmesini rica etmesini onun isyana destek vermediğini gösterdiğini iddia etmişse de konuyu çözümlenmede yeterli değildir¹⁰⁰¹. A.N. Kurat ve G. Vernadsky'nin aksine buradaki kaydın doğruluğu konusunda bir şüphe duymuyoruz. Bunun yerine yukarıda da ifade edildiği üzere Aleksandr'ın kararını Moğol yasalarının kendilerine tanıdığı bir hakkın yerine getirilmesi olarak değerlendirmek daha uygundur.

Aleksandr, Yur'ev taraflarındaki mücadeleleri oğlu Dmitri ve kardeşi Yaroslav'a teslim ettikten sonra, “Çar'ın isteğiyle gelen elçiyi haber alması üzerine”, “insanları felaketten kurtarmak için yakarmaya” Berke Han'a doğru yola çıktı¹⁰⁰². Bu esnada Tityak isimli bir komutan Rusya'da neresi olduğu belli olmayan bazı bölgelere gelmiş ve cezalandırma işleriyle meşgul olmaya başlamıştı¹⁰⁰³. Ortaya çıkan bu gelişme üzerine Aleksandr “insanları felaketten kurtarmak için” Berke'nin yanına gitti. Kaynaklarımız Aleksandr'ın Berke'nin huzura kabul edilmesinin ardından aralarında ne gibi konuların görüşüldüğünden bahsetmemektedirler. Sadece Stepennaya Kniga'da bulunan bir kayda göre Aleksandr, Berke Han'dan Rusya'da ordu sevk etmemesini dilemiştir¹⁰⁰⁴. Kaynaklarımızın yeni bir saldırı haberi vermemesi Berke Han'ın, Büyük Knezin dileğini kabul ettiğini göstermektedir. Bunun yanında söz konusu dönem bilindiği üzere Altın Orda ile İlhanlılar arasındaki savaşların yaşandığı bir dönemdi ve Berke herhalde söz konusu durumu da gözeterek Rusya'yı cezalandırma yoluna gitmemiştir. Bu hususun dönemin kaynak yazarlarınca da bilindiği dikkati çeker, zira J. Fennel'in de

⁹⁹⁹ Yakubovskiy, a.g.e, s.45; Kirpiçnikov, Aleksandr Nevskiy..., s.118.

¹⁰⁰⁰ Kurat, a.g.e., s.85; G. Vernadskiy a.g.e, ss.197-199.

¹⁰⁰¹ İ. Kamalov, a.g.e, s.80. Zira Knez isyana gizlice destek vermiş veya zaman içinde verdiği karardan dönmüş olabilir.

¹⁰⁰² PSRL, XXI, s.292; SV, s.272. Ayrıca bk. G. Vernadsky, a.g.e, s.199

¹⁰⁰³ V. Tatişev, a.g.e, s.26; Solov'yev, II, s.155; Karamzin, IV, s.89.

¹⁰⁰⁴ PSRL, XXI, s.292.

ifade ettiği gibi bazı kaynaklarda “İnançsızlar arasında çıkan savaş” nedeni ile Moğolların daha fazla ilerleyemedikleri kaydedilmiştir¹⁰⁰⁵.

1268 senesinde Novgorod’da Yaroslav’ın, 1275 senesinde ise Rusya’nın genelinde Büyük Knez Vasiliy’in vergi toplayıp Han’a sunmaları, 1262 senesindeki karışıklıklardan ötürü Hanların vergi toplanması işini Büyük Knezlere terk ettiklerini göstermektedir. Bir başka ifadeyle 1262 senesi karışıklığı Moğolların Rusya’daki vergi toplama işlemlerini bütünüyle değiştirmiş, Rusları sevmedikleri sayım meselelerinden ve Moğol vergi memurlarının baskısından büyük ölçüde kurtarmıştır. Bu değişikliğin kesin olarak ne zaman yapıldığı ile ilgili elde bilgi yoksa da, kaynaklarımızın Berke Han’ın ölümünü Rusların Moğol vergi görevlilerinden kurtulduğu şeklinde haber vermeleri, bunun Berke Han’ın ölümünün ardından 1266’da gerçekleştiğini göstermektedir¹⁰⁰⁶.

N. Aleksandr Nevski’nin Ölümü ve Sonrasındaki Gelişmeler (1263)

Aleksandr Nevskiy Suzdal ayaklanmasının affedilmesi üzerine gittiği Berke Han’ın yanında bir süre için alıkondu. Tüm kışı burada geçiren knez 1263 senesinde, hasta olmasına rağmen ayrılarak ilk önce Nijniy Novgorod’a ve ardından Vladimir’e gitmek üzere Gorodets’e geldi. Burada rahatsızlığı şiddetlenen Büyük Knez, bir süre sonra, 14 Kasım 1263’de öldü¹⁰⁰⁷. Kaynaklarımızda herhangi bir zehirlenme iddiasının zikredilmemesi¹⁰⁰⁸ henüz orta yaşlarında bulunan knezin doğal nedenlerden öldüğünü göstermektedir. Aleksandr’ın cesedi Vladimir’e getirildi, geniş bir halk kesimi tarafından karşılandı ve Rusya Piskoposu Kiril tarafından teslim alındı. Ölümünden 9 gün sonra, 23 Kasım 1263’de Rojdest Kilisesi avlusuna gömüldü¹⁰⁰⁹. Buradaki cenaze

¹⁰⁰⁵ J. Fennel, a.g.e, s.119.

¹⁰⁰⁶ Bu konudaki kayıtlar için bk. PSRL, XV, s.403; TL, s.329; PSRL, XXIII, s.86. M. D’yakanov ise 1262 senesinden hemen sonra vergi toplama işlerinin knezlere terk edildiğinden bahsetmektedir. M. D’yakanov, a.g.e, s.193.

¹⁰⁰⁷ PSRL X, s.143; SV, s.273; PSRL, VII, s.164; NPL, s.83, 84, 312; TL, s.328; PSRL, XV, s.403. Tarih konusunda en sarıh olan kayıtlar bunlardır. Bunlar haricinde verilen tarihler ve tartışma için bk. Ekzemplyarskiy, I, s.39; N.G. Berejkov, a.g.e, s.115. Ölüm yerinin Kasım kenti olduğu ile ilgili pek de sarıh olmadığı anlaşılabilir bilgiler de vardır. Bunlarla ilgili olarak bk. N.İ. Şişkin, İstoriya Naroda Kasimova s Drevneyşih Vremen, Ryazan 1891, s.2, 3.

¹⁰⁰⁸ J. Fennel, a.g.e, s.120.

¹⁰⁰⁹ PSRL X, s.143; PSRL, VII, s.164; PSRL, XXVI, s.89.

merasiminde Metropolit Kiril'in "*Rusya'nın güneşi battı*" sözlerine halkın "*Yazık bize! Biz kaybolduk!*" diyerek karşılık vermeleri, nihayet Kiril'in "*Bundan sonra Suzdal'da böyle bir knez bulunmayacaktır*" diyerek ağıtı sonlandırması, ölen knezlerine duyulan hüznü göstermektedir¹⁰¹⁰.

Rus kaynak yazarları Aleksandr Nevski'yi Rusya'nın kurtarıcısı ve hamisi olarak görmüşlerdir. Özellikle Neva gölü üzerinde kazandığı zaferle Aleksandr, Pers kralı Darius'u yenen Makedonyalı İskender'e benzetilmiş ve herkesin saygı duyacağı bir kimse olarak değerlendirilmiştir¹⁰¹¹. Bu anlayış aradan geçen yüzyıllar boyunca gelişerek devam etti. Yakın dönemlerde kendisine ilişkin monografilerde veya onun dönemiyle ilgili bilgi veren eserlerde Aleksandr Nevski'nin bu üstün özelliği kaybolmamıştır. Çernigov knezi Mihail ile ilgili ilk biyografilerden birisini kaleme alan M. Belyayev, Aleksandr'ın Han'a bağlılığı ile Mihail Vsevolodoviç'in ölümüyle sonlanacak olan tutumunu karşılaştırarak Aleksandr'ı Mihail'in altına koysa da bu anlayış daha sonraki çalışmalarda devam ettirilmemiştir¹⁰¹².

Rus bilim adamlarının tamamı onunla ilgili değerlendirmelerde bulunurken Moğollara kat'i surette bağlılığını göz ardı ederek faaliyetlerini Rusya'nın selameti için yaptığı şeklinde değerlendirmişlerdir. Bu açıdan Aleksandr Nevski için takınılan durum, Muineddin Pervane'nin Moğol hizmetinde Anadolu'daki faaliyetleriyle ilgili ülkemizdeki bazı değerlendirmelerle kıyaslanabilir. Bununla birlikte Pervane'nin aksine Rus kaynaklarında Moğollarla Aleksandr'ın ilişkileri de farklı bir yere konmaya çalışılmıştır. Özellikle "*Aleksandr'ın Hayatı*" isimli kaynakta Aleksandr, Batu ve Moğollar tarafından saygı gösterilen bir kişi olarak gösterilmiştir¹⁰¹³.

¹⁰¹⁰ Solov'yev, II, s.155; N.I. Kostomarov, s.176; A. Navrotskaya, "Aleksandr Nevskii: Hagiography and National Biography", *CMR*, 46/1-2, Janvier-Juin 1983, s.301; Fennel, s.120.

¹⁰¹¹ M. Isoaho, a.g.e, ss.35-41; V. Petruhin, *Drevnyaya Rus*, İzdatel'stvo Astrel, Moskva 2005, s.184

¹⁰¹² M. Belyayev, a.g.m, s.116. V.T. Paşuto onun Orda ile olan ilk ilişkilerini Latinlere karşı mücadele ederek bu dönemde İznik'te bulunan Doğu Roma Devletini korumak olduğunu ve bunun için de Bulgarlar'ı ve Almanlar'ı da içine alan bir mücadeleye Moğollar'ı da çekmeyi amaçladığını ifade etmektedir. V.T. Paşuto, a.g.e, s.261. Bu görüş elbette son derece zayıf temellere dayanmaktadır ve hatalıdır. Aleksandr'ın Moğollarla olan bağımlı-hâkim ilişkisini kabul edemediği anlaşılan V.T. Paşuto İznik ile Aleksandr arasındaki ilişkilere dair bir delil de ortaya koyamamaktadır. Eserinin daha sonraki sayfalarında Kiril'in İznik'ten dönmesinden sonra daha önce yaşadığı Galiçya'ya değil de Aleksandr'ın yanına gelmesinden bahsederek kendi düşüncesine göre bir sonuç çıkarmaya çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştır. V.T. Paşuto, a.g.e, s.271.

¹⁰¹³ M. Isoaho, a.g.e, s.89, 90.

Aleksandr Nevski, halk nazarında olduğu kadar Altın Orda Hanları için de hatırı sayılır bir kişiydi. Babası Yaroslav'ın Büyük Knezliği döneminde, knezler sıklıkla Han'ın yanına giderlerken, onun zamanına gelindiğinde ziyaretlerin seyrekleşmesi, Berke'nin Hanlığı zamanında ise onun haricinde hiçbir Rus knezinin buralara gelmemesi, knezlik meselelerinin hallinin onun onayına bırakıldığını göstermektedir. Aleksandr'ın ölümünden sonra Knezlerin başıboş kalmaları¹⁰¹⁴ Rusya'daki idari sisteminin başında neredeyse tek yetkili olarak Aleksandr Nevskiy'in varlığına işaret eder. Moğolların ona tanıdıkları bu ayrıcalık ondan sonra gelecek Büyük Knezlere de tanınarak bir gelenek haline gelmiştir. Moğolların bundan sonraki Rusya idaresi sistemlerini derinden etkileyen husus hiç kuşku yok ki Moğolların Büyük Knez Aleksandr Yaroslaviç Nevskiy'e büyük bir güven beslemeleriyle ilgiliydi.

Aleksandr Nevskiy'nin, Moğolların Rus kilisesi ile olan ilişkileri de kuran kişi olduğu görülmektedir. Onun papa elçilerinin kendisini Katolik mezhebe davet ettiklerinde de onları reddetmesi, Nevskiy'in Ortodoks geleneklerine bağlı bir kişi olduğunu göstermektedir. Politik meselelerde dinin etkisine son derece önem verdiği görülen Aleksandr, Saray'a yaptığı 1261 senesindeki seyahatinde burada bir piskoposluk kurulmasına vesile olmuş, böylelikle de sadece Rus kilisesinin Han ile olan ilişkilerini değil, aynı zamanda da Moğolların Ortodoks kilisesi ile de bağlarının temelini atmıştır. Bu sayede Moğol-Bizans diplomatik ilişkileri de kurumuştur¹⁰¹⁵.

Aleksandr'ın ölümünden sonra bir zamanlar Moğollara karşı ittifak kurmuş olan kardeşleri Andrey ve Yaroslav, elçilerini Moğollara göndererek Büyük Knezliğe talip oldular ve bunun için aralarını da bozdular¹⁰¹⁶. Berke iki knez arasından Yaroslav'ı, muhtamelen Han nezdindeki başarılı girişimleri neticesinde, Büyük Knezliğe layık bularak Büyük Knezlik yarlığının kendisine verilmesine hükmetti. Han'ın kararının gerekçesi bilinmemektedir. Ancak yine de Yaroslav'ın Büyük Knezlik tahtına oturma töreni atanmasından hemen sonra gerçekleşmedi, zira atanmasından kısa süre sonra

¹⁰¹⁴ J. Fennel, a.g.e, s.125.

¹⁰¹⁵ PSRL, I, s.476; PSRL, VII, s.162; TL, s.327. Bu Ayrıca bk. Filaret, *İstoriya Russkoy Tserkvi Period Vtoroy Mongol'skiy*, Tipogradii V Got'e, Moskva 1850, s.28, 29; E.P. Savel'yev, Kazaki, s.175; J. Fennel, a.g.e, s.112, 113.

¹⁰¹⁶ V. Tatışev, a.g.e, s.26; S.V. Borzakovskiy, a.g.e, s.74; Solov'yev, II, s.157; Solov'yev, *İstoriya Otnoşeniy...*, s.269; J. Fennel, a.g.e, s.126.

Andrey Yaroslaviç ölmüştü¹⁰¹⁷. Bundan ötürü ancak 1264 senesinde Han'ın huzuruna çıkabilen Yaroslav, Büyük Knezlik yarlığını elde etti ve ardından ağustos ayından önceki bir tarihte, beraberinde Canibeg isimli bir komutan ile birlikte Vladimir'e gitti¹⁰¹⁸.

Yaroslav, Vladimir'e gelerek ağabeyinin tahtına oturduğunda Novgorod'taki durum hassas bir haldeydi. 1260 senesindeki olaylı sayımın ardından buranın knezliğini üstlenen Dmitri Aleksandroviç, babasının ölüm haberi kente ulaştığında kentten kovuldu. Araştırmalarını Novgorod'a hasretmekle büyük bir üne kavuşan Rus arkeolog-tarihçi Yanin'e göre bu hareket, Berke Han'ın Büyük Knezliğe kimi getireceği sorunun henüz çözümlenmemiş olması ile ilgiliydi. Gerçekten de Novgorodlular, Berke Han'ın Yaroslav'ı Büyük Knezliğe getirmesinden hemen sonra, 1264 senesinde onu kente davet ettiler¹⁰¹⁹. Böylelikle Aleksandr zamanında kök salan Novgorod'un Büyük Knezin elinde bulunması alışkanlığı onun zamanında da devam etti.

¹⁰¹⁷ Solov'yev, II, s.157. H. Howorth ve J. Curtin, Büyük Knezliği ilk önce Andrey'in elde ettiğini, onun kısa süre sonra ölmesi üzerine ise Yaroslav'ın Büyük Knezliğe getirildiğini ifade etmektedirler. H.H. Howorth, a.g.e, s.127; J. Curtin, a.g.e, s.292.

¹⁰¹⁸ V. Tatışev, a.g.e, s.26; S.V. Borzakovskiy, a.g.e, s.74; J. Fennel, a.g.e, s.128.

¹⁰¹⁹ SV, s.274; NPL, s.84, 313; PSRL, XV, s.403. Buradaki hadiseler için ayrıca bk. Solov'yev, II, s.157; V.L. Yanin, a.g.e, s.149.

III. BÖLÜM

RUSYA'DA ALTIN ORDA İDARESİNİN YERLEŞMESİ DÖNEMİ (1263-1312)

A. Mengü Timur'un Novgorod'u Büyük Knezlik Topraklarına Katması (1270)

Yaroslav Yaroslaviç'in Büyük Knezliği elde etmesinden iki sene sonra 1266 senesinde Berke Han öldü¹⁰²⁰. Ruslar arasında Berke Han'ın ölümü sevinçle karşılanırken¹⁰²¹, İpatiyev kroniğinden anlaşıldığı kadarıyla Moğollar arasında bazı karışıklıkların ortaya çıkmasına neden oldu ve pek çok insanın ölmesiyle neticelendi¹⁰²². Burada yer alan bilgilerden mücadelelerin ne şekilde cereyan ettiğini kestirebilmek mümkün değilse de, bunun Cuci soyluları arasındaki mücadelelerle ilgili olduğu muhakkaktır. V.L. Yegorov mücadeleleri İslamiyeti benimseyenlerle eski dinlerine inanmaya devam eden Moğol aristokrasisi arasındaki mücadeleler olarak değerlendirmişse de bunu kesinleştirecek deliller bulunmamaktadır¹⁰²³.

Berke'nin oğlu bulunmadığından Altın Orda tahtına bu esnada Kafkas bölgelerinde bulunan ve Batu Han oğullarından Tutukan'ın oğlu Mengü Timur geçti¹⁰²⁴. Mengü Timur'un iktidara geldiği ilk yıllarda Rusya'da, Aleksandr Nevskiy'in ölümünün yarattığı güç boşluğundan kaynaklanan ve özellikle de Novgorod'ta odaklanan gerilimli bir hava hüküm sürüyordu. Bir önceki kısımda ifade edildiği üzere 1264 yılında Dmitri Aleksandroviç Novgorod'tan kovulmuş, amcası Yaroslav ise Novgorod'un ileri gelenleri tarafından kente davet edilmişti¹⁰²⁵. Yaroslav bu teklifin ardından onlarla bir

¹⁰²⁰ PSRL, XV, s.403; TL, s.328, 329.

¹⁰²¹ PSRL X, s.145; PSRL, XV, s.403; TL, s.329.

¹⁰²² PSRL, II, s.202.

¹⁰²³ V.L. Yegorov, "Razvitiye Tsentrejnih Ustremeni v Zolotoy Orde", *VpI*, 8/1974, s.39.

¹⁰²⁴ V.V. Bartold, *Orta Asya...*, s.146, 147; S. Zakirov, a.g.e, s.59; H.H. Howorth, a.g.e, s.126.

¹⁰²⁵ Borzakovski, Dmitri'nin kentten kovulmasını, Novgorod'un Vladimir knezliğine bağlı olmasına ve artık buranın başında Yaroslav'ın bulunmasıyla izah etmiştir. V.S. Borzakovski, a.g.e, s.75.

anlaşma yaptı. 1478 senesindeki hadiseler kadar kentin fiili ve hukuki bağımsızlığını sona erdirmesi açısından tarihi değeri olan bu anlaşmayla Novgorodlular, Büyük Knezin buradaki haklarını ve egemenliğini resmen tanımış oldular¹⁰²⁶.

Yaroslav Yaroslaviç, Rusya'daki en önemli iki ticaret yolunun da başlangıcı ve limanı olan Novgorod'tan gelen bu teklif karşısında hazırlıklarını tamamlayarak hareket etti ve 27 Ocak 1265 tarihinde kente vardı, ardından kenti "eski nizama göre idare edeceğine yemin" ederek Novgorod tahtına yerleşti¹⁰²⁷. Sonrasında Yuri Mihailoviç isimli bir asilzadenin kızıyla evlenerek kentle bağıni kuvvetlendirmeye gayret etti ve bunda da başarılı oldu¹⁰²⁸. Bundan sonra 1270 senesine kadar sürecek olan Litvanyalıların saldırılarına başarıyla karşı koydu¹⁰²⁹. Bu mücadelelere Armagan ve damadı Aydar'ın komutası altındaki Moğolların da katılacaklarının duyulması üzerine onlar, Yaroslav'a elçi göndererek barış istediler ve onun tüm koşullarını kabul ettiler¹⁰³⁰.

1270 senesine gelindiğinde Novgorod'ta Yaroslav'ın kentteki bazı faaliyetleri üzerine büyük bir isyan patlak verdi¹⁰³¹. Bu isyan, Yaroslav'ın sarayının yağmalanması ve kentteki önemli idarecilerden İvanka'nın öldürülmesiyle ciddi bir hal aldı. Durumun vehametini gören diğer görevliler Ratirov ve Gavril Kianinov ise canlarını kurtararak Gorodiş'e kaçmayı başardılar¹⁰³². İsyanın nedeni ise Novgorodluların, Büyük Knezin kentlilerin haklarını çiğnediğinden şikâyet etmeleriydi. Yaroslav kente oğlu Sylatoslav'ı gönderip onların gönüllerini almak istediye de başarılı olamadı¹⁰³³. Onlar kentteki Büyük Knezin görevlilerini tamamen kovmalarının ardından daha önce kentten kovdukları eski knezleri Dmitri Aleksandroviç ile ilişki kurarak kente davet ettiler. Ancak Dmitri, amcası Yaroslav'dan korkusundan olsa gerek buraya gitmek istemedi¹⁰³⁴.

¹⁰²⁶ V.L. Yanin, "U İstokov Novgorodskoy Gosudarstvennosti", *Oteçestvennaya İstoriya*, No.6/2000, s.3.

¹⁰²⁷ NPL, s.84, 313; SV, s.274. Voskrosenskiy ve Troits kroniklerinde ise hadise 1263 ve 1264 senelerine tarihlenmiştir. PSRL, VII, s.164; TL, s.328. Tarihleme için bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.272; V.L. Yanin, a.g.e, s.149, 150. Yapılan anlaşma için bk. V.S. Borzakovski, a.g.e, s.75; N.Ya. Aristov, a.g.e, s.595.

¹⁰²⁸ PSRL, VII, s.164.

¹⁰²⁹ NPL, ss.84-88.

¹⁰³⁰ PSRL X, s.147; V. Tatışev, a.g.e, s.30. Ayrıca bk. V.S. Borzakovski, a.g.e, s.78.

¹⁰³¹ İsyanı hazırlayan gerekçeler için bk. V.S. Borzakovski, a.g.e, s.78.

¹⁰³² NPL, s.88, 319; PSRL X, s.148; SV, s.282, 283.

¹⁰³³ PSRL X, s.148.

¹⁰³⁴ NPL, s.88, 320.

Novgorod ile Dmitri arasındaki ilişkiler devam ederken Büyük Knez ise Novgorod üzerine yürümek için ordu hazırlamakla meşguldü. Buna devam ederken bir yandan da Moğolların desteğini kazanmak için Novgorod ayaklanmasından kurtulan Ratirov'u Mengü Timur'un yanına gönderdi¹⁰³⁵. Hadiseleri yakından takip ettiği anlaşılan Yaroslav'ın en küçük kardeşi Vasili ise, Yaroslav'ın Novgorod'a saldırmak için ordusunu hazırlattığını haber alınca Novgorodluları durumdan haberdar etti, kendisi de yanına Petril Rıçag ve Mihail Pineşçiniç'i alarak Han'ın yanına gitti¹⁰³⁶. Bu esnada Yaroslav'ın görevlilerinden Ratirov, Han tarafından kabul edilmişti. O Han'a: *“Novgorodlular bizi dinlemiyorlar, (ödemeleri gereken) vergiyi size ödemiyorlar ve sizin vergi görevlerinizi kapı dışarı ettiler, diğerlerini ise öldürdüler. Bize saygısızca davrandılar ve size karşı saldırgan sözler ettiler”* diyerek onu Novgorodlulara karşı kıskırttı. Bu sözlere inanan Mengü Timur Yaroslav'ın emrine bir ordu göndererek kendisine yardım etmeye çalıştı¹⁰³⁷.

Altın Orda merkezinde bunlar olurken Novgorodlular da olup bitenden Vasili sayesinde haberdardılar. Onlar ilk önce eski knezleri Dmitri Aleksandroviç'e bir heyet yollayarak kente yeniden davet ettilerse de o bunu kabul etmedi¹⁰³⁸. Kısa süre sonra ise beklenmedik bir kişi, Yaroslav'ın küçük kardeşi Vasili, hadiselere müdahale etti. O, Novgorodluları olup biten hakkında bilgilendirmesinin ardından bir Novgorod elçilik heyetini kabul etti ve sonrasında Han'ın yanına gidip olup bitene mani olmaya karar verdi. Han'ın yanına ulaşan Vasili onur gösterilerek kabul edildi ve Nikon kroniğindeki ifadeyle *“Novgorodluların haklılığını, kardeşinin hatasını”* Han'a anlattı. Bu sözlerle daha önceki kanaatini değiştiren Mengü Timur, Yaroslav'a gönderdiği ordunun komutanına haberci göndererek geri dönmelerini emretti¹⁰³⁹. Böylelikle hem Büyük Knez üzerindeki Moğol desteği bir süre için de olsa kaldırıldı¹⁰⁴⁰, hem de Novgorod ve civarı büyük bir yıkımdan Vasili'nin çabaları ile kurtuldu.

¹⁰³⁵ NPL, s.88, 89, 320; PSRL X, s.148.

¹⁰³⁶ NPL, s.89, 320. Gleb Rostislaviç ile ilgili olarak bk. P.V. Golubinskiy, a.g.e, s.176, 177.

¹⁰³⁷ PSRL X, s.148.

¹⁰³⁸ PSRL X, s.148.

¹⁰³⁹ NPL, s.89, 320; PSRL X, s.148. Hadiselerin gelişimi ile ilgili olarak ayrıca bk. J. Fennel, a.g.e, s.129.

¹⁰⁴⁰ Karamzin, IV, s.107.

Moğol Hanının kendisine verdiği asker desteğini geri çekmesine aldırış etmeyen Büyük Knez Yaroslav, harekete geçerek yola koyuldu ve bir süre sonra da Novgorod'a ulaştı. Ancak Novgorodluları kent surlarının önünde kendisini silahlı bir şekilde bekler bulunca geri çekilmek zorunda kaldı. Bir süre sonra kentlilere bir elçi gönderdi ve böylelikle kısa süreli olacak da olsa anlaşma sağlandı¹⁰⁴¹. Novgorodla arasını düzelten Yaroslav, burada bir temsilcisini bırakarak Han'ın yanına gitmek üzere yola çıktı¹⁰⁴². Görüşmenin detayları bilinmemekle birlikte Novgorod meseleleriyle ilgili Han'a bilgi vermek merkezinde olduğu muhakkaktır.

Yaroslav, Han'ın yanında bulunuyorken Novgorodlular Büyük Kneze karşı yeni bir isyan başlattılar. Onlar daha önce kente davet ettikleri Dmitri'den yüz çevirerek bu sefer, Yaroslav'ın küçük kardeşi Vasili ile temasa geçtilerse de Han'ın buradaki isyana müdahale edici tutumu dolayısıyla Vasili'den de destek göremediler¹⁰⁴³. Bunun üzerine Novgorodlular tüccarlarını Vladimir-Suzdal topraklarına göndermemek suretiyle Yaroslav'a ambargo uyguladılar. Bu durumun Novgorod'tan Saray kentine ve buradan da daha başka yerlere uzanan ticarete dolayısıyla Altın Orda'nın ekonomik hayatına darbe indirdiğine şüphe yoktur. İsyanın gelişimiyle ilgili verilen haberlerden anlaşıldığı kadarıyla Han, nasıl olduğunu bilemediğimiz bir takım teşviklerle, Alman limanlarıyla Novgorod arasındaki ticareti özendiriyordu. Buna karşın Novgorodluların bu eyleminin Han tarafından kabul edilemeyeceği açıktı. Nitekim isyanın baş göstermesinden kısa süre sonra, 1270 senesinde, iki Moğol elçisi Novgorod'a gönderildi. Burada ne gibi işler yaptıklarına dair hiçbir bilgimiz bulunmayan bu görevliler sonunda Novgorod'un Büyük Knez'in hâkimiyeti altında kalmasına karar vererek¹⁰⁴⁴ kendilerine Novgorod tüccarlarının Suzdal topraklarında özgürce ticaret yapabilmelerine imkân tanıyan Han yarlığını teslim ettiler. Söz konusu yarlığın içeriği hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Bu gelişmenin Novgorod tüccarlarına, gerek iç Rusya'daki ticari faaliyetlerinde, gerekse de Alman tüccarlarla temaslarında büyük yararlar sağladığı görülmektedir¹⁰⁴⁵.

¹⁰⁴¹ NPL, s.89, 320, 321; PSRL X, s148, 149.

¹⁰⁴² NPL, s.89, 321.

¹⁰⁴³ Karamzin, IV, s.107, 108.

¹⁰⁴⁴ Karamzin, IV, s.108, 109; S.F. Platanov, a.g.e, s.149.

¹⁰⁴⁵ Fennel, s.137; Yu.A. Limonov, "İz İstorii Vostočnoy Torgovli Vladimiro-Suzdal'skogo Knyajestva", *Mejdnarodnyye Svyazi Rossii do XVII v.*, red. A.A. Zimin, V.T. Paşuto, IANS, Moskva 1961, s.61, 62. Bu

Bundan bir sene önce 1269'da Novgorodlularla çeşitli Baltık kentleri arasında söz konusu kentlerin tüccarlarının Novgorod'ta özgürce bulunmalarını düzenleyen anlaşmanın ticari kazancının, bu son düzenlemeyle daha da arttığı muhakkaktır¹⁰⁴⁶. Rus kaynaklarında zaman zaman görülen Novgorod ile İç Rusya arasındaki ticari ilişkilerin kesilmesiyle ilgili haberlerin bundan sonraki zamanlarda görülmemesi, bu yarlığın Rus ticari hayatına da önemli bir yenilik ve düzen getirdiğini göstermektedir.

İdaresi Büyük Knezliğin hâkimiyetine verilmesiyle Novgorod'un bağımsız karakteri sona ermiş oldu¹⁰⁴⁷. Kaynaklarımızda bundan sonraki dönemlerde zaman zaman Büyük Knez ile Novgorod arasındaki ilişkilerin gerildiğine dair bazı bilgiler veriliyorsa da Altın Orda Hanlarının tutumu Mengü Timur'un yarlığı çerçevesinde kalmasıyla kentin hukuki statüsü uzun yıllar değişmeden kaldı. Karar, Yaroslav'ın ölümünden sonraki birkaç yıllık sürede uygulanmadıysa da bundan sonraki zamanlarda onlar kente hâkim olmak isteyen Knezlere Han'dan yarlık almalarını tavsiye etmişlerdir ki bu Han'ın kararının Novgorod ahalisinin siyasi tercihlerini de belirlediğini göstermektedir¹⁰⁴⁸. Baltık'taki ticaret hayatının en önemli kentlerinden birisi olmanın yanında Dvina ve Urallarda bulunan kolonilerde önemli bir etkinliğe sahip olarak buraların zengin demir ve gümüş madenleri ile kürk ve sair maddeleri kolaylıkla elde eden Novgorod'un Büyük Kneze bağlanması, Büyük Knezlerin önemli bir ekonomik güç olmasını da beraberinde getirdi¹⁰⁴⁹. Ancak Yaroslav bu önemli imtiyazdan yararlanamadı ve 1270 senesinde gittiği¹⁰⁵⁰ Han'ın yanından dönüş yolunda 1272 senesinde öldü¹⁰⁵¹. Bu esnada Han'ın yanında olduğu anlaşılan kardeşi Vasiliy Moğol hâkimiyetindeki Rusya'nın beşinci Büyük Knezi olarak yarlığını elde etti. Yaroslav'ın cenazesi buradan Tver'e

yarlık ile ilgili olarak ayrıca bk. V.L. Yanin, *Novgorodskiye Aktı XII-XV vv Hronologičeskiy Kommentariy*, IANS, Moskva 1991, s.84.

¹⁰⁴⁶ Bu anlaşma için bk. J. Martin, a.g.e, s.185.

¹⁰⁴⁷ Kentteki bu değişim V. Vodov tarafından incelenmiştir. V. Vodov, "K İstorii Oformleniya Dokončaniy Novgoroda boyarstva", *Istoriya i Kul'tura Drevnerusskogo goroda*, red. G.A. Fedorov-Davidov, Moskva 1989, ss.53-59. Fennel ise Novgorod'un Büyük Knezlik karşısındaki bağımsız karakterinin daha da arttığını iddia etmektedir. J. Fennel, a.g.e, s.137. Ancak aşağıda ifade edeceğimiz gerçeklerle Fennel'in iddiasına katılabilmek mümkün değildir.

¹⁰⁴⁸ Solov'yev, *Ob Otnoşeniyah Novgoroda k Velikim Knyazem*, s.67, 119.

¹⁰⁴⁹ Yu.A. Gagemeister, a.g.e, s.61; N.P. Zagoskin, a.g.e, s.241, 242.

¹⁰⁵⁰ Nikon kroniğinde 1272 senesinde buraya gittiğinden bahsedilir. Bk. PSRL X, s.150.

¹⁰⁵¹ PSRL X, s.150; PSRL, XVIII, s.74; PSRL, VII, s.171; PSRL, XV, s.404. Novgorod I kroniğinde ise dönüş yolunda öldüğünden bahsedilmez. Bk.NPL, s.89, 321. Tarihleme için bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.273, 274, 286.

getirilerek “Kozm i Demyan” kilisesine gömüldü¹⁰⁵². Tver knezliğinin başına büyük oğlu Svyatoslav geçti ve Novgorodlularla mücadeleye başladı. Bunun sonunda aşağıda da ifade edeceğimiz üzere Volok, Bejits ve Vologda’yı yağmaladı.

B. Vasili Yaroslaviç Dönemindeki İlişkiler (1272-1277)

Yaroslav’ın ölümünden önce Novgorod meselelerinin hallinde önemli bir rol üstlenmiş olan Kostroma knezi Vasili Yaroslaviç, kardeşi Yaroslav’ın ölümü üzerine 1272 yılında Büyük Knezliğe getirildi. Atamasının gerçekleştirilmesini müteakip Vladimir’e giderek Büyük Knezlik tahtına oturdu¹⁰⁵³.

Han’ın, Yaroslav’ın ölümünden önce Novgorod’un hâkimiyetini Büyük Kneze vermesi ve Novgorod’un korunmasında büyük pay sahibi olan Vasiliy Yaroslaviç’in Büyük Knezliği elde etmesiyle bir süredir devam eden Büyük Knezlik-Novgorod mücadelesinin artık sona ereceği düşünülüyordu. Simeon, Nikon ve Voskrosenskiy kroniklerinde Vasili’nin, daha önce hiçbir Büyük Knezin sahip olmadığı şekilde “*Vladimir ve Novgorod’un Büyük Knez*” unvanıyla gösterilmesi bu hukuki durumun bir neticesi olarak karşımıza çıkar¹⁰⁵⁴. Bununla birlikte Novgorod’un hukuki statüsünün Yaroslav ile mi ilgili yoksa bundan sonraki dönemleri de içine alıp almadığı meselesi Novgorod’ta doğru bir şekilde aydınlatılabilmiş değildi. Bunun bir sonucu olarak Novgorodlular, Yaroslav’ın ölümünü haber almalarından bir süre sonra Aleksandr Nevski’nin oğullarından Dmitri ile ilişki kurarak kente davet ettiler¹⁰⁵⁵. Dmitri Aleksandroviç bazı kesintiler olmakla birlikte 1252 senesinden 1264 senesine kadar buranın knezliğini üstlenmişti. Kentin ekonomik getirilerinin kendisine sağlayacağı üstünlüğü bilen Dmitri, 9 Ekim 1273’te Novgorod’a gelerek 1272 senesinde Novgorod

¹⁰⁵² NPL, s.89, 321; PSRL X, s.150; SV, s.284; PSRL, VII, s.171; PSRL, XV, s.404.

¹⁰⁵³ PSRL X, s.150; PSRL, XVIII, s.74; PSRL, VII, s.171; SV, s.284; PSRL, XV, s.404. Hadiselerle ilgili ayrıca bk. Solov’yev, a.g.e, s.65; İ.V. Grekov, a.g.e, s.34. Tver kroniğinde Dmitri Aleksandroviç’in de burada olduğundan bahsedilmekteyse de Ekzemplyarskiy bu kaydın doğruluğunu reddetmiştir. Karş. PSRL, XV, s.404; Ekzemplyarskiy, I, s.42. V.L. Yanin ise bu bilgiyi kabul etmekte ve Dmitri’nin Vladimir kentini elde ettiğini zikretmektedir. Bk. Yanin, Novgorodskiye Posadniki, s.158.

¹⁰⁵⁴ PSRL X, s.150; PSRL, XVIII, s.74; PSRL, VII, s.171. Onun buraya görevlilerini göndermesi ile ilgili görüşler ile ilgili olarak bk. Solov’yev, a.g.e, s.65.

¹⁰⁵⁵ NPL, s.89, 90; 321; PSRL X, s.151; SV, s.285; PSRL, VII, s.172. Ayrıca bk. Solov’yev, Ob Otnoşeniyah Novgoroda k Velikim Knyazem, s.65; V.L. Yanin, a.g.e, s.158.

knezlik tahtına oturdu¹⁰⁵⁶. Bu gelişmeleri haber alan Büyük Knez Vasiliy ilk önce elçilerini göndererek durumu kınadı, sonrasında Torjka taraflarını yakıp yıktı, ancak bu onların fikrini değiştirmede¹⁰⁵⁷. 1273 senesine gelindiğinde ise bu sefer beraberinde Vladimir baskakı Armagan ve muhtemelen Han soyundan gelen damadı Aydar ile birlikte yeniden Torjka'ya giderek etrafı yağmaladı ve pek çok esirle birlikte yeniden Vladimir'e döndü¹⁰⁵⁸. Yanında bulunan Moğol komutanlarının onun yanında olmaları Vasili'nin Han tarafından da desteklendiğini göstermektedir¹⁰⁵⁹. Aynı sene eski Büyük Knez Yaroslav'ın oğlu Sylatoslav da Vasili ile müttefik olmalarından ötürü Novgorod'un güney kesimlerini yağmaladı ve ardından da Tver'e döndü¹⁰⁶⁰. Novgorod'un güney kısımlarının üst üste üç kez yağmalanması Novgorodlularca hoşnutsuzlukla karşılandı. Buna bir süre sonra Suzdal ve daha başka yerlerde Novgorod tüccarlarının malları yağmalanması da eklenince 1273 senesi Novgorodlular için korkunç bir hal aldı¹⁰⁶¹. Dmitri Aleksandroviç kentlilerin öfkesini Tver'e düzenlediği bir saldırıyla yatıştırmak istediye de başarılı olamadı. Sonunda Novgorodlular Vasili'ye bir elçilik heyeti yollayarak saldırılarını durdurmasını ve Novgorodlu tüccarlar ile mallarının iadesini istediler. Vasili onları onur göstererek uğurladıysa da isteklerini yerine getirmede. Bundan bir sonuç elde edilmemesi üzerine Novgorodlular Dmitri'yi Vladimir kenti üzerine yürümek konusunda kışkırttılar. Dmitri bunu kabul etti ve Novgorodlularla birlikte Vladimir'e doğru ilerlemeye başladı. Ancak Torjka'ya geldiklerinde karşılarında Büyük Knezin ordusunu buldular. Bu ordunun içinde Tver knezi Svyatoslav ile Moğol baskakı Armagan ve damadı Aydar da bulunuyordu. Nikon

¹⁰⁵⁶ NPL, s.90, 321, 322; SV, s.286; PSRL, VII, s.172. Dmitri'nin bu mücadelesi esnasında Nikon kroniğinin verdiği bilgiye göre yanında Tatar askerlerin de olduğu görülmektedir. J. Fennel, a.g.e, s.129. Söz konusu Moğol askerlerinin kime bağlı olduğu bilinmemektedir. Herhalde onlar Han'a bağlı olmayıp yerel bir Moğol öndere bağlı olan bir grup olsa gerektir. Dmitri'nin daha sonraki dönemlerde Nogay ile ilişki kurduğunu dikkate alacak olursak söz konusu askerlerin Nogay'a bağlı olduğu düşünülebilir.

¹⁰⁵⁷ PSRL, VII, s.172; PSRL X, s.151; NPL, s.89; 321.

¹⁰⁵⁸ NPL, s.88, 322; PSRL X, s.151.

¹⁰⁵⁹ J. Fennel, a.g.e, s.129; V.L. Yanin, Novgorodskiye Aktı, s.149.

¹⁰⁶⁰ NPL, s.322; PSRL X, s.151; SV, s.286; PSRL, VII, s.172. Svyatoslav Yaroslaviç ile ilgili olarak ayrıca bk. A.V. Kuz'min, Knyaz'ya Mojayska i sud'ba ih vladeny v XIII-XIV v. iz Istorii Smolenskoy Zemli, Drevnyaya Rus Voprosu Medievistiki, 2004/4-18, s.110. Syvlatoslav ile Vasiliy arasındaki müttefiklik ile ilgili olarak bk. V.L. Yanin, Novgorodskiye Posadniki, s.158. Grekov onun Novgorod'a saldırmasını Altın Orda yöneticileri tarafından cesaretlendirilmesine bağlamaktadır. İ.V. Grekov, a.g.e, s.34.

¹⁰⁶¹ PSRL X, s.151. Bu saldırıların Novgorod'un ekonomik durumuna tesirleri için bk. J. Fennel, a.g.e, s.139.

kroniğinde verilen bilgilerden Moğol askerlerinin varlığının Novgorod ordusu içinde yarattığı korku teşhis edilebilmektedir. Bunun üzerine Novgorodlular, Dmitri konusunda daha fazla ısrar etmeyerek kendisinden yüzçevirdiler ve Vasili'nin hâkimiyetini tanıdılar. Dmitri de bunun üzerine knezlik ettiği Pereyeslavl'a gitti¹⁰⁶². Novgorodluların kentlerine dönmelerinden bir süre sonra 1273 senesinde Vasili kente geldi ve kentin sahibi olarak karşılandı¹⁰⁶³. Kente idarecilerini atayıp Vladimir'e dönerken, Armagan ve damadı Aydar da zengin hediyelerle Han'ın yanına gittiler¹⁰⁶⁴.

Vasili Kuzey Rusya'daki meseleleri halletmesinden sonra 1275'te tekrar Han'ın yanına gitti¹⁰⁶⁵. Kaynaklarımız tarafından ifade edilmeyen bu yolculuğun nedenini V. Tatışev sayım meselesiyle ilgili görmüştür. Kullandığı kayıtların büyük kısmı Moskova yangınında yok olduğundan bu bilgi kaynak bilgisi gibi telakki edilmiştir¹⁰⁶⁶. Bunun yanı sıra kaynaklarda Rus topraklarında 1273 senesinde sayımın yapıldığına dair kayıtlar, Tatışev'in iddiasını desteklemektedir¹⁰⁶⁷. Onun bildirdiğine göre Moğolların Rusya'dan aldıkları vergi her sokha başına yarım grivna idi ki sokha iki erkek olarak hesaplanıyordu, yani bir başka deyişle her erkek için çeğrek grivna vergi alınıyordu. Sokha saban manasına gelen bir kelimedir. Moğolların vergiyi toplarken saban kelimesini kullanmaları Çin memurlarından öğrendikleri ve Çin'de tatbik ettikleri vergi sistemi ile ilişkili olsa gerektir. Ruslar bu vergi sistemini Moğol hâkimiyetinden sonra da uygulamışlar ve sokha terimini vergi için kullanmaya devam etmişlerdir¹⁰⁶⁸.

Han, Vasili'nin getirdiği vergiyi kabul edip kendisine verilen miktar iletildiğinde Vasili'yi azarlamış, ülkesinde pek çok insan olduğu halde neden tamamının ödenmediğini sormuştur. Bunun üzerine Moğol vergi memurları ve baskaklar Rusya'da tekrar ortaya çıktılar. Eski sayım sonuçları bir kenara bırakılarak yeni bir sayım yapıldı ve kentlerdeki herkes sayıldı¹⁰⁶⁹. V. Tatışev'in verdiği bilgiler Moğol görevlilerinin

¹⁰⁶² PSRL X, s.151. Hadiseler Novgorod I. kroniğinde de anlatılıyorsa da pek çok ayıntı burada korunamamıştır. Bk. NPL, s.322.

¹⁰⁶³ PSRL X, s.152.

¹⁰⁶⁴ J. Fennel, a.g.e, s.129.

¹⁰⁶⁵ PSRL, XVIII, s.74; PSRL, VII, s.172.

¹⁰⁶⁶ H.L. Eaton, a.g.m, s.56.

¹⁰⁶⁷ PSRL, XXVI, s.55.

¹⁰⁶⁸ H.L. Eaton, a.g.m, s.56-58; H.H. Howorth, a.g.e, s.130.

¹⁰⁶⁹ V. Tatışev, a.g.e, s.36.

faaliyet sahalarının nereler olduğuna dair bir sınır çizmemekle birlikte¹⁰⁷⁰ Novgorod'ta da faaliyette bulunulduğundan bahsedilmesi sayımın 1256–1260 senesinde sayılan alanlardaki kentlerin hemen hemen tamamını içine aldığı göstermektedir. Bu durum Nikon kroniğindeki bilgilerle de desteklenmektedir ki burada da Moğolların din adamları hariç kentin tamamını saydıklarından bahsedilmektedir¹⁰⁷¹.

Vasili'nin vergi kaçırdığına dair ortaya çıkan şüpheye rağmen idam edilmemesi ilgi çekicidir. Zira Moğolların vergi kaçırmayı şiddetli bir şekilde cezalandırdıklarına dair pek çok örneğe sahibiz. Buna rağmen idamın gerçekleşmemesi, 1275 sayım sonuçları ile Vasili'nin getirdiği vergi arasında herhangi bir farklı sonucun ortaya çıkmamasıyla ilişkili olsa gerektir. Ayrıca Moğolların bundan sonra Rusya'nın tamamına yayılan bir sayıma ve vergi toplama işine girmemelerinin de yine ortaya çıkan bu gerçekle ilgili olduğu düşünülebilir.

G. Vernadsky, söz konusu sayım ve vergi toplama işini Kubilay'ın Çin seferi için ihtiyaçlarının karşılanması için 1273 veya 1274 senesinde verilen bir emirle gerçekleştirildiğini iddia etmiştir¹⁰⁷². Eserinde Altın Orda ile Büyük Hanlık arasındaki ilişkilerin bu dönemde iyiden iyiye ortadan kalktığını analiz edememiş olan yazar, iddiası ile ilgili olarak hiçbir tatmin edici delil de öne sürememiştir¹⁰⁷³. T.T. Allsen de

¹⁰⁷⁰ P.V. Golubinskiy ve ondan alıntılan G. Vernadsky de sayımın Smolensk topraklarını da içine aldığı ve bunun daha sonra Vitebs topraklarına kadar yayıldığını ifade etmektedir. G. Vernadsky, a.g.e, s.212; P.V. Golubinskiy, a.g.e, s.304, 305.

¹⁰⁷¹ Karş. V. Tatşev, a.g.e, s.37; PSRL X, s.152.

¹⁰⁷² G. Vernadsky, a.g.e, s.212.

¹⁰⁷³ Mengü Timur'un kendisini Kubilay'ın vassalı olarak tanıması için bk. V.V. Bartold, a.g.e, s.143; M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.52. Mengü Timur'un Kubilay'ı Han olarak tanıması, bu dönemde basılan Altın Orda sikkelerinde Kubilay'ın ismine yer verilmemesinde de görülmektedir. Bu sikkeler için bk. Fren, *Moneti Hanov Ulusa Cuçiyeva ili Zolotoy Ordı*, Sanktpeterburg 1832, s.2; A. Singatullina, "Cuçidskiye Moneti Povoljskih Gorodov XIII v. (Materialı iz Kataloga)", *TAr*, No.1/1998, s.58. Yine Mengü Timur zamanında Rus Metropolitlerine verilen ve vergi muafiyetini içeren yarlıklarda da Kubilay Han'ın isminin zikredilmemesi de bu konuda ayrıca değerlendirme altına alınabilir. Söz konusu yarlık için bk. V.O. Grigor'yev, a.g.e, s.124-126. Tüm bunlardan daha önemlisi Altın Orda'nın Büyük Hanlık ile olan ilişkilerin Berke Han'dan itibaren eski kimliğinde devam etmediği anlaşılmaktadır. Bunda en belirleyici etken de Berke Han'ın Kubilay ile Arık Buka arasındaki Büyük Hanlık mücadelelerde sonucusunun safında yer almasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Kubilay kardeşini saf dışı bırakınca Berke Han kararından dönmemiş, bu sefer de Kubilayla mücadele içinde olan Kaydu'nun saflarında yer almıştır. Mengü Timur da Altın Orda Han'ı olduktan sonra Kaydu'ya destek vererek Berke'nin bu politikasını devam ettirmiştir. Bk. V.V. Bartold, *Oçerk İstorii Semireç'ya*, s.68, 69. B. Spuler Hüleğü ile Kubilay arasındaki birliği eski kültür medeniyetlerinin hâkimleri olmalarının, Berke Han'ın Arık Buga'ya bağlı kalmasının ise her ikisinin de göçer gelenekleri devam ettiren anlayışta olması ile açıklamaktaysa da pek makul bir görüş olarak durmamaktadır. Bk. Spuler, a.g.e, s.72. Zira Berke Han zamanında devletin İslam medeniyetinin bazı tesirlerine açık hale gelerek bazı yerleşik teşebbüslerde bulunduğu bir gerçektir.

sayımı G. Vernadsky gibi Kubilay'ın emri ile ilgili görür. O da bununla ilgili olarak ciddi bir iddia ortaya atamamakla birlikte diğer sayım emirlerinin Büyük Hanlıktan geldiğine dikkati çeker. O, 1270 senesinde Sung topraklarında Kubilay'ın sayım yaptırmış olduğuna işaret ederek Rusya'daki sayımı da Büyük Hanlıktan gelen emirle ilişkilendirir ve tıpkı G. Vernadsky gibi Çin seferi için kaynak yaratmakla ilgili olduğunu ifade eder¹⁰⁷⁴. Rus kaynaklarında 1256-1262 seneleri arasındaki sayım ve vergi toplama ile ilgili kayıtlarda Büyük Han ile ilgili bazı deliller bulunmakla birlikte, 1275 senesi sayımında bunu düşündürecek bir delil bulunmadığından G. Vernadsky ve T.T. Allsen'in görüşlerine katılmak mümkün görünmemektedir. Buna karşın Tatışev ve onu takiben B.D. Grekov ve J. Fennel'in sayım kararını Han'ın, Vasili'nin kendine sunduğu vergilerden memnun kalmamasıyla ilişkilendirdikleri yorumları¹⁰⁷⁵ daha gerçekçi durmaktadır.

Büyük Knez, sunduğu vergilerden memnun kalınmaması üzerine aynı sene içinde, Moğol vergi görevlileri işleriyle meşgulken vatanına döndü ve kaynakta bildirilmeyen, ancak kuvvetle muhtemelen Vladimir'de 1277 senesinin başında¹⁰⁷⁶ arkasında herhangi bir oğul bırakmadan 35 yaşında öldü. Ceseti knezlik ettiği Kostroma'ya gömüldü¹⁰⁷⁷.

C. Dmitri'nin Büyük Knezliğe Tayini ve Rus Knezlerinin Kafkas Seferi'ne İştirak Etmeleri (1277-1278)

Vasili'nin ölümü üzerine Büyük Knezliğe, Han'ın yanına gitmemekle birlikte, Dmitri Aleksandroviç getirildi¹⁰⁷⁸. Bu tayinin duyulmasının ardından Novgorodlular kendisine elçi gönderdiler ve kente davet ettiler. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi 1252 senesinden 1264 senesine kadar kenti idare eden Dmitri Aleksandroviç, daveti memnuniyetle kabul etti. 1277 yılına gelindiğinde yanında din adamları ve boyarlar

Altın Orda ve İlhanlı Hanlarının tercihlerinde Kafkasya'daki vaziyetin kesin surette belirleyici bir etkiye sahip olduğu gayet açıktır.

¹⁰⁷⁴ T.T. Allsen, a.g.m, s.45, 46.

¹⁰⁷⁵ A.Yu. Yakubovskiy, B.D. Grekov, a.g.e., s. ; J. Fennel, a.g.e, s.140.

¹⁰⁷⁶ PSRL, VII, s.173. Tarihleme için bk. J. Fennel, a.g.e, s.141.

¹⁰⁷⁷ NPL, s.323; PSRL, VII, s.173.

¹⁰⁷⁸ PSRL, VII, s.173; PSRL, XV, s.405.

olmak üzere Novgorod'a geldi ve halkın sevgi gösterileri içinde kente girerek Novgorod tahtına oturdu¹⁰⁷⁹.

1277 senesinde Mengü Timur'un elçileri Rus knezlerinin yanına gelerek Han'ın Kafkasya seferine çıkacağını ve kendilerinin de kuvvetleriyle buna iştirak etmeleri emrini ilettiler. Emri alan knezler hazırlıklarını tamamlamalarını müteakip aynı senenin Ağustos sonu Eylül başında Han'ın yanına gittiler. Bu knezler, oğulları ve eşiyle birlikte Rostov knezi Boris Vasilkoviç, kardeşi Gleb Vasilkoviç ve oğlu Mihail Gleboviç ile Yaroslavl knezi Fedor Rostislaviç, Andrey Aleksandroviç ve nihayet Büyük Knez sıfatıyla Dmitri Aleksandroviç ile kaynakta ismi belirtilmemiş daha pek çoğuydu. Onlara bir süre sonra da Andrey Aleksandroviç katıldı¹⁰⁸⁰. Seferin başlamasına kısa süre kala Rus knezlerinden Boris Vasilkoviç 16 Eylül 1277'de hastalanarak Han'ın karargâhında öldü. Cesedi eşi Mariya ve oğlu Dmitri tarafından alınarak Rostov'a götürüldü¹⁰⁸¹.

Boris'in ölümünün ardından sefere girişildi. Moğol ordusu ve beraberindeki knezlik birlikleri Alanların Güney Dağıstan'da bulunan önemli kentlerinden Dedyakalesi önlerine geldi. Uzun sayılabilecek bir kuşatmanın ardından kent, 8 Şubat 1278'de ele geçirildi ve yakıldı. Kentin kuşatılmasında ve ele geçirilmesinde söz konusu knezler kendilerine bağlı askerlerle önemli başarılar elde ettiler. Bu başarı Han'ı o kadar mutlu etti ki Rus knezlerine elde edilen ganimetten fazlasıyla hediyeler vererek onurlandırdı ve akabinde ülkelerine yolladı¹⁰⁸². Nikon ve Sofiskiy kroniklerinde buranın ele geçirilmesinde Dmitri'ye o kadar büyük bir rol biçilmiştir ki kaleyi onun ele geçirmiş olduğu ifade edilmiştir¹⁰⁸³. Bundan bir sene sonra Moğolların Bulgar seferi gündeme geldiğinde Fedor ve Mihail Gleboviç de davet edildiler. Bu da Moğolların Rus knezlerinin hizmetinden memnun kaldıklarını göstermektedir¹⁰⁸⁴.

¹⁰⁷⁹ NPL, s.323; PSRL X, s.153; SV, 286.

¹⁰⁸⁰ PSRL, VII, s.173; PSRL X, s.153, 155; SV, s.286; PSRL, XVIII, s.75. Novgorod IV. kroniğinde ise sadece Dmitri'nin ismi zikredilmektedir. PSRL, IV, s.43.

¹⁰⁸¹ PSRL X, s.154; PSRL, XVIII, s.75.

¹⁰⁸² PSRL X, s.155; PSRL, XVIII, s.75; PSRL, VII, s.173; PSRL, XX, s.168. Ayrıca bk. Minorsky, *Caucasia III*, s.236.

¹⁰⁸³ PSRL, VII, s.173; SV, s.287. Nikon kroniğinde de kendisine işaret edilir, ancak tarihleme konusunda yanlışlık yapılmıştır. PSRL X, s.156. Sefer ile ilgili ayrıca bk. E.İ. Krupnov, "Yeşe raz o Mestonahojdenii Goroda Dedyakova", *Slavyane i Rus*, red. E.İ. Krupnov, IANS, Moskva 1968, s.291.

¹⁰⁸⁴ PSRL X, s.156. Moğolların Bulgar seferi için bk. A.H. Halikov, a.g.e, s.40; Karamzin, IV, s.129.

D. Dmitri ve Andrey'in Büyük Knezlik Mücadeleleri (1281-1284)

Pereyeslavl knezi Dmitri, Büyük Knezliği elde etmekle Pereyeslavl, Vladimir ve Novgorod'un hâkimi sıfatıyla Rusya'nın en büyük gücü olmuştu. Dmitri, Novgorod knezi olmasından hemen sonra buranın gelirlerinin artması için gayret sarfetti. Bu gayret, Novgorodlular arasında kendisine duyulan sempatiyi artırdı ve Dmitri'yi destekleyen grubun elini kuvvetlendirdi. 1277 senesini ve 1278 yılının ilk aylarını Kafkasya'da Moğolların Alan seferinde geçiren Dmitri Aleksandroviç buradan Novgorod'a geldi ve kürkleriyle meşhur Korel bölgesi dâhil olmak üzere çevre bölgelerdeki bazı yerleşim birimlerini ele geçirdi.

1279 yılında Novgorodlular, artık kendi sınırları içinde kalan Korel bölgesindeki Kopor'e isimli mıntıkaya kale yapılması için Dmitri'ye başvurular. O buna izin verdiği gibi önemli görevlilerinden birisi olan Mihail ile birlikte bizzat buraya giderek 1280 yılında inşası sona eren kalenin yapımına iştirak etti¹⁰⁸⁵. Görünüşte Dmitri ile Novgorodlular arasındaki ilişkiler düzenliydi. Ancak 1281 senesine gelindiğinde taraflar arasında huzursuzluk ortaya çıktı. Dmitri bu durumu ancak Novgorod'un etrafını yakıp yıkmakla eski haline döndürebildi¹⁰⁸⁶. Ancak kent ile Dmitri arasında yaşananlar bir süre sonra Mengü Timur'un ölmesiyle bambaşka bir şekle büründü.

Tuda Mengü'nün Altın Orda tahtını elde etmesinin ardından Büyük Knezin kardeşi Andrey, 1281 senesinde¹⁰⁸⁷, Novgorod valisi Semen ile birlikte ağabeyinin makamını elde etmek için Han'ın yanına gitti¹⁰⁸⁸. Tuda Mengü tarafından kabul edilen Andrey, ilk önce Han'a ve buradaki diğer kimselere yüklü hediyeler sundu ve ardından da kardeşiyle ilgili şikâyetlerde bulundu. Sadece Nikon kroniğinde bulunan bir kayda göre Andrey, ağabeyinin elinde büyük güç bulundurduğu, kentleri tahkim ettiği ve Han'ın kendisine bahşettiği Büyük Knezlik makamından ayrılmak istemediği gibi

¹⁰⁸⁵ NPL, s.323; SV, s.287; PSRL, VII, s.174. Onun Novgorod'taki faaliyetleri için bk. Solov'yev, II, s.187; Ekzemplyarskiy, I, s.46; Solov'yev, Ob Otnoşeniyah Novgoroda k Velikim Knyazem, s.66.

¹⁰⁸⁶ NPL, s.324.

¹⁰⁸⁷ PSRL X, s.159; PSRL, VII, s.175. Sofiskiyy yıllığında da Moğol kuvvetlerinin Rusya'daki faaliyetleri bu yılda gösterilmesi Andrey'in Han'ın yanına 1281 yılında gittiğini göstermektedir. SV, s.287. Novgorod I. vakayinamesinde ise hadise 1282'ye tarihlenmiştir. NPL, s.324.

¹⁰⁸⁸ PSRL X, s.159; NPL, s.324.

hususlara değinmiştir¹⁰⁸⁹. Han, bunun üzerine Kavadiy ve Alçeday isimli komutanların komutasındaki bir orduyu Andrey ile birlikte Kuzey Rusya'ya gönderdi¹⁰⁹⁰. Kaynaklarımızda Dmitri'nin Büyük Knezlikten azledildiğiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmuyorsa da üzerine bir ordu yollanması Büyük Knezlikten azledilerek yerine kardeşi Andrey'in tayin edildiğini göstermektedir¹⁰⁹¹.

Altın Orda merkezinde bunlar yaşanırken Dmitri, Novgorod meselelerini halletmiş ve ardından Vladimir'e gitmişti. Bu esnada Rostov knezliğinde Boris'in oğulları Dmitri ve Konstantin arasında bazı sorunlar çıkmıştı. Onlardan Dmitri, Büyük Knez Dmitri Aleksandroviç'in yanına gelerek yardım istemişti. Dmitri bunun üzerine Rostov'a gelerek iki kardeş arasındaki ilişkileri düzenledi¹⁰⁹². Bundan sonra üzerine bir ordunun gönderildiği haberini aldığı Pereyeslavl'a gitti¹⁰⁹³. Yapabileceği hiçbir şey olmayan Dmitri, Moğol ordusunun gelmesini beklemeye başladı.

Andrey Aleksandroviç ve Semen'in de içinde bulunduğu Moğol ordusu 1281 senesinde ilk önce Murom topraklarına geldi. Buradan Fedor Rostislaviç, Mihail İvanoviç, Konstantin Borisoviç ve diğer bazı knezlere elçiler gönderilerek sefere destek vermeleri emredildi¹⁰⁹⁴. Bu esnada hala Pereyeslavl'da bulunan Dmitri, burada daha fazla kalamayarak küçük bir birlikle kentten ayrıldı¹⁰⁹⁵. Moğol ordusunun komutanları da Murom'dan Vladimir'e gelerek Dmitri'nin buradaki görevlilerini kovarak yerine Andrey'in görevlilerini atayıp Andrey'i Büyük Knezlik tahtına oturttular. Ancak asıl amaçları Dmitri'nin üzerine gitmek olduğundan Vladimir'den hareket ederek önce Yur'ev ve sonunda da Pereyeslavl'a vardılar. Buraya kadar geçtikleri yerleşim birimlerini Murom, Vladimir, Suzdal ve Yur'ev'i yağmalayan Moğollar Pereyeslavl'ı da ele geçirerek yakıp yıktılar¹⁰⁹⁶. Simeon ve Voskrosenskiy kroniğinde olan bitenden

¹⁰⁸⁹ NPL, s.324; PSRL, X, s.159.

¹⁰⁹⁰ PSRL X, s.159; SV, s.287; PSRL, XVIII, s.78; PSRL, VII, s.175; PSRL, XXIII, s.91.

¹⁰⁹¹ Solov'yev, II, s.187; Ekzemplyarskiy, I, s.47.

¹⁰⁹² PSRL, VII, s.175.

¹⁰⁹³ SV, s.287. Ekzemplyarskiy Dmitri'nin kalelerini güçlendirdiği ve ordusunu hazır ettiğinden bahsetmektedir. Ekzemplyarskiy, I, s.47. Ancak kaynaklarımızda onun aldığı önlemlerle ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

¹⁰⁹⁴ PSRL X, s.159; PSRL, XVIII, s.78; PSRL, VII, s.175.

¹⁰⁹⁵ SV, s.287; PSRL, VII, s.175.

¹⁰⁹⁶ PSRL X, s.159; PSRL, XVIII, s.78; PSRL, VII, s.175; NPL, s.324; SV, s.287; PSRL, XXIII, s.91.

detaylı bir şekilde bahsedilir ki en dikkate değer olanı ahalinin kentlerinden sürülmesidir¹⁰⁹⁷.

Pereyaslavl'da bunlar olurken Dmitri Aleksandroviç Novgorod'a doğru kaçmış, yapımına iştirak ettiği Kopor'e Kalesine sığınmıştı. Ancak onu kendileri için tehdit olarak gören Novgorodlular, Dmitri'nin üzerine yürüyerek 1 Ocak 1282 tarihindeki¹⁰⁹⁸ muharebeyle onu buradan çıkardılar¹⁰⁹⁹. Rusya'da kaçabileceği son noktadan eski tebalarınca çıkarılan Dmitri, tıpkı 1252 senesinde amcası Andrey Yaroslaviç'in Moğollar karşısında tutunamayarak İsveçlilerin yanına kaçması gibi Litvanya Kralı Dovmont'un yanına sığındı¹¹⁰⁰.

Dmitri Aleksandroviç'in Novgorod'tan çıkarıldığında Moğol ordusu da Pereyaslavl'dan hareket etmiş bulunuyorlardı. Geçtikleri yerleri yağmalamak ve ahallerini kentten sürmek suretiyle önce Rostov'a, buradan Tver'e, nihayetinde Torjka'ya vardılar¹¹⁰¹. Bu son noktada Novgorodlular Moğolların kendi üzerlerine geleceklerini anladıklarından Büyük Knezliği elde etmiş olan Andrey'i kente davet ettiler. O, bu davete olumlu karşılık vererek 1282 senesi Şubat ayında Novgorod'a gelerek hâkim oldu¹¹⁰². Moğol kuvvetlerinin Torjka'dan sonra ne yaptıkları belli değildir. Ancak herhalde Andrey'in Novgorod'a ulaşması ve Dmitri tehlikesinin ortadan kalkması üzerine Tuda Mengü'nün yanına dönmüşlerdir¹¹⁰³. Beraberlerinde de pek çok zenginliği Han'a taşıdılar¹¹⁰⁴. Böylelikle 1281–1282 yılı seferi noktalanmış oldu.

Sefer sonucunda Kuzey Rusya 1237–38 senelerindeki kadar geniş kapsamlı bir saldırıya uğratılmış oldu. Kaynakların verdikleri bilgilere göre en büyük yıkım Moğollara direnen ve Dmitri'nin Büyük Knezliği öncesinde hâkimiyetinde bulunduğu Pereyaslavl'da yaşandı. Kaynaklarda *“baba ve oğul için ve oğul ile arkadaşı için*

¹⁰⁹⁷ PSRL, XVIII, s.78; PSRL, VII, s.175. Sefer esnasında izlenilen yol ile ilgili ayrıca bk. A.N. Nasanov, a.g.e, s.72. Andrey'in tahta geçirilmesi ile ilgili olarak bk. G. Vernadsky, a.g.e, s.217.

¹⁰⁹⁸ PSRL, XXVI, s.55.

¹⁰⁹⁹ NPL, s.324; PSRL X, s.159.

¹¹⁰⁰ Ekzemplyarskiy, I, s.48.

¹¹⁰¹ PSRL X, s.159; PSRL, XVIII, s.78; PSRL, VII, s.175.

¹¹⁰² PSRL X, s.159, 160; PSRL, VII, s.176; NPL, s.324. Hadise kaynaklarda 1281 yılı hadiseleri içinde anlatılmaktaysa da bunların çok açık bir şekilde “1 Ocak'tan” sonra gerçekleştirildiğinin ifade edilmesi Andrey'in Novgorod'a gitmesinin 1282 yılında olduğunu göstermektedir. Ayrıca bk. A.A. Gorskiy, Moskva i Orda, s.13.

¹¹⁰³ Solov'yev bunun Andrey tarafından istendiğini ifade etmektedir. Solov'yev, II, s.188.

¹¹⁰⁴ PSRL X, s.159.

kazılacak mezar yeri yoktu” ifadesi Moğol yıkımının şiddetini gösteren edebi bir ifadedir¹¹⁰⁵.

Moğol kuvvetlerinin bölgeden çekilmesi ve bölgedeki hareketliliğin yatışmasının ardından Dmitri, Dovmond’un yanından ayrılarak 1282 senesinde yeniden Pereyeslavl’a geldi ve ordu toplama işlerine girişti. Ortaya çıkan bu durum üzerine Andrey, Novgorod’tan ayrılarak önce Vladimir’e, ardından Kostroma’ya ve buradan da Tuda Mengü’nün yanına gitti¹¹⁰⁶. Bu esnada Dmitri’nin dönmesinden rahatsız olan Daniil Aleksandroviç ve Svyatoslav Yaroslaviç, Novgorodlularla birlik halinde, Han’dan herhangi bir izin almadan, 1282 senesinde Dmitri’nin üzerine yürüdüler¹¹⁰⁷. Dmitri Aleksandroviç ise olanlar haber alarak Dmitrov’a geldi. Bundan bir süre sonra iki ordu bahsi geçen kentte karşı karşıya geldilerse de Novgorodluların talebi üzerine yapılan anlaşmayla geri çekildiler¹¹⁰⁸. Bu esnada Nikon kroniği Dmitri’nin bazı sözlerini aktarmaktadır ki bu sözler Dmitri’nin psikolojik durumunu göstermesi açısından önemlidir. Buna göre Dmitri söz konusu knezlerin üzerine geldiklerini öğrenince Tanrıya şu şekilde dua etmiştir: *“Tanrım adaletsizliği gör, bunların hiçbirisine karşı bir saldırıda bulunmadım, ne de onlara karşı adaletsiz olmadım, niçin benim üzerime yürüyorlar, niçin beni takip etmiyorlar, benim adımları ve kuvvetimi yok etmek istiyorlar. Tanrı bana yardım et ve koru”*¹¹⁰⁹. Bu sözlerde Dmitri’nin amcası Andrey Yaroslaviç gibi Moğol karşıtı bir tavır takındığını gösteren bir emare yoksa da knezleri kendisiyle bir arada olmamalarından ötürü suçlamakta ve kendisini takip etmedikleri için yermektedir. Dmitri’nin bu girişimi onun ilk ciddi bağımsız hareketi olmuşsa da¹¹¹⁰ amaçladığı türden bir etki yaratmadı. Ancak knezler arasındaki bu birlikteliğin XIV. yüzyılda karşımıza çıkacak “knezler arası ittifak ve kutuplaşma dönemi”nin tohumlarını attığı da bir gerçektir.

¹¹⁰⁵ Karamzin, IV, s.132; J. Fennel, a.g.e, s.146.

¹¹⁰⁶ PSRL X, s.160; PSRL, VII, s.176.

¹¹⁰⁷ NPL, s.325; PSRL, VII, s.176; PSRL, XXIII, s.92. Svyatoslav Yaroslaviç ile ilgili olarak bk. V.S. Borzakovskiy, a.g.e, s.84-87; Solov’yev, II, s.188; A.A. Gorskiy, a.g.e, s.13.

¹¹⁰⁸ NPL, s.325; PSRL X, s.160; PSRL, VII, s.176. Sofiskiy yıllığında da aynı olaylar anlatılır ancak burada hadiseler karıştırılmış ve bu faaliyetler Turaytemmür ve Alın isimli Moğol komutanının gelmesinden sonraki hadiseler içinde anlatılmıştır.

¹¹⁰⁹ PSRL X, s.160.

¹¹¹⁰ A.A. Gorskiy, a.g.e, s.13.

Kuzey Rusya’da bu gelişmeler olurken Andrey Tuda Mengü’nün huzuruna çıkmış, Dmitri’nin son faaliyetleriyle ilgili Han’a bilgi vererek kendisinden şikâyetçi olmuştu¹¹¹¹. Sadece Nikon kroniğinde bulunan bir kayda göre Andrey, Tuda Mengü’ye “*Size itaat etmek ve size ait vergileri size ödemek istemiyor*” diyerek Han’ın onu cezalandırmasını istedi¹¹¹². Gelişmeleri Andrey’den öğrenen Tuda Mengü ise Andrey’in yanına Turaytimur ve Alın isimli komutanları vererek Dmitri Aleksandroviç’in üzerine gönderdi. Ordu doğrudan Suzdal üzerine ilerledi ve 1282’de burayı yakıp yıkarak yağmaladı. Ardından Pereyeslavı’a ulaştılar ve kenti ikinci kez ele geçirerek yağmaladılar¹¹¹³. Ancak onların gelmesinden bir süre önce Dmitri Aleksandroviç, Moğolların ikinci defa kendi üzerine geldiğini anlayarak Dinyeper bölgesinden Tuna boylarına kadar hâkimiyet kurmuş olan ve Mengü Timur’un ölümünden sonra Altın Orda’dan bağımsız girişimlerde bulunan Nogay’ın yanına gitti¹¹¹⁴. O, burada onur gösterilerek kabul edildi, rahatsızlıkları dinlendi ve ardından da rahat bir şekilde istirahat ettirildi¹¹¹⁵.

Altın Orda Hanı’nın öfkesine rağmen Dmitri’nin Nogay tarafından izzet-i ikramla ağırlanması Nogay’ın, gücünü ortaya koymak istemesinden ileri geliyordu. Bundan ötürü bir süre sonra Dmitri’nin yanına bir ordu vererek Kuzey Rusya’ya yolladı. Dmitri, Nogay’ın ordusu ile 1283 yılında Kuzey Rusya’ya ilerledi ve kısa süre içinde bölgeye hâkim oldu¹¹¹⁶. Bunun ardından Andrey’e elçi göndererek kendisiyle barış akdetti. Andrey’in, ağabeyi Dmitri’nin gücünü kabul etmesine dayandığı anlaşılabilir anlaşma sayesinde Dmitri, Altın Orda Hanı’nın arzusu dışında 1283 senesinde Büyük

¹¹¹¹ Solov’yev, II, s.188.

¹¹¹² PSRL X, s.160.

¹¹¹³ PSRL, VII, s.176; SV, s.287; PSRL, XXIII, s.92; PSRL, XXVI, s.55.

¹¹¹⁴ PSRL X, s.161; PSRL, VII, s.176; SV, s.287; PSRL, IV, s.43; PSRL, XXIII, s.92. Nogay’ın Mengü Timur’un ölümünden sonra Altın Orda’dan ayrılıkçı siyaset gütmesi ile ilgili olarak bk. V.L. Yegorov, a.g.e, s.200; A.A. Gorskiy, a.g.e, s.14; E.P. Mıskov, a.g.e, s.122; F.M. Şabul’do, *Zemli Yugo-Zapadnoy Rusi v Sostave Velikogo Knyajestva Litovskogo*, Akademi Nauk Ukraynskoy, Kiev 1987, s.14. Nogay’ın sınırları ile ilgili bk. N.I. Veselovskiy, a.g.e, s.23; U. Şamiloğlu, a.g.m, s.419; F.M. Şabul’do, a.g.e, s.13. A.Yu. Yakubovskiy ise Nogay’ın sınırlarını Don ile Dnepr arasında göstermektedir. A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.46.

¹¹¹⁵ PSRL X, s.161.

¹¹¹⁶ PSRL X, s.161. Hadiselerle ilgili ayrıca bk. J. Fennel, a.g.e, s.147; Solov’yev, II, s.188; Ekzemplyarskiy, I, s.49.

Knezliğini ilan etmiş oldu¹¹¹⁷. Tuda Mengü'nün yaşananlar karşısında bölgeye yeni bir ordu göndermemesi, ortaya çıkan durumu kabul etmek zorunda kaldığını göstermektedir. Böylelikle Kuzey Rusya'da Altın Orda gücü büyük ölçüde zayıfladı.

Dmitri'nin kardeşine boyun eğdirmesinden sonraki ilk faaliyeti, Andrey'i kendisine karşı kışkırtmakla suçladığı Semen'i Kostroma'da öldürtmek oldu¹¹¹⁸. Bundan sonra Dmitri, Novgorod kentine kabul edilmemesi¹¹¹⁹ üzerine Andrey ve Nogay'a bağlı Moğol birlikleriyle Novgorod'un güneyinde bulunan Niz bölgesinde ortaya çıktı. Burada bulunan yerleşim birimlerini yakıp yıkarak Novgorod'a kadar ilerledi. Bu saldırılardan büyük zarar gören ve Dmitri ile baş edemeyeceklerini anlayan Novgorodlular 1284 senesinde Dmitri'nin Novgorod'a egemen olmasına razı oldular¹¹²⁰. Böylelikle 1284 senesine gelindiğinde Dmitri, Nogay'ın desteği ile Novgorod'tan Pereyaslavl'a ve Vladimir'e kadar uzanan sahanın efendisi oldu. Bu aynı zamanda Kuzey Rusya'daki hâkimiyetin Altın Orda'dan Nogay'a geçmesi anlamına da geliyordu.

Dmitri Aleksandroviç'in Nogay'dan aldığı destekle Büyük Knezliğini ilan etmesinin Altın Orda Hanları tarafından nasıl değerlendirildiği ile ilgili elimizde bilgi bulunmamaktadır. Daha sonraki hadiselerde yaşananlara bakılacak olursa bu durumu kabul etmedikleri ve onu yok saydıkları anlaşılmaktadır¹¹²¹. Bununla birlikte bu durumu kendi lehlerine değiştirmek için herhangi bir girişimde bulunmamışlardır. Bu durum, Nogay'ın bölgede etkinliğini Altın Orda Hanlarının üzerine çıkardığını göstermektedir. Hemen hemen aynı yıllardaki hadiselerden bahseden Güney Rusya kroniği Ipatiyev, Altın Orda Hanı'ndan "*Büyük Çar*" olarak bahsederken Nogay'dan sadece ismiyle hatta uğursuz gibi bazı hakaretleri de ekleyerek bahsetmektedir¹¹²². Bir başka Güney Rusya

¹¹¹⁷ PSRL X, s.161; PSRL, VII, s.176; SV, s.289; PSRL, IV, s.43. Solov'yev ise Andrey'in, Dmitri'nin Kuzey Rusya'ya gelmesi üzerine Han'ın yanına kaçtığından, söz konusu anlaşmanın bundan sonra olduğundan bahsetmektedir. Solov'yev, II, s.188, 189. Kaynağımızda hadise son derece açık bir şekilde Andrey'in Han'ın yanına gitmeden kardeşiyle bir anlaşma akdettiğini göstermektedir. Bu konuda ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, I, s.49; G. Vernadsky, a.g.e, s.217.

¹¹¹⁸ PSRL X, s.161; PSRL, VII, s.176; SV, s.289.

¹¹¹⁹ NPL, s.325; SV, s.289.

¹¹²⁰ NPL, s.326; PSRL X, s.165; SV, s.289; PSRL, VII, s.178.

¹¹²¹ A.N. Nasanov, a.g.e, s.67; Ekzemplyarskiy, I, s.54.

¹¹²² PSRL, II, s.205, 207, 210.

kroniği Gustin'de ise Nogay "Tatar Çarı" olarak gösterilmektedir¹¹²³. Aynı durum Kuzey Rusya yıllıkları Voskrosenskiy ve Sofiskiye kroniklerinde de görülmektedir¹¹²⁴. Hatta Voskrosenskiy'de Altın Orda Hanları için verilen listede Nogay, Mengü Timur'den sonra Han olarak gösterilmiştir¹¹²⁵. Ancak diğer kaynaklarda Nogay'dan sadece ismiyle bahsedilmiştir. Kayıtlardaki bu çelişkili bakış açısı Rusların Nogay ile ilgili değerlendirmelerinin tek bir bakış açısına dayanmadığını, hatta onun konumuyla ilgili çelişkiler yaşadıklarını göstermektedir. Ancak Çin kaynaklarından Yuan-şi'de verilen Altın Orda Hanları listesinde Nogay'ın isminin bulunmaması¹¹²⁶ Arap kaynaklarında da ondan sadece ismiyle bahsedilmesi, Nogay'ın Moğollar arasında Han olarak kabul görmediğini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında Rus kroniklerinden sadece İpatiyev kroniği Moğollar arasındaki hiyerarşiye nüfuz etmiş ve Nogay'ın durumunu, yani Han olmadığını tespit edebilmiştir. Bununla birlikte Nogay'ın kendi adına bastırıldığı sikkelerin varlığı, Nogay'ın bu hiyerarşiyi tanımayarak kendisini Han olarak gördüğüne şüphe bırakmamaktadır¹¹²⁷.

Dmitri ve Andrey kardeşler arasındaki mücadeleler Kuzey Rusya'daki Moğol hâkimiyeti açısından iki önemli durumu ortaya çıkarmıştır. Bunlardan birincisi Nogay'ın Rusya meselelerine karışarak bölgedeki dengeleri bir anda değiştirmesidir. Onun üstün ordusu karşısında Tuda Mengü mücadeleye girişmek istemedi ve bölgedeki Büyük Knezlik mücadelesini şimdilik sona erdirdi. Muhtemelen Nogay'ın kuvvetleri karşısında Tuda Mengü kendi kuvvetlerine güvenmemekteydi ve bundan dolayı Andrey'e destek olmadı¹¹²⁸.

İkincisi knezliklerin yavaş yavaş güçlenmeleri ve birbirleriyle mücadele ederek Rusya'da egemenlik kurma yarışı içine girmiş olmalarıdır¹¹²⁹. Benzer durum daha önceki zamanlarda Aleksandr ile Andrey kardeşler arasında yaşanmışsa da aralarındaki

¹¹²³ PSRL, II, s.345. Buradaki kayıt için ayrıca bk. F.M. Şabul'do, a.g.e, s.14.

¹¹²⁴ Nogay'dan "Çar" olarak bahsedilmesiyle ilgili olarak bk. PSRL, VII, s.176; SV, s.289.

¹¹²⁵ PSRL, VII, s.241. Ayrıca bk. N.I. Veselovskiy, a.g.e, s.23.

¹¹²⁶ E.İ. Kıçanov, a.g.m, s.32, 33; Ç. Çang, "K Voprosu o Vzaimootneşeniyah Yuan'skih i Zolotoordınskih Praviteley (Po Dannım Kitayskih İstoriy)", *IIUC*, otv. red. M.A. Usmanov, Akademi Nauk Tatarstana İstitut İstorii, Kazan 2001s.190.

¹¹²⁷ K. Heiwood, "Nekotoriye Problemy Numizmatičeskogo dokazatel'stva Pravleniy Hana Nogaya i Ceki", *IIUC*, otv. red. M.A. Usmanov, Akademi Nauk Tatarstana İstitut İstorii, Kazan 2001, ss.129-145.

¹¹²⁸ Karamzin, IV, s.135.

¹¹²⁹ A.Yu. Yakubovskiy, B.D. Grekov, a.g.e, s.28.

çekişmeler, Moğol karşıtlığı ile Moğol yandaşlığı arasındaki mücadelelerdi. Bu seferki mücadelelerde her iki taraf da Moğol hâkimiyetini tanıyor, fakat birbirleri arasında mücadelelere girişiyorlardı. Bu mücadeleler daha sonraki dönemlerde knezliklerin büyümelerine ve güçlenmelerine paralel olarak daha da artacak ve Moskova knezliğinin zaferi ile sonuçlanacaktır. Bu nedenle söz konusu mücadeleler bir bakıma Rusya'daki Moğol hâkimiyetinin kaderinin belirlenmesinde bir başlangıç noktası teşkil etmektedir.

E. Moğolların Güney Rusya Knezleriyle Litvanya-Polonya ve Macaristan Seferleri (1274-1287)

Daniil Romanoviç'in 1263 senesindeki ölümünden sonra Galiçya ve Volın bölgelerinin siyasi havası değişmişti. Knezliğin artık Moğol karşıtı bir politika takibinden vazgeçmesi bir yana, bölgedeki gücü ve itibarı da büyük ölçüde kaybolmuştu. Galiçya ve Volın knezliğinin tek hâkimi Daniil Romanoviç iken onun ölümünden sonra knezlik kardeşi ve oğulları arasında parçalandı. Buna göre kardeşi Vasilko, Vladimir'i; büyük oğlu Lev, Galiçya'nın batısında kalan topraklarla¹¹³⁰ Peremışl'ı ele geçirdiler¹¹³¹. Hayatta bulunan diğer oğullarından Mistislav, Lutsk ve Dubn'ü elde etmişken, babasının unvanlarının sahibi olan Şvarn ise merkez Galiçya ve Zabuj'e bölgesi ile buranın içinde bulunan Belz, Holm, Çerven, Mel'nik ve Dorogiçin kentlerini ele geçirmişti¹¹³².

Söz konusu parçalı görüntüye rağmen Daniil'in kardeşi Vasilko parçalanmanın ilk safhasında knezliğin siyasetine bir ölçüde hâkimdi. Ancak yine de kardeşler arasındaki bazı mücadelelere engel olmakta yetersiz kalıyordu. Ancak onun ölümünün ardından Güney Rusya'daki durgun siyasi hayat birden bire canlandı. Kardeş knezler arasındaki çekişmelerin temelinde Lev'in, kardeşi Şvarn'ın Galiçya ve Holm üzerindeki hâkimiyetinden rahatsız olması bulunuyordu¹¹³³. Bununla birlikte bu süreç yaşanmadan

¹¹³⁰ V.T. Paşuto, a.g.e, s.289.

¹¹³¹ Karamzin, IV, s.114; A.V. Kuza, a.g.e, s.85, 86.

¹¹³² V.T. Paşuto, a.g.e, s.289; Karamzin, IV, s.115. V.T. Paşuto ayrıca Mistislav'ın Terebovl'da hüküm sürdüğünü yazar. V.T. Paşuto, a.g.e, s.289.

¹¹³³ Karamzin, IV, s.115.

Litvanya sınırlarında ortaya çıkan bazı hadiseler Galiçya ve Volın knezliklerinin bir arada son kez faaliyette bulunmalarına neden oldu.

Vasilko Romanoviç'e yakın Litvanya prenslerinden birisi olan Voişelg, babası Mindovg'un bazı reformlardan ötürü öldürülmesi üzerine, inzivaya çekilmiş olduğu manastırdan çıkararak babasının intikamını almaya girişti. Voişelg bu mücadeleye girerken Galiçya knezliği ile temasa geçti ve 1264 senesinde Vasilko Romanoviç ile Şvarn Daniiloviç tarafından desteklendi¹¹³⁴. Kısa süreli mücadelelerin ardından Voişelg ve müttefikleri başarılı oldular. Bundan sonra Voişelg devleti, kız kardeşi ile evli bulunan Şvarn ile idare etmeye başladıysa da bir süre sonra bu kararından vazgeçerek tahtı Şvarn'a teslim etti¹¹³⁵. Bu kararı almasında Vasilko'nun büyük bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Kaynağımızda Voişelg'in Vasilko'ya "Baba" diye hitap etmesi Vasilko'ya hürmet ettiğine işaret eder. Voişelg'in, kendi mirasına düşen devleti böylesine üstünlük sağlamış olduğu bir dönemde Galiçyalı knezlere teslim etmesiyle Galiçya knezliği bir anda Litvanya topraklarının sahibi oldu. Ancak bu durum uzun sürmedi ve Şvarn doğal sebeplerden Litvanya tahtına oturmasının üzerinden bir sene geçmeden 1268 senesinde öldü¹¹³⁶. Troiden isimli bir Litvanyalı, Şvarn'ın kardeşleri gelmeden Litvanya tahtına oturarak sadece devletin başına geçmekle kalmadı aynı zamanda ülkedeki Galiçya etkisini de kırdı. Ancak elbette ki Troiden'in bu tutumu Litvanya tahtında hak iddia eder hale gelen Galiçyalılarca, özellikle de Vasilko tarafından hoş karşılanmadı. Vasilko hemen ordusunu toplayarak Litvanya'ya saldırdı ve onlarla giriştiği mücadelelerde Troiden'in üç kardeşini öldürmeyi başardı¹¹³⁷.

Vasilko'nun giriştiği mücadeleye Lev destek vermemişti. O Litvanya gibi büyük bir toprağa hükmeden devletin başına geçmek yerine kardeşlerinden Şvarn ile mücadelelere girişti. Bu kuşkusuz ki onun, babası kadar politik zekâya ve amcası kadar deneyime sahip olamamasıyla ilgiliydi. Bununla birlikte Lev, kardeşiyle giriştiği mücadelelerde başarılı oldu ve kardeşinin topraklarının tamamını elde ederek babasının

¹¹³⁴ PSRL, II, s.202. Ayrıca bk. Karamzin, IV, s.117; A. Klevanov, a.g.e, s.195.

¹¹³⁵ PSRL, II, s.204. Bu mücadeleler için bk. PSRL, II, s.202-204. G. Vernadsky de konuyu iyi bir analizden geçirmiştir. G. Vernadsky, a.g.e, s.213. Ayrıca bk. V.T. Paşuto, a.g.e, 292, 293; L.D. Bryantsev, a.g.e, s.100.

¹¹³⁶ PSRL, II, s.204. Ayrıca bk. L.D. Bryantsev, a.g.e, s.100. G. Vernadsky ise Şvarn'ın ölümünü 1270 senesine tarihlemektedir. G. Vernadsky, a.g.e, s.213.

¹¹³⁷ PSRL, II, s.204. Bu mücadelelerle ilgili ayrıca bk. V.T. Paşuto, a.g.e, s.294. Karamzin, IV, s.117.

topraklarının büyük bir kısmının efendisi oldu. Oğullarını çeşitli kentlerin ve bölgelerin yönetiminin başına getirerek idaresini sağlamlaştırmaya çalıştı¹¹³⁸. Ancak onun zaten kendi sülalesine ait olan topraklarda vakit harcaması, Litvanya'nın kuvvetini artırmak, kendisinin ve akrabalarının gücünü zayıflatmaktan başka bir sonuç doğurmadı. Litvanya'daki meseleleri hallederek hükümdarlığını sağlama alan Troiden, kısa süre sonra 1273 senesinde gözlerini Volın topraklarına dikti¹¹³⁹.

Amcası Vasilko'nun 1271 senesinde ölmesiyle büyük bir güç kaybetmiş olan Lev, Moğol Hanı Mengü Timur'a 1274 senesinde bir elçi göndererek kendisinden Litvanyalıları karşı yardım istedi¹¹⁴⁰. Mengü Timur bu isteği olumlu karşılayarak hazırlıklara girişilmesini emretti. Büyük Knez Vasili'nin Novgorod meselelerindeki kargaşayı halledip Han'ın karargâhına vardığı sıralarda Moğollar Litvanya seferine hazırlanıyorlardı¹¹⁴¹.

Bir dizi hazırlığın ardından başında Yagurçi isimli bir komutanın bulunduğu Moğol ordusunun beraberinde Smolensk Knezi Gleb, Vasilko'nun damadı ve Mihail Vsevolodoviç'in oğullarından olup babasının ölümünden sonra Moğollar'a biat ederek Bryansk knezliğini elde eden Roman Mihailoviç ve oğlu Oleg de bulunuyordu¹¹⁴². Galiçya-Volın sahasından Lev, Mistislav, Vladimir ve Pinsk ve Turov'ta knezleri ile isimleri kaynakta geçmeyen pek çok knez de sefere iştirak edeceklerdi¹¹⁴³. Moğol ordusu ve müttefikleri Galiçya'ya geldikten sonra burada Galiçya birlikleriyle birleşerek zaman kaybetmeden 1274 yılında¹¹⁴⁴ Litvanya sınırlarını geçtiler. Karşılarına çıkan ilk

¹¹³⁸ V.T. Paşuto, a.g.e, s.289.

¹¹³⁹ PSRL, II, s.205.

¹¹⁴⁰ PSRL, II, s.205, 205. V.T. Paşuto, onların bu esnada Orda ile Nogay arasında sıkışıp kaldıklarından bahsetmektedir. V.T. Paşuto, a.g.e, s.295. Ancak kaynakta Nogay'ın isminden bile bahsedilmemesi V.T. Paşuto'nun bu görüşünün yanlış olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Nogay'ın henüz yavaş yavaş bölgesindeki gücünü sağlamlaştırdığı ve ancak Mengü Timur'un ölümünden sonra bölgedeki hâkimiyeti ele aldığı görülmektedir. Lev'in Nogay'dan değil de Orda Han'ından yardım istemesi de onun seçimini özgürce yaptığını göstermektedir.

¹¹⁴¹ Karamzin, IV, s.122; V.L. Yegorov, a.g.e, s.190.

¹¹⁴² PSRL, II, s.205. Ayrıca bk. Karamzin, IV, s.122; A. Klevanov, a.g.e, s.197; P.V. Golubinskiy, İstoriya Smolenskoy Zemli, s.304.

¹¹⁴³ PSRL, II, s.205.

¹¹⁴⁴ PSRL, II, s.205. Yegorov ise söz konusu seferin 1275 senesinde gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. V.L. Yegorov, a.g.e, s.190. Gustin vakayinamesinde ise bu sefer 1273 yılında olarak gösterilmiş ve bir sene yine Mengü Han'ın yardımı ile bir sefer daha tertip edildiği ifade edilmiştir. Bu iki seferin tek bir sefer olduğunu İpat'evskiy vakayinamesinden biliyoruz. Dolayısıyla burada 1273 ve 1274 senelerinde

yerleşim birimi Sluçka idi. Buradan hareketle Novogorod'a kadar olan yerleri yağma ettiler. Ancak Novogorod yakınlarına geldiklerinde ordu içinde bazı anlaşmazlıklar çıktı. Ordu içindeki güçlerden bazıları ana Moğol ordusundan ayrı hareket etmek, hatta bölgeden çekilmek istiyorlardı. Bunlardan Galiçya knezleri çıkan anlaşmazlıklardan ötürü orduyu terk ederek neresi olduğunu bilemediğimiz taraflarda mücahedelelere giriştiler¹¹⁴⁵. Ordunun kalan kısmına hâkim olan Yagurçi ise Novogorodok kentini kuşattı ve sonunda burayı ele geçirdi. Ancak bundan sonra seferin anlamını iyice kavrayamadığı anlaşılan Yagurçi, komutanları ve beraberindeki Rus knezleriyle birlikte pek çok yerleşim birimini de yakıp yıkararak geri döndü¹¹⁴⁶. Ordunun Litvanyalıları mücadeleden yıldırabilecek noktalara ulaşmaması nedeniyle sefer, mücadele eden güçlerin büyük zenginlik sahibi olmasından başka hiçbir sonuç doğurmadı. Nitekim ordusu Moğol saldırılarından hiçbir şekilde etkilenmeyen Litvanya Kralı Troiden, Moğolların bölgeden çekilmesinden hemen sonra Volın'a saldırdı ve 1276 senesinin tamamında devam eden bu mücadelelerde toprak elde edemese de intikamını fazlasıyla almış oldu¹¹⁴⁷.

Altın Orda ordusunun kendisini yarı yolda bırakması üzerine Lev, 1270'lerden itibaren Prut ile Dinyeper arasındaki bölgede¹¹⁴⁸ önemli bir güç kuran ve Balkanlar'da etkili olarak Doğu Roma'yı sıkıştıran, bu sayede de 1273 senesinde İmparator Mihail Palailogous'un kızlarından Evfrosii ile evlenen Nogay ile 1277 senesinde¹¹⁴⁹ teması geçti¹¹⁵⁰. Galiçyalı knezlerin kendisine başvurmasından kuşkusuz ki epey memnun olan

ayrı ayrı olarak gösterilen seferin 1274 senesindeki sefer olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu vakayinamedeki kayıt için bk. GL, s.344, 345.

¹¹⁴⁵ PSRL, II, s.205, 206.

¹¹⁴⁶ Karamzin, IV, s.122, 123.

¹¹⁴⁷ Bu mücadeleler için bk. PSRL, II, s.206. Ayrıca bk. A. Klevanov, a.g.e, s.197.

¹¹⁴⁸ V.L. Yegorov, a.g.e, s.192. Onun sahip olduğu sınırlarla ilgili olarak ayrıca bk. N.I. Veselovskiy, a.g.e, s.23.

¹¹⁴⁹ V.T. Paşuto, Lev'in Saray'a gönderdiği elçilik heyeti ile eş zamanlı olarak Nogay'a elçi gönderdiğinden bahsetmektedir. V.T. Paşuto, a.g.e, s.296. Ancak onun 1275 yılındaki seferde varolmaması Lev'in kendisine en azından Orda'ya elçilerini gönderdiğinde kendisinden yardım talep etmediğini göstermektedir. Bundan dolayı biz de V.T. Paşuto gibi Lev'in Nogay'a elçi gönderdiğine katılıyor ancak bunun Orda'dan aldığı desteğin işe yaramamasından sonra Nogay'ın katıldığı 1277 seferinden biraz önce olduğunu düşünüyoruz.

¹¹⁵⁰ Onun ilişki kurduğuna yönelik elde herhangi bir delil yoktur. Kaynakta ilk elçi gönderenin Nogay olduğu belirtilir. Ancak bu dönemde Balkan meseleleri ile meşgul olan Nogay'ın dikkatini kendiliğinden kuzeydeki meselelere herhangi bir yardım talebi olmadan vermesi çok da mümkün görünmemektedir. Konuyu inceleyen V.T. Paşuto da ilk yardım teklifinin Lev Daniiloviç'ten geldiğini belirtir. V.T. Paşuto, a.g.e, s.296. Karamzin ve Klevanov ise ilk elçilik heyetinin Nogay'dan geldiğini iddia ederler. Karamzin,

Nogay, Lev'e, Tegiçag, Kutlubuga ve Yeşimut isimli elçilerini yolladı¹¹⁵¹. Elçiler Galiçya'ya giderek Lev, Mistislav Daniiloviç ile Vladimir Vasilkoviçle görüştüler¹¹⁵². Elçilerin taşıdıkları fermanla Nogay onlara, uzun zamandır Litvanya'dan şikâyetçi olduğunu ve eğer kendisine birliklerini verirlerse onun da Mamşey isimli komutanını Galiçya knezlerinin düşmanlarıyla savaşmaya göndereceğini bildirdi. Elçilerin nasıl bir cevap aldıkları kaynaklara yansımamışsa da bir süre sonra Nogay'ın ordusu Galiçya'ya geldi ve Galiçyalı knezler Mistislav, Vladimir ile Lev'i temsilen oğlu Yuri Litvanya sınırlarında ortaya çıktılar. Birleşik iki ordu önceki seferdeki gibi Novgorodok'a kadar ilerledi. Bundan sonra Galiçyalı knezler kendi aralarında eğer Moğollarla devam ederlerse tüm zenginliklerin onların eline geçeceği, kendilerinin ise bundan kar elde edemeyeceklerini düşünerek başka bir yere gitmeye karar verdiler¹¹⁵³. Böylelikle Moğol-Rus ordusu iki cepheden Novgorodok kenti civarında, Litvanya topraklarında faaliyet göstermeye başladı. Bunlardan ikinci kolda Mistislav Daniloviç ve Yuri Livoviç varken, Vladimir Vasilkoviç ise Moğolların yanında¹¹⁵⁴. İkinci kol Gorodn kentine doğru ilerledi ve Volhoviesk'ten geçerek geceleyin buraya vardı. Moğolların yanındaki Vladimir'e haber vermeksizin boyarlarını Tyunmo kentine saldırttılar. Mücadelenin başlarında olumlu netice alamazlar da kent bir süre sonra ele geçirildi. Ancak bu başarı onlara çok pahalıya mal oldu, çünkü mücadeleler esnasında Galiçyalıların pek çok boyarı ve askeri ölmüştü. Novgorod önlerindeki Moğollar da ciddi bir başarı elde edemediler. Seferin epey insan kaybına mâl olmasından ötürü seferi yarıda keserek geri çekildiler. Ancak müttefik kuvvetler dönüş yolları üzerinde rastladıkları hemen hemen her Litvanya yerleşim birimini yağmaladılar ve insanlarını da esir aldılar¹¹⁵⁵. Sonuçları açısından çok da önemli olmayan 1277 seferi, Nogay'ın bölgedeki etkisinin bölge devletleri açısından hissedilmesinde önemli oldu. Nitekim daha önce Altın Orda'ya bağlı Galiçya-Volnia knezlerinin Nogay ile olan ilişkileri daha kuvvetlendirdiler.

IV, s.123; A. Klevanov, a.g.e, s.197, 198. Nogay ile Bizans İmparatorluğu arasında akrabalık ilişkisi ile ilgili bk. N.I. Veselovskiy, a.g.e, s.29; I. Vasary, a.g.e, 79.

¹¹⁵¹ PSRL, II, s.207.

¹¹⁵² V.T. Paşuto, a.g.e, s.296.

¹¹⁵³ PSRL, II, s.207.

¹¹⁵⁴ V.T. Paşuto, a.g.e, s.296. Klevanov ise ikinci kolda sadece Moğolların bulunduğunu bildirmektedir.

A. Klevanov, a.g.e, s.198.

¹¹⁵⁵ Karamzin, IV, s.123.

1280'de Polonya ile olan mücadeleler esnasında buradaki knezlerin Altın Orda Han'ı ile hiçbir ilişki içine girmeden Nogay'a başvurmaları bunun doğal bir sonucudur.

1280'in başlarında Polonya kralı Boleslav'ın genç yaşta, arkasında evlat bırakmadan ölmesi üzerine topraklarını genişletme arzusu duyan Lev, Polonya tahtına geçebilmek, bunu yapamazsa en azından bazı Polonya kentlerini elde edebilmek için Polonya'ya savaş ilan etti. Bu esnada Polonya tahtında Boleslav'ın kardeşi Kazimir'in oğlu Leşka bulunuyordu. Buna aldırış etmeyen Lev iddialarını devam ettirdi¹¹⁵⁶. Onlarla tek başına mücadele edemeyeceğini bilen knez zaman kaybetmeden Nogay ile yeniden ilişki kurarak onun yardımını istedi. Nogay, onun isteğini kabul ederek kendisine başında Kıpçak kökenli olduğu anlaşılan Konçak ile Kozey ve Kubatan isimli başbuğların bulunduğu bir ordu gönderdi. Sefere Lev ve Moğol kuvvetlerinin yanı sıra oğlu Yuri, Mistislav Daniloviç, Vladimir Vasilkoviç ve Mistislav'ın oğlu Danilo da iştirak ediyorlardı¹¹⁵⁷. V.T. Paşuto, Lev haricindeki knezlerin sefere isteksiz olarak iştirak ettiklerine dair verilen kaynak bilgilerinden hareketle onların Nogay'ın isteği ile Lev'in yanında yer aldıklarını iddia etmiştir¹¹⁵⁸.

Knezler hazırlıklarını tamamladıktan sonra Nogay'ın gönderdiği ordu ile birleşerek 1280 senesinin kışında¹¹⁵⁹ Polonya sınırlarına dayandılar. Daha çok Moğol kuvvetlerine dayandığı anlaşılan ordu¹¹⁶⁰, herhangi bir direnişle karşılaşmaksızın yerleşim birimlerini yağmalayarak önce Lublin'e, ardından Vistül ırmağını geçerek Sandomir'e ulaştı. Kısa süren kuşatmanın ardından kent ele geçirildi ve müthiş bir şekilde yağmalandı¹¹⁶¹. Ancak Sandomir ile yetinmek istemeyen müttefikler gözlerini, Polonya'nın başkenti Krakow'a dikmişlerdi. Tekrar Visl ırmağını geçerek birisi Lev ve oğlu Yuri, ikincisi ise Moğollar ve diğer Galiçya knezlerinden müteşekkil iki kol halinde ırmağın sol yakasında faaliyete geçtiler. Buradaki bazı kent ve kasabaları yağmaladıktan sonra Krakow'a doğru ilerlediler. Ancak neresi olduğu belli olmayan bir yerde önleri 30.000 kişiye komuta eden Kral Leşka tarafından kesildi. Muharebeyi

¹¹⁵⁶ PSRL, II, s.208. Ayrıca bk. Karamzin, IV, s.147; V.T. Paşuto, a.g.e, s.296; A. Klevanov, a.g.e, s.198.

Bu esnada Polonya'daki durum ile ilgili olarak bk. G.S. Bandke, a.g.e, s.236, 237.

¹¹⁵⁷ PSRL, II, s.208; GL, s.346.

¹¹⁵⁸ V.T. Paşuto, a.g.e, s.297.

¹¹⁵⁹ PSRL, II, s.208; GL, s.346.

¹¹⁶⁰ HP, II, s.455; *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptorum Tom XIX, Leipzig 1925, s.644.

¹¹⁶¹ GL, s.346.

kaybeden Moğol-Galiçya ordusu Polonya topraklarından geri çekildi¹¹⁶². Bu muharebenin sonucu o kadar ağır oldu ki kaynaklarımızın verdiği bilgiye göre Moğol-Rus ordusunun 8.000'i öldürülmüş, 2.000'i ise esir edilmişti¹¹⁶³. Elde ettikleri başarıyla yetinmeyen Polonyalılar onları takiple Galiçya topraklarına girdiler. Bu harekât sonucunda Lev'in kurdurduğu Lvov kenti Polonyalıların eline geçti¹¹⁶⁴. Baharın gelmesiyle Galiçyalı knezler 1281 senesinde tekrar Polonya arazisine girdiler ve bir kısım başarılar elde ettilerse de Brest yakınlarında durduruldular ve buradan çekilmek zorunda kaldılar¹¹⁶⁵. Galiçyalılar yeni bir sefere hazırlanırken Tola Buga'nın 1285 senesinde¹¹⁶⁶ Galiçya bölgesinde ortaya çıkışı bölgedeki dengeleri bir anda değiştirdi.

Nogay'ın bölgedeki faaliyetlerini engellemek maksadıyla buraya gönderilen Tola Buga 1285 senesinde, Nogay'a elçi göndererek düzenleyeceği sefere iştirak etmesini istedi. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Litvanya'dan nedeni bilinmeyen konulardan ötürü şikâyetçi olan Nogay, teklifi kabul ederek ordusuyla birlikte Polonya sınırlarına vardı. Gelişinden bir süre sonra Tula Buga, Lev ve Mistislav Daniiloviç, Vladimir Vasilkoviç ile Yuri Livoviç'e elçiler yollayarak sefere iştirak etmelerini emretti. Galiçyalılar zaten yeni bir Leh seferine çıkmayı düşündüklerinden hemen düşmanlarına saldırarak öncekilerden daha büyük başarılar elde ettiler. Ancak biranevvel Moğol ordusuna katılmaları gerektiğinden buldukları yerde fazla oyalanmayarak Macaristan'a ilerlediler ve Moğol ordusuna katıldılar. Galiçya ordusunun içinde Vladimir Vasilkoviç hariç diğer Galiçya knezlerinin tamamı bulunuyordu¹¹⁶⁷.

Galiçya kuvvetlerinin orduya katılmasının ardından Moğol ordusu birisi Nogay'ın komutası altında Brasov'un güneyinden Transilvanya üzerine, diğeri de Tola Buga'nın komutasında Slovakya'ya yöneldi. Yol üzerindeki yerleşim birimleri ele

¹¹⁶² PSRL, II, s.208; MGH, XIX, s.644, 645.

¹¹⁶³ HP, II, s.456. Ayrıca bk. Karamzin, IV, s.147, 148. Ipat'evski ve Polonya kaynaklarından Wydal August Bieloski'nin kroniğinde de Lehlerin zaferlerinden ve Moğol-Rus askerlerinden pek çoğunun öldüğünden bahsedilmesine rağmen sayı verilmez. Bk. PSRL, II, s.209; MPH, III, s.181.

¹¹⁶⁴ GL, s.346.

¹¹⁶⁵ Bu mücadeleler için bk. PSRL, II, s.209, 210. Ayrıca bk. A. Klevanov, a.g.e, s.199.

¹¹⁶⁶ Tula Buga söz konusu bölgelere ne zaman geldiğine ilişkin verilen bilgiler birbirinden farklıdır. Bunlardaki kronolojik farklılıklar N.I. Veselovskiy tarafından incelenmiştir. Bk. N.I. Veselovskiy, a.g.e, s.30-37. O bunlar arasından Macar ve Polonya kaynaklarının verdiği 1285 senesinin doğru olduğu kanaatine varmıştır. N.I. Veselovskiy, a.g.e, s.33. Tarih konusunda ayrıca bk. V.T. Paşuto, a.g.e, s.297.

¹¹⁶⁷ PSRL, II, s.210, 211.

geçirildi ve ahali esir edildi¹¹⁶⁸. Bir Latin kroniğinde bulunan bilgiye inanacak olursak esirlerin sayısı 80.000 civarındaydı¹¹⁶⁹. Hadiseyi anlatan İpatiyev kroniğinde Nogay'ın seferi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamasına karşılık Tola Buga'nın başarılarından ve sonrasında başlarına gelenden bahsedilmesi Galiçya kuvvetlerinin Tola Buga'nın ordusunda saf tuttuklarını göstermektedir.

Tola Buga Slovakya'nın ele geçirilmesinden sonra ağır kış şartlarına aldırmandan Karpat dağları geçitlerine girdi. Kaynaklarımız onların 30 gün boyunca dağlarda yol aldıklarından bahsetmektedir. Kaynağımız bu uzun yolculuğun, yollarını kaybetmelerinden mi yoksa ağır kış şartlarından mı kaynaklandığını belirtmemektedir. Herhalde bu iki neden de Moğol ordusunun Karpat dağlarında 30 gün kalışının sebebini teşkil etmiştir. Böylelikle Moğol ordusu Macaristan seferinin ilk günlerinde doğa şartlarıncı durdurulmuş oldu. Buna bir de büyük açlık eklenince pek çok insan hayatını kaybetti. İpatiyev kroniğinin ölen insan sayısını 100.000 olarak ifade etmesi, uğranılan felaketin boyutlarını göstermektedir¹¹⁷⁰. Bu rakam *Chronica Petri Erfordensis Moderna* isimli Latince bir kronikte de ifade edilir¹¹⁷¹. Ancak daha başka kroniklerde ise sayı 11-12.000 kişi olarak ifade edilir ki doğru rakam bu olmalıdır¹¹⁷².

Uğranılan felaket üzerine Tola Buga seferi sonlandırarak geri çekilmeye karar verdi. Kaynağımızın onun, eşlerinden ve atlarından sadece bir tanesiyle geri dönebildiğini ifade etmesi¹¹⁷³ Karpat dağlarında Tola Buga'nın ne kadar çaresiz bir durumda kaldığına işaret etmektedir.

¹¹⁶⁸ PSRL, II, s.211; MGH, XIX, s.648. İpatiyev'de Tola Buga'nın faaliyette bulunduğu yerden sadece "Dağ" olarak bahsedilmektedir *Annales Polonorum*'da (Polonyalıların Kroniği) ise Macaristan olarak ifade edilmektedir. G. Vernadsky burayı Slovakya olarak belirlemiştir. Buraların söz konusu dönemde Macarların hâkimiyetinde bulunuyor olmasından ötürü bu değerlendirme mantıklı görünmektedir. Bu konuda bk. G. Vernadsky, a.g.e, s.222.

¹¹⁶⁹ *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptorum Tomus XXX/Pars I, Leipzig 1925, s.420.

¹¹⁷⁰ PSRL, II, s.211. U. Şamiloğlu ise bunu Krakow seferi olarak göstermekte ve yaşananların dönüş yolunda gerçekleştiğini ifade etmektedir. U. Şamiloğlu, a.g.m, s.417. Buradaki sayıya onların Slovakya taraflarında ele geçirdikleri esirler dâhil değildi. Zira *Annales Polonorum*'daki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Moğollar onları bilmediğimiz bir noktada salıvermişlerdir. Moğolların onları salıvermeleri dağlar arasında kaybolmalarından önce gerçekleşmiş olsa gerektir. MGH, XIX, s.648.

¹¹⁷¹ MGH, XXX/I, s.420.

¹¹⁷² Bk. *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptorum Tomus XVII, Leipzig 1925, s.414; *Codex Diplomaticus Hungariae Esslesiasticus ac Civilis*, Tomi X-Volumen VIII, Budae 1843, s.20.

¹¹⁷³ PSRL, II, s.211.

Ordusu mahvolmasına rağmen hırslı bir karaktere ve ataları gibi savaşçı ruh yapısına sahip olduğu anlaşılan Tola Buga, yeni bir sefere girişmeye karar vererek hazırlıklara girişti. Kaynaklarımız onun Han'ın yanına döndüğünden bahsetmemektedir. Aksine çevreden asker topladığı ifade edilmektedir ki bu Tola Buga'nın bundan sonra seferinde kullanacağı ordunun önemli bir kısmının Ruslardan oluştuğunu düşündürmektedir. Bunun yanında bir önceki sefere davet ettiği Lev ve Mistislav Daniiloviç ile Vladimir Vasilkoviç'e elçi göndererek yeni sefere iştirakleri emredildi. Daha önceki seferlerde sadece bazı knezlerin, özellikle Vladimir Vasilkoviç'in, Moğollarla birlikte sefere çıkmak konusunda isteksizlikleri bildirilirken bu seferle ilgili olarak Galiçyalı knezlerin tümünün isteksizliklerinden bahsedilmektedir¹¹⁷⁴ ki bu herhalde Karpat dağlarında uğranılan felakete ilişkili olmalıdır. Yeni sefer daha mütevazı bir hedef olan Polonya üzerinedir. Tola Buga yeteri kadar asker tedarik ettikten sonra Nogay da buraya geldi ve 1286 senesinde¹¹⁷⁵ Polonya seferi resmen başlamış oldu. İpatiyev kroniği Tola Buga'nın sefer esnasında geçtiği yollardan dahi bahsetmesine rağmen onun seferinin aşağıda belirteceğimiz Galiçya'ya dönmesine kadarki kısmı ile ilgili herhangi bir bilgi vermez¹¹⁷⁶. Bundan Nogay ve Tola Buga'nın ayrı ordular halinde Polonya'da faaliyet gösterdikleri sonucu çıkarılabilir. Bu konuda onun Galiçya'daki yağma seferinden döndükten sonra Tola Buga'nın yanına giderek onunla birlikte savaşmadığı ile ilgili kayıt da bu noktada pek çok bilim adamı tarafından yapılan tespiti haklı çıkarmaktadır¹¹⁷⁷.

Macaristan seferinde kimin komutası altında bulduklarından bahsedilmeyen Galiçya kuvvetleri bu sefer Tola Buga'nın komutası altına bulunuyorlardı. Galiçya ordusunun da onun ordugâhına katılmasından sonra Tola Buga'nın komutası altındaki ordunun sayısı epeyce arttı. Bundan hemen sonra Mistislav Daniiloviç Tola Buga'nın huzuruna çıkararak kendisine hediyelerini ve vergilerini sundu. Bundan sonra Tola Buga

¹¹⁷⁴ PSRL, II, s.211.

¹¹⁷⁵ MGH, XIX, s.682. Ayrıca bk. Karamzin, IV, s.148; G.S. Bandke, a.g.e, s.238. Dlugosz'un kroniğinde verilen tarihi kullanan Yegorov ve Veselovskiy ise 1287 tarihini kabul etmişlerdir. Bk. HP, II, s.489; V.L. Yegorov, a.g.e, s.191; N.I. Veselovskiy, a.g.e, s.26.

¹¹⁷⁶ Burada onun Polonya seferine Tola Buga ile aynı zamanda çıkmadığı da düşünülebilir. Ancak onun seferin başlamasından önce Galiçya'ya gelmesi ve sonrasında da Galiçya'ya dönerek yağmaya girişmesi ile ilgili kayıtlar açık bir şekilde Nogay'ın da Tola Buga'dan bağımsız, ancak eş zamanlı olarak Polonya seferine giriştiğini göstermektedir.

¹¹⁷⁷ PSRL, II, s.212.

ordugâhına ilerlemesini emretti ve onlar ilk önce Kremyanets'e, buradan da Volnia bölgesinde yer alan bir kent olan Peremil'e¹¹⁷⁸ geldiler. Burada onlara Vladimir Vasilkoviç katıldı ve Tola Buga'nın huzuruna kabul edilerek hediyelerini ve vergilerini sundu. Bu esnada ise Polonya kralı Leşko, Moğollardan korkusundan Macaristan'a kaçmış bulunuyordu¹¹⁷⁹.

Ordu bundan sonra ilerlemesine devam ederek Volnia kentlerinden olan Bujkoviç kentine geldi. Burada ordugâha Lev de katıldı ve diğerleri gibi Tola Buga'ya hediye ve vergilerini sundu¹¹⁸⁰. Buradaki ovada orduda detaylı olmasa da bir sayım gerçekleştirildi¹¹⁸¹. Ardından yağma isteği içinde buldukları anlaşılan knezler bu esnada Polonyalılar'ın elinde olduğu anlaşılan Vladimir kentinin yakınlarındaki Jitan kentine gittiler ve onları bir süre sonra Tola Buga da takip etti. Galiçyalı knezler Vladimir kentini kuşattılsa da ele geçiremediler. Ancak çevresinde bulunan yerleri yağmaladılar ve bunun sonunda da büyük zenginliğe sahip oldular. Bundan sonra onlar Tola Buga'nın yanına döndüler ve beraberce Visl ırmağına doğru ilerlemeye başladılar. Zavihvost yoluyla Visl kıyısına vardılar ve biraz zorluk çekerek burayı geçtiler. Doğrudan Sandomir'e ilerlediler ve burayı her noktasından kuşatmak suretiyle ablukaya aldılar. Ancak kuşatmalarının başarıya ulaşamaması üzerine çekildiler ve on gün sürecek olan Polonya'nın yağmalanması işine giriştiler. Bunun tamamlanmasından sonra Tola Buga Krakow'a gitmeye karar verdi. Ancak Nogay'ın buraya gittiği haberinin gelmesi üzerine "*aralarında düşmanlığın çıkmaması için*" buraya gitmekten vazgeçerek Torjka'ya geri çekildi¹¹⁸². Ancak bu istihbarat bilgisi yanlış, çünkü Nogay Krakow'a varmadan Polonya topraklarından geri çekilmiş ve Galiçya topraklarına gelerek Livov taraflarına yerleşmişti. Burada kaldığı iki haftalık zaman zarfında buraları yağmaladı ve pek çok insanı da öldürdü. Onun bu seferi neden gerçekleştirdiği ile ilgili elde bilgi bulunmamaktadır. Yuri Livoviç'in hâkimiyetinde bulunan Livov kenti ve civarını yağmalaması Yuri'nin ve akrabalarının Tola Buga'nın yanında yer almalarıyla

¹¹⁷⁸ Burası için bk. Barsov, s.157.

¹¹⁷⁹ PSRL, II, s.212; HP, II, s.490.

¹¹⁸⁰ Bujkoviç kenti için bk. Barsov, a.g.e, s.16.

¹¹⁸¹ PSRL, II, s.212. "Perezreti" kelimesi için bk. Sreznevskiy, II, s.906.

¹¹⁸² PSRL, II, s.212. Polonya'nın yağmalanmasıyla ilgili Annales Sanctae Crucis Polonici'de de bilgiler bulunmaktadır. Fakat özet halindedir. MGH, XIX, s.682. V.T. Paşuto, Tola Buga'nın geri çekilirken Lev'in topraklarını yakıp yıktığından bahsetmektedir, ancak kaynağımızda bu yönde hiçbir ifade bulunmamaktadır. V.T. Paşuto, a.g.e, s.298.

ilişkilendirilebilir. Ancak bu konuda elde hiçbir bilgi yoktur. Sebep her ne olursa olsun Nogay'ın Güney Rusya'daki bu faaliyetleri bölge açısından son derece yıkıcı oldu. Onun ayrılmasından bir süre sonra da bölgede müthiş bir soğuk başladı. Bu soğuk öylesine etkili oldu ki neredeyse Nogay'ın faaliyetleri kadar yıkıcıydı. Kaynaklar pek çok insanın öldüğünden ve yerleşim birimlerinin boşaldığından bahsetmektedir¹¹⁸³. Böylelikle gerek Nogay'ın buradaki faaliyetleri, gerekse iklim şartlarından dolayı bölgenin nüfus yapısı epeyce azaldığı gibi pek çok tarihi yerleşim alanı da insansız hale geldi.

Güney Rusya yağması sonucunda büyük zenginlik elde eden Nogay, Tola Buga'dan ayrı bir kol halinde Polonya seferine kaldığı yerden devam etti. Nogay'ın Galiçya seferinden önceki Polonya'daki faaliyetleriyle ilgili hiçbir şekilde bilgi vermeyen kaynaklarımız bundan sonra Nogay'ın faaliyetlerinden bahsetmeye başlamaktadır. Burada verilen bilgide Nogay'ın sefere, Tola Buga ile birlikte devam etmediği belirtilerek bu durum taraflar arasındaki düşmanlıkla ilişkilendirilmektedir. Gerçekten de bu dönemde Nogay'ın bölge meselelerinde bağımsız bir politika takip etme gayreti içinde olması ve Han'ın Tola Buga'yı bölgeye göndererek onun bu girişimlerine mani olmaya çalışması Nogay'ı epeyce rahatsız etmiş olmalıdır. Bundan dolayı seferine yalnız devam eden Nogay, Peremişl kentine ve buradan da Krokow'a geldi¹¹⁸⁴. Nogay, buraya gelmeden bir süre önce Polonya Kralı Leşko Macaristan'a kaçmışsa da burada hiçbir başarı elde edemedi. Bunun üzerine, Polonya topraklarını yağmalamaya girişti. Bu yağma sonucunda Krakow kenti civarından büyük zenginlik elde ettiyse de, daha önce Tola Buga tarafından yağmalanmış olan diğer bölgelerden, arda kalan ahalinin bir kısmının dağlara ve ormanlık sahalara kaçması dolayısıyla eli boş döndü. Yine de saldırıları neticesinde Polonya 1286 senesinde ikinci kez yağmalanmış olduğu hadiseleri anlatan İpatiyev kroniğinde hadiselerin ayrıntıları verilmemekle birlikte Polonya'nın müthiş surette yağmalandığı ve insanların da öldürüldüğü açık bir şekilde ifade edilmektedir. Latin kaynaklarında daha genel bir bilânço çıkarılmaktadır ki buna göre Moğol-Galiçya kuvvetlerinin saldırısı sonucunda

¹¹⁸³ PSRL, II, s.212. Ayrıca bk. Bandtke, s.238.

¹¹⁸⁴ PSRL, II, s.212. Nogay'ın bağımsız bir politika seyretmeye başlaması ile ilgili bk. V.L. Yegorov, a.g.e, s.200.

irili ufaklı 25 kent zarar görmüştür. Nogay'ın Polonya topraklarını yağmalamasından sonra sefer sona erdi. Ancak Nogay bölgeden çekilirken geçtiği Rus topraklarında büyük bir yağmaya girişti¹¹⁸⁵. Nogay kendi topraklarına dönerken Tola Buga'nın bir sene sonra tekrar bölgede ortaya çıkmasından anlaşıldığı kadarıyla bölgede kaldı. Birbiri ardına gelen ve başarı ile neticelenmeyen seferlerin Tola Buga'yı tatmin etmediği görülmektedir.

Gerek Moğolların gerekse Galıçyalı knezlerin büyük ganimet elde etmelerine rağmen sefer bölgedeki siyasal düzen açısından herhangi bir değişikliğe neden olmadı¹¹⁸⁶. Bu açıdan bakıldığında seferleri başarılı olarak değerlendirmek doğru değildir. Altın Orda'nın iç dengeleri göz önüne alındığında, bu faaliyetler Altın Orda'nın daha sonraki zamanlardaki içyapısını büyük oranda şekillendirecek bazı sonuçlara yol açmıştır.

Seferler sonucunda Nogay, Tuna ile Karpat arasındaki sahalarda da güç sahibi oldu ve sınırlarını Macaristan'ın Turn kentine kadar genişletti¹¹⁸⁷. Buna karşın, Nogay'ın Güney Rusya knezleri üzerindeki etkisinin, Han'ın Tola Buga'yı Güney Rusya civarına göndermesiyle zayıfladığı dikkati çekmektedir. V.L. Yegorov hadiseleri sadece Altın Orda'nın gücünü Nogay'a ispat ettiği şeklinde değerlendirerek açık bir şekilde hadiseleri eksik şekilde değerlendirmiştir¹¹⁸⁸. Tola Buga'nın bölgeye gelmesi ve son seferin ardından ortaya çıkan bölgenin siyasi tablosu göz önüne getirildiğinde, Altın Orda'nın faaliyetleriyle Nogay'ın bölgedeki etkisinin zayıflatıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum Galıçya knezlerinin tamamının, Nogay'ın da katıldığı Macaristan ve Polonya seferlerinde Tola Buga'nın emrinde yer almalarından açık surette görülmektedir. Buna göre bölgedeki etkinlik Nogay'dan Altın Orda'ya geçmiştir. Nogay'ın, Tola Buga'nın daha sonra düzenlediği iki sefere de iştirak etmemesi bölge meselelerinden artık uzaklaştığını göstermektedir¹¹⁸⁹. Herhalde bu durum onun sefere davet edilmesinden ziyade, son siyasi gelişmelerden hoşlanmamasının bir sonucu olarak değerlendirmek daha yerindedir. Kaynaklarımızda Tola Buga'nın kendisine sefere iştirak etmesi için bir

¹¹⁸⁵ PSRL, II, s.212; GL, s.347. Ayrıca bk. N.I. Veselovskiy, a.g.e, s.25..

¹¹⁸⁶ V.L. Yegorov, a.g.e, s.191.

¹¹⁸⁷ V.L. Yegorov, a.g.e, s.193; I. Vasary, a.g.e, s.88.

¹¹⁸⁸ V.L. Yegorov, a.g.e, s.192.

¹¹⁸⁹ F.M. Şabul'do ise Galıçya knezlerinin Nogay'a bağlı olduğunu yazar. F.M. Şabul'do, a.g.e, s.13.

eçilik heyeti yollayıp yollamadığı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Moğolların seferlerine, sefer düzenlenecek yere yakın sahalarda yaşayan tabilerine sefere iştirak etmeleri konusunda emir göndermeleri neredeyse tüm seferler için ortak bir askeri hazırlık olması, bu seferlere Nogay'ın da davet edildiğini düşündürmektedir. Bundan dolayı onun bu seferlere iştirak etmemesi hem onun bölge meselelerinden uzaklaştığını hem de Altın Orda'nın bölgedeki faaliyetlerini protesto ettiğini göstermesi açısından son derece önemlidir. Bunların yanında Nogay'ın Polonya'daki seferinden ansızın dönerek Lvov ve çevresini yağmalaması, Galiçya knezlerinin Tola Buga'nın yanında yer almasına bir tepki olarak düşünülebilir. Ancak elde ne yazıkki bu düşüncüyü delillendirebileceğimiz hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Daha sonraki zamanlarda Nogay ile Tola Buga arasında yaşanacak düşmanlıkların nedeni olarak bazı bilim adamları, bu seferdeki sıkıntıları göstermişlerdir¹¹⁹⁰. Ancak İpatiyev kroniğinde bulunan bir kayıt, aralarındaki sorunların seferin başlangıcında varolduğunu göstermektedir¹¹⁹¹. Bu konuda bir tespit yapmak gerekirse, taraflar arasındaki sürtüşmenin temelinde şahsi münasebetleri hedef olarak göstermek¹¹⁹² konuyu basite indirmek olur. Asıl neden Altın Orda'nın XIII. yüzyılın sonlarında, Güney Rusya meselelerine daha fazla önem göstermesinin bir politika olarak kabul edilmesi¹¹⁹³ ve bunun Tola Buga ve Tokta zamanlarında da devam ettirilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Birbaşka değişle Tola Buga ve Nogay arasındaki sürtüşme kişisel anlaşmazlıklardan ziyade Altın Orda'nın Güney Rusya meselelerinde etkin hale gelmek isteyişidir. Sonrasında bunun Tola Buga tarafından daha şiddetli bir şekilde Kuzey Rusya'yı da içine alarak devletin her noktasında Nogay'ın etkisini silmeye çalışmasıyla daha etkili sonuçlara yol açacağından ilerleyen sayfalarda bahsedeceğiz. Ancak bu son seferle Nogay'ın Güney Rusya'daki hâkimiyeti zayıflatılmış ve Altın Orda'nın etkinliği artmıştır. Bir sonraki seferde Nogay'ın bulunmaması yukarıda da ifade ettiğimiz üzere artık Nogay'ın Altın Orda'nın hâkimiyetinden büyük oranda çıktığını göstermesi açısından önemlidir. Bunun yanında bir diğer önemli nokta da Tola Buga'nın bölge meselelerinde neredeyse tek başına tam

¹¹⁹⁰ V.L. Yegorov, a.g.e, s.192.

¹¹⁹¹ Buradaki kaydın değerlendirmesi için bk. A. Klevanov, a.g.e, s.202.

¹¹⁹² V.L. Yegorov, a.g.e, s.192.

¹¹⁹³ V.T. Paşuto, a.g.e, s.298.

yetkili bir kişi olarak ortaya çıkmasıdır ki bundan sonra tek başına Galiçya knezleri ile birlikte Polonya ile mücadelesine devam edecektir.

Atalarının ftuhati ruhuna sahip olmasına rağmen askeri yetenekleri zayıf olan Tola Buga, sefer dönüşünden hemen sonra 1286 senesinde yeniden Polonya'ya saldırdı. Seferle ilgili olarak elimizde fazla bir malumat bulunmamaktadır¹¹⁹⁴. İpatiyev kroniğinde sadece onların buradan büyük yağmalar ve arkalarında pek çok l bırakarak döndükleri belirtilememektedir¹¹⁹⁵. Bunu yaparlarken yanlarında Galiçya knezlerinden de bahsedilmemektedir. Kayıtların az olmasının bir nedeni bu kuvvetlerin sefere katılmaması ile ilişkilendirilebilir. Ancak herhalde bu durum daha çok seferin pek de başarılı geçmediği ile ilgilidir.

Bundan bir sene sonra 1287 senesinde Tola Buga çok büyük bir kuvvetle nc kez Polonya sınırlarında ortaya ıktı. Bu esnada yanında Mengü Timur'n oğullarından Algu da bulunuyordu. Tola Buga, Galiçya knezleri Lev ve Mistislav Daniiloviç, Vladimir Vasilkoviç ve Yuri Livoviç ve kaynakta ismi belirtilmeyen pek çok kneze elçiler göndererek sefere iştirak etmelerini emretti. Kaynağımızda seferle ilgili bilgiler yok denecek kadar az olup onların hep birlikte Sana ırmağına kadar gelmeleriyle ilgilidir. Bundan sonra sefere zaten hasta bir vaziyette katılan Vladimir'in durumunun kötüleşmesi ve topraklarını Mistislav Daniiloviç'e miras bırakmasından bahsedilir. Bu anlatılar içinde seferin gidişatı ile ilgili genel bazı bilgiler de mevcuttur. Bu bilgiler Vladimir'in hasta yatağındaki bazı soruları ve kendisine verilen bazı cevaplardan oluşmaktadır. Bu sorulardan birisinde Vladimir seferin nasıl geçtiğini sormuş ve kendisine seferin son derece başarılı geçtiği ve Polonya topraklarının yakılıp yıkıldığı anlatılmıştır. Bu konuşmaların öncesinde Vladimir'in hasta yatağında Telebuga'nın Polonya'dan dönüp dönmediği ile ilgili sorusuna karşılık olarak Tola Buga'nın seferden döndüğüne dair cevap seferin aynı sene içinde tamamlandığını göstermektedir. Telebuga'nın Mistislav Daniiloviç ile birlikte Lvov'a dönmesinin Vladimir'e bildirilmesi, sefer dönüşünde Tola Buga'nın Galiçya'dan ayrılmayarak Lvov'da kaldığını gstermektedir¹¹⁹⁶. 1287 seferi ile ilgili elde bulunan malumat görüldüğü üzere

¹¹⁹⁴ V.T. Paşuto, a.g.e, s.298.

¹¹⁹⁵ PSRL, II, s.213.

¹¹⁹⁶ PSRL, II, s.213-215. Ayrıca bk. V.T. Paşuto, a.g.e, s.298.

sadece satır aralarından ibarettir. Bu bilgi eksikliği metni yazan kimsenin, Vladimir'in hastalanmasını müteakiben ölümü neticesinde ortaya çıkan dâhili karışıklıklara daha çok önem göstermesinden ileri geldiği anlaşılmaktadır. Gerçekten de Vladimir'in hastalığı, sonuçları bakımından bölge için daha etkili sonuçları oldu. Zira bu döneme kadar Galiçyalı knezlerin dostane ilişkileri Vladimir'in 1288 senesindeki ölümünden sonra bozuldu. Galiçya knezleri arasında toprak mücadeleleri ancak Mistislav'ın hadiseleri Moğol Hanı'na şikâyet edeceği tehdidi ile sona erdi¹¹⁹⁷.

Mistislav'ın, akrabalarını Moğol Hanına gitmekle tehdidi Güney Rusya politikasında Moğol etkisinin ne kadar yüksek olduğunu gösteren neredeyse son kaydıdır. Kaynaklarımızda Mistislav'ın Galiçya tahtını ele geçirmesinden sonra Galiçya knezliği ile Altın Orda arasındaki ilişkilerin nasıl bir seyir izlediği ile ilgili neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum Nogay'ın öldürülmesiyle Güney Rusya'daki Moğol tesirinin zayıflamasıyla alakalıdır. Nogay her ne kadar Altın Orda Hanlarından adeta bağımsız kalmak ve yeri geldiğinde devletin dâhili meselelerine de kendi çıkarları mucibince ortak olmak gibi faaliyetler içine girmişse de onun Güney Rusya'daki Moğol hâkimiyetinin devamında önemli bir yeri olduğu muhakkaktır. Nitekim onun öldürülmesinden bir süre sonra Moğolların buradaki meselelere etkisi azalmış, Özbek Han'ın iktidarının ortalarından itibaren de bölgeyi elde tutmak konusunda acze düşmüştür.

Mistislav'ın ölümüne kadar Galiçya ve diğer Güney Rusya topraklarında Altın Orda idaresi devam etmiştir. Bu durum zorunluluktan çok politik ve psikolojik alışkanlıklarla ilgiliydi. Fakat ölümünden sonra başa geçenler için bu tip alışkanlıkların bir kıymeti yoktu. Nitekim Moğollar yerine artık bölgede gücünü iyiden iyiye hissettiren Litvanyalılarla sıkı ilişkiler kurmaya karar verdiler.

Litvanya 1300'lerden itibaren bölgede önemli bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Viten (1293-1316) ve Gedimin'in (1316-1341) önderliğinde Litvanyalılar çevrelerindeki topraklara egemen olmuşlar ve buralardan daha başka bölgelere sıçrama hazırlıklarına girişmişlerdir¹¹⁹⁸. Moğolların Rusya'daki hâkimiyetlerinden önceki

¹¹⁹⁷ Bu hadiseler için bk. PSRL, II, s.215-225. Ayrıca bk. A. Klevanov, a.g.e, s.210-213.

¹¹⁹⁸ Onlarla ilgili olarak bk. L.D. Bryantsev, a.g.e, ss.106-109, 109-133.

zamanlarda olduğu gibi Litvanyalılar bu dönemde de Rusya'yı doğal genişleme sahası olarak görmüşlerdir. Krallar unvanlarına Litvanya Kralı'ndan başka Rusya Kralı'nı da eklemek konusunda istekliyidiler¹¹⁹⁹. Litvanyalılar bu unvanı kullanmak konusunda çok da haksız sayılmazlardı. Zira Polotsk ve Minsk gibi bu dönemde Güney Rusya tesirinde bulunan önemli kentler üzerinde hâkimiyet kurmuşlardı¹²⁰⁰. Litvanya'nın burayı elde etmek konusundaki hırslarının temelinde yatan etken, bölgenin XIII ve XIV. yüzyılda Rusya ile Batı arasındaki kara ticaret yolunda önemli bir yere sahip olmasıdır. Bu özelliğinden dolayı gerek Litvanyalı tüccarlar, gerekse de buranın boyarları için bölge ele geçirilmesi gereken stratejik bir yer haline gelmiştir¹²⁰¹. Litvanya'nın buradan geçen ticaret yoluna göz koyması, Güney Rusya'daki Moğol idaresinin zayıflaması ile sonuçlanacaktır. Bunda Altın Orda Hanlarının Güney Rusya meselelerini Kuzey Rusya meselelerine oranla daha az dikkate almalarının da kuşkusuz ki etkisi bulunmaktadır. Altın Orda Hanları'nın gözle görünür şekilde Daniil Romanoviç'in 1263 senesinde ölümünden sonra Güney Rusya meselelerinden el çektikleri ve bunu daha sonraki zamanlarda da büyük oranda sürdürdükleri dikkati çekmektedir. Bunda en önemli nedenin Kuzey Rusya'dan gelerek Volga'ya ve buradan da çeşitli bölgelere giden ticaret yolunun önem kazanması ve Güney Rusya topraklarının ticaret hacminin buna oranla önemsizleşmesi olduğu dikkat çekmektedir. 1308'lerde yeniden hareketlenen İlhanelilerle mücadeleler ile 1310 senesinde yapılan para reformu da Altın Orda Hanlarının buradaki meselelere ilgilerinin azalmasında bir etken olarak değerlendirilebilir¹²⁰². Ancak bundan daha önemlisi, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Nogay'ın ortadan kaldırılması, topraklarının verildiği Saray Buga ve Birluk'un da bölge meselelerine onun kadar hâkim olamamalarıydı¹²⁰³. Altın Orda Hanlarının Litvanya'nın ilerlemesine ancak Litvanya'nın Rus knezlikleri üzerinde baskı ve hâkimiyet kurmaya

¹¹⁹⁹ J. Pelenski, a.g.m, s.307; A.E. Presnyakov, a.g.e, s.56.

¹²⁰⁰ Litvanya'nın Güney Rusya'daki toprakları ele geçirmeye başlaması ile ilgili olarak bk. F.M. Şabul'do, a.g.e, s.3; L.D. Bryantsev, a.g.e., s.116, 117; M.K. Lyubavskiy, *Oçerk İstorii Litovsko-Russkago Gosudarstva*, Moskovskaya Hudojestvennaya Peçatnya, Moskva 1915, s.24; I.D. Bilyayev, a.g.m, s.133, 134.

¹²⁰¹ F.M. Şabul'do, a.g.e, s.10.

¹²⁰² İ.V. Grekov, a.g.e, s.31, 32; F.M. Şabul'do, a.g.e, s.17, 18; Kul'pin, a.g.e, s.31, 32. Güney Rusya ile Galiciya arasındaki ticari yol ile ilgili olarak bk.N. P. Zagoskin, a.g.e, s.232, 233.

¹²⁰³ F.M. Şabul'do, a.g.e, s.19, 21.

başlaması ile dikkat gösterdiği ve buna engel olmaya çalıştığı dikkati çekmektedir¹²⁰⁴. Bu da Özbek Han iktidarının ancak sonlarında başlamıştır. Oysaki Litvanya'nın bölgedeki etkisi onun iktidarından çok daha önceleri başlamıştır.

Altın Orda'nın bölgedeki etkisini gözle görünür bir şekilde kaybetmesi 1301'de Yuri Livoviç'in tahta oturması ile başlamıştır. Yine de XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde Galiçya knezleri hâlâ Altın Orda Hanı'nın vassalıydılar ve ona vergi ödüyorlardı¹²⁰⁵. Ancak Özbek Han'ın tahta geçmesi ile birlikte bölgenin Altın Orda'nın egemenliğinden çıkma süreci hız kazandı. Özbek Han yeri geldiğinde ifade edileceği üzere Tokta Han'ın ölümünden sonra tahta geçmiş ve devlet içinde Müslüman olmayan aristokrasiyi ortadan kaldırmaya başlamıştır. Bunu yaparken Taz ve Tunguz isimli devletin sağ kanadının emirlerini öldürtmesi, Güney Rusya'nın Moğol idaresinden çıkmasında önemli bir etki yarattığı anlaşılmaktadır. Nitekim Özbek Han'ın tahta oturmasından yedi sene sonra bölgede Litvanya, Töton tarikatı, Macar ve Polonya devletleri güç kazanmışlardır. Bunlardan Litvanya bu bölgelerde o kadar etkili bir hale geldi ki 1320'lerde Kiev ve civarında hâkim bir konum elde ettiler, 1324 senesinde ise Kiev'e önemli bir sefer düzenleyebildiler. Özbek Han bu duruma karşı kuvvetlerini sevk etmiş, bazı başarılar elde etmişse de Litvanya'nın elde ettiği konumu yok edemedi. Nitekim 1331 senesinde Kiev'de Litvanyalı boyarlarla birlikte Moğol baskaklarının olduğunu görüyoruz. Bu durum, Kiev'deki hâkimiyetin Litvanya ve Moğollar arasında bölündüğünü göstermektedir. Ancak 1350 senesine gelindiğinde bu denge Litvanyalılar lehine değişmiştir ki söz konusu tarihte artık burada sadece Litvanyalı memurlar bulunuyordu. Bu durum Güney Rusya'daki Moğol idaresinin XIV. yüzyılın ortasına gelindiğinde tamamen çöktüğünü göstermektedir¹²⁰⁶. Moğollar 1341 ve müteakip senelerde Litvanya'ya kadar uzanan seferler düzenleyerek bölgedeki etkilerini güçlü tutmaya çalışmışlardı¹²⁰⁷. Bu askeri hamleler neticesinde Litvanya Büyük Knezleri Altın Orda ile ilişkilerini düzenlemeye teşebbüs etmişlerse de Berdibek'in ölümünün

¹²⁰⁴ İ.V. Grekov, a.g.e, s.32.

¹²⁰⁵ Ya.D. İsayeviç, "Galitsko-Volinskoye Knyajestvo v Kontse XIII-naçale XIV v.", *DGTS*, IANS, Moskva 1989, s.74; F.M. Şabul'do, a.g.e, s.21, 35.

¹²⁰⁶ F.M. Şabul'do, a.g.e, s.21, 25, 26, 28, 30, 31. Kiev'de 1331 senesindeki vaziyet ile ilgili olarak bk. GL, s.348. Gedimin'in 1321 senesinde Kiev üzerine sefere giriştiğine dair bazı bilgiler bulunsa da bunlar L.D. Bryantsev tarafından kabul görmemiştir. L.D. Bryantsev, a.g.e, s.116.

¹²⁰⁷ *Fontes Rerum Germanicum*, Erster Band, Stuttgart 1843, 438.

ardından Litvanyalılar Kiev'i 1361'de ele geçirerek bölgedeki Altın Orda hâkimiyetini kesin olarak sona erdirdiler. Moğollar bunun üzerine bölgeyi yeniden ele geçirmek için teşebbüste bulundularsa da muvaffak olamadılar¹²⁰⁸.

F. Baskak Ahmet Sorunu ve Nogay ile Tola Buga Arasında Gerilim (1287-1288)

Altın Orda'nın altıncı Hanı Tuda Mengü 1287 senesinde tahttan indirildi. Yerine fütühatçı ve gelenekçi bir karaktere sahip olduğu anlaşılan Tola Buga geçti. Kaynaklarımızda Han'ın tahttan indirilmesinin gerekçesi, delirmesiyle açıklanmışsa da asıl nedenin; Han'ın İran'da aynı tarihlerde Ahmet Tekudar gibi¹²⁰⁹ İslamiyeti benimsemesi, kısa süre sonra da sufizme meyletmesinin kadim Moğol geleneklerine bağlı Han ailesi mensupları ve diğer önemli kimseler tarafından hoş karşılanmamasıyla ilgiliydi¹²¹⁰. Moğol geleneklerine bağlı kesim, Berke dönemi bir yana bırakılacak olunursa devletin kuruluşundan beri devlet içindeki en etkili siyasi partiydi.

Tola Buga Altın Orda tahtına oturduğunda Rusya'daki siyasi vaziyet, Nogay'ın bağımsız politikalar takip etmesi ve bununla da yetinmeyerek Güney ve Kuzey Rusya'da Altın Orda'nın hâkimiyeti için bir tehdit unsuru olması nedeniyle son derece hassastı. Tola Buga'nın Güney Rusya'daki faaliyetleriyle Nogay'ın etkisi azaltılmışsa da Kuzey Rusya'da hala etkiliydi. Bundan ötürü Tola Buga daha önce Güney Rusya'da yaptığını bu sefer de Kuzey Rusya'da uygulamaya karar vermiştir. Tahta oturmasından kısa süre sonra yaşanan bir hadise kendisine harekete geçmek imkânını da verdi.

Rus kaynakları Tola Buga'nın iktidara geçmesinden hemen sonra 1287 senesinde¹²¹¹ Pereyeslav'daki Kursk bölgesi civarında bazı karışıklık haberleri

¹²⁰⁸ J. Pelenski, a.g.m, s.307, 308; L.D. Bryantsev, a.g.e, s.116, 117; M.K. Lyubavskiy, a.g.e, s.25, 26. 1361 senesinden sonraki mücadeleler için bk. J. Pelenski, a.g.m, s.308-312; Lyubavskiy, a.g.e, s.26; I.D. Bilyayev, a.g.m, s.170.

¹²⁰⁹ Onun için Bk. B. Spuler, İran Moğolları, s.89-92.

¹²¹⁰ M. Kafalı, a.g.e, s.63; G. Vernadsky, a.g.e, s.218. Bunun yanında Vernadsky onun Calaleddin Rumi'nin felsefesinden etkilendiğini dile getiriyorsa da buna ihtimal vermek güçtür. Howorth ise onun tahttan indirilmediğini, Han olarak kaldığını; ancak devlet işlerinden el çektilirdiğini yazar. H.H. Howorth, a.g.e, s.138.

¹²¹¹ Hadiseleri anlatan vekayinamelerde hadise 1283-1284 senesine tarihlenmiştir. Ancak burada aşağıda da ifade edeceğimiz üzere Han olarak Tola Buga gösterilmektedir ki bu durum hadisenin 1287 senesinde en erken Tola Buga'nın iktidara çıkmasından hemen sonra yaşandığını göstermektedir. Söz konusu kayıtlar için bk. PSRL X, s.162; PSRL, XVIII, s.79; PSRL, VII, s.176. Bu konuda A.N. Nasanov da

vermektedirler. Bu karışıklıklar Timur isimli bir kişinin oğlu olup yukarıda adı geçen bölgenin baskakı Ahmet'in faaliyetleri ile ilişkilidi¹²¹². Hadiselerin karmaşaya dönüşmesi üzerine Nogay'ın yanına gitmesi, baskak Ahmet'in Nogay adına burada faaliyetlerde bulunduğunu göstermektedir. Eldeki bilgilere göre Ahmet hem buradaki ahalden hem de knezlerden vergi topluyordu¹²¹³.

Ahmet bölgede vergi toplama işlerine devam ederken sert tedbirler alıyor ve bazen de kendi çıkarını gözetiyordu. Bu halde Kursk ahali Ahmet'in faaliyetlerinden hoşnut değildi¹²¹⁴. Ancak bunlar bölgede isyan çıkarabilecek düzeyde değildi. Fakat Ahmet'in Kursk'taki Rı'sk¹²¹⁵ ve Vorgola¹²¹⁶ kentlerinin knezi Oleg'in hâkimiyetinde bulunan topraklarda iki yeni kent inşa etme teşebbüsü bir anda bu küçük bölgede önemli karışıklıkların çıkmasını beraberinde getirdi.

Ahmet'in iki yeni kentini kurmasından sonra Oleg'in nüfuzu altındaki ahali bu kentlere akın etmeye başladı. Bu nüfus akışı o kadar hızlı oldu ki birden bire bu iki yeni kent kalabalık birer pazar ve sanat merkezi haline, Nikon kroniğindeki ifadeye göre "büyük birer kent" haline geldiler¹²¹⁷. Kaynaklarımız bu kentlerin büyümesinde ve insanların eski yerlerinden ayrılarak Ahmet'in kentlerine gitmelerinde Ahmet'in baskı uyguladığına dair bilgiler vermemektedirler. Bu durum söz konusu kentlerin vergi muafiyeti yoluyla "şenlendirildiği"ne işaret etmektedir¹²¹⁸.

Kentleri hızlı bir şekilde kan kaybeden knezler durumdan rahatsızlardı. Bunlardan Svyatoslav bazı tedbirlere başvurduysa da bunlardan bir yarar sağlayamadı¹²¹⁹. Bunun üzerine Oleg ve Svyatoslav rahatsızlıklarını arzetmek üzere

hadisenin 1287 senesinde ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bk. A.N. Nasanov, a.g.e, s.70. Kursk bölgesi için bk. Barsov, 109, 110.

¹²¹² Onun soyu ile ilgili olarak bk. PSRL X, s.162; PSRL, VII, s.176. Ayrıca bk. Karamzin, IV, s.136. Yegorov onun Harezmi'den gelmiş bir Müslüman olabileceğinden bahseder. V.L. Yegorov, Granitsa..., s.21, 22.

¹²¹³ PSRL, VII, s.176. Nogay'ın Rus topraklarından vergi toplaması ile ilgili olarak ayrıca bk. V.L. Yegorov, Ravitiye Tsentrobejnih..., s.41.

¹²¹⁴ PSRL X, s.162; PSRL, XVIII, s.79.

¹²¹⁵ Burası için bk. Barsov, s.180; Vsevolojk, *Dictionnaire Geographique de L'Empire de Russe*, II, s.173.

¹²¹⁶ Burası için bk. Barsov, a.g.e, s.40.

¹²¹⁷ PSRL, VII, s.176; PSRL X, s.162.

¹²¹⁸ G. Vernadsky, a.g.e, s.224.

¹²¹⁹ PSRL X, s.162.

Tola Buga'nın yanına gittiler¹²²⁰. Han'ın huzuruna varmalarının ardından şikâyetlerini ileten knezlerin gelişi Nogay'ın bölgedeki hâkimiyetini sona erdirmek için bahane bekleyen Han için bulunmaz bir fırsattı. Knezlerin taleplerini olumlu karşılayan Han, yanlarına bir ordu vererek vatandaşlarının eski yurtlarına döndürülmelerini ve Ahmet'in iki kentinin de yok edilmesini emretti. Kursk'a gelen ordu Tola Buga'nın emrini yerine getirdi¹²²¹.

Kursk bölgesinde bu hadiseler yaşanırken Ahmet, Nogay'ın yanındaydı¹²²². O buradayken adamları kendisine kentlerinin yakılıp yıkıldığını haber verdiler. Ahmet hemen efendisinin huzuruna çıkarak olanlardan kendisini bilgilendirerek knezlerden şikâyetçi oldu ve buraya bir ordu gönderilerek mağduriyetinin giderilmesini talep etti¹²²³. Hizmetkârının sözleri üzerine Nogay, Oleg'e bir elçi yollayarak yanına gelmesini istedi. Ancak o, nedenini bilemediğimiz bir şekilde bu davete olumlu yanıt vermedi. Bunun üzerine Nogay, Ahmet'in istediği şekilde bir orduyu hazır ederek Kursk'a gönderdi. Bu ordu 13 Ocak 1288'de Vorlog kentine vardı. Bundan kısa süre önce Oleg Tola Buga'nın yanına, Svyatoslav ise Ryazan bölgesinde yer alan Voronej bölgesindeki ormanlık alanlara kaçmıştı. Nogay'ın kuvvetleri Kursk'a gelmelerinden sonra üç kısma ayrıldı. Bunlardan ikisi kaçak knezleri takip ederken diğer bir kuvvet ise Kursk bölgesini yakıp yıkmaya başladı. Bu son askeri grup özellikle Oleg ve Svyatoslav'ın hâkimiyetindeki Rıl'sk, Vorgola ve Libetsk kentlerinde faaliyet gösterdi. 20 gün süren yağmanın ardından Kursk'un önemli merkezleri yok edildi. Bunun yanı sıra kaçak knezlerin adamları da Nogay'ın kuvvetlerinin eline geçti ki bunlardan on üç tanesinin önemli boyarlar olduğu bildirilmektedir. Moğollar bu boyarları ilk önce, esir edilmiş insanlarla bir araya getirerek zincire vurdular, sonrasında da öldürdüler¹²²⁴. Bu işin tamamlanmasını müteakip esir edilmiş kadınlı çocuklu halk diğer kentlere, muhtemelen Ahmet'in tarumar edilen iki kentine, götürüldüler. Saldırıyla zaten nüfusu

¹²²⁰ PSRL X, s.162; PSRL, XVIII, s.79; PSRL, VII, s.176. Solov'yev iki knezin bir karar olarak sadece Oleg'in Han'ın yanına gittiğinden bahsetmektedir. Solov'yev, II, s.206, 207. Ancak onların Orda'dan beraber döndükleriyle ilgili kayıt kesin surette bu yolculukta Svyatoslav'ın da olduğunu göstermektedir. PSRL, s.177. Lipetsk için bk. Barsov, s.113.

¹²²¹ PSRL X, s.162; PSRL, XVIII, s.79.

¹²²² PSRL X, s.162; PSRL, XVIII, s.79; PSRL, VII, s.176, 177. Karamzin, IV, s.137; Solov'yev, II, s.207.

¹²²³ Kaynaktaki konuşma için bk. PSRL X, s.162; PSRL, XVIII, s.79; PSRL, VII, s.177.

¹²²⁴ PSRL X, s.163; PSRL, XVIII, s.79; PSRL, VII, s.177; PSRL, XXIII, s.92.

azalan Kursk ahalisi, Moğol ordusunun ayrılmasından sonra şiddetli soğuklarla karşı karşıya kaldı ve bu da pek çok insanın ölümüne neden oldu¹²²⁵.

Kursk kentlerindeki ahalinin başka kentlere sürülmeleri Nogay'ın birliklerinin son faaliyeti oldu. Ancak ayrılırken öldürülmüş boyarların cesetlerini parçalara ayırarak etrafa astılar ki bu açık şekilde bölgede hâkimiyet kurmaya çalışan Tola Buga'ya gözdağıydı¹²²⁶. Güney Rusya meselelerinde meşru Altın Orda Hanı ile karşı karşıya gelmemek konusunda dikkatli davranan Nogay'ın bu cüretkâr hareketi dikkate değerdir. Herhalde bu, Nogay'ın Kuzey Rusya meselelerine daha çok önem vermesi ve kendi gücünü artık meşru Han ile mücadele edebilecek seviyede görmesiyle ilgiliydi.

Nogay'ın birliklerinin bölgeden ayrılmasının ardından Ahmet, yanına iki kardeşini de alarak etkinliğini daha da güçlendirdi¹²²⁷. Konumunu sağlam görmesinden olsa gerek bölgenin idaresini kardeşlerine bırakan Ahmet kısa süre sonra Nogay'ın yanına gitti¹²²⁸. Ancak onun ayrılmasını fırsat bilen Svyatoslav, kendisine direnebilecek herhangi bir ordunun da bulunmamasından ötürü, eski bölgesine döndü. Bu hadise henüz yatışmayan mücadeleleri yeniden alevlendirdi.

Geçmişin intikamını almaya karar veren Svyatoslav, Ahmet'in kardeşlerinin buldukları kentten yanlarına sadece 30 kadar Moğol ve bir miktar da Rus askeri alarak ayrılmaları üzerine onlara saldırmaya karar verdi. Uygun bir yerde pusu kuran Svyatoslav, Ahmet'in kardeşlerine saldırıp korumalarından yirmi kadarını öldürmeyi başardıysa da onları elinden kaçırdı. Takiple adı kaynaklarda geçmeyen bir kente kadar geldiyse de burada karşısına çıkan kentlilerle mücadelesini kaybederek geri çekilmek zorunda kaldı. Ahmet'in kardeşleri bu durumu ağabeylerine haber verdiklerinde baskak çok sinirlendi ve Svyatoslav'a elçi göndererek yanına gelmesini istedi. Ancak olanları önemsemeyen Svyatoslav bu daveti kabul etmediği gibi elçileri de öldürttü¹²²⁹. Bu hareketi sonucunda Nogay'ın Ordası'nda buralara yeni bir sefer daha düzenlenmesi kararı alındı.

¹²²⁵ PSRL, I, s.481.

¹²²⁶ PSRL, I, s.481; PSRL, VII, s.177.

¹²²⁷ PSRL, I, s.481; PSRL X, s.164; PSRL, VII, s.177.

¹²²⁸ PSRL, VII, s.177. Karamzin onun gitme nedenini ile ilgili olarak Tola Buga'nın buraya bir ordu göndereceğinden korkması olarak ifade etmektedir. Karamzin, IV, s.138.

¹²²⁹ PSRL X, s.164; PSRL, XVIII, s.80.

Kursk taraflarında bunlar olup biterken Oleg de Kursk taraflarına gelmiş bulunuyordu¹²³⁰. Eskisi kadar büyük olmasa da bir kısım toprağı elinde bulundurarak eski yaşamını devam ettirmek isteyen knez, Svyatoslav'ın yaptıklarının bölgeye yeni bir felaketi getireceğini biliyordu¹²³¹. Nikon kroniğinde aralarında cereyan eden konuşmalar hadiselerin gelişimi ve Moğol gücünün ne şekilde anlaşıldığını göstermesi açısından önemlidir: “(...) ve elçilerini Svyatoslav'a gönderdi ve dedi ki: 'Niçin, ah kardeş böyle yaptın? Sen, benim ve senin hakkını kanunsuz hale getirdin, kendinin ve benim ismimi hayduta çıkardın. Buraya kadar pek çok haydutluk ettin ve kışın da baskakın kalesini tarumar ettin, şimdi ise yolda bulunan kardeşlerine saldırdın ve kentini tarumar etmeye kalkıştın. Kardeşim bunların hepsi Tatarların gelenekleridir, biz ise Hıristiyanız ve kanunsuzluk ve yağma bizim görgümüzde yoktur. (...) Orda'ya git ve Çarın ve knezlerin gönlünü kazan'. Knez Svyatoslav Lipetskiy ise şöyle karşılık verdi: 'Niçin böyle heyecanlanıyorsun? Benim faaliyetlerimden sana ne oluyor? Ben kendimden sorumluyum ve istediğimi de yapıyorum. Gerçekten de baskakın kalesini yerle bir ettiysem bu haklıydı, çünkü insanoğluna zarar vermedim ama canavara evet. Düşmanların olan dinsiz Tatarlardan intikamını aldım. (...)’”¹²³². Bundan sonra atışmalar daha da sertleşti ve Oleg sonunda Svyatoslav'dan desteğini çekti. Bundan kısa süre sonra Tola Buga'nın yanına giderek durumu rapor etti. Arzusunun yerine getirilmemesinden hoşnut olmayan Han, Oleg'in yanına bir ordu vererek Svyatoslav'ın üzerine yolladı. Svyatoslav'ın kuvvetlerini yakalayan Oleg, eski müttefikinin ordusunu dağıttı ve kendisini de öldürdü¹²³³.

Basit bir mücadele gibi görünen hadiseler, Nogay'ın gücünün Altın Orda Hanı'nın gücünün üstüne çıktığını göstermesi açısından önemlidir. Her ne kadar son

¹²³⁰ PSRL, I, s.481, 482; PSRL, XVIII, s.81; PSRL, VII, s.178.

¹²³¹ Karamzin, IV, s.139.

¹²³² PSRL X, s.164, 165. Benzer konuşma Simeon kroniğinde de vardır, ancak kısadır. Bk. PSRL, XVIII, s.81.

¹²³³ PSRL, I, s.482; PSRL X, s.165; PSRL, XVIII, s.81; PSRL, VII, s.178; PSRL, XXIII, s.92. Bundan sonra Svyatoslav'ın yerine Aleksandr geçmiş ve Oleg ile mücadeleye tutuşmuştur. Bunun sonucunda Aleksandr Oleg ile iki oğlunu öldürmüştür. PSRL, I, s.482; PSRL, VII, s.178. İsmi verilmeyen bu oğullardan birisinin isminin David olduğu Troits vakayinamesinde bildirilmektedir. TL, s.343. Aleksandr'ın Oleg ile mücadele ederken herhangi bir Moğol kuvvetine dayanmadığı görülmektedir. Kaynaklarda verildiği şekilde bu mücadele Aleksandr'ın kendi kuvvetleri ile gerçekleştirilmiştir. Ancak Solov'yev ve Karamzin bu ordunun da Tola Buga tarafından verildiğini ileri sürmektedirler. Solov'yev, II, s.208; Karamzin, IV, s.139.

hadisede de gördüğümüz üzere bölge knezleri meşru idare olarak Altın Orda'yı tanıyor olsalar da Tola Buga, Nogay'ın burada bulundurduğu idarecileri buldukları yerden çıkartmamakla onun egemenliğine ses çıkaramamıştır. Böylelikle Nogay, Tola Buga iktidarının hemen başında Kuzey Rusya'daki meselelerde büyük bir etkinlik kurmuş oldu. Baskak Ahmet meselesinde bu şekilde geri adım atarak inisiyatifi Nogay'a kaptıran Tola Buga, bölgedeki egemenliğini tekrar sağlamak adına son bir hamleye daha kalkıştı.

G. Dmitri ile Andrey Arasındaki Mücadelelerin Son Safhası (1287-1294)

1288 senesine gelindiğinde Andrey yeniden Han'ın yanına gitti¹²³⁴. Han ile görüşen Andrey Büyük Knezlik yarlığını yeniden elde etti¹²³⁵. Vladimir'e gitmek, hatta kardeşi Dmitri ile mücadele edebilmesi için yanına bir ordu da verildi. Kaynaklarımız bu ordunun başında bulunan kişinin ismini vermeden "Çareviç" unvanıyla ifade etmektedir. Bu unvan ordunun başında bulunan kişinin Han ailesinden olduğunu göstermektedir¹²³⁶. Bu ordunun nerede ve ne şekilde mücadele ettikleriyle ilgili bilgimiz bulunmamaktadır. Kaynaklarımız sadece insanların zarar gördüklerinden bahseder¹²³⁷. Ancak bu faaliyetler Dmitri ile Moskova knezi olan kardeşi Daniil'in çabalarıyla¹²³⁸ durdurulmuş, Andrey ve beraberindeki Moğol kuvveti püskürtülmüştür¹²³⁹. Yukarıda Novgorod'un Dmitri tarafından ele geçirilmesiyle ilgili olarak bahsettiğimiz gibi, bu dönemde Dmitri'nin yanında sayısını tam olarak bilemediğimiz kuvvetli olduğu tahmin

¹²³⁴ Bu hadiseler Sofiskiy yıllığında 1284, Nikon ve Voskrosenskiy vakayinamesinde ise 1285 senesi içinde anlatılmıştır. Dahası aynı vakayinameler Andrey'in yanına gittiği Han'ın ismini vermedikleri gibi onun gitme nedeni ile ilgili de bilgi vermezler. SV, s.289; PSRL X, s.166; PSRL, VII, s.178, 179. A.N. Nasanov da 1285 senesini kabul etmiştir. A.N. Nasanov, a.g.e, s.73.

¹²³⁵ A.N. Nasanov, a.g.e, s.73.

¹²³⁶ Bu dönemde Algu'nun etkin bir konumda olması, hatta Han'ın Polonya seferine de iştirak etmesinden ötürü bu kişinin Algu olabileceği düşünülebilir.

¹²³⁷ PSRL X, s.166; SV, s.289; PSRL, VII, s.178, 179.

¹²³⁸ Kaynaklarımızda isim vermeden "kardeşiyle birlik olarak" şeklinde geçer. SV, s.289; PSRL, VII, s.179. Bu esnada Aleksandr Yaroslaviç'in oğullarından sadece Dmitri, Andrey ve Daniil hayatta olmalarından ötürü bu kişinin Daniil olduğu kesindir. Bunun yanında aşağıda bahsedilecek olan Dmitri'nin Tver saldırısında Daniil'in ağabeyine yardımcı olması da aralarındaki bu ilişkiyi açık şekilde göstermektedir.

¹²³⁹ SV, s.289; PSRL, VII, s.178.

edilen, Nogay'a bağı bir kuvvet bulunuyordu. Herhalde Andrey ve beraberindekilerin püskürtülmesinde onların varlığı etkili olmuştur.

Dmitri'nin zafer kazanması neticesinde bölgede güç, Altın Orda'dan Nogay'ın eline geçti. Bu hadiseler Kuzey Rusya'daki Moğol hâkimiyetini de büyük oranda etkisizleştirdi. Zira Nogay daha çok Dinyeper ve güneybatısında kalan bölgelerde etkinlik kurmaya çalışıyordu ve onun için Kuzey Rusya vergi toplayacağı bir bölgeden öte bir anlam taşımıyordu. Nogay'ın bu politikası neticesinde bölgedeki Rus siyasi hayatı gözle görünür şekilde rahatladı. Özellikle Dmitri'nin diğer knezlikler üzerinde hatırı sayılır derecede baskı kurması ve bunu yaparken de Nogay'dan izin almaya gerek duymaması yeni sürecin sonuçlarındandır¹²⁴⁰. Bununla ilgili en ciddi girişim 1288 senesinde¹²⁴¹ Tver'deki mücadelelerde kendisini gösterdi. Bu esnada Tver knezliğinin başında ağabeyi Svyatoslav'ın 1282–1285 arasındaki bir tarihte ölmesinin¹²⁴² ardından tahta geçen Mihail Yaroslaviç bulunuyordu. Bundan bir sene önce 1287 senesinde Dmitri buraya gelerek Kaşın ve taraflarını yakıp yıkmış, ardından da Mihail ile anlaşarak buradan çekilmişti¹²⁴³. Herhalde 1288 senesinde Mihail, Dmitri ile anlaşmasını bozmuş ve kendisine karşı tavrı almıştı. Bu seferin nedeni sadece Tver kroniğinde bulunan bir kayıta açık bir şekilde Tver knezi Mihail'in, Dmitri'ye boyun eğmemesinden ileri geldiği ifade edilmektedir¹²⁴⁴. O, bu sefere boyun eğdirdiği diğer knezlerle birlikte katılmıştır ki bunlar arasında kardeşleri Kostoroma Knezi Andrey, Moskova knezi Daniil ile Rostov knezi Dmitri Borisoviç de bulunuyordu. Onlar hep birlikte Tver'e bağı önemli kentlerden olan Kaşın önlerine geldiler ve dokuz gün boyunca kenti muhasara ettilerse de ele geçiremediler. Ardından kuşatmayı sonlandırarak Tver üzerine yürüdüler. Henüz 17 yaşında olan Mihail Yaroslaviç, onlarla başa çıkamayacağını anlayarak anlaşmaya razı oldu ve böylelikle Nogay tarafından desteklenen Büyük Knez Dmitri Aleksandroviç ile Mihail Yaroslaviç arasında barış

¹²⁴⁰ Ekzemplyarskiy, I, s.50.

¹²⁴¹ PSRL, XV, s.406; PSRL X, s.167. Sofiskiy yıllığı ve Novgorod I. vakaynamesinde 1289, Voskrosenskiy ve Troits kroniklerinde ise 1287 olarak geçmektedir. SV, s.290; NPL, s.326;; PSRL, VII, s.179; TL, 344. A.N. Nasanov da bunlar arasından 1288 tarihlemesini kabul etmiştir. A.N. Nasanov, a.g.e, s.73.

¹²⁴² A.V. Kuz'min, a.g.m, s.110; V.S. Borzakovski, a.g.e, s.87.

¹²⁴³ PSRL X, s.166, 167; PSRL, XVIII, s.81.

¹²⁴⁴ PSRL, XV, s.406. Ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, I, s.50.

akdedildi¹²⁴⁵. Anlaşma maddeleri kaynaklarımızda yer almamakla birlikte anlaşmanın Dmitri'nin lehine olduğu kesin gibidir¹²⁴⁶. Tver'in de boyun eğdirilmesi ile Dmitri Aleksandroviç, Kuzey Rusya'daki knezlerin neredeyse tamamına 1288 senesinde boyun eğdirmiş, böylelikle de bölge hâkimiyeti kesin olarak Altın Orda Hanı'ndan Nogay'a geçmiş oldu¹²⁴⁷. Ancak aşağıda da göreceğimiz üzere bu hâkimiyet kısa sürecektir.

Altın Orda Hanının Kuzey Rusya'daki hâkimiyetinin zayıflamasının bir misali de Rostov taraflarında kendisini gösterdi. Büyük Knez Dmitri'nin kayınpederi olan Rostov knezi Dmitri Borisoviç 1289 yılında topraklarında bulunan pek çok Moğol görevlisini esir ederek halk meclisi olan Veçe'de yargılatmış, bununla da yetinmeyerek mallarına el koymuştu¹²⁴⁸. Rostov Knezi'nin bu hareketini Moğolların bu esnada Kafkaslardaki meselelerle ilgilenmelerinin verdiği rahatlıkla ilgili olduğu anlaşılmaktadır¹²⁴⁹. Tola Buga bu ağır duruma rağmen bölgeye bir askeri birlik sevk edemedi. Moğol egemenliğinin kısa süreli olarak zayıflaması sonucunda Rusların gösterdiği bu tutum, daha sonraki yıllarda yaşanacak bağımsızlık hareketlerinin nasıl bir şekilde gelişeceğini ve Altın Orda'nın Rusya'yı elinde tutmasında askeri ve idari gücün ne kadar önemli olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Altın Orda'nın Kuzey Rusya politikalarından adeta çekildiği birkaç yıllık dönem Tola Buga'nın Nogay tarafından hazırlanan bir komplo sonucunda öldürülmesiyle nihayete erdi. Tokta'nın başa geçmesi ile Altın Orda Kuzey Rusya'da yeniden etkin olmaya başladı. Bu gelişmeye dair ilk haber Dmitri Aleksandroviç'in oğullarından Aleksandr'ın 1292 senesinde “Orda'da” ölümü ile ilgilidir¹²⁵⁰. Dmitri'nin oğlunun

¹²⁴⁵ PSRL, XV, s.406; PSRL X, s.167; SV, s.290; PSRL, VII, s.179; NPL, s.326. Hadiselerle ilgili olarak ayrıca bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.86; A.D. İnozemtsev, “Udel'niye Knyaz'ya Kaşinskiye”, *Çteniya v İmperatorskom Obşçestve İstorii i Drevnostey Rossijskih pri Moskovskom Universitete*, Kn. IV, Okt-Dek 1873, s.34.

¹²⁴⁶ Ekzemplyarskiy, I, s.50.

¹²⁴⁷ A.A. Gorskiy, a.g.e, s.17.

¹²⁴⁸ PSRL, I, s.526; PSRL, VII, s.179.

¹²⁴⁹ G. Vernadsky, a.g.e, s.226.

¹²⁵⁰ PSRL X, s.168; SV, s.290; PSRL, VII, s.180; NPL, s.327; PSRL, XXIII, s.92. Ayrıca bk. Karamzin, IV, s.141. Ekzemplyarskiy ve Howorth ise onun Nogay'ın yanına gittiğini yazarlar. Ekzemplyarskiy, I, s.51, 54; H.H. Howorth, a.g.e, s.142. Kaynaklarımızda onun “Orda”da, Novgorod vakayinamesinde ise “Tatar”da öldüğü ifade edilmektedir. Bu ifade tarzının Nogay'dan çok Altın Orda'yı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Zira kaynaklarımız Nogay'ın sarayından hiçbir surette “Orda” şeklinde bahsetmemekte, aksine sadece isminden bahsedilerek yanına gidildiği veya gelindiği belirtilir. Bu husus Aleksandr'ın Altın Orda'nın merkezinde öldüğünü göstermektedir.

burada babasından ayrı mı yoksa onun isteği üzerine mi bulunduğunu bilemiyoruz. Ancak her iki ihtimalde de bu knezin ölümü Altın Orda Hanı'nın Kuzey Rusya'daki hâkimiyetini yeniden sağlamaya başladığını göstermektedir.

Tokta'nın iktidarı elde etmesinden iki sene sonra 1293'te Rus knezleri yeni Han'ın yanına gittiler. Çok kalabalık bir heyetten oluşan bu knezler topluluğu içinde Andrey Aleksandroviç, Rostov knezi Dmitri ve Ugliç knezi Konstantin Borisoviç kardeşler, Rostov knezinin oğlu İvan, Yaroslav Knezi Fedor Rostislaviç, Gorodets knezi Mihail Gleboviç ve Ugliç knezi Mihail Gleboviç bulunuyordu. Büyük Knez Dmitri ile onun hâkimiyetini benimsemiş olan Tver knezi Mihail ile Moskova knezi Daniil'in ziyarete gelmemiş olmaları dikkat çekicidir. Bu durum 1293 senesinde birisinin Andrey'in, diğzerinin de Dmitri'nin tarafında toplanan knezlerin birbirine rakip iki gurubun varlığını gözler önüne sermektedir¹²⁵¹.

Andrey ve beraberindeki knezlerin görünürdeki amacı Tokta'nın Hanlığını kutlamak olsa da onlar buraya Dmitri Aleksandroviç'i ve müttefiklerini şikâyet etmek için gelmişlerdi. Yeni Han knezleri kabul ettikten sonra Büyük Knezle ilgili şikâyetleri dinledi ve Rus kaynaklarında Dyuden olarak geçen kardeşlerinden Tudan'ı¹²⁵² Dmitri'nin üzerine yolladı¹²⁵³. Tokta'nın bu sefer için kardeşini görevlendirmesi, Andrey ve Dmitri arasındaki mücadeleleri Hanlığının itibarı açısından önemli gördüğünü göstermektedir.

Tudan'ın başkomutanlığını üstlendiği orduda yeni Büyük Knez Andrey Aleksandroviç¹²⁵⁴ ile Fedor Rostislaviç de önemli görevler üstlenmişlerdi. Dmitri bu esnada Pereyeslavl'da bulunuyordu ve düşmanlarının üzerine geldiğini haber alır almaz buradan ayrılarak ilk önce Volok'a, ardından da Pskov'a kaçtı. Dmitri'nin knezlik merkezini terk etmesinden bir süre sonra Altın Orda ordusu Kuzey Rus topraklarına

¹²⁵¹ A.A. Gorskiy, a.g.e, s.17.

¹²⁵² Onunla ilgili olarak bk. Ekzemplyarskiy, I, s.51; A.A. Gorskiy, a.g.e, s.17.

¹²⁵³ NPL, s.327; PSRL X, s.168, 169; SV, s.290; PSRL, IV, s.44; PSRL, VII, s.180; TL, s.345.; PSRL, XXIII, s.92. Hadiselerin gelişimi ile ilgili ayrıca bk. P.V. Golubinskiy, a.g.e, s.308; A.N. Nasanov, a.g.e, s.75. Solov'yev ise 1292 senesinde gittiklerinden bahseder. Solov'yev, II, s.190. Eksempliarskiy onların gidişinde herhangi bir kasıt aramayacak sadece Han'ın tahta oturmasını tebrik etmek istedikleri kanaatini taşımaktadır. Ekzemplyarskiy, I, s.51.

¹²⁵⁴ Kaynaklarımız Andrey'in sefere Büyük Knez sıfatıyla çıktığına dair bilgi vermezler. Ancak Dmitri üzerine sefere çıkılmasını kendisine bu unvanın tevciine bir delil olarak ele alıyoruz. Gorskiy ise onun ancak Dmitri'nin ölümüyle Büyük Knezliği elde ettiğini düşünmektedir. Bk. A.A. Gorskiy, a.g.e, s.23.

girdi. Suzdal'ın yakılıp yıkılmasının ardından Vladimir önlerine gelerek kenti kuşattılar. Kent ele geçirildikten sonra kiliseler, içindeki kitaplar da dâhil tahrip edildi. Sadece Simeon ve Nikon kroniğinde bulunan bir kayda göre özellikle Vladimir'deki kiliseler bundan zarar görmüştür ki, Moğollar kilisenin bakır kapı aksamından kıymetli eşyalarına varıncaya kadar yağma etmişlerdir¹²⁵⁵. Ardından Andrey Büyük Knezlik tahtına oturdu. Ancak Dmitri'nin peşini bırakmak istemeyen Tudan hemen harekete geçerek Pereyeslavl'a ulaşana kadar Yur'ev kenti dâhil olmak üzere karşısına çıkan tüm yerleşim birimlerini yağmaladı. Pereyeslavl'ı kuşattı ve birkaç gün içinde ele geçirdi. Kent büyük oranda tahrip edildi. Burada fazla kalmayan Tudan yoluna devamla Moskova'ya doğru ilerledi. Moskova'nın başında Dmitri'nin müttefiki ve Han'ı tebriğe gitmeyen kardeşi Daniil bulunuyordu. Kenti kuşatan Tudan kısa süre sonra Moskova'yı ele geçirdi ve burayı da yakıp yıktı. Daniil ise Altın Orda Han'na itaat ettiğini bildirerek hayatını kurtarabildi¹²⁵⁶. Tudan Moskova'nın yakılıp yıkılmasının ardından Han'ı tebrik etmeye gitmemiş bir diğer knez Mihail'in knezlik merkezi Tver'e yöneldi. Ancak kaynaklarımız onun Tudan'ın ordusu buraya yaklaştığında Han'ın yanında bulunduğunu bildirmektedirler¹²⁵⁷. Bu ziyaretin nedeniyle ilgili bilgi vermiyorsa da herhalde bu Mihail'in, yeni Han'ın kuzey Rusya'daki durumu değiştirmek azminde olduğunu ve bunun için de Tudan'ın komutasında bir orduyu buraya yolladığını öğrenmesiyle ilgiliydi¹²⁵⁸. Zira Mihail, yukarıda da gördüğümüz gibi Dmitri'nin safında yer almış ve Tokta'nın yanına gitmemiş olmasından ötürü Moğol ordusunun doğal hedeflerinden birisi olduğunu herhalde değerlendiriyordu.

Tverli boyarlar, kentte hiçbir knez olmadığı ve Mihail'den de herhangi bir haber alamadıkları için üzerlerine gelen Tudan ile mücadeleye karar verdiler. Ancak bu esnada Mihail, Han'ın yanından ayrılarak Tver'e doğru yola çıkmıştı¹²⁵⁹. Moğolların

¹²⁵⁵ PSRL X, s.169; PSRL, XVIII, s.82; TL, s.345.

¹²⁵⁶ TL, s.346; PSRL, XVIII, s.82. Ayrıca bk. V.A. Kuçkin, O Date Osnovaniya Moskovskogo Danilova Monasterya, Voprosu İstorii, No.7/1990, s.166. Daniil'in bu sefer sonucunda Moğol hâkimiyetini benimsemesi ile ilgili olarak bk. Karamzin, IV, s.142. A.A. Gorskiy ise Moskova'nın ele geçirilmediği, sadece civarındaki köylerin ve kasabaların vurulduğunu ifadeyle Moskova kentini tarumar etmek istemediklerini ifade etmiştir. A.A. Gorskiy, a.g.e, s.17, 18.

¹²⁵⁷ TL, s.346; PSRL X, s.169; PSRL, XVIII, s.82; PSRL, VII, s.180. Lavrentskiy vakayinamesinde ise sadece onun burada bulunmadığından bahsedilir, ancak nerede olduğundan bahsedilmez. PSRL, I, s.483.

¹²⁵⁸ Ekzemplyarskiy, II, s.458.

¹²⁵⁹ TL, s.346; PSRL X, s.169; PSRL, XVIII, s.82; PSRL, VII, s.180.

bölgedeki faaliyetlerinden haberdar olmayan knez durumu ancak Moskova yakınlarına gelince öğrendi¹²⁶⁰. Bundan sonra ilerleyişini hızlandırarak kısa süre içinde Tver'e vardı. Tudan ve Andrey, Mihail'in geldiğini haber almaları üzerine yönlerini değiştirerek Volok'a doğru ilerlemeye başladılar¹²⁶¹. Herhalde bunun nedeni Mihail'in Han'dan bir yarlık alması ve bunun bir şekilde Tudan tarafından haber alınmasıydı¹²⁶². Mihail bunun üzerine rahatlıkla kente geldi ve ahali tarafından coşkuyla karşılandı¹²⁶³.

Tver'de bu gelişmeler olurken Tudan hala Volok'a doğru ilerliyordu. Tudan kenti ele geçirmesinden sonra kenti yağmalattı ve ahaliyi katletti¹²⁶⁴. Novgorodlular Moğolların kendi üzerlerine gelmemeleri için kentin önde gelenlerinden Semen Klimoviç ile çeşitli hediyeler gönderdiler. Tudan'ın huzuruna çıkan Semen, “*kuvvetlerini Volok'tan çekmesi*”ni yani Novgorod üzerine yürümemesini istedi. Bunun yanı sıra Andrey ile de görüştüler ve kendisine boyun eğdiklerini bildirdiler. Gerek sunulan hediyeler, gerekse Novgorodluların Andrey'in hâkimiyetini kabul ettiğini bildirmeleri üzerine Tudan 1293 senesi seferini sona erdirerek buradan çekildi¹²⁶⁵. Buraya kadar Tudan'ın komutası altında ilerleyen Moğol ordusunun sırasıyla Suzdal, Vladimir, Moskova, Pereyaslavl ve Volok kentlerine geldiklerini yukarıda gördük. Bir de Tudan'dan ayrı faaliyet gösteren bazı kuvvetlerin bulunduğu Moğol saldırılarıyla ilgili çeşitli yerlerden gelen haberlerden anlaşılmaktadır. Buralar Murom, Yur'ev, Kolonna, Mojayesk, Dmitrov, Ugliç'ti¹²⁶⁶. Böylelikle 11 kent Moğol saldırılarından zarar görmüş oldu. Bununla beraber kaynaklarımız 14 kentin Moğol saldırısına uğradığından bahsetmektedir. Buna göre kaynakta ismi verilmemiş 3 kent daha vardır. Bunlar muhtemelen çok geniş bir araziye içine alan Murom'daki çeşitli kentlerdi.

¹²⁶⁰ PSRL, I, s.484; TL, s.346.

¹²⁶¹ PSRL, XVIII, s.83; TL, s.346; PSRL X, s.169; PSRL, VII, s.180.

¹²⁶² V.S. Borzakovskiy, a.g.e, s.88; Ekzemplyarskiy, II, s.458. Yazar bu konuda daha ileri giderek Mihail'in Tudan ile görüştüğü ve kendisine Volok'a gitmesini tavsiye ettiğinden bahsetmektedir ki kaynaklarımızda bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır. Ekzemplyarskiy, I, s.52.

¹²⁶³ PSRL, XVIII, s.82, 83; PSRL, X, s.169.

¹²⁶⁴ TL, s.346; NPL, s.327; PSRL, XVIII, s.83; PSRL, VII, s.180; PSRL, I, s.483. Volok'un ele geçirilmesi ile ilgili olarak ayrıca bk. V.A. Kuçkin, a.g.e, s.107.

¹²⁶⁵ NPL, s.327; PSRL X, s.169; PSRL, VII, s.180; SV, s.290. Lavrentskiy'de ise toprakların paylaşılmasından sonra bölgeden çekildikleri ifade edilir. PSRL, I, s.484. Tarihleme için bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.120.

¹²⁶⁶ PSRL X, s.169; PSRL, XVIII, s.82; PSRL, VII, s.180; TL, s.345. Ayrıca bk. P.V. Golubinskiy, a.g.e, s.308.

Tudan'ın bu başarılı seferi sonucunda 1294 senesi itibariyle sadece Dmitri'nin Kuzey Rusya'daki hâkimiyeti sona erdirilmedi, aynı zamanda Nogay'ın da bölgedeki etkinliği kısıtlanmış oldu¹²⁶⁷. Hemen sonra Kuzey Rusya knezlerinin tamamının Altın Orda Hanı'na itaat etmeleri ve durumdan rahatsızlıklarını bildirmek için Nogay'a gitmemeleri Tudan'ın seferinin istenilen amacı yerine getiren kesin sonuçlu bir sefer olduğunu göstermektedir.

Yeni Büyük Knez Andrey Aleksandroviç, Tudan'ın bölgeden ayrılmasından kısa süre sonra hiçbir tehlike ile karşılaşmaksızın Novgorod'a geldi ve 1294 senesinin Şubat ayında buranın tahtına oturdu¹²⁶⁸. Dmitri'nin Novgorod'u kaybetmesiyle Kuzey Rusya'da Dmitri dönemi resmen kapanmış oldu. Kaynaklarda ifade edildiği kadarıyla Andrey'in ilk faaliyeti komşu İsveç devletiyle savaşmak oldu¹²⁶⁹. Bu esnada bir taraftan da Dmitri'den arta kalan bölgelerin Tokta'ya bağlı knezler arasında bölüşülmesi meselesi halledildi. Buna göre Andrey Büyük Knez olarak Vladimir ve Novgorod'u, kardeşlerinin ölümünden sonra Smolensk'i de ele geçiren Yaroslavlı Fedor Rostislaviç ise Pereyeslavlı'ı aldı¹²⁷⁰. Bunların haricinde kaynaklarda belirtilmeyen bazı paylaşımların da olduğu sonraki hadiselerde bazı bölgelerdeki knezlerin yerlerinin değişmesinden anlaşılmaktadır. Buna göre Dmitri'nin oğlu olan İvan Andrey'den boşalan Kostrom'u¹²⁷¹, Bryansk Knezi Aleksandr Gleboviç Fedor'dan boşalan Smolensk topraklarını, onun topraklarını da Roman Mihailoviç aldı¹²⁷². Bu paylaşımın Tver knezi Mihail ve Moskova knezi Daniil, Andrey ile beraber gitmediklerinden olsa gerek pay alamadılar. Bununla birlikte artık onlar da Büyük Knezin, dolayısıyla Altın Orda Hanı Tokta'nın hâkimiyetini benimsemişlerdi¹²⁷³.

Andrey'in bu idari ve askeri faaliyetleri devam ederken Dmitri de kaçtığı Pskov'da sıkışıp kalmıştı. Durumunun çok da içaçıcı olmadığını görerek buradan

¹²⁶⁷ A.A. Gorskiy, a.g.e, s.20.

¹²⁶⁸ NPL, s.327; PSRL X, s.169; PSRL, XVIII, s.83; PSRL, VII, s.180; SV, s.290. Tarihleme için bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.121.

¹²⁶⁹ NPL, s.328.

¹²⁷⁰ PSRL, VII, s.180; TL, s.347. Lavrentskiy'de ise Fedor'un Yaroslavlı'ı aldığından bahsedilir ki bu durum Fedor'un zaten bu esnada buranın hâkimi olması nedeni ile yanlış bir kayıt olduğu anlaşılmaktadır. PSRL, I, s.483.

¹²⁷¹ Solov'yev, II, s.190; Ekzemplyarskiy, I, s.52.

¹²⁷² Karamzin, IV, s.144; P.V. Golubinskiy, a.g.e, s.308; A.A. Gorskiy, Russkiye Zemli v XIII i XIV vekah, s.37.

¹²⁷³ G. Vernadsky, a.g.e, s.235.

ayrılmaya karar verdi. Nereye gitmek istediği ile ilgili elde bilgi bulunmamaktadır¹²⁷⁴. Ancak Kuzey Rusya'da gidebileceği hiçbir kentin kalmadığı Dmitri'nin Nogay'ın yanına gitmekten başka bir çaresinin kalmadığı görülüyor. Bu konuda aşağıda da ifade edeceğimiz üzere Andrey'in onun Pskov'dan ayrılma ihtimaline karşı Torjka'da kendisine pusu kurması da Dmitri'nin Andrey'i rahatsız edebileceği bir yere kaçmasından korktuğunu göstermektedir. Bu gerekçelerle Pskov'da bulunan Dmitri'nin bundan sonraki amacının, efendisi olarak gördüğü Nogay'ın yanına gitmek olduğu anlaşılmaktadır.

Dmitri'nin yola çıkması haberinin kendisine ulaşması üzerine Andrey beraberindekilerle 1294 senesinde Torjka'ya gelerek Dmitri'yi beklemeye başladı¹²⁷⁵. Ancak daha farklı bir yol kullanan Dmitri, hızını yavaşlatan hazinesini yolda bırakarak Tver'e geldi. Kardeşini ele geçiremeyen Andrey ise sadece onun hazinesine sahip olabildi¹²⁷⁶. Dmitri Tver'de Mihail tarafından ağırlandı ve Tver knezi iki kardeş arasında arabuluculuk yapmak için Svyatoslav isimli bir kişiyi Andrey'e gönderdi¹²⁷⁷. Tver hâkiminin böyle bir girişimde bulunması N. Karamzin'in de belirttiği gibi Moğol kuvvetlerini buraya çekmemek istemesiyle ilgiliydi¹²⁷⁸. Ancak biz bir süre sonra Toktimur¹²⁷⁹ isimli bir komutanı güçlü sayılabilecek bir orduyla yeniden Tver sınırlarında görüyoruz. Onun buradaki faaliyetleri hakkında sadece kısa bilgiler vermekle yetinen Lavrentiyev ve Nikon kronikleri söz konusu ordunun buraya hangi sebeple geldiği hakkında bilgi vermez. Ancak Dmitri'nin Tver'e gelmesinden sonra

¹²⁷⁴ Ekzemplyarskiy ise onun Tver'e gitmek istediğini iddia eder. Ekzemplyarskiy, I, s.52.

¹²⁷⁵ NPL, s.328; PSRL, XVIII, s.83; PSRL, VII, s.180; SV, s.290. Tarih için ayrıca bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.121.

¹²⁷⁶ PSRL, I, s.483; PSRL X, s.170; TL, s.347; NPL, s.328; PSRL, XVIII, s.83; PSRL, VII, s.180; SV, s.290.

¹²⁷⁷ Kaynaklarda bu yönde bir bilgi bulunamaktadır. Ancak sonrasında Andrey ile arabuldukmak için Tver'in önde gelen kişilerinden birisini Andrey'e gönderilmesi Tver knezi tarafından ağırlandığını göstermektedir. Karamzin de onun Mihail tarafından kabul edildiğini ifade etmektedir. Karamzin, IV, s.144. Ekzemplyarskiy de onlar arasında bu hadisede bir ilişki olduğunu belirtir, ancak detaya girmez, Ekzemplyarskiy, I, s.52. A.N. Nasanov ise bu girişimde Mihail'in herhangi bir rol oynamadığını doğrudan Dmitri ile ilişkili olduğunu iddia etmektedir. A.N. Nasanov, a.g.e, s.77.

¹²⁷⁸ Karamzin, IV, s.144.

¹²⁷⁹ Bu isim Tuk Timur ve Tuka Timur olarak da değerlendirilebilir. Bilim adamlarının bu isimle ilgili önerileri için bk. A.A. Gorskiy, Moskva i Orda, s.21, 22.

böyle bir seferin düzenlenmesi, bunun nedeninin Mihail'in Dmitri'yi ağırlamasının Tokta tarafından hoş karşılanmaması olduğunu göstermektedir¹²⁸⁰.

Dmitri ile Andrey arasındaki ilişkileri düzene koymak isteyen Mihail'in gönderdiği Svyatoslav, Andrey'i ikna etmeyi başardı ve böylelikle kardeşler arasında barış tesis edildi. Bu anlaşmanın hangi maddeleri içerdiği ile ilgili elde açık bir bilgi bulunmamaktaysa da sonunda Dmitri'nin iddialarından vazgeçerek eskisine göre basit bir hayata çekilmeyi kabullenmesi¹²⁸¹ Büyük Knezlik iddialarından vazgeçtiğini göstermektedir. Bunun yanında kaynaklarda geçmemekle birlikte anlaşmadan sonra Dmitri'nin daha önce Fedor'un payına düşen Pereyeslavl'a gitmesi bu anlaşmada Pereyeslavl'ın Dmitri'nin hâkimiyetinde kaldığına işaret eder¹²⁸². Bununla birlikte yukarıda da gördüğümüz üzere burası yapılan sefer sonucunda Yaroslavl'ı Fedor'a verilmiş, o da merkezini buraya taşımıştı. Andrey ile Dmitri arasında yapılan anlaşmadan sonra Fedor'a elçi gönderilerek Pereyeslavl'ı terk etmesi istendi. Kısa bir süre önce büyük bir yağma yaşamasına rağmen Pereyeslavl'ın eski knezlik merkezine göre daha uygun bir kent olduğunu düşünen Fedor bu elçilik heyetinden sonra kentten ayrılmadı. Ancak bir süre sonra buna mecbur kaldı. Bunu yaparken durumdan hoşnut olmadığını gösterir bir şekilde kenti yakıp yıktı¹²⁸³.

Dmitri Aleksandroviç, Fedor'un Pereyeslavl'dan ayrılması üzerine buraya gitmek üzere Tver'den ayrıldı. Ancak buraya varamadan 1294 yılında Volok yakınlarındaki Çernets'te öldü. Hareketli bir hayat yaşayan ve dirayetli bir önder olduğu anlaşılan Dmitri Aleksandroviç'in cesedi uzun yıllar knezliğini ettiği ve çok sevdiği Pereyeslavl'a gömüldü¹²⁸⁴. Burası ilk önce Andrey Aleksandroviç'e bağlandıysa¹²⁸⁵ da sonraki zamanlarda Dmitri'nin oğullarından İvan'ın eline geçti¹²⁸⁶.

¹²⁸⁰ Bu sefer için bk. PSRL, I, s.483; PSRL X, s.169. Ayrıca bk. A.N. Nasanov, a.g.e, s.77. V.S. Borzakovskiy, Toktimur'un Tver'e sayım yapmak için geldiğini ifade ederken, Toktimur'un seferini Dmitri'nin Tver ziyaretinden önceye tarihleyen A.A. Gorskiy ise Toktimur'un Tokta Han tarafından değil, Nogay tarafından buraya yollandığını ifade etmiştir. Bk. V.S. Borzakovskiy, a.g.e, s.89; A.A. Gorskiy, a.g.e, s.21. Borzakovskiy'in iddiası diğer bölgelerde böylesi bir faaliyetin yaşanmıyor olmasından ötürü kabul edilebilir değildir. A.A. Gorskiy'nin iddiası üzerinde düşünülebilirse de elde bu kişinin Nogay'ın komutanlarından olduğunu düşündürecek bir delil bulunmamaktadır.

¹²⁸¹ NPL, s.328; PSRL, VII, s.180; SV, s.291.

¹²⁸² Ekzemplyarskiy, I, s.52.

¹²⁸³ PSRL, I, s.485; PSRL X, s.170; PSRL, XVIII, s.83; TL, s.347.

¹²⁸⁴ NPL, s.328; PSRL X, s.170; PSRL, VII, s.181; SV, s.291; TL, s.347.

Andrey'in Büyük Knezliği elde etmesi Nogay'ın hâkimiyet sahasına müdahaleydi. Nogay, Büyük Knez olarak atadığı ve defalarca da desteklediği Dmitri'nin Altın Orda kuvvetleri tarafından sürekli geri itilmesi ve ardından da Pskov'a kaçması karşısında sessiz kaldı. Bunda en önemli etken kuşkusuz ki bu esnada Tokta Han ile ilişkilerinin iyi olmasıydı. Bunun yanı sıra Nogay'ın gözünü Balkanlar'a dikmesi de bölgedeki meselelere yeteri kadar dikkat gösterememesinde bir etken olarak değerlendirilebilir¹²⁸⁷. Yine de devlet üzerindeki etkisi bir süre daha devam etti. Eşlerinden Baylak Hatun'un Nogay adına Tokta'nın yanına gelerek kendisinden 23 devlet görevlisinin idamını talep etmesi ve Hanın da bunu yerine getirmesi Nogay'ın devlet üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir¹²⁸⁸. Tokta'nın Nogay'ın isteğini hiçbir şekilde itiraz etmeden yerine getirmesi, Nogay ile ilişkilerini daha da güçlendirdi. Tokta'nın, isteğini koşulsuz yerine getirmesi üzerine Nogay, Dnyeper'in güneyindeki bölgelerdeki faaliyetlerine rahat bir şekilde devam etti¹²⁸⁹.

Son gelişmeler neticesinde 1294 yılının sonlarında Kuzey Rusya'nın tamamı Andrey'in Büyük Knezliği etrafında toplanmış oldu. Tver, Rostov, Moskova ve diğer küçük knezlikler Büyük Knez'in ve dolayısı ile de meşru Altın Orda Hanı'nın yanındaydılar. Bu siyasi hayat Andrey'in şahsi üstünlüğü veya gücünden değil, bölgedeki mücadelelerle ortaya çıkan müttefikliklerin meydana getirdiği bir düzendi. Altın Orda ile Nogay arasındaki bölge rekabetinin bir yansıması olan Kuzey Rusya knezlikleri arasındaki mücadele dönemi her ne kadar Altın Orda'nın zaferi ve bölgedeki merkezi Moğol idaresinin hâkimiyetinin kesin olarak tastiki ile neticelense de, Rus knezliklerinin kendi aralarında yaptıkları ittifaklar Moğol idaresi altındaki Rusya'da yeni bir dönem başlatmıştır. Bu müttefikliklerden biri Andrey'in başını çektiği ve Yaroslavl knezi Fedor Rostislaviç ve Rostov knezi Konstantin Borisoviç tarafından meydana getirilmişken diğer müttefik grup ise başını Tver knezi Mihail'in çektiği ve Moskova knezi Daniil Aleksandroviç ile babası Dmitri'nin mirasını ele geçirmiş

¹²⁸⁵ PSRL, VII, s.181.

¹²⁸⁶ PSRL X, s.170. Ayrıca bk. Solov'yev, II, s.190.

¹²⁸⁷ Onun bu esnadaki faaliyetleri için bk. N.I. Veselovskiy, a.g.e, s.40-42.

¹²⁸⁸ N.I. Veselovskiy, a.g.e, s.43.

¹²⁸⁹ Bu faaliyetler için bk. G. Vernadsky, a.g.e, s.228, 229.

bulunan İvan Dmitreviç tarafından teşkil edilmiştir¹²⁹⁰. “Müttefikler Mücadelesi Dönemi” olarak adlandırılabilen bu yeni dönemde yaşanacak gelişmelerin ortaya çıkardığı hadiseler, bundan sonraki Rusya tarihini derinden etkileyecektir. Bunun en önemli sonucu kuşkusuz ki müttefiklik durumundan iyi şekilde istifade ederek bölgesinde genişleyen ve ardından da kendi başına bir kutup olmayı başarabilen Moskova knezliğinin Rusya tarihinin merkezine yerleşmesidir. Bir başka ifade ile Moskova knezliğinin Rusya’nın tamamına hükmetmesi ve sonrasında da İmparatorluk Rusyasını kurması Altın Orda ile Nogay arasındaki mücadelelerin Rusya’daki yansımalarının doğurduğu bir tarihi gelişmedir.

H. Rus Knezleri Arasında İttifakların Kurulması, Vladimir ve Dmitrov Toplantıları (1296–1304)

Dmitri’nin ölümünden bir sene sonra Andrey Aleksandroviç eşiyle birlikte 1295 senesinde Tokta Hanın yanına gitti¹²⁹¹. Kaynaklarımıza yansımamış olan bu yolculuğun nedeni muhtemelen mevcut son durumun rapor edilmesi ve vergi sunulmasıyla ilgiliydi¹²⁹². Andrey kardeşi olmasına rağmen Dmitri gibi bir düşmandan kurtulduğu için son derece rahattı. Ancak onu bekleyen siyasi gelişmeler kendisini, Dmitri ile mücadelesindeki kadar rahatsız edecektir.

Dmitri’nin bertaraf edilmesi, ardından da ölmesi üzerine Andrey ile Yaroslavl knezi Fedor Rostislaviç arasındaki müttefiklik durumu daha da sağlamlaştı ve bozulamaz bir hal aldı. Bu yakınlaşmaya bir süre sonra Rostov knezi Konstantin Borisoviç de dâhil olunca müttefiklik üçlü bir gruba dönüştü. Bir süre sonra eski Rostov knezi Dmitri Borisoviç’in kızıyla evlenen Tver knezi Mihail Yaroslaviç de buna dâhil oldu¹²⁹³. Ancak bilemediğimiz sebepten o, kısa süre sonra bu ittifaktan çıktı. Andrey, Fedor ve Konstantin arasındaki müttefiklik halini bilen Mihail, Moskova knezi Daniil ve Pereyaslavl knezi İvan ile ilişki kurarak yeni bir üçlü müttefik grup kurdu¹²⁹⁴.

¹²⁹⁰ Bu müttefik oluşumlar için bk. Ekzemplyarskiy, I, s.56.

¹²⁹¹ PSRL, X, s.170; PSRL, VII, s.181; SV, s.291; PSRL, XXIII, s.94.

¹²⁹² Ekzemplyarskiy, I, s.56.

¹²⁹³ Karamzin, IV, s.156; Ekzemplyarskiy, I, s.56.

¹²⁹⁴ Ekzemplyarskiy, I, s.56; Solov’yev, II, s. 191.

Üzerinde pek durulmamış olan bu iki kutuplu dönem Moskova'nın yükselişini hazırlayan gelişmeleri beraberinde getirmesinden ötürü Rusya tarihi için önemlidir.

1296 senesinde Büyük Knez Andrey ile Mihail-Daniil-İvan müttefik gurubu arasında nedeni kaynaklarda ifade edilmeyen sorunlar baş gösterdi¹²⁹⁵. Bu sorunun nedeninin Andrey ile yeğeni İvan Dmitriyeviç arasında Pereyeslavl hâkimiyeti olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Dmitri'nin ölümünden sonra buranın başına ilk önce Andrey Aleksandroviç getirilmişse de sonrasında İvan'ın Han nezdindeki girişimleri nedeniyle buradan el çekmek zorunda kalmıştı¹²⁹⁶.

Büyük Knez Andrey, son gelişmelerden rahatsızlığını bildirmek üzere Tokta'nın yanına gitti ve knezlerden şikâyetçi oldu. Tokta ise Andrey'in şikâyetini yerinden soruşturmak için Nevr ve Oleks isimli iki elçisini¹²⁹⁷ Kuzey Rusya'ya gönderdi. Elçiler Vladimir'de knezler arası bir toplantı tertip ettiler. Toplantıya katılanların listesi Simeon, Nikon, Voskrosenskiy, Troits, Ermolin, Sofiskiy ve Novgorod IV. kroniklerinde bulunmaktadır. Ancak bunlardan sadece ilk beşinde knezler arası gruplaşmalar tespit edilmiştir¹²⁹⁸. Buna göre bir tarafta Andrey Aleksandroviç, Fedor Rostislaviç ile Rostov knezi Konstantin bulunuyorken diğer tarafta Tver Knezi Mihail Yaroslaviç, Moskova Knezi Daniil ve Pereyeslavl knezi İvan'ı temsilen de bir boyar¹²⁹⁹ bulunuyordu¹³⁰⁰. İvan'ın toplantıya katılmamasının nedeni ise Han'ın yanında bulunuyor olmasıydı¹³⁰¹. Bu knezler ve isimlerini yukarıda zikrettiğimiz Moğol elçilerinin yanı sıra Saray kenti imamı olup bundan sonraki hadiselerde de isminden

¹²⁹⁵ PSRL, X, s.171; PSRL, VII, s.181; SV, s.291; TL, s.

¹²⁹⁶ Bu görüş için ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, II, s.7.

¹²⁹⁷ Tüm kaynaklarda bu iki görevliden "posol" yani elçi olarak bahsedilir. Ancak sadece Troits vakayinamesinde ordu komutanı olarak gösterilir. TL, s.347. Onların Kuzey Rusya'da herhangi bir yıkımda bulunmamaları onların diğer vakayinamelerde olduğu gibi elçi olduklarını göstermektedir.

¹²⁹⁸ Benzer bir girişim Novgorod IV tarafından da yapılmıştır. Ancak burada İvan Dmitriyeviç Andrey Aleksandroviç'in safında gösterilmiştir ki bu kayıt kesinlikle hatalıdır. PSRL, IV, s.45.

¹²⁹⁹ Ekzemplyarskiy, I, s.57.

¹³⁰⁰ PSRL, X, s.171; PSRL, XVIII, s.83; PSRL, VII, s.181; TL, s.347, 348; PSRL, XXIII, s.94. Sofiskiy ve Novgorod IV'de verilen listede ise İvan Dmitriyeviç toplantıda gösterilmiştir. SV, s.291; PSRL, IV, s.45.

¹³⁰¹ Karamzin, IV, s.157.

bahsettirecek olan İsmail ile Semeon isimli bir din adamı da toplantıya iştirak etmişlerdi¹³⁰².

Knezlerin tamamının Vladimir'e gelmelerinden sonra toplantı başladı. Kaynaklarımız toplantıda ne gibi hususların konuşulduğundan bahsetmezler. Bununla birlikte sadece toplantı sırasında büyük anlaşmazlıkların çıktığı ve kan dökülmesinin eşiğine gelindiği, ancak Saray İmamı İsmail ve Semeon'un araya girmesiyle knezlerin yatıştırıldığı kaydedilmiştir. Yine de bu çaba, aralarındaki sorunların nihayet bulmasını sağlamadı. Kaynaklarımızın aralarında barış sağlandığına dair bir kayıt düşmemeleri knezlerin, toplantıdan anlaşmazlıklarını daha da artırarak ayırdıklarını göstermektedir¹³⁰³.

Toplantının knezler arasındaki sorunları halledemeden neticelenmesi üzerine Andrey Aleksandroviç, rahatsızlıklarını askeri yolla çözmeye karar verdi. İlk önce Pereyaslavl'ı ele geçirmek, ardından da Tver ve Moskova'ya da hâkim olmak niyetindeydi. Bu esnada Pereyaslavl knezi İvan, topraklarının korunmasını Tver knezi Mihail'e emanet ederek Altın Orda Hanı'nın yanında gitmişti. Andrey hazırlıklarını tamamlayıp ilerlemeye koyulduysa da yolu Yur'ev taraflarında Mihail Yaroslaviç ve Daniil Aleksandroviç tarafından kesildi. Andrey bunun üzerine daha fazla ilerleyemeyerek olduğu yerde kaldı. Bir süre sonra da onlara elçi göndererek anlaştı¹³⁰⁴. Anlaşmanın hangi esaslara dayandığı kaynaklarımızda belirtilmemiştir¹³⁰⁵. Ancak Pereyaslavl'daki durumun Han'ın kararına bırakılacağı temelinde olduğu düşünülebilir. Bu da İvan'ın lehinde neticelenecektir.

¹³⁰² PSRL, VII, s.181; SV, s.291; PSRL, IV, s.45. Ayrıca bk. A.A. Gorskiy, "Moskva, Tver i Orda v 1300–1339 godah", *Vpl*, 4/1995, s.37. Nikon kroniğinden sadece Simeon'un ismi verilmiştir. Bk. PSRL, X, s.171.

¹³⁰³ PSRL, X, s.171; PSRL, VII, s.181; SV, s.291; PSRL, IV, s.45; PSRL, XVIII, s.83; PSRL, XXII, s.94. Ayrıca bk. Karamzin, IV, s.158. Ekzemplyarskiy ise kongre sonucunda knezlerin anlaşmalarından bahseder, ancak bu anlaşmanın neleri içerdiğinden bahsetmez. Ekzemplyarskiy, I, s.57. Benzer bir görüş de Solov'yev ve kendisini takiple G. Vernadsky tarafından ileri sürülmüştür. Onlara göre toplantı sonrasında bir anlaşma sağlanmıştır. Buna göre knezler toplantıya katılmayan knezler üzerindeki girişimlerinde bağımsız olacaklardır. Solov'yev, II, s.191; G. Vernadsky, a.g.e, s.236.

¹³⁰⁴ PSRL, X, s.171; PSRL, I, s.484; PSRL, XVIII, s.84; PSRL, VII, s.181; TL, s.348; PSRL, XXIII, s.94. Hadiseler için ayrıca bk. Karamzin, IV, s.158; Solov'yev, II, s.191; Ekzemplyarskiy, I, s.57.

¹³⁰⁵ J. Fennel ise knezler arasında Vladimir'de bir toplantı daha düzenlenmesinin kararlaştırıldığını ifade etmiştir. J. Fennel, a.g.e, s.151. Ancak bu hadise yukarıda da gördüğümüz üzere Andrey'in Han'ın yanına gitmesinden sonra Han'ın isteği ile gerçekleşmiştir. Bundan ötürü J. Fennel'in kronolojik hata içine düştüğü anlaşılmaktadır.

1301 Yur'ev anlaşması neticesinde ortaya çıkan uzlaşma neticesinde, knezler arasındaki mücadeleler yerini, Moskova knezliğinin Rostov knezliği ile evlilik yoluyla ilişki kurmaya çalışması¹³⁰⁶, Yaroslavl knezi Fedor'un da Smolensk topraklarını ele geçirmek için buraya bir sefer düzenlemesi¹³⁰⁷ gibi hadiselerden anladığımız kadarıyla knezlerin birbirleriyle mücadele etmeden güçlenmeye çalışmalarına terk etti. Ancak üç sene sonra 1299'da Fedor'un ölümü¹³⁰⁸ bölgedeki güçler dengesini bir anda değiştirdi.

Kaynaklarımız 1301 senesinde knezler arasındaki münasebetlerden ötürü bir toplantının daha tertip edildiğini haber vermektedir. Toplantının bu seferki adresi Dmitrov'du. İştirak edenler Büyük Knez Andrey Aleksandroviç, Tver knezi Mihail Yaroslaviç, Moskova knezi Daniil Aleksandroviç ile Pereyeslavl knezi İvan Dmitriyeviç'ti. Burada ne gibi sorunların görüşüldüğü ile ilgili elde bilgi yoksa da ilk toplantının aksine bu sefer uyum sağlandı. Daha önceki anlaşmanın aksine knezlerin memleketlerine döner dönmez silaha sarılmamaları Andrey'in Pereyeslavl'daki haklarından bir süre için de olsa vazgeçtiğini göstermektedir. Bununla birlikte kısa süre sonra Tver knezi Mihail ile Pereyeslavl knezi İvan arasındaki ilişkilerin bozulduğunu görüyoruz¹³⁰⁹. İvan'ın ölümüyle ilgili bilgi veren kaynaklarımızda topraklarını daha sağlığında Moskova knezi Daniil'e miras bıraktığının ifade edilmesi¹³¹⁰ Mihail ile arasının bozulmasının nedeninin miras meselesiyle ilgili olduğunu göstermektedir¹³¹¹.

Daha önce gördüğümüz gibi İvan 1296 senesinde Han'ın yanına gittiğinde topraklarını Mihail'e emanet etmişti. A.A. Gorskiy'e göre İvan 1296 senesinden sonra Moskova knezi Daniil ile daha çok yakınlaşmış, Mihail'in de bunun üzerine Andrey'e meyletmiştir¹³¹². Kaynaklarımızda taraflar arasındaki ilişkilerin böylesi bir hal aldığını kesin olarak ispat edecek kayıtlar yoksa da sonraki zamanlarda ortaya çıkan bazı hadiseler, mesela Andrey'in Büyük Knezlik için Mihail'i önermesi, A.A. Gorskiy'in iddiasını doğrular niteliktedir.

¹³⁰⁶ Bu evlilik için bk. PSRL, X, s.171; PSRL, VII, s.181

¹³⁰⁷ PSRL, I, s.484; PSRL, X, s.171. Sefer için bk. P.V. Golubinskiy, a.g.e, s.309.

¹³⁰⁸ PSRL, VII, s.182; SV, s.291. Lavrentskiy'de ise ölümü 1300 senesinde gösterilmiştir. PSRL, I, s.485.

¹³⁰⁹ PSRL, I, s.486; PSRL, X, s.173; TL, s.349.

¹³¹⁰ PSRL, VII, s.183; TL, s.350.

¹³¹¹ Ekzemplyarskiy ise Mihail'in İvan'dan topraklarının bir kısmını talep etmiş olabileceğini belirtmektedir. Ekzemplyarskiy'in görüşü için bk. Ekzemplyarskiy, C.I, s.57.

¹³¹² A.A. Gorskiy, a.g.e, s.28.

Moskova knezi Daniil, toplantının sona ermesinden kısa bir süre sonra Ryazan knezliğinde ortaya çıkan taht mücadeleleri üzerine¹³¹³ Ryazan knezliğinin üzerine yürüdü. Moskova knezi aralarında epeyce Moğol askerinin de bulunduğu anlaşılan Ryazan ordusunu dağıtmakla kalmadı buranın knezi Konstantin'i 1306 senesinde öldürülecek olduğu Moskova'ya götürdü¹³¹⁴. Bu başarı ile Daniil, Ryazan topraklarının tamamını kendisine bağlamamışsa da en azından Kolomna gibi stratejik bir kenti ele geçirdi. Moskova knezliği böylelikle, Vladimir'den Ryazan'a uzanan yolu egemenliği altına almış, ticaret yolunun önemli bir kısmında söz sahibi olarak gücüne güç katmıştır.

Moskova knezliğinin Ryazan'a saldırması Moğolların Rusya idaresinde tamamen bir devrim niteliği taşımaktadır. Zira bundan önceki zamanlarda hiçbir knez Han'a başvurmadan böyle bir girişimde bulunamamıştı. Dahası hiçbir knez Moğol görevlilerine ve askerlere saldırmak konusunda Daniil kadar rahat ve kendinden emin olamamıştı. Daha da ilginç olan Tokta'nın bu yaşananlara hiçbir şekilde ses çıkarmamasıdır. A.N. Nasanov Daniil'in bu girişimini Altın Orda'dan ayrılıkçı politika takip etmesine bağlamaktadır¹³¹⁵. Nasanov'un bu görüşüne Daniil'in Rusya'da knezlikler arası fütihat dönemini başlatmasını da eklenebilir. Zira Daniil'in bu girişimi Rus knezleri arasındaki mücadeleleri kesin olarak başlatmıştır. Moğolların gelişmelere müdahale etmemeleri Rus knezleri arasındaki fütihat dönemini desteklemiş, bundan cesaret alan knezler birbirleriyle mücadelelerini daha şiddetli bir şekilde devam ettirerek birleşik, tek bir Rus devletine doğru adım atmışlardır.

¹³¹³ A.A. Gorskiy, a.g.e, s.29.

¹³¹⁴ PSRL, I, s.486; TL, s.350; PSRL, XVIII, s.85; PSRL, VII, s.183; PSRL, XXI, s.297. Hadise Nikon kroniğinde de anlatılır. Ancak burada 1300 tarihine tarihlenmiştir. PSRL, X, s.173. Ryazan knezinin öldürülmesiyle ilgili bk. TL, s.352; PSRL, VII, s.184. Korsakov onun ölümünü 1307 senesinde gerçekleştiğini yazar. D. Korsakov, *Merya i Rostovskoye Knyajestvo*, Kazan 1872, s.166. G. Vernadsky Ryazan knezinin, Daniil gelmeden önce Moğol baskakından yardım istediğinden bahseder. Ancak kaynaklarımızda bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır. G. Vernadsky, a.g.e, s.236.

¹³¹⁵ A.N. Nasanov, a.g.e, s.80; Ilovayskiy, *Istoriya Rossii*, II, s.5

I. Pereyeslavl Hâkimiyeti İçin Knezler Arasındaki Mücadeleler (1302-1304)

Pereyeslavl knezi İvan Dmitriyeviç 15 Mayıs 1302 tarihinde, arkasında bir oğul bırakmadan öldü¹³¹⁶. Birinci dereceden yakını olmadığından¹³¹⁷ yukarıda da ifade ettiğimiz gibi topraklarını amcası Daniil'e miras bırakmıştı¹³¹⁸. Ancak Büyük Knez Andrey, Daniil'den daha hızlı davranarak kente memurlarını göndererek buraya hâkim oldu. Bunu yaparken kendine göre geçerli nedenleri de vardı. Zira Pereyeslavl Altın Orda'ya bağlı Rusya'nın ilk Büyük Knezi Yaroslav Vsevolodoviç'ten itibaren Büyük Knezlik sınırları içinde telakki ediliyordu¹³¹⁹. Dmitri Aleksandroviç'in ölmesinden sonra kentin Büyük Knez Andrey'e kalması da bu anlayışla ilgiliydi. Bu yasaya binaen Andrey, Han'ın kenti bir süre sonra İvan'a vermesine rağmen Han'ın fikrini değiştirmeye çalışmış, ancak bunda başarılı olamamıştı. İvan'ın ölümü onun Pereyeslavl'ı tekrar Büyük Knezlik sınırları içine dâhil etmesi için bulunmaz bir fırsat yarattı. Hırslı ve cesur bir knez olan Daniil, kentin kendine miras kalmasından da güç alarak¹³²⁰ görevlilerini beraberlerinde bir orduyla aynı senenin Kasım ayında¹³²¹ Pereyeslavl'a gönderdi ve kenti ele geçirdi. Kentte bulunan Büyük Knezlik görevlileri ortaya çıkan bu yeni durum üzerine kenti terk etmek zorunda kaldılar¹³²². Daniil kente

¹³¹⁶ Lavrentskiy, Simeon, Voskrosenskiy ve Troits kroniklerinde onun ölümü 1303 yılına tarihlenmiştir. Bk. PSRL, I, s.486; PSRL, XVIII, s.85; PSRL, VII, s.183; TL, s.350. Nikon ve Sofiski kroniklerinde ise 1302 tarihi verilmiştir. PSRL, X, s.174; SV, s.293. Konuyu anlatan yazarlarda farklı tarihler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan Ekzemplyarskiy, A.N. Nasanov, Kuçkin, V. Galkin ve Gorskiy 1302 senesini kabul ederlerken Karamzin ve Solov'yev 1303 senesini kabul etmişlerdir. Bk. Ekzemplyarskiy, I, s.58; Ekzemplyarskiy, II, s.8; V.A. Kuçkin, a.g.e, s.127; V. Galkin, a.g.m, s.48; A.A. Gorskiy, a.g.e, s.30; A.N. Nasanov, a.g.e, s.130; Karamzin, IV, s.159; N.I. Kostomarov, a.g.e, s.177; Solov'yev, II, s.191. Ancak N.G. Berejkov'un Rus tarihi kronolojisi üzerine yaptığı incelemeler neticesinde 1303 tarihini veren kroniklerin tarihlenmelerinin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.117, 118. Yine Novgorod akitlerinden birinde de bu tarih 1302 olarak kaydedilmiştir. V.L. Yanin, Novgorodskiye Aktı, s.87. Gerek bu akidname gerekse N.G. Berejkov'un değerlendirmeleri, İvan'ın ölüm tarihinin 1302 olduğunu göstermektedir.

¹³¹⁷ Onun birisi İvan diğeri de Aleksandr isimlerinde iki kardeşi daha vardı. Ancak bunlar kendisinden önce ölmüşlerdir. Bk. Ekzemplyarskiy, I, s.52; V.A. Kuçkin, a.g.e, s.127.

¹³¹⁸ PSRL, X, s.174; PSRL, XVIII, s.85; PSRL, VII, s.183; TL, s.350. Ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, I, s.58.

¹³¹⁹ Buranın Büyük Knezlik sınırları içinde olması durumu ile ilgili olarak bk. V.A. Kuçkin, a.g.e, s.113, 127-128; A.A. Gorskiy, a.g.e, s.19.

¹³²⁰ Bu miras ile ilgili olarak kaynaklarda verilen bilgilerin değerlendirilmesi için bk. V.A. Kuçkin, a.g.e, s.128. Ayrıca bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.90.

¹³²¹ V.A. Kuçkin, a.g.e, s.128.

¹³²² PSRL, X, s.174; PSRL, XVIII, s.85; TL, s.350; PSRL, VII, s.183; SV, s.293. Hadiseler Lavrentskiy vakayinamesinde de anlatılır, ancak burada verilen bilgiler son derece kısıtlıdır. PSRL, I, s.486. Ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, I, s.58. Konuyu inceleyen bazı bilim adamları ise onların Daniil tarafından buradan kovulduklarını ifade etmektedirler. A.N. Nasanov, a.g.e, s.81; G. Vernadsky, a.g.e, s.236; Solov'yev, II,

egemen olmasından bir süre sonra burayı oğullarından Yuri'ye teslim etti¹³²³. Daniil'in yayılma politikasının ikinci aşaması olan Pereyeslavl baskını, Moskova'nın Büyük Knezlik topraklarına yayılması açısından önemlidir. 1303 yılının başına geldiğinde Moskova knezliği, Kolomna ile Moskova'nın güney doğusuna doğru, Pereyeslavl'ın ele geçirilmesi ile de kuzeye doğru sınırlarını genişletmiştir. 1301 ile 1303 arasındaki yayılmalar gerçekten de büyük oranda geleceğin Moskova Rusyası'nın temellerini attı. Bu son harekât neticesinde Moskova knezliğinin toprakları iki kat büyüyerek 100–150 kmkarelik bir genişliğe ulaştı¹³²⁴.

Büyük Knez Andrey Aleksandroviç bu gelişmelerden hemen sonra Daniil'i şikâyet etmek için Han'ın yanına gitti¹³²⁵. Andrey, Han'ın yanında girişimlerine devam ederken Daniil 5 Mart 1303 tarihinde öldü¹³²⁶. Onun ölümü esnasında Moskova, Zvenigorod'tan Bronits'e kadar uzanan bölgelere hâkim, Oka ve İdil arasındaki bölgede siyasi ve ekonomik gücü elinde bulunduruyordu¹³²⁷. Knez çok sevdiği Moskova'da gömülürken yerine de en büyük oğlu Yuri geçti. Kardeşleri İvan, Aleksandr, Boris ve Afanasi ise her ne kadar çeşitli bölgelerin idaresini elde ettilerse de ağabeylerinin hâkimiyetini mutlak bir şekilde benimseyerek yanında yer aldılar¹³²⁸.

s.191. Ancak kaynakta geçen ifadede onların buradan ayrılmaları "sbejali" kelimesiyle yani kaçtıkları şeklinde ifade edilmiştir.

¹³²³ PSRL, XVIII, s.86; PSRL, VII, s.183; TL, s.351.

¹³²⁴ V. Galkin, a.g.m, s.43; A.N. Nasanov, a.g.e, s.80, 81.

¹³²⁵ PSRL, X, s.174; TL, s.350, 351; PSRL, VII, s.183, 184; SV, s.293. Ayrıca bk. Karamzin, IV, s.159, 160; V.A. Kuçkin, a.g.e, s.129. Lavrentskiy vakayinamesinde ise onun Han'ın yanına gitmesi, Daniil'in Pereyeslavl'a hâkim olmasının öncesine tarihlenmiştir. PSRL, I, s.486. Gorskiy de buradaki kaydı takip ederek Andrey'in Pereyeslavl'a hâkim olmasından sonra, Daniil'in buraya gelmesinden önce Han'ın yanına gittiğini belirtmiştir. Yine onun verdiği bilgilere göre Daniil Pereyeslavl'ı, onun kabul ettiği üzere, 1302'nin sonlarında ele geçirmiştir. A.A. Gorskiy, a.g.m, s.35. Novgorod akidnamelerinden birinde ise onun İvan'ın ölümünden hemen sonra yola çıktığına dair malumat vardır. Bu kayıt Andrey'in yola çıkış tarihini tam olarak yansıtmasa da Andrey'in, Han'ın yanına gitmesi ile İvan'ın ölümü arasında bağ kurmamız açısından önemlidir. Bk. V.L. Yanin, a.g.e, s.87. Ancak kaynaklarda verilen bilgilerde bunun sonbahardan önce olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu tarihleme hatalıdır.

¹³²⁶ PSRL, I, s.486; PSRL, X, s.174; PSRL, XVIII, s.85; TL, s.351; SV, s.293; PSRL, XXIII, s.96. Tarih ile ilgili olarak ayrıca bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.123; V.A. Kuçkin, a.g.e, s.130; N.I. Kostomarov, a.g.e, s.177; Ekzemplyarskiy, I, s.59. Solov'yev ise ölümünden sonra toplanacağından bahsedeceğimiz Pereyeslavl toplantısından sonra öldüğünden bahseder. Solov'yev, II, s.191. Bunun haricinde Karamzin 1302, G. Vernadsky ise 1304 tarihini kabul etmişlerdir. Karamzin, C.IV, s.161; G. Vernadsky, a.g.e, s.237.

¹³²⁷ V. Galkin, a.g.m, s.48.

¹³²⁸ N.I. Kostomarov, a.g.e, s.178; V. Galkin, a.g.m, s.48.

Yuri'nin Moskova knezliğinin başına geçtiği esnada Moskova'nın geleceği belirsiz bir konumdaydı. Yine de Yuri, Andrey'i yatıştırma yoluna gitmeyerek geri adım atmadı. Aksine, amcasının Orda'da bulunmasının kendisine verdiği üstünlüğe aldırılmayarak, kardeşine de danışmak suretiyle 1304 senesinde Smolensk knezliğine bağlı Mojayesk kentini ele geçirdi ve buranın knezi Svyatoslav Gleboviç'i de esir alarak tıpkı babasının Ryazan knezi Konstantin'e yaptığı gibi Moskova'ya götürdü¹³²⁹. Mojayesk'in ele geçirilmesiyle Moskova knezliği Moskova ırmağını tamamen kendi sınırları içine almış oldu¹³³⁰. Yuri'nin knezliğine askeri icraatla başlaması, onun döneminde Rusya meselelerinin hareketleneceğini göstermesi açısından önemlidir.

Kuzey Rusya'da bu gelişmeler olurken Büyük Knez Andrey Aleksandroviç hala Altın Orda merkezinde bulunuyordu. Han'dan ne gibi isteklerde bulunduğu kaynaklarımıza kesin olarak yansımamışsa da daha önce Dmitri zamanında olduğu gibi bir ordu elde ederek mevcut durumu değiştirmek istemiş olsa gerekir¹³³¹. Ancak Tokta, Dmitri'nin bertaraf edilmesinden bu yana knezlikler arasındaki meselelerin uzlaşma yoluyla hallolmasını istiyor, askeri çözümlerden uzak duruyordu.

1304 senesinin sonbaharında, uzun bir süreden beri Han'ın yanında bulunan Andrey, Han'ın görevlileriyle birlikte Kuzey Rusya'ya döndü. Hemen knezlere haberci yollanarak Pereyeslavl'da knezler arası bir toplantının yapılacağı duyuruldu¹³³². Toplantıya Andrey Aleksandroviç'ten başka Tver knezi Mihail Yaroslaviç, Yuri ve İvan Daniiloviç ile Metropolit Maksim katıldılar¹³³³. Moskova'nın saldırılarından etkilenen Ryazan, Smolensk ve diğer knezlikler ise burada temsil edilmediler¹³³⁴. Sonbaharda

¹³²⁹ PSRL, X, s.174; TL, s.351; PSRL, XVIII, s.86; PSRL, VII, s.183. Bazı kaynaklarda kentin 1303 senesinde ele geçirildiği ifade edilmiştir. Ancak hadiselerin gelişimden kentin 1304 senesinde Moskova knezliğine katıldığı anlaşılmaktadır. Konuyu inceleyen bilim adamları da 1304 senesini kabul etmişlerdir. Bk. P.V. Golubinskiy, a.g.e, s.195; A.V. Kuz'min, a.g.m, s.114; V. Galkin, a.g.m, s.48; I.D. Bilyayev, a.g.m, s.174. Hadiselerle ilgili olarak ayrıca bk. Karamzin, IV, s.161; A.V. Kuz'min, a.g.m, s.107. Kent ile Smolensk arasındaki bağ ile ilgili olarak bk. P.V. Golubinskiy, a.g.e, s.309. G. Vernadsky ise kentin 1303 tarihinde Daniil tarafından ele geçirildiğini ifade etmiştir. G. Vernadsky, a.g.e, s.236.

¹³³⁰ A.N. Kurat, a.g.e, s.90; V. Galkin, a.g.m, s.48; S.F. Platanov, a.g.e, s.170. Buranın ele geçirilmesinin Moskova açısından önemi ile ilgili olarak ayrıca bk. G. Vernadsky, a.g.e, s.236, 237.

¹³³¹ Ekzempliarskiy, I, s.58.

¹³³² TL, s.351; PSRL, XVIII, s.86; PSRL, X, s.174; PSRL, VII, s.184.

¹³³³ TL, s.351; PSRL, XVIII, s.86.

¹³³⁴ Karamzin, IV, s.161, 162.

gerçekleştirilen¹³³⁵ toplantının sonucunda Pereyeslavl'ın Yuri Daniiloviç'in elinde kalmasına karar verildi¹³³⁶ ve Han'ın bu konudaki yarlığı kendisine teslim edildi¹³³⁷. Bununla birlikte Yuri burayı kardeşlerinden İvan, daha sonraki unvanıyla Kalita'ya bıraktı¹³³⁸.

Özbek Han, Pereyeslavl'ın Moskova'ya bağlanmasına izin vermesiyle aynı zamanda Moskova'nın daha önceki faaliyetlerini de onaylamış oldu. V. Tschebotarioff-Bill'in, Moskova'nın varlığı ve sonrasındaki gücünün Moğol hâkimiyetinin bir sonucu olduğu yönündeki fikrinin¹³³⁹ haklılığı burada bir kez daha karşımıza çıkmaktadır.

J. Andrey Aleksandroviç'in Ölümü ve Rus Knezleri Arasında Büyük Knezlik Mücadeleleri (1305)

Ağabeyi Dmitri ile mücadelesi sırasında Rusya'daki Altın Orda hâkimiyetinin sembolü olan Büyük Knez Andrey Aleksandroviç, Pereyeslavl'da sonbaharda gerçekleşen 1304 toplantısından sekiz ay kadar sonra 27 Temmuz 1305 tarihinde öldü¹³⁴⁰. Cesedi Büyük Knezlik makamı olan Vladimir kentine değil, tıpkı Dmitri Aleksandroviç'in Pereyeslavl'da gömülmesi gibi çok sevdiği Gorodets'e defnedildi¹³⁴¹. Altın Orda Hanları'na samimi hislerle bağlı olan Büyük Knez, Aleksandr Nevskiy zamanından beri süre gelen, Moğolların egemenliğine tamamen bağlı Büyük Knezlik

¹³³⁵ Kaynakta Andrey'in dönmesi de zaten 1304 sonbaharına tarihlenmiştir. Tarihleme ile ilgili olarak ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, I, s.59.

¹³³⁶ TL, s.351; PSRL, XVIII, s.86. Toplantıyla ilgili ayrıca bk. A.N. Nasanov, a.g.e, s. 80. G. Vernadsky bu kararı Han'ın "denge" politikası ile ilişkilendirmiştir. Fakat biz bu dönemde Han'ın böyle bir politika içinde olduğunu düşünmüyoruz. G. Vernadsky, a.g.e, s.237, 238. Vernadsky'yi takiben İ. Kamalov da aynı görüşleri tekrar etmiştir. Bk. İ. Kamalov, a.g.e, s.90.

¹³³⁷ Ekzemplyarskiy ve Karamzin, bu yarlığı Maksim'in taşıdığını ifade etmektedir. Ekzemplyarskiy, I, s.59; Karamzin, IV, s.161. Bunun yanında Karamzin, Metropolit ile Moskova knezliği arasında da sıkı bir bağ olduğunu yazar. Bu durum Yuri'nin Andrey'in ölümünün ardından Büyük Knezliği ele geçirmeye çalışması esnasında görüldüğünü ifade eder. Buna göre Metropolit her kente Moskova hâkimiyetine geçmeleri yönünde telkinlerde bulunmaktaydı. Karamzin, IV, s.172.

¹³³⁸ D.I. İlovayskiy, *İstoriya Rossii*, Tom.II, Moskva 1896, s.6.

¹³³⁹ V. Tschebotarioff-Bill, "National Feudalism in Muscovy", *Russian Review*, 9/3, Jul 1950, s.210.

¹³⁴⁰ TL, s.351; PSRL, XVIII, s.86. Tarihleme için bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.277, 280. Novgorod I, Nikon ve Sofiskiy kroniklerinde onun ölümü 1304'e, Tver kroniğinde ise 1306'ya tarihlenmiştir. NPL, s.331; PSRL, X, s.174; SV, s.393; PSRL, VII, s.184; PSRL, XV, s.407. Yine pek çok yazar tarafından da Andrey'in ölümü yukarıda ifade ettiğimiz vakayinamelerde verildiği gibi 1304 olarak tarihlenmiştir. Bk. A.A. Gorskiy, a.g.e, s.42; V.A. Kuçkin, a.g.e, s.131; V.L. Yanin, a.g.e, s.152.

¹³⁴¹ PSRL, X, s.175; TL, s. 351; PSRL, XVIII, s.86; NPL, s.332; SV, s.394; PSRL, VII, s.184.

geleneğinin son temsilcisiydi. Ondan sonra gelen Büyük Knezler daha çok kendi knezliklerini geliştirmekle meşgul oldular. Bu da Rusya'nın Moğol egemenliğinden çıkmasının temellerini atacaktır.

Andrey Aleksandroviç'in ölümü Rusya'daki dengeleri birden bire değiştirdi. Bunun nedenini Andrey'den boşta kalan Büyük Knezlik makamına kimin geçeceği sorunu oluşturmaktaydı. Büyük Knezliğe namzet iki knez bulunuyordu. Bunlardan birisi Büyük Knez Yaroslav Yaroslaviç'in oğlu ve Tver knezi Mihail Yaroslaviç, diğeri ise Moskova knezi Yuri Daniiloviç'ti. Mihail, Yaroslav Vsevolodoviç soyunun hayatta olan en yaşlı kişisi idi ve bu durum kendisine büyük bir üstünlük sağlıyordu¹³⁴². Bunun yanında Mihail, Novgorod'tan iç Rusya'ya uzanan ticaret yolunun üzerindeki en önemli kent olan Tver'in hâkimi olması dolayısıyla da önemli bir şahsiyetti¹³⁴³. Daha önce sorun yaşamayan knezler, Andrey'in ölümü ile Büyük Knezlik yarışı içine girdiler ki, bu mücadele XIV. yüzyılın ilk yarısı boyunca devam edecektir.

Mihail'in ilerleyen kısımlarda değinecek olduğumuz idamı ile ilgili bazı belgelerde Andrey'in ölmeden önce Büyük Knezliği Mihail'e miras bıraktığı ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır¹³⁴⁴. Daha önce Andrey'in yanında yer alan boyarların tamamının Tver knezliğine giderek Mihail'in yanına katıldıklarıyla ilgili kayıtlar¹³⁴⁵ da bunları desteklemektedir. Bu kayıtlar, Andrey'in Büyük Knezlik için Mihail'i işaret ettiğini göstermektedir. Bu mirasın Andrey'e güvenen Moğol bürokrasisinin Mihail'den yana tavır koymalarında etkili olduğu muhakkaktır¹³⁴⁶.

Han'ın yanına ulaşmak için yola çıkan ilk knez Mihail oldu. O bir yandan da Akinf isimli komutanlarından birisini Pereyeslavl önlerine, bir başkasını ise Novgorod'a göndermişti¹³⁴⁷. Mihail'in bu hareketi Andrey'in ölümüyle yaşanan şaşkınlığı ve hazırlıksızlığı kendi knezliği lehine kullanmak istemesiyle açıklanabilir. Moskova knezi Yuri ise Mihail'in amaçlarını duymuş olsa gerek, ilk önce kardeşlerinden Boris'i,

¹³⁴² Ekzemplyarskiy, I, s.58; A.A. Gorskiy, a.g.e, s.42, 43..

¹³⁴³ V. Galkin, a.g.m, s.48.

¹³⁴⁴ V.A. Kuçkin, a.g.e, s.131.

¹³⁴⁵ NPL, s.332; PSRL, X, s.175; SV, s.294; PSRL, VII, s.184.

¹³⁴⁶ V.S. Borzakovski, a.g.e, s.91.

¹³⁴⁷ NPL, s.332; SV, s.294; PSRL, VII, s.184. A.N. Nasanov bu son ordunun Yuri'nin yakalanması için gönderildiğini ifade etmektedir. A.N. Nasanov, a.g.e, s.81. Ancak elimizdeki bilgilerde Mihail'in Yuri'yi esir etmekten çok Pereyeslavl'ı ele geçirmek niyetinde olduğu anlaşılmaktadır.

Büyük Knez Andrey Aleksandroviç'in oğullarından Boris'in 25 Şubat 1303 tarihindeki¹³⁴⁸ ölümünden beri herhangi bir knezin idaresinde olmayan Kostom'u ele geçirmesi için gönderdi¹³⁴⁹. Kaynaklarımız Boris Daniiloviç'in buraya yollandığını haber verdikten sonra Kostrom'da halk meclisi olan Veçe'nin kurulduğu haberini vermektedirler. Buna göre Kostrom'da kurulan Veçe'de nedenini bilemediğimiz büyük tartışmalar yaşanmış, hatta Aleksandr isimli bir boyar da tartışmalar esnasında öldürülmüştür¹³⁵⁰. Buradaki tartışmaların nedeni bilinmemekteyse de tartışmanın Boris'in gönderilmesinden sonra yaşanması, Kostromlu bazı boyarların Moskovalıların kente gelmelerinden rahatsız olduklarını göstermektedir. Burası, Boris Andreyeviç'e Büyük Knez olan babası Andrey tarafından 1299 senesi civarında verilmişti¹³⁵¹. Kentin Andrey'e geçmesi ise eski Büyük Knez Vasiliy Yaroslaviç'in arkasında herhangi bir evlat bırakmadan ölmesi ile olmuştu¹³⁵². İşte bu tarihten itibaren Büyük Knezlik sınırları içinde telakki edilen kentin Moskova knezinin kardeşi tarafından ele geçirilmesi, kentin Büyük Knezlik sınırlarından Moskova sınırlarına geçmesi manasına geliyordu. Moskova knezi Yuri'nin Büyük Knezliği elde ettiği 1317 senesinde bir süreliğine burada kaldığına ilişkin kayıtlar, tartışmada galip gelenlerin Moskova yanlıları olduğunu ve kentin de Moskova'ya bağlandığını göstermektedir¹³⁵³.

Yoluna diğer kardeşi İvan ile devam eden Yuri bir süre sonra onu da Pereyeslavl'a gönderdi. Kente giren İvan Pereyeslavl tahtına oturarak buranın knezi oldu¹³⁵⁴. Kaynakta bundan sonra neler yaptığı ile ilgili bilgi bulunmayan Yuri ise

¹³⁴⁸ TL, s.350; SV, s.393; PSRL, VII, s.183. Tarihleme için bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.123. Onun ölüm tarihi gerekse babasının kimliği ile ilgili olarak bk. V.A. Kuçkin, a.g.e, s.125; Ekzemplyarskiy, II, s.268.

¹³⁴⁹ Kaynaklarımız Boris'in kenti koruması için gönderildiğini ileri sürer. A.N. Nasanov da bu görüşü kabul eder. Bk. TL, s.352; PSRL, VII, s.184; A.N. Nasanov, a.g.e, s.81. Ancak burası Moskova'ya değil, Büyük Knezlik sınırları içindeydi. A.A. Gorskiy, a.g.e, s.43. Bundan ötürü Boris'in kenti ele geçirmek için gönderildiğini düşünüyoruz. Ekzemplyarskiy de hadiseyi bu şekilde ele almıştır. Ekzemplyarskiy, I, s.60; Ekzemplyarskiy, II, s.635.

¹³⁵⁰ PSRL, X, s.175; PSRL, XVIII, s.86; TL, s.352; PSRL, VII, s.184. J. Curtin onun buraya hâkim olmasından sonra Tver birliklerinin buraya geldiklerinden ve Kostroma'yı ele geçirecek Boris Daniiloviç'i esir ettiklerini ifade etmektedir. J. Curtin, a.g.e, s.296. Fakat kaynaklarımızda bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır.

¹³⁵¹ V.A. Kuçkin, a.g.e, s.125.

¹³⁵² Ekzemplyarskiy, I, s.53.

¹³⁵³ V.A. Kuçkin, a.g.e, s.136. Kostroma'nın Moskova'ya bağlanması ile ilgili olarak ayrıca bk. A.M. Saharov, a.g.e, s.62.

¹³⁵⁴ TL, s.352; SV, s.294; PSRL, VII, s.184.

Mihail'in kendisinin Han'ın yanına varmasına engel olmasını düşünme ihtimaline karşı farklı bir yol kullanarak Han'ın yanına doğru ilerledi¹³⁵⁵.

Bu esnada Mihail'in kuvvetleri de gönderildikleri yerlere varmışlardı. Bunlardan Novgorod üzerine gönderilen kuvvet Novgorodlularla etraflı bir mücadeleye girişmeden başarısızlık içinde geri döndü¹³⁵⁶. Sadece Nikon kroniğinde bulunan bir kayda göre Novgorodlular Tverlilere, knezlerin Han'ın yanından dönene kadar sabırlı olmalarını ve ancak bundan sonra Yaroslav Yaroslaviç zamanında alınan kararlara göre knezlerini seçeceklerini bildirmişlerdir¹³⁵⁷. Mihail'in bir diğer ordusu da Pereyeslavl'a ilerliyordu. Mihail'in Pereyeslavl'a saldırmakla 1303 senesinde Pereyeslavl'ın Moskova knezliğine veridiği yarlığı açık bir şekilde ihlal ettiği görülmektedir. Bununla birlikte Büyük Knezliği elde edeceği konusunda şüphe duymayan Mihail'in bu girişimi Pereyeslavl'ın Büyük Knezlik sınırları içine dâhil edilmesinin sağlanması ile ilgilidir¹³⁵⁸. Tver ordusu nedenini bilemediğimiz bir şekilde yavaş ilerledi ve buraya ancak İvan Daniiloviç'in gelmesinden sonra varabildi¹³⁵⁹. Akinf'in geldiğini öğrenen İvan da ordusuyla beraber kentten çıktı. İki taraf Pereyeslavl'dan çok uzakta olmayan bir yerde karşılaştılar. Muharebelerin ortalarında ek Moskova kuvvetlerinin İvan'a yetişmeleriyle Tver ordusu, 1305 senesinde¹³⁶⁰ müthiş bir yenilgiye uğradı. Akinf ve beraberinde bulunan ordunun büyük bir kısmı ise imha edildi¹³⁶¹.

Kuzeyde bu gelişmeler olurken Mihail Yaroslaviç, Han'ın yanında bulunuyordu. Bir süre sonra yukarıda da ifade ettiğimiz gibi farklı bir yol kullanan Yuri Daniiloviç de

¹³⁵⁵ PSRL, X, s.175. Ayrıca bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.180.

¹³⁵⁶ NPL, s.332.

¹³⁵⁷ PSRL, X, s.175. Ayrıca bk. Solov'yev, Ob Otnoşeniyah Novgoroda k Velikim Knyazem, s.67, 119.

¹³⁵⁸ V.A. Kuçkin, a.g.e, s.132.

¹³⁵⁹ N.I. Kostomarov, a.g.e, s.180.

¹³⁶⁰ Bu mücadelenin senesi tartışmalıdır. Kronolojisini takip ettiğimiz Troits vakayinamesinde bu 1306 senesine tarihlenmiştir. TL, s.352. Nikon, Sofiskiy ve Voskrosenskiy'de ise 1304 tarihi verilmektedir. PSRL, X, s.175; SV, s.294; PSRL, VII, 184. Mihail'in Büyük Knezliği elde etmek için Orda'ya yola çıkma tarihinin Troits vakayinamesinde ifade edildiği gibi 1305 senesinde olduğunu ve gerekçelerini yukarıda izah etmiştik. Burada ise Troits vakayinamesinin tarihini bir sene geriye alarak muharebe tarihini 1305 senesine tarihlememiz Mihail'in yola çıktığı esnada bu orduyu Pereyeslavl'a yollamasıdır. Akinf ile ilgili olarak bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.180.

¹³⁶¹ PSRL, X, s.175; PSRL, XVIII, s.86; TL, s.352; SV, s.294; PSRL, s.184. Ayrıca bk. Solov'yev, II, s.210. Yazar burada Akinf'in kenti üç gün muhasara altında tuttuğundan ve sonunda bir Moskova boyarının kendilerine yardıma gelmeleriyle Akinf'in ordusunun bozguna uğratıldığından bahseder. Kaynaklarımızda biz böyle bir bilgiye rastlamadık. Onun bir boyar tarafından bozguna uğratıldığı bilgisi N.I. Kostomarov'da da yer almaktadır. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.180.

buraya geldi. Onun varmasının ardından bazı önemli görevliler Yuri'nin yanına gelerek “eğer Tver knezinden daha fazla hediye getirdiyse kendilerinin Büyük Knezliği kendisine verebileceklerini” bildirdiler¹³⁶². Bu söz Tokta'nın son zamanlarında Altın Orda diplomasisinin içinde bulunduğu durumu gözler önüne sermekte ve Büyük Knezliğin elde edilmesinde stratejik unsurların göz önünde tutulmadığını göstermektedir.

Burada yapılan değerlendirmeler sonucunda Büyük Knezlik yarlığı Tver knezi Mihail Yaroslaviç'e verildi. O, Han'ın yanından 1305 senesinin sonbaharında Vladimir kentine giderek Büyük Knezlik tahtına oturdu¹³⁶³. Bu seçim, bazı bilim adamları tarafından enteresan bir şekilde şaşırtıcı bulunmuştur. Onlardan biri olan G. Vernadsky, Mihail'in Büyük Knezliğe seçilmesini, Tokta'nın, Moskova knezliğinin bölgedeki dengeleri altüst edercesine yükselmesi karşısında Moskova Knezliği'nin önüne bir engel koymak istemesiyle açıklama yoluna gitmiştir¹³⁶⁴. Elbette ki onun bu yorumu çağdaş politik kurallara göre yapılmıştır. Han Tokta'nın bölgede olup bitenleri yeteri derecede önemsemediği ile ilgili elde pek çok veri vardır. Han eğer Vernadski'yin düşündüğü gibi Moskova knezliğinin önüne bir set çekmek isteseydi, bunu onların yayılmaları döneminde buraya bir sefer düzenlemek suretiyle gerçekleştirebilirdi.

Tüm bunları bir yana bırakacak olursak, Mihail'in Büyük Knezliğe getirilmesi ile Moskova knezliğinin güçlenmesi arasında bir bağ kurmak çok da yerinde değildir. Bu dönemde her ne kadar Moğolların bölge meselelerine karışmama eğilim ve isteğinde oldukları anlaşılrsa da bir knezliğin yükselişinin engellenmesi için bir knezliğin desteklenmesi Orda diplomasisi içinde bu döneme kadar ve hatta daha sonraki dönemlerde de uygulanan bir diplomatik gelenek olmamıştır. Bundan dolayı Mihail'in Büyük Knezliği elde etmesindeki nedenin Mihail'in Yaroslav sülalesinin en yaşlı üyesi olmasından ve yukarıda da ifade ettiğimiz Andrey'in Büyük Knezlik için Mihail'i işaret

¹³⁶² SV, s.299; PSRL, VII, s.189. Ayrıca bk. D.I. İlovayskiy, a.g.e, s.8; J. Curtin, s.296.

¹³⁶³ PSRL, X, s.176; PSRL, VII, s.184. Ayrıca bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.90; Ekzemplyarskiy, I, s.61. Sofiski ve Troits vakayinamelerinde ise onun Vladimir'e gittiğinden bahsedilmez. SV, s.294; TL, s.352. Tarih için bk. V.A. Kuçkin, a.g.e, s.132. Acar, Büyük Knezliğe Yuri Daniiloviç'in atandığını ifade etmektedir. K. Acar, a.g.e, s.46.

¹³⁶⁴ G. Vernadsky, a.g.e, s.238.

etmesi ile Andrey'in boyarlarının Mihail'in yanında yer almasından ileri geldiğini düşünmek daha yerindedir.

Yeni Büyük Knezin ilk faaliyeti 1305 senesinde Moskova knezliği üzerine oldu. V.A. Kuçkin, seferin daha çok Pereyaslavl'da uğranılan yenilginin öcünü almayı amaçladığını iddia etse de¹³⁶⁵, saldırının Pereyaslavl'a değil de Moskova üzerine düzenlenmesi, amacın doğrudan Moskova knezliğini yok etmek veya bir gözdağı vermek olduğunu düşündürmektedir. Mihail Moskova kentini ele geçiremediyle etrafındaki yerleşim birimlerini yakıp yıktı. Ardından taraflar arasında anlaşma sağlandı ve Büyük Knez Mihail Yaroslaviç Tver'e döndü¹³⁶⁶. Barış anlaşmasının maddelerini bilemiyoruz. Ancak bundan sonra Tverlilerin Pereyaslavl meselesine karışmaması, Mihail'in onların Pereyaslavl üzerindeki, Yuri'nin de Mihail'in Büyük Knezlik üzerindeki haklarını kesin olarak tanımış olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Mihail Moskovalıların tutumlarından hoşnut olmamasından olsa gerek 1308'de bizzat Moskova üzerine giderken, 1311 senesinde de oğlu Dmitri'yi Moskovalıların henüz yeni yeni önemli bir ticari merkez olmaya başlayan Nijniy Novgorod'u¹³⁶⁷ ele geçirmeleri üzerine buraya sevk etti¹³⁶⁸. 1308'deki saldırı Moskova için ciddi bir tehdit yaratsa da ancak Moskova çevresindeki yerleşim birimlerine zarar vermekten başka bir sonucu olmadı¹³⁶⁹. Yine de bu seferler Tver knezliğinin 1310'lu yıllarda ulaştığı güç mertebesini göstermektedir. Buna göre Tverliler bölgede istedikleri şekilde askeri seferler düzenleyebilmişler ve bölgeyi denetim altında tutmuşlardır. Bunun yanında Moskovalıların bu dönemde eskisi gibi önemli bölgeleri ele geçirememeleri ve bir nevi duraklama dönemi içine girmeleri de Tver knezliğinin bölgede güçlü olmasının bir neticesi olarak değerlendirilmelidir.

1305'deki başarısız seferin ardından Mihail yeniden Tokta Han'ın yanına gitti. Ziyaretin amacının ne olduğu hakkında bilgi bulunmamaktaysa da bunun ek hediye

¹³⁶⁵ V.A. Kuçkin, a.g.e, s.139. Bu görüş daha sonra Gorskiy tarafından da desteklenmiştir. A.A. Gorskiy, a.g.e, s.44.

¹³⁶⁶ PSRL, X, s.176; SV, s.294; PSRL, VII, s.184; Tver vakayinamesinde ise 1307 senesine tarihlenmiştir. PSRL, XV, s.407. Hadiselerle ilgili ayrıca bk. V.S. Borzakovskiy, a.g.e, s.93.

¹³⁶⁷ Bu dönemde Nijniy Novgorod için bk. A.N. A.N. Nasanov, *Istoriya Russkogo Letopisaniya*, s.170.

¹³⁶⁸ PSRL, XVIII, s.87; TL, s.354. Bu sefer için ayrıca bk. V.A. Kuçkin, a.g.e, s.209; E.L. Konyavskaya, "Dmitriy Mihayloviç Tverskoy v Otsenke Sovremennikov i Potomkov", *DRVP*, 2005/1-19, s.16; A.M. Saharov, a.g.e, s.70; A.A. Gorskiy, a.g.e, s.46.

¹³⁶⁹ Bu saldırı için bk. PSRL, X, s.177; TL, s.352, 353; PSRL, VII, s.185; PSRL, XV, s.407.

veya vergi sunumuyla ilgili olduğu düşünülebilir. Buradan kendisine karşı ayaklanma çıkmış Novgorod'a doğru gitmiş ve bunu bastırmayı başarmıştır¹³⁷⁰. Bunun akabinde Han'ın arzusu ile Novgorod ile arasını düzelterek barış imzaladı ve bununla Novgorod tüccarlarının Suzdal'daki serbest ticaretlerini güven altına aldı¹³⁷¹.

1305 ile 1311 seneleri arasında bölgede ortaya çıkan bir diğeri önemli gelişme ise Moğol komutanı Tahir'in 1307 senesindeki Kuzey Rusya'daki faaliyetleridir¹³⁷². Bu ordunun Rusya'daki faaliyetleri ve seferin nedeni hakkında kesin bilgilerimiz bulunmamaktadır¹³⁷³. J. Fennel bunu Moskovalıların Ryazan knezliği ile arasındaki bazı gerginliklerle ilişkilendiriyorsa da¹³⁷⁴ bu konuda tatmin edici bir delil ileri sürememiştir. Bununla birlikte Tver knezi Mihail'in, Tahir'in seferinden bir sene sonra bizzat Moskova üzerine yürümesi, ardından da taraflar arasındaki düşmanlığın daha da derinleşmesi, seferin Yuri'nin bazı faaliyetleriyle ilişkili olduğunu düşündürmektedir.

¹³⁷⁰ PSRL, X, s.176; PSRL, VII, s.184. Sofiskiy'de ise bu kişi Mihail Andreyeviç olarak kaydedilmiştir. SV, s.294.

¹³⁷¹ J. Halperin, "Novgorod and Novgorodian Land", *CMR*, 40/3, 1999, s.358.

¹³⁷² PSRL, X, s.176; PSRL, XVIII, s.86; TL, s.352; PSRL, VII, s.184.

¹³⁷³ A.N. Nasanov, a.g.e, s.81; V.L. Yegorov, a.g.e, s.205.

¹³⁷⁴ J. Fennel, a.g.e, s.66.

IV. BÖLÜM

ÖZBEK HAN ZAMANINDA İLİŞKİLER

(1313-1341)

A. Tokta'nın Ölümü ve Özbek Han'ın Tahta Oturması (1312-1313)

Tokta Han 1312 senesinde başkentinden ayrıldı ve nehir yoluyla seyahatine devam ettiği sırada Saray kentinden çok uzakta olmayan bir mınıtkada 9 Ağustos 1312'de öldü. Cesedi Sarayçuk kentine getirilerek gömüldü¹³⁷⁵. Bununla birlikte yolculuğun nedeniyle ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Yanında herhangi bir ordu olmadığına bakılacak olursa bu yolculuğun askeri nedenlerle yapılmadığı açıktır. Bu yolculuğun gizemi pek çok tarihçiyi sorunu bazı mantıklı nedenlerle izaha sevk etmiştir. Bunlardan birisi olan G. Vernadsky, Han'ın amacının Rusya'da Büyük Knezlik makamını yok ederek tüm knezleri doğrudan kendisine bağlamak olduğunu ileri sürmüştür¹³⁷⁶. Tokta'dan sonra tahta geçen Özbek Han zamanında Rus topraklarında bazı sınır düzenlemelerinin yapıldığından ve Vladimir kentinin Büyük Knezlerin elinden de çıkacağından ilerdeki kısımlarda bahsedeceğiz. Ancak böylesi bir siyasetin Tokta zamanında icra edildiğini düşündürecek herhangi bir delil yoktur. Bunun yerine yolculuğu yaylak veya kışlak değişimi için yapılan bir seyahat olarak ele almak daha makul görünmektedir.

Tokta'nın ölümü devlet içinde bazı karışıklıkları da beraberinde getirdi. Devletin başına oğullarından İlbasmış'ın geçeceği düşünülürken Tokta Han'ın yeğenlerinden Özbek, yeni Han adayını ve kendisine karşı olan kimseleri de öldürmek suretiyle tahtı ele geçirdi. Sikkelerinden anladığımız kadarıyla aynı zamanda Muhammed ismini de

¹³⁷⁵ B. Spuler, *Goldene Horde*, s.84, 85; A.A. Gorskiy, a.g.m, s.37; H.H. Howorth, a.g.e, s.147. M. Kafalı ise 1313 tarihini vermektedir. M. Kafalı, a.g.e, s.72.

¹³⁷⁶ G. Vernadsky, a.g.e, s.239.

almış bulunan Özbek, bu esnada İslamiyeti benimsemiş ve 30'lu yaşlarında bulunuyordu¹³⁷⁷.

Özbek Han'ın öldürttüğü kimselerin Cengiz yasasına bağlı ve devlet bünyesindeki İslam yayılmasına karşı çıkan zümre olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca pek çok şaman ve Budist din adamlarını da ortadan kaldırdı. Bunu yaparken yanında bulunan insanlar da İslamiyeti benimsemiş kişilerdi ki bunlar arasında Kutluğ Timur ve Şeyh Alaaddin öne çıkmaktadır. Bu idamlarla Özbek Han, devletin başına geçmekle kalmadı, aynı zamanda Hanlık içinde eski Moğol dini geleneklerini devam ettiren sınıfı da ortadan kaldırmış oldu¹³⁷⁸. Özbek Han'ın tahta geçmesinden hemen sonra Altın Orda'da İslamlaşma sürecinin başladığını görüyoruz. Nitekim Özbek Han'ın Memluk sultanı el-Melikü'n-Nasr Muhammed'e gönderdiği bir mektubunda topraklarında pek az "kâfirin" kaldığından bahsetmiştir¹³⁷⁹. Buna dair bilgiler Ebul Gazi Bahadır Han, el-Kalkaşandi ve en-Nuveyri'nin, Özbek Han'ın tahta geçmesi ile Altın Orda ahalisinin hızlı bir şekilde İslamiyeti benimsemeye başladığına dair verdikleri bilgilerle teyid edilmektedir¹³⁸⁰. Bu bilgiler, Karahanlılar zamanında Türklerin Müslüman olmasına dair rivayetleri akla getirmektedir. Ancak Özbek Han zamanındaki bu değişim sadece Altın Orda topraklarında değil, Çin'den Deşt-i Kıpçak'a kadar olan sahanın genelinde kendisini göstermiştir. Bundan ötürü Altın Orda'daki bu gelişmelerin Bartold'un da ifade ettiği gibi diğer Moğol devletinde yaşanan süreçten bağımsız olarak ele alınmaması lazım gelmektedir¹³⁸¹.

¹³⁷⁷ G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.103; A.Yu. Yakubovskiy, 50; B. Spuler, a.g.e, s.87. Onun tahta geçişi ile ilgili başka rivayetler de vardır, ancak bunlar pek de güvenilir görünmemektedir. Bk. Kafalı, a.g.e, ss.71-73. V. Bartold ise Özbek Han'ın Müslüman olmasının 1321 senesine tarihlendiğini ifade etmekte, ancak bu konuda herhangi bir tartışmaya girmemektedir. V.V. Bartold, Orta Asya..., s.147. Onun İslamiyeti tahta geçtikten sonra kabul ettiğine dair görüşler için bk. V.O. Grigor'yev, s.50; M. Kafalı, a.g.m, s.78, 79. Sikkelerinde geçen isim için bk. G.A. Fedorov-Davidov, *Denejnyo Delo Zolotoy Ordu*, Moskva 2003, s.26

¹³⁷⁸ Yegorov, Razvitiye..., s.42; H.H. Howorth, a.g.e, s.148; A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.50, 51, 99; S. Zakirov, a.g.e, s.73, 80. Özbek Han'ın din adamları ile ilişkileri için bk. S. Zakirov, a.g.e, s.103, 104. Kutluk Timur ile ilgili olarak bk. U. Şamiloğlu, a.g.m, s.419, 420.

¹³⁷⁹ A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.51.

¹³⁸⁰ V.O. Grigor'yev, a.g.e, s.49; A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.101. Bartold bir çalışmasında Altın Orda ahalisinin Müslümanlığa geçmeye başlaması ile devletin Cuci veya Batu ulusu olarak anılmasından Özbek Han ve soyundan gelenler olarak anılmasına geçişini de bu sürecin ne kadar etkili olduğu hakkında bir delil olarak kabul etmektedir. Bartold, *İstoriya Turkestana*, s.152.

¹³⁸¹ V.V. Bartold, *İstoriya Turetsko-Mongol'skih Naradov*, s.213.

Özbek Han'ın tahta geçişinden hemen sonra Tverli Mihail Büyük Knezlik unvanını yenilemek için bir sene önce Metropolitliğe yükseltilen Petr ve kaynakta ismi geçmeyen diğer bazı knezlerle birlikte Özbek Han'ın yanına gitti¹³⁸². Metropolit Petr, Rusya'ya dönerken Mihail ise Han'ın yanında kaldı ki bu iki sene sürecektir¹³⁸³.

B.Novgorod Sorunu ve Han'ın Kuzey Rusya Meselelerine Müdahalesi (1312-1316)

Mihail Büyük Knezliği elde ettikten sonra Novgorod knezliğini de eski yasalara istinaden 1307 senesinde elde etmişti¹³⁸⁴. Bölge ile Tver arasındaki ilişkiler 1312 senesine kadar düzenli bir şekilde devam etti, ancak Novgorodlular 1312 senesinde Büyük Kneze karşı tavırlarını değiştirdiler. Hatta Novgorod kuvvetleri Tver'e kadar ilerledi ve Volga'ya kadar olan yerlerde bulunan Tver'e bağlı köylere zarar verdi¹³⁸⁵. Mihail bu durum üzerine kuvvetlerini toplayarak Novgorod üzerine yürüdü ve buraya bağlı Torjka ile Bejetsk'i ele geçirdi¹³⁸⁶. Novgorod'un iç Rusya ile bağlantı noktasını kesmekle Mihail, Novgorod'u büyük bir ambargoya aldı. Bu ambargonun ilk etkisi kendisini kentin tahıl ihtiyacında gösterdi¹³⁸⁷. Kentte açlık baş göstermesi üzerine Novgorodlular Mihail'e elçi göndererek barış akdettiler¹³⁸⁸. Mihail'in görevlilerinin aynı sene içinde Novgorod'a gelmeleri buradaki idarenin eskiye dönmesiyle neticelendi¹³⁸⁹. Yaşanan hadiselerde Novgorodlular'ın Büyük Knezle olan ilişkilerini neden birden bire değiştirdikleri anlaşılamamaktadır. Kaynaklarda bu konuda en ufak bir bilgi bulunmamasına rağmen daha sonrasındaki hadiselerle bakarak yaşananların temelinde Moskova knezliğinin Novgorodluları Mihail'e karşı kışkırtmalarının olduğu kabul edilebilir.

¹³⁸² PSRL, X, s.178; TL, s.354; PSRL, VII, s.186.

¹³⁸³ PSRL, X, s.178; TL, s.354.

¹³⁸⁴ NPL, s.332; PSRL, VII, s.185; SV, s.294.

¹³⁸⁵ PSRL, XV, s.408.

¹³⁸⁶ NPL, s.335; SV, s.296; PSRL, VII, s.186.

¹³⁸⁷ N.I. Kostomarov, a.g.e, s.182.

¹³⁸⁸ NPL, s.335; SV, s.296; PSRL, VII, s.186. Hadiselerle ilgili kaynak bilgilerinin değerlendirilmesi için bk. Solov'yev, C.II, s.211; Solov'yev, Ob Otnoşeniyah Novgoroda k Velikim Knyazem, s.67. Mihail ile Novgorod arasındaki sorunlar bu dönemdeki Novgorod akidnamelerine de yansımıştır. Bk. V.L. Yanin, Novgorodskiye Aktı, s.155, 156. Ekzemplyarskiy ise bir harekâtın yapıldığından bahsetmekle birlikte bunun nereye olduğundan bahsetmemektedir. Ekzemplyarskiy, C.I, s.63.

¹³⁸⁹ NPL, s.335; SV, s.296; PSRL, VII, s.186. Ayrıca bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.182; N.G. Berejkov, a.g.e, s.280.

1312 senesindeki hareketliliğin bastırılmasının ardından Mihail, Özbek Han'ın yanına iktidarını kutlamak için gitti ve iki sene yanında kaldı. Bunu fırsat bilen Moskova knezleri ve Novgorodlular Tver knezliğine karşı yeniden harekete geçtiler. Yuri Daniiloviç 1315 senesinin başlarında Mojaisk knezlerinin soyundan gelen Fedor Rjevsk¹³⁹⁰ isimli bir knezi buraya gönderdi¹³⁹¹. Kente hâkim olan Fedor burada bulunan Mihail'in buradaki görevlilerini kentten kovdu. Bundan sonra Novgorod ve Moskova birliklerinden müteşekkil ordusunu hazırlatarak Tver'e¹³⁹² ilerledi. Ancak buraya ulaşmadan yolları Dmitri Mihailoviç tarafından kesildi¹³⁹³. Volga nehrinin karşı kıyılarında altı hafta kadar karşı karşıya karargâhlarında çakılı kalan taraflar kışın gelmesi üzerine savaşmayı göze alamayarak çekilmeye karar verdiler¹³⁹⁴. Troits kroniğindeki bir kayda göre Han bölgeye Araçi isimli bir elçisini göndermiştir¹³⁹⁵. Kaynağımızda isim olarak verilen Araçi kuşkusuz ki onun görevi olan aracılık ile ilgilidir. Onun bölgeye tam olarak ne zaman gönderildiği bilinmemekteyse de bunu Dmitri ile Novgorod kuvvetlerinin karşı karşıya geldikleri haberinin Han'a ulaşmasıyla ilişkilendirebiliriz. Onun görevinde başarılı olduğuna dair herhangi bir kaydın bulunmaması da iki ordunun çekilmelerinden sonra bölgeye vardığı şeklinde değerlendirilebilir.

Fedor ve ordusunun Novgorod'a gelmesinden bir süre sonra Yuri Moskova'ya geldi ve burada bir süre kaldıktan sonra aynı yıl içinde kardeşlerinden Afanasi'yi burada bırakarak ayrıldı¹³⁹⁶. Böylelikle 1314 yılına gelindiğinde Moskova knezliği hâkimiyetini

¹³⁹⁰ Solov'yev, II, s.211; A.A. Gorskiy, Russkiye Zemli v XIII i XIV vekah, s.38, 39. Karamzin ise bu kişinin Yuri'nin akrabalarından birisi olduğunu ve Yuri'nin yanından Novgorod'a geldiğinden bahseder. Karamzin, IV, s.177.

¹³⁹¹ NPL, s.335; PSRL, X, s.178; SV, s.296; PSRL, VII, s.186. Tarih konusunda bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.280, 281.

¹³⁹² Kaynaklarda onların nereye doğru ilerledikleri ifade edilmemiştir. Ancak bu kuşkusuz ki Tver üzerine idi. Bu konuda bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.183.

¹³⁹³ N.I. Kostomarov onun Novgorodlular üzerine yürümesini Mihail'in emrine bağlamaktaysa da kaynaklarımızda Dmitri'nin yürüyüşünün babasının emrinden kaynaklandığı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Yazarın iddiası için bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.183.

¹³⁹⁴ NPL, s.335; PSRL, X, s.179; SV, s.296; PSRL, VII, s.186.

¹³⁹⁵ TL, s.354, 355.

¹³⁹⁶ NPL, s.335; PSRL, X, s.179; SV, s.296; PSRL, VII, s.186. Tver vakayinamesinde Yuri'nin buraya gelmesinden bahsedilmez, ancak buraya Afanasi'yi yolladığından bahsedilir. Bunun yanında bu bilgiler söz konusu vakayinamede 1312 senesi içinde anlatılmıştır. PSRL, XV, s.408. Troits vakayinamesinde ise Yuri'nin Moskova'ya gelişi anlatılır, ancak burada da bu 1315 senesinde gösterilmiştir. TL, s.355. Solov'yev Yuri'nin buraya gelmesinden bahsetmeyerek Tver vakayinamesini takip eder. Bk. Solov'yev, Ob Otnoşeniyah Novgoroda k Velikim Knyazem, s.68.

Novgorod'a kadar yaymış oldu. Onların 1300 yılının başında hâkimiyetlerinin Moskova sınırlarının dışına çıkmadığı akla getirilecek olursa bu seneden daha onbeş sene geçmeden Novgorod'a kadar olan bölgeleri ele geçirmeleri dikkate değerdir.

Yuri Daniiloviç Novgorod'u ele geçirmekle, Yaroslav Yaroslaviç'in Büyük Knezliğinden bu yana Moğol Hanı'nın isteği ile uygulanan Novgorod'un Büyük Kneze ait olması kanunu çiğnemiş oldu. İşte onların bu hareketinden sonra Han bölge meselelerine daha etkili bir şekilde müdahale etmeye karar verdi. Yukarıda da ifade edildiği üzere taraflar arasında arabuluculuk yapması için Araçi ismiyle geçen bir elçisini bölgeye göndermiş olan Han Özbek, bu sefer bir başka elçisini doğrudan Yuri Daniiloviç'e göndererek yanına gelmesini emretti. Aldığı emir üzerine Moskova knezi hazırlıklarını kısa süre içinde tamamlayarak yola çıktı¹³⁹⁷. İlk önce Rostov'a gelen Yuri, buradan da 15 Mart 1315'de Özbek Han'ın yanına vardı¹³⁹⁸. O buraya geldiğinde Mihail, Han'ın yanından yeni ayrılmıştı ve Yuri, Mihail'in Novgorod meseleleri ile uğraştığı dönemde burada kaldı¹³⁹⁹.

Mihail, Han'ın yanından ayrılırken yanına Andrey Aleksandroviç'in Dmitri ile mücadelesinde de gördüğümüz¹⁴⁰⁰ Taytimur ile İmar Hoca ve İndiy isimli komutanların emrinde bulunan güçlü bir ordu verilmişti. Han'ın bu orduyu vermesi bölgedeki hadiselerden rahatsız olduğunu göstermektedir. Büyük Knez Mihail Yaroslaviç, beraberindeki kuvvetle doğrudan Novgorod üzerine yürüdü¹⁴⁰¹. Sadece Tver kroniğinde bulunan bir kayda göre Suzdal knezleri de Mihail'in yanında yer alıyorlardı¹⁴⁰². Onlar yolları üzerindeki Rostov knezliği sınırları içine girdiler ve buradaki yerleşim birimlerine büyük zarar verdiler¹⁴⁰³. Herhalde bu girişim, Rostovlularla Moğollar

¹³⁹⁷ Karamzin onun Orda'da yargılanacağını hesap ettiğinden yanında pek çok pahalı hediyeler götürdüğünden bahsetmektedir. Karamzin, IV, s.178. Onun burada yargılanıp yargılanmadığına dair elimizde somut delil yoktur. Ancak muhtemelen burada kendisine hadiselerle ilgili bir takım sorular sorulmuştur. Ancak cezalandırılmaması Han'ı tatmin ettiğini göstermektedir. Solov'yev de onun yanında aracılık etmek için Novgorod elçilerinin de bulunduğu bahseder. Solov'yev, Ob Otnoşeniyah Novgoroda k Velikim Knyazem, s.68.

¹³⁹⁸ PSRL, X, s.179; SV, s.296; PSRL, VII, s.186. Novgorod I. vakayinamesinde ise hadise 1316 yılı içinde anlatılmaktadır. NPL, s.336. Tarihleme için bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.278, 281.

¹³⁹⁹ NPL, s.336.

¹⁴⁰⁰ Ekzemplyarskiy, s.48.

¹⁴⁰¹ NPL, s.336; PSRL, X, s.179; PSRL, XVIII, s.88; TL, s.355; SV, s.296; PSRL, VII, s.187. Bu komutanlarla ilgili bk. V.L. Yegorov, a.g.e, s.205.

¹⁴⁰² PSRL, XV, s.408.

¹⁴⁰³ PSRL, I, s.529.

arasındaki ilişkilerden çok Mihail'in burada etkinlik kurmak istemesinden kaynaklanıyordu¹⁴⁰⁴.

Mihail'in Novgorod üzerine yöneldiğini öğrenen Afanasi, hemen Torjka'ya giderek burada onları beklemeye başladı. Altı haftalık bekleyişten sonra Mihail ve beraberindeki Moğol komutanlar da buraya geldiler ve kısa süre içinde taraflar arasında kanlı bir mücadele baş gösterdi¹⁴⁰⁵. Muharebe sonunda Novgorodlular büyük bir yenilgi aldılar. Novgorod I. kroniğinde Novgorodlu boyarlar Andrey Klimoviç, Yuri Meşiniç, Selivan Timofeya ve diğerlerinin isimleri verilmekte ve pek çok kişinin öldüğünden bahsedilmektedir. Afanasi ve arda kalan kuvvetleri bu yenilgi üzerine Torjka'ya kapanarak direniş kararı aldılar. Mihail Novgorodlulara bir elçi göndererek Afanasi ve Fedor'u kendilerine vermelerini istediye de onlar bunu kabul etmediler. Mihail sonrasında sadece Fedor'u istedi, ancak bu da reddedildi. Sonrasında Mihail ile onlar arasında 50.000 gümüş para karşılığında anlaşma sağlandı. Bunun üzerine Mihail ve beraberindekiler 10 Şubat 1316'da kente hâkim oldular¹⁴⁰⁶. Sadece Torjka'nın Yıkımı Hikâyesinde bulunan bir kayda göre kentte yağma da yapılmış ve bunun sonucunda kiliseler de dâhil olmakla bek çok bina hasar görmüştür¹⁴⁰⁷.

Anlaşmaya göre Mihail esir knezlere dokunmayacağına söz vermiş olsa da beklenmedik bir şekilde tevkif edilerek Tver'e yollandılar¹⁴⁰⁸. Kentin arda kalanları ise kentten sürülerek "*her ne ücret karşılığında olacaksa*" satılmak üzere köle pazarlarına gönderildiler. Bundan hemen sonra Mihail, görevlilerini Novgorod'a gönderdi ve

¹⁴⁰⁴ Kuçkin, s.266.

¹⁴⁰⁵ NPL, s.336; PSRL, X, s.179; SV, s.296, 297; PSRL, VII, s.187; PSRL, XV, s.408; İ.V. Budovits, "Povest o Razoreni Torjka v 1315 g.", *TODL*, Tom XVI, Moskva-Leningrad 1960, s.451. Ayrıca bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.281.

¹⁴⁰⁶ NPL, s.336; PSRL, XVIII, s.88; TL, s.355; SV, s.297; PSRL, VII, s.187. Hadiseler Nikon ve Ermolin kroniklerinde de anlatılır, fakat eksiktir. Bk. PSRL, X, s.179; PSRL, XXIII, s.98. Tarihleme ile ilgili olarak bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.275, 278, 281; V.L. Yanin, a.g.e, s.169. Tver vakayinamesinde ise 5 Şubat olarak verilmektedir. Yıl konusunda pek de doğruları yansıtmayan kaynağımız bu hadiseyi de 1313 yılına tarihlemiştir. PSRL, XV, s.408. Ekzemplyarskiy ise söz konusu nihai saldırının 10 Şubat 1315'de olduğundan bahsetmektedir. Ekzemplyarskiy, C.I, s.63. Ekzemplyarskiy'in kronolojiye son derece önem vermiş olmasına rağmen burada hataya düştüğü görülmektedir. Solov'yev 12.000 gümüş para karşılığında anlaşma yapıldığından bahseder. Bk. Solov'yev, *Ob Otnoşeniyah Novgoroda k Velikim Knyazem*, s.68.

¹⁴⁰⁷ İ.V. Budovits, a.g.m, s.451.

¹⁴⁰⁸ NPL, s.336; PSRL, X, s.179; SV, s.297; PSRL, s.187. Ayrıca bk. Solov'yev, II, s.213; N.I. Kostomarov, a.g.e, s.183. Gorskiy ise Afanasi'nin Fedor ile birlikte Novgorodlular tarafından verildiğini ifade etmektedir. Gorskiy, a.g.m, s.37. Kaynaklarımızda bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır. Yazarın verdiği bilgi kendi yorumu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak mantıklı görünmemektedir.

böylelikle 1316 senesinde Novgorod'a hâkim oldu¹⁴⁰⁹. Novgorodlular bunun üzerine bazı kimseleri Han'a gönderdilerse de bunlar Mihail'in görevlilerince tevkif edilerek Tver'e götürülerek cezalandırıldılar¹⁴¹⁰. Böylelikle Novgorod kesin olarak tekrar Mihail'e bağlanmış oldu. 1316 senesinin sonlarında kendisini tekrar burada görüyoruz. Bu sefer Novgorod çevresinde de faaliyet göstererek bazı yerleri ele geçirdi¹⁴¹¹.

Moğolların yardımı ile Mihail hem Moskova knezliğinin Novgorod'u ele geçirmesine hem de burada kendisine karşı çıkacak isyanı engelledi. Ancak bu esnada Han'ın yanında bulunan Yuri, onun Mihail'e karşı hislerini değiştirmeye çalışıyordu.

C. Yuri Daniiloviç'in Büyük Knezliği Elde Etmesi ve Mihail Yaroslaviç ile Mücadelesi (1317-1318)

1315'in başında Han'ın yanına varan Yuri, iki sene boyunca Han'ın isteği ile burada kaldı. Burada ne gibi faaliyetlerde bulunduğu dair bilgi bulunmamakla beraber, meselelerde haksızlığa uğradığını Moğol görevlilerine ve belki de Han'a ispat etmeye çalıştığı muhakkaktır. Ancak bu süre zarfında Mihail'in konumunun değişmemesi, Yuri'nin bu muhtemel girişimlerinin sonuçsuz kaldığını göstermektedir.

Yuri, Han'ın yanında bulunduğu süre içinde Büyük Knez Mihail rahat bir konumdaydı. Buna rağmen Moskova knezliğinin üzerine gidemedi. Bu muhtemelen Yuri'nin Han'ın yanında olmasıyla ilgilidir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Yuri'nin Moğolların arasında ne gibi faaliyetlerde bulunduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak iki senenin sonunda Han ve ailesine yaklaşmayı başardı. Bunun bir göstergesi olarak da Özbek Han'ın kızkardeşi olup vaftiz edildikten sonra Agahta ismini alan Konçak ile evlendi. Konçak'ın hıristiyanlığı benimsemesi ile başlayan evlilik Müslüman olan Özbek Han'ın diğer dinlere ve hanedan içindeki bireylerin din değiştirmelerine anlayışla yaklaştığını göstermesi açısından da ayrıca önemlidir¹⁴¹².

¹⁴⁰⁹ NPL, s.336; PSRL, X, s.179; SV, s.297; PSRL, VII, s.187. Ayrıca bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.275.

¹⁴¹⁰ PSRL, X, s.179; PSRL, XVIII, s.88; PSRL, VII, s.187.

¹⁴¹¹ NPL, s.337; TL, s.3555; SV, s.297; PSRL, VII, s.187.

¹⁴¹² Bu evlilikle ilgili Kostomarov'un değerlendirmelerine bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.184.

Bazı kroniklerde Yuri'nin, bazı telkinlerin de etkisiyle Han'a ile yakın çevresine gümüş benzeri eşyaları hediye ettiğine dair kayıtlar vardır¹⁴¹³. Onun bu davranışları, Han'ın yanında kaldığı sürede Moğolları etkilemenin yollarının neler olduğunu kavradığını göstermektedir. Moskova knezleri daha sonraki zamanlarda Yuri'nin bu politikasını devam ettireceklerdir.

Gerek Han ve çevresine sunduğu hediyeler gerekse de Han'ın ailesi içine kadar girebilecek türden hareketleriyle Moğolların Yuri'ye karşı sempati duymaya başladıkları anlaşılmaktadır. Böylelikle Yuri Daniiloviç, artık Han için sadece bir vassal değil, aynı zamanda eniştesi, devlet kademesindeki memurlar için ise önemli bir gelir kaynağı haline gelmişti. Sonunda Özbek'in Mihail ile ilgili düşünceleri değişti ve o, herhangi bir gerekçe gösterilmeksizin Büyük Knezlik'ten azledilirken yerine Yuri tayin edildi¹⁴¹⁴. Bu atamayla 1243 senesinden bu yana ilk defa bir Moskova knezi aynı zamanda Büyük Knez oluyordu.

Özbek Han, Yuri Daniiloviç'i 1317 senesinde, eşi Agahta ile yanlarına Kavgadi, Bastırbala¹⁴¹⁵ ve Astrev isimli komutanların idaresindeki orduyu da vererek Kuzey Rusya'ya gönderdi¹⁴¹⁶. Yuri ve beraberindekiler Moskova'ya gitmeden doğrudan Tver üzerine yürüdüler. Böylelikle Yuri'nin de Büyük Knezlikteki ilk icraatı Mihail gibi düşman knezliklerle mücadele etmek oldu.

Yuri ve beraberindekiler bir süre Volga kıyılarında konakladıktan sonra Kostrom'da Suzdal knezleri ile birleştiler¹⁴¹⁷. Sadece Stepennaya Kniga'da bulunan bir kayıttan anlaşıldığı kadarıyla bir süre sonra Mordvin kuvvetleri de onlara katıldı. Önce Rostov'a ardından Pereyeslavl'a geçtiler ve buralarda ahaliye zulmettiler.

¹⁴¹³ PSRL, X, s.180; PSRL, VII, s.189; PSRL, XXI, s.333.

¹⁴¹⁴ PSRL, X, s.180; PSRL, XVIII, s.88; PSRL, XXI, s.334. Gorskiy bu atamayı knezler arasında denge kurulmak istenmesiyle izah etmektedir. A.A. Gorskiy, Moskva i Orda, s.49.

¹⁴¹⁵ Kaynakta "Astrabila" olarak geçmekteyse de daha çok "Bastırbala" ismine yakın görünüyor. PSRL, X, s.180; SV, s.298; PSRL, VII, s.188. Novgorod IV'te ise Alsrabal olarak kaydedilmiştir. PSRL, IV, s.48. Bu isimle bu kişi bir Moğol'dan çok Kıpçak kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Zira Bastır ismine daha önce Kıpçaklar arasında tesadüf etmekteyiz ki Moğolların Rusya'yı ele geçirdiklerinde "Bastır" isimli bir Kıpçak başbuğu ile Mönge Hazar Denizi'nin hemen kuzeyinde mücadele etmiştir. İsimle ilgili olarak ayrıca bk. A.A. Gorskiy, a.g.e, s.51.

¹⁴¹⁶ TL, s.335; SV, s.298; PSRL, VII, s.188. Bunlardan Sofiskiy yıllığında hadise 1318 yılına tarihlenmiştir.

¹⁴¹⁷ PSRL, X, s.180; PSRL, XV, s.409. Ekzemplyarskiy ise onları Mihail'in tarafında olarak göstermektedir. Ekzemplyarskiy, I, s.64.

Pereyaslavl'dan ayrılmalarından sonra Dmitrov'a ve buradan da Klin kentine geldiler ki böylelikle Tver sınırlarının içine girmiş oldular¹⁴¹⁸. Kavgadi Klin'e gelmesinden bir süre önce¹⁴¹⁹ Novgorod'a, Tola Buga isimli bir görevlisini yollayarak Yuri'nin Büyük Knezliğe getirildiğini bildirdi ve böylelikle kentin Mihail'e karşı isyan etmelerini sağladı¹⁴²⁰. Yuri'nin ve beraberindeki Kavgadi'nin bundaki amaçları kuşkusuz Mihail'i kuzeyden sıkıştırabilmektir¹⁴²¹. Kavgadi'nin elçisinin gelmesinden bir süre sonra Novgorodlular kentten çıkarak, Yuri'nin ordusuyla birleşebilmek ümidiyle Torjka'ya geldiler. Bu esnada onlar, Yuri'nin Torjka'da geldiğini zannediyorlardı¹⁴²². Ancak burada altı hafta bekledilerse de Yuri'nin kuvvetleriyle birleşemediler. Gelişmelerden haberdar olan Mihail, hemen onların üzerine yürüyerek ordularını dağıttı ve Novgorod'a çekilmeye mecbur etti¹⁴²³. Bu zaferle Yuri'nin Novgorod kuvvetleriyle birleşerek Mihail ile mücadele etme imkânı ortadan kalkmış oldu¹⁴²⁴. Bununla birlikte zafer, Novgorod'taki isyan halini sonlandıramadı.

Mihail Novgorodlularla mücadele halindeyken Yuri ve beraberindekiler de Tver knezliği yerleşim yerlerini vurmak ve yağmalamakla meşguldüler. Bu yağmalar üç ay kadar daha devam etti ve Tver kentinin 15 verst uzaklığına kadar sürdü¹⁴²⁵. Bu ulaştıkları son noktadan daha ileri gidemediler karargâhlarını daha geri bir noktadaki

¹⁴¹⁸ PSRL, X, s.180, 181; PSRL, XV, s.409; PSRL, XXI, s.334.. Klin kenti ile ilgili olarak bk. A.M. Saharov, a.g.e, s.123.

¹⁴¹⁹ Tver vakayinamesinde Novgorodlular'ın Torjka'ya gelmeleri onların Klin'e gelmelerinden bir süre sonra anlatıldığı için Kavgadi'nin habercisinin Novgorod'a Klin'e gelmelerinden bir süre önce gönderildiği anlaşılmaktadır.

¹⁴²⁰ NPL, s.338; SV, 298; PSRL, VII, s.188. Nikon'da da Novgorod'a elçi gönderildiğinden ve isyana teşvik edildiğinden bahsedilir, ancak elçinin isminden bahsedilmez. Bk. PSRL, X, s.180. İ.V. Grekov onun buraya Novgorod'un mücadeleler karşısında sessiz kalması üzerine gönderildiğini ifade etmektedir. İ.V. Grekov, a.g.e, s.40.

¹⁴²¹ Ekzemplyarskiy, C.II, s.465.

¹⁴²² Solov'yev, C.II, s.214.

¹⁴²³ PSRL, XV, s.409. Diğer vakayinamelerde ise Mihail'in onların üzerine saldırıdığından bahsedilmez. Buralarda Novgorodluların bir süre Yuri'yi beklediklerini, ancak gelmemesi üzerine buradan çekilerek Novgorod'a döndüklerinden bahsedilir. NPL, s.338; SV, 298; PSRL, VII, s.188. Burada kaynak yazarlarının hadiseleri atlamayı tercih ettikleri, Tver vakayinamesinin ise zafer kazanan tarafta yazıldığından hadiseleri doğru bir şekilde anlattığı dikkat çekmektedir.

¹⁴²⁴ A.N. Nasanov, a.g.e, s.84.

¹⁴²⁵ PSRL, X, s.181; PSRL, XV, s.409, 410; PSRL, XXI, s.334.. Ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, C.I, s.64; A.D. İnozemtsev, a.g.m, s.36. Solov'yev ise iki ordunun bu esnada bir arada olmadıklarından saldırıların sadece Moskova knezliği kuvvetleri tarafından gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Solov'yev, C.II, s.214. Ancak hadiseleri haber veren kaynağımızda orduların birleştiği ile ilgili hiçbir haber verilmemesi bu saldırıların müttefikten gerçekleştiğini göstermektedir. Bunun yanında bu dönemde Moskova knezliğinin askeri gücünün Tver kadar güçlü olmadığı da bilinmektedir.

Volga kıyılarında kurarak beş hafta boyunca beklediler. Bir süre sonra Kavgadi Mihail ile görüşmek için Tver'e gitti¹⁴²⁶. Hadiseleri en ayrıntılı şekilde anlatan Tver kroniğinde aralarında ne gibi konuşmaların geçtiği bildirilmiyorsa da bunun Yuri'nin Büyük Knezliği ile ilgili olduğu anlaşılıyor. Görüşme sonunda Mihail ile Kavgadi'nin anlaştığı bildirilmektedir¹⁴²⁷. Bu kayıt Mihail Yaroslaviç'in, Yuri Daniiloviç'in Büyük Knezliği'ni kabul ettiği şeklinde değerlendirilebilir¹⁴²⁸.

Kavgadi, Mihail ile görüştüktan sonra Tver'den ayrılarak Volga kıyısında bulunan Yuri'nin yanına döndü¹⁴²⁹. Taraflar arasındaki ilişkilerin düzene gireceği beklenirken Yuri yeniden sefere girişti¹⁴³⁰. Yuri'nin yanında Moğollar, Kostromalı Mihail ile daha başka Suzdal knezleri de bulunuyordu¹⁴³¹. Müttefiklerin Tver sınırlarını ikinci kez aşması üzerine Mihail Yaroslaviç de ordusunu toplayarak onların üzerine yürüdü ve Tver'den 40 verst uzaklıktaki Bartnov'da (Kostroma yakınlarında)¹⁴³² 22 Aralık 1317'de¹⁴³³ Perşembe günü¹⁴³⁴ büyük bir muharebe vuku buldu. Sonunda Yuri büyük bir yenilgi alarak Tver sınırlarını terke mecbur kaldı. Muharebe ile Mihail'in bölgenin en kudretli knezi olduğu tescil edilmiş oldu. Pek çok Moskovalı da Mihail'in eline esir olarak geçti ki bunların en önemlileri Moğol komutanı Kavgadiy, Özbek'in

¹⁴²⁶ PSRL, X, s.181; PSRL, XV, s.410. Solov'yev, II, s.214. Gorskiy elçinin Mihail tarafından Kavgadi'ye gönderildiğini ifade etmektedir. A.A. Gorskiy, a.g.m, s.37. Ekzemplyarskiy ise söz konusu elçinin Kavgadi tarafından Mihail'e gönderildiğinden bahsetmektedir. Ekzemplyarskiy, C.I, s.64. Ancak kaynağımızda Kavgadi'nin Tver'e gittiği açık bir şekilde görünmektedir.

¹⁴²⁷ PSRL, XV, s.410. Nikon kroniğinde ise anlaşmanın gerçekleşmediğini ifade edilmektedir. PSRL, X, s.181. Solov'yev ve Gorskiy de bu kaydı kabul etmişlerdir. Bk. Solov'yev, II, s.214; A.A. Gorskiy, a.g.m, s.37. Biz Tver kroniğinin meselelere daha hâkim bir kaynak olması nedeniyle anlaşma sağlandığını düşünüyoruz. Ayrıca Ekzemplyarskiy ve A.N. Nasanov da bu kaydı kabul etmişlerdir.

¹⁴²⁸ A.N. Nasanov, a.g.e, s.85; Ekzemplyarskiy, C.I, s.64.

¹⁴²⁹ PSRL, X, s.181; PSRL, XV, s.410.

¹⁴³⁰ NPL, s.338; PSRL, X, s.181; SV, s.298. Tver vakayinamesinde ise saldırıyı başlatanın Mihail olduğundan bahsedilir. PSRL, XV, s.410.

¹⁴³¹ PSRL, XV, s.409.

¹⁴³² Muharebe meydanıyla ilgili bk. A.A. Gorskiy, a.g.e, s.50.

¹⁴³³ PSRL, X, s.181; PSRL, XV, s.410; SV, s.302 PSRL, XXI, s.335. Muharebe ile ilgili olarak ayrıca bk. A.A. Gorskiy, a.g.m, s.37; Ekzemplyarskiy, C.I, s.65. Tarihleme için bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.278, 281. Ekzemplyarskiy 1318 tarihini vermektedir ki bu da onun Novgorod I. vakayinamesindeki tarihlemeye uymasından kaynaklanmaktadır. Zira yukarıda da ifade ettiğimiz gibi XIV. yüzyılın başlarından itibaren söz konusu vakayinamenin tarihlemelerinde bir veya iki senelik bazı hatalar yapılmıştır. Ekzemplyarskiy, C.II, s.637

¹⁴³⁴ PSRL, X, s.181.

kızkardeşi Konçak ile Yuri'nin kardeşi Boris idi. Mihail onları Tver'e gönderdi ve bir süre sonra da kente muzaffer olarak girdi¹⁴³⁵.

Yuri çok küçük bir birlikle Novgorod'a kaçmayı başarırken ordusunun büyük kısmını kaybeden¹⁴³⁶ Kavgadi ise esir edilmişti¹⁴³⁷. Muharebeden bir gün sonra, cuma günü Kavgadi Mihail ile görüştü. Buradaki görüşmede Mihail'e, yaptıklarının Han'ın emri olmadığını, hatta haberdar dahi olmadığını ifade ederek cezalandıracağından korktuğunu ifade etmiştir. Taraflar arasında anlaşma sağlandıktan sonra Kavgadi beraberinde esir edilmiş Moğol askerleriyle Tver'den ayrıldı¹⁴³⁸.

Yuri bir süre sonra tekrar Tver sınırlarında ortaya çıktı. Mihail bunun üzerine ordusunu toplayarak düşmanın üzerine yürüdü. Taraflar Sinyeyev'de karşı karşıya gelseler de aralarındaki sorunları Han'ın vereceği karara göre halletmeyi ve Boris Daniiloviç ile Konçak'ın Moskovalılara teslimi esasına dayanan bir anlaşmayla sona erdirdiler¹⁴³⁹. Bu anlaşmadan sonra Han'ın yanına ilk giden Konstantin Mihailoviç oldu¹⁴⁴⁰. Yuri'nin gidişi ise ancak aşağıda da ifade edeceğimiz gibi Konçak'ın ölümünden sonra gerçekleşecektir.

Konstantin'in yola çıkmasından bir süre sonra Konçak 1318 senesinde, ihtimal ki Şubat veya Mart ayı civarında, Tver'de öldü¹⁴⁴¹. Onun ansızın ölmesi Rusya'da bazı

¹⁴³⁵ NPL, s.338; PSRL, X, s.181; PSRL, XVIII, s.88; PSRL, XV, s.410; PSRL, VII, s.190; SV, s.298; TL, s.356. Ayrıca bk. A.N. Kurat, Karadenizin Kuzeyinde..., s.131.

¹⁴³⁶ PSRL, XXI, s.335. Nikon ve Sofiskiy kroniklerinde Kavgadi'nin ordusundan bazı kimselerin esir edildiğinden bahsedilir, ancak bunların sayısı çok olarak ifade edilmez. PSRL, X, s.181; SV, s.302. Vernadsky de bu kayıtları kabul etmiştir. G. Vernadsky, a.g.e, s.244.

¹⁴³⁷ PSRL, XXI, s.335; SV, s.302. Ayrıca bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.185; H.H. Howorth, a.g.e, s.152; V. Galkin, a.g.m, s.50. Nikon ve Tver kroniklerinde ise onun muharebe meydanından kaçmayı başardığı kaydedilmiştir. PSRL, X, s.181; PSRL, XV, s.410. Ancak bazı kaynaklarda onun savaştan bir gün sonra Tver'e geldiği ve Mihail ile görüştüğüne ilişkin kayıtlar onun esir edilmiş olduğunu göstermektedir. Yoksa biz onun buraya tekrar gelmesi için bir sebep göremiyoruz. Söz konusu kayıtlar için bk. PSRL, X, s.181; SV, s.302; PSRL, VII, s.191; PSRL, XV, s.410.

¹⁴³⁸ PSRL, X, s.181; SV, s.302; PSRL, VII, s.191; PSRL, XV, s.410; PSRL, XXI, s.335.

¹⁴³⁹ PSRL, X, s.181; PSRL, XV, s.410; SV, s.302; PSRL, XXI, s.335. Ekzemplyarskiy daha sonra Mihail'in yargılanacağı mahkemenin kararının burada alındığını ifade etmekteyse de kronolojik olarak yanlış bir hükümdür. Ekzemplyarskiy, II, s.467.

¹⁴⁴⁰ PSRL, X, s.181; PSRL, XV, s.410. Stepenaya Kniga ve Sofiskiy kroniklerinde Han'ın yanına giden ilk kişi Yuri olarak gösterilmiştir. SV, s.298, 302, 303; PSRL, XXI, s.335. Ancak buradaki kayıtların kronolojik bir karmaşadan ileri gelen hata olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁴⁴¹ PSRL, X, s.181; PSRL, XVIII, s.88; TL, s.356. Aşağıda da göreceğimiz üzere Mihail'in Orda'ya yargılanmak için varışı Ağustos 1318'dir. Onun ağustos ayında gelmesinden önce Yuri ve Kavkadi'nin Orda'daki faaliyetleri göz önüne alınacak olursa onların buraya en geç mayıs ayında gelmiş olmaları icap

söylentilerin çıkmasına neden oldu¹⁴⁴². Bu dedikodular arasında en güçlü ve etkili olanı onun zehirlendiği ile ilgili olan idi¹⁴⁴³. Bu söylenti kısa zaman içinde yayıldı, öyle ki sonunda Han'ın kulağına kadar ulaştı. Dedikodunun yayılmasında kaynaklarımız daha çok Kavgadi'yi suçlamaktadırlar¹⁴⁴⁴. Mihail'in yargılanmasına dair kayıtlarda Moğolların, Konçak'ın ölümünden çok Mihail'in Moğol kuvvetleriyle çarpışması ve Han'a sunulması gereken vergileri kaçırdığına ilişkin iddialar üzerinde durdukları anlaşılmaktadır. Konçak'ın ölümü ise mahkemenin son aşamasında dile getirilmiştir. Herhalde Moğollar Konçak'ın ölümünden rahatsız olmakla birlikte daha çok Mihail'in Moğol kuvvetleriyle mücadelesi ve vergi meselelerinin üzerinde durmuşlardır. Ancak Konçak'ın ölümü de kuşkusuz ki Mihail ile ilgili iddiaların Moğollarca kabulünde büyük oranda yer tutmuştur.

Yuri Daniiloviç'in eşinin ölümü üzerine takınacağı tavır önemliydi. Zira Yuri Mihail'e tepki göstermeyerek iddiaların boş olduğunu ilan edebilirdi. Ancak gelişen hadiseler Yuri'nin kendisini mağdur durumda göstererek Altın Orda'daki konumunu güçlendirmeye karar verdiğini göstermektedir. Gerçekten de mevcut durum, Mihail'in Han'ın gözündeki durumunu sıkıntıya soktuğu için Yuri'nin yararına idi¹⁴⁴⁵.

D. Mihail'in Yargılanması ve Öldürülmesi (1318)

Büyük Knez Yuri Daniiloviç'in eşi ve Özbek Han'ın kızkardeşi olan Konçak'ın beklenmedik ölümünün ardından ortaya çıkan söylentilerin, kendini sıkıntıya sokacağını bilen Mihail Yaroslaviç, Yuri Daniiloviç'e Aleksandr Markoviç isimli bir elçiyi

eder. Onların yolculuğa hazırlık safhaları ve yolculukları iki ay sürmüş olarak kabul edilecek olursa, Konçak'ın Şubat-Mart ayında ölmüş olması kuvvetle muhtemeldir.

¹⁴⁴² Bu dedikodu haberleri Ekzemplyarskiy tarafından bir araya getirilmiştir. Ona göre Konçak'ın ölümüyle ilgili dedikodular ağızdan ağza yayılan söylentilerden başka bir değeri bulunmamaktadır. Bk. Ekzemplyarskiy, I, s.65; Ekzemplyarskiy, II, s.467.

¹⁴⁴³ PSRL, X, s.181; PSRL, XVIII, s.88; TL, s.356. Onun ölümü ile ilgili dedikodular için ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, I, s.66; A.N. Kurat, Rusya Tarihi, s.84.

¹⁴⁴⁴ G. Vernadsky, a.g.e, s.244; A.A. Gorskiy, a.g.e, s.51.

¹⁴⁴⁵ Solov'yev, II, s.215. Bize göre bu kadının zehirlendiği yönünde verilen bilgiler gerçekten de dedikodudur. Zira böylesine hassas bir dönemde Mihail'in veya yanındakilerin Yuri'den intikam almak için bu kadını zehirlemiş olmaları pek de mantıklı değildir. Bunun yanında Boris'in gönderilmesi, bize göre Mihail'in sözleşmeye sağdık kaldığı açık bir şekilde göstermektedir. Karamzin, Ahmıl isimli elçinin gelmesinden önce yüksek bir din görevlisinin buraya gönderildiğinden, bu kişinin Tver knezinin annesi tarafından kabul edildiğinden ve bu kadının işlediği suçu itiraf ettiğinden bahseder. Karamzin, C.IV, s.184, 185. Biz kaynaklarımızda bu şekilde bir bilgiye tesadüf edemedik.

göndererek aralarındaki barışın bozulmamasını rica etti¹⁴⁴⁶. Mihail herhalde söz konusu dedikoduların kaynağının Yuri olduğunu zannediyor¹⁴⁴⁷ veya söz konusu dedikoduları ancak onun engelleyebileceğini düşünüyordu. Ancak Yuri çok akıllıca bir davranışla sanki Konçak'ın ölümünden gerçekten Mihail sorumluymuş gibi¹⁴⁴⁸ Aleksandr Markoviç'i öldürttü. Bu son hareketiyle kendisini mağdur olarak göstermeye çalışan Moskova knezi hazırlıklarını tamamlayarak Kavgadi ve beraberinde daha çok Novgorodluların bulunduğu kalabalık bir boyar grubu ile Özbek Han'ın yanına gitti¹⁴⁴⁹. Sadece Nikon kroniğinde bulunan bir kayda göre Kavgadi ile birlikte bir tertip içine girmişlerdi. Yuri'nin bu kadar geniş bir heyetle Han'ın yanına gitmesi de Büyük Knezin Altın Orda Hanı'na bölge ahalisinin ve büyüklerinin kendisini desteklediğini göstermek istediği şeklinde değerlendirilebilir. Bununla birlikte bunda da Kavgadi'nin etkili olduğu muhakkaktır¹⁴⁵⁰. Zira eldeki deliller Mihail'in ölümüyle sonuçlanacak iftirada Kavgadi'ye, Yuri'ye oranla daha fazla yer ayırmaktadırlar¹⁴⁵¹.

Kavgadi ve Yuri Daniiloviç, Han'ın yanına varmalarından bir süre sonra huzura kabul edildiler. Söze başlayan Kavgadi, Han'a Mihail ile ilgili, Nikon kroniğinin ifadesiyle “*iftiralarını*” saymaya başladı. Kavgadi kaynaklarımıza göre Mihail'in Rusya kentlerinden yüksek miktarda vergi topladığını, ancak Han'a bunları sunmadığını bildirerek, bunları Han'a vermeden Almanlara kaçacağını söyledi¹⁴⁵². Mihail'in Han'dan vergi kaçırıp kaçırmadığı ile ilgili elde bilgi bulunmamaktadır. Ancak Mihail'in Yuri ve Kavgadi'nin söyledikleri gibi Almanlara kaçmayarak Han'ın huzuruna gitmesi iddiaların Nikon kroniğinde ifade edildiği gibi gerçekten de iftira olduğunu düşündürmektedir. Kaynakta yer almamasına rağmen bu görüşmede Yuri ve Kavgadi'nin Konçak'ın ölümü ile ilgili de bazı sözler söyledikleri, mahkemede Mihail'e yöneltilen ithamlardan anlaşılmaktadır¹⁴⁵³.

¹⁴⁴⁶ PSRL, X, s.182; PSRL, XV, s.410.

¹⁴⁴⁷ Karamzin, IV, s.184.

¹⁴⁴⁸ Solov'yev, II, s.215.

¹⁴⁴⁹ PSRL, X, s.182; SV, s.298; 302, 303; PSRL, XV, s.410.

¹⁴⁵⁰ Ekzemplyarskiy, I, s.66; Solov'yev, II, s.215.

¹⁴⁵¹ Bu konuda Nikon kroniğinde Kavgadi'den “*her şeyi başlatan şeytan*” olarak söz edilmesi önemli bir kayıttır. Bk. PSRL, X, s.182.

¹⁴⁵² PSRL, X, s.182; PSRL, XV, s.410, 411.

¹⁴⁵³ Solov'yev, II, s.215.

Özbek Han, Kavgadi gibi önemli bir rütbede olan komutanının sözlerine itimat etti. Hemen yanında bulunan Mihail'in oğullarından Konstantin'in tutuklanmasına ve öldürülmesine hükmetti. Ancak daha sonra kararından, çevresindekilerin eğer Mihail'in oğlu öldürülürse kendisinin Han'ın yanına gitmeyeceğini söylemelerinden ötürü vazgeçerek Konstantin'in serbest bırakılmasına karar verdi¹⁴⁵⁴. Bu sırada Kavgadi, Han'a Mihail'in, yanına gelmeyeceği telkiniyle yanına bir ordu vererek Tver'e göndermesini tavsiye ediyordu¹⁴⁵⁵. Herhalde Kavgadi, Mihail'in Orda'ya gelerek Han'ı etkileyebileceğini hesaba katıyor ve bu ihtimali yok edebilmek için biranevvel Mihail'in hayatına son vermek istiyordu¹⁴⁵⁶. Ancak Han, Mihail'in Orda'ya gelerek yargılanması konusunda karar almıştı. Tasarısını gerçeğe dönüştüremeyince Han'dan habersiz bir şekilde Saray kenti yoluna bir ordu göndererek Mihail'in Han'ın yanına gelmeden yakalanmasını ve öldürülmesini emretti¹⁴⁵⁷. Aşağıda da göreceğimiz üzere bu kuvvet aldığı emri yerine getiremedi.

Özbek Han, Mihail'e Ağustos ayında¹⁴⁵⁸ Ahmıl isimli bir elçi gönderdi. Daha sonraki zamanlarda da karşımıza çıkacak olan bu elçinin devlet kademesinde bu esnada henüz yeni yeni kendisini göstermeye başladığı anlaşılmaktadır. Kaynaklarımızda Ahmıl'ın Mihail ile konuşmasıyla ilgili verilen kayıtlar, Ahmıl ile Kavgadi arasında bazı farklılıklar olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Ahmıl'ın aşağıda zikredeceğimiz bazı sözlerinde Kavgadi'ye karşı hoşnutsuzluk ve planlarını altüst etme düşüncesi de hissedilmektedir. Ekzemplyarskiy de Ahmıl'ın Kavgadi'ye karşı görüşlere sahip bir görevli olduğunu belirtmiştir¹⁴⁵⁹. Bu kimselere, bürokraside ortaya çıkan iki partinin temsilcisi olarak da bakılabilir.

Özbek Han nezdinde bu gibi hadiseler yaşanırken Mihail Tver'den ayrılmış, oğulları ve boyarları ile birlikte Vladimir kentine varmıştı. Buraya gelmesinden bir süre sonra Ahmıl da buraya geldi. Mihail ile yaptığı görüşmede Han'ın kendisini çağırdığını,

¹⁴⁵⁴ PSRL, X, s.182; PSRL, XV, s.411.

¹⁴⁵⁵ SV, s.303. Ayrıca bk. Solov'yev, II, s.215.

¹⁴⁵⁶ Kavgadi ile Mihail arasındaki ilişkilerde, her zaman Kavgadi'nin tavırlarında bir acelecilik göze çarpmaktadır. Benzer durum Mihail'in öldürülmesinde de ortaya çıkmış ve Kavgadi bulduğu ilk fırsatta Mihail'in hayatına son vermiştir.

¹⁴⁵⁷ PSRL, X, s.182.

¹⁴⁵⁸ Ahmıl'ın Mihail'e bir ay içinde Han'ın yanına gitmesini telkin etmesi, Mihail'in de 6 Eylülde Han'ın ordugâhına varması söz konusu ziyaretin Ağustos ayında gerçekleştiğini göstermektedir.

¹⁴⁵⁹ Ekzemplyarskiy, II, s.467.

eğer gelmezse kentlerine saldırılacağını bildirdi. Ahmıl, Han'ın isteklerini ilettikten sonra bir ay içinde hazırlanmasını tavsiye etti ve Kavgadi'nin Han'ı kendisinin gelmeyeceği konusunda ikna etmeye çalıştığını gizlice haber verdi¹⁴⁶⁰.

Ahmıl'ın Vladimir'den ayrılmasının ardından Mihail etrafındakilerle toplanarak meseleyi görüştü. Oğulları ve Boyarları Han'ın yanına gitmemesini tavsiye etmişlerse de Mihail, gitmemesi durumunda bölgesindeki insanların acı çekeceğini ifadeyle kararını açıkladı. Oğulları son kez kendilerinden birisini göndermesini istedilerse de Mihail buna “*Han sizi, çocuklarımı veya daha başkasını istemiyor beni, benim kellemi istiyor*” diyerek cevap verdi¹⁴⁶¹. Bu karamsar ruh hali Han nezdinde durumunun ne kadar kötü olduğunu bildiğini göstermektedir. Bunun yanında buradaki sözlerinde Moğollara karşı direnmeyi aklından bile geçirmemesi önemlidir ki XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinde Ruslar arasında Moğollara karşı direniş fikrinin oluşmadığını göstermektedir.

Ahmıl'ın ayrılmasından hemen sonra hazırlıklara başlayan Mihail vasiyetini yazmasının ardından yola koyuldu. 6 Eylül 1318'de Kafkas seferine çıkmış olan Han'ın Don ırmağının Azak denizi taraflarındaki kıyısında yer alan ordugâhına vardı¹⁴⁶². Adet olduğu üzere Moğolların büyüklerine, bunların eşlerine, Han'a ve eşine hediyelerini sundu¹⁴⁶³. Ancak gelişinden hemen sonra Han'ın huzuruna kabul edildiği ile ilgili kaynaklarımızda bilgi bulunmamaktadır.

Mihail'in gelişinden bir buçuk ay sonra Özbek Han mahkemenin kurulup Mihail'in, iddialara karşı yargılanmasını ve adaletin teminini emretti¹⁴⁶⁴. Han'ın emrinden kısa zaman sonra Han otağının yakınlarına özel bir otağ kuruldu ve böylelikle mahkeme başladı. Mahkeme üyeleri Altın Orda hanedan azalarının tamamından oluşuyordu¹⁴⁶⁵. Sofiskiy kroniğinde mahkeme üyelerinin ellerinde Mihail ile ilgili

¹⁴⁶⁰ SV, s.303; PSRL, XXI, s.335.

¹⁴⁶¹ SV, s.303; PSRL, XXI, s.335.

¹⁴⁶² PSRL, X, s.182; SV, s.304; PSRL, XXI, s.335.

¹⁴⁶³ PSRL, X, s.182; PSRL, XXI, s.335.

¹⁴⁶⁴ SV, s.304; PSRL, X, s.182; PSRL, XV, s.411; PSRL, XXI, s.335.

¹⁴⁶⁵ SV, s.304. Kronikteki “*knyazi ordinskiya*” ifadesini Solov'yev “Orda'nın büyükleri” olarak çevirmiştir. Solov'yev, II, s.215. Kronikte bu kişilerden knez olarak bahsedilmesinin yanında İlhanlılarda mahkeme üyelerinin Moğol emir ve hanedan ailesine bağlı memurlardan oluştuğunu dikkate alacak olursak bu kişilerin hanedan üyesi oldukları anlaşılmaktadır. İlhanlılarda mahkeme ile ilgili bk. Spuler,

yarlıklar ve belgelerin bulunduğu kaydedilmiş olmakla birlikte Nikon kroniğinde mahkeme üyelerinin Yuri'ye yardımcı olmaları, Mihail'e ise şüpheli yaklaşımları, Mihail'in sorulara verdiği cevapları dinlememeleri, Kavgadi'nin sözlerine ise dikkat kesilmeleri, mahkeme üyelerinin Kavgadi'nin tesirinde olduğunu göstermektedir¹⁴⁶⁶. Devam eden görüşmelerin ardından Mihail tekrar huzura alındı ve kendisine cezası bildirilerek son sözünün olup olmadığı soruldu. Böylelikle mahkeme Mihail'in suçluluğuna karar vermiş ve öldürülmesine hükmetti. Bu karar Özbek Han'a bildirildiğinde Han yeni bir mahkemenin kurulmasını ve yargılamanın yenilenmesini emretti. Kavgadi mahkeme kararının uygulanmasında direttiyse de Özbek Han adaletin kesin olarak Mihail'in suçluluğunu göstermesini istediğinden bahisle Kavgadi'nin sözlerini dinlemedi¹⁴⁶⁷.

İkinci mahkeme, üyelerin Mihail'i otağa almaları ile başladı ve iddialarla devam etti. Kaynaklarımızın ifadesine göre mahkeme üyeleri Mihail'e: “*Sen çok gururlusun ve Han'a itaat etmedin. Kavgadi'yi, Han'ın elçisini küçük düşürdün. Onunla savaştın ve pek çok Tatarı öldürdün. Hanlık vergisini topladın ve Han'a vermedin, Hazinesle Almanlara kaçmak istedin ve hazineni Roma'daki Papa'ya göndermek istedin. Yuri'nin eşini zehirledin ve Han'ın asilzadelerini ve pek çok Tatarı öldürdün*” diye suçladılar. Hadiselerin bundan sonraki kısmında pek çok ayrıntı vardır. Burada sadece Mihail'in bu iddiaları reddettiğini, Han'ın hâkimiyetini koşulsuz bir şekilde benimsediğini ifade etmekle yetiniyoruz. Sonunda mahkeme üyeleri ikinci kez onun öldürülmesine hükmetti ve az bir zaman sonra bu karar Özbek Han tarafından onaylandı¹⁴⁶⁸. Ardından Mihail'in 24 gün sürecek olan hapis hayatı başladı¹⁴⁶⁹.

Bu süre içinde Altın Orda ordusu da ilerliyordu. Sonunda Kasım 1318'de Dedyakov yakınlarına gelindi¹⁴⁷⁰. Han'ın karargâhta bulunmamasından faydalanan

a.g.e, s.416-424. Nikon kroniğinde ise bu kimselerden sadece knez olarak bahsedilmiştir. Bk. PSRL, X, s.182.

¹⁴⁶⁶ Karş. SV, s.304; PSRL, X, s.182.

¹⁴⁶⁷ PSRL, X, s.182, 183.

¹⁴⁶⁸ PSRL, X, s.183. Hadiseler Sofiskiy kroniğinde de anlatılır, ancak son derece özettir. Bk. SV, s.304.

¹⁴⁶⁹ PSRL, X, s.184; SV, s.307. Ayrıca bk. Solov'yev, II, s.216. Burada geçirdiği hapis hayatı ile dini metinlerle karışık bilgiler vardır ancak bunlar konumuzu ilgilendirmemektedir. Bunlar için bk. SV, s.305-310. Moğol ceza hukuku ile ilgili bk. Spuler, s.411, 412.

¹⁴⁷⁰ Sofiskiy ve Tver yıllığında sadece Derbend'e geldiğinden bahsedilir. SV, s.308; PSRL, XV, s.412. Ancak Nikon ve Stepenaya Kniga'da onların Dedyakov'a geldiklerinden bahsedilir. PSRL, X, s.184;

Kavgadi ve Yuri, Mihail'i öldürtmeye karar verdiler ve bu da 22 Kasım 1318'de gerçekleşti¹⁴⁷¹. Onun öldürüldüğünü haber alan Tverli boyarlar da Kavgadi ve Yuri'nin gazabından kurtulmak için karargâhtan çıkarak Han'ın yanına kaçtılar¹⁴⁷². Mihail'in cesedi bir süre sonra Moskova'ya götürüldü ve ilk önce buradaki kiliselerden birine gömüldü¹⁴⁷³.

Mihail gibi bir rakibinden kurtulmasıyla artık Moskova knezliğinin yükselişinin önünde hiçbir güç kalmadı. Her ne kadar bundan sonraki zamanlarda Tver'den de büyük knezler çıkmışsa da onlar Mihail gibi Moskova knezliğinin önünde bir engel oluşturabilecek yetenekte değillerdi. Moskova knezliğinin yükselişinde Moskovalı knezlerinin hırslarının yanında çevre knezlerinin idare ve politikadaki yeteneksizlikleri, Moskova knezliğinin Kuzey Rusya'da büyüme ve kuvvetlenmelerini teşvik ettiği de bir gerçektir¹⁴⁷⁴.

E. Yuri Daniiloviç ve Dmitri Mihailoviç Arasındaki Mücadeleler (1321-1326)

Mihail'in öldürülmesinden sonra Yuri Daniiloviç en büyük düşmanından kurtularak konumunu daha da sağlamlaştırdı. Kafkas seferinde Han'ın kuvvetleri içinde yer aldı ve seferin sona ermesiyle ülkesine geri döndü. Esir ettiği, Tver knezinin oğlu, Konstantin ve diğer Tverli boyarlar da kendisine eşlik etti¹⁴⁷⁵. Bu esnada Tver knezliğinin başına Mihail'in en büyük oğlu Dmitri geçmişti. O, Yuri ve beraberindekilerin Vladimir'e vardıklarını öğrenince kardeşlerinden Aleksandr'ı babasının cesedini teslim alması için Büyük Kneze gönderdi. Burada yapılan görüşmede Yuri de eşinin cesedini onlardan istedi¹⁴⁷⁶. Böylelikle taraflar arasında görünürde ceset

PSRL, XXI, s.335. Bu kayıt konuyu inceleyenlerce daha çok kabul edilmiştir. Ayrıca bk. B. Spuler, Die Goldene Horde, s.89; E.İ. Krupnov, a.g.m, s.292.

¹⁴⁷¹ PSRL, X, s.184; SV, s.310; PSRL, XV, s.412; PSRL, XXI, s.340. Öldürülme yeri ile ilgili olarak bk. Minorsky, Caucasia III, s.236.

¹⁴⁷² SV, s.311.

¹⁴⁷³ PSRL, X, s.184, 185; SV, s.311, 312; TL, s.356; PSRL, XV, s.412.

¹⁴⁷⁴ Bu konuda ayrıca V. Galkin'in yorumlarına da bk. V. Galkin, a.g.m, s.50.

¹⁴⁷⁵ PSRL, X, s.186; PSRL, XV, s.412; SV, s.312. Bu vakayinamelerde Tverlilerin esirliklerinden bahsedilmez. Ancak onların esir olarak Yuri'nin yanında buldukları şüphe götürmeyen bir gerçektir. Bu konuda bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.188.

¹⁴⁷⁶ PSRL, X, s.186; SV, s.312, 313; TL, s.356.

teslimi merkezinde yapılan bir anlaşma gerçekleşti. Ancak bu anlaşmanın temelinde Tver knezlerinin Moskovalılara yüklü bir vergi ödemeleri yatıyordu¹⁴⁷⁷.

Anlaşmanın yapılmasından sonra Mihail'in cesedi Moskova'daki mezarından çıkarılarak Tver'e götürüldü ve burada büyük bir törenin ardından Han'ın yanına varmasından tam bir sene sonra 6 Eylül 1319'da gömüldü¹⁴⁷⁸. Bundan bir süre sonra da Konçak'ın cesedi Moskovalılara teslim edildi ve dönemin en önemli din merkezi Rostov'da defnedildi¹⁴⁷⁹.

Mihail ve Konçak'ın cesetlerinin değişiminden sonra Moskova ile Tver arasındaki ilişkiler düzelmeye başladı. Bunun ilk sonucu, 1320'de Konstantin Mihailoviç ile Yuri Daniiloviç'in kızı arasındaki evliliği¹⁴⁸⁰. Ancak bu, Tver ile Moskova arasındaki sorunların hallinde kat'i bir etki yaratmadı. Bununla birlikte Konstantin üzerinde Moskova knezliğine karşı daha yumuşak başlı bir hava takınmasına neden oldu. Bu tutumu çeşitli defalar Moskova tarafından destek gördü. Aşağıda yeri geldiğinde ifade edeceğimiz üzere Konstantin'in İvan Daniiloviç'in Büyük Knezliği döneminde desteklenmesi bunun bir örneğini teşkil etmektedir.

Tver knezi Dmitri ise babasının ölümünden haklı olarak Yuri'yi sorumlu tutuyorsa da knezliğinin ilk senelerinde onunla iyi ilişkiler tesis etmeye gayret etti¹⁴⁸¹. Yine de ilerde onunla mücadeleye girişmenin muhtemel olduğunu biliyor, bunun için de hazırlıklar yapıyordu. Bu maksatla 1321 senesinde kardeşinin aksine Litvanyalılarla ilişki kurdu ve Büyük Knezleri Gedimin'in kızı Mari ile evlendi. Tver knezliği ile Litvanya arasındaki ilişkiler de bu evlilik ilişkisi ile başlamış oldu¹⁴⁸².

1321 senesinde Altın Orda Tver knezliğine vergi memurları gönderdi. Kaynaklarımızda *Doljnitsı* olarak geçen bu vergi görevlilerinin başında Gonça veya Gayançar isimli bir kişi bulunuyordu. Sadece Nikon kroniğinde bulunan bir kayda göre onların altında Yahudi memurlar da bulunuyordu. Bu görevli sadece Tver knezliğinin

¹⁴⁷⁷ E.L. Konyavskaya, a.g.m, s.17.

¹⁴⁷⁸ PSRL, X, s.186, 187; SV, s.313; PSRL, XV, s.412.

¹⁴⁷⁹ SV, s.313. Kostomarov ise cesedin Mihail Yaroslaviç tarafından teslim edildiğini ifade etmektedir. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.185.

¹⁴⁸⁰ PSRL, X, s.187; PSRL, XV, s.413, 414.

¹⁴⁸¹ N.I. Kostomarov, a.g.e, s.188.

¹⁴⁸² PSRL, X, s.187.

Kaşın kenti ve civarlarında faaliyet gösterdi¹⁴⁸³. Aynı yıl Yuri de Tver üzerine bazı saldırı hazırlıkları içine girdi ve Kaşın kentine kadar olan bölgelere saldırdı. Tverliler buna karşı çıkıp Yuri'nin üzerine yürüdülerse de Piskopos Andrey'in araya girmesiyle barış tesis edildi¹⁴⁸⁴. İlgi çekici bir şekilde Yuri'nin bunun ardından 1321 senesinde toplam dört kez Özbek Han'ın yanına gittiğini görüyoruz¹⁴⁸⁵. Kaynaklarımız ziyaretlerinin nedenine dair bilgi vermiyorsa da bunun Tver knezliği ile ilgili tasarılarıyla ilgili olduğu düşünülebilir.

Yuri Daniiloviç, Gonça'nın Tver'den ayrılmasından hemen sonra Nizov ve Suzdal bölgesi knezlerini Pereyeslavl'da bir araya getirerek Tver üzerine yürüdü. Dmitri de bu gelişmeleri kısa süre içinde öğrenerek ordusunu topladı ve düşmanın üzerine yürüdü. Ancak Büyük Knezlik ordusuyla rekabet edemeyeceğini anlayan Dmitri Mihailoviç, Yuri'ye bir elçi göndererek anlaşma istedi. Yuri, Dmitri Mihailoviç'ten daha önce Moğol baskakları tarafından toplanan vergiyi Han adına toplanmış olduğundan, Tver ve taraflarından toplanılan verginin kendisine teslimini istedi. Bunun üzerine taraflar arasında 1321 senesinde, Temmuz ayından bir süre önce, Dmitri'nin Yuri'ye 2.000 gümüş para ödemesi ve Yuri'nin Büyük Knezliğini kesin olarak tanıma karşılığında bir anlaşma yapıldı¹⁴⁸⁶. Ancak “*vıhod*” ismi ile geçen Altın Orda vergisini Han için alan Yuri bunu Han'ın elçisine teslim etmedi ve böylelikle Han'dan para kaçırmış oldu¹⁴⁸⁷. Aşağıda da göreceğimiz üzere Dmitri, Yuri'nin kendi hesabına para geçirmesini, kendisinin verdiği parayı Han'ın görevlilerine vermemesi deliliyle ispatlayacaktır. Gerçekten de onun, Dmitri'den Han'a sunulacak vergiyi almasından sonra Han'ın elçisine teslim etmemesi açık bir şekilde Yuri'nin Han'dan para kaçırdığını ortaya koymaktadır. Bu örnek Yuri'nin Han'dan para kaçırdığına dair neredeyse elimizdeki tek kanıttır.

¹⁴⁸³ PSRL, X, s.187; PSRL, XV, s.414. Gonça'nın isminin ayrıca Gayançar olarak da karşımıza çıkması ile ilgili olarak bk. A.D. İnozemtsev, a.g.m, s.36; A.N. Nasanov, a.g.e, s.89; V.L. Yegorov, a.g.e, s.205. Kaşın'da vergi toplanması ile ilgili ayrıca bk. A.M. Saharov, a.g.e, s.118.

¹⁴⁸⁴ PSRL, X, s.188.

¹⁴⁸⁵ TL, s.357; PSRL, XVIII, s.89.

¹⁴⁸⁶ SV, s.313; NPL, s.338. Nikon'da da buna yönelik bilgi bulunsa da çok kısa bir şekilde geçiştirilmiştir. Buradaki kayıt için bk. PSRL, X, s.188. Tarihleme için bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.282.

¹⁴⁸⁷ PSRL, XV, s.414. Ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, I, s.470; A.A. Gorskiy, a.g.e, s.53; E.L. Konyavskaya, a.g.m, s.19.

Yuri, Aleksandr'ın beklediği şekilde Orda'ya gitmeyerek İsveçliler tarafından tehdit edilen Novgorod'a yöneldi¹⁴⁸⁸. Burada mücadele ettiği İsveçlilere karşı küçük de olsa bir zafer kazanarak bu tehdidi ortadan kaldırdı¹⁴⁸⁹. Ancak kendisine verdiği parayı Han'ın görevlilerine teslim etmediğinden bir şekilde haberdar olan Dmitri, Yuri'nin bölgede bulunmamasını fırsat bilerek¹⁴⁹⁰ 1322 senesinin Mart ayında¹⁴⁹¹ Han'ın yanına giderek ondan şikâyetçi oldu¹⁴⁹². Dmitri, Han'a Büyük Knez Yuri'nin, özellikle de Kavgadi'nin Konçak'ın ölümü başta olmak üzere diğer yalanlarından ve Yuri'nin Han'a ait olan vergileri kendi hesabına geçirdiğinden de bahsetti¹⁴⁹³. Tver knezinin şikâyetlerinden etkilenen Özbek Han herhangi bir tahkibat yaptırmaya gerek duymaksızın Yuri'nin Büyük Knezliğini fesh ederek yerine Dmitri Mihailoviç'i getirdi¹⁴⁹⁴. Bununla yetinmeyen Özbek Han, ordu hazırlatarak Yuri'nin topraklarına gönderdi. Ordunun başında Ahmıl bulunuyor, kendisine Yuri'nin kardeşi İvan da destek veriyordu¹⁴⁹⁵. Kaynaklarımız kardeşler arasında herhangi bir ihtilaftan bahsetmemekteyseler de 1304 senesinden sonraki hiçbir kayıta iki kardeşi bir arada

¹⁴⁸⁸ NPL, s.338; PSRL, X, s.188; PSRL, XV, s.414. Ayrıca bk. Karamzin, IV, s.200. Gorskiy ise onun Han'dan kaçırdığı parayı yeniden toplamak için Novgorod'a gittiğini ileri sürmüştür. A.A. Gorskiy, a.g.e, s.54; Fakat bu esnada Dmitri henüz Han'ın yanına gitmişti ve dolayısıyla da Moğollar para kaçırma meselesinden haberleri yoktu.

¹⁴⁸⁹ NPL, s.338; PSRL, X, s.188. Bu mücadeleler için ayrıca bk. Karamzin, IV, s.200; Ekzemplyarskiy, C.I, s.68. N.I. Kostomarov ayrıca Yuri'nin kardeşlerinden İvan'ı buraya idareci olarak bıraktığından bahsetmektedir. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.188. Ancak onun buradaki mücadelelerinden bahseden kaynaklarımızın hiçbir şekilde İvan'dan bahsetmemeleri, N.I. Kostomarov'un iddiasını zayıflatmaktadır. Bunun yanında aşağıda da göreceğimiz üzere 1322 senesinde Yuri'nin üzerine gönderilen ordunun içinde İvan'a rastlamamız N.I. Kostomarov'un iddiasını kesin surette boşa çıkarmaktadır.

¹⁴⁹⁰ Ekzemplyarskiy, C.I, s.68.

¹⁴⁹¹ Tarih ile ilgili olarak bk. E.L. Konyavskaya, a.g.m, s.19.

¹⁴⁹² SV, s.314; NPL, s.339.

¹⁴⁹³ Solov'yev, II, s.217.

¹⁴⁹⁴ NPL, s.339; PSRL, X, s.188; PSRL, XVIII, s.89. Tarihleme için bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.278. J. Curtin Yuri'nin Büyük Knezliğinin fesh edilmediğini ve onun Dmitri ile birlikte Büyük Knezliğe devam ettiğini, Gorskiy ise Dmitri'nin ancak Vladimir'e gelmesiyle Büyük Knezliğe sahip olduğunu iddia etmektedir. Gorskiy bunu ifade ederken Ahmıl'ın saldırısından sonra İsveçlilerle yaptığı anlaşmada kendisinden Büyük Knez olarak bahsetmesini delil olarak göstermektedir. Ancak bu yeter derecede bir kayıt değeri taşımamaktadır. Bu iddialar için bk. J. Curtin, a.g.e, s.310; A.A. Gorskiy, a.g.e, s.55.

¹⁴⁹⁵ NPL, s.339; TL, s.357; PSRL, XVIII, s.89; SV, s.314; PSRL, XV, s.414. Solov'yev bu hadiseleri anlatırken Han'ın, Kavgadi'nin de idam edilmesini istediğinden bahsetmektedir. Solov'yev, II, s.217. Ancak biz Kavgadi'nin Mihail'in idamından kısa süre sonra öldüğünü biliyoruz. SV, s.313; PSRL, VII, s.196. Onun ölümü ile ilgili olarak bk. Karamzin, IV, s.191. Ahmıl'ın bölgeye gönderilmesini A.N. Nasanov daha değişik bir şekilde değerlendirmiştir. Ona göre Han, Ahmıl'ı Yuri'nin yanına gelmesi için göndermiştir. A.N. Nasanov, a.g.e, s.90. Bu görüş Gorskiy tarafından da devam ettirilmiştir. Bk. A.A. Gorskiy, a.g.e, s.54.

zikretmemeleri, aralarında bazı sorunların olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Bunun yanında İvan'ın sefere engel olmaya çalışmaması da dikkate değerdir¹⁴⁹⁶.

Ahmıl'ın komutasındaki ordu 1322 senesinde Novgorod'un güneyinde bulunan ve Yuri'nin hâkimiyetinde olan Nizov topraklarına saldırarak burayı yakıp yıktı¹⁴⁹⁷. Bu saldırılardan en çok Yaroslavl kentinin zarar gördüğü kaynaklarımızda özellikle bu kentin isminin verilmesinden anlaşılmaktadır¹⁴⁹⁸. Burası ve daha başka yerlerde devam eden mücadeleler sonucunda bölge tarumar edildi ve çok sayıda da esir elde edilerek bölgeden sürüldü¹⁴⁹⁹.

Ahmıl'ın saldırılarının sonlanıp bölgeden geri çekilmesinden sonra Yuri, Han'ın yanına gitmeye karar verdi¹⁵⁰⁰. Bu maksatla hazinesini toplayarak Novgorod'tan ayrıldı ve doğrudan Udrom bölgesine geldi. Ancak burada Aleksandr Mihailoviç Yuri'nin önünü kesmek için hazır bulunuyordu. Zor durumda kalan Yuri, yoluna daha fazla devam edemeyerek Pskov'a kaçtı. Han'a götürmek üzere yanına aldığı hazine ise Tver knezinin eline geçti¹⁵⁰¹. Han'ın bu yaşananla ilgili herhangi bir bilgisinin olup olmadığına dair elimizde bilgi bulunmamaktadır. Ancak bundan sonra Tverlilerin Han nezdindeki konumlarında herhangi bir değişikliğin olmaması, dahası Dmitri'nin aşağıda da ifade edeceğimiz üzere Büyük Knezliğine devamla 1322'nin sonlarında Vladimir kentine gönderilmesi, Han'ın yaşananlardan haberdar olduğunu göstermektedir.

Yuri'nin Pskov'a kaçmasıyla Dmitri'nin önünde herhangi bir engel kalmamışsa da Han onun yanına Sevinç Buga isimli komutanlarından birisini vererek Vladimir'e yolladı. Dmitri bir dizi yolculuğun ardından 1322–1323 kışında Vladimir'e gelerek Büyük Knezlik tahtına oturdu¹⁵⁰². Bu esnada Yuri Pskov'dan ayrılarak Novgorod'a gitmiş ve Alman ve İsveçlilerle mücadeleye hazırlanıyordu. Bu mücadelelerinin

¹⁴⁹⁶ Konuya değinen Ekzemplyarskiy de buna pek şaşırmamış, ancak onun sefere karşı çıkmaması konusunda Han nezdinde henüz bir değer taşımadığı için "kredisinin" de olmadığını ifade etmektedir. Ekzemplyarskiy, II, s.470.

¹⁴⁹⁷ NPL, s.339; SV, s.314; PSRL, XV, s.414. Nikon kroniğinde hadiseler Dmitri'nin Sevinçbuga ile birlikte Vladimir'e girmesinden sonrasına tarihlenmiştir. Bk. PSRL, X, s.188.

¹⁴⁹⁸ Kentin ele geçirilmesi için bk. PSRL, X, s.188; TL, s.357; PSRL, XVIII, s.89; PSRL, IV, s.49. Buradaki yıkımın değerlendirilmesi için bk. A.M. Saharov, a.g.e, s.57.

¹⁴⁹⁹ PSRL, X, s.188; PSRL, IV, s.49.

¹⁵⁰⁰ Solov'yev, II, s.217; Ekzemplyarskiy, I, s.68.

¹⁵⁰¹ PSRL, X, s.188; SV, s.314; PSRL, XV, s.414.

¹⁵⁰² PSRL, X, s.188; TL, s.357; PSRL, IV, s.49. Tarih ile ilgili olarak ayrıca bk. E.L. Konyavskaya, a.g.m, s.19.

sonucunda bölgedeki pek çok kenti ele geçirdiği gibi kürk üretimi açısından zengin Ustyug'u ele geçirdi. Sadece Nikon kroniğinde bulunan bir kayda göre de buraları “*eski geleneğe uygun olarak Orda'ya vergi vermeye boyun eğdirdi*”¹⁵⁰³. Bu kayıt Yuri'nin aradan geçen birkaç yıllık dönemde Altın Orda ile bağlarını koparmadığını göstermesi açısından önemlidir. Bunun bir neticesi olarak Yuri, tekrar Han'ın yanına gitmeye karar verdi ve 1324 senesinde nehir yolunu kullanarak Han'ın yanına gitti¹⁵⁰⁴. Daha önceki Knezlerin aksine Yuri'nin nehir yolunu kullanarak Han'ın yanına ulaşmak istemesi dikkat çekicidir. Kaynakta Yuri'nin Kama ırmağını kullandığı ifade edilmekteyse de onun buraya Dvina topraklarını kullanarak geldiği anlaşılmaktadır ki bu yol Karamzin tarafından dolambaçlı olarak değerlendirilmiştir¹⁵⁰⁵. Bu da bölgede Tver knezliğinin müthiş bir kontrolü olduğunu göstermektedir.

Kuzey'de bu gelişmeler olurken Büyük Knez Dmitri Mihailoviç, Özbek Han'ın yanında bulunuyordu¹⁵⁰⁶. Ancak Yuri'nin yola çıktığını haber aldığından olacak buradan ayrılarak yola çıktı ve Yuri'nin yolu, neresi olduğu belli olmayan ancak Han'ın bulunduğu yerden çok uzakta olmadığı anlaşılan bir yerde 21 Kasım 1325'te Dmitri tarafından kesildi ve hemen sonrasında da öldürüldü¹⁵⁰⁷. Konu ile ilgili bilgi veren kaynaklarımız Dmitri'nin bu cinayeti Han'ın herhangi bir emri olmaksızın yaptığını üzerine vurgu yaparak dile getirmişlerdir¹⁵⁰⁸. Kaynakların Dmitri'yi suçlamak için kullandıkları bu ifade Han'ın knezler üzerindeki gücünü göstermesi açısından önemlidir.

Dmitri Mihailoviç, Moskova knezinin cesedini Moskova'ya gönderdi. O burada çok sayıda din adamının katılımıyla düzenlenen cenaze töreninin ardından 23 Şubat

¹⁵⁰³ NPL, s.399;PSRL, XVIII, s.89; PSRL, X, s.188; TL, s.357. Sefer ve Yuri'nin elde ettiği başarılarla ilgili bk. A.A. Gorskiy, a.g.m, s.38, 39.

¹⁵⁰⁴ NPL, s.399; PSRL, X, s.189.

¹⁵⁰⁵ Karamzin, IV, s.201-203.

¹⁵⁰⁶ SV, s.315

¹⁵⁰⁷ PSRL, X, s.189; SV, s.315; TL, s.357; NPL, s.340; PSRL, XVIII, s.89. Kaynaklarımızda “Orda'da” öldürüldüğü şeklinde bir bilgi varsa da Dmitri'nin Yuri'nin cesedini Moskova'ya gönderdiği ile ilgili kayıtlar bunun Han'ın ordugâhında işlenmediğini göstermektedir. Onun Han'ın merkezinde öldürüldüğü ile ilgili verilen bilgiler ve bunların değerlendirilmesi ile ilgili olarak bk. E.L. Konyavskaya, a.g.m, s.20. A.N. Kurat cinayetin Han'ın huzurunda işlendiğini yazar. A.N. Kurat, a.g.e, s.84, 90.

¹⁵⁰⁸ V. Galkin ise bunun Han'ın isteği ile gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. V. Galkin, a.g.m, s.52.

1326 yılında toprağa verildi¹⁵⁰⁹. Yuri Daniiloviç'in öldürülmesinden sonra Moskova knezliğinin başına İvan Daniiloviç Kalita geldi. Uzun bir zamandır Moskova'nın başında olduğunu anladığımız İvan¹⁵¹⁰, kardeşleri Aleksandr, Afanasi ve Boris'in Yuri'nin ölümünden önce vefat etmelerinden ötürü tek başına Moskova knezliğinin başına geçi¹⁵¹¹.

Özbek Han hadiseyi şiddetle karşıladı ve Dmitri'nin yanına gelmesini emretti ve ardından kendisini yargıya teslim etti. Bu esnada yanında bulunan Tver knezlerinden Aleksandr Mihailoviç'i Moğol vergi görevlileriyle¹⁵¹² Nizov toprakları olarak ifade edilen ve Tver'in güneyinde çok geniş bir sahayı içine alan bölgeye gönderdi ve buranın ahalisini ağır bir vergi yüküyle ezdi¹⁵¹³. Kaynaklarımız Dmitri'nin yargılanması ile ilgili olarak Mihail'de olduğu gibi geniş bir izahat vermemektedirler. Bunun nedeni kaynak yazarlarının tamamının onu suçlu olarak görmelerinden ileri geliyor olsa gerektir. Nitekim onlar yargı kararını şaşkıncı veya üzücü olarak görmemişlerdir.

Dmitri'nin idamı Eylül ayında sona eren mahkeme ile kesinleşti. Dmitri kaynaklarımızda Kondrakl ırmağı olarak geçen ancak yeri tespit edilemeyen bir yerde, Çernigovlu Mihail'in soyundan gelen Novosilsk knezi Aleksandr ile birlikte aynı gün ve yerde 15 Eylül 1326 yılında 28 yaşında idam edildi¹⁵¹⁴. Ölümüyle Tver knezliği arka arkaya ikinci knezini de Han'ın "*Ordası'nda*" kaybetmiş oldu.

¹⁵⁰⁹ Ekzemplyarskiy, I, s.69; Karamzin, IV, s.203, 204. Cenaze töreni için bk. SV, s.315; NPL, s.340; PSRL, X, s.190; PSRL, XVIII, s.89.

¹⁵¹⁰ Yuri'nin Büyük Knezliğe atanmasından sonra bir daha Moskova'ya gelmemesi ve daha çok Novgorod bölgesinde faaliyet göstermesi Büyük Knezliğinin ardından knezliğin ikiye bölündüğünü düşündürmektedir.

¹⁵¹¹ Solov'yev, II, s.222.

¹⁵¹² Burada "Doljnıtsı" kelimesiyle ifade edilmektedir. Kelime esasen Borçlu kimse manasına gelmektedir. Ancak kelimenin vergi konularında Latince "Creditor" yani "Alacaklı kimse" manasında kullanıldığı görülmektedir ki Sreznevskiy bu kelimenin Moğolların vergi toplamaları meselesinde örneklerini de kelimenin maddesinde vermektedir. Sreznevskiy, I, s.758.

¹⁵¹³ PSRL, X, s.190; SV, s.315. Ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, II, s.470.

¹⁵¹⁴ PSRL, X, s.190; PSRL, XVIII, s.90; PSRL, XV, s.415; TL, s.358. Tarihleme için ayrıca bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.278, 283. Ekzemplyarskiy eserinin II. Cildinde ise Yuri'nin 1324'de öldürüldüğünü, Dmitri'nin ise 1325 tarihinde idam edildiğinden bahsetmektedir. Ekzemplyarskiy, II, s.470. Onun öldürüldüğündeki yaşı için bk. E.L. Konyavskaya, a.g.m, s.21.

F. Tver İsyanı ve Cezalandırılması (1327-1328)

Dmitri'nin ölümü Büyük Knezlik makamına kimin getirileceği sorununu ortaya çıkardı. Özbek Han zamanında pek çok önemli knezin idamı veya katli Dmitri'nin ölümünün ardından tek bir knezi İvan Daniiloviç'i yükseltiyordu. O yukarıda da ifade ettiğimiz gibi tek başına Moskova knezliğinin başında bulunuyor ve ağabeyine karşı girişilen askeri harekâta iştirak etmesinden anladığımız kadarıyla Altın Orda bürokrasisi içinde kendisine yer ediniyordu. Ancak Han Özbek çok şaşkıncu bir şekilde Büyük Knezliği Tver knezliğine, Aleksandr Mihailoviç'e verdi ve kendisini Vladimir'e yollayarak Büyük Knezlik tahtına oturmasını sağladı¹⁵¹⁵. Bununla birlikte Han, nedenini bilemediğimiz bir şekilde, daha önce Büyük Knezlere bağlanan Novgorod'u Moskova knezlerinin eline bıraktı. Bu hadise aynı zamanda Aleksandr Nevskiy'den itibaren gördüğümüz ve Yaroslav Yaroslaviç'in Büyük Knezli döneminde Moğol Hanı tarafından da onaylanan Novgorod'un Büyük Knez'in egemenliğinde kalması hükmünün kaldırılmış olduğunu göstermektedir¹⁵¹⁶.

Aleksandr daha babasının sağlığında kendisini göstermiş isimlerdendi ve aynı zamanda Holm ve Mikulin kentlerinin de idareciliğini sürdürmekteydi¹⁵¹⁷. Her ne kadar idare ettiği kentlerde bulunmamışsa da, idare konusunda deneyim kazanmıştı. Bunun yanında Tver ordusunun seferlerine iştirak etmiş olduğundan askeri yönden de deneyimliydi. Bunun yanında Altın Orda diplomasisi tarafından da tanınıyordu. Nitekim yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Dmitri'nin yargılandığı günlerde Nizov bölgesinin vergisini toplamakla görevlendirilmişti.

Dmitri'nin ölümünün ardından Büyük Knezlik tekrar Tver knezliğinde kalmıştı. Ancak söz konusu unvanın tekrar Tver'e verilmesi önce Mihail'in, ardından da henüz genç yaşta olan oğlu Dmitri'nin Han'ın emriyle öldürülmelerinin halk üzerindeki tesirini azaltmadı¹⁵¹⁸. Öldürülen knezlerin hatıralarının zaman içinde unutulacağı düşünülürken tam aksine kentte umumi bir Tatar karşıtlığı çıktı¹⁵¹⁹. Bunun bir sonucu

¹⁵¹⁵ PSRL, X, s.190; PSRL, XV, s.415.

¹⁵¹⁶ Karamzin, IV, s.205. Bu dönemde Aleksandr Mihailoviç ile Novgorodlular arasındaki ilişkiler için bk. V.L. Yanin, U Istokov..., s.3.

¹⁵¹⁷ Ekzemplyarskiy, II, s.471.

¹⁵¹⁸ Karamzin, IV, s.205.

¹⁵¹⁹ Kentteki huzursuzlukla Dmitri'nin öldürülmesi arasındaki ilişki için bk. A.A. Gorskiy, a.g.e, s.38.

olarak sadece Novgorod IV. vakayinamesinde bulunan bir kayda göre İvan Daniloviç'in de içinde bulunduğu bir ordu 1327 yılı başında Tver bölgesine gönderildi ve özellikle Kaşın kenti civarına büyük zarar verildi¹⁵²⁰. Ancak bu da bölgedeki karışıklıkların dinmesine yetmedi.

1327 senesinin başında Tver'e düzenlenen saldırının bölgedeki karışıklıkları dindirmemesi üzerine Özbek Han buraya yeğenlerinden¹⁵²¹ Çolkan'ı¹⁵²² göndererek kenti kontrol altına almasını emretti¹⁵²³. XIV. yüzyılda bestelenmiş Şelkan şarkısının sözlerine bakacak olursak Çolkan ayrıca kentten vergi toplamakla da görevlendirilmişti¹⁵²⁴. Yanına kenti kontrol edebilecek kadar bir güç alan¹⁵²⁵ Çolkan, kısa süre sonra Tver'e vardı ve knezlik sarayına yerleşerek kente hâkim oldu. Ancak Çolkan'ın gelişi ancak ayaklanmayı erteleyen bir gelişmeydi¹⁵²⁶.

Çolkan'ın kente gelmesinden birkaç gün sonra kentte bazı şaiialar çıktı. Bunlar onun kentteki Hristiyanları yok edeceği, Tver ve daha başka kentleri zorla Müslümanlaştıracığı iddialarıydı. Bu dedikodular neticesinde kentte ağır bir psikolojik

¹⁵²⁰ PSRL, IV, s.50.

¹⁵²¹ PSRL, X, s.194. Onunla ilgili ayrıca bk. Solov'yev, II, s.223; Ekzemplyarskiy, C.II, s.473; J.Curtin, s.312; Karamzin, IV, s.206; M.D. Safargaliyev, s.66.

¹⁵²² Tver vakayinamesinde Şevkal, Sofiskiy ve Novgorod I'de Şolkan, Nikon'da ise Şelkan olarak geçmektedir. Bk. PSRL, XV, s.415; SV, s.316; NPL, s.341; PSRL, X, s.194. İsim konuyu inceleyen bilim adamları tarafından çeşitli şekillerde düzeltilmiştir. Bunlardan N.I. Kostomarov Çolkan, J. Curtin ise Çolhan olarak ifade eder. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.192; J. Curtin, a.g.e, s.312. K. Acar, bu ismi Çöl Kağan olarak vermişse de kabul edilebilir değildir. K. Acar, a.g.e, s.47.

¹⁵²³ Kaynaklarımızda onun buraya gelmesi ile ilgili verilen bilgiler tamamen dönemden kalan dedikoduların mahsulüdür. Buna göre Tver vakayinamesinde onun buraya gelişi ile ilgili iki neden gösterilmiştir. Bunlardan birincisi Moğol görevlilerinin Han'a "Eğer Aleksandr ve diğer tüm Rus knezlerini yok etmezsen, onlar senin hâkimiyetin altında olmayacaklar" şeklinde sözler söyleyerek Han'ı etkilemeleridir. İkincisi ise bizzat Çolkan'ın, Han'dan kendisini Rusya'ya göndererek bölgeyi tarumar etmeyi istemesidir. PSRL, XV, s.415. Nikon kroniğinde de iki görüş öne sürülmüştür. Bunlardan ilki Tver'deki knezlerin öldürülerek yerlerine Moğolların geçirilmesi, ikincisi ise buradaki ahalinin zorla İslamiyete geçirilmek istenmesidir. PSRL, X, s.194. Bir diğer vakayinamemiz olan Sofiskiy'de ise Şevkal'ın Aleksandr ve kardeşlerini öldürerek burada kendi hâkimiyetinde olan bir devlet kurmak istediği kaydedilmiştir. SV, s.316. Bu kayıtlar kuşkusuz ki onun buraya gelmesinin gerçek nedenini yansıtmaktan çok dedikoduların kalıntılarıdır. Zira Çolkan'ın kente geldikten sonraki faaliyetleri görevinin ve amacının kenti katliama tabi tutmaktan ziyade kentte asayışı sağlamak olduğunu göstermektedir.

¹⁵²⁴ Şarkı metni için bk. *İstoriçeskiye Pensi i Balladı*, sostavleniye S.N. Azbelyeva, İzdatel'stvo Sovremennik, Moskva 1986, ss.58-61. Bu şarkı tarihi ve edebi açıdan N. Voronin tarafından incelenmiştir. N. Voronin, Pesn o Şelkane i Tverskoye Vosstaniye, İstoriçeskiy Jurnal, No.9/ 1944, ss.75-82. Bazı kaynaklarda kentten vergi toplandığına ilişkin kayıtlar da vardır ki bunlar söz konusu şarkıdaki bilgileri desteklemektedir. Bu kayıtlar için bk. V.L. Yanin, Novgorodskiye Aktı, s.162.

¹⁵²⁵ Karamzin Çolkan'ın emrindeki kuvvetlerin güçlü bir ordu olduğunu iddia etse de Tverlilerin onlara saldırmaya cesaret edebilmeleri bu görüşü boşa çıkarmaktadır. Karamzin'in bu görüşü için bknz. Karamzin, IV, s.206.

¹⁵²⁶ A.N. Nasanov, a.g.e, s.91.

ortam ortaya çıktı¹⁵²⁷. Kaynaklarımızdan sadece Nikon, Çolkan'ın bu ortamda sadece birkaç gün geçirdiğinden bahsetmektedir. Ancak ne bu ne de diğer kroniklerde Çolkan ve beraberindekilerin buna karşı ne gibi önlemler aldıklarından bahsedilmez. Bununla birlikte Nikon ve Tver kroniklerinde Çolkan'ın halka zulmettiğine ilişkin bazı kayıtlar, bahsi geçen ortamın ortaya çıkmasında Moğol komutanının davranışlarının kentteki umumi havanın dağılmasından çok ağırlaşmasını beraberinde getirdiğini göstermektedir. Kaynak yazarının verdiği bilgilere göre Çolkan'ın bu türden davranışlarının yanında Moğol askerlerinin bazı yerleri yağmalamalarıyla kentteki isyan fikri iyice yükseldi¹⁵²⁸.

Ardı ardına yaşanan hadiselerden sonra halk toplu bir şekilde Büyük Knez Aleksandr'ın yanına giderek durumdan şikâyetçi oldu. O ise bir yandan Çolkan ve Han, diğer taraftan da halk tarafından sıkıştırılmakla zor bir durumda kalmış olmakla halka sukunet çağrısı yapmaktan başka bir çare bulamadı. Ancak kentteki isyan ateşine daha fazla direnemeyerek 15 Ağustos 1327¹⁵²⁹ gününün ilk ışıklarıyla Tverlilerin başına geçti ve Çolkan ile beraberindekilerin bulunduğu kent merkezindeki saraya doğru ilerledi¹⁵³⁰. Kentte olup bitenden ancak Tverliler'in kendi üzerlerine gelmesiyle haberdar olan Moğol askerleri ahaliyi, üzerlerine ilerlememeleri konusunda uyardılsa da sözlerini dinletemediler. İlk savunma hattını kaybeden Moğollar, daha geride bulunan bir noktada savunmaya çekildiler. Kaynaklarımız bundan sonra Tver sarayı çevresinde kanlı bir mücadelenin başladığını haber vermektedir. Mücadeleler devam ettikçe isyan, henüz isyana katılmamış halkın da katılımıyla kentin tamamına yayıldı¹⁵³¹. Sabahın ilk ışıklarıyla başlayan mücadeleler bu şekilde gece yarısına kadar devam etti. Çolkan ve beraberindekilerin Tver ahalisine karşı bu kadar uzun süre direnebilmiş olmaları başarılı

¹⁵²⁷ PSRL, X, s.194; SV, S.316; PSRL, XV, s.415. Burada verilen bilgilerde Çolkan'ın hangi dine mensup olduğu anlaşılammaktadır. Konuyu inceleyen bilim adamlarından Karamzin onun Müslüman olduğunu, Solov'yev ise atalarının dinine inandığını belirtmektedirler. Karamzin, IV, s.206; Solov'yev, II, s.223. Rus kroniklerinde Müslüman asillerin diğer kentleri Müslümanlaştırmayı düşündüklerinin belirtilmesine karşılık Çolkan'ın Müslüman olduğundan bahsedilmez. Bununla birlikte Tver kroniğinde Çolkan'ın Hristiyanlara karşı nefret duyduğunu düşündürecek bazı ifadeler vardır. Bu durum onun Solov'yev!'in ifade ettiği gibi atalarının dinini kabul ettiğini düşündürmektedir.

¹⁵²⁸ PSRL, XV, s.415. V.L. Yanin ise isyanın başlamasındaki temel nedenin bundan bir süre önce toplanan vergilerle ilişkili olduğunu yazmaktadır. V.L. Yanin, a.g.e, s.162.

¹⁵²⁹ Tarih için bk. N.G. Berejkov, a.g.e, s.283; D.I. İlovayskiy, a.g.e, s.20.

¹⁵³⁰ SV, s.317; PSRL, XV, s.415, 416.

¹⁵³¹ PSRL, XV, s.416.

bir müdafa sergilediklerini göstermektedir¹⁵³². Ancak bu saatten sonra Moğollar arasında bitkinlik emareleri oluşmaya başladı. Çolkan, beraberindekilere knezlik sarayına çekilmelerini emretti. Bu geri çekilişe rağmen mücadeleyi bırakmaya niyetli olmayan Tverliler, sarayın yakınlarına kadar geldiler ve burayı ateşe verdiler. Neticede Çolkan ve beraberindekiler feci bir şekilde öldüler¹⁵³³. Bunun ardından Tverliler kaynaklarda ismi belirtilmeyen çevre kentlere de ilerleyerek buralardaki Moğol görevlileri ve tüccarlarını öldürdüler ki bunlardan bazıları da yakılmışlardır¹⁵³⁴. Böylelikle Moğol karşıtı isyan bir anda pek çok noktada Moğollara karşı girişilen düzenli bir saldırı halini aldı.

1262 senesinden bu yana yaklaşık 80 senedir Kuzey Rusya'da hiçbir isyana tesadüf etmediğimiz bir dönemde Tver'de böylesine bir isyanın çıkması kuşkusuz ki Tverlilerin ardı ardına iki büyük knez kaybetmeleriyle ilgiliydi. İsyanın çıkma nedeni ile ilgili olarak kaynaklarımızda öne sürülen dedikodu kalıntıları, Tverlilerin Moğollara karşı bir güven zafiyeti içine düştüklerini de göstermektedir.

Çolkan'ın öldürülmesiyle neticelenen Tver isyanı kısa süre içinde Özbek Han'a ulaştırıldı¹⁵³⁵. Nikon kroniğinde onun üzüntüsünden aslan gibi haykırmasına dair verilen bilgiler, yaşadığı üzüntüyü gözler önüne sermektedir¹⁵³⁶. Hanın, isyanı münferit bir ayaklanma olarak değil, Rusya'nın geneline yayılabilecek Moğol karşıtı bir isyan olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Aleksandr'ın bölgedeki Moğol görevlilerine zarar vermesinden dolayı bu düşüncesinde haksız da sayılmazdı. Rusya'da ise halk Han'ın intikam alacağını bildiğinden korku içindeydi¹⁵³⁷. Han, hemen sefer hazırlıklarına girişti ve bu arada Moskova knezi İvan Daniiloviç'i yanına çağırdı. İvan sonbaharda¹⁵³⁸ Han'ın huzuruna geldi ve bir süre sonra bir ordu kfilesi içinde buradan ayrıldı. Bu ordunun içinde ondan başka Fedorçuk, Turalık, Syuga ve ismi verilmeyen iki komutan

¹⁵³² Karamzin, IV, s.207.

¹⁵³³ PSRL, X, s.194; SV, s.357; PSRL, IV, s.50. Tver vakayinamesinde ise sadece onların öldürdüklerinden bahseder. PSRL, XV, s.416. Ancak onların ölümünün Sofiskiy yıllığında ifade edildiği gibi olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda ayrıca bk. Karamzin, IV, s.207; Solov'yev, II, s.223.

¹⁵³⁴ NPL, s.341; PSRL, X, s.194.

¹⁵³⁵ PSRL, XV, s.416.

¹⁵³⁶ PSRL, X, s.194.

¹⁵³⁷ Karamzin, IV, s.207.

¹⁵³⁸ TL, s.358.

daha bulunuyordu ki komutanların sayısı ordunun kalabalıklığına işaret etmektedir¹⁵³⁹. Onlara bir süre sonra Suzdal knezi Aleksandr Vasilyeviç de katıldı¹⁵⁴⁰. Ordunun başında ise Fedorçuk bulunuyordu¹⁵⁴¹.

Moğol ordusunun Tver bölgesine girmesi kısa süre içinde Tver ve Kaşin de dâhil olmak üzere Tver bölgesinin köylerine varıncaya kadar yakılıp yıkılmasıyla neticelendi. Katliamdan kurtulan ahali esir edilerek Tver'den sürülerek daha başka yerlere gönderildiler¹⁵⁴². 1332 senesinde Yen Timur'un Çin İmparatoruna 1500 Rus esir sunduğuna bakacak olursak buradan göçürülen ahalinin bir kısmı Çin'e kadar olan yerlere serpiştirilmiştir¹⁵⁴³. Bundan sonra Moğollar Novotorsk bölgesine gelerek faaliyetlerine devam ettiler¹⁵⁴⁴.

Moğol saldırıları devam ederken Aleksandr Mihailoviç'in durumu hassas bir vaziyetteydi. Moğolların geldiklerini duyar duymaz Tver'den ayrılarak ilk önce Novgorod'a gittiyse de geri çevrildi¹⁵⁴⁵. Bunun üzerine bir süredir Litvanyalıların elinde bulunan Pskov'a kaçarak ağabeyinin iyi ilişkiler kurmuş olduğu Litvanyalılara sığındı¹⁵⁴⁶. Diğer kardeşleri Konstantin ve Vasili ise Ladoga'ya kaçtılar¹⁵⁴⁷. Ancak onlar bir süre sonra Tver'e geri gelerek buradaki yıkımın izlerini silmeye çalıştılar¹⁵⁴⁸.

¹⁵³⁹ PSRL, X, s.194; TL, s.358; PSRL, XVIII, s.90; SV, s.317. Ayrıca bk. A.N. Nasanov, a.g.e, s.92.

¹⁵⁴⁰ PSRL, X, s.194. Ayrıca bk. B.M. Pudalov, K Voprosu o proishojdenii Suzdalskih Knyazey, Drevnyaya Rus Voprosu Medievistiki, 2004/4-18, s.48.

¹⁵⁴¹ PSRL, XV, s.416.

¹⁵⁴² PSRL, X, s.194; PSRL, XV, s.416; TL, s.358; PSRL, XV, s.416; PSRL, XVIII, s.90. Ayrıca bk. A.D. İnozemtsev, a.g.m, s.37.

¹⁵⁴³ Bu esirler için bk. Bretschneider, II, s.81. Bir de 1330'larda Pekin'de bir Rus mahallesinin olduğunu ve buradan bir ordunun çıkarıldığını ve Büyük Han'ın emrine verildiğini biliyoruz. Bretschneider, II, s.80. Vernadsky bunları 1327 senesindeki bu göçürülenler olarak değerlendirir. G. Vernadsky, a.g.e, s.245. Ancak bu kadar kısa zamanda onların mahalle kurmaları ve ardından da bir ordu teşkil edebilmeleri mümkün görünmemektedir. Bundan dolayı buradaki ahali daha önceki zamanlarda göçürülen Ruslar olmalıdır. Çin'de sadece Ruslar değil, Kıpçaklar ve Alanlar da bulunmaktaydı ki bunlar özellikle sınır muhafazasında, karaularda kullanılmışlardır ki sadece bunlardan birisinde 10.000 kişilik Kıpçakın görevlendirildiği bilinmektedir. Çin'deki Kıpçak ve Alanlarla ilgili olarak bk. E.İ. Kıçanov, a.g.e, s.42.

¹⁵⁴⁴ NPL, s.341; PSRL, X, s.194; SV, s.317.

¹⁵⁴⁵ NPL, s.341. Ayrıca bk. Solov'yev, II, s.224.

¹⁵⁴⁶ TL, s.359; PSRL, XV, s.416; SV, s.317; NPL, s.341; PSRL, XVIII, s.90. Nikon kroniğinde ise 5.000 ruble gönderildiğinden bahsedilir. Bk. PSRL, X, s.194. Bu dönemde Pskov ile Litvanya arasındaki ilişkiler için bk. L.D. Bryantsev, a.g.e, s.124.

¹⁵⁴⁷ NPL, s.341. Sofiskiy vakayinamesinde ise Konstantin'in de Pskov'a kaçtığından bahsedilmektedir. SV, s.317.

¹⁵⁴⁸ PSRL, X, s.195; PSRL, XV, s.417.

Bu esnada Moğol saldırıları kuzeye doğru yayılmaya başlamıştı. Moğolların kendi üzerlerine geleceğini hesap eden Novgorodlular hemen elçilik heyeti yollayarak Han'a sunulmak üzere 2.000 gümüş para ile orduda yer alan komutanlara da sayısız hediyeler sunarak onların kendi üzerlerine gelmelerine mani oldular¹⁵⁴⁹. Böylelikle Moğollar son derece başarılı bir şekilde Tver knezliğini cezalandırmış oldular. Ancak Han için bu hadise tam olarak kapanmamıştı. İlerleyen sayfalarda da göreceğimiz üzere Aleksandr ile Moğollar arasındaki ilişkilerde Tver isyanı her zaman halledilmesi gereken bir sorun olarak devam edecektir.

1328 yılındaki seferden kırk yıl süresince Altın Orda orduları böylesi büyük bir kuvvetle Rus topraklarını çığnemediler¹⁵⁵⁰. Bu durum, bölgeye büyük bir ferahlama getirmişse de yaşanan hadiseler Moskova knezliğini Özbek Han'a daha da yakınlaştırdı. Tver knezliği bundan sonraki girişimleriyle Moskova'yı rahatsız etmeyi sürdürmüşse de Kuzey Rusya'nın tümünü hâkimiyeti altına almasına giden yolda artık engel teşkil edebilecek bir güce sahip olamadı. Dolayısı ile İvan Kalita'nın da katıldığı Tver seferi, Moskova knezliğinin Kuzey Rusya hâkimiyetine ulaşmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur¹⁵⁵¹.

G. İvan Daniiloviç'in Büyük Knezliğe Tayini ve Aleksandr Mihailoviç ile ilk Mücadeleleri (1328-1330)

Moğol ordusunun Novgorod sınırlarına varmasından sonra Tver seferi sona ermiş oldu. Bundan sonra Moğol ordusu İvan Kalita ile birlikte Moskova'ya geldi¹⁵⁵². Moğol kuvvetleri burada bir süre kaldıktan sonra yurtlarına geri dönmek için ayrıldılar. İvan Kalita ise burada kaldı.

Moğol saldırılarının sonlanması üzerine onların önünden başka sahalara kaçmış bulunan Konstantin ve Vasiliy Mihailoviç ile anneleri Tver'e geri döndüler. Konstantin Mihailoviç kardeşiyle birlikte bir yandan kentteki yıkım izlerini silmeye çalışırken, bir

¹⁵⁴⁹ NPL, s.341; SV, s.317.

¹⁵⁵⁰ TL, s.359. Ayrıca bk. V.L. Yegorov, a.g.m, s.43.

¹⁵⁵¹ V. Galkin, a.g.m, s.52.

¹⁵⁵² PSRL, XV, s.417.

yandan da İvan Kalita ile ilişki kurmanın yollarını arıyordu. Daha önceki sayfalarda da belirttiğimiz üzere Konstantin Mihailoviç, babası Mihail'in ölümünden sonra Yuri Daniiloviç tarafından esir edilmiş ve Moskova'ya götürülmüştü. Ancak esir hayatında Yuri Daniiloviç'in ismini bilmediğimiz tek kızıyla evlenmiş ve böylelikle Moskova knezliğinin damadı olmuştu. Bu akrabalık ilişkilerin de yardımıyla Konstantin, İvan Kalita'nın kendisini Tver knezliğine yükseltilmesini sağlayacak desteğini kazandı. Onlar arasında ilişkilerin tekrar kurulmasından bir süre sonra, 1328 senesinde İvan Daniiloviç Konstantin ile birlikte Han'ın yanına gitti¹⁵⁵³.

En önemli gündem Büyük Knezliğe kimin getirileceğiydi ve Moskova Knezi İvan Daniiloviç adaylar arasında sıvrılıyordu. Özbek Han da tercihini ondan yana kullandı¹⁵⁵⁴. Ancak Özbek Han daha önceki Büyük Knezliklerde olduğu gibi Vladimir'in Büyük Kneze ait olması durumunu ortadan kaldırdı ve burayı Suzdal Knezi Aleksandr Vasilyeviç'e verdi¹⁵⁵⁵. Suzdal Knezi, Vladimir kentinin yanında daha önce Moskova'nın elinde bulunan Nijniy Novgorod, Gorodets ve Pereyeslavl kentlerini de elde etti. Novgorod'un idaresi ise daha önceki zamanlarda olduğu gibi Büyük Knezde kaldı. Moskova knezinin sınırları böylelikle Moskova merkez olmakla Mojaesk, Zvenigorod ve Sepruhov kentleriyle sınırlandırıldı¹⁵⁵⁶. Özbek Han'ın bu kararları arasında Vladimir kentinin el değiştirmesi ilgi çekicidir. Buranın Aleksandr Vasilyeviç'e verilmesi A.N. Nasanov ve G. Vernadskiy'i Büyük Knezliğin İvan Daniiloviç'e değil de Suzdal Knezi Aleksandr Vasilyeviç'e verildiğini iddia etmelerine sebep olmuştur. Onların verdiği bilgiye göre İvan, Büyük Knezliği ancak dört sene sonra, Aleksandr'ın ölümü ile elde etmiştir¹⁵⁵⁷. Onların bunu düşünmelerindeki ana

¹⁵⁵³ NPL, s.341; PSRL, X, s.195; PSRL, XV, s.417..

¹⁵⁵⁴ PSRL, X, s.195; PSRL, XV, s.417; PSRL, XVIII, s.90; PSRL, IV, s.51. Ayrıca bk. Karamzin, IV, s.218, 219; Solov'yev, II, s.224; A.N. Kurat, a.g.e, s.91; S.F. Platanov, a.g.e, s.167. Nikon kroniğinde iki kere onun Büyük Knezliğe getirildiği kaydedilmiştir. Biz bunun kaynak yazarının gözden kaçırdığı bir hata olduğunu zannediyoruz.

¹⁵⁵⁵ Bu konuda özellikle V.A. Kuçkin'in verdiği bilgiler önemlidir. V.A. Kuçkin, a.g.e, s.140. Ayrıca bk. J. Curtin, a.g.e, s.316, 317; M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.66; N.I. Kostomarov, a.g.e, s.194. Aleksandr Vasilyeviç ilgili olarak bk. Ekzemplyarskiy, II, s.399. Nikon kroniğinde ise buranın İvan'da kaldığı ifade edilmektedir. Ancak Kuçkin'in bu konuda verdiği misaller Nikon kroniğindeki kayıtların hatalı olduğunu göstermektedir. Nikon'daki bilgiler için bk. PSRL, X, s.196.

¹⁵⁵⁶ Suzdal knezinin elinde bulunan topraklar için bk. V.A. Kuçkin, a.g.e, s.140, 217, 218. Moskova knezliğinin toprakları için bk. S.F. Platanov, a.g.e, s.167. Zvenigorod'taki Moskova hâkimiyeti için bk. A.M. Saharov, a.g.e, s.87.

¹⁵⁵⁷ A.N. Nasanov, a.g.e, s.92; G. Vernadsky, a.g.e, s.245.

nedenin İvan Daniiloviç'in Vladimir'i, Suzdal knezinin ölümü ile ele geçirmesi olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda da göreceğimiz üzere Suzdal knezinin ölümü ile Vladimir 1332 senesinde İvan Daniiloviç tarafından ele geçirildi¹⁵⁵⁸. Vladimir'in ele geçirilmesinden sonra İvan Nijniy Novgorod, Gorodets ve Pereyaslavl kentlerini de ele geçirecektir¹⁵⁵⁹.

A.N. Nasanov ve G. Vernadsky'in iddiaları elbette ki Büyük Knezlik tahtının bulunduğu Vladimir kentinin Büyük Knezliğe ait olması gerekçesiyle ortaya atılmış tutarlı iddialardır. Ancak burada çok açık bir şekilde Özbek Han'ın Büyük Knezlik sınırlarını değiştirdiği görülmektedir¹⁵⁶⁰. O bir yandan Novgorod'un Büyük Knezliğe ait olması geleneğini devam ettirirken, diğer taraftan da Vladimir'i Büyük Knezlik sınırlarından çıkararak Moskova'nın gücünü kontrol altına almaya çalışmıştır. Stratejik bir değişiklik olan bu belirlemenin Moskova'nın zaten çok geniş sınırlara sahip olmasından kaynaklandığı kabul edilebilir. Ancak Özbek Han'ın bu belirlemesi de Moskova'nın hızla yükselişinin önüne geçemedi ve İvan Kalita Büyük Knezliği elde etmesinden sonra Rusya'daki tüm knezleri neredeyse kendi emri altında toplayarak onlara boyun eğdirdi¹⁵⁶¹. Moskova knezliğinin gücü o kadar arttı ki çevre knezliklerin meşhur boyarları da Moskova knezliğine gelmeye ve onların hizmetine girmeye başladı, hatta bunlardan bazıları da Moğol asilleri idi ve bunların arasında Gök-Orda'dan gelip Hristiyanlığı benimsedikten sonra İl'ya ismini alan Kozı Giray gibi Cengizliler de bulunmaktaydı¹⁵⁶².

İvan'ın önemli teşebbüslerinden birisi de şimdiye kadar Vladimir'de bulunan Metropolitlik makamının Moskova'ya taşınmasıydı. Ruslar için Büyük Knezlik otoritesinin bir göstergesi olarak telakki edilen Metropolitlik makamının Vladimir'den taşınması dönemin anlayışlarını hesaba katacak olursak, pek kabul edilebilir bir hareket değildi. Zira Moskova bu esnada dini öneme sahip kentler arasında da telakki edilmiyordu. Nitekim kentteki ilk taş kilise olan Uspenskiy Sobor 1325 senesinde inşa

¹⁵⁵⁸ Buranın İvan tarafından ele geçirilmesiyle ilgili olarak bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.194; V.A. Kuçkin, a.g.e, s.141.

¹⁵⁵⁹ V.A. Kuçkin, a.g.e, s.144, 218; A.M. Saharov, a.g.e, s.70.

¹⁵⁶⁰ V.A. Kuçkin, a.g.e, s.140.

¹⁵⁶¹ N.I. Kostomarov, a.g.e, s.194.

¹⁵⁶² A.N. Kurat, a.g.e, s.93; A.V. Kuz'min, Křeşçeniye Tatarı na Slujbe v Moskve k istorii Telebuginh i Myačkovi, Drevnyaya Rus Voprosu Medievistiki, 2002/3-9, s.8.

edilene kadar Daniil Aleksandroviç'in ismini taşıyan 1297 yılı civarında yapılan ahşap bir kilisede ibadetler sürdürülüyordu¹⁵⁶³. Bununla birlikte Metropolitliğin taşınmasıyla Moskova hızla dini bir havaya büründü ve siyasi üstünlüğüne paralel olarak dini açıdan da bir merkez haline geldi. Buranın din merkezi haline gelmesinde Moskova'da görev yapan Petr ve ardından gelen din adamlarının da büyük oranda etkili oldukları dikkati çekmektedir¹⁵⁶⁴. Artık Novgorod, Smolensk, Kiev, Galiç, Volnia ve Çernigov kiliseleri doğrudan Moskova Metropolitliğine bağlı hale geldi. Kuşkusuz Moskova knezliğinin bir süre sonra diğer knezlikler üzerinde hâkimiyet kurma eğilimine girmesinde Rus kilisesinin desteğinin de yeri vardır¹⁵⁶⁵.

Kilise merkezinin taşınmasının yanı sıra zamanı tam olarak tespit edilememekle birlikte İvan Daniiloviç, Özbek Han'dan Altın Orda'ya ödenecek vergilerin toplanması yetkisini de elde etti. Bu da Kuzey Rusya mıntkasından baskakların kesin olarak çekilmesini beraberinde getirmiştir. Ancak bu baskakların bölgedeki denetimlerinin kalkmasına paralel olarak Rus knezlerinin, özellikle de İvan Kalita'nın Altın Orda'ya ödedikleri vergilerde bazı suistimaller ortaya çıktı. İvan'ın Han'a ödenmesi gereken vergilerin bir kısmını kendi hissesine geçirmiş olduğu biliniyor. Moskova knezi bu yolla çok zenginleştiği gibi bu durum kendisine para kesesi manasına gelen Kalita lakabının verilmesini de beraberinde getirmiştir¹⁵⁶⁶.

Kaynaklarımız İvan'ın Büyük Knezliğe getirildiği görüşmede Konstantin Mihailoviç'in Han tarafından iltifat görüp görmediği ile ilgili bilgi vermezler. Ancak bu

¹⁵⁶³ V.A. Kuçkin, O Date Osnovaniya Moskovskogo Danilova Monastırya, s.166. Moskova'daki taş kiliseler ve inşa tarihleri ile ilgili olarak bk. A.M. Saharov, a.g.m, s.61, 62. Her iki kilisenin de inşası için bk. PSRL, XXI, s.298, 316-318. Metropolitik makamının Vladimir'de bulunması ve bunun önemi için bk. N. Voronin, "Kul'tura Vladimiro-Suzdal'skoy Zemli XI-XIII vekov", *İstoriçeskiy Jurnal*, No.4/1944, s.43; V. Galkin, Vladimiro-Suzdal'skoye Knyajestvo, *İstoriçeskiy Jurnal*, No.1, 1938, s.65; Ya.N. Şçapov, "Politiçeskiye Kontseptsii o Meste Stranı v Mire v Obşçestvennoy Mıslı Rusi XI-XIV vv", *DGTS, Material i İssledovaniya* 1987 god, red. A.P. Novosel'tsev, IANS, Moskva 1989, 163, 164.

¹⁵⁶⁴ V.A. Kuçkin, "Skazaniye o Smerti Metropolita Petra", *TODL*, Tom XVIII, Moskova-Leningrad 1962, s.71, 72, 79; N.S. Borisov, "Moskovskiy Knyaz'ya i Russkiye Metropoliti XIV veka", *VpI*, No.8/1986, s.31; J. Martin. a.g.e, s.214.

¹⁵⁶⁵ İvan'ın kilise teşkilatını Moskova'ya taşınması ile ilgili olarak bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.191. Kilise teşkilatı yoluyla Moskova'nın diğer knezlikler üzerinde etkili olması ile ilgili olarak bk. V. Galkin, Velikoye Moskovskoye Knyajestvo, s.53; Ya.N. Şçapov, a.g.e, s.165, 166. Rus kilisesinin Moskova knezliğini desteklemesi ve Knezliğin gelişmesinde kiliseye büyük önem atfeden şu çalışmalara bk. V. Tschebotarioff-Bill, a.g.m, s.210; A.S. Morris, a.g.m, s.698, 710. S.F. Platanov kilise teşkilatının Moskova'ya taşınmasını İvan'ın en büyük başarısı olarak görmektedir. S.F. Platanov, a.g.e, s.171.

¹⁵⁶⁶ A.N. Kurat, a.g.e, s.91; G. Vernadsky, "Feudalism in Russia", *Speculum*, Vol.14/3, Jul. 1939, s.316; Yu.A. Gagemaister, a.g.e, s.59.

toplantıdan bir sene sonra 1329 senesi ile ilgili kayıtlarda Han'ın yanından Tver'e gittiği ve burada knezliğe başladığının bildirilmesi, Han'ın Konstantin'in kendisine bağlı kalacağından emin olduğunu göstermektedir¹⁵⁶⁷. Toplantıya Moskova, Suzdal ve Tver knezlerinin yanı sıra Novgorod'tan da bazı kişilerin iştirak ettikleri görülmektedir. Ancak kaynaklar sadece onların varlığını belirtmekte, geliş nedenleri ile ilgili herhangi bir bilgi vermemektedirler. Ancak yine de aşağıda ifade edeceğimiz üzere Aleksandr'ın, Han'ın yanına gitmesi konusundaki tüm hazırlıklar Novgorod'ta yapılacağı için onlar buraya Han tarafından da davet edilmiş olabilirler. Ancak yine de bunun asıl nedeni ile ilgili hiçbir malumat bulunmamaktadır.

Han için toplantının tek gündemi Büyük Knez'in belirlenmesi ve Rusya'daki idari bölgelerde değişikliklerin yapılması değildi. O hala yeğeni Çolkan ve beraberindekilerin ölümünden sorumlu tuttuğu Aleksandr'ın yanına gelmesini ve mahkemesine çıkmasını istiyordu. Bunun için askeri yollara neden başvurmadığı bilinmemektedir¹⁵⁶⁸.

Büyük Knez İvan Daniiloviç, Han'dan aldığı emri yerine getirmek için henüz egemenliğini sağlayamadığı Novgorod meselelerini bir kenara iterek hazırlıklara girişti. İlk aşamada İvan, Aleksandr'ın Han'ın yanına gitmesi hususunda diplomatik yollara başvurdu¹⁵⁶⁹. Bunun için İvan Daniiloviç, Pskov'a gitmesinden sonra Litvanya kralı Gedimin'in rızasıyla buranın knezliğini elde etmiş bulunan Aleksandr'a 1328 senesinde Novgorodluların da içinde bulunduğu elçilik heyetini yolladı. Elçiler Aleksandr tarafından kabul edilmiş ve Han'ın isteğini tebliğ etmişlerse de onu ikna edemediler¹⁵⁷⁰. İvan bunun üzerine Pskov yakınlarından ayrılarak Novgorod'a gitti ve 29 Mart 1329 tarihinde kente hâkim oldu¹⁵⁷¹. Ancak burada fazla kalmayarak Moskova'ya gitti. 1329 senesinin geri kalanını Moskova'da geçiren İvan 1330 senesinde tekrar Novgorod'a geri döndü, bir süre sonra da Suzdal-Vladimir knezi Aleksandr Vasilyeviç ile Tver knezi

¹⁵⁶⁷ PSRL, XV, s.417. Onun tam olarak ne zaman Tver knezliğini elde ettiği yukarıda da ifade ettiğimiz gibi belli değildir. Ancak Solov'yev bunun İvan'ın Büyük Knez olarak atandığı toplantıda gerçekleştiğini belirtmektedir. Solov'yev, II, s.224.

¹⁵⁶⁸ PSRL, X, s.195; SV, s.317, 318.

¹⁵⁶⁹ Ekzemplyarskiy, I, s.74.

¹⁵⁷⁰ PSRL, X, s.196; SV, s.318; NPL, s.341. Aleksandr'ın Pskov knezliği tahtına oturması ile ilgili bk. L.D. Bryantsev, a.g.e, s.125.

¹⁵⁷¹ NPL, s.342; SV, s.318. Ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, I, s.74; N.G. Berejkov, a.g.e, s.283, 284.

Konstantin Mihailoviç Novgorod'a geldiler ve bir görüşme tertip ettiler. Görüşme sonunda, Sofiskiy yıllığında ifade edildiği şekliyle “*Rusya'nın hâkimi Özbek Han'ın*”¹⁵⁷² isteği üzerine, Aleksandr'ın Han'ın yanına gitmesi için ikinci bir girişimde bulunma kararı aldılar. Bu maksatla Büyük Knez İvan'ın boyarlarından ve Novgorod'tan da üst düzey bir kişi Aleksandr'a yollandı. Bu elçiler Aleksandr Mihailoviç ile görüştüler ve kendisine Tver'in mahvını anlatarak daha da fazla acının çekilmemesi için kendisini Han'ın yanına gitmeye davet ettiler. Ancak elçilerin sözleri ikinci kez reddedildi¹⁵⁷³. Bunun üzerine knezler askeri müdahaleye karar verdiler. Kısa süren hazırlıklardan sonra Rus knezleri aynı yıl içinde, 1330 senesinde Pskov sınırını aştilar¹⁵⁷⁴. Ardından Opok isimli bir yerde durarak karargâh kurdular¹⁵⁷⁵. Amaçları Pskov topraklarına saldırmak değil, bir şekilde Aleksandr'ın teslim edilmesi veya buradan uzaklaşması idi¹⁵⁷⁶. Müttefik knezler burada bir süre bekledilerse de ne Pskovlular'dan ne de Aleksandr'dan herhangi bir haber alamadılar. Bunun üzerine kente bir elçilik heyeti daha göndermeye karar verdiler. Ancak bu sefer kente bir diplomat göndermek yerine bir din adamını yollamayı uygun buldular ve bu işe Feognost isimli önemli bir papaz memur edildi¹⁵⁷⁷. Feognost'un Aleksandr ile ne gibi hususları konuştuğu ve onun buna ne gibi bir cevap verdiği ile ilgili açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Feognost'un Aleksandr'a daha önce tebliğ edilen talepleri yinelediği kesindir. Bundan sonra Aleksandr'ın Pskov'dan ayrılma hazırlıklarına giriştiği görülmektedir ki bu da Feognost'un kendisine buradan ayrılmaması durumunda ordunun buraya saldıracağını ilan etmesiyle ilişkili olmalıdır. Hazırlıklarını tamamlayan Aleksandr bir süre sonra, müttefikler daha Pskov sınırları içindelerken Pskov'dan ayrıldı ve Litvanya'ya sığındı. Eski Tver knezinin kentlerinden ayrılmaları ile Pskovlular da büyük bir tehlikeden kurtulmuş oldular. Dahası onlara bir elçi göndererek

¹⁵⁷² SV, s.318. Pod'yaşa” kelimesi için bk. Sreznevskiy, II, s.1073.

¹⁵⁷³ Bununla birlikte kaynaklarımızda onun gitmeye karar verdiğinden ancak Pskovluların buna rıza göstermedikleri kaydedilmiştir. Kuşkusuz ki bu kayıt Aleksandr'ı yüceltmek için uydurulmuştur.

¹⁵⁷⁴ SV, s.318. Nikon, Novgorod I ve Tver kroniklerinde hadise 1329 senesine tarihlenmiştir. Bi Sofiskiy'deki zaman diziminin bunlardan daha doğru olduğunu düşünüyoruz. Söz konusu kronikler için bk. NPL, s.342; PSRL, X, s.202; PSRL, XV, s.417.

¹⁵⁷⁵ SV, s.318; NPL, s.342; PSRL, XV, s.417.

¹⁵⁷⁶ J. Curtin, a.g.e, s.314.

¹⁵⁷⁷ SV, s.318. Novgorod I'de ise Aleksandr'ın onlara elçi gönderdiğinden bahsedilir. NPL, s.341.

anlaşmaya vardılar¹⁵⁷⁸. Bu anlaşmada geçen ifadelere göre Pskovluların İvan Kalita'nın egemenliğini benimsemiş oldukları anlaşılmaktadır. Böylelikle Moskova knezliğinin gücü 1329 senesinde Pskov'a kadar yayılmış oldu¹⁵⁷⁹. Ancak elbette bu durum kısa süreli oldu ve müttefiklerin buradan ayrılmasından kısa süre sonra Pskovlular tekrar eski düzenlerine geri dönerek mustakil idarelerini sürdürdüler.

H. İvan Daniiloviç ile Novgorod Arasındaki İlişkiler ve Özbek Han'ın Tutumu (1332-1333)

Aleksandr Mihailoviç'in Pskov'dan Litvanya'ya kaçması İvan ve beraberindeki knezleri tatmin etti. Bundan sonraki üç senelerini memleketlerinde geçirdikten sonra hep birlikte 1332'de Han'ın yanına gittiler¹⁵⁸⁰. Kaynaklarda ziyaretin nedeni ile ilgili bilgi bulunmamaktaysa da bunun vergi ve Aleksandr ile ilgili meseleler olduğu kabul edilmektedir¹⁵⁸¹. Nitekim İvan aynı sene Özbek Han'ın yanından ayrılarak Novgorod'a gitmiş ve buradan vergi talep etmiştir¹⁵⁸². Bu dönemde Novgorod'un ekonomik yapısında diğer zamanlara göre daha büyük bir gelişme görülmektedir. Bunun nedeni Novgorod ile Sibirya arasında kurulan ticari ilişkilerdi. Novgorod piyasasına giren Ural gümüşü bölge ekonomisini bir anda zenginleştirdi¹⁵⁸³. Esasen Rus tüccarlarının buralardaki ticari hayat ve madenlerle Moğol öncesi dönemde ilgilendikleri ve özellikle Novgorod ve Rostovluların buralarda etkin oldukları bilinmektedir. Ancak Moğolların Rusya'daki hâkimiyetleri ile onların buralara ulaşabilmeleri XIV. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar engellenmiş oldu¹⁵⁸⁴. Novgorod ile Urallar arasındaki bu ticari ilişki sonucunda Hansa birliğinin önemli tüccarlarından Almanlar Rusya'daki ticari hayata daha ayrı bir önem vermeye başladılar. Böylelikle Novgorod bir anda Baltık ticaret

¹⁵⁷⁸ SV, s.319; PSRL, X, s.202, 203. Novgorod vakayinamesinde ise bu elçilik heyetini Aleksandr'ın gönderdiği ifade edilmiştir. NPL, s.342.

¹⁵⁷⁹ N.I. Kostomarov, a.g.e, s.194.

¹⁵⁸⁰ SV, s.320; PSRL, X, s.205.

¹⁵⁸¹ Ekzemplyarskiy, I, s.75.

¹⁵⁸² PSRL, X, s.206

¹⁵⁸³ Bu konuda bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.195, 196.

¹⁵⁸⁴ G.V. Lantzeff, "Russian Eastward Expansion before the Mongol Invasion", *ASEER*, Vol. 6/3-4, December 1947, s.1.

örgütü Hansa'nın en önemli kentlerinden biri haline geldi¹⁵⁸⁵. Dış ticaret hayatındaki bu gelişmelerden daha önemli olarak Novgorod'tan Saray kentine inen yol üzerinde bulunan kentler, özellikle de Moskova ve Tver kentlerinde müthiş bir zenginleşme yaşandığı buradaki inşaa faaliyetlerinden anlaşılmaktadır¹⁵⁸⁶.

İvan Kalita'nın yüksek vergi talebi karşısında şaşırarak Novgorodlular Büyük Knezin talebini reddettiler. Kalita da bunun üzerine Novgorod ile İç Rusya'yı birbirine bağlayan Torjka ve Bejetsk bölgesini ele geçirerek Novgorod'u ambargo altına aldı¹⁵⁸⁷. Novgorodlular İvan'a elçi göndererek 500 Ruble ödemeyi teklif ettilerse de Kalita buna razı gelmedi¹⁵⁸⁸. Böylelikle taraflar arasındaki ilişki çıkmaza girmiş oldu. Nikon kroniğinde, kötü hasat nedeniyle Novgorod'ta yaşanan yiyecek sıkıntısına ilişkin kayıt İvan'ın ambargosunun isyankâr kentteki etkilerini iyi bir şekilde yansıtmaktadır¹⁵⁸⁹.

İvan ile ilişkilerindeki gerilim karşısında Novgorodlular çareyi bir başka kneze bağlanmakta aradılar. Bu konuda en güçlü aday eski Büyük Knez Aleksandr Mihailoviç'di. İlişkinin kurulmasına yönelik ilk bilgi Nikon kroniğinde, Novgorod Metropoliti Vasili'nin Aleksandr'ın yeni doğmuş olan oğlu Mihail'i vaftiz etmek için Pskov'a gitmesi ile ilgilidir¹⁵⁹⁰. Novgorodlular bundan kısa süre sonra kendisini kente davet etmişlerse de o bunu reddetti. Bunun üzerine bir zamanlar kendilerinin de düşmanı olan Litvanya krallığı ile ilişki kurmaya karar vererek Litvanya kralı Gedimin'e yolladılar ve kendisini davet ettiler. O, teklifi memnuniyetle kabul ederek oğullarından Narimont'u Novgorod'a gönderdi. Narimont Ekim 1333'de Novgorod'a geldi ve babası adına kentin tahtına yerleşti. Böylelikle Novgorod sadece İvan'ın değil, aynı zamanda Moğol hâkimiyetinden de çıkmış oldu¹⁵⁹¹. Novgorodlular bir süre sonra İvan ile yeniden temasa geçtiler ve kendisini kente davet ettiler. Ancak uzlaşmaya yaklaşmayan İvan anlaşmayı reddetti ve ardından da bulunduğu Torjka'dan

¹⁵⁸⁵ A.N. Kurat, a.g.e, s.44; S.H. Cross, a.g.m, s.143.

¹⁵⁸⁶ Buralarda yapılan inşaa faaliyetleri ile ilgili bk. David B. Miller, "Monumental Building as an Indicator of Economic Trends in Northern Rus in the Kievan and Mongol Period 1138-1462", *The American Historical Review*, 94/2, Apr. 1989, s.370; A.M. Saharov, a.g.m, s.59-71.

¹⁵⁸⁷ NPL, s.99, 344; PSRL, X, s.206. Ayrıca bk. Solov'yev, *Ob Otnoşeniyah Novgoroda k Velikim Knyazem*, s.70. İvan Daniiloviç ile Novgorodlular arasındaki sorunlar için bk. N.I. Kostomarov, s.196. İvan Kalita'nın vergi ve para politikası için bk. A.N. Kurat, a.g.e, s.91; Yu.A. Gagemaister, a.g.e, s.59.

¹⁵⁸⁸ NPL, s.345.

¹⁵⁸⁹ PSRL, X, s.206.

¹⁵⁹⁰ PSRL, X, s.206.

¹⁵⁹¹ N.I. Kostomarov, a.g.e, s.197; Solov'yev, *Ob Otnoşeniyah Novgoroda k Velikim Knyazem*, s.70, 71.

Moskova'ya çekildi. Hadiseleri Saray kentinden takip eden Özbek Han 1333 senesinde Sarañuk isimli bir elçisini Büyük Knez İvan'a göndererek onun yanına gelmesini emretti. Buradaki görüşmenin detayları bilinmemektedir. Bununla birlikte İvan'ın Moskova'ya dönmesinden hemen sonra Novgorodlularla anlaşması, buradaki görüşmenin İvan ile Novgorod arasındaki ilişkileri düzeltmek maksatlı olduğunu göstermektedir¹⁵⁹².

İ. Aleksandr Mihailoviç'in Özbek Han ile İlişki Kurması ve İdamı (1336-1339)

Aleksandr merkez Rusya'dan on yıllık bir ayrılıktan sonra 1336 senesinde Han ile yeniden ilişki kurmaya karar verdi. Nikon ve Tver kroniklerinde onun bu kararı almasında soyundan gelenlerin knezliğini düşündüğüne dair bir kayıt¹⁵⁹³ varsa da asıl nedenin Pskov'da Han'a rağmen daha fazla kalamayacağını anlaması yatıyordu. Bu maksatla oğullarından Fedor'u 1336 senesinde Özbek Han'ın yanına gönderdi. Bu esnada İvan Kalita da ne olduğunu bilemediğimiz sebeplerden Han'ın yanında bulunuyordu. Kaynağımız Fedor'un burada ne gibi faaliyetlerde bulunduğundan bahsetmez¹⁵⁹⁴. Herhalde bu ziyaret sadece Han ile bir şekilde ilişki kurmak gibi mütevazı nedenlere dayanıyordu. Aleksandr, bir sene sonra 1337'de bu sefer bizzat Özbek Han'ın yanına gitti¹⁵⁹⁵. Gelmesinden bir süre sonra huzura kabul edilen eski Büyük Knez, Han'a bağlılığını sunan sözler söyledi ve sonunda da "*Efendim, eğer size karşı kötülük ettiysem, tüm başlar size aittir*" diyerek Han'ın gücüne boyun eğdiğini bildirdi¹⁵⁹⁶. Bu sözlerinden hoşnut olan Özbek Han onu affederek Tver knezliğini kendisine bahşetti. Burada bir sene kadar kalan Aleksandr, 1338 senesinde Han'ın yanından ayrıldı. Tver'e giderken kendisine Kindık ve Avdul isimli iki komutan da eşlik etti¹⁵⁹⁷.

Aleksandr beraberindekilerle ilk önce Tver knezliğine bağlı Kaşin kentine ve buradan da Tver'e geldi ve kardeşleri ile ahali tarafından coşkuyla karşılandı.

¹⁵⁹² PSRL, X, s.206, 207.

¹⁵⁹³ PSRL, X, s.207; PSRL, XV, s.418

¹⁵⁹⁴ SV, s.321.

¹⁵⁹⁵ SV, s.322; PSRL, XV, s.418; NPL, s.348; PSRL, X, s.207.

¹⁵⁹⁶ PSRL, X, s.207; PSRL, XV, s.418.

¹⁵⁹⁷ SV, s.322; PSRL, X, s.207, 208; PSRL, XV, s.418, 419; TL, s.362.

Konstantin'in kendisine knezliği teslim etmesiyle Aleksandr, 1327 senesinden bu yana ayrı kaldığı knezliğine 1338'de kavuşmuş oldu¹⁵⁹⁸. Yaptığı ilk iş hala Pskov'da bulunan karısını ve çocuklarını buraya getirmek oldu¹⁵⁹⁹. Knezliğini elde ettiğinde Konstantin Mihailoviç'in uğraşlarına rağmen hala Tver'deki Moğol yıkımının izleri ortadan kalkmamıştı. Kardeşi ile birlikte yeni bir inşa faaliyetine girişti. İlk yaptıkları, kiliseleri tekrar ayağa kaldırmak oldu. Tver'de her şey yoluna girmekte ve belirli bir huzur ortamı ortaya çıkmaktaydı¹⁶⁰⁰. Bundan sonra idari düzenlemelerle meşgul oldu. Sadece Nikon kroniğinde bulunan bir kayda göre Tverli pek çok boyarın Moskova'ya gitmesi¹⁶⁰¹ bu düzenlemelerin bazı kimseler için sıkıntılı geçtiğini göstermektedir.

Hadiselerin Aleksandr Mihailoviç lehine gelişmesi onun idam edileceğini düşünün İvan için şaşkınlıkla karşılandı. Aleksandr'ın Tver knezliğini elde etmesinden bir sene sonra 1339'da, Büyük Knez İvan oğulları Semen ve İvan ile Han'ın yanına gitti¹⁶⁰². Burada Han tarafından kabul edilen İvan Kalita Aleksandr Mihailoviç, Vasili Davidoviç ve kaynakta ismi verilmeyen bazı knezlere elçi gönderilerek çağırılmasını istedi¹⁶⁰³. İvan'ın bunu neye binaen istediği kaynaklarımıza yansımamıştır. Aleksandr'ın bundan bir süre önce Litvanyalılarla ilişki kurduğu ve hatta bu ilişkilerin de taraflar arasında hâkim-vassal ilişkisi şeklinde bir hal aldığı görülmektedir¹⁶⁰⁴. Litvanyalılar'ın bu dönemde iyiden iyiye Novgorod civarlarında etkinliklerini artırmış olduklarına bakacak olursak, Özbek Han'ın bu hadiseleri yakından takip etmiş olduğu, İvan'ın da bunu pekâlâ Aleksandr ile mücadelesinde kullanmış olabileceği düşünülebilir. Kaynaklarımız bu konularda pek bilgi vermemektedirler. Hatta Nikon kroniğinde Han'ın Aleksandr ile ilgili düşüncelerini değiştirmesi ona iftira atılmasıyla ilişkilendirilmiş, hiçbir şekilde Litvanya ile kurduğu ilişkiden bahsedilmemiştir¹⁶⁰⁵.

¹⁵⁹⁸ SV, s.322; PSRL, XV, s.419.

¹⁵⁹⁹ SV, s.322.

¹⁶⁰⁰ Karamzin, IV, s.232.

¹⁶⁰¹ PSRL, X, s.208.

¹⁶⁰² TL, s.362; PSRL, XVIII, s.92.

¹⁶⁰³ SV, s.322; NPL, s.350.

¹⁶⁰⁴ Bu ilişkiler için bk. A.A. Gorskiy, a.g.m, s.40.

¹⁶⁰⁵ PSRL, X, s.208.

Özbek Han, Büyük Knez'in talebi üzerine Aleksandr'a Nikon'da İstoriçey ismiyle geçen bir elçi gönderdi¹⁶⁰⁶. Elçinin gönderilmesinden bir süre sonra Büyük Knez İvan ve oğulları Han'ın yanından ayrıldı ve Moskova'ya giderek olacakları beklemeğe başladı. Sadece Troits kroniğinde bulunan bir kayda göre İvan buraya geldikten sonra kiliseye kapandı ve “*hayatının bağışlandığı için Tanrıya ve Han'a dua etti*”¹⁶⁰⁷. Bu da onun Han'ın yanına gittiği bu ziyarette hayatını bir şekilde riske attığını göstermektedir. Bir süre sonra da Novgorod'a gitti ve Han tarafından konmuş özel ve çok yüksek bir vergiyi toplamaya kalkışkı, ancak bu istek halk tarafından reddedildi¹⁶⁰⁸. Büyük Knez İvan'ın Novgorod'dan böylesi büyük bir vergiyi toplamasının ana nedeni daha 1322 senesinde olduğu gibi XIV. yüzyılın başından itibaren Altın Orda'daki vergilerin hızla yükselmesi ile alakalı olduğu görülüyor. Ancak zaten fazlasıyla vergi toplandığı konusunda şüphe duyulmayan Novgorod'tan halkın kaldıramayacağı kadar büyük vergilerin talep edilmesi, İvan Kalita zamanında Sibiry ve Ural dağlarının bazı bölgelerinin elde geçirilmesi ile buradan Novgorod'a gümüşün akmasının etken olduğu dikkat çekmektedir¹⁶⁰⁹. Bununla büyük bir zenginliğe sahip olan Novgorodluların bu kazancı, doğal olarak Han Özbek ve İvan Kalita'nın dikkatini çekmiştir.

Moskova'da bunlar olurken Han'ın elçisi de 1338 senesinde Tver knezinin huzuruna geldi ve Han'ın kendisi ile ilgili iyi hisler içinde olduğunu, Büyük Knezliği kendisine vermek istediğini ve oğlu ile birlikte yanına gelmelerini istediğini bildirdi¹⁶¹⁰. Ancak Aleksandr tedbirli davranarak önce oğullarından Fedor'u neler olduğunu öğrenmek amacıyla Han'ın yanına gönderdi¹⁶¹¹. Ancak Özbek Han, Aleksandr'ın davetine icap etmemesinden memnun kalmayarak Tver'e 1339'da bir elçilik heyeti daha yollayarak isteğini yineledi. Aleksandr bunun üzerine yola çıktı ve bir süre sonra da Han'ın yanına vardı. Özbek Han aynı zamanda Yaroslavl knezi Vasiliy Davidoviç'e de

¹⁶⁰⁶ NPL, s.350; PSRL, X, s.208; SV, s.322.

¹⁶⁰⁷ TL, s.362.

¹⁶⁰⁸ NPL, s.350; SV, s.322. Ayrıca bk. Solov'yev, Ob Otnoşeniyah Novgoroda k Velikim Knyazem, s.33, 71; Yu.A. Gagemeister, a.g.e, s.62.

¹⁶⁰⁹ J. Curtin, a.g.e, s.318; N.I. Kostomarov, a.g.e, s.196.

¹⁶¹⁰ PSRL, X, s.208.

¹⁶¹¹ NPL, s.350; PSRL, X, s.208; SV, s.322; PSRL, XV, s.420. Fedor'un gönderilmesi Troits vakayinamesinde de ifade edilmektedir. Ancak burada onun gönderiliş nedeni ile ilgili bilgi verilmemektedir. TL, s.363.

elçi göndererek yanına gelmesini istemişti¹⁶¹². Knez hazırlıklarını yapıp yola koyuldu. Onun yola çıkmasının planlarını altüst edeceğini düşünen İvan, Vasili'nin yolu üzerine 500 kişilik bir birlik yerleştirdi. Ancak Vasiliy Davidoviç, Moskova birliklerini atlatmayı başararak Han'ın yanına ulaştı¹⁶¹³. Onların buraya gelmesinin Han nezdinde konumunu sarsacağını düşündüğü anlaşılan İvan Kalita, oğulları Semen ve İvan'ı tekrar Han'ın yanına gönderdi¹⁶¹⁴.

Bu esnada Aleksandr, Han'ın nerede bulunduğu belli olmayan karargâhına gelmişlerdi. Nikon kroniğinde burada yaşadıkları, yarı dini efsanelerle anlatılmaktadır. Verilen bilgilerden Aleksandr'ın tedirgin bir hayat yaşadığı anlaşılmaktadır. Yine Nikon kroniğinde bulunan bir kayda göre Aleksandr burada Han'a küfretmekle suçlandığını öğrenmiştir¹⁶¹⁵. Bunun haricinde kaynaklarımızda onun mahkemede sorgulandığına dair bilgiler bulunmamaktadır. Ancak sadece Novgorod ve Sofiskiy kroniklerinde yer alan bir kayda göre Aleksandr ve Fedor'un idam kararının onaylandığının kendilerine bildirildiğine ilişkin kayıt¹⁶¹⁶ ile Nikon kroniğinde Aleksandr'ın başına gelecekleri Han'ın eşinden öğrendiğine dair bilgiler Tver knezinin, babası Mihail ve ağabeyi Dmitri gibi yargılandığını göstermektedir. Bundan sonra kaynaklarımız baba ve oğlun eş zamanlı olarak 29 Ekim 1339'da başları kesilmek suretiyle¹⁶¹⁷ Berkan ve Çerkez isimli görevlilerce¹⁶¹⁸ öldürüldüklerini bildirmektedir¹⁶¹⁹. Onların yanı sıra Aleksandr'ın beraberinde gelenlerin pek çoğu da idam edilmişlerdir¹⁶²⁰. Hayatta kalan birkaç Tverli, knezlerinin ve diğerlerinin cesetlerini alarak ilk önce Vladimir'e ve buradan da din adamlarının geniş katılımı ile Tver'e gittiler. Burada sade sayılabilecek bir törenin ardından ataları Mihail Yaroslaviç'in mezarının yanına gömüldüler. Aleksandr ve

¹⁶¹² PSRL, X, s.208, 209; SV, s.322.

¹⁶¹³ NPL, s.350; SV, s.322.

¹⁶¹⁴ TL, s.363. Yu.A. Gagemaister ise onun ve oğullarının sıklıkla Han'ın yanına gitmelerini vergilerini sunmakla ilişkilendirmektedir. Ancak bunun daha çok Han'ı Aleksandr'a karşı kıskırtmak olduğu anlaşılmaktadır. Gagemaister'ın iddiası için bk. Yu.A. Gagemaister, a.g.e, s.59.

¹⁶¹⁵ PSRL, X, s.209.

¹⁶¹⁶ NPL, s.350; SV, s.323.

¹⁶¹⁷ PSRL, X, s.210; PSRL, XV, s.420. N.I. Kostomarov ise öldürüldükten sonra kafalarının kesildiğini ifade etmektedir. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.201.

¹⁶¹⁸ PSRL, X, s.210.

¹⁶¹⁹ TL, s.363; PSRL, X, s.210; NPL, s.350; SV, s.322, 323; PSRL, XV, s.420

¹⁶²⁰ PSRL, X, s.210.

oğlunun ölümüyle Konstantin Mihailoviç Tver knezliğini yeniden elde etti¹⁶²¹. İnfazın ve cesetlerin Tver'e gönderilmesinin ardından Semen ve İvan Moskova'ya geri döndüler ve tıpkı babaları gibi kiliseye kapanarak "*Han'a ve Tanrı'ya hayatlarının bağışlandığı için dua ettiler*"¹⁶²².

J. Smolensk Knezi'nin Litvanya ile İlişkileri ve Özbek Han Tarafından Cezalandırılması (1340)

Litvanyalılar, Altın Orda devletinin kurulmasından önce Rusya'da etkin bir konuma sahiplerdi ve yeri geldiğinde Rusya içlerine kadar ilerleyerek bir kısım toprağa sahip olabiliyorlardı. Ancak Litvanyalılar için bu üstün dönem Altın Orda'nın Rusya'da sarsılmaz bir idare kurmalarıyla sona erdi. Bununla bir takım saldırılardan da geri durmuyorlardı. Ancak buna artık Moğollar müdahale ediyorlardı. Bu yönde ilk ilişki 1258 senesinde Litvanyalıların Novgorod'un güneyinde kalan bir kısım bölgeyi ellerine geçirmeleri ile başlamıştı. Moğollar bunun üzerine karşılık vermişler ve üç ay süreyle Litvanya'yı yağmalamışlardı. Bu tip mücadeleler daha sonraki zamanlarda özellikle Galiçya knezliğinin de katılımı ile devam etmişti. Ancak Litvanya XIV. yüzyılın ikinci çeyreğine gelindiğinde etkisini Kuzey Rusya'da iyice artırdı¹⁶²³. Litvanya'nın eski dönemlerde mücadele içinde olduğu özellikle Kuzey Rusya'da bazı knezliklerle olan ilişkilerin ittifaka dönüşmesinin Moskova knezliğinin Kuzey Rusya'daki knezlikler üzerinde müthiş bir baskı kurması ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır¹⁶²⁴. Moskova'nın baskılarından rahatsız olan knezliklerden birisi de Smolensk knezi İvan Aleksandroviç idi. Esasen Smolensk knezliğinin Moskova knezliğinin politikalarından rahatsız olmaya başlaması XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde Smolensk sınırları içinde bulunan Mojaysk kentinin Yuri Daniiloviç tarafından ele geçirilmesi ile başlar. Ancak XIV. yüzyılın 30'lu yıllarına gelindiğinde Smolensk'teki Moskova baskısı iyiden iyiye arttı. Moskova'nın yanı sıra Smolensklilerin Özbek Han ile de arası iyi değildi. Nitekim 1333 senesinde

¹⁶²¹ PSRL, XV, s.420.

¹⁶²² TL, s.363; PSRL, X, s.210; PSRL, XVIII, s.92; PSRL, XV, s.420. Ayrıca bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.201.

¹⁶²³ G. Vernadsky, a.g.m, s.314.

¹⁶²⁴ Moskova knezliğinin İvan Kalita döneminde diğer knezlikler üzerindeki baskı politikası için bk. Korsakov, a.g.e, s.166.

Bryansk knezi Dmitri Romanoviç buraya aralarında Moğolların da bulunduğu bir ordu ile sefer düzenlemiş ve bölgeyi tarumar etmişti. Smolensk knezi işte bu baskılardan kurtulabilmek için Altın Orda'dan sonra bölgenin en önemli devleti olan ve Smolensk'in doğrudan ticaret ilişkisinde bulunduğu Litvanya ile ilişki kurdu. Ancak bu ilişkilerin detayları ne Rus ne de Litvanya kroniklerinde korunabilmiştir¹⁶²⁵.

Litvanya kralı Gedimin'in ilişki içinde bulunduğu bir diğer knez Tverli Aleksandr'ın idamının ardından Özbek Han Smolensk knezini cezalandırma işiyle meşgul olmaya karar verdi¹⁶²⁶. Bunun için bir ordu hazırlatarak başına da Tovlubeğ¹⁶²⁷ isimli bir komutanı atadı. Tovlubeğ'in yanına katılmaları için çeşitli Rus knezlerine de elçiler gönderildi ki bunlar Korotopol ve Ryazan knezi İvan, Pronsk knezi Aleksandr Mihailoviç ile İvan Kalita'dır. İvan kendi kuvvetlerinin yanı sıra buraya Suzdal knezi Konstantin, Rostov knezi Konstantin, Yur'ev knezi İvan Yaroslaviç, Dryutskiy knezi İvan, Fonin knezi Fedor ile boyarlar Aleksandr İvanoviç ve Fedor Akinfoviç idi. Onlar 1340 senesinde Smolensk topraklarına girdiler ve kenti kuşattılar. Uzun bir süre devam eden kuşatma sonunda kent ele geçirilemedi ve böylelikle Smolensk seferi herhangi bir sonuç elde edilemeden sona erdi¹⁶²⁸. Bunun yanı sıra sefer Smolensk ile Litvanya arasındaki ilişkileri de sonlandırmada yetersiz kaldı. Altın Orda ordusunun ve Rus kuvvetlerinin seferinin başarısızlığından kuvvet bulan Smolenskliler Litvanya ile olan ilişkilerini Gedimin'den sonra Litvanya tahtına oturan Olgerd zamanında da devam ettirdiler¹⁶²⁹.

¹⁶²⁵ M.K. Lyubavskiy, a.g.e, s.32; P.V. Golubinskiy, a.g.e, s.312-315.

¹⁶²⁶ A.A. Gorskiy, a.g.m, s.40.

¹⁶²⁷ Bu kişinin ismi kaynaklarımızdan Troits'te Tovlubii, Sofiskiy'de Tovlubey, Tver ve Nikon'da ise Tovlubiy olarak geçmektedir. TL, s.363; SV, s.323; PSRL, X, s.211; PSRL, XV, s.421. Bunlardan Sofiskiy vakayinamesinde isim şaşırtıcı bir şekilde orijinal bir şekilde korunduğu görülmektedir. İsmi Tovlubeğ şeklinde okunması ile ilgili olarak bk. N.I. Kostomarov, a.g.e, s.202. Tovlubeğ ile ilgili olarak ayrıca bk. A.A. Gorskiy, a.g.m, s.40.

¹⁶²⁸ TL, s.363; SV, s.323; PSRL, X, s.211; PSRL, XVIII, s.92, 93; PSRL, XV, s.421. Sefere katılan knezliklerden olan Yur'ev'in Moskova knezliği ile ilişkileri için bk. A.M. Saharov, a.g.e, s.40.

¹⁶²⁹ Bu ilişkiler ile ilgili bk. M.K. Lyubavskiy, a.g.e, s.32, 33.

K. Semen İvanoviç'in Büyük Knezliğe Tayini ve Özbek Han'ın Ölümü (1341)

Başarısızlıkla sonuçlanan Smolensk seferinin ardından İvan Kalita oğulları Semen ve İvan ile birlikte 1340 senesinin sonlarında Han'ın yanına gitti. Bir süre burada kaldıktan sonra memleketine döndü ve aradan pek bir zaman geçmeden 31 Mart 1341 tarihinde öldü¹⁶³⁰. Büyük bir törenle Moskova'ya gömülen Büyük Knezin yerine oğullarından Semen geçti.

İvan Kalita'nın Büyük Knezliğinin dönemindeki faaliyetleri ile Moskova knezliği sadece Rusya'daki knezler arasında değil, bölgede de önemli bir güç haline geldi. İvan Kalita Moskova tahtına oturduğunda knezlik bölgenin önemli knezliklerinden sadece birisiydi. Ancak Semen İvanoviç'in başa geçtiğinde knezlik 4000 kilometrelik sınırları, geniş iktisadi imkânları, Novgorod'tan Saray'a uzanan yolun önemli bir sahibi ve daha da önemlisi askeri açıdan da diğer knezliklerden üstün seviyede bulunuyordu. Bir başka ifade ile Semen'in Moskova Büyük Knezliğine tayin edildiği yıllarda Moskova knezliği Kuzey Rusya'nın en güçlü siyasi teşkilatı idi¹⁶³¹. Soyundan gelenler bu gücü daha da büyütecekler ve 40 yıl sonra Moskova knezliği Moğol kuvvetlerini Kulikovo muharebesinde yenebilecek kadar güçlenmiş olacaktır.

İvan'ın Moskova tahtına oturduğunda hayatta hiçbir kardeşi ve yeğeni olmamasına rağmen Semen'in İvan ve Andrey gibi kardeşleri vardı. Ancak ileri görüşlü bir knez olan İvan Kalita oğulları arasında mücadele yaşanmaması için ölümünden sonra oğulları arasındaki ilişkileri, çeşitli toprakları paylaştırmak ve hepsinin Nijniy Novgorod knezi Semen'i hâkim olarak tanımalarını 1328'de kaleme aldığı vasiyetinde şart koşturarak sağladı¹⁶³².

¹⁶³⁰ TL, s.364; PSRL, XV, s.421, 422; PSRL, XVIII, s.93; SV, s.323; NPL, s.351; PSRL, XV, s.422. Yıl konusunda vakayinameler arasında uyumsuzluk vardır. Bunlar arasında en doğrusu Sofiskiy ve Tver vakayinamelerinin verdiği 1341 tarihidir. Diğer vakayinameler 1340 tarihini vermektedirler. Yıl konusunda ayrıca bk. Ekzemplyarskiy, I, s.79.

¹⁶³¹ V. Galkin, a.g.m, s.54.

¹⁶³² V. Galkin, a.g.m, s.54. Bu vasiyet metni için bk. S.V. Bahruşin, *Duhovniye i dogoverniye gramoti Knyazey Velikih i Udelnih*, izd. N.N. Kloçkov, Moskva 1909, s.12; *Duhovniye i dogoverniye gramoti velikih i udel'nih Knyazey XIV-XVI vv*, pod. L.V. Çerepnin, IANS, Moskva-Leningrad 1950, ss.7-11; N. Ya. Aristov, a.g.e, s.598-601. Metin ile ilgili olarak ayrıca bk. A.B. Maruzov, "Utverjalis li Duhovniye Gramoti Ivana Kalita v Orde?", *Vpl*, No.9/1995, ss.143-153. Knezlerin toprakları ve buralardaki maddi kültür ile ilgili olarak bk. S.Z. Çernov, "Problemi İzüçeniya Zemlevladieniya Moskovskih Knyazey", *Rossiyskaya Arheologiya*, No.4/2003, ss.80-88; K.A. Aver'yanov, "Moskovskiy Stan i Volosti XIV-

Kalita'nın ölümünden sonra Rusya'daki knezler Büyük Knezliği elde edebilmek için Nisan ayının sonu Mayıs başında¹⁶³³ Han'ın yanına gitmeye başladılar. Bunlar Moskovalı knezler Semen, İvan ve Andrey İvanoviç¹⁶³⁴, Yaroslavl Knezi Vasiliy Davidoviç, Tver knezi Kosntantin, Suzdal Knezi Kontantin Vasilyeviç'dir¹⁶³⁵. Knezler Han'ın huzuruna çıktuktan sonra o, Büyük Knezlik yarlığını Moskova knezi olan Semen İvanoviç'e verdi¹⁶³⁶. Özbek Han Büyük Knezliği Semen'e verirken diğer knezlere de bazı bölgeleri verdi ki bunlardan en önemlisi Moskova knezliğine ait olan Nijniy Novgorod'un Suzdal Knezi Konstantin Vasilyeviç'e verilmesidir¹⁶³⁷. Özbek Han'ın, İvan Kalita'nın Büyük Knez seçildiği toplantı esnasında da Kuzey Rusya'daki knezlik topraklarında bazı sınır düzenlemeleri yaptığını görmüştük. Onun bu siyaseti ikinci defa bu toplantıda da ortaya çıkmıştır. Onun dönemin en önemli ticaret kentlerinden birisi olan Nijniy Novgorod'u Moskova'nın elinden alarak Suzdal knezlerinin idaresine vermesi kuşkusuz ki Moskova knezliğinin diğer knezlikler üzerindeki üstünlüğünü dengelemek amacı taşıyordu.

Büyük Knezliği elde eden Semen İvanoviç, Han'ın yanından ayrılarak babasının aksine önce Vladimir'e gitti ve 1 Ekim 1341'de artık iyice sembolik bir hal alan Vladimir Büyük Knezlik tahtına oturdu¹⁶³⁸. Semen, Vladimir'deki törenin hemen ardından Han'a sunulmak için vergi toplama işlerine girişti. İlk vergi toplanan bölgeler Han'ın yanına giden ve kendisiyle Vladimir'e gelen Rus knezlerinin arazileri oldu¹⁶³⁹.

XVI vv", DGTS, Materyalı i İssledovaniya 1987 god, red. A.N. Novosel'tsev, IANS, Moskva 1989, s.114, 115; A.M. Saharov, a.g.e, s.70, 97, 100, 101; I.D. Bilyayev, a.g.m, s.65.

¹⁶³³ Semen ve kardeşleri Han'ın yanına 2 Mayıs 1341'de varmışlardır. TL, s.364.

¹⁶³⁴ TL, s.364.

¹⁶³⁵ SV, s.324. Burada ayrıca daha başka knezlerin de olduğu bildiriyorsa da bunlar herhalde Sofiskiy'de zikredilmeyen, ancak Troits vakayinamesinde isimleri verilen İvan ve Andrey İvanoviç kardeşlerdir. Bir liste de Novgorod I'de verilmekteyse de bu liste Sofiskiy'de verilene benzer, ancak daha kısadır. NPL, s.351.

¹⁶³⁶ TL, s.364; SV, s.324; NPL, s.351; PSRL, X, s.212; PSRL, XV, s.422.

¹⁶³⁷ V.A. Kuçkin, a.g.e, s.218.

¹⁶³⁸ TL, s.364; PSRL, XVIII, s.93; PSRL, VII, s.206. Onun Büyük Knezliği elde etmesi ile ilgili Sofiskiy'de de bilgi vardır, ancak buradaki bilgiler son derece kısadır. SV, s.324. V.A. Kuçkin ve A.N. Nasanov ise bazı deliller ileri sürerek Vladimir'in Suzdal knezlerinin elinde kaldığını ifade etmektedirler. Daha önce İvan Kalita zamanında Vladimir'in Suzdal knezlerinin hâkimiyetine verilerk Büyük Knezlik sınırlarının değiştirilmiş olduğunu görmüştük. Bunlardan özellikle V.A. Kuçkin burada Büyük Knezlik sınırlarının ikinci kez değiştirildiğini iddia etmektedir. Söz konusu bilim adamların iddiaları için bk. A.N. Nasanov, a.g.e, s.97; V.A. Kuçkin, a.g.e, s.142. Ancak Gerek Troits ve Voskrosenskiy, gerekse de Sofiskiy vakayinamelerinde bulunan kayıtlar bu iddiaları çürütmektedir.

¹⁶³⁹ SV, s.324.

Vladimir'den ayrılan Semen Moskova'ya geldi ve bundan sonra tüm Rus knezlerinin katıldığı bir toplantı düzenlendi. Toplantı muhtemelen yine vergi meselelerini içeriyordu, zira hemen ardından Semen ve diğer knezler Novgorod bölgesine giderek burada vergi topladılar¹⁶⁴⁰. Semen buradan o kadar yüksek bir vergi geliri elde etmiştir ki sadece Novitorg ismi verilen bölgeden 1000 ruble elde edilmiştir¹⁶⁴¹. Buranın yanı sıra Semen'in vergi görevlilerinin Torjka bölgesinde de çeşitli faaliyetlerde buldukları görülmektedir¹⁶⁴². Bu bölgelerdeki vergi işlerin hallinden sonra Novgorod'u da kendi hâkimiyeti altına almış ve ardından vergi görevlilerini buraya yollayarak vergi toplamıştır¹⁶⁴³.

Onlar bu işlerle meşgullerken 1341 senesinin sonlarında Özbek Han öldü. Yerine oğlu Tınıbek geçmişse de onun da kısa süre sonra ortadan kalkması üzerine 1342 senesinde Canıbek, Han oldu. Bundan sonra Büyük Knez Semen İvanoviç, Suzdal knezi Konstantin, Tver knezi Konstantin, Rostov knezi Konstantin, Yaroslavl knezi Vasiliy ve Metropolit Feognost yeni Han'ın yanına gittiler¹⁶⁴⁴. Böylelikle Altın Orda tarihinde Canıbek Han dönemi başlamış oldu.

Karadenizin kuzeyindeki toprakların üç önemli simasının, Moskova knezi İvan, Litvanya Büyük Knezi Gedimin¹⁶⁴⁵ ve ardından da Özbek Han'ın 1341 senesindeki ölümleri ile bir dönem kapanmış oldu. Bölgedeki hadiselerin bu üç devlet arasında geçiyor olmasına, ölen hükümdarların kendi devletleri açısından önemleri de eklenince 1341 senesinin bölgenin siyasi tarihi açısından bir dönüm noktası olduğu söylenebilir.

¹⁶⁴⁰ TL, s.364; PSRL, XVIII, s.93.

¹⁶⁴¹ NPL, s.353; PSRL, IV, s.54. Ayrıca bk. Solov'yev, Ob Otnoşeniyah Novgoroda k Velikim Knyazem, s.72; Yu.A. Gagemeister, a.g.e, s.63.

¹⁶⁴² SV, s.324; PSRL, X, s.212.

¹⁶⁴³ NPL, s.353.

¹⁶⁴⁴ TL, s.365.

¹⁶⁴⁵ SV, s.325.

V. BÖLÜM

RUSYA'DA MOĞOL İDARESİ SIRASINDA

KURUMLAR

A. Han

Moğollar hükümdarları ilk defa Göktürkler tarafından kullanılan Kagan kelimesinden neşet etmiş olan Han unvanını kullanıyorlardı. Cengiz'in iktidarı ele almasının ardından Moğollar arasında tek bir kişi tarafından kullanılan bu unvan, zaman ilerledikçe kurulan yeni şube devletlerin önderleri tarafından da benimsendi. Bu durumda Cengiz Han'ın tahtına oturanlar Büyük Han unvanını kullandılar¹⁶⁴⁶.

Altın Orda devletinde hükümdarlar devletin kuruluşundan itibaren Han unvanını kullanmaya başladılar. Bununla birlikte bu unvanı kullanan ilk kişi olan Batu ile Büyük Hanlık arasındaki ilişkiler Altın Orda'nın Büyük Hanlığa tabiliği şeklinde olmuştur. Bu durumun Berke Han zamanında değişmeye başladığı görülmektedir. Bu değişim süreci Berke'den sonra tahta oturan Mengü Timur zamanına Altın Orda'nın kesin olarak bağımsızlığa kavuşmasıyla devam etmiştir¹⁶⁴⁷. Bu durum Altın Orda sikkelerinde kesin olarak müşahade edilmektedir. Buna göre Batu ve Berke'nin ilk zamanlarında sikkelerde Büyük Han'ın ismine rastlanırken Berke'nin iktidarının son yıllarına doğru sikkelerde sadece Altın Orda Hanı'nın ismine yer verildi¹⁶⁴⁸.

Altın Orda'nın Büyük Hanlığa bağlı bulunduğu ilk yıllarda Rusya, diğer Altın Orda toprakları gibi Büyük Hanlığa bağlıydı. Moğol hâkimiyetindeki Rusya'nın ilk Büyük Knezi Yaroslav ve ardından oğullarının Büyük Hanlığa gönderilmeleri, dahası iki kardeşten birinin Büyük Knezliğe tayininin bizzat Büyük Han tarafından yapılması yukarıda ifade ettiğimiz gibi Rusya'nın asıl hâkiminin Büyük Hanlık olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bölgenin idaresi Büyük Hanlık adına Altın Orda

¹⁶⁴⁶ Han unvanı için bk. J.A. Boyle, Khan mad., EI/IV, s.1110.

¹⁶⁴⁷ V.V. Bartold, Orta Asya..., s.143.

¹⁶⁴⁸ Fren, a.g.e, s.1; C.M. Fraehn, a.g.e, s.196, 197; M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.46; Muhamediyev, s.43, 47, 48.

Hanları tarafından gerçekleştiriliyordu. Ancak 1252'de Andrey'in, Büyük Hanlıktan izin alınmaksızın Büyük Knezlikten azledilerek yerine kardeşi Aleksandr'ın getirilmesi, Rusya'daki hâkimiyetin ancak bu yılda Altın Orda'ya devredildiğini göstermektedir. Bununla birlikte 1257 ve 1262 senesindeki sayım ve vergi toplama uygulamalarında kaynaklarda Büyük Hanlık görevlilerinden bahsedilmesi, Büyük Hanlığın Rusya ile irtibatını bir süre daha devam ettirdiğini göstermektedir. Ancak söz konusu dönem yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Altın Orda ile Büyük Hanlık arasındaki hâkim-vassal konumunun yıkıldığı dönemdi ve bu bir süre sonra Rusya-Büyük Hanlık ilişkilerine de sirayet etti.

Rus knezleri, Moğollara bağlı diğer bölgelerde de görüldüğü üzere ancak Hanlardan izin almak kaydıyla konumlarını devam ettirebiliyorlardı. Rusya'nın Moğollara bağlandığı ilk dönemlerde konumlarını kaybetmek istemeyen hemen her knez Moğol Han'ını ziyaret etmek ve yarlık almak zorundaydı. Bundan ötürü 1243-1245 arasında Yaroslav'ın hâkimiyetindeki hemen her knez Batu Han'ın yanına gitmiştir. Ancak 1245'te Mihail'in öldürülmesinden sonra Batu'nun knezlerle ilişkilerdeki konumunu oğlu Sartak'a devrettiği görülmektedir. Bu konuda tek istisna Mihail'den biraz sonra Batu'nun yanına gelen Daniil'dir ki bunun sebebi, onun Güney Rusya'daki en güçlü knez olmasıdır. Sartak'ın konumundaki değişikliğin sebebini kesin olarak bilemiyorsak da onun veliaht olarak ilan edilmesi veya ülüşünün Rus sınırlarına yakın olması görevlendirilmesinin nedenlerinden olabilir. 1252 senesinde Aleksandr'ın Sartak'ın huzuruna gelerek ağabeyinin Moğollara karşı ittifak kurduğunu bildirmesi ve bunun üzerine Sartak'ın da Andrey'in Büyük Knezliğini fesh etmesi, yerine de Aleksandr'ı getirmesi Sartak'ın konumunun ne denli yüksek olduğunu göstermektedir.

Batu'nun ardından da Sartak ve Ulakçı Hanların ölümünden sonra tahta geçen Berke zamanında Han'ın Rusya'yı idaresindeki sistemin değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır. Kaynaklarımızda, Berke zamanında Rus knezlerinden ancak Büyük Knez sıfatıyla Aleksandr'ın Moğol Ordası'nı ziyaret ettiğine değinilmesi Han'ın, Rusya'nın idaresinde daha çok Büyük Knezi muhatap kabul ettiğini göstermektedir. Berke zamanındaki 1262 sayımı sırasında da knezler huzura davet edilmemişlerdir. Oysaki Ulakçı zamanındaki sayımlarda knezler birden fazla kere huzura davet edilmiş

ve konu hakkında bilgilendirilmişlerdi. Bu durum Berke zamanındaki idari anlayışın öncekilerden farklı olduğunu göstermektedir. Bu anlayış Mengü Timur zamanında da büyük oranda devam ettirildi. Ancak Nogay'ın ortaya çıkmasından sonra Altın Orda Hanları Büyük Knez haricinde diğer küçük knezleri de yanlarında tutmaya özen gösterdiler. Özellikle de Tola Buga ve Tokta Hanlar zamanındaki mücadelelerde görüldüğü üzere Rus knezleri arasında Tokta ve Nogay yanlısı olarak ifade edebileceğimiz bir guruplaşmanın varlığı müşahade edilmektedir. Bu dönemle ilgili bilgi veren kaynaklarda Büyük Knez haricindeki Rus knezlerinin de sarayda etkili bir konuma kavuştukları ve Han'ın Büyük Knez kadar onları da muhatap olarak aldığı ortaya çıkmaktadır. Tola Buga zamanında diğerlerine nazaran küçük bir bölge olan Kursk knezlerinin Han nezdinde girişimlerde bulunmalarıyla ilgili bilgilerde Han'ın onların sorunlarını dinlemesi ve durumlarının düzeltilmesi için girişimlerde bulunması, Hanların Rusya'da sadece Büyük Knezleri muhatap alma döneminin sona erdiğini, Batu zamanındaki gibi her bir knezi dikkate almaya başladıklarını göstermektedir. Tokta zamanına gelindiğinde de bir zamanlar Nogay'ın yanında bulunan knezlerin cezalandırılması, Altın Orda Hanlarının Rusya'nın tamamını gözlem altında tuttuklarını ve idareyi kimseyle paylaşmak istemediklerini göstermektedir. Bu durum Özbek Han zamanında da devam etti. Hatta knezlik sınırlarında bazı oynamalar suretiyle Rusya'daki dengelerin de gözetildiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen o, knezliklerin mücadelelerle güçlerini meşgul etmelerini istiyor, ancak diğerlerine karşı güç kazandıklarında sınır düzenlemelerine girişiyordu.

Moğol ordusunun Rusya'ya ancak ortaya çıkan isyan veya karışıklık hallerinde sefer düzenlemesi Altın Orda Hanlarının Rusya'yı yağma yapılacak bir bölge olmaktan çok idarelerindeki bir ülke olarak gördüklerini göstermektedir. Ayrıca onların zalim ve gaddar yönetiler olmadığı da görülmektedir. Kendilerine karşı isyan eden kentleri veya idarecileri şiddetle cezalandırmışlarsa da kaynaklarda Moğolların sebepsiz yere gelip insanları katlettiklerine dair bilgiler bulunmaz. Bunun yanında başıbozuk olarak tabir edeceğimiz birliklerin de Altın Orda topraklarından gelip Rusya'daki değişik merkezleri yağmaladıklarına ilişkin bilgiler de yoktur. Bu durum Rusya'nın belirli bir nizama göre yönetildiğini ve Hanların Rusya'daki idareye mutlak bir biçimde hâkim olduklarını göstermektedir.

B. Hatun

Altın Orda'nın Rusya'yı idaresinde Han'ın eşi de önemli bir yer işgal ediyordu. Bu sadece onlara mahsus olmayıp kadim Türk devletlerinde de benzer durum teşhis edilebilmektedir. Moğollar açısından ise Gizli Tarih'te bulunan kayıtlar, Han eşlerinin üstün bir konumda olduklarına işaret eder. Buradaki kayıtlarda Hoelün, tıpkı Harezmsah Muhammed'in annesi Terken Hatun gibi devletin önemli bir askeri gücünün başında bulunuyor, aile arasındaki anlaşmazlıklara müdahale ediyor ve sözünü dinletiyordu. Börte ise Cengiz Han'a, ölümünden sonra devlet işlerini nasıl belirleyeceği konusuna dikkati çekiyor, aile içindeki nizamın sağlanmasında gerektiği yerde müdahale ediyor ve eşini gözetiyordu. Hatunların devlet içindeki bu konumları Cengiz Han'ın ölümünden sonra da devam etti. Ögedey'in ölümünden sonra Turakina, Güyük'ün ölümünden sonra da Oğul Kaymış'ın devleti birkaç sene idare etmeleri, Möngke'nin Büyük Hanlığı zamanında da annesi Suyurkaymış'ın devlet içinde önemli bir güç olması dikkat çekicidir. Onların politika sahnesindeki durumları diğer Moğol şube devletlerinde de müşahade edilmektedir.

Altın Orda'nın ilk Hatunu Batu Han'ın eşi Borakçin idi. Borakçin ilk olarak karşımıza Galiçya kenz Daniil'in Batu'nun yanına geldiği zamanda çıkmaktadır. Buna göre Knez Batu Han'ı ziyaret ettikten sonra Borakçin'i de ziyaret etmiş ve kendisine hediyeler sunmuştur. Ancak burada zaten içtiği kımızdan sarhoş olan knezin yaptığı hareketler herhalde Borakçin'in hoşuna gitmemiş olacak ki kapı dışarı edilmiştir. Buradaki kayıtlardan onun devlet içinde önemli bir yer işgal ettiği anlaşılmaktadır. Aynı durum bundan bir süre sonra Batu'nun huzuruna kabul edilen Carpini tarafından da müşahade edilmiştir. Batu'nun ölümünden sonra Borakçin, Sartak ve onun da ölümünden sonra Ulakçı'nın tahta çıkmasında etkin oldu. Dahası Borakçin Hatun, Batu'nun ölümü üzerine tıpkı Büyük Hanlık'taki Hatunlar gibi naib olmak sureti ile devleti bir süre idare de etmiştir¹⁶⁴⁹. Borakçin, Ulakçı'nın ölmesinden sonra tahta Mengü Timur'u oturtmaya gayret ettiyse de başarılı olamadı. Bunun üzerine

¹⁶⁴⁹ G. Hafizov, a.g.e, s.84, 85.

Hülegü'nün yanına kaçmaya teşebbüs etti, ancak başarılı olamadı. Bir süre sonra yakalandı ve Berke'nin emriyle öldürüldü.

Borakçin'in ölümünden Tokta'nın ölümüne kadar bayanların devlet kademesindeki konumlarının nasıl olduğuna dair bilgilerimiz azsa da bu dönemden sonra kadınların konumları daha açık surette teşhis edilebilmektedir. Tokta'nın eşi olan hatunun Memluk Sultanı'nın elçilerini kabul ettiği, eşinin ölümünden sonra Han gibi görüşmeleri idare ettiği bilinmektedir¹⁶⁵⁰. Mihail Yaroslaviç'in idamından bir süre önce Mihail'in oğullarından Konstantin'in ve beraberindekilerin Özbek Han'ın eşi Bayalun'u ziyaret etmeleri de bu açıdan önemlidir. Mihail'e karşı sempati ile yaklaştığı anlaşılan Bayalun, eşinin Mihail'e karşı öfkesini yatıştırmaya çalıştığı ancak bunda başarı sağlayamadığı kaynaklarımıza yansımıştır¹⁶⁵¹. Bayalun Özbek Han'ın üçüncü derecede önem gösterdiği eşi olarak Ibn Batuta'nın Seyahatnamesinde de karşımıza çıkmaktadır. Onun verdiği bilgilere göre Bizans İmparatorunun kızı olan bu hatun hiçbir şekilde Özbek Han'dan izin almadan seyyahı karşılamış, ona izzet-i ikramda bulunmuş ve bir isteklerinin olup olmadığını dile getirerek kendisine bildirmelerini istemişti¹⁶⁵². Ibn Batuta, Bayalun'dan başka Taytuğlu, Kebek ve Urduca Hatun'dan da bahsetmektedir. Ibn Batuta'nın ifadelerinden bu hatunların sadece her birinin iyi yaradılışlı olduklarını değil, aynı zamanda devlet içinde de önemli insanlar oldukları anlaşılmaktadır. Özellikle onların protokolde Han'ın oğullarından önce gelerek sırasıyla hükümdarın sağ tarafındaki hizada yer almaları ilgi çekicidir¹⁶⁵³. Hatunların söz konusu üstün konumu Rus knezlerinin Han'ı ziyaret ettiklerinde Hatuna da hediyeler sunmalarına ilişkin kayıtlardan da anlaşılmaktadır. Bu konuda eldeki ilk örnek Mihail Yaroslaviç'in Bayalun Hatun'a (kronikte Baylak) hediyelerini sunması ile ilgilidir. Nikon kroniğinde verilen bilgiye göre Mihail, Han'ın eşine hediyelerini "*geleneklere uygun olarak*" sunmuştur. Bu ifade knezlerin Han eşine de Altın Orda'nın ilk zamanlarından itibaren hediye sunduklarını açık bir şekilde göstermektedir. Bu gelenek Mihail'den sonraki dönemlerde de uygulanmıştır¹⁶⁵⁴.

¹⁶⁵⁰ S. Zakirov, a.g.e, s.72.

¹⁶⁵¹ V.O. Grigor'yev, a.g.e, s.71.

¹⁶⁵² Ibn Batuta, *Ibn Batuta Seyahatnamesi*, C.I, çev. A.S. Aykut, YKY yay, İstanbul 2004, s.478, 479.

¹⁶⁵³ a.g.e, ss.474-479.

¹⁶⁵⁴ V.O. Grigor'yev, a.g.e, s.72.

Han eşlerinin devlet mekanizması içindeki konumları hakkında bir başka delil de Hatunların tıpkı Hanlar gibi yarlık düzenlemeleri ve bunları bahşetmeleridir. Bu konuda elde bulunan ilk örnek Berdibek'in eşi Taydula Hatun'un dönemin Metropolitine verdiği yarlıktır. Bu belgede Taydula, rahat bir şekilde kendilerine bazı hususlarda yardım ediyor ve destekliyordu. Özbek ve öncesindeki Hanlar döneminde buna benzer bir Hatun yarlığı elde bulunamamakla birlikte bu dönemlerde de benzerlerinin varlığına hükmedebiliriz.

C. Büyük Knez

Han'ın Rusya'yı idaresinde kuşkusuz en önemli kurum Büyük Knezlik makamı idi. Daha önceki tarihlerinde de Moğollar, ele geçirdikleri bölgelerin yerel hakimlerini yarlık vermek kaydıyla idareye memur etmişlerdi. Genel olarak bu kimselere müdahalede bulunulmuyor, ancak sürekli olarak gözetim altında tutuluyor ve gerektiğinde azlediliyorlardı¹⁶⁵⁵. Moğollar için Büyük Knezlik makamı iki açıdan önemliydi. Bunlardan birisi Rusya'nın Moğol hâkimiyetinde tutulması, ikincisi ise vergi akışının sağlıklı bir şekilde düzenlenmesiydi.

Han için Büyük Knezlik makamının iki önemli yönü vardı. Bunlardan birincisi Rusya'nın genelinin idaresinin tek bir makamın elinde birleştirilmek suretiyle kendisine bağlanmış olmasıydı. Bu sisteme göre Büyük Knez yerel knezliklere hâkim durumdaydı ve kendisi ise Han'a bağlı durumdaydı. Hanlar bunu bir sistem olarak Rusya'yı idarelerinde temel idare sistemi olarak kullanmışlardır¹⁶⁵⁶. Bu sistem özellikle Batu ve Berke, kısmen de Mengü Timur zamanında düzenli bir şekilde işlemiştir. Ancak Nogay'ın Kuzey Rusya'da hâkim konuma ulaşması, bu sisteme kalıcı bir şekilde zarar verdi. Daha önce tek bir Büyük Knez'in bulunduğu Rusya'da birisinin Altın Orda, diğerinin ise Nogay tarafından desteklendiği iki Büyük Knez ortaya çıktı. Sonunda Nogay'ın ortadan kaldırılmasına paralel olarak Altın Orda hâkimiyetindeki Büyük Knez konumunu yeniden elde ettiyse de Nogay zamanındaki ikili yönetim tarzının parçalı alışkanlığı devam etti. Andrey zamanındaki Büyük Knezlik neredeyse bir isim olarak

¹⁶⁵⁵ Yerel hâkimlerin idarede kullanılmaları ile ilgili olarak bk. Spuler, a.g.e, s.390, 391.

¹⁶⁵⁶ Rahizyanov, s.31.

varlığına devam ederken Mihail ve Yuri'nin Büyük Knezlikleri de birbirleriyle mücadelelerle geçti. Eski sistem İvan Kalita'nın Büyük Knezliği döneminde yeniden tesis edilir bir görünüm aldıysa da İvan, Moskova knezliğinin çıkarlarını gözetir bir politika takip etti. Bu da en çok Büyük Knezlik ve Moğol çıkarlarını zedeledi. İvan Rus knezleri ile Altın Orda Hanı arasındaki bağı düzenleyici bir kurum olmaktan çıkarak Rusya'yı Moskova'ya bağlamak peşine düştü. Elbette bunu yaparken dayandığı en büyük güç Moğolların kendisine duydukları güven ve idarede kendisine verdikleri neredeyse sınırsız gücü.

Büyük Knezlik makamının Han açısından diğer bir önemli yönü ise vergi meseleleridir. Batu ve Berke zamanında ve yine kısmen Mengü Timur zamanlarında Rusya'daki vergi sisteminde Moğol vergi görevlileri etkindiler. İlk zamanlarda Büyük Knezler sadece vergi toplanmasında kendilerine yardımla yükümlüydüler¹⁶⁵⁷. Ancak Mengü Timur iktidarı ile vergi toplama usullerinde değişiklik kendisini gösterdi. Kaynaklarımızda Büyük Knezin Han'a sunduğu ilk Rusya vergisi 1275 yılında kaydedilmiştir. Han'ın kendisine sunulan vergiden memnun kalmayarak yeni bir nüfus sayımı ve vergi toplama emrine bakacak olursak Moğollar bundan bir süre önce vergi toplama işlerinden el çekerek Büyük Knezleri bunun halledilmesiyle görevlendirdikleri anlaşılmaktadır. Özbek Han dönemine gelindiğinde Moğol vergi görevlileri hala Rusya'da etkindiler. Özellikle Rostov ve Tver bölgesinde onların vergi topladıklarına dair haberler vardır. Bununla birlikte onların sayılarının eskiye göre daha az olduğu anlaşılmaktadır. Vergi toplama işleri daha çok knezlerin üzerindeydi. Yuri Daniiloviç ile Dmitri Mihailoviç arasındaki mücadelelerde Dmitri'nin, Yuri'yi Han adına kendisine teslim ettiği vergiyi Han'a ödememesinden ötürü ihbar etmiştir ki bu örnek Büyük Knezin Rusya'dan Han adına vergi topladığını açık şekilde göstermektedir. Büyük Knezlerin Rusya'dan vergi toplamalarına dair kayıtlar sonraki dönemlerde de devam etti¹⁶⁵⁸.

¹⁶⁵⁷ G. Vernadsky, a.g.m, s.313.

¹⁶⁵⁸ İvan Kalita'nın vergi meselelerinde etkin bir yere gelmesi ile ilgili olarak bk. Yu.A. Gagemaister, a.g.e, s.59.

D. Görevliler: Baskak, Daruga ve Elçiler

Moğolların Rusya'daki idarelerinde en önemli organ kuşkusuz ki baskak olarak anılan Moğol vergi görevlilerinden teşkil edilmiş olan kurumdur¹⁶⁵⁹. Baskak unvanı Türkçe “Bas_“ fiil kökünden türemiştir ve basmak, bastırmak veya baskı kurmak gibi yan anlamlarına gelir ki unvanın manası ile paraleldir¹⁶⁶⁰. Zira “Baskak” tam olarak, askeri imkâna sahip ve geniş yetkilerle donatılmış bir unvandır. Baskaklar Altın Orda sınırları içindeki bölgelerde ellerinde askeri yetkileri bulunduruyor ve buraların düzenini sağlıyordu¹⁶⁶¹.

Moğolların askeri yetkilere sahip idareciler için kullandıkları tabir esasen tammacı idi. Moğolların Kara Hitay devletini yıkarak topraklarına ve bürokrasisine egemen olmalarından sonra söz konusu unvanın askeri yetkileri haiz görevliler için kullanılan Baskak unvanını tamma unvanının yerine kullanmışlardır¹⁶⁶². Rus kaynaklarında baskaklar ile ilgili verilen bilgilerde bu unvan ile tammacı unvanı arasında ilişki kurulabilmektedir. Buna göre baskaklar tammacı'nin sahip olduğu askeri yetkilere sahiplerdi¹⁶⁶³. Buna göre Baskaklar Moğolların taşradaki bölgeleri ellerinde bulundurmalarında düzeni ve asayişi sağlayan görevliler konumundaydılar.

Baskakların Rusya'da ilk olarak ne zaman ortaya çıktıkları kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Altın Orda'nın kurulduğu ilk dönemlerden itibaren onların var oldukları kabul edilegelmiştir¹⁶⁶⁴. Papalığın emri ile Karakorum'a giden Carpini, Kiev ve dolaylarında gördüğü memurların unvanından bahsetmemiştir. Ancak onlara dair verdiği bilgiler, karşılaştığı kimselerin baskak olduklarını göstermektedir. Carpini'nin ifadesine göre onlar vergilerin toplanmasında, orduların teşkil edilmesinde

¹⁶⁵⁹ Bazı bilim adamlarına göre ise Altın Orda'da Baskak görevlileri yoktur. Bu görüşe göre burada sadece darugalar vardır. A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.76.

¹⁶⁶⁰ D. Ostrowski, *Muscovy and Mongols: Cross-Cultural Influences on the Stepp Frontier 1304–1589*, Cambridge University Press, Cambridge 1998, s.40. Bununla birlikte Semenov Baskak tabirinin “baskı kuran” anlamına gelmediğini aksine koruyucu anlamına geldiğini ileri sürer. Bununla birlikte söz konusu unvanın koruyucu manasına gelebilecek türden bir fiil kökünden türememesi unvanın bu manaya gelmediğini ortaya koyar. Semenov'un görüşü için bk. A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.76.

¹⁶⁶¹ G.A. Fedorov-Davidov, *Obşcestvennoy Stroy Zolotoy Ordu*, s.30.

¹⁶⁶² D. Ostrowski, a.g.e, s.40.

¹⁶⁶³ D. Ostrowski, “The Tama and Dual-Administrative Structure of the Mongol Empire”, BSOAS, University of London, Vol.61/2, 1998, s.270.

¹⁶⁶⁴ M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.51. Altın Orda'da baskaklık memuriyetinin olmadığını savunan Berezin ve bunu destekleyen A.Yu. Yakubovskiy'in görüşlerinden Daruga başlığı altında bahsedeceğiz.

ve bölgenin idaresinde önemli bir görev üstlenmişlerdi¹⁶⁶⁵ ki sayılan bu görevler baskakların görevleriyle uyumludur. Kiev ve dolaylarındaki baskakların yanında Mordvin topraklarından eski Bulgar Hanlığı sınırlarına kadar olan bölgelerde de yine onların faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır¹⁶⁶⁶. 1250'lerin ortasına gelindiğinde ise karşımıza Miley isimli bir görevli çıkmaktadır. Galiçya dolaylarına doğru olan yerleşim birimlerinden vergi toplamakla görevli olan bu kişinin görevi kaynaklarda ifade edilmemekle birlikte baskaklık olduğu anlaşılmaktadır. Yine de bu dönemdeki baskaklar görevli oldukları bölgede daimi surette kalmıyorlar, görevlerini tamamlamalarını müteakip buralardan ayrılıyorlardı.

Çeşitli kayıtlardan varlıkları kesin olarak bilinen baskaklar Rus kaynaklarında ilk kez 1262 senesindeki vergi toplama işiyle ilgili kayıtlarda karşımıza çıkar. Burada verilen bilgilere göre onların seçiminde millet ayrımı gözetilmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu dönemdeki baskakların daha çok Müslüman oldukları, kayıtlarda onlardan Müslüman manasına gelen besermen olarak bahsedilmesinden anlaşılmaktadır. Bu kişilerden birisi de Yaroslavl'da görevlendirilmiş Zosima isimli bir kişiydi ki Rus asıllı olup İslamiyeti benimsemişti. 1262 senesindeki baskaklar, halka kötü muamele etmeleri ve dinleriyle alay etmeleri neticesinde ortaya çıkan isyan neticesinde feci bir akibetle karşılaştılar. Bununla birlikte Hıristiyanlığa geçmekle hayatını kurtaran Buga isimli bir görevlinin de varlığını biliyoruz.

1262 senesindeki faaliyetleri kanlı noktalanmışsa da baskaklar Rusya'daki varlıklarını devam ettirdiler. Rus kaynaklarında Armagan ve Ahmet gibi baskakların isimleri geçiyordu ve kendilerine dair verilen bilgilerden önemli bir gücü de ellerinde bulundurdukları anlaşılmaktadır¹⁶⁶⁷. Bunlardan Armagan, damadı Aydar'ı da yanına alarak zamanın Büyük Knezi Yaroslav Yaroslaviç ile birlikte seferlere çıkıyor ve Novgorod ahalisinin Büyük Kneze bağlılığını sürdürmesinde rol oynuyordu. Ahmet ise yeni kentler kuruyor, vergi muafiyeti sayesinde de buraları diğer knezlerin ahalisiyle dolduruyordu. Bu örnekler Baskakların Rusya içinde önemli bir idari bir güç olduklarını göstermektedir.

¹⁶⁶⁵ Carpini, s.81.

¹⁶⁶⁶ M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.51.

¹⁶⁶⁷ V.V. Kargalov, Baskaki, s.213.

Baskakların üç ana görevi nüfus sayımlarının doğru bir şekilde yapılması, vergilerin düzenli bir şekilde toplanması ve görevli oldukları bölgenin düzeninin sağlanması olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında daha özel görevleri vardı ki bunların en başlıcası Altın Orda kentlerinden Ustyug ve Novgorod'a uzanan yolların güvenliğinin sağlanmasıydı¹⁶⁶⁸. Aynı zamanda görev yaptıkları bölgelerindeki knezlerin Han ile ilişkilerindeki durumu da gözetiyorlardı. Özellikle Ryazan knezi Roman'ın, Ryazan'daki baskak tarafından "iftiraya uğradı"ğına dair verilen bilgiler¹⁶⁶⁹ baskakların söz konusu görevlerini gösteren önemli bir misaldir. Bunun yanında benzer bilgiler 1318 senesinde idam edilen Tver knezi Mihail için de geçerlidir¹⁶⁷⁰.

Baskaklar'ın neye göre seçildiğini ortaya koyabilecek kesin deliller bulunmamaktaysa da seçimlerinde, Berke zamanından itibaren bilgileri hesaba katacak olursak, daha çok dinin bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda yukarıda kendisinden bahsettiğimiz İslamiyeti benimsemiş Zosima ile Rus kaynaklarında Baskakları Müslümanları ifade için kullanılan besermen olarak nitelendirmeleri dikkat çekicidir. Sadece Nikon kroniğinde bulunan bir bilgide Ahmet'in bölgedeki vergi toplama işini parayla elde ettiğinin ifade edilmesi, baskakların seçiminde iltizama benzer bir usulün olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Bununla birlikte söz konusu bilgi diğer kaynaklarla desteklenememektedir.

Baskaklık sistemi tüm XIII. yüzyıl boyunca mükemmelen işlediği, XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren yavaş yavaş etkisini kaybetmeye başladığı anlaşılmaktadır¹⁶⁷¹. Bunda en önemli etken herhalde çeşitli Rus knezlerinin, daha önce baskakların topladıkları vergileri kendilerinin toplaması, bölgelerindeki sorumluluğu ise üzerlerine almaları olmuş, bu da Baskaklık kurumunun varlık gerekçelerini ortadan kaldırmıştır¹⁶⁷². Bununla birlikte baskaklık kurumunun ortadan kalkması süreci yaklaşık yüzyıl kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim 1350, hatta 1380'lere kadar Rusya'nın çeşitli bölgelerinde özellikle de Ryazan topraklarında Baskakların varlıklarını

¹⁶⁶⁸ A.N. Nasanov, a.g.e, s.26, 58; D. Ostrowski, "The Mongol Origins of Moscovite Political Institutions", *SR*, Vol.49/4, 1990, s.527.

¹⁶⁶⁹ V. Tatışev, a.g.e, s.33.

¹⁶⁷⁰ V.V. Kargalov, a.g.m, s.213, 214.

¹⁶⁷¹ D. Ostrowski, a.g.e, s.41.

¹⁶⁷² Ostrogorskiy, s.41

korudukları görülmektedir. Yine de onların etki alanlarının eski dönemlere göre epey daralmıştı. Baskakların Rusya'daki etkilerinin kalkmasının bölgenin idaresini zorlaştırdığının farkına varan Mamay, kurumu yeniden canlandırmak için bazı girişimlerde bulunmuşsa da bu düş, Kulikovo muharebesini kaybetmesiyle silinip gitti. Bundan sonra da kaynaklarımızda artık baskaklık kurumuna tesadüf edemiyoruz. Herhalde böylelikle baskaklar ortadan kalkmış oldular¹⁶⁷³.

Baskaklık unvanının yavaş yavaş etki alanının daralmasına paralel olarak Daruga unvanı kaynaklarda yer bulmaya başladığını görüyoruz. Söz konusu unvan Moğolca “daru” fiilinden yani tıpkı Türkçe bas fiilinden Baskak'ın türediği gibi basmak, bastırmak manasından idari bir unvan haline gelmiştir¹⁶⁷⁴. Bu açıdan bakıldığında unvalar mana açısından birbirinden çok da farklı değildir. Hatta bundan dolayı Berezin, Altın Orda'da baskaklık unvanının bulunmadığını, bunun yerine daruga unvanının kullanıldığını belirtmektedir ki bu görüş A.Yu. Yakubovskiy tarafından da kabul edilmiştir¹⁶⁷⁵. Oysaki Rus kaynaklarında baskak ünvanı darugadan daha fazla karşımıza çıkmaktadır.

Daruga, bir unvan olarak 1221'den itibaren Moğolların hâkimiyetindeki çeşitli hükümdar veya hâkimlerin yanına bir nevi yüksek komiser olarak veriliyordu. Daruga'nın görevlerinin etraflıca belirtildiği Çin kaynaklarında vazifeleri, nüfus ve mal sayımı, yerli ahalden asker toplanması, yam olarak adlandırılan ulaşım noktalarının tanzim edilmesi, vergilerin toplanması ve hükümdara gönderilmesi olarak sıralanmıştır. Darugalar görevlerinin bir simgesi olarak yanlarında mühür bulunduruyorlar ve gerekli olduğunda belgelere bunu basıyorlardı¹⁶⁷⁶. Bu ifadelerle göre baskaklık ile darugalık arasında pek de bir farkın olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında kimi kaynaklarda daruga ve baskak unvanının birbirlerine eş veya birbirlerinin yerine kullanılmıştır¹⁶⁷⁷. Metropolitlere verilen vergi muafiyeti yarlıklarında baskak unvanının zaman içinde darugaların altında kalan bir unvan olduğu dikkati çekmektedir. Herhalde onlar, darugalardan farklı olarak Rusya içlerinde bulunarak vergi toplamakla görevliyidiler ve

¹⁶⁷³ C.J. Halperin, a.g.e, s.37.

¹⁶⁷⁴ M.F. Köprülü, Daruga mad., IA/III, s.486; D. Ostrowski, a.g.e, s.40; Ostrowski, The Tamma..., s.271.

¹⁶⁷⁵ A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.76.

¹⁶⁷⁶ M.F. Köprülü, a.g.m, s.487.

¹⁶⁷⁷ M.F. Köprülü, a.g.m, s.488.

onların bu görevleri, vergi toplama işlerinin büyük oranda Büyük Kneze devriyle sona erdi. Bu noktada da darugalık memuriyeti önem kazanarak bir süre sonra baskaklığı geride bıraktı. Bunu darugaların Rus kaynaklarında ortaya çıkması takip etti. Ancak onlar, kaynakların verdiği bilgilere göre Rusya içlerinde etkin değillerdi ve daha çok merkezde bulunuyorlardı.

Baskakların yavaş yavaş Rus topraklarından çekilmeye başlamalarının uzun vadede de etkisi görülmüştür ki bunun da en önemli sonucu Rus knezlerinin hâkimiyet sahalarında Moğol hükmünün nerede ise tamamen ortadan kalkmasıdır. Baskakların Rus topraklarında bulduklarında, Han için ana görevleri vergi meselelerinin halledilmesi olmasına rağmen baskaklar bölgelerde Moğollara karşı ortaya çıkabilecek tehlikeleri daha oluşum halinde iken görüyorlar ve ya kendileri yada Orda'dan çağıracakları ordu ile bu tehlikeyi bertaraf edebiliyorlardı. Ancak darugaların ön plana çıkarak masa başından Rusya'nın yönetilmesi ile Rusya'daki direniş hareketleri de son derece rahat bir konuma ulaştı¹⁶⁷⁸.

Moğolların Rus bölgelerinden Baskaklar'ın etkisini azaltmalarının aksine Rus knezleri kendi bölgelerinde sıkı bir denetim mekanizması kurdular ve daruga benzeri olan namestnik ve baskak kurumuna benzer “volosteli” unvanlı görevlileri devlet mekanizmasında ön plana çıkardılar. Mesela Moskova knezliğinde hâkimiyet bölgelerini denetlemeleri için onbeş namestnik ve yüze yakın da volosteli bulunmaktaydı¹⁶⁷⁹. Onların Moğollar'dan etkilenecek kurdukları bu teşkilat Moskova knezliğinin idari mekanizmasının daha diri tutulmasını sağlayarak devletin bünyesini son derece güçlendirdi. Bu durum da onların Altın Orda egemenliğinden çıkarak bir güce dönüşmelerinin de alt yapısını hazırladığına kuşku yoktur.

Moğol-Rus ilişkilerinde bir diğer kurum ise elçilik idi. XIII. yüzyılda Moğol elçilerinin çeşitli Rus knezlerinin yanına gittiklerini görmekteyiz. Mesela bunlardan birisi Daniil'in yanına giden elçilik heyetidir ki normal olarak eski dönemlerdeki gibi diplomatik ilişkileri düzenleyen bir kavram olarak ifade edilmektedir ve Rus kaynaklarında da “posol” olarak geçmektedir. Yine 1262 yılında Suzdal topraklarında

¹⁶⁷⁸ D. Ostrowski, a.g.e, s.42.

¹⁶⁷⁹ D. Ostrowski, a.g.e, s.45.

görünen Kutlubuga da bir Moğol elçisi olarak geçmektedir¹⁶⁸⁰. Ancak XIV. yüzyıla gelindiğinde Moğol “posol”lerinin yani elçilerinin sadece diplomatik olarak değil, askeri manada da yetkili kılındıkları gözlemlenmektedir. Diğer devletlerde görünmeyen bir kurum olan elçilik mensupları gerek diplomasi gerekse de askeri konularda geniş yetkilere haizdiler. Bu niteliklere tamamen sahip olduğu tespit edilebilen ilk elçi Tokta zamanında ortaya çıkmaktadır. Onların ortaya çıkma tarihleri ile Baskakların önemlerini yitirmeleri aynı dönemlere denk geldiğinden ötürü elçilik sisteminin baskak unvanının askeri yeteneklerine sahip kılındıklarını düşünebiliriz. Buna göre Baskaklık sisteminin yerel kabiliyetleri Darugalara, askeri nitelikleri ise elçilere yüklenmiş olmalıdır.

Hem diplomatik hem de askeri nitelikleri üzerinde bulunduran ilk elçi Tairov idi. Bu kişi muhtemelen Müslümanlığı benimsemiş Tahir isimli bir kişinin oğludur ki isminin sonundaki _ov eki bunu açık şekilde göstermektedir. Ancak kaynaklarımız onun Rusya’daki faaliyetlerinden çok az bahsederler¹⁶⁸¹.

Özbek’in başa geçmesinden sonra bu tip elçilerin Rusya’ya gönderilmesinde büyük bir artış meydana geldi ki bu durum baskaklar’ın askeri otoritelerinin artık iyiden iyiye kısıtlandığını göstermektedir. Onun 1312 yılında başlayan iktidarından İvan Kalita’nın 1328 yılında Büyük Knezliği elde etmesine kadar geçen süre zarfında kaynaklar onbir Moğol elçisinden bahsetmektedirler. Özbek’in ilk elçisi Tver knezi olup Özbek zamanında Büyük Knezliğe yükseltilen Mihail’in 1315 yılında Orda’dan ayrılırken bölgesindeki karışıklığı sona erdirmesi için yanına verilen üç elçidir. Bunların isimleri Taytemür, Mahroja ve İndı idi. Onlar büyük bir Moğol ordusunun başında Mihail ile birlikte Rus ülkesine giderek Ryazan ve Novgorod yakınlarında mücadeleler verdiler ve Torjka’da başlarında Moskova knezliği üyelerinden birisinin bulunduğu Novgorod ordusunu yenilgiye uğrattılar ve bundan sonra da Saray kentine geri döndüler. Bir sene sonra Rusya’da bu sefer başında Sabançi ve Kazançi isimli iki elçinin bulunduğu bir ordu daha ortaya çıktı ve onlar da Ryazan topraklarını yakıp yıktılar¹⁶⁸².

¹⁶⁸⁰ XIII. yüzyıldaki Moğol elçilikleri için bkz. C.J. Halperin, a.g.e, s.40.

¹⁶⁸¹ V.L. Yegorov, a.g.e, s.205.

¹⁶⁸² V.L. Yegorov, a.g.e, s.205.

Bu dört elçinin Orda tarafından desteklenen Mihail'in yanında faaliyet gösterdikleri görünmektedir. Ancak Orda'nın desteğinin Mihail üzerinden çekilerek Moskova Knezi Yuri Daniiloviç'e geçmesinden sonra Orda elçileri bu sefer de onun yanında faaliyet göstermeye başladılar. Bu dönemde Yuri ile birlikte görünen elçinin ismi Kavgadi'dir. O 1317 yılında Yuri ile birlikte Orda'dan güçlü bir Moğol ordusunun başında olarak çıktı ve Yuri'nin düşmanı olan Mihail ile savaştı. Onların başarılı olamaması üzerine Kavgadi'nin Tver'e giderek aralarında yaşanan savaştan Han'ın haberinin olmadığını söylediğini görüyoruz. Diplomatik faaliyetler içine giren Kavkadi'nin bu tavrı onların askeri niteliklerle diplomatik nitelikleri bir arada taşıdıklarını gösteren son derece önemli bir örnektir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kavgadi'nin Mihail'in asılması ile sonlanacak hadiselerde son derece büyük bir rol oynadığı görülmektedir. Zira kendisi bizzat konu ile ilgili olarak Han ile görüşmüş ve Konçak'ın ölümünde Mihail'in doğrudan etkisinin olduğunu ifade etmiştir. Han'ın onun sözlerini dikkate alması da kendisinin tıpkı kendisinden önce baskakların bölgede olan biten hadiseleri Han'a anlatarak önlem alması niteliklerinin de bizzat elçiler tarafından üstlenilmiş olduğunu göstermektedir.

1319 yılına gelindiğinde bu sefer Rus topraklarında Konçak isimli bir elçi daha görmekteyiz. Söz konusu elçi Kostroma bölgesinde ortaya çıkarak bölgede bir cezalandırma içine girdiği ve bunun sonucunda da 120 kişinin öldürüldüğü görülmektedir. Sonrasında o Rostov'a da gittiye de burayı ele geçiremedi ve dönmek zorunda kaldı¹⁶⁸³. Bundan bir sene sonra da Vladimir kenti yakınlarında Moğol elçilerinden Baydar ortaya çıktı. 1321 yılında Gayançar veya Gonça isimli bir Moğol elçisi de Kaşin'de pek çok faaliyette bulundu ve buradaki ahali üzerinde büyük bir katliam yaptı¹⁶⁸⁴. Diğer bir Moğol elçisi olan Ahmil da Yaroslavl civarında faaliyette bulundu. Bir diğer Moğol elçisinin ismi de Şevkal idi. Onun da faaliyetlerinden yukarıda bahsetmiştik. Onun Tver'deki faaliyetlerinden de kendisinin tıpkı baskaklar gibi kent üzerinde bir baskı unsuru olduğu görünmektedir. Onun burada çıkan bir isyan sonrasında öldürülmesi üzerine Özbek son derece hiddetlendi ve başlarında Fedorçuk, Turalık ve Syugoy isimli elçilerin bulunduğu ve İvan Kalita ile de desteklenen 50.000

¹⁶⁸³ V.L. Yegorov, a.g.e, s.205.

¹⁶⁸⁴ A.N. Nasanov, a.g.e, s.89; V.L. Yegorov, a.g.e, s.205; A.D. İnozemtsev, a.g.m, s.36.

kişilik bir orduyu Tver üzerine gönderdi ve onlar da burada son derece büyük bir yıkım gerçekleştirdiler¹⁶⁸⁵.

Kalita'nın Büyük Knezliği elde etmesinden sonra da Rusya'da çeşitli elçilerin faaliyette buldukları görülmektedir. Bunlardan ilkinde Kalantay ile Çiriç isimli iki Moğol elçisinin faaliyette buldukları görülmektedir. Onlar Bryansk knezi ile birlikte 1333 yılında Smolensk knezliği üzerine yürüyerek Smolensk knezi'ni dize getirmişlerdir. 1338 yılında ise Kndyak ile Avdul isimlerini taşıyan elçiler Tverli Aleksandr Mihailoviç'in üzerine yürüdüler ve Tver'de pek çok yağmada bulundular. Smolensk seferinin üzerinden yedi sene geçtikten sonra 1240 senesinde buraya bir Moğol seferi daha oldu ve bu ordunun başında da Moğol elçisi Tovlubey isimli bir Moğol elçisi bulunmaktaydı¹⁶⁸⁶.

Moğol elçilerinin büyük oranda Cengizliler arasından çıktıkları tahmin edilmektedir. Onların yanlarında tercüman götördükleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Herhalde Rus knezleri yanlarında Türkçe veya Moğolca bilen kişiler bulunduruyorlar ve Moğol elçileriyle de bu dillerle anlaşıyorlardı¹⁶⁸⁷.

E. Vergi Sistemi

Moğol İmparatorluğun Cengiz Han'ın ölümünden sonra gücünden bir şey kaybetmeyerek seferlerini devam ettirmesinde, hatta daha cüretkâr istila hareketlerinde bulunabilmelerinde askeri teşkilatın sağlamlığı kadar kurdukları vergi sistemlerinin de önemli bir yeri vardı. Vergi sistemi devletin bozkır hâkimiyetinden yerleşik hayat tarzına sahip Kuzey Çin, Maveraünnehr ve Harezmi bölgelerinin ele geçirilmesiyle her iki hayat tarzını yaşayan kimselere göre yeniden şekillendirildi. Bunda Çinli Yeh-lü Ch'u-ts-ai ve Müslüman Mahmut Yalavaç'ın çalışmalarının etkili olduğu görülmektedir. Ancak vergi toplama usulleri ancak Möngke Han zamanına gelindiğinde bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun zamanında vergi sistemi Klasik Moğol,

¹⁶⁸⁵ V.L. Yegorov, a.g.e, s.206.

¹⁶⁸⁶ V.L. Yegorov, a.g.e, s.206, 207. 1340 senesinden sonra da Rusya'da çeşitli elçiler yıkım faaliyetlerinin başında buldukları görülmektedir. Bunlar arasında Mamay gibi son derece önemli şahsiyetler de bulunmaktadır. Bunlarla ilgili olarak bk. V.L. Yegorov, a.g.e, s.207-216.

¹⁶⁸⁷ C.J. Halperin, a.g.e, s.40.

İran ve Çin vergi sistemlerinin kimi zaman birleşik kimi zaman da ayrı ayrı uygulandığı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında zaman içinde vergi dilimlerinin de ihtiyaca bağlı olarak değiştiğini görmekteyiz. Daha önce tarım, ticaret, hayvan ve şahsi vergiler varken daha sonra bunlara daha başka kalemler de eklenmiştir¹⁶⁸⁸.

Moğolların hâkim olduğu İslam topraklarında İran vergi usulü karşımıza çıkıyorsa da İmparatorluğun geriye kalan kısmında daha çok Çin vergi sisteminin geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Çin’de de vergi sistemi Moğollar tarafından bir dizi yenilenmeden geçti. Bundan ötürü ortaya çıkan yeni sistem Çin etkili bir Moğol vergi sistemi olduğunu söyleyebiliriz. Moğol vergi dilimi isimlerinin de Moğolca veya Türkçe olarak İmparatorluğun hemen her yerinde devam etmesi de bunu desteklemektedir.

Rusya’da vergi toplanma usulünün ne şekilde olduğunu gösterecek kesin deliller yoktur. Novgorod’taki sayım sırasında çıkan isyanla ilgili bilgi veren Novgorod I kroniğinde vergi memurlarının sokak arasında dolaşmak suretiyle evleri kaydettikleri ifade edilmiştir¹⁶⁸⁹. Bu usül Çin’den alınan ev hesabına göre vergi toplandığını göstermektedir¹⁶⁹⁰. Ancak kaynaklarda insanların da sayıldıklarına ilişkin bilgiler neyi ifade etmektedir. Acaba Moğollar Ermeni müverrihlerin ifade ettikleri gibi vergileri saydıkları insanlardan da toplamışlar mıdır? Kaynaklarımızdaki bu karmaşık bilgiler bizi Moğolların her iki usulde de vergi topladıkları fikrine götürmektedir. Buna göre Moğollar bir yerleşim biriminde en yüksek hangi hesaptan vergi toplanacaksa o usule göre bir usul takip etmiş veya şehir merkezi gibi kalabalık yerlerde ev, nüfusu daha az olan yerlerde ise insanlar üzerinden bir vergi toplamış olabilirler.

Rusya’daki ilk vergilendirme Plano de Carpini’nin Kiev taraflarına geldiğinde, 1243 senesinde başladığı anlaşılmaktadır. Yukarıdaki kısımlarda da ifade ettiğimiz gibi Carpini bu sayımla ilgili detayları bize vermektedir. Buna göre sayımın başında bir memur bulunuyor ve yerleşim birimlerini kişi başına sayıyordu. Seyyah buraların aynı zamanda yüzlük ve binlik kısımlara ayrılarak bir idari mekanizma da kurulduğundan bahsetmektedir. Ancak buradaki sayım ve vergilendirmenin Kiev ve çevresiyle sınırlı

¹⁶⁸⁸ Schurmann, a.g.m, s.361, 365.

¹⁶⁸⁹ NPL, s.83, 311.

¹⁶⁹⁰ A.N. Kurat, a.g.e, s.80.

kaldığını anlıyoruz. İlk olarak Rusya'nın genel bir sayım ve vergilendirmeden geçirilmesi 1256 ile 1260 seneleri arasında oldu. Kuzey Rusya'nın neredeyse tamamının Moğol görevlilerce çığnendiği bu dönemde Suzdal, Vladimir, Rostov, Murom ve Novgorod gibi bölgeler sayılarak vergi toplandı. Sayım esnasında Novgorod'ta uzunca bir süre devam edecek bir isyan hali yaşandıysa da sonunda Moğollara boyun eğerek vergilerini verdiler. Bundan iki sene sonra 1262'de Moğol vergi memurları yine bu bölgelerde ortaya çıktıklarında bu sefer genel bir halk hareketi başladı ve bazı yerlerde Moğol vergi görevlileri öldürüldü. Moğolların bu hareketi cezalandırmak için harekete geçecekleri anda Aleksandr Nevskiy'in Berke Han'ın yanına gelmesi bölgenin tarumar edilmesini engelledi. Bundan sonra 1276 senesinde vergi memurlarının Rusya'nın bir kısmından vergi topladıklarına ilişkin bazı deliller varsa da bunun kapsamı herhalde çok dardı. Nitekim bu girişim merkezi idarenin son vergi toplama hareketi oldu. Bundan sonra vergiler ya knezler tarafından ya da vergi toplama işini üzerlerine alan mültezimler tarafından toplanılarak Han'a teslim edildi.

Moğolların topladıkları ve ya sonraki zamanlarda toplanılan vergi kalemlerinin neler olduğu Rus kroniklerinde korunmamışsa da Rus kilisesi kayıtlarında saklanan bazı yarlık metinlerinden anlaşılmaktadır. Bunların hemen hepsinde Altın Orda vergi kalemleri az veya çok zikredilmişse de en detaylı bilgiler Özbek Han'ın yarlığında bulunmaktadır. Bu yarlıktan anlaşıldığı kadarıyla Moğollar genel olarak toprakları, yerleşim yerlerini, avlanma mekânlarını, arı kovanlarını, çayırları, ormanları, çitleri, üzüm ve benzeri bağları, değirmenleri, kışlık yerleşim yerlerini, at sürülerini, çiftlik hayvanlarını vergi sistemi içinde bir kalem olarak koymuşlardır¹⁶⁹¹. Aynı yarlıkta vergi toplamakla yükümlü memurlar ise Baskak, Tamojnik, Danşçik ve Pobodşçik olarak kaydedilmişlerdir¹⁶⁹². Bu görevlilerin topladıkları vergi kalemlerinin isimleri de yine aynı yarlıkta geçmektedir. Yarlıkta Moğolların ana vergileri Tamga olarak geçen gümrük vergisi¹⁶⁹³, Poplujnoye olarak geçen toprak vergisi¹⁶⁹⁴, Yam olarak geçen

¹⁶⁹¹ V. Grigor'yev, a.g.e, s.114.

¹⁶⁹² a.g.e, s.115.

¹⁶⁹³ Sreznevskiy, III, s.924. Tamga vergisinin toplanişu ile ilgili olarak bk. A. M. Özyetgin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Uslup İncelemesi*, TDK yay, Ankara 1996, s.173; G. Vernadsky, *Moğollar ve Rusya*, s.269, 270.

¹⁶⁹⁴ Sreznevskiy II, s.1192, 1193. G. Vernadsky bu vergiyi sürülen topraktan alınan vergi olarak ifade etmiştir. Bk. G. Vernadsky, a.g.e, s.268.

ulaşım vergisi¹⁶⁹⁵, Mıt olarak geçen özel ticaret vergisi¹⁶⁹⁶, Mostovşına olarak geçen köprü geçiş vergisi¹⁶⁹⁷, Voyna olarak geçen savaş yükümlülüğü vergisi¹⁶⁹⁸, Lovitsa olarak geçen avlanma vergisi¹⁶⁹⁹ olduğu anlařılmaktadır¹⁷⁰⁰. Bunun yanında daha alt vergiler de bulunduğu bu ilk vergi kalemlerinden sonra bir dizi daha başka vergi isimlerinden bahsedilmesinden de anlaşılmaktadır. Bunlar Zapros olarak geçen şahıslara özel vergiler¹⁷⁰¹, Korm olarak geçen imtiyaz vergisi¹⁷⁰², Koney olarak geçen hayvan vergisi¹⁷⁰³, Podvoda olarak geçen at sürüleri vergisi¹⁷⁰⁴ ve haraç manasındaki Vihod¹⁷⁰⁵ olarak karşımıza çıkar. Bunun haricinde isimleri ifade edilmeyen, elçilerin ve hanedan azalarının aldıkları özel bazı vergilerin de varolduğunu anlıyoruz. Bu vergilerin isimleri zaman içinde değişti veya sayısında artış meydana geldi. Bir çeşit toprak vergisi olan Salığ, hediyevari bir vergi olan Koltka, hizmet vergisi rabota, bekilikle ilgili storoy, bir ev vergisi olan tütün vergisi ve daha başka vergiler daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmış ve uygulanmıřtır¹⁷⁰⁶.

Altın Orda vergileri Rusya'daki herkesi kapsıyordu. Vergiler yerine gümüş para veya kürk üzerinden alındığı anlaşılmaktadır. Kilise teşkilatı ise vergilerden muaf tutuluyordu. Bu hususun ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekle birlikte eldeki

¹⁶⁹⁵ Sreznevskiy, III, s.1658. Ayrıca bk. G. Vernadsky, a.g.e, s.269; İ. Kamalov, a.g.e, s.167.

¹⁶⁹⁶ Sreznevskiy, II, s.219, 220; Slovar Tserkovno-Slavyanskogo i Russkogo Yazıkı, Tom II, Sostavleniyy Vtorim Otdeniyem Imperatorskoy Akademii Nauk, Sanktpeterburg 1847, 337. G. Vernadsky bu vergi dilimini yerel haraç, İ. Kamalov ise i pazardan alınan vergi olarak ifade etmişlerdir. G. Vernadsky, a.g.e, s.270; İ. Kamalov, a.g.e., s.168. C.J. Halperin ise bu vergiyi geçiş vergisi olarak ifade etmiştir. C.J. Halperin, a.g.e, s.78.

¹⁶⁹⁷ Sreznevskiy, II, s.177.

¹⁶⁹⁸ Sreznevskiy, I, s.286. Bu vergi dilimi için ayrıca bk. G. Vernadsky, a.g.e, s.269; İ. Kamalov, a.g.e., s.168.

¹⁶⁹⁹ "Lovitva" kelimesi esasen avcılık manasına gelmektedir. Ancak kelimenin verildiği cümle vergi muafiyeti ile ilgili olması dolayısı ile buradaki "Lovitva" kelimesinin av ile ilgili bir vergi çeşidi olduğu anlaşılmaktadır. Kelime için bk. Sreznevskiy, II, s.37, 38. Bu vergi dilimi ile ilgili olarak ayrıca bk. İ. Kamalov, a.g.e., s.169.

¹⁷⁰⁰ V. Grigor'yev, a.g.e, s.115.

¹⁷⁰¹ "Zaprosu" kelimesi için bk. Sreznevskiy, I, s.939. Bu vergi çeşidi için ayrıca bk. Gagemeister, Rozıskaniya o Finansah Drevney Rossii, s.58; G. Vernadsky, a.g.e, s.269.

¹⁷⁰² Korm kelimesinin manasının ne olduğu kesin surette anlaşılamamaktadır. Aşağıda da göreceğimiz üzere aynı yarlıkta bir de Elçilerin aldıkları "korm"lardan bahsedilir. Bu bize adı geçen verginin kişilere bahsedilmiş bir vergi olduğunu düşündürmektedir. Kelimeyi sözlüğünde ele alan Sreznevskiy de kelimeyi soy vergisi olarak ifade etmiştir. Sreznevskiy, I, s.1408, 1409. Biz bunu sülale üzerine konmuş vergiden çok sülalelerin topladığı veya daha iyi bir ifade ile kişilere tahsis edilmiş vergiler olduğunu düşünüyoruz. İ. Kamalov ise kelimeyi modern Rusçadaki manasıyla karşılayarak kelimeyi yem vergisi olarak adlandırmıştır. Bk. İ. Kamalov, a.g.e., s.167.

¹⁷⁰³ Burada at manasına gelen "koney" olarak ifade edilmişe de bunun attan çok hayvan vergisi olduğu anlaşılmaktadır. Zira metinde at vergisi için "Podvoda" kelimesi kullanılmıştır. Bu vergi herhalde Kobur isimli verginin yerine kullanılmıştır. Kobur vergisi ile ilgili olarak bk. İ. Kamalov, a.g.e., s.164.

¹⁷⁰⁴ "Podvoda" kelimesi için bk. Sreznevskiy, II, s.1052. Bu verginin de Altın Orda'daki isminin ne olduğunu daha sonraki zamanlardan kalma Türkçe yarlıklardan biliyoruz. Buradaki bilgilere göre bu verginin ismi kolka veya koluş vergisiydi. Bk. Özyetgin, a.g.e., s.192. İ. Kamalov bu vergiyi Ulak vergisi olarak isimlendirmiştir. İ. Kamalov, a.g.e, s.167.

¹⁷⁰⁵ A.N. Kurat, a.g.e, s.81.

¹⁷⁰⁶ Bu vergiler için bk. İ. Kamalov, a.g.e, ss.166-169.

deliller 1256 senesindeki uygulamaları işaret etmektedir. Bu muafiyet tahta çıkan her Han tarafından onaylanmak suretiyle devletin son zamanlarına kadar devam etti. Bunun bir neticesi olarak Rus kiliseleri tarihte hiç görmedikleri bir şekilde enginleştiler. Rusya'da Altın Orda idaresinin yıkılmasından sonra knezler onların mal varlıklarına göz koyduklarında Rus kilise başkanları Hanlar zamanındaki uygulamalara işaret ederek eski günlerdeki müreffeh zamanlarını hatırlattılar. Ancak bu onların bazı mallarının ve topraklarının ellerinden alınmasına mani olmadı.

F. Ticari Münasebetler

Altın Orda devletinin kurulmasından önce Deşt-i Kıpçak ve Rusya'da düzenli bir şekilde işleyen ticaret yolları ve zengin bir ticari hayat vardı. Bu ticaret iki yol üzerinden yapılıyordu. Bunlardan birisi Novgorod'tan Kiev'e ve buradan da Kırım limanları vasıtası ile İstanbul'a ulaşan Grek yolu idi. İkincisi ise Kuzey Rusya, Bulgar toprakları ve Deşt-i Kıpçak ile bu bölgelerden Harezm'e ve İran'a inen Volga yolu idi. Bu son yol daha Hazarlar çağında dünyanın en önemli ticaret yollarından birisi hüviyetindeydi. Hazarlar bu yol sayesinde İç Rusya ile İran ile Türkistan arasındaki ticareti kontrol ediyorlar, bu sayede de büyük bir zenginliğe hükmediyorlardı. Hazarlar zamanında Grek yolunun da kullanıldığı biliniyorsa da bunun diğerine göre ancak ikinci sınıf bir yol olduğu anlaşılmaktadır. Ancak IX. yüzyılın ikinci yarısında Vareglerin Rusya'ya gelmeleri ile Lagoda taraflarından başlayıp Dnyeper üzerinden İstanbul'a uzanan Grek yolu, Volga yolunun üstünlüğünü sona erdirerek yerine geçti. Bunun sonucunda İç Rusya malları Volga üzerinden İran ve Türkistan'a değil de, Don ve Dnyeper üzerinden Bizans'a akmaya başladı. Bu da doğal olarak Hazarların ticaret hayatını büyük sekteye uğrattı. Bundan sonraki zamanlarda da Volga yolu doğu ile Rusya arasında önemli bir bağlantı noktası olmaya devam ettiyse de Kiev merkezli grek yolu Moğolların nihai saldırılarına kadar bölgenin en önemli yolu olma özelliğini devam ettirdi¹⁷⁰⁷. Ancak Moğol saldırıları ile Dnyeper ve Don merkezli Rusya ticareti

¹⁷⁰⁷ Grek yolu için bk. G.S. Lebedev, *Epoha Vikingov v Severnoy Evrope*, Izdatel'stvo Leningradskogo Universiteta, Leningrad 1985, ss.227-237; N.P. Zagoskin, a.g.e, ss.44-60; E.A. Rıdina, a.g.e, s.20, 21. Volga yolu ile ilgili en önemli çalışma İ.V. Dubov tarafından yapılmıştır, ancak Moğol öncesi dönemle

büyük bir zarar gördü. Bundan hemen sonra Altın Orda'nın kurulması ve devletin ağırlık merkezini de Volga ırmağına vermesi ile Rusya'daki ana ticaret yolu buralardan Volga nehrine kaydı. Bu değişikliğin sonuçları siyasi tarihte kendisini hemen belli ettiyse de Volga kıyılarının kültür ve medeniyetine etkisi ancak Moğol saldırılarının izlerinin silinmesinden sonra kendini gösterecektir¹⁷⁰⁸.

Altın Orda devletinin kurulduğu ilk senelerde bölgenin durumu gerek zenginlik, gerek nüfus gerekse bölge ticaretinde adeta birer kervansaray niteliğinde olan yerleşim birimlerinin yok edilmesi dolayısıyla iyi durumda değildi. Vaziyet, El-Ömeri tarafından açıklayıcı bir şekilde ifade edilmiş ve Moğol saldırılarından önceki ve sonraki durumu tasvir edilmiştir: *“Bu memleket en büyük topraklardan birisidir; suları ve otlakları çoktur; (buğday) ekildiği vakit bol mahsül verir. Lakin bunlar (ahali) göçebedir; hayvan sahibidir, ekin ekmekle ağaç dikmekle uğraşmaz. Memleket Tatarların eline geçmeden önce tamamı ile mamurdu; burada bu mamurluğun (yalnız) bakiyeleri kalmıştır”* Ancak zaman içinde bölge eski günlerinden de mamur bir hale gelecektir. Bunda özellikle Batu Han zamanından itibaren Altın Orda Hanlarının Deşt-i Kıpçak ve Rusya'daki ticari hayatı değiştirmeye gayret göstermelerinin önemli bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır¹⁷⁰⁹. Batu Han'ın bu siyasetinin bölgede gözle görünür etkilere sahip olduğu kısa zaman aralıkları içinde buraları ziyaret eden Carpini ve Rubruk'un seyahatnamelerinden anlaşılmaktadır. Bu gelişme ivmesi XIV. yüzyıla gelindiğinde iyiden iyiye artmış ve tüccarlar için Altın Orda toprakları güvenli bir Pazar ve transit yol haline gelmiştir. Bu durum İtalyan tüccar Pegolotti tarafından yazılan bir raporda açık şekilde ifade edilmiştir¹⁷¹⁰. Yabancı tüccarların Altın Orda'da ödedikleri vergi diğer ülkelerde uygulanan vergi sistemlerinden daha yüksek değildi. Ancak Kırım taraflarında

sınırlandırılmıştır. Bk. İ.V. Dubov, a.g.e, ss.17-97, 140-149, 161-211, 242-246. Bunun yanında bk. Yu.A. Limonov, a.g.m, s.55-64; M.V. Fehner, “Nekotoriye Svedeniya Arheologii po İstorii Russko-Vostoçnih Ekonomičeskih Svyazey do Seredinı XIII v.”, *Svyazi Rossii do XVII v*, red. A.A. Zimin, V.T. Paşuto, IANS, Moskva 1961, ss.46-54; N.P. Zagoskin, a.g.e, s.204, 205, 264-297.

¹⁷⁰⁸ Ticaret yolunun değişmesi ile ilgili olarak bk. N.P. Zagoskin, a.g.e, s.204.

¹⁷⁰⁹ A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.32, 36. Batu'nun ülkesindeki ticareti canlandırmaya yönelik politikası için bk. Krigos, a.g.m, s.195.

¹⁷¹⁰ *Cathay and the Way of Thither, Being a Collection of Medieval Notices of China*, tr. and ed. Henry Yule, Vol. II, London 1866, s288, 292.

Hanlar ticareti daha da özendirmek için vergileri %3'e kadar düşürmüşlerdi. Ülkenin iç kısımlarında ise %5'lik bir vergi söz konusuydu¹⁷¹¹.

Altın Orda Hanları daha Batu zamanından itibaren ticarete Volga ve kıyılarına son derece önem vermişlerdir. Burası bir yandan İç Rusya ile Orta Doğu arasındaki ticaret ilişkileri için transit bir yol iken, diğer taraftan da bozkır ekonomisi ile de iç içe olan bir bölge idi¹⁷¹². Batu Han ilk olarak Bulgar kentini devletin merkezi olarak belirlemiştir, bundan sonra da yeni kurulan Saray kenti Altın Orda'nın başkenti olmuştur. Yukarıda saydığımız iktisadi niteliklere sahip bulunan Saray kentinin kurulu olduğu yer gerçekten Altın Orda için son derece stratejik bir noktaydı. Büyük Hanlığın çevresindeki ekonomi merkezleri olan Uygur Hanlığına 700, Tangut krallığına 650, Kuzey Çin'e ise 900 mil uzaklıkta olması ile Saray kentinin Moskova'ya 700, Kiev'e 600 ve Harezmi'e de 800 mil uzaklıkta yer alması bazı bilim adamlarını Saray kentinin kurulduğu yerin esasen Büyük Hanlık'taki başkent özelliğinden model alındığı yolunda bir düşünceye sevk etmiştir¹⁷¹³. Kiev'in yukarıdaki kısımlarda da işaret ettiğimiz üzere daha Moğollar gelmeden ekonomik üstünlüğünü kaybetmesi, Moskova'nın ise Saray kentinin kurulduğu yıllarda sıradan bir ticari merkez olması bu iddiaları geçersiz kılmaktadır. Bunun yerine Saray kentinin kurulduğu yeri, bölgeden Türk geçmişindeki ananelerde aramak herhalde daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Yakubovskiy'in de çok yerinde bir şekilde işaret ettiği üzere Saray kentinin Moğol öncesindeki tabakalarında daha önceki zamana tarihlenen yerleşim kalıntıları görülmüştür¹⁷¹⁴. Bu da Moğolların Saray kentini başkent olarak seçmelerinde yaşam tarzlarının ve bir önceki kültürün önemine kesin surette işaret eder.

Kuşkusuz ki Moğolların ticaret ağında en önemli kent Novgorod idi. Buranın, Londra'dan başlayan Baltık ticaretinin son noktasında bulunması kentin Rusya açısından önemini daha da artırmaktaydı. Her ne kadar Baltık ticaretinde Alman tüccarlardan dolayı Novgorodlular etkin bir hale gelememişlerse de Rusya dışı ticari merkezlerle ilişki içinde olması kentin zenginleşmesine önemli etkisi oluyordu.

¹⁷¹¹ Kul'pin, a.g.e, s.34, 35.

¹⁷¹² A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.36; Şarapova, s.70. Burada basılan ilk Altın Orda sikkeleri için bk. G.A. Fedorov-Davidov, a.g.e, s.76.

¹⁷¹³ D. Ostrowski, City Names..., s.467.

¹⁷¹⁴ A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.36.

Novgorod Torjka yolu ile İç Rusya, Saray, Bulgar ve sair kentlerine bağlanıyordu. Bu son yerlere uzanan mallar da daha sonra daha başka ülkelere gönderiliyordu. Bu ticaret hattı Moğollar açısından son derece önemliydi. Altın Orda Hanları için Novgorod'un özel bir anlamı olmasının başlıca nedeni budur. Hanlar tarafından Büyük Knezlerin aynı zamanda Novgorod'un da knezi olarak sayılmaları Altın Orda idarecilerinin bu ticaret yoluna verdikleri öneme de işaret eder. Böylelikle Büyük Knezler Novgorod ile Saray arasındaki yolun da denetimini üstlerine aldılar. Yine Novgorod'la Büyük Knezlerin ilişkilerin bozulduğunda Altın Orda Hanları her zaman ilişkilere müdahale etmiştir. Böylelikle onlar, Novgorod'u ellerinde tutmakla Londra'dan başlayarak Kırım'a, Ortadoğuya ve Harezm'e ve hatta Moğolistan ve Çin'e kadar uzanan uzun bir ticaret yolu meydana getirdiler. Hatta öyle ki bu yol, döneminde İpek yolu kadar önemli sayılıyordu. Elde bulunan belgeler Novgorod'un Baltık kentleri ile ilişkilerinde at, kunduz kürkü, fok kürkü, çeşitli kışlık kürk, kılıç, kürek, sabun, balmumu, güderi, çavdar, mısır, yulaf, tuz, kurutulmuş balık, bal, peynir ve yağın ticari mallar olarak öne çıktığını göstermektedir¹⁷¹⁵. Moğollar için kent ve buraya ulaşan ticaret yolu daha çok kentten alınan vergi ve Novgorod mallarının Saray, Bulgar ile daha başka Altın Orda kentlerine ulaşması önemli olmuştur. Altın Orda'da yaşayan ahalinin tüccar olarak burada faaliyet gösterip göstermediği ile ilgili pek fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte Norveç ve daha başka ülkelerdeki kimi Türkçe coğrafi isimler özellikle bazı Türk asıllı tüccarların Novgorod ve buranın ticaret ilişkisinin bulunduğu daha başka yerlerde faaliyette bulduklarını göstermektedir¹⁷¹⁶.

Moğollar Novgorod'a hâkim olmakla birlikte buranın çevresine hâkim değillerdi, özellikle de yukarı Dvina ve Ustyug'un zengin kaynaklarına. Buralardan çeşitli mallar onların eline ulaşıyordu, ancak bunun için ücret ödemek durumundaydılar. Moğollar buralara XIV. yüzyılın ilk yarısına kadar egemen olamadılar. Ancak 1328 senesinde İvan Kalita'nın buraları ele geçirmesi ile buranın zenginliklerine de doğrudan erişebildiler¹⁷¹⁷. Böylelikle Moğollar'ın Novgorod'a bağımlılıkları da büyük oranda

¹⁷¹⁵ E.A. Ridina, "Svedeniya o torgovle Brestyanih gramotah", *Istoriya i kultura Drevnerusskogo goroda*, red. G.A. Fedorov-Davidov, Moskva 1989, s.75.

¹⁷¹⁶ R.F. Nabiyeu, "Severnıy Torgovıy Put iz Bulgara v Skandinavıyu", *Aktualniye Problemy Istorii Gosudarstvennosti Tatarskogo Naroda*, red. A.A. Arslanova, Kazan 2000, s.44

¹⁷¹⁷ K. Heller, a.g.m, s.120.

azaldı. Ancak yine de Moğolların Baltık ve Volga ticaret yolunu korumaları dolayısı ile önemli bir ticaret kenti olabilme özelliğini korudu. Bu yolla Moğollar hem Novgorod'un batı ile yaptığı ticareti korudu hem de Alman Hansa ticaret ağını Novgorod yolu ile Rusya'ya girmeye zorlayarak Suzdal'a ve Saray'a uzanmasını sağladılar. Novgorod bundan dolayı hemen hemen tüm Baltık ticaretinde en önemli giriş ve çıkış limanı idi ve Moğolların Rusya'ya gelmesi ile ticari etkinliği ve geliri yükseldi. Bu etkinliğin yükselmesinin tek yönü sadece Batı ile yapılan ticaret değildi. Novgorod'un Moğollar öncesinde de Doğu ticaretinde önemli kentlerden birisi olduğu bilinmesine karşın Moğolların Rusya'ya gelişinden sonra bölgenin doğu ile olan ilişkilerinde de büyük bir artış oldu ve ticari etkinlik Suriye'ye ve hatta Çin'e kadar uzanır hale geldi¹⁷¹⁸. Mengü Timur'un Çağatay Han'ı Barak üzerine amcalarından Berkeçar'ı göndererek yenilgiye uğratması ile doğudaki bölgelerde Altın Orda'nın gücü sağlamlaştırıldı. Mengü Timur'un bu saldırısı ve elde ettiği başarı 1269 senesinde Talas'ta toplanan kurultayda görüşüldü ve taraflar arasında barış sağlandı. Buna göre Maverainnehr'in üçte ikisi Çağatay Han'ı Barak'ta kalmak üzere diğer parçası ise Kaydu ile Mengü Timur arasında pay edildi¹⁷¹⁹. Bununla Altın Orda'nın doğru sınırı artık çözülmüş oldu.

Novgorod'un ticari durumunun Moğollar tarafından en çok önemsendiği dönem Mengü Timur dönemidir. Bu dönemde her ne kadar Kırım limanlarının da gelişmesi için özel önlemler alınmış ise de, bu bölgelerde daha çok İtalyanlar etkindi. Novgorod'da ise durum farklı idi. Burada Moğol tüccarlar etkin bir rol oynamaktadılar ve bu da Hanlık için daha fazla gelir manasına gelmekteydi. Mengü Timur 1270 yılında buranın başında Yaroslav var iken kentin Riga ile yaptığı ticaretin durma noktasına gelmesi üzerine duruma hemen müdahale ederek yasağın kalkmasını emretmiş ve böylelikle kent ticaretinin önündeki bir engeli kaldırmıştır¹⁷²⁰. Yaşanan bu hadise Mengü Timur'ün Novgorod ticaretine ne kadar önem verdiğini açık bir şekilde göstermektedir. Bu hareketin Yaroslav'a karşı yapılmasındaki nedenlerden birisi de

¹⁷¹⁸ C.J. Halperin, a.g.e, s.81; H. Göken'yan, a.g.m, s.97.

¹⁷¹⁹ M.D. Safargaliyev, a.g.e, s.53.

¹⁷²⁰ G. Vernadsky, a.g.e, s.211. Kırım'da İtalyan tüccarları ve faaliyetleri ile ilgili olarak bk. İ.G. Kanovalova, "Ital'yanskiye Kuptsı v Severo-Zapadnom Priçernomor'e v XIII v.", *DGTS*, red. A.P. Novosel'tsev, IANS, Moskva 1989, s.303–309; J. Martin, a.g.e, s.158.

Novgorod'tan Saray'a uzanan ticaret yolunun Vladimir Büyük Knezliği sınırlarından geçmesinin Vladimir Knezliği'ne sağladığı avantajın Orda tarafından önemsenmediği ve Novgorod'un daimi bir surette destekleneceğini göstermesinden ileri gelmektedir. Bu politika neticesinde Novgorod pazarında Asya malları da yer almaya başladı. Bu durum özellikle XIV. yüzyılda üst seviyelere çıkmıştır. Ancak XV. yüzyıla gelindiğinde Moğol atlarının Novgorod pazarlarında aranan mallar arasında olması at ticaretinin bu dönemde de önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir¹⁷²¹.

Bunun yanında bizim için bir diğer önemli hadise ise Altın Orda kentlerinde ve pazarlarında Rus tüccarlarının varlıklarıdır. Elde bulunan yazılı belgelerde onlardan pek bahsedilmemektedir. Ancak bildiğimiz kadarı ile onlar özellikle Asya ile Avrupa arasında önemli bir transit yol durağı ve pazarı haline geldiğinden yukarıda bahsettiğimiz Saray kentinde faaliyet göstermişlerdir. Bunun yanında Rus tüccarların Moğol-Türk ve İtalyan tüccarlarla birlikte Hazar denizi kıyılarında ve hatta Semerkand'ta da faaliyet gösterdikleri bilinmektedir¹⁷²².

Rusya'nın yeni kentleşme ve ekonomik gelişmesinde Altın Orda Hanlarının ticareti desteklemelerinin büyük bir payı olduğu görünmektedir. Doğu ile yapılan ticarete kullanılan yol üzerinde bulunan kentler bu ticaret sonucunda büyüdü ve gelişti. Mesela Volga nehri üzerinde bulunan Nijniy Novgorod kenti bu ticaret dolayısı ile önemli bir kent haline gelmiştir. Burasının özellikle Rusların Moğollarla ticaretinde önemli bir merkez olarak ortaya çıktığı görülmektedir¹⁷²³.

G. Dini Münasebetler

Moğol devletleri tarihinin en önemli mevzularından birisi kuşkusuz ki devlet ile dinler arasındaki ilişkilere dir. Moğollar din adamları ile iyi münasebetler kurmuşlar, baskı siyaseti takip etmemişlerdir. Altın Orda ile Rus kilisesi arasındaki ilişkiler de bu merkezde bir gelişim takip etmiştir. Altın Orda'nın kurucusu ve ilk Hanı olan Batu'nun idaresinin ilk yıllarında Rus kilisesi ile Moğollar arasındaki münasebetler pek de iyi bir

¹⁷²¹ N. Aristov, *Promışlennost Drevney Rusi*, Sanktpeterburg 1866, s.198, 236.

¹⁷²² N.P. Zagoskin, a.g.e, s.269, 297.

¹⁷²³ A.M. Saharov, a.g.e, s.66; C.J. Halperin, a.g.e, s.83; K. Heller, a.g.m, s.121.

zemine sahip değildi. Rusya istilasıyla ilgili kayıtlardan anladığımız kadarıyla Moğollar hemen her kentteki dini yapılara zarar vermişler ve bazılarını da yağmalamışlardı. İstilanın sona ermesinden sonra Moğolların kiliseye yönelik ilk tutumlarının nasıl olduğunu bilemiyoruz. Fakat Ermeni kaynaklarının istiladan sonraki zamanlara dair verdikleri bilgilerden Moğolların kiliselere karşı tutumlarının değişmediği anlaşılmaktadır¹⁷²⁴. Daha sonra uygulanacak kilisenin vergiden muaf tutulması kararının da Batu Han'ın iktidarının ilk yıllarında bulunmadığı, Altın Orda'nın topladığı ilk vergiler arasında kiliseden toplanan vergilerin de varolmasından anlaşılmaktadır. Oysaki aynı dönemlerde Ermenistan'daki kiliseler Güyük'ün Ermeni kralı Hethum'a verdiği yarlıkla vergiden muaf tutulmuşlardı¹⁷²⁵. Ancak zaman içinde Batu Han da kiliselere aynı hakları sağlamıştır. Bu bir zorunluluktan çok bir bahsetme olarak ele alınmalıdır.

Batu Han'ın Rus kiliselerine yönelik politikasında değişikliğe gitmesinde ülkesinde bulunan Hıristiyan misyonerlerin etkisinin büyük olduğu anlaşılmaktadır. Oğullarından Sartak'ın Hıristiyan olmasına bakacak olursak bu misyonerler dinlerini hanedan arasında da yayabilecek kadar serbesttiler. 1246 senesinde Altın Orda topraklarında bulunan Carpini, hanedan arasında Hıristiyanlığı benimsemiş herhangi bir kimseden bahsetmemişse de Rubruk onun hakkında bilgiler vermiştir. Bu durum Sartak'ın Hıristiyanlığı 1246 ile 1253 arasında kabul ettiğini göstermektedir. Bu aralık Altın Orda'daki nüfusun Hıristiyanlığa bakışın yumuşadığı dönem olarak değerlendirilebilir. Aynı tarihlerde başlayan Ermenistan ve Gürcistan sayımlarında kilise teşkilatının sayım ve vergi dışında bırakılmaları da bu görüşü desteklemektedir¹⁷²⁶. Bundan birkaç sene sonra Rusya'da sayım başladığında Rus kilisesinin de aynı serbestliğe kavuşması Batu'nun son yıllarında Altın Orda'nın kurucusunun Rus kilisesiyle olan ilişkilerini iyice yumuşattığını göstermektedir.

Batu Han'ın iktidarının sonlarında görülen bu değişikliğe rağmen Altın Orda ile Rus kilisesi arasındaki resmi temaslar ilk olarak Berke zamanında başlamıştır. Batu Han zamanında karara bağlanan vergi muafiyeti de onun zamanında kesintisiz olarak devam

¹⁷²⁴ Aknerli Grigor, a.g.e, s.31.

¹⁷²⁵ A.g.e, s.38.

¹⁷²⁶ Bu bölgelerdeki kiliselerin vergi dışı bırakılmaları için bk. A.Yu. Yakubovskiy, a.g.e, s.78.

ettirildi. Bu sayım esnasında Moğollar kilise ve ona bağlı din adamlarını vergiden muaf tutarak vergi listelerine eklemediler. Moğollar bunu din adamlarının “*Din işi ile uğraşmaları*” ve “*Yüzlerini Tanrıya dönmüş olmaları*”ndan ötürü uyguladıklarını savunmuşlardır ve bu husus her vergi muafiyeti yarlığında altı çizilmiştir¹⁷²⁷. Bu konuda elimizdeki ilk yarlığın sahibi olan Mengü Timur dini kurumların vergiden muaf tutulmasının kendisinden önceki Hanlar tarafından “*bahşedildiği*”ni yazdırmıştır. Mengü Timur’un bahsettiği “*kendisinden önceki Hanlar*” Cengiz Han ve ardıllarıdır. Cengiz Han’ın son yıllarında dini kurumların vergiden muaf tutulduklarını biliyoruz. Oğlu Ögedey zamanında da bu ayrıcalıklar devam ettirilmiştir. Güyük zamanında da devam ettirilen bu karar herhalde ilk olarak Möngke Han zamanında umumi bir hal aldı. Zira Möngke zamanındaki umumi sayım esnasında pek çok yerde bu karar tatbik edilmiştir.

V. Grigor’ev’in belirttiği gibi Han’ın Rus kilise teşkilatını vergiden muaf tutması, Rusları kendi hâkimiyetinde tutması için bir unsur olarak düşünülebilir¹⁷²⁸. Bir başka yazara göre ise vergi muafiyeti Rus kilisesinin Moğollara karşı iyi bir tutum almasını sağlamıştır¹⁷²⁹. Bu yargılar, dini kurumların toplum içindeki etkinliklerinden kaynaklanan çıkarımlardır. Rusya’da da kilise halk ile idare arasındaki aracı konumunu Rusya’da Hıristiyanlığın ortaya çıktığı ilk zamanlardan itibaren korumuştur. Ancak Hanların iki yüzyıl boyunca Rusya üzerindeki güçlü idaresi, Altın Orda Hanlarının vergi muafiyetini V. Grigor’yev’in iddia ettiği gibi değerlendirmediklerini göstermektedir. Elimizdeki kaynaklarda Moğolların böylesi bir politik anlayış içinde olduklarını gösterir hiçbir delil yoktur. Zaten Rus kilisesi de vergi muafiyetinden ötürü Altın Orda’ya sıkı sıkıya bağlı olmamışlardır. Kaynaklarımızda vergi muafiyetinin sıkı sıkıya uygulandığı Berke’nin ölüm haberlerinde kaynak yazarları üzülmemişler, aksine bu haberi sevinçle karşılamışlardır. Bu kayıt Rus kilisesine tanınan vergi muafiyetinin Rus kilisesinin Altın Orda’ya bağlılığını sağladığı yönündeki tezleri ortadan kaldırmaktadır. Oysaki Moğollar Rusya’yı böylesi çağdaş sosyo-politik yollarla değil, her zaman bir köşede silah olarak tuttıkları ve yeri geldiği zaman da uyguladıkları

¹⁷²⁷ J. Fennel, a.g.e, s.113.

¹⁷²⁸ V.O. Grigor’yev, a.g.e, s.32.

¹⁷²⁹ M. Isoaho, a.g.e, s.99.

askeri güçle idare etmişlerdir. Büyük Knezlik ve daha başka kurumlar da düzenin kurulmasında etkili olmuştur.

Elde bulunan delillere göre Rus kilisesi ile Moğollar arasındaki ilk resmi ilişkiler Berke'nin Hanlığı ve Aleksandr Yaroslaviç Nevskiy'in Büyük Knezliği döneminde 1261 senesinde Metropolit Kiril'in Saray kentine gelerek Berke Han'ın huzuruna çıkması ile başlamıştır. Saray piskoposluğunun kurulmasında burada yaşayan Moğol ve Türk nüfusun Hıristiyanlaşmasından çok Rus knezlerinin buraya yaptıkları ziyaretler ve kaynaklara yansımamış bazı knezlerin ve asillerin burada kalmasının etkisi büyüktür. Ayrıca Volga ticaretinin yaygınlaşması ile Rus tüccarların sık sık Saray kentine yaptıkları ziyaretlerle burada Rus nüfusun artmasının da etkisi inkâr edilemez¹⁷³⁰.

Söz konusu piskoposluğun kurulmasını III. Kiril tarafından görevlendirilen Mitrofan üstlendi. Bu teşkilat daha sonraki senelerde Pereyeslavl-Saray piskoposluğu olarak anılmaya başlandı. Böylelikle de sadece Rus kilisesinin Han ile olan ilişkilerini değil, aynı zamanda da Moğolların Ortodoks kilisesi ile de bağlarının temelini atmışlardır. Bu sayede Moğol-Bizans diplomatik ilişkileri de kurumuş oldu¹⁷³¹. Ancak zaman içinde buradaki piskoposluk bazı misyonerlik faaliyetleri içine de girdi. 1301 senesinde Saray piskoposu olan Feognost'un bu işe özel bir önem verdiğini ve faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir¹⁷³². Ancak onun bu işe merak salması ve düşüncelerini gerçeğe dönüştürmeye başlaması kuşkusuz ki bir sürecin eseridir. Burada bulunan Piskoposların Saray kenti içinde de misyoner faaliyetlerine giriştiklerini bazı ipuçlarından da olsa biliyoruz. Özellikle daha Kiril'in buraya geldiği ilk senelerde Petr ismi ile anılan ve daha sonraki zamanlarda Rus kilisesi tarafından Aziz rütbesine yükseltilmiş olan bir Cengizlinin Hıristiyanlığı benimsemesi Rus misyonerlerinin faaliyetlerinin Hanedan üyelerine kadar yayıldığını göstermektedir¹⁷³³. Bunun yanında Ustyug'daki ayaklanmanın ardından zorla da olsa Hıristiyan yapılan Buga isimli vergi memuru, Yaroslavl knezi Fedor ile evlendikten sonra Hıristiyanlığı benimseyerek Anna

¹⁷³⁰ Filaret, a.g.e, s.28; J. Fennel, a.g.e, s.112, 113; N.P. Zagoskin, a.g.e, s.205.

¹⁷³¹ J. Fennel, a.g.e, s.113.

¹⁷³² Onun faaliyetleri ile ilgili olarak bk. Filaret, a.g.e, s.29. Filaret ayrıca Saray kentinin Türk ve Moğol ahali arasında da Hıristiyanlığın yayıldığından bahseder. Geçtikleri yerlerdeki Hıristiyan nüfusa çokça dikkat eden Carpini ve Rubruk'un seyahatnamelerinde bu şekilde bir bilgiye rastlanmaması Filaret'in düşüncesinin reddi için yeterli gerekçeleri oluşturmaktadır. Bk. Filaret, a.g.e, s.29.

¹⁷³³ "Ordalı" olarak geçen ve Ruslarca Aziz Petr namı ile bilinen Cuci mirzası için bk. Filaret, a.g.e, s.30.

ismini alan Mengü Timur'un kızı, Moskova knezi Yuri ile evlendikten sonra Hıristiyan olarak Agatha ismini alan Özbek Han'ın kızkardeşi Konçak ve yine Rusyanın en önemli ailelerinden Gudunovları oluşturacak olan Çet Buga isimli bir mirzanın gelerek burada Zahari ismi ile Hıristiyanlığı benimsemesi gibi örnekler Moğollar arasında Hıristiyanlığı kabulün bir ölçüde varolduğunu göstermektedir. Ancak bu saydıklarımız hep kişisel din değiştirme örnekleridir ve geniş halk kesimlerini kapsamamaktadır. Bu konuda 1298 senesinde kalabalık bir Tatar topluluğunun bir misyonerin çabaları ile Hıristiyanlığı benimsemeleri gibi bazı istisna hadiseler de vardır¹⁷³⁴. Ancak bu dahi Altın Orda içindeki genel dini durumu değiştirmemiş, Hıristiyanlık Altın Orda'da hiçbir zaman İlhanlı sarayındaki kadar etkili bir hale gelmemiştir.

Rus kilisesinin Moğol hâkimiyetindeki konumu özellikle Özbek Han ve ardılları zamanında daha da yüksek bir seviyeye ulaştı. Özbek Han'ın Rus Piskoposu Petr'e verdiği yarlıkla sadece kilisenin taşınmazları güvence altına alınmıyor, aynı zamanda ortaya çıkabilecek tüm tehlikeden de korunma altına alınıyordu. Kilise teşkilatının eriştiği güce ve saygınlığa paralel olarak Petr zamanından itibaren belirli bir politik gücü de elinde tutmaya başladığı anlaşılıyor. Bu durum özellikle Petr'in Moskova knezliğini desteklemesinde kendini göstermektedir¹⁷³⁵.

¹⁷³⁴ Filaret, a.g.e, s.32.

¹⁷³⁵ A.N. Kurat, a.g.e, s.92; V. Galkin, a.g.m, s.50; Ekzemplyarskiy, I, s.73.

SONUÇ

Daha önce Peçenek, Uz ve nihayetinde Kıpçaklar tarafından taciz edilen Ruslar XIII. yüzyılın başında Moğolistan'da ortaya çıkan hadiselerden habersiz bir şekilde varlıklarını devam ettiriyorlardı. Kıpçak tehdidinin artık önemli ölçüde bertaraf edilmiş olmasına rağmen Rusya, kendi aralarındaki sorunları halledememiş pek çok knezliğe bölünmüş vaziyetteydi. Bununla birlikte Kıpçak tehdidi zamanında onlar, dış tehdide karşı bir araya gelerek ortak bir ordu çıkarmayı tecrube etmişlerdi. Ruslar bu güne kadar karşılıklarına çıkan düşmanlarıyla başarıları veya başarısızlıklarıyla mücadele etmiş ve teslim olmamış olmalarına rağmen XIII. yüzyılın hemen başlarında Moğolistan'dan artık dışarıya açılma eğilimine girmiş bir gücün batıya doğru hareketlenmesi, Rus tarihinde etkileri asırlarca sürecek hadiselerin başlamasına neden oldu.

Moğollarla Ruslar arasındaki ilk karşılaşma 31 Mayıs 1223'te Kalka suyunda gerçekleşti. Ruslar bu muharebede çok ağır bir yenilgi almış olmalarına rağmen Moğollar Rusya içlerine girmek yerine bölgeden çekilip gitmeleriyle durumlarını muhafaza edebildiler. Kaynaklardaki kimi ifadeler Rusların, yenilgiye uğradıktan sonraki yıllarda Moğolların tekrar görünmemeleri üzerine onların gelip geçici bir güç olup bir daha ülkelerine gelmeyeceklerini düşündüklerini göstermektedir. Ancak onlar Kalka zaferinden 14 sene sonra tekrar, ancak bu sefer daha kalabalık bir orduyla Rus sınırlarına gelmişlerdi. Rusların daha önce karşılaştıkları Peçenekler, Uzlar ve Kıpçaklar daha çok Kiev ve taraflarında faaliyet gösteriyor, Rusya içlerine girmek gibi teşebbüslerde bulunmuyorlardı. Ancak Moğollar artık İç Rusya'nın sınırlarında Ryazan'da belirmişlerdi. Daha önce böylesi bir tehditle karşılaşmayan Rus knezleri durum karşısında korku içinde kalmışlardı. Ancak Kalka'daki gibi onların tekrar dönüp gidecekleri düşünülüyordu. Özellikle de Suzdal knezi Yuri Vsevolodoviç'in, Ryazan Knezi Yuri'nin yardım talebi karşısında yardım etmemesinin altında yatan gerçek de buydu. Ancak hadiseler beklendiği şekilde gerçekleşmedi ve yaşananlar Kuzey Rusya knezliklerinin tamamının saldırıya uğramasına, hemen her kentinin de yakılıp yıkılmasıyla neticelendi.

Moğollar Kuzey Rusya'daki faaliyetlerinin ardından Güney Rusya'ya yöneldiler. Daha önce Kalka muharebesini tecrübe etmiş olan Kiev knezi Mihail ile Galiçya Knezi Daniil Moğollarla mücadelenin bir fayda vermeyeceğini görerek knezliklerini terk ederek Macaristan'a doğru kaçtılar. Onların kaçmalarını Moğolların Güney Rusya knezliklerini ele geçirmeleri takip etti. Saldırıdan özellikle Kiev nasibini aldı ve daha önceki zamanlarda ticaret hacmi iyice daralmış olan kent arkeolojik delillerden anlaşıldığı kadarıyla yok edildi.

Ruslar Moğolların Rus sınırlarından çekilip gitmelerinden sonra yeniden Moğolların bir daha ortaya çıkmayacağını düşündüler. Yuri Vsevolodoviç'in Siti muharebesinde öldürülmesinin ardından Suzdal knezliğinin başına geçen Yaroslav, kentteki yıkım izlerini silmeye çalıştığı gibi yeniden bir idari mekanizma kurma yoluna girdi. Ancak Moğolların Orta Avrupa'daki faaliyetlerini sonlandırarak Deşt-i Kıpçak'a bir daha ayrılmamak üzere dönmeleri ile yeni bir dönem başladı. Yaroslav, Moğolların bölgede kalıcı bir güç olarak yerleştiklerini görerek Moğol Hanı Batu'nun yanına giderek kendisine boyun eğdi. Bunu diğer Rus knezlerinin Batu'nun huzuruna gelmesi takip etti. Bu ziyaretler neticesinde Moğollar yeniden bir sefer düzenlemeksizin Rusya'ya hâkim oldular. Artık Rus tarihinde yeni bir dönem başlıyordu. Çünkü onlar Rurik'in Novgorod taraflarına geldiği 860'lardan itibaren hiçbir dış kuvvetin hâkimiyetine girmemişler, bağımsız bir şekilde devletlerini idare etmişlerdi.

1243'ten 1341 senesine kadar olan dönemde Rus knezleri, Andrey Yaroslaviç ve Dmitri Aleksandroviç'in Moğol karşıtı faaliyetleri hariç tutulacak olursa Moğollara bağlı kaldılar. Özellikle Aleksandr Nevskiy ve oğlu Andrey, Moğollara çok bağlı knezlerdiler ve bağlılıklarını çeşitli isyan hareketlerinde Moğollara hizmet ederek gösterdiler. Moğollar da onların sadakatlerini kendilerine daima destek olmak suretiyle gösterdiler. Moğolların Büyük Knezlik makamına çok geniş yetkiler vermek politikası zaman içinde Rusya'nın tek bir çatı altında toplanmasını da beraberinde getirdi. Büyük Knezlerin çıktığı Tver ve Moskova knezliklerinin diğerlerine göre çok güçlenmeleri, onlara Rusya'nın tamamına hâkim olabilme düşüncesi ve imkânını sağladı. Ancak bunlardan Moskova knezleri Moğollara yakın olmanın değerini daha iyi kavrayarak Moğollara sempatik görünecek hareketlerde daha fazla başarı sağladılar. Özellikle İvan

Kalita zamanına gelindiğinde Moskova knezliği Moğolların tam desteği ve güveniyle Rusya'daki en büyük askeri, idari ve ekonomik güç haline gelmeyi başardı. İşte bu politika takibi neticesinde Altın Orda çözülrken arkasında zengin kentlere sahip, ticaret yolları düzene kavuşmuş, iktisadi imkânları geniş bir Rusya bıraktı. İlhanlı hâkimiyetinden önceki ve sonraki Türkiye'nin iktisadi durumu ile Rusya'nın durumu karşılaştırıldığında Rusya'nın önemli bir gelişme süreci yaşadığı anlaşılmaktadır.

Moskova knezliğinin Moğollara dayanmak suretiyle geliştiği yıllarda Ruslar birçok alanda Moğol tesirinde kalmış, dahası bazı kurumları benimseyerek devlet idaresinde tatbik etmişlerdir. Ruslar için bu durum yeni bir tesir değildi, zira Moğollardan önce Ruslar arasında Hazar tesirlerinin varolduğu dikkati çeker. Özellikle Yaroslav'ın Russkaya Pravda'sında Türk hukukunun tesirleri, bugüne kadar araştırılmamışsa da dikkat çekmektedir.

Rusların Altın Orda'dan etkilenmelerinin iki yolla olduğu dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki Hanların yanına gidip burada bir süre kalan knezlerin öğrenmeleri ikincisi ise Rusya'ya kağan mirzalar ve çeşitli önemli kimseler sayesinde. Moskova bu her iki yolla da Altın Orda tecrubesinden beslendiğinden ötürü Altın Orda sistemini en iyi tatbik eden knezlikti. Onlar topraklarını Altın Orda'da olduğu gibi onluk, yüzlük ve binlik kısımlara böldükleri gibi zaman içinde Altın Orda Hanları için kullandıkları Çar ünvanını da kullandılar. Benzer usuller kendini vergi meselelerinde ve ordu nizamında da göstermektedir. Özellikle atın ordu içinde yaygınlık kazanması Altın Orda idaresinden sonra kendini gösterir. Hâkim olunan topraklarda baskaklara benzeyen görevliler ile karauullar ve yam teşkilatı da yine Altın Orda'dan etkilenilerek tatbik edilmiş, Moskova Çarlığının büyümesi ve güçlenmesinde yer edinmiştir.

Sonuç olarak Rusya'daki Moğol idaresi Rusya'nın asırlardır elde ettiği zenginliğin kaybıyla başlamışsa da Rusya'nın tek bir elden idare edilebilmesinin fikri, askeri ve ekonomik altyapısını oluşturarak Yakınçağa gelindiğinde dünyanın önemli güçlerinden birisi olacak olan Rusya Çarlığının ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Meşhur Rus şairi Puşkin'in "İspanya'yı feth eden Müslümanlarla Tatarlar arasında hiçbir ortak cihet yoktur, onlar Rusya'yı fethettiler, fakat ona ne cebri, ne de Aristo'yu öğrettiler" ifadesi, bir dönem Altın Orda araştırmalarında bir bakış açısı olarak uzun yıllar devam

etmiştir. Ancak Moğollar'ın Rusya'ya geldiklerinde, Arapların İspanya'ya geldiklerindeki şartlarla karşılaşmadıklarını, aksine o dönem Avrupası'nca dahi pekiyi bilinmeyen ve medeniyetsiz bir bölge olarak görülen bir memlekete geldikleri unutulmamalıdır. Dahası İspanya Vizigot istilasına uğramış olmasına rağmen Roma mirası ve Yahudi nüfustan ötürü Semitik kültüre sahip bir ülkeydi. Rusya'nın ise çok çabalamasına rağmen, Roma mirasının eş değeri Bizans mirasına tam olarak sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Buna rağmen Altın Orda idaresi, Arap hâkimiyetinin ardından İspanya'nın aksine, Rusya'da merkezîyetçi devlet sistemini doğurarak sağlam bir devletin temellerini atmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

A. KAYNAKLAR

1. RUSÇA KAYNAKLAR

Bahruşin, S.V.; Duhovniye i dogoverniye gramotı Knyazey Velikih i Udelnih, izd. N.N. Kloçkov, Moskva 1909.

Duhovniye i dogoverniye gramotı velikih i udel'nih Knyazey XIV-XVI vv, Pod. Red. L.V. Çerepnin, Izdatel'stvo Akademi Nauk, Moskva-Leningrad 1950.

Ermolinskaya Letopis, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdenoe Po Vişoçeyşemu Povelениyu Arheografiçeskuyu Kommissiyeyu, Tom Dvatsat Tretiy, Sanktpeterburg 1910.

Gustinskaya Letopis, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdenoe Po Vişoçeyşemu Povelениyu Arheografiçeskuyu Kommissiyeyu, Tom. Vtoroy, Sanktpeterburg 1843.

Holmogorskaya Letopis-Dvinskoy Letopis, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Tom Tritsat Tretii, , , Izdatelstvo Akademi Nauk SSSR, Leningrad 1977.

Ipat'evskaya Letopis, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdenoe Po Vişoçeyşemu Povelениyu Arheografiçeskuyu Kommissiyeyu, Tom. Vtoroy, Sanktpeterburg 1843.

IV-V Novgorodskaya i Pskovskaya Letopisi, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdenoe Po Vişoçeyşemu Povelениyu Arheografiçeskuyu Kommissiyeyu, Tom Çetvertiy, , Sanktpeterburg 1843.

İstoriçeskiye Pesni i Balladı, sostavleniye S.N. Azbelyeva, İzdatel'stvo Sovremennik, Moskva 1986.

L'vovskaya Letopis, Russkih Letopisey, Izdenoe Po Vısoçeyşemu Poveleniyu Arheografiçeskuyu Kommissiyeyu, Tom Dvatsatıy, Çast Pervaya, Sanktpeterburg 1910.

Lavrent'evskaya Letopis, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdavayemoye Arheografiçeskoy Kommissiyeyu Akademi Nauk SSSR, Tom Pervıy, , Leningrad 1927.

Letopis po Voskrosenskomu Spisku, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdavayemoye Arheografiçeskoy Kommissiyeyu, Tom Sedmıy, , Sanktpeterburg 1856.

Letopisniy Sbornik Imenuyemy Letopisyu Avraamki, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdenoe Po Vısoçeyşemu Poveleniyu Arheografiçeskuyu Kommissiyeyu, Tom Şestnadsatıy, , Sanktpeterburg 1889.

Letopisniy Sbornik Imenuyemy Tverskogo Letopisyu, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdenoe Po Vısoçeyşemu Poveleniyu Arheografiçeskuyu Kommissiyeyu, Tom Pyatnatsatıy, , Sanktpeterburg 1863.

Nikonovskaya Letopis, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdenoe Po Vısoçeyşemu Poveleniyu Arheografiçeskuyu Kommissiyeyu, Tom Desyatıy, Sanktpeterburg 1885.

Nikonovskaya Letopis, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdenoe Po Vısoçeyşemu Poveleniyu Arheografiçeskuyu Kommissiyeyu, Tom Odinnadsatıy, Sanktpeterburg 1897.

Nikonovskaya Letopis, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdenoe Po Vısoçeyşemu Poveleniyu Arheografiçeskuyu Kommissiyeyu, Tom Dvenatsatıy, Sanktpeterburg 1901

Novgorodskaya Çetvertaya Letopis, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdavayemoye Arheografiçeskoy Kommissiyeyu Akademi Nauk SSSR, Tom Çetvertıy, Çast Pervaya, Vıpusk III, Leningrad 1929.

Novgorodskaya Pervaya Letopis, Starşevo i Mladşevo İzvodov, pod redaktsey A.N. Nasanov, Izdatelstvo Akademi Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1950.

Simeonovskaya Letopis, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdenoe Po Vısoçeyşemu Povelenu Arheografiçeskuyu Kommissiyeyu, Tom Vosemnadtsaty, Sanktpeterburg 1918.

Sofiyskiy Vremennik, Çast I, Moskva 1820.

Stepennaya Kniga, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Izdenoe Po Vısoçeyşemu Povelenu Arheografiçeskuyu Kommissiyeyu, Tom Dvatsat Perviy, Çast Pervaya, Sanktpeterburg 1908.

Troitskaya Letopis, rek. M.D. Priselkov, , Izdatelstvo Akademi Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1950.

Ustyujskoye i Vologodskiye Letopisi, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Tom Tritsat Sed'moy, , Izdatelstvo Akademi Nauk SSSR, Leningrad 1982.

Vologodsko Permskaya Letopis, Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey, Tom Dvatsat Şestoy, , Izdatelstvo Akademi Nauk SSSR, Leningrad 1959.

2. LATİNCE KAYNAKLAR

Codex Diplomaticus Hungariae Esslesiasticus ac Civilis, Tomi X-Volumen VIII, Budaë 1843.

Fontes Rerum Germanicum, Erster Band, Stuttgard 1843.

Giovanni Di Plano Carpini, *The Story of the Mongols Whom We Call the Tartars*, Branden Publ., Boston 1996.

Joannis Dlugossii, *Longini Canonici Cacoviensis Historiae Polonicae*, Tomus II, Cracoviae 1873.

Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum Tom IX, XVII, XVIII, XIX, XXX/Pars I, Leipzig 1925.

Monumenta Hungariae Historica, Tizenkettedik (12) Kötet, Pest 1869.

Monumenta Poloniae Historica, Tom III, Lowow 1878.

Monumenta Poloniae Vaticana, Tomus III, Cracoviae 1914

Peregrinatores Medii Aevi Quatuor, ed. J.C.M. Laurent, Leipzig 1864.

The Mongol Mission, ed. C Dowson, Sheed and Ward Inc, New York 1955.

Vilhelm von Rubruk, *Moğollar'ın Büyük Hanı'na Seyahat 1253–1255*, çev. Engin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001.

3. FARŞÇA KAYNAKLAR

Cami'üt Tevârih, yay. Behmen Kerimi, Tahran 1374.

Alaaddin Ata Melik Cuveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı yay, Ankara 1999.

4. ARAPÇA KAYNAKLAR

Ibn Batuta, *Ibn Batuta Seyahatnamesi*, C.I, çev. A.S. Aykut, YKY yay, İstanbul 2004.

İbni Vasıl, *Muferricülkürub*, haz. W. De Tiesenhausen, Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler, çev. İ.H. İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

İbnü'l Esir, *İslam Tarihi* (El Kâmil fi't Tarih Tercümesi), çev. A. Ağırakça, A. Özaydın, C. XII, İstanbul 1987.

5. ERMENİ KAYNAKLARI

Krigos, “Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar”, müt. Edvar Dulaurier, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1928, ss.139-217.

Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, Yeditepe yay, İstanbul 2007.

B. SÖZLÜKLER

Barsov, N, *Materialı dlya Istoriko-Geografiçeskogo Slovarya Rossii (IX-XIV st.)*, Vil'na 1865.

Sreznevskiy, İ.İ., *Materialı dlya slovarya drevne-russkago yazıka, po Pis'mennum pamyatnikam*, Tom. I-III, Sanktpeterburg 1893-1902.

C. ARAŞTIRMA ESERLER

1. KİTAPLAR

ACAR, K., *Başlangıcından 1917 Bolşevik Devrimine Kadar Rusya Tarihi*, Nobel yay, Ankara 2004.

AKA, İ., *Timur ve Devleti*, TTK yay, Ankara 2000.

AKA, İ.; *Mirza Şahruh ve Zamanı*, TTK yay, Ankara 1994.

ARİSTOV, N., *Promışlennost Drevney Rusi*, Sanktpeterburg 1866.

ARİSTOV, N.Ya., *Hristomatiya Po Russkoy İstorii*, İzdaniye V.F. Golubinskogo, Varşava 1870.

BANDKE, G.S., *İstoriya Gosudarstva Pol'skago*, Tom.I, Sanktpeterburg 1830.

BARTHOLD, V.; *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK yay, Ankara 1990.

BARTHOLD, V.V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Yay. Haz. Kazım Yaşar Koprıman, İsmail Aka, TTK yay, Ankara 2006.

BEAZLEY, R.-FORBES, N., *Russia, From the Varangians to the Bolsheviks*, Oxford 1918.

BEREJKOV, N.G., *Hronologiya Russkogo Letopisaniya*, Izdatel'stvo Akademi Nauk, Moskva 1963.

BEREZİN, İ.; *Yarlık Hana Zolotoy Ordı Togtamişa k Pol'skomu Korolyu Yagaylu*, Kazan 1850.

BEST'BERG, F.; *Kommentarii na Zapisku Ibragima Ibn Yakuba o Slavyanah*, SPB 1903.

BORZAKOVSKIY, V.S.; *Istoriya Tverskogo Knyajestva*, Sanktpeterburg 1876

BRETSCHNEIDER, E., *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources*, Vol. I-II, London 1910.

BRYANTSEV, L.D.; *Istoriya Litovskogo Gosudarstva s Drevneyših Vremen*, Vil'na 1889.

BUNYATOV, Z.M., *Gosudarstva Harezmsahov-Anušteginidov 1097-1231*, Akademi Nauk Azerbaycanskoy SSR, İzdatel'stvo Nauka, Moskva 1986.

Cathay and the Way of Thither, Being a Collection of Medieval Notices of China, tr. and ed. Henry Yule, Vol.II, London 1866

CHRISTIAN, D., *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, Blackwell Publishing 2006.

CURTIN, J, *The Mongols in Russia*, Boston 1908.

D'YAKANOV, M., *Očerki Obščestvennogo i Gosudarstvennogo Stroya Drevney Rusi*, Sanktpeterburg 1908.

DIMNIK, M.; *The Dynasty of Chernigov 1146-1246*, Cambridge University Press 2003.

DUBOV, İ.V., *Velikiy Voljskiy Put*, Izdatel'stvo Leningradskogo Universiteta, Leningrad 1989.

DUNLOP, D.M.; *History of the Jewish Khazars*, Schochen Books, New York 1967.

EKZEMPLIYARSKIY, A.V.; *Velikiye i udeln'ye knyaz'ya servernoy rusi v tatarskoy period s 1238 po 1505 g.*, tom.I-II., Sanktpeterburg 1889-1891.

FAMITSIN, A.S.; *Bojestva Drevnih Slavyan*, Sanktpeterburg 1884.

FEDOROV-DAVIDOV, G.A., *Obščestvennoy Stroy Zolotoy Ordı*, Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, Moskva 1973.

- FEDOROV-DAVIDOV, G.A.; *Denejnoye Delo Zolotoy Ordi*, Moskva 2003.
- FEDOROV-DAVIDOV, *Koçevniki Vostoçnoy Evropı pod Vlastiyu Zoloto Ordinskih Hanov*, Izdatel'stvo Moskovskoy Universiteta, Moskva 1966.
- FENNEL, J, *The Crisis of Medieval Russia 1200-1304*, Longman Press, London-New York 1990.
- FILARET, *İstoriya Russkoy Tserkvi Period Vtoroy Mongol'skiy*, Tipografiya V Got'e, Moskva 1850.
- FLORİNSKIY, T.D.; *Slavyanskoye Plemya*, Kiev 1907.
- FRAEHN, C.M., *Numi Muhammedani qui in Acedemiae Imperialis Scientiarum Petropolitanae Museo Asiatico*, T. I, Petropoli 1826.
- FRANKLIN, S.-SHEPARD, J.; *The Emergence of Rus*, Longman Group Lim., New York 1996.
- FRANKLİN, S.; *Writing, Society and Culture in Early Rus 900-1300*, Cambridge University Press 2002.
- FREN, *Moneti Hanov Ulusa Cuçieva ili Zolotoy Ordi*, Sanktpeterburg 1832.
- GAGEMAISTER, Yu.A., *Rozıskaniya o Finansah Drevney Rossii*, Sanktpeterburg 1833.
- GARKAVİ, A.Ya.; *Dopolneniya k Soçineniyu Skazaniya Musul'manskih Pisateley Slavyanah i Russkih*, SPB 1871.
- GOLUBİNSKIY, P.V., *İstoriya Smolenskoy Zemli*, Kiev 1895
- GOLUBİNSKIY, P.V; *İstoriya severnskoy zemli do polovini XIV Stoletiya*, Kiev 1881.
- GORSKIY, A.A.; *Russkiye Zemli v XIII i XIV vekah*, Moskva 1996.
- GREKOV, B.D., *The Culture of Kievan Rus*, Izdatel'stvo Literaturı na İnostrannıh Yazıkah, Moskva 1947.
- GREKOV, İ.B., *Vostoçnaya Evropa i Udalok Zolotoy Ordi*, Akademiya Nauk SSSR, İzdatel'stvo Nauka, Moskva 1975.

GRIGOR'YEV, V, *O Dostovernost Yarlıkov Dannih Hanami Zolotoy Ordi*, Universitetskoy Tipografi, Moskva 1842

GROUSSET, R.; *Bozkır İmparatorluğu*, çev. R. Uzmen, Ötüken yay., İstanbul 1993

GUDZY, N.K.; *History of Early Russian Literature*, The Macmillan Company, New York 1949.

GUMİLEV, L.N.; *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, çev.Ahsen Batur, Selenge yay, İstanbul 2002.

HAFIZOV, G., *Raspad Mongol'skoy İmperii i Obrazovaniye Ulusa Cuçi*, Tatarskoye Knijnoye Izdatel'stvo, Kazan 2000.

HALECKI, O., *A History of Poland*, tr. M.M. Gardner, M.C. Patkaniowska, Roy Publishers, New York 1943.

Halikov, A.H.; *Mongolı, Tatari, Zolotaya Orda i Bulgari*, İzdatel'stvo Fen, Kazan 1994.

HALPERIN, Charles J.; *Russia and Golden Horde*, London 1987.

HOWORTH, H.H., *History of the Mongols*, Part II, Longmans-Green Publ., London 1880.

HUDYAKOV, Yu.S., *Voorujeniye Tsentral'no-Aziatskih Koçevnikov v Epohu Rannego i Razvitogo Srednevekov'ya*, Akademiya Nauk SSSR Sibirskoye Otdeleniye, Novosibirsk 1991.

HÜSEYNOV, T.; *Rusların Hıristiyanlaşması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara 2001.

ISOAHO, M.; *The Image of Aleksandr Nevskiy in Medieval Russia: Warrior and Saint*, Brill Publishing Leiden-London 2006.

IVANOV, I.; *Kult Perina u Yujnih Slavyan*, Moskva 2005.

İLOVAYSKİY, D.I.; *İsroriya Rossii*, Tom.I-II, Moskva 1880-1896.

- İLOVAYSKIY, D.İ.; *Istoriya Ryazanskogo Knyajestva*, Moskva 1884.
- JARKO, S.B.- MARTINYUK, A.V.; *Mongolskoye Naşestviya na Rus*, Minsk 2003.
- KAFALI, M.; *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1976.
- KAFESOĞLU, İ., *Harzemşahlar Devleti*, TTK yay, Ankara 2000.
- KAMALOV, İ.; *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, Ötüken yay, İstanbul 2009.
- KARAMZİN, N.M.; *Istoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, Tom.III-IV, Sanktpeterburg 1851-1852.
- KARGALOV, V.V.; *Konets Ordinskogo Iga*, Akademi Nauk SSSR, İzdatel'stvo Nauk, Moskva 1984.
- KLEVANOV, A., *Istoriya Yugo-Zapadnoy Rus*, Moskva 1849.
- KLYUŞEVSKIY, V.O.; *A History of Russia*, Vol.I, London 1911.
- KORSAKOV, D.; *Merya i Rostovskoye Knyajestvo*, Kazan 1872.
- KOSTOMAROV, N.İ.; *Russkaya istoriya v jizneopisaniyah yiyo glavneyşih deyateley*, Moskva 1993.
- KOSTOMAROV, N.N.; *Lektsii po Russkoy İstorii*, Tom I, Sanktpeterburg, 1861.
- KUÇKİN, V.A., *Formirovaniye Gosudarstvennoy Territorii v Severovostoçnoy Rusi v X-XIV vv.*, İzdatel'stvo Akademi Nauk SSSR, Moskva 1984.
- KUL'PİN, E.S.; *Zolotoya Orda*, İzdatel'stvo Institut Vostokovedeniya, Moskva 1998.
- KURAT, A.N., *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi yay., Ankara 1992.
- KURAT, Akdes Nimet; *Rusya Tarihi*, TTK yay., Ankara 1999.

KUZA, A.V., *Maliye Goroda Drevney Rus*, Izdatel'stvo Akademi Nauk SSSR, Moskva 1989.

LEBEDEV, G.S., *Epoha Vikingov v Severnoy Evrope*, Izdatel'stvo Leningradskogo Universiteta, Leningrad 1985.

LĪMONOV, Yu. A., *Vladimiro-Suzdal'skaya Rus*, Akademi Nauk SSSR, Izdatel'stvo Nauka, Leningrad 1987.

LOMONASOV, M.; *Krotkoy rossisskoy letopisets*, Sanktpeterburg 1760.

LUR'YE, Ya.S.; *Obşerusskiye Letopisi XIV-XV vv.*, Izdatel'stvo Nauka, Leningrad 1976.

LYUBAVSKIY, M.K., *Oçerk İstorii Litovsko-Russkago Gosudarstva*, Moskovskaya Hudojestvennaya Peçatnya, Moskva 1915.

MANSĪKKA, V.İ.; *Religiya Vostoçnuh Slavyan*, Moskva 2005.

MARTİN, J.; *Medieval Russia, 980-1584*, Cambridge University Press, New York 2007.

MISKOV, E.P.; *Politiçeskiye İstoriya Zolotoy Ordu(1236-1313)*, Izdatel'stvo Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Volgograd 2003.

MUHAMMEDİYEV, A.G., *Bulgaro-Tatarskaya Monetnaya Sistema XII-XV vv.*, Izdatelstvo Akademi Nauka SSSR, Moskva 1983.

MURAV'YEVA, L.L.; *Letopisaniye Severo-Vostoçnoy Rusi Kontsa XIII-Naçala XV veka*, Izdaltel'stvo Nauka, Moskva 1983.

MUZİN, Yu.V.; *Han i Knyaz'ya*, Izdatel'stvo Veçe, Moskva 2005.

NASANOV, A.N.; *Istoriya Russkogo Letopisaniya*, Izdatel'stvo Nauka, Moskva 1969.

NASANOV, A.N.; *Mongoli i Rus*, Izdatel'stvo Akademi Nauk SSSR, Moskva 1940.

NĪKĪTİN, P.; *İstoriya Goroda Smolenska*, Moskva 1848.

OBOLENSKY, D.; *The Byzantine Commonwealth*, Praeger Publ., New York 1971.

Oçerki İstorii SSSR, red. B.D. Grekov, Vol.III, İzdatel'stvo Akademi Nauk SSSR, Moskva 1953.

OSTROWSKI, D.; *Muscovy and the Mongols, Cross-Cultural Influences on the Step Frontier 1304-1589*, Cambridge University Press, Cambridge 1998.

ÖZYETGİN, A. M.; *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Uslup İncelemesi*, TDK yay, Ankara 1996.

PAŞUTO, V.T.; *Oçerki po istorii galitsko-volitskoy rusi*, İzdatel'stvo Akademi Nauk SSSR, Moskva 1950.

PETRUHİN, V.; *Drevnyaya Rus*, İzdatel'stvo Astrel, Moskva 2005.

PLATANOV, S.F., *Leksii po Russkoy İstorii*, İzdatel'stvo Vısshaya Şkola, Moskva 1993.

PLETNEVA, S.A., *Polovtsı*, Akademi Nauk SSSR, Moskva 1990.

POGODİN, M., *Izsledovaniya Zameçaniya i Leksii o Russkoy İstorii*, Tom. IV, Universitetskoy Tipografii, Moskva 1855.

POHLEBKİN, V.V., *Tatarı i Rus*, Moskva 2000.

PRAWDİN, M., *The Mongol Empire the Rise and Legacy*, tr. Eden and Celar Paul, George Allen and Unin LTD, London 1940.

PRESNYAKOV, A.E.; *Leksii po Russkoy İstorii*, Tom.II, Gosudarstvennoye Sotsial'no-Yekonomičeskoye İzdatel'stvo, Moskva 1939.

RIBAKOV, B.A.; *Yazıçestvo Drevnih Slavyan*, İzdatel'stvo Akademi Nauk, Moskva 1994.

RIDİNA, E.A., *Arheologiçeskiye Oçerki İstorii Novgorodskoy Torgovli X-XIV vv*, İzdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, Moskva 1978.

ROUX, J.P.; *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil, İletişim yay, İstanbul 2002.

SAFARGALİYEV, M.G., *Raspad Zolotoy Ordı*, Mordovskoye Knijnoye Izdatel'stvo, Saransk 1960.

SAHAROV, A.M., *Goroda Severo-Vostochnoy Rusi XIV-XV vekov*, İzdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, Moskva 1959.

SAUNDERS, J.J.; *The History of the Mongol Conquest*, University of Pennsylvania Press,

SAVEL'YEV, E.P., *Kazaki*, (Reprintnoye Pereizdanie Knigi E.P. Savel'eva Drevnyaya İstoriya Kazaçestva) red. Yu.V. Sergeev, N.P. Rendakov, Moskva 1991.

Slavyane i ih Sosyedi v Kontse I tysyaçyeletiya do N.E. Pervoy Polovine I tysyaçyeletiya N.E., red. İ.P. Rusanova, E.A. Simonoviç, Izdatel'stvo Akademi Nauk, Moskva 1993.

SMİRNOV, A.P., *Voljskiye Bulgari*, Izdaniye Godudarstvennogo İstoriçeskogo Muzeya, Moskva 1951.

SOLOV'YEV, S.M., *İstoriya Otnoşeniy Mejdu Russkimi Knyaz'yami Ryurikova Doma*, Universitetskoy Tipografii, Moskva 1847.

SOLOV'YEV, S.M.; *Istoriya Rosii s Drevneyşih Vremen*, Tom.I-II, Moskva 1988.

SOUCEK, S., *A History of Central Asia*, Cambridge University Press 2000.

SPULER, B.; *Die Goldene Horde Die Goldene Horde in Russland*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1965.

SPULER, B., *İran Moğolları*, çev. H. Eren, TTK yay., Ankara 1987.

Svod Drevneyşih Pis'mennih İzvestiy o Slavyanah, Tom I-II, Sost. L.A. Gindin, S.A. İvanov, G.G. Litavrin, Moskva 1994-1995.

ŞABUL'DO, F.M., *Zemli Yugo-Zapadnoy Rusi v Sostave Velikogo Knyajestva Litovskogo*, Akademi Nauk Ukraynskoy, Kiev 1987.

ŞAHMATOV, A.A.; *Obozreniye Russkih Letopisnih Svodov XIV-XVI vv*, İzdalel'stvo Akademi Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1938.

ŞAHMATOV, A.A.; *Povest Vremennih Let*, Tom I (Vvodnaya Çast, Tekst, Primeçaniya), Petrograd 1916.

ŞİŞKİN, N.İ., *İstoriya Naroda Kasimova s Drevneysih Vremen*, Ryazan 1891.

TATIŞEV, V.; *İstoriya Rossiyskaya*, Tom III, İzdatel'stvo Ermak, Moskva 2005.

UYDU-YÜCEL, M.; *İlk Rus Yıllıklarına göre Türkler*, TTK yay, Ankara 2007.

VASARY, I., *Cumans and Tatars, Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans 1185-1365*, Cambridge University Press, New York 2005.

VERNADSKY, G., *Kievan Russia*, Yale University Press, New Haven 1948.

VERNADSKY, G.; *History of Russia*, Yale University Press, New York 1944.

VERNADSKY, G.; *Moğollar ve Rusya*, çev. E.B. Özbilgen, Selenge yay, İstanbul 2007.

VESELOVSKİY, N.İ.; *Han iz temnikov zolotoy ordı Nogay i ego vremya*, Zapiski Rossiskoy Akademi Nauk, Petrograd 1912.

VLADİMİRTSOV, B.Y.; *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, TTK yay, çev. Abdülkadir İnan, Ankara 1995.

YAKUBOVSKİ, A.Yu; *Altın Orda ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, TTK yay., Ankara 1992.

YAKUBOVSKİY, A; Grekov, B.; *Zolotoya Orda i ego padeniye*, İzdatel'stvo Akademi Nauk SSSR, Moskova-Leningrad 1950.

YANİN, V.L., *Novgorodskiye Aktı XII-XV vv Hronologičeskiy Kommentariy*, Akademi Nauk SSSR, Moskva 1991.

YANİN, V.L., *Novgorodskiye Posadniki*, İzdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, Moskva 1962.

YEGEROV, V.L.; *Istoriçeskaya geografiya zolotoy ordı v XIII-XIV. vv*, Moskva 1985.

YENUKOV, V.V.; *Slavyane do Ryurikoviçey*, Kursk 2005.

ZAGOSKIN, N.P., *Russkiye Vodniye Puti*, Lito-Tipografiya, Kazan 1910.

ZAKIROV, S., *Diplomaticheskiye Otnosheniya Zolotoy Ordi s Egiptom*, Izdatelstvo Nauka, Moskva 1966.

2. MAKALELER

Ahincanov, S.M., “Horezm i Deşt-i Kıpçak v načale XIII v.”, *Vizaimodeystviye kočevnih i drevnih tsivilizetsiy*, red. V.M. Masson, Alma-Ata 1989, ss.326-335.

Aka, İ., “Şeybaniler mad.”, *Makaleler III*, Haz. E.S. Yalçın, Ş.Gedikli, Berikan yay., Ankara 2005, ss.85-88.

Andreyev, N.; “Pagan and Christian Elements in Old Russia”, *SL*, Vol.21, No.1/Mar. 1962, ss.16-23.

Aninskiy, S.A.; “İzvestiya Vnegerskih Missionerov XIII-XIV vv. O Tatarah i Vostočnoy Evrope”, *İstoričeskiy Arhiv*, Vol.III, Moskva 1940, ss.71-112.

Artsihovskiy, A.V., “Novgorod Velikiy v XI-XV vekah”, *Voprosu İstorii*, No.9, 1960, ss.27-31.

Aver'yanov, K.A., “Moskovskiye Stani i Volosti XIV-XVI vv””, *DGTS*, Materyalı i İssledovaniya 1987 god, red. A.N. Novosel'tsev, Akademi Nauk SSSR, Moskva 1989, ss.114-122.

Balard, M., “The Greeks of Crimea under Rule in the XIVth and XVth Centuries”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.49, Symposium on Byzantium and the Italians 13th-15th Centuries, 1995, ss.23-32.

Ballod, F., “Stariy i Noviy Saray Stolitsı Zolotoy Ordı (Rezultatı Arheologičeskih Rabot letom 1922 goda)”, *Tatarskaya Arheologiya*, No.1/1998, ss.14-32.

Barthold, V.V.; “Ani Kitabesi”, çev. Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, C.I, TTK, Ankara 1998, ss.520-545.

Bartold, V.V., “İstoriya Turetsko-Mongol’skih Naradov”, *Soçineniya*, Tom.V, İzdatel’stvo Nauka, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1968, ss.195-222.

Bartold, V.V., “Oçerk İstorii Semireç’ya”, *Soçineniya*, Tom.III/I, İzdatel’stvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1963, ss.23-102.

Bartold, V.V., İstoriya Turkestana, *Soçineniya*, Tom.II/I, İzdatel’stvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1963, ss.109-163.

Believ L.-Chernetsov, A., “The Eastern Contribution to Medieval Russian Culture”, *Muqarnas*, 16/1999, ss.97-124.

Belyaev, M., “Velikiy Knyaz Mihail Çernigovskiy”, *Kievlyan*, izd. M. Maksimoviç, kn.III, Moskva 1850, ss.82-116.

Bıçkov, L.; “Nevskaya Bitva 1240 goda”, *İstoriçeskiy Jurnal*, No.7/1940, ss.34-39.

Bilyaev, İ.D., “O Geografiçeskih Svedeniyah v Drevney Rossii”, *Zapiski İmperatorskogo Russkago Geografiçeskago Obşçestva*, Knijka VI, İzdanaya pod redaksey A.N. Popova, V Tipografiya Otd. Sobstvennoy ego İmperatorskago Veliçestva Kantselyari, Sanktpeterburg 1852, ss.1-264.

Bimbaum, H.; “When and How was Novgorod Converted to Christianity”, *HUS*, Vol.12-13/1988-1989, ss.505-526.

Boçkarev, V., “Aleksandr Nevskiy”, *Voprosu İstorii*, 3-4/1942, ss.113-121.

Bol’sakova, S.A., “Papskiye Poslaniya Galitskomu Knyazyu kak İstoriçeskiy İstoçnik”, *DGTS*, Akademi Nauk SSSR, Moskva 1976, ss.122-129.

Borisov, N.S.; “Moskovskiye Knyaz’ya i Russkiye Metropoliti XIV veka”, *Voprosu İstorii*, No.8/1986, ss.30-43.

Budovits, İ.V.; “Povest o Razorenii Torjka v 1315 g.”, *TODL*, Tom XVI, İzdatel’stvo Akademi Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1960, ss.446-451.

Cleaves, F.W., "The Mongolian Names and Terms in the History of the Nation of the Archers by Grigor of Akanc", *HJAS*, Vol.12/No.3-4, Dec.1949, s.439, ss.400-443.

Collins, L.; "The Great Horde (Altın Orda) in 1502", *IX. TTK Kongresi*, C.I, Ankara 1994, ss.563-580.

Cross S.H. et al; "The Earliest Medieval Churches of Kiev", *Spiculum*, Vol.11, No.4/Oct. 1936, ss.

Cross, S.H., "Mediaeval Russian Contacts with the West", *Speculum*, Vol.10/2, April 1935, ss.

Cross, S.H.; "The Scandinavian Infiltration into Early Russia", *Spiculum*, Vol.21, No.4/Oct. 1946, ss.505-514.

Cross, S.H.; Yaroslav the Wise in Norse Tradition, *Speculum*, Vol.4, No.2/Apr. 1929, SS.177-197.

Çang, Çhao-çhu, "K Voprosu o Vzaimootneşeniyah Yuan'skih i Zolotoordınskih Praviteley (Po Dannım Kitayskih İstorikov)", *İstoçnikovedeniye İstorii Ulusa Cuçi (Zolotoy Ordı) ot Kalki do Astrhani 1223-1556*, otv. red. M.A. Usmanov, Akademi Nauk Tatarstana İstitut İstorii, Kazan 2001, ss.188-192.

Çerepnin, L.V., "Mongolo-Tatarı na Rus", *Tataro-Mongolı v azii i evropı*, red. S.L. Tihvinskiy, M.1977.

Çernov, S.Z., Problemi İzuçeniya Zemlevladieniya Moskovskih Knyazey, *Rossiyskaya Arheologiya*, No.4/2003, ss.80-88.

Dienes, M.; "Eastern Missions of the Hungarian Dominicans in the First Half of the XIIIth Century", *Isis*, Vol27, No.2/ Aug. 1937, ss.225-241.

Dimnik, M.; "The Rus Principalities", *Cambridge History of Russia*, ed. M. Perrie, Vol.I, Cambridge University Press 2006, ss.99-126.

Dvornik, F.; "Byzantine Political Ideas in Kievan Russia", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.9/1956, ss.73-121.

Dvornik, F.; "The Significance of the Missions of Cyril and Methodius", *SL*, Vol.23, No.2/Jun 1964, ss.195-211.

Eaton, H.L., "Cadasters and Censuses of Muscovy", *SL*, 26/1, March 1967, ss.54-69.

Egorov, V.L., "Gosudarstvennoye i Administrativnoye Ustroystvo Zolotoy Ordi", *Voprosu İstorii*, No.2/1972, ss.32-42.

Egorov, V.L., "Granitsa Rusi s Zolotoy Ordoy v XIII-XIV vekah", *Voprosu İstorii*, No.1/1985, ss.16-29.

Egorov, V.L., "Razvitiye Tsentrobejnih ustremeniy v Zolotoy Orde", *Voprosu İstorii*, 8/1974, ss.36-50.

Fahrudinov, R.G., "Bolgar v Pis'mennih İstočnikah", *Gorod Bolgar Oçerki İstorii i Kul'turi*, red. G.A. Fedorov-Davidov, Akademiya Nauk SSSR, Moskva 1987, ss.8-32.

Fedorov-Davidov, G.A., "Nekotoriye Itogi İzuçeniya Gorodov Zolotoy Ordi na Nijney Volge", *Tatarskaya Arheologiya*, No.1/1997, ss.92-105.

Fehner, M.V., "Nekotoriye Svedeniya Arheologii po İstorii Russko-Vostočnih Ekonomičeskih Svyazey do Seredinı XIII v.", *Svyazi Rossii do XVII v*, red. A.A. Zimin, V.T. Paşuto, İzdatel'stvo Akademi Nauk SSSR, Moskva 1961, ss.46-54.

Franklin, S.; "Kievan Rus", *Cambridge History of Russia*, ed. M. Perrie, Vol.I, Cambridge University Press 2006, ss.73-97.

Galkin, V., "Vladimiro-Suzdal'skoye Knyajestvo", *İstoriçeskiy Jurnal*, No.1, 1938, ss.61-74.

Galkin, V., "Velikoye Moskovskoye Knyajeniye", *İstoriçeskiy Jurnal*, 9/1938, ss.48-62.

Golovko, A.B., "Knyaz Roman Mistislaviç", *Voprosu İstorii*, No.12/2002, ss.52-70.

Golovko, O.B., "Derjava Romanoviçim ta Zolota Orda", *Ukrains'kyi İstoriçniy Jurnal*, No.6/2004, ss.3-16.

Gorskiy, A.A., "Ot 'Zemel' k 'Velikim Knyajeniyam' O tendentsiyah politiçeskogo razvitiya v Vostoçnoy Evrope XIII-XV vv", *CMD*, Vol.46, No.1-2, ss.83-90.

Gorskiy, A.A.; "Moskva, Tver i Orda v 1300-1339 godah", *Voprosu İstorii*, 4/1995, ss.

Göken'yan, H., "Zapadniye Soobşçeniya po istorii Zolotoy Ordı i Povolj'ya 1223-1556", *Istoçnikovedeniye İstorii Ulusa Cuçi (Zolotoy Ordı) ot Kalki do Astrhani 1223-1556*, otv. red.M.A. Usmanov, Akademi Nauk Tatarstana İstitut İstorii, Kazan 2001, ss.82-110.

Grekov, B., "Tatarskiye Naşestviye", *Voprosu İstorii*, No.6, 1937, ss.46-63.

Guzman, G.G., "Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: A Reappraisal", *Speculum*, Vol.46, No.2, April 1971, ss.232-249.

Halikov, A.H.; "Kul'tura Naradov Srednego Povolj'ya v X-XIII vekah", *Voprosu İstorii*, No.4/1976, ss.102-119.

Halperin, C.J., "Kipchak Connection: The Ilkhans, the Memluks and Ayn Jalut", *BSOAS*, Vol.63, No.2, 2000, ss.229-245.

Halperin, C.J., "The East Slavic Response to the Mongol Conquest", *Archivum Eurasia Medii Aevi*, Vol.10, 1998-1999, ss.98-117.

Halperin, J., "Novgorod and Novgorodian Land", *CMR*, 40/3, 1999, ss.345-364.

Heiwood, K., "Nekotoriye Problemi Numizmatiçeskogo dokazatel'stva Pravleniy Hana Nogaya i Ceki", *Istoçnikovedeniye İstorii Ulusa Cuçi (Zolotoy Ordı) ot Kalki do Astrhani 1223-1556*, otv. red.M.A. Usmanov, Akademi Nauk Tatarstana İstitut İstorii, Kazan 2001, ss.129-145.

Heller, K., "Zolotaya Orda i Torgovlya s Zapadom", *Istoçnikovedeniye İstorii Ulusa Cuçi (Zolotoy Ordı) ot Kalki do Astrhani 1223-1556*, otv.red.M.A. Usmanov, Akademi Nauk Tatarstana İstitut İstorii, Kazan 2001, ss.111-128.

Horoşkeviç, A.L.; “Mongolı i Novgorod v 50-e godı XIII. veka”, *Istoriya i Kul'tura drevnerusskogo goroda*, red. G.A. Fedorov-Davidov, Moskva 1989, ss.69-73

Huzin, Ş.F., Gubaydullin, A.M., “Mongol'skoye Zavoyevaniye Voljskoy Bulgarii i Ego Otrajeniye v Arheologičeskih Materialah”, *Oçerki po Arheologii Tatarstana*, red. R.S. Hakimov, Akademi Nauk Respubliki Tatarstan, Izdatel'stvo Şkola, Kazan 2001, ss.197-208.

İnozemtsev, A.D., “Udel'niye Knyaz'ya Kaşinskiye”, *Çteniya v İmperatorskom Obşçestve İstorii i Drevnostey Rossijskih pri Moskovskom Universitete*, Kn. IV, Okt-Dek 1873, ss.31-58.

İsayeviç, Ya.D., “Galitsko-Volinskoye Knyajestvo v Kontse XIII-naçale XIV v.”, *DGTS 1987*, Akademi Nauk SSSR, Moskva 1989, ss.71-77.

Jackson, P., “The Mongols and the Faith of the Conquered”, *Mongols Turks and Others*, ed. Reuven Amitai and Michal Biran, Brill Publishing, Leiden-Boston 2005, ss.245-290.

Kafalı, M., “Altın Orda Hanlığı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.VIII, ss.397-411.

Kafalı, M., “Cuci Sülalesi ve Şubeler”, *Makaleler I*, Haz. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Berikan yayınevi, Ankara 2005, ss.71-92.

Kafalı, M., “Cuci Ulusu ve Ak Orda (Altın Orda), Gök Orda Hanlıkları”, *Makaleler I*, Haz. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Berikan yayınevi, Ankara 2005, ss.93-104.

Kafalı, M., “Cuci Ulusundaki İl ve Kabilelerin Siyasi Roller ve Ehemmiyetleri”, *Makaleler I*, Haz. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Berikan yayınevi, Ankara 2005, ss.27-42.

Kafalı, M., “Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu”, *Makaleler I*, Haz. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Berikan yayınevi, Ankara 2005, ss.43-56.

Kafalı, M., “Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusu”, *Makaleler I*, Haz. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Berikan yayınevi, Ankara 2005, ss.57-69.

Kalinina, T.M.; “Arabskiye Istočniki VIII-IX vv. O slavyanah”, *DGTS, Materialı i İssledovaniya* 1991 god, M. 1994, ss.211-224.

Kanovalova, İ.G., “Ital’yanskiye Kuptsı v Severo-Zapadnom Priçernomor’e v XIII v.”, *DGTS, Materialı i İssledovaniya* 1987 god, red. A.P. Novosel’tsev, Akademi Nauk SSSR, Moskva 1989, ss.301-309.

Kanovalova, İ.G.; “Severnoye Priçernomor’ye v Arabskoy Geografiçeskoj Literature XIII-XIV vekov”, *Voprosu İstorii*, Tom 31/ No.1, 2005, ss.93-104.

Kargalov, V.V., “Osvoboditel’naya Bor’ba Rusi Protiv Mongolo-Tatarskogo İga I”, *Voprosu İstorii*, No.2/1969, ss.145-157.

Kargalov, V.V., “Osvoboditel’naya Bor’ba Rusi Protiv Mongolo-Tatarskogo İga II”, *Voprosu İstorii*, No.3/1969, ss.105-118.

Kargalov, V.V., “Posledstviya Mongolo-Tatarskogo Naşestviya XIII v. dlya Sel’skih Mestnostey Severo-Vostoçnoy Rusi”, *Voprosu İstorii*, No.3/1965, ss.53-58.

Kargalov, V.V.; “Baskaki”, *Voprosu İstorii*, No.5/1972, ss.212-216.

Kaşçeyev, V.B., “Eşe raz Çislennosti Mongol’skogo Voyska v 1237 godu”, *Voprosu İstorii*, No.10/1993, ss.131-135.

Kazhdan, A.; “Rus-Byzantine Princely Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries”, *HUS*, Vol.12-13/1988-1989, ss.414-429.

Kıçanov, E.İ., “Svedeniya iz “İstorii Dinastii Yuan” o Zolotoy Orde”, *Istoçnikovedeniye İstorii Ulusa Cuçi (Zolotoy Ordı) ot Kalki do Astrhani 1223-1556*, otv. Red.M.A. Usmanov, Akademi Nauk Tatarstana İstitut İstorii, Kazan 2001, ss.30-42.

Kipriçnikov, A.N., “Aleksandr Nevskiy: Mejdu Zapadom i Vostokom”, *Voprosu İstorii*, 11-12/1996, ss.115-118.

Kipriçnikov, A.N.; “Ledovoye Poboişçe 1242 g.”, *Voprosu İstorii*, No.5/1994, ss.162-166.

Kivelson, V., "Merciful Father-Impersonal State, *Modern Asian Studies*", *Special Issue: The Eurasian Context of the Early Modern History of Mainland South East Asia*, Jul 1997, ss.635-663.

Konyavskaya, E.L., "Dmitriy Mihayloviç Tverskoy v Otsenke Sovremennikov i Potomkov", *Drevnyaya Rus Voprosu Medievistiki*, 2005/1-19, ss.16-22.

Kozaçenko, A.; "Kreşçeniye Rusi", *Istoriçeskiy Jurnal*, No.11/1937, ss.71-83.

Kramarovskiy, M.G., "Zolotoordinskiy Gorod Solhat-Kırım K Probleme Formirovaniya Gorodskoy Kul'turi", *Tatarskaya Arheologiya*, No.1/1997, ss.105-110.

Krupnov, E.İ., "Eşe raz o Mestonahojdenii Goroda Dedyakova", *Slavyane i Rus*, red. E.İ. Krupnov, Akademi Nauk SSSR, İzdatel'stvo Nauka, Moskva 1968, ss.291-298.

Kuçkin, V.A., "K Biografii Aleksandra Nevskogo", *Drevneyşiye Gosudarstva na Territorii SSSR 1985*, Akademi Nauk SSSR, Moskva 1986, ss.71-80.

Kuçkin, V.A., "O Date Osnovaniya Moskovskogo Danilova Monasterya", *Voprosu İstorii*, No.7/1990, ss.164-166.

Kuçkin, V.A., "Starodubskoye Knyajestvo i ego Udeli do Kontsa XIV v.", *Drevnyaya Rus i Slavyane*, red. T.V. Nikolayeva, İzdatel'stvo Nauka, Moskva 1978, ss.245-253.

Kuçkin, V.A.; "Skazaniye o Smerti Metropolita Petra", *TODL*, Tom XVIII, Moskova-Leningrad 1962, ss.59-79.

Kudryaşov, K.V.; "O Mestopolojenii Reki Kalki", *Voprosu İstorii*, No.9/1954, ss.118-119.

Kuz'min, A.V., "Knyaz'ya Mojayska i sud'ba ih vladeniya v XIII-XIV v. iz Istorii Smolenskoj Zemli", *Drevnyaya Rus Voprosu Medievistiki*, 2004/4-18, ss.107-122

Kuz'min, A.V., "Kreşçeniye Tatarı na Slujbe v Moskve k istorii Telebuginıh i Myaşkovıh", *Drevnyaya Rus Voprosu Medievistiki*, 2002/3-9, ss.24-29.

Kuz'min, A.V., "Rol genealogičeskikh issledovaniy v izučenii drevney Rusi", *Drevnyaya Rus Voprosu Medievistiki*, 2002/2-8, s.55-61

Langer, L.N., "The Posadnichestvo of Pskov: Some Aspects of Urban Administration in Medieval Russia", *SL*, Vol.43/No.1, Spring 1984, ss.46-62.

Lantzeff, G.V.; "Russian Eastward Expansion before the Mongol Invasion", *ASEER*, Vol. 6/3-4, December 1947, ss.1-10.

Lederer, E., "Vengersko-Russkiye Otnoşeniya i Tataro-Mongol'skoye Naşestviye", *Mejdunarodniye Svyazi Rossii do XVII v*, red. A.A. Zimin, V.T. Paşuto, İzdatel'stvo Akademi Nauk SSSR, Moskva 1961, ss.183-202.

Lihaçev, D.S.; "Povesti o Nikole Zarazskom", *TODL*, Tom VII, İzdatel'stvo Akademi Nauk, Moskv-Leningrad 1949, ss.257-409.

Likhachev, D.S.; "Further Remarks on the Problem of Old Russian Culture", *SL*, Vol.22, No.1, Mar. 1963, ss.115-120.

Limonov, Yu.A., "Íz Ístorii Vostočnoy Torgovli Vladimiro-Suzdal'skogo Knyajestva", *Mejdunarodniye Svyazi Rossii do XVII v*, red. A.A. Zimin, V.T. Paşuto, İzdatel'stvo Akademi Nauk SSSR, Moskva 1961, ss.55-64.

Lukin, P.V., "Gorod i Veçe: Sotsial'nyy Aspekt", *CMR*, Vol.46/No.1-2, Janvier-juin 2005, ss.157-166.

Margoliouth, D.S.; "The Russian Seizure of Bardha'ah in 943 A.D.", *BSOAS*, Vol1, No.2/ 1918, ss.82-95.

Martin, J., "North Eastern Russia and Golden Horde", *The Cambridge History of Russia Volume I, From Early Rus to 1689*, ed. M. Perrie, Cambridge University Press 2006, ss.126-157.

Maruzov, A.B., "Utverjdis li Duhovniye Gramoti Ivana Kalita v Orde?", *Voprosu Ístorii*, No.9/1995, ss.143-153

Mezentsev, V.I., "The Territorial and Demographic Development Medieval Kiev and Other Major Cities of Rus", *Russian Review*, 48/2, 1989, ss.

Miller, D.B., "Monumental Building as an Indicator of Economic Trends in Northern Rus, in the Kievan and Mongol Period 1138-1462", *The American Historical Review*, 94/2, Apr. 1989, ss.360-390.

Minorsky, V., "A Soyurghal of Qasim Jahangir Aq-qoyunlu (903/1498)", *BSOAS*, Vol.9, No.4/1939, ss.927-960.

Minorsky, V., "Caucasia III: Alan Capital Magas and the Mongol Campaigns", *BSOAS*, Vol.14/2, 1952, ss.221-238.

Mongait, A., "Staraya Ryazan", *Voprosu Istorii*, No. 4, 1947, ss.88-98.

Mongait, A.L.; "Raskopki Staroy Ryazan", *Po Sledam Drevnih Kul'tur*, red. B.A. Ribakov, Gosudarstvennoye Izdatel'svo, Moskva 1953, ss.289-321.

Morris, A.S., "The Medieval Emergence of the Volga-Oka Region", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol.61, No.4, Dec.1971, ss.697-710.

Nabiyev, R.F.; "Severnyy Torgoviy Put iz Bulgara v Skandinaviyu", *Aktualnye Problemy Istorii Gosudarstvennosti Tatarskogo Naroda*, red. A.A. Arslanova, Kazan 2000, ss.42-46.

Navrotskaya, A., "Aleksandr Nevskii: Hagiography and National Biography", *CMR*, 46/1-2, Janvier-Juin 1983, ss.297-304.

Novosyel'tsev, A.P.; "Kievskaya Rus i Strani Vostoka", *VpI*, No.5/1983, ss.17-31.

Nowell, C.E., "The Historical Prester John", *Speculum*, Vol.28, No.3, Jul.1953, ss.435-445.

Obolensky, D.; "The Heritage of Cyril and Methodius in Russia", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.19/1965, s.48.

Ostrowski, D., "City Names of the Western Steppe at the Time of the Mongol Invasion", *BSOAS*, Vol.61/3, 1998, ss. 465-475.

Ostrowski, D., "The Mongol Origins of Moscovite Political Institutions", *SL*, Vol.49/4, 1990, ss.525-542.

Ostrowski, D., "The Tama and Dual-Administrative Structure of the Mongol Empire, *BSOAS*, University of London, Vol.61/2, 1998, ss.262-277.

Paşuto, V., "Daniil Galitskiy", *Voprosu İstorii*, No.3-4/1943, ss.37-44.

Paşuto, V., "O Politike Papskoy Kurii na Rusi XIII. vek", *Voprosu İstorii*, No.5/1949, ss.52-76.

Paşuto, V.T., "Mongol'skiy Pohod v Glub Evropı", *Tataro-Mongolı v azii i evropı*, red. S.L. Tihvinskiy, M.1977, ss.210-227.

Pelenski, J., "The Contest between Lithuania-Rus and the Golden Horde in the Fourteenth Century for Supremacy over Eastern Europe", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, Vol.2, 1982, ss.303-320.

Petruşevskiy, İ.P., "Pohod Mongol'skih Voysk v Srednyuyu Aziyu v 1219–1224 gg. i ego Posledstviya", *Tataro-Molgolı v Azii i Evrope*, red. S.L. Tihvinskiy, Akademiya Nauk SSSR, İzdatel'stvo Nauka, Moskva 1977, ss.107-140.

Pletneva, S.A., "Polovetskaya Zemlya", *Drevnerusskiye knyajestva*, red. L.G. Beskrovnıy, V.A. Kuçkin, V.T. Paşuto, Moskva 1975, ss.260-300.

Poluboyarinova, M.D., "Svyazi Severo-Vostoçnoy Rusi s Voljskoy Bolğariy", *Istoriya i Kul'tura Drevnerusskogo Goroda*, red. G.A. Fedorov-Davidov, Moskva 1989, ss.179-190.

Poppe, A.; "Once Again concernin the Baptism of Olga", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.46/1992, ss.271-277.

Pritsak, O.; "Christianity in Rus before 988", *HUS*, Vol.12-13/1988-1989, s.87-113.

Pritsak, O.; "Rusların Kökeni", çev. M.B. Çelik, *Omelyan Pritsak Armağanı*, ed. M. Alpargu, Y. Öztürk, Sakarya Üniversitesi yay, Sakarya 2007, ss.41-65.

Prohorov, G.M.; "Povest o Batıyevom Naşetsvii v Lavrent'yevskoy Letopis, *TODL*, Tom XXIII, İzdatel'stvo Nauka, Leningrad 1974, ss.77-98.

- Prokof'yev, B.; "Religiya Vostochnih Slavyan", *Istoričeskiy Jurnal*, No.8/1940, ss.72-81.
- Pudalov, B.M., "K Voprosu o proishojdenii Suzdalskih Knyazey", *Drevnyaya Rus Voprosu Medievistiki*, 2004/4-18, ss.46-53.
- Putilov, V.N.; "Pesnya o Evpati Kolovrate", *TODL*, Vol.XI, İzdatel'stvo Akademi Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1955, ss.118-140.
- Rahimzyanov, B.R., "Nasleniye Zolotoy Ordı v formirovanii Rossiyskogo Gosodarstva", *CMD*, Vol.46, No.1-2, Janvier-Juin 2005, ss.29-38.
- Ribina, E.A., "Svedeniya o trgovle Brestyanih gramotah", *Istoriya i kultura Drevnerusskogo goroda*, red. G.A. Fedorov-Davidov, Moskva 1989, ss.74-81
- Riasanovsky, N.; "The Norman Theory of the Origin of the Russian State", *Russian Review*, Vol.7, No.1/Autumn 1947, ss.96-110.
- Riasanovsky, N.V., "Old Russia, the Soviet Union and Eastern Europe", *ASEER*, Vol. 11/3, 1952
- Saharov, A.H.; "Diplomatiya Knyagini Ol'gi", *Vpl*, No.10/1979, ss.25-51.
- Saharov, A.M., "Remeslennoye Proizvodstvo v gorodah Severo-Vostočnoy Rusi XIV-XV vekov", *Voprosu Istorii*, 4/1955, ss.59-71.
- Schurmann, H.F., "Mongolian Tributary Practices in the Thirteen Century", *HJAS*, Vol.19/3-4, Dec. 1956, ss.304-389.
- Shepard, J.; "The Origin of Rus (900-1015)", *Cambridge History of Russia*, ed. M. Perrie, Vol.I, Cambridge University Press 2006, ss.47-73.
- Singatullina, A., "Cuçidskiye Moneti Povoljskih Gorodov XIII v. (Materialı iz Kataloga)", *Tatarskaya Arheologiya*, No.1/1998, ss.52-87.
- Solov'ev, S., "Ob Otnošeniyah Novgoroda k Velikim Knyazem", *Çteniya v İmperatorskom Obşçestve İstorii i Drevnostey Rossiyskih*, No.1, Moskva 1846, ss.1-162.

Spinka, M.; "The Conversion of Russia", *The Journal of Religion*, Vol6, No.1, Jan. 1926, ss.41-57.

Staviskiy, V.İ., "İstoriya Mongalov Plano Karpini i Russkiye Letopisi", *Drevneyşiy Gosudarstva na Territorii SSSR, Materialı i İssledovaniya 1990 god*, red. A.P. Novosel'tsev, Akademi Nauk SSSR, Moskva 1991, ss.190-204.

Staviskiy, V.İ.; "O Dvuh Datah Şturma Kieva v 1240 g. Po Russkim Letopisyam", *Trudı Otdela Drevnerusskoy Literaturı*, Tom XLIII, İzdatel'stvo Nauka, Leningrad 1990, ss.282-290.

Sulimirski, T.; "The Problem of the Origin of the Slavs", *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vo.75, No.1-2/1945, ss.51-58.

Szczesniak, B.B., "Notes and Remarks on the Newly Discovered Tatar Relation and the Vinland Map", *Journal of the American Oriental Society*, Vol.86/4, Oct-Dec. 1966, ss.373-376.

Şamiloğlu, U., "Altın Orda", *Türkler Ansiklopedisi*, C.VIII, ss.412-428.

Şamiloğlu, U., "Napravleniya v İssledovaniı Zolotoy Ordı", *Istočnikovedeniye İstorii Ulusa Cuçi (Zolotoy Ordı) ot Kalki do Astrhani 1223-1556*, otv. red.M.A. Usmanov, Akademi Nauk Tatarstana İstitut İstorii, Kazan 2001, ss.15-29.

Şçapov, Ya.N., "Političeskiye Kontseptsii o Meste Stranı v Mire v Obşčestvennoy Mıslı Rusi XI-XIV vv", *Drevneyşiy Gosudarstva na Territorii SSSR, Materialı i İssledovaniya 1987 god*, red. A.P. Novosel'tsev, Akademi Nauk SSSR, Moskva 1989, ss.159-167.

Tereşçenko, A., "Okončatel'noye İssledovaniye Mestnosti Saraya s Oçerkom Sledov Deşt-Kıpçakskogo Tsarstva I", *Tatarskaya Arheologiya*, No.1-2/2001, ss.11-19.

Togan, İ., "Cuçi Han i Znaçeniye Osadı Horezma kak Simbolı Zakonosti", *Istočnikovedeniye İstorii Ulusa Cuçi (Zolotoy Ordı) ot Kalki do Astrhani 1223-*

1556, otv. red.M.A. Usmanov, Akademi Nauk Tatarstana Institut İstorii, Kazan 2001, ss.146-187.

Toločko, A.; “Prinimal li Roman Mistislavič Posol’stvo Papi Innokentiya III v 1204?”, *Ruthenica*, T.2/2003, ss.195-204

Tschebotarioff-Bill, V.; “National Feudalism in Muscovy”, *Russian Review*, 9/3, Jul 1950, ss.209-218.

Tyulpakov, B.M.; “Naçalo Moskvi”, *VpI*, 1/1997, ss.24-40.

Uspenskaya, A.V.; Fehner, M.V., “Ukazatel k Karte Poseleniya i Kurganniye Mogil’niki Severo-Zapadnoy i Severo-Vostoçnoy Rusi X-XIII vv”, *Oçerki Po İstorii Russkoy Derevni X-XIII vv*, red. B.A. Ribakov, Gosudarstvennoye Izdatel’stvo Kul’turno-Prosvetitel’noy Literaturı, Moskva 1956, ss.139-251.

Vasary, I.; “Jalovanniye Gramotı Cuçieva Ulusa Danniye Ital’yanskim gorodam Kafa i Tana”, *Istoçnikovedeniye İstorii Ulusa Cuçi (Zolotoy Ordı) ot Kalki do Astrhani 1223-1556*, otv. red.M.A. Usmanov, Akademi Nauks Tatarstana Institut İstorii, Kazan 2001, ss.193-206.

Vasiliyev, A.A.; “The Second Russian Attack on Constantinople”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.6/1951, ss.163-225.

Vasiliyev, A.A.; “Was Old Russia a Vassal State of Byzantium”, *Speculum*, Vol7, No.3/Jul. 1932, ss.350-360.

Vel’tman; “Magi i midiyskie kagani XIII-go stoletiya”, *Çeniya v imperatorskom obşçestve istorii i drevnostey Rossiyskih pri Moskovskom Universitete*, Kniga Vtoroya, Moskva 1860.

Vernadsky, G.; “Feudalism in Russia”, *Speculum*, Vol.14/3, Jul. 1939, ss.300-323.

Vernadsky, G.; “The Problem of the Early Russian Campaigns in the Black Sea Area”, *ASEER*, Vol.8, No.1/Feb.1949, ss.1-19.

Vernadsky, G.; “The Status of the Russian Church during the First Half-Century Following Vladimir’s Conversion”, *Slavonic Year Book*, Vol.I/1941, ss.294-314.

Vernadsky, G.; “Three Notes on the Social History of Kievan Russia”, *SEER*, Vol.3, No.4/Dec. 1944, ss.81-92.

Ioannisyian, O.M.; “Archeological Evidence for the Development and Urbanization of Kiev from the 8th to the 14th Centuries”, *From the Baltic to the Black Sea Studies in Medieval Archeology*, ed. D. Austin, Routledge Press, London and New York 1990, ss.285-309.

Vodov, V., K “İstorii Oformleniya Dokonyaniy Novgoroda boyarstva”, *Istoriya i Kul'tura Drevnerusskogo goroda*, red. G.A. Fedorov-Davidov, Moskva 1989, ss.53-59.

Voloşçuk, M.M.; “Vengerskoye Prisutsviye v Galitsii 1214-1219”, *VpI*, No.12/2005, ss.97-106.

Voronin, N.; “Kul'tura Vladimiro-Suzdal'skoy Zemli XI-XIII vekov”, *İstoriçeskiy Jurnal*, No.4/1944, ss.35-43.

Voronin, N.; “Pesn o Şelkane i Tverskoye Vosstaniye”, *İstoriçeskiy Jurnal*, No.9/1944, s.75-82.

Yakubovskiy Ya.; “Mongolskaya İmperiya”, *İstoriçeski Jurnal*, No.3/1940, ss.

Yanin, V.L.; “U İstokov Novgorodskoy Gosudarstvennosti”, *Oteçestvennaya İstoriya*, No.6/2000, ss.3-9.

Yugov, A.; “Daniil Galitskiy i Aleksandr Nevskiy”, *VpI*, No.3-4/1945, ss.99-107.

Zguta, R.; “The Pagan Priests of Early Russia”, *SL*, Vol.33, No.2/Jun 1974, ss.259-266.

Blake, R.P.-Frye, R.N., “History of the Nation of the Archers by Grigor Akanc Hitherto Ascribed to Malaki'ia the Monk”, *HJAS*, Vol.12, No.3/4, Dec.1949, s.269-399.

Vasiliyev, D.V.; “Altın Orda: Tarih ve Kültür”, *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri*, yay.haz. M. Alpargu- M.B. Çelik, Sakarya 2008, ss.153-170.

HARİTALAR

Harita I: XIII. yüzyılın Başında Rusya

Harita II: Rusya'nın işgali sırasında Moğolların ana hareket yönleri.

ÖZGEÇMİŞ

Altay Tayfun Özcan 15 Mayıs 1979'da Giresun'da doğdu.

İlk, Orta ve Lise eğitimini Giresun'da tamamladı.

1998 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü kazandı.

1998-1999 öğretim yılında İngilizce Hazırlık kısmına devam etti.

2003 yılında Prof.Dr. İsmail Aka danışmanlığında “İslam Öncesi Türk ve Moğollarda Hâkimiyet Anlayışı” teziyle mezun oldu.

2003 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi programında Yüksek Lisans Eğitimine başladı.

2005 yılında Prof.Dr. Gülçin Çandarlıoğlu danışmanlığında “Hazar-Bizans İlişkileri” konulu teziyle Yüksek Lisansını tamamladı.

2005 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Programında Doktora öğrenimine başladı.

2006 yılında Prof.Dr. İsmail Aka danışmanlığında “Moğol-Rus ilişkileri” konulu doktora tezini alarak çalışmalarına başladı.

Altay Tayfun Özcan İngilizce, Rusça ve Latince bilmektedir.

ÖZET

Cengiz Han'ın meşhur komutanları Cebe ve Subetay'a Harezm seferinin ardından Harzemşah Muhammed'i takip etmeleri emredildiğinde Rusya tarihi için yeni bir dönem başlıyordu. Onlar İran'ı geçerek Kafkaslarda faaliyet göstermelerinin ardından Deşt-i Kıpçak'a vardılar. Onların gelişi üzerine Ruslar ve Kıpçaklar müttefik bir orduyla Moğolların karşısına çıktılarsa da müthiş bir yenilgiye uğradılar. Moğollar seferin ardından bölgede kalmayıp Türkistan'a döndülerse de sefer onların bölgeyi ve buradaki gücü tanımları için son derece verimli oldu. Ancak 1237 senesinde bir daha dönmek üzere Rus hudutlarına dayandılar. Bu mücadeleler sonunda Rusya'nın neredeyse tamamı Moğol saldırısına uğradığı gibi seferin ardından gelişen hadiselerle Rusya Moğollara bağlandı. Ruslar, Rurik'in Novgorod'a gelmesinden itibaren ilk defa bir siyasi güce böylesine boyun eğiyorlardı. Yaşananlar bu açıdan önemli olduğu gibi, Moğol hâkimiyeti döneminin Rusya'nın sonraki tarihine etkileri açısından da önemlidir.

1341 senesine kadarki süreçte Ruslar Moğollara kesin olarak itaat etmişler ve Moğolların seçtikleri, diğer knezler üzerinde etkisi bulunan Büyük Knezin idaresinde varlıklarını devam ettirdiler. Zaman zaman Moğol idaresine karşı ayaklanmalar ortaya çıktıysa da bunlar Rus knezlerinin de destek verdiği Moğol seferleriyle bastırıldı. Bunlardan bazıları Rus knezleri tarafından çıkarılmış veya desteklenmişse de hiçbir isyan Rus knezlerinin tamamını iştirakiyle gerçekleşmemiştir. Aksine Rus knezlerinin büyük çoğunluğu Moğol gücüne mutlak bir şekilde boyun eğmişler ve konularını kaybetmemek için dostane ilişkiler kurmaya çalışmışlardır.

ABSTRACT

It was beginning of a new era for the history of Russia when Genghis Khan's famous commanders, Cebe and Subetay, was ordered to follow Khwarizm Shah Muhammad after expedition of Khwarizm. They reached the Caucasus through Iran and after taking some actions in the Caucasus they arrived to Deşt-i Kipchak. Although, upon their arrival, Russians and Kipchacks went against the Mongols with an army of allies, they suffered a heavy defeat. After the expedition, Mongols returned to Turkestan instead of staying there. In spite of their returning to Turkestan, the expedition was extremely productive for the Mongols in terms of knowing the region and the existing power in the region. However, they came to the Russian border in 1237 and never to return again. At the end of these struggles, almost every part of Russia was attacked by Mongols and with the incidents happened after the expedition Russia came under the control of the Mongols as well. Since Rurik coming to Novgorod, Russians, for the first time, obeyed to a political power in such a way. In this respect, what experienced was very important but the effects caused by the period of the Mongol rule on Russia in the next dates were important as well.

During the period until 1341, Russians had strictly obeyed to Mongols and they had continued their presence in the administration of Great Knez who had effect on other Knezs selected by Mongols. Although, from time to time, there appeared rebellions against the Mongol rule, these rebellions were suppressed by Mongolian expeditions with the support of Russian Knezs. Even though, some of these rebellions issued or backed by Russian Knezs, there was not any rebellion taking place with all participating of Russian Knezs. On the contrary, the vast majority of Russian Knezs obeyed to the Mongol power in an absolute way and they tried to establish friendly relations in order to avoid losing their positions.